તારીખ—૧૯૨૭ -કારતક વદ-૨-ગુરૂવાર, ૧૮૭૦-૧૦ નવેમ્બર-ગુરૂવાર

BHAKTA BAPALAL VENIRAM RAVAL.
AHMEDABAD

Sanvat 1927 Kartak Vaddi 2nd Guruvar
Isvisan 1870-10th November-Thirsday. { Birth day

DHARMA V. PRESS AHD.

નામદાર વડોદરા સરકારના કેળવણી ખાતાએ શાળાઓમા,
ઈનામ તથા લાયબ્રેરી માટે આ પુસ્તક મંજુર કર્યું છે.

"જગજ્યોતિ"

તત્સત પરમાત્મને નમઃ

સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતિ અને ભક્તિ ભાવથી ભરપુર.

અમર ચરિત્ર.

ભાગ ૩ જો.

રચી પ્રસિદ્ધ કર્તા;

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

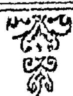
આ શાં! અમર ચરિત્રનાં, વિધવિધ થાય વખાણ;
જોતાં જાણે ઉગીઓ, ભક્તિ કેરો ભાણ.

સવંત ૧૯૮૪. સને ૧૯૨૮.

આવૃત્તિ ૪થી. પ્રત ૨૦૦૦

કિમ્મત- રૂપિયા.

નામદાર સરકારે મુંબઈ ઇલાકાની પ્રાથમિક શાળાઓમાં, અંગ્રેજી નિશાળો,
ટ્રેનીંગ કોલેજોમાં અને લાયબ્રેરીઓમા રાખવા માટે મંજુર કર્યું છે.

31082

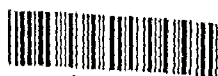

અમદાવાદ.

તાજપુર તાડની શેરીના રહીસ, ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામે
છપાવી પ્રકટ કર્યુ.

અમદાવાદ—ધી "ડાયમંડ જ્યુબિલી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમા
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

સોલ એજન્ટ

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, બુકસેલર,
ત્રણ દરવાજા—અમદા

અર્પણ પત્રિકા.

ૐ જગજ્યોતી પરમાત્મને નમઃ

હે અનંત કોટી બ્રહ્માન્ડના નાથ, વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર, આપે અઢળક કૃપા કરી, જે શક્તિ અને સદ્‌બુદ્ધિ આપી છે, તે વડે તૈયાર કરેલો, નિતી ભક્તિથી ભરેલો ગ્રંથ નામે અમર ચરિત્ર ભાગ ૩ જો, આપના ચરણમાં અર્પણ કરૂ છુ.

રાગ, પ્રભાત (ઢબ) સુખ દુઃખ મનમાં.

સમરૂ સદા શ્રી નાથજી, ભાવે ભવજળ તરવા;
જગજીવન છો જાગતા, સૌના સંકટ હરવા. સમરૂ૦ ૧

અખીલ જગતના આતમા, આપ અંતરજામી,
દુઃખ વામી સુખ આપજો, વહાલા વૈકુંઠ ધામી. સમરૂ૦ ૨

જ્યોતી રૂપ ઝળકી રહ્યા, હરી છો અવીનાશી,
પ્રકાશ કરો પલ્લે કાળમા, પોતે પુરણ પ્રકાશી. સમરૂ૦ ૩

મદ મતી મારી ખીલવી, આપી અદ્‌ભૂત શક્તિ;
સત્ય, શિયળ, જ્ઞાને ગોઠવી, નાથ નિતી ને ભક્તિ. સમરૂ૦ ૪

ભક્તિ રસ ભરપુર આ, મારા મનનો મિત્ર,
ગુણ ભર્યા ગુણાતીતના, એતો **અમર ચરિત્ર.** સમરૂ૦ ૫

અર્પણ કરૂં હુ ઉમંગથી, હરી આપ ચરણમા,
દાસના દોષ નીવારીને, સદા રાખો શરણમા. સમરૂ૦ ૬

સકળ શીરોમણી શોભતા, હે અનાથના નાથ,
બાળક બાપાલાલનો, અંતે ઝાલજો હાથ. સમરૂ૦ ૭

જનમો જનમના દાસ,

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામના પ્રણામ.

સંકટને સહન કરતી અતી પ્રયાસે પતિને પ્રાપ્ત થએલી **સહનતારાને** સેજમાં, અને અજાણમાં ઉલ્લાસતી શોધમાં વિદાય કરી દીધી તે તરૂણ બાળા ઉપર શું શું આફતો આવશે, તથા અમરસિંહને પાછી કયારે મળશે.

વારતાના નાયક **અમરસિંહને** ભાગ્યમાં હજી શાં શાં સંકટ ભોગવવાનાં હશે, તથા સર્વ શકિતમાન્ સર્વેશ્વર તેને ઠારીને ઠેકાણે કયારે બેસારશે.

પાપી અને અધમિ **અંધકારસિંહનાં** ક્રુર કર્મનો અંત કયારે આવશે; તથા તેના આવરદાની દોરી ઇશ્વર કયારે તાણી લેશે; એ સઘળું જાણવાની આતુરતાવાળા માણસોએ પત્ર ઉપર પત્ર લખી મારા માથામાં ટકોરા મારી મને જાગ્રત કરી, મારી આળસને દુર કરી છે. તેથી તે વારતા મેં ત્રીજા ભાગમાં જારૂ રાખી, રૂડી રીતે બુદ્ધિપુર્વક વર્ણવી છે.

વળી ભકિત રસથી ભરપુર, ભકતોનાં ચરિત્રો વાંચવાની ઉમેદ રાખ- નારા પણ પત્ર લખવામાં પાછા પડયા નથી. એમના આત્માને આનંદ ઉપ- જાવવા છ ચરિત્ર લખ્યાં છે.

અમર ચરિત્ર ગ્રંથના વાંચકોએ લખીને મોકલેલાં સરટીફીકેટો એટલે સારા અભિપ્રાયો છપાવું તો અમર ચરિત્રના જેવડો, ને બલકે તેનાથી પણ મોટો બીજો ગ્રથ તૈયાર થાય, પણ તે છપાવવું નિરર્થક છે. કારણકે વાંચ- નારને આનદનો છાંટો નહિ ને કટાળાનો પાર નહિ, મારા વખાણ તો મનેજ આનંદ આપે. વખાણુથી ફુલઇ જવું એ પણ મુરખાઇ છે.

ધંતુરા જેવા ઝેરી ઝાડના ફુલના ફુલકાને સાબુના પાણીમાં બોળીને ફુંકવાથી, કલ્પના ઉપરાંત સુંદર શોભાયમાન રંગબેરંગી ગોળા નીકળવા માંડે છે. તેમજ મારા જેવા પામરને હાથે આવો રૂડો ગ્રંથ લખાયો છે, તેને માટે મારા ઉપર ઇશ્વરની બેહદ કરૂણા છે એમ માનુ છું.

જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનના ચરણમાં મારા કોટી પ્રણામ છે.

આ અમર ચરિત્ર ભાગ ૩ જો છપાવી પ્રગટ કર્યો છે, જેમાં નજર દોષથી રહી ગએલી ભુલચુક જોવામાં આવે તો સુધારી વાચી લેશોજી.

સુખ શાંતિને ઇચ્છનાર મનુષ્યે **અમર ચરિત્ર** ગ્રંથનું સદા સેવન કરવું.

લી. અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભકત બાપાલાલ વેણીરામ.

અમદાવાદ.

અનુક્રમણિકા.

કવિના અંતરમાં આનંદનો ઉભરો.

રાગ; રૂડા દિસો છો રાજેશ્વર.

લગની લાગી લક્ષ્મીવરથી, લીલા લહેર છે રે. લગની.
લક્ષ્મિવરથી લાગી લગની, અંતરની હોલાણી અગની;
ભાવટ ભાગી ભગની, સુખની સેર છે રે. લગની. ૧

વા વાયોને તુટયુ વૈયુ. ધાંચ આંચથી કાઢયું ધૈયુ;
આજ અમારૂ હૈયુ, આનંદ ભેર છે રે. લગની. ૨

કામ ક્રોધ મદ મોહ નિવાર્યા, કુમત કાપી કારજ સાર્યા;
મોહ મમ્મતને માર્યા, મુજ પર મહેર છે રે. લગની. ૩

સમજણ સાથે અરપી શાન્તિ, કેમ કરમાશે સુખની કાન્તિ,
ભાગી મનની ભ્રાન્તિ, નવનિધ નહેર છે રે. લગની. ૪

ઉડી આવતી આફત ખાળી, પડતી પીડા પળમાં ટાળી;
બાપુ વેળા વાળી અહ સૌ ઘેર છે રે. લગની. ૫

ભક્ત બાપાલાલ વેણીરામ.
તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ.

॥ ॐ तत्सत् परमात्मने नमः ॥

अमर चरित्र.

જગ "જ્યોતિ સ્વરૂપ" ભગવાનકી જય.

*હક્તાલાને હરદમ યાદ કરતા, દિલ્લીના બાદશાહ આલમશાહ [1]ચાંદરાતની મધ્ય રાત્રીએ અચિંતા જાગી ગયા; જાગ્યા બાદ થોડીવાર ખુદાને યાદ કરીને વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા.

અરે ખુદા આજ કાલ કરતાં બીજી ચાંદરાત આવી પહોચી પણ હજી ઉન્મતશાહના કાંઇ સમાચાર ન આવ્યા. ત્યાં શુ થયું હશે તેની પણ શી ખબર પડે. ઉન્મતશાહ નામ છે, તેમ સ્વભાવનો પણ [2]ઉન્મત છે, જેથી તેના તરફની ચિન્તા કરવા જેવુ છે. ત્યાં સ્વયંવર મંડપ ભરાયો હશે, દેશ દેશના હીંદુ રાજાઓ આવ્યા હશે. કન્યા ઉલાસ હાર પહેરાવાની તૈયારીમાં હશે, અગર પહેરાવી દીધો હશે. જો ઉન્મતશાહને યોગ્ય લાગ્યું હશે તો જલદી પાછો ફરશે, કદાચ આખમાં ખમી નહિ શકાયું હોય તો હીંદુઓની સાથે જંગ મચાવ્યો હશે, જો જંગ મચાવ્યો હશે તો પ્રાણુ જતાં પાછો નહિ હઠે; આ અંતરમાં લાગેલી ચિન્તા શી રીતે શાંત થાય. અરે હે! કોઇ હાજર !

પેરેગીર—જી ! ખુદાવંદ, હાજર હે ગુલામ, ફરમાઇએ ?

બાદશાહ—અપના વજીરકુ બુલાવ !

પેરેગીર—જેસા આપકા ફરમાન ?

[કર્તા]—પેરેગીરનો પોકાર સાંભળી વજીર વિચારમાં પડયો કે કોઇ દિવસ નહિને આજે શાહ મધ્ય રાત્રીના સમએ કેમ બોલાવતા હશે; શું કામ હશે; ચાલો સાંભળીએ તો ખરા. (પાસે આવીને) ખુદાવંદ, આપકે કદમમેં સલામ હે ઇસ વજીરકી ? બાદશાહ કહે આબાદ રહો. વજીર; આજે મેં તમને આ વખતે બોલાવ્યા, જેથી તમારા મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થતા હશે, પણ બોલાવવાનુ ખરૂ કારણ તો એ છે કે આજે હુ સમી સાંજનો સુતેલો હમણાં થોડીવાર ઉપર ઓચિન્તો જાગી ઉઠયો, તે પણ એવી રીતે

---

* હક્તાલા=ખુદા; પરમેશ્વર. ૧. ચાંદરાત=અજવાળી બીજ, ચંદ્ર ઉદયનો પહેલો દીવસ ૨. ઉન્મત=તાતા મીજાજનો.

કે જાણે કોઇએ અવાજ કરીને મને જગાડયો હોય, જાગતાં પહેલાં હું કાંઇ ઝંખના સ્વપ્નમાં ઘેરાઇ ગએલો હતો. બરાબર એક માસ વીતી ગયો, ઉન્મતશાહ ગયો છે, એક લાખ સીપાઇ છે તેમાંનો એક પણ હજી સુધી શુભ સંદેશો કહેવા આવ્યો નહિ; પંજાબનો રાજા આનંદમલ, છે નિતીવાન અને પ્રાક્રમિ. વળી એને ત્યા સ્વયંવર એટલે બીજા પણ અનેક રાજાઓ ભેગા થયા હશે.

આજ એ ચિન્તા લાગી રહી છે; કે ઉન્મતશાહને કોઇએ અવળુ સમજાવીને હીંદુઓની સાથે નાહક ટંટા મચાવવા ઉશ્કેર્યો હોય તો વખતને વિચારવા રહે તેવો નથી. ચઢતા લોહીનો સત્તાવાન પુર પ્રાક્રમી પુરૂષ પુંઠવાળી જોવા રહેતો નથી. (બાદશાહની આંખમાંથી આંસુ પડયાં.)

વજીર—*જહાંપન્હા; આપ ફિકર મત કરો; મેં અભી એક દો સવારકુ ભેજકે તલાશ કરાતા હું.

બાદશાહ—એક નહિ મગર એક હજાર સિપાઇકુ ભેજો!

વજીર—જેસા નામદારકા ફરમાન?

બાદશાહ—જાઓ જલદી જાઓ! ઓર કામભી જલદી હોના ચઇએ.

[કર્તા]—પાસેના મહેલમાં સુતેલો શાહજાદો સવાબશાહ પણ તેજ પળે જાગ્યો છે કે જે ક્ષણે બાદશાહ જાગ્યા છે. થોડીવાર આમ તેમ ફરીને, મુખ ઉપર સેજ પાણીનો છંટકાવ કરીને, આવતા પવનને આવકાર દેતો બારીએ ઉભો રહ્યો છે તે વખતે વજીરને પોતાના મહેલની પાસે થઇને, બાદશાહ સલામતના મહેલમાં પેસતાં જોયા, અને તેમની હીંડવાની ચાલ ઉપરથી અનુમાન કર્યું કે જરૂર, વજીર બાવાની પાસે ગયા, ધીમે સાદે પેરેગીરને બોલાવી પુછ્યું કે કોન ગયા આપના મહેલમેં.

પેરેગીર—બાદશાહ સલામતને વજીર સાબકુ બુલાએ જીસ લીએ વો ગયે.

શાહજાદા—ક્યા જરૂર ઈસ વખ્ત વજીરકું બુલાનેકી?

પેરેગીર—હમકુ માલુમ નહિ સરકાર!

શાહજાદા—બ્હોત અચ્છા. (મનમાં) બાવાએ વજીરને અત્યારે કેમ બોલાવ્યા હશે. શું રાજપર કાંઇ આફત આવી હશે કે જેને દુર કરવા બાદશાહને વજીર સાથે વાત કરવાની જરૂર પડી હોય; ફિકર નહિ; મારે ત્યાં જવું એ ઠીક નહિ. વગર બોલાવ્યા જઇને ઉભા રહેવુ એ અયોગ્ય ગણાય. ખાનગી મસલતમાં વગર બોલાવ્યે જનાર અપમાનને પાત્ર થાય છે. જોકે

* જહાંપન્હા=દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર; બાદશાહ.

બાવાની પાસે જવાને હરકત તો હોયજ નહિ, તેમ મારાથી છાનું પણ કાંઈ હોય નહિ. તોપણ વગર બોલાવ્યે ન જવું, અને વજીર બહાર આવે એટલે પુછીને માહિતગાર થવું.

થોડીવારે તેજ કામનો બંદોબસ્ત કરવા વજીર બાદશાહ પાસેથી ઉઠીને નિચે આવ્યા, તેમને મહેલમાંથી નિકળતાંની સાથે, શાહજાદાએ બોલાવ્યા. કોન જાતા હે [1]શાયત વજીર સાહેબ ન હો?

વજીર—જી સરકાર? મેઇ હુ, ફરમાઇએ કુછ કામ?

શાહજાદા—ઇસ અંધેરી રાતકી વખત બાવાકી પાસ જાનેકી કયા જરૂરત થી?

વજીર—ખુદ, ખુદાવદનેય મુજકુ બુલાયા થા.

શાહજાદા—કીસ કામકે લીએ, આધી રાતકુ?

વજીર—આજ બાદશાહ સલામતકુ નીદ નહિ આતી; ઔર ફીકર એ લગ રહી હે કે, અભી તક ઉન્મતશાહ કયુ નહિ આએ! ઔર કુચ્છ અંદેશા બી નહિ, વાહા કયા હો રહા હોગા, અલ્લા માલુમ.

શાહજાદા—અબ કયા કરનેકા મુકરર કીયા?

વજીર—મેરા ઇરાદા તો એ હે કે, દોચાર સવાર ભેજકે, ખબર મંગવાના; મગર [2]માલીક કહેતે હેં કે એક હજાર સીપાઇકુ ભેજો, જબ [3]માલીકકી મરજી.

શાહજાદા—ફીરસે ચલો બાવાકી પાસ, મે આતાહુ આપકી સાથ?

વજીર—બ્હોત અચ્છા ચલીએ સાબ.

બાદશાહ—બેટા સવાબશા; ઇસ વખ્ત કયુ આયા ભાઇ?

શાહજાદા—બાવા કીસ બાતકી ફિકર ઔર જીકર કર રહે હો?

બાદશાહ—એક મહીના હો ગયા, ઉન્મતશાહકી કુચ્છ ખબર નહિ આઇ; ઇસ બાસ્તે એક હજાર સીપાઇકુ ભેજતા હુ.

શાહજાદા—એક હજાર નહિ મગર એકત્રીસ હજાર સીપાઇ લે કરકે મેં જાનેકુ તૈયાર હું.

બાદશાહ—બેટા સવાબ! તુમારે જાનેકી કયા જરૂરત હે!

શાહજાદા—કેસે જરૂરત નહિ? કમી હીદુઓકી સાથ જંગ મચા હો? આનંદમલ રાજાકી લડકીકુ સ્વયવરમેસે ઉઠાકે લાના, વોહ સિહકે પંજેમેંસે હરણીકુ લાનેકી બરાબર હેં, વા બહોતસે રાજાઓ ઔકીકે હુવે હોગે ઔર મામલા બડા ભારી હોગા?

* શાયત=રખેને; કદાપી ૨. માલીક=બાદશાહ ૩. માલીક=પરમેશ્વર.

બાદશાહ—બેટા; છોટાભાઇકી તો ફિકર હો રહી હે; દુસરી તુમારી હોગી. જાને દો, પાંચ દશ સીપાઈ ભેજકે ખબર મંગવાવ !

શાહજાદા—વેસા મત કરો બાવા ? ઓર મુઝે જાને દો.

બાદશાહ—આઇ તેરી બીસ બરસકી ઉમ્મર હેં, કોઈ દીન લડાઇકા મામલા દેખા નહિ હે.

શાહજાદા—ઇસમેં ઉમ્મરકા કયા સવાલ હેં, સુનાહે કે, ઇસ હીંદુઓકા ભારી જંગ મચાથા, ઇસમેં અભિમન્યુ કરકે સોલા બરસકા લડકાથા, ઇસ એકીલેને સારા સૈન્યકુ મારકે જેર કરદીયાથા.

બાદશાહ—બ્હોત અચ્છા બેટા, તુમારી મરજી હે તો તુમ જાઓ. મગર યાદ રખના, નાહક લડાઇ મત કરના, હીંદુ રાજાઓ સબ અપને ભાઈ જેસે હેં.

શાહજાદા—બ્હોત અચ્છા બાવા ! અબ મેં જાતા હું ?

બાદશાહ—હાં જાઓ; ઓર કલ ફજરમેં તૈયારી કરો ! મેરે દીલમે તો એ આતા હે કે ઉન્મતશાહકુ કીરીને ભરમાયા હે ! કયા હોતા હે અલ્લા માલુમ. પરવર દીગાર, પરવર દીગાર, પરવર દીગાર.

(૨૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇને, સલાબશાહ પંજાબ તરફ રવાના.)

જે રાત્રિએ બાદશાહ સલામત ઉન્મતશાહની ફિકર કરે છે. તેજ રાત્રિએ સિલોનમાં સુંદીરપ્રતાપ અંધકારસિંહની ચિન્તા કરે છે. રાજા સુંદીરપ્રતાપ બેન સહનના સ્વયંવરમાં આવ્યા તો હતા, પણ તે પોતે અમરસિંહ તથા સહનને વિદાયગિરી આપીને તેજ રાત્રિએ રહીને સવારના પરોઢમાં, રાજા સુમનચંદ્રની તથા પ્રકાશની રજા માગીને વિદાય થયા હતા.

સુંદીરપ્રતાપ સુમનચંદ્રની પાસે જવાની આજ્ઞા લેવા ગયા, તે વખતે, રાજા સુમનચંદ્ર ઉલાસતારાના ગુમ થયાની ફિકરમા હતો. અને એજ વિચાર કરતો હતો કે, જોઇએ પેગામ શું ખબર લાવે છે. એવો કોણ પાપી આટલી બધી હિંમત ધરાવનાર હશે કે, ઉલાસનેજ હરણ કરી ગયો. શું એને રાજા આનંદમલનો પણ ભય નહિ લાગ્યો હોય.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજા, સુમનચંદ્ર; અમો હવે સિલોન તરફ જવા રજા માગીએ છીએ.

સુમનચંદ્ર—(ઉદાસ ચેરે) બહુ સારૂં પધારો, મારો પ્રધાન તમને દૂર સુધી વળાવવા આવશે.

સુંદીરપ્રતાપ—તેની તો કાંઇ ચિન્તા નહિ, પણ આપ ઉદાસ કેમ દેખાઓ છો.

સુમનચંદ્ર—તેની તમને ખબરજ નથી ?

સુંદીરપ્રતાપ—હું તો એમ જાણું છું કે, બેન સહનને સાસરે વળાવી, એટલે કદાચ ન ગમતું હોય.

સુમનચંદ્ર—તમારો તર્ક પણ ખરો છે. જે દીકરીને આપણે લાડ લડાવી ઉછેરી મોટી કરી હોય, બાર પંદર વરસ સુધી આપણી આંખથી અળગી ન કરી હોય, નિરંતર જેના સુકોમળ સ્વભાવથી આનંદ પામી રહ્યા હઈએ તેને સદાને માટે ત્યાગ કરી દેવી એ ઓછી ઉદાસીની વાત નથી.

સુંદીરપ્રતાપ—સત્ય કહો છો પુજ્ય. દીકરી છે તે ગરીબ ગાય જેવી ગણાય છે. નવા વાડામા ગાય જાય, અને તેને જેમ અણગમુ લાગે તેમ એકવાર તો અણગમુ લાગે.

સુમનચંદ્ર—બરાબર છે. અણગમુ લાગે કે ન લાગે પણ આપણે તેમ કર્યા વિના છુટકોજ નથી.

સુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો નકીજ, જુઓને મારી પ્રકાશ, આટલી મોટી થઇ, આપ જેવા સજ્જનના સહવાસમાં સ્વર્ગનુ સુખ ભોગવે છે. છતાં એની માના કાંઇ કેઇ વાર સભારીને ઉદાસ થઇ જાય છે

સુમનચંદ્ર—તે પણ ખરૂ છે. બાપ કરતા માને વધારે યાદ આવે. તેમ દીકરીની પ્રિતી પણ મા ઉપર વિશેષ હોય છે. સહનને વળાવી તેની પુંઠ જેતર પાછી વળી છે, ત્યારથી અત્યાર સુધી તમારી પુત્રી રો રો કરતી હતી. કેવરે થાકી ગઇ અને દરબાર ઉઠી ગઇ છે.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજન સુગન દીકરીને વિદાય કરી તે તો કાલ પાછી આવશે તેનો શોક ન કરશો.

સુમનચંદ્ર—આ કાંઇ શોક નથી પણ વિયોગ દુઃખ છે.

સુંદીરપ્રતાપ—હા, તે તો ખરૂ; હવે ત્યારે હું તો જાઉ છું. પ્રસંગોપાત શુભ સમાચાર મોકલતા રહેજો ?

સુમનચંદ્ર—પણ મારૂ બધારજને ક્યાં ગયા છે અંધકારસિંહ, કેમ તેમની બેનને વળાવા ન આવ્યા ?

સુંદીરપ્રતાપ—શી ખબર. ગઇ કાલે બેન સહનને વિદાય કરી, તેને વોળાવા ગયો હતો ત્યાંથી આવીને થોડીવાર બેસીને વસ્ત્ર અલંકાર તથા હથિયાર ધારણ કરીને, ક્યાં ગયો છે તેની ખબર નથી.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે તેની તપાસ તો કરો!

સુંદીરપ્રતાપ—તેની શી તપાસ કરવી છે. જ્યાં ગયો હશે ત્યાંથી હમણાં આવશે. વળી એતો મનમોજી છે. સિલોન તરફ રવાનાય થઇ ગયો હોય. લ્યો હુ તો આજ જઇશજ!

સુમનચંદ્ર—અરે એમ તે થાય! રહી જાઓ આજનો દિવસ, કાલ જજો.

સુંદીરપ્રતાપ—રાજાઓના કરેલા નિશ્ચય પાછા તો પડતાજ નથી. અને તે નિશ્ચયને અનુસારે મારે આજેજ જવું જોઇએ, છતાં તમારો આગ્રહ છે ત્યારે કાલે જઇશું. ત્યારે જાઉછું ઉતારા પર?

સુમનચંદ્ર—હાજી; પધારો કાંઈ જોયતું કરતું હોય તે સેવકદ્વારા પ્રધાન પાસેથી મંગાવી લેજો.

સુંદીરપ્રતાપ—કાંઇ જોયતું નથી, તમારી રહેમ છે એટલે સર્વ વસ્તુ હાજર છે. (વિદાય)

[કર્તા] રાજા સુમનચંદ્ર શોક સાગરમાં ડુબી ગયો છે. મનમાં અનેક વિચારના ઉછાળા આવ્યા કરે છે, શુ કરવું કેમ કરવુ ઉલ્લાસને શી રીતે શોધી કાઢવી. કોણ લઇ ગયું હશે. શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ, શ્રી જગદીશ.

પોતાની સાથે હસીને અને ખુલ્લા દીલથી વાત ન કરી તેથી રાજા સુંદીરપ્રતાપ પણ શોકમાં ગરક થઇ ગયો. આજે રાજા સુમનચંદ્ર મારી સાથે હસી ખુશીને બોલ્યા નહિ તેનું કારણ સહનને સાસરે વળાવ્યાનું નહિ હોય પણ કાંઇ બીજુંજ હોવું જોઇએ. તેનું શું કારણ હશે તે કેમ ખબર પડે. આ સામેથી પ્રધાનજી આવે છે તેમની સાથે વાતચીત્ત કરવાથી, રાજાધીરાજની ઉદાસીનું કારણ જણાઈ આવશે.

પ્રધાન તો હજી સુધી ઉલાસના ગુમ થયાની બાબત જાણતાજ નથી; તેને સુંદીરપ્રતાપ પુછે છે કે કેમ પ્રધાનજી?

પ્રધાન—હુકમ રાજાધિરાજ?

સુંદીરપ્રતાપ—આજે અમારા જમાઇ ઉદાસીમાં બેઠા છે, અને મારી સાથે હસી ખુસીને બોલ્યા નહિ તેનું કારણ કાંઇ મને સમજાયું નહિ; તમે કાંઇ જાણો છો?

પ્રધાન—તમારી સાથે કાંઇ પણ વાત ન કરી?

સુંદીરપ્રતાપ—વાત તો કરી પણ કમનથી અને ઉપર ઉપરથી.

પ્રધાન—કદાચ સહનને સાસરે વોળાવી દીધી તેની ઉદાસી હૃદય પર ફ્વાઇ ગઇ હોય!

સુંદીરપ્રતાપ—મેં પણ તેજ તર્ક કર્યો હતો પણ તેની ઉદાસી

આટલી બધી ન હોય. આ સામેથી સેનાધીપતી આવે છે તે જો જાણતા હોય તો.

સેનાધીપતી—(બંન્નેને નમન કરીને) સાધારણ મનુષ્યની માફક માર્ગમાંજ ઉભા રહીને વાતો કરવી એ આપ બંનેને છાજતું નથી.

સુંદીરપ્રતાપ—માર્ગમાંજ મળ્યા, અને બન્નેને જવાની દીશાઓ જુદી જુદી છે તેમ બન્ને ઉતાવળમાં છીએ, માટે અહીંજ ઉભા—પ......ણ.

સેનાધીપતી—પણ શું! સેવકને કાંઇ આજ્ઞા કરવી હોય તો ઉઠાવા તૈયાર છે.

સુંદીરપ્રતાપ—આજે રાજા સુમનચંદ્ર ઉદાસ કેમ છે. તે જાણતા હો તો કહો.

સેનાધીપતી—તે વાતની તમને હજી સુધી ખબરજ નથી?

સુંદીરપ્રતાપ—ના ના! સદનને સાસરે વેળાવ્યાની ઉદાસી કાંઇ આટલી બધી ન હોય?

સેનાધીપતી—એથી તો ઉદાસી હોયજ નહિ. એની તો માત્ર વળાવતી વખતનીજ પ્રેમની લાગણીથી દીલગીરી.

સુંદીરપ્રતાપ—અરે! આતો અતી શોકાતુર થઇ ગયા છે.

સેનાધીપતી—પ્રધાનજીએ તો તમને કહ્યુંજ હશે?

પ્રધાનજી—હું પણ જાણતો નથી કે રાજા શું કારણથી ઉદાસ છે. હાં સદનને વિદાય કરીને ઘેર ગયો હતો, તે અત્યારે આઉછું, તે પણ રાજા સુંદીરપ્રતાપ આજે જવાના હતા, એમ જાણીને જરા વહેલો.

સેનાધીપતી—તમે નથી જાણતા તો જાણો! કોઇ પાપી અધમિ ઉલ્લાસતારાનું હરણ કરી ગયો! (વિદાય થાય છે.)

સુંદીરપ્રતાપ—હેં હું હેં શું કહો છો! (હાથ પકડીને) ક્યારે, અને ક્યાંથી? હરણ ક્યાનો ગયો! અને ઉલ્લાસતારા કોણ તેની પણ મને બરાબર ઓળખાણ પાડો.

સેનાધીપતી—રાજા સુમનચંદ્રની બેન વિનોદમતીની પૂત્રિ. લાહોરના રાજા આનંદમલની દીકરી ને અભયમલની બેન, ઉલ્લાસતારા જે સદનને વળાવવાને ચાર પાંચ ગાઉ ગઇ હતી. તે રાત્રે પાછી વળી ત્યાંથી આવતા માર્ગમા પીંઢારા અને પેંઢાર રાજાઓ બન્ને પક્ષના માણસોને ઝપાઝપી થઇ તેમાં કેટલાક સીપાઇ માર્યા ગયા. ઉલ્લાસ ગુમ થઇ તેને ખોળવા માણસ મોકલ્યા છે. અને હું રાજાને ખબર કરવા જાઉંછું.

સુંદીરપ્રતાપ—ચાલો હું પણ આવું છું? ચાલો પ્રધાનજી! ગજબ

થઇ ગયો કહેવાય! અધમિએ ખૂબ હિમત ભીડી છે. સિંહના મુખમાં માંથું ઘાલીને સુખી શી રીતે રહેશે.

પ્રધાન—અરે સુખી તો શું પણ જીવતોજ શી રીતે રહેશે!

સેનાધીપતી—સત્ય કહો છો, કામાન્ધ મનુષ્યો, પરિણામ જોયા વિના ન કરવાનું કામ કરી બેસે છે અને આખરે પશ્ચાતાપને પામે છે. (ત્રણે જણ રાજા સુમનચંદ્રને નમન કરીને ઉભા રહ્યા.)

સુમનચંદ્ર—આવો; બેસો! કેમ સેનાધીપતી, ઉલાસની શોધને માટે શુ કર્યું?

સેનાધીપતી—દીશા દીશા પ્રત્યે માણસો દોડાવ્યા છે, પવન વેગી ઘોડા ઉપર સ્વારી કરનારા સાઠેક માણસ મોકલ્યા છે. સો સો ગાઉની ખબર લઇને કાલ સવાર સુધીમાં પાછા વળશે અને જો પાપી મળશે તો તેને બાંધી લાવીને આપની હજુરમાં ઉભો રાખશે, અગર ત્યાંજ મારી નાંખશે.

પ્રધાનજી—ત્યારે રાજા સુંદીરપ્રતાપ, તમે પણ બે દીવસ રહીનેજ જાઓ; જૂવો કાલ સુધીમા શું સમાચાર આવે છે!

સુમનચંદ્ર—હા; સમાચાર તો કાઇકને કાંઇક આવશેજ, પણ આતો મને કલંક લાગવા જેવું થયું. હું રાજા આનંદમલને મોઢું શું બતાવીશ!

સેનાધીપતી—ફિકર ન કરો! સરકાર! આપણા માણસો ગમે ત્યાંથી લાવશે.

સુમનચંદ્ર—જો કાલે સાંજ સુધીમાં કાંઇપણ સમાચાર નહિ આવે અગર ઉલાસનો પત્તો નહીં લાગે તો હુ પરમ દીવસે સવારમાં સાતસેં ઘોડેશ્વાર લઇને શોધ કરવા નિકળીશ! તે એવુ "પણ" લઇને કે ઉલાસ ન જડે ત્યાં સુધી આ મુર્શિદાબાદનું પાણી ન પીવું.

સુંદીરપ્રતાપ—અરે! એક ઉલાસને ખોળી લાવવી તેમાં, સાતસે ઘોડેશ્વારનેય શું કરવા છે અને તમારે જવાની પણ શી જરૂર છે. મારો અંધકાર જાય તો બસ. પૃથ્વીના પડમાંથી ખોળી લાવે! અને લઇ જનારનો તો કાળજ સમજી લેવો.

સુમનચંદ્ર—એકલા અંધકારસિંહનુ ગજું નહિ!

સુંદીરપ્રતાપ—શુ ગજું નહિ ગજું નહિ કહો છો. એક હજાર યોદ્ધા હોય ત્યા સુધી તો અધકારને મન માંખીઓ સમજી રાખજો.

પ્રધાન—બહુ સારૂ તેમ કરીશું, તે ખોળવા જશે તોય ક્યાં લોક છે!

સુંદીરપ્રતાપ—વારૂ ત્યારે મને હાલતો રજા આપો. જો તે આવ્યો હોય તો તેને વગર વિલંબે વિદાય કરૂ; વળી મને એમ પણ તર્ક થાય છે કે

કાલનો ગએલો હજી સુધી આવ્યો નથી, કદાચ આ બાબતની તેને ખબર પડી હોય અને તે તેની શોધને માટે ચાલ્યોજ ગયો હોય તો કોણ જાણે! આમાં શું સમજાય?

સુમનચંદ્ર—હા! એમ પણ હોય, કારણ કે, વીર પુરૂષો અબળાની વ્હારે વહેલા ચઢે છે. જાઓ અને તેની તપાસ કરો? (પ્રકાશ આવી.)

પ્રકાશ—પિતાજી! આજેજ જવાના છો કે કેમ?

સુંદીરપ્રતાપ—દીકરા જવાનો તો આજેજ હતો પણ ઉલ્લાસતારાનુ હરણ થયુ. તેની ઉદાસીમાં ગરક થઇ ગએલા રાજા સુમનચંદ્રથી આજેજ છુટા પડવાતુ મને સારૂ ન લાગ્યુ. કાલ જઇશ.

પ્રકાશ—હેં હે! શું ઉલ્લાસનું હરણ! કોણે કર્યું; અને ક્યારે?

પ્રધાન—બા? બેન સહનને વૉળાવીને આવતા અહીંથી ત્રણેક ગાઉ ને છેટે, આશરે સોએક માણસોએ, પચાસ માણસોના રક્ષણમા રહેલી, રથમાં બેઠેલી ઉલ્લાસતારાને ઘેરી લીધી. તે વખતે બંન્ને તરફના માણસોને મારા મારી થઇ તેમા ઘણા ખરા કપાયા, તેમાથી એક માણસ ઉલ્લાસને ઘોડા ઉપર નાખી, લઇને નાસી ગયો. એટલે બાકી રહેલા બંન્ને પક્ષના માણસો પોત પોતાની દીશામાં નાઠા; આવી હકીકત આપણા એક સીપાઇએ તરત આવીને કહી હતી.

પ્રકાશ—ત્યારે; ગયું કોઇ ઉલ્લાસની સોધમાં?

પ્રધાન—હાલ તો ખબર મળતાંની સાથેજ સેનાધીપતીએ સાઠ માણસને દોડાવ્યા છે.

પ્રકાશ—નહિં નહિં નહિં? એમાં કાંઇ વળવાનુ નહિ; અંતરના ઘા વિના મનુષ્યો કામ કરતા નથી, એ સાઠેય માણસો પાંચ પાંચ ગાઉ જઈ, મુકામ કરશે; ખાઇ પી મોજ કરી, કાલે પાછા આવશે, આવતાં ઠેઠથી સ્વાસ ભર્યા ઘોડા દોડાવી મુકશે એટલે તમને એમ લાગશે કે, સો સો ગાઉની ખબર લાવ્યા હશે.

સેનાધીપતી—માતાજી આપનો તર્ક ખોટો છે. ગએલા માણસો કામ કરે તેવા છે.

પ્રકાશ—વાત બરાબર! કામ કરે તેવા તો હશેજ પણ પારકા દુઃખે કોઇ મરતુ નથી, તેમના ઉપર દેખરેખ રાખનાર એક માણસ હોય તો કદાચ કામ થાય; હું ધારૂ છું કે આ કામ રાજાએ પંડે કરવું જોઇએ છીએ.

સેનાધીપતી—એ પોતે સાતસેં સવાર સાથે નીકળવા તૈયાર થઇ રહ્યા છે.

પ્રકાશ—ત્યારે વિલંબ શા સારૂ કરે છે ? જે કામ ઉતાવળે કરવાનું છે તેમાં ઢીલ ન કરવી જોઇએ. દરદને દુશ્મન બેને માલમ પડતાની સાથેજ દબાવવા જોઇએ. એને માટે +સામો કાળ, ×દીગ શુળ કે *જોગણી જોવાનુ કારણ નથી.

પ્રધાન—આ ! વળી તમારા પીતા કહે છે કે અંધકારસિહ એકલો જશે અને તે ખોળ કરી લાવશે.

પ્રકાશ—તે ખરૂ ! પણ એકલા અંધકારસિંહનું કામ નહિ.

સુંદીરપ્રતાપ—બેટા. એ એકલો હજારને ભારે છે.

પ્રકાશ—હજાર શું લાખને ભારે હોય તોય શું થયુ; મુસાફરી બે માણસની છે અને વળી આવા કામમાં તો વધારે માણસ જોઇએ.

સુંદીરપ્રતાપ—ઘણું કરીને તો એ ગયો પણ હશે. જુવોને પ્રધાનજી એક પેગામ મોકલી મારા ઉતારા પરથી ખબર લાવો કે અંધકાર આવ્યો છે!

પ્રકાશ—શું તે ઉતારા પર નથી !

સુંદીરપ્રતાપ—ના ! સહનને વળાવીને આવ્યા પછી, થોડીવાર બેસીને ઘોડે સ્વાર થઇને ગયો છે. કાંતો ઉલ્લાસના ગુમ થયાની ખબર મળી હોય ને ગયો હોય, અગર સિલોન વિદાય થયો હોય, કારણકે મન મોજી છે. જવાની ઉર્મી થઇ તો પુછવા ન રહે.

પ્રકાશ—હા તેમ પણ ખરૂ ! પીતાજી તમે વખાણો તો ભલે; પણ કેટલીક બાબતમા અધકારનો સ્વભાવ બે અદબી છે. આપણને ફિકર કરાવે તેવો છે. જુનો આ પ્રધાનજીનો મોકલેલો પેગામ આવ્યો. કેમ ભાઇ અંધ૦ કારસિંહ ઉતારા પર આવ્યા છે કે ?

પેગામ—ના માતાજી, એતો રાતના ગએલા છે તે છે.

સુમનચંદ્ર—હવે વાતનો છેડો લાવો ? મારા દુઃખમાં વધારો ન કરો ? વિદાય થઇ જાઓ સૌ સૌની જગા પર ! આરામ કરવા દયો થોડીવાર ! પછી હું પોતેજ જઇશ, અંધકારને મોકલવાની કાંઇ જરૂર નથી. તમે આજેજ વિદાય થઇ જાઓ. સુંદીરપ્રતાપ ?

સુંદીરપ્રતાપ—બહુ સારૂ; જેવી પુજ્યની આજ્ઞા, બેટા પ્રકાશ આવજો!

+ સામોકાળ, ×દીગશુળ, *જોગણી એ બધાં જોતીષશાસ્ત્રના ટાળા છે.

અને ઉલ્લાસની ભાળ જડતાની સાથેજ પત્રથી પેગામ સાથે સંદેશો કહાવજો.

પ્રકાશ—વારૂ પિતાજી ! ચાલો હું પણ મારા માતાજીને મળવા તો આવું છુંજ. (પ્રકાશ પિતાની સાગે ચાલ્યા.)

કંચન—(પુત્રીને આવતી દેખીને) આવો બેટા, આનંદના દીવસને અંતે ઉદાસી તો હોયજ; આજ તમારા મુખનો ચેરો ઉદાસ દેખાય છે. બેગ ! સહન તો કાલે પાછી આવશે !

પ્રકાશ—માતાજી, સહન સંબંધી કાંઇ દીલગીરી નથી એને તો મન ગમતુ મળ્યુ છે એટલે ઉલટો આનંદ છે.

કંચન—ત્યારે ઉદાસી શી બાબતની છે ! માતા પિતાનો વિયોગ થશે તેની ? તેની તો તારે હોયજ નહિ, કારણ કે પરણીને એક રાત્રી પણ અમારે ઘેર રહી નથી. માત્ર સહનના જન્મના દિવસો સિવાય !

પ્રકાશ—હા માતાજી, નથીજ રહી, તમારા વિયોગની પણ ઉદાસી નથી. ઉદાસી માત્ર ઉલ્લાસના ગુમ થવાથી થઇ છે.

કંચન—ઉલ્લાસ તારી નણંદની દીકરી કેમ !

પ્રકાશ—હા માતાજી ! ગજબ થઇ ગયો છે, અમોપર આફત આવી છે. જડશે તો ઠીક નહિતો આનંદમલ તથા અભયમલના ભયથી અને વિનોદમતીના કંકાશથી ઝેર ખાઇને મરવુ પડશે.

કંચન—ભય ન ધરીશ દીકરા ? ઉલ્લાસને તો અંધકાર અબ ઘડી લઇ આવશે. મારો અંધકાર તો અંધકારજ છે. બસ એનો ધણી બહાદુર !

પ્રકાશ—પણ તે છે ક્યાં !

કંચન—ઉલ્લાસ ક્યારે ગુમ થઇ ?

પ્રકાશ—ગઇ રાત્રે, સહનને વોળાવીને પાછી વળતાં આશરે બે પહોર રાત્રી ગઇ હશે !

કંચન—આપણે બધાં પાછાં વળ્યા તે સાથે ઉલ્લાસ પણ હશે, ત્યારે તે વખત તો આપણને કાંઇ ખબર ન પડી.

પ્રકાશ—ઉલ્લાસ આપણી સાથે પાછી નથી વળી, પણ સહન બેનની સાથે વધારે હેત જણાવીને, અને અમર તથા સહનનું જોડુ જોઇ નહિ ધરાએલી, તેથી તે જોવા રથમાં બેસી પચાસ માણસને સાગે રાખી, પાંચ ગાઉ આગળ ગઇ હતી. તે રાત્રી પડી, અને દીવા વિના મુખ ન દેખાય એવો વખત થયા વિના પાછી નહિ ફરી હોય, સાગી રાત્રીગે આવતા

માર્ગમાં સોએક માણસે ઘેરી લીધી, ત્યાં તેજ વખતે અરસ પરસ મારા મારી થઇ, અને એક માણસ ઉલાસને લઇને નાસી ગયો.

કંચન—ત્યારે તો જરૂર અંધકાર ઉલાસની શોધમાં ગયો હશે.

સુંદીરપ્રતાપ—રાણી! આપણને સુમનચંદ્ર તરફથી જવા માટે પરવાનગી મળી ચુકી છે, માટે ચાલો, હવે તેમની મુલાકાત થાય તેમ નથી.

કંચન—તે તો ઉલાસની ઉદાસીમાં હશે.

પ્રકાશ—હા માતાજી એમજ છે. સુખ શાન્તીના સમાચાર મોકલતા રહેજો.

કંચન—એક સારા રજવાડા સાથે વાતચિત્ત ચાલે છે, જો નક્કી થશે તો અંધકારનું લગ્ન કરવા વિચાર છે; ત્યારે સર્વે આવજો.

પ્રકાશ—વારૂ માતાજી ! (રાજા, રાણી, સિલોન તરફ વિદાય થઇ ગયાં).

[**કર્તા**] સિલોન આવ્યા પછી સુંદીરપ્રતાપે, ઉલાસની ઘણી ખોળ્ય કરાવી. તે સાથે અંધકારસિંહની પણ કરાવી, પણ ઘણા વખત સુધી કયાંય પત્તો ન લાગ્યો. છેવટ પંજાબથી, ઉલાસના સ્વયંવરની કંકોત્રી આવી ત્યારે ખબર પડી કે ઉલાસનો તો પત્તો લાગ્યો છે. ચાલો એક તરફની ચિન્તા મટી. હવે સુમનચંદ્ર તથા પ્રકાશના જીવને તો તાઢક થઇ હશે, પણ અંધકારનો પત્તો હજી સુધી કેમ નથી ! ફિકર નહિ ગમે ત્યાંથી આવશે. વિચારમાં ગુમ થઇ તે રાત્રીએ સુતેલો સુંદીરપ્રતાપ દીલીમાં આલમશા બાદશાહ જાગ્યા છે, તેજ વખતે તે પણ જાગ્યો છે, અને અંધકારસિંહની ખોળ્ય કરવા પોતે જાતે નીકળવાનો વિચાર કરે છે. આજકાલ કરતાં બાર માસ થવા આવ્યા દીકરાનું મોં દીઠું નથી.

માળવદેશના મહારાજા મધુરસિંહના પ્રધાન, રાજસિંહનો પુત્ર કમરસિંહ કે જે અમરનો મિત્ર હતો, જેને નગરના બહાર, ઝાડ, બીડ તથા પહાડ, પર્વત નદી નાળાં વિગેરેમાં ફરવાથીજ આનંદ રહેતો હતો. જે અમરના ઘર સંસારના પહેલાજ દીવસે; અમરને બોલાવીને જંગલમાં લઇ ગયો હતો. અને સંધ્યા સમયે અમરને વિદાયગિરી આપી હતી. ને કમરસિંહ ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિ ભટકીને, ફળ ફળાદી ખાઇને, ઝરણના પાણી પીને ચોથે દીવસે ઘેર આવ્યો.

ગામમાં પેસતાજ તેને અપશુકન થયા. બડમુછીઓ બ્રાહ્મણ નાહ્યા ધોયા વગરનો શૂન કપાળે સામે મળ્યો. મળતાની સાથે, કમર ફિકરમાં

પડ્યો. આજ ગામમાં પેસતાજ અપશુકન થાય છે, માટે કાંઇક નવા જુની
હોવી જોઇએ અગર કાંઇ આફત આવવી જોઇએ. ચાલો ઘેર ગએ જે
હશે તે જણાશે.

કમરને જતો જોઇને ઘણા માણસો તેના સામુ જોઇ રહ્યા છે,
અને અરસપરસ વાતો કરી રહ્યા છે. કમરે વિચાર કર્યો કે, પુરવાસીઓ
મને જોઇને વાતો કરે છે. માટે માત ન માન પણ કાંઇક ભારે બનાવ બન્યો
હોવો જોઇએ, મારા માતા પિતા તો આરોગ્ય હશે, કદાચ દૈવ્ય કોપ
થયો હોય ને તેમાંથી એકનું શરીર પડી ગયુ હોય.

જેમ કોઇ માણસના સંબંધીનુ મરણ થયું હોય, અને તે માણસ ગા-
મમાં પેસતો હોય, તેના પહેરેલા વસ્ત્ર ઉતરાવવાને માટે માણસો વિચાર
કરતા હોય, તેવી આતુર દૃષ્ટિએ આ સર્વે લોકો મારા સામુ જોઇ રહ્યા
છે. ચિન્તા નહિ, પરિણામને જાણ્યા વિના ચિન્તા કરી ફિકરમાં મરવું
શા માટે જોઇએ, આ સામો અમરસિંહનો મહેલ દેખાય; લાવ પ્રથમ
મિત્રને મળી લઉ; અને ભાઇનાં નવાં પતિ સહનતારાને પણ નિહાળી લઉં
કે જેનુ મુખડું મધુર અને મોહિની સ્વરૂપ છે.

કમરને આવતો જોઇ, મહેલની પાસે જુજ ચોકીદારો રાખ્યા
હતા તે ઉભા થઇ ગયા. સોને ઠેકાણે સાતજ માણસો જોઇને કમરસિંહ
ચિન્તામા પડી ગયો, અને પ્રશ્ન કર્યો કે, અરે કેમ શુન્યકાર ભાસે છે!

પેરેગીર—સરકાર, અમરસિંહ બાપા તો વનમાં ચાલ્યા ગયા.

કમરસિંહ—અરે, ક્યારે ચાલ્યા ગયા?

પેરેગીર—આજ ત્રણ દિવસ થયા તમારી સાથે આવેલા ત્યાંથી
સાંજરે ઘેર આવ્યા, માત્ર એકજ રાત્રી મહેલમા રહ્યા ને સવારના પહોરમાં
તો ઘોડેશ્વાર થઇ પુર્વદિશામા નમન કરી ઉત્તર દીશા તરફ નગરની બહાર
નીકળી પડ્યા, માતા પિતાને મળવા પણ રહ્યા નથી.

કમરસિંહ—રાણી સહનતારા?

પેરેગીર—મહેલમાં શું બન્યુ તેની અમને ખબર નથી પણ આશરે
એક બે વાગ્યાને શુમારે, પોતે મહેલની બારી ઉઘાડી મોટે અવાજે બુમ
મારી; સિપાઇ! તે વખતે અમો અગિયાર સિપાઇ, પેરા ઉપર જાગતા એકી
અવાજે બોલી ઉઠ્યા. જી હુકમ! ત્યારે તેમણે પૂછયું કે કોઇ પુરૂષ નીચે
ઉતરી પડ્યો તમે જોયો? ત્યારે અમે કહ્યુ અહીંઆંથી કોઇ ગયો નથી
તેમ આવ્યો પણ નથી અમો બધા જાગીએ છીએ. એટલે જાય તો તપાસ
રાખજો, આવુ કહીને બારી બંધ કરી દીધી.

કમરસિંહ—પછી કાંઇ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઇ દોડમદોડા કરતું હોય અને વારાફરતી માળોમાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઇ ગયુ.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઇ તપાસ કેમ ન કરી કે; શુ થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઇ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઇ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઇ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઇ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી મુરખામી ?

બીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય. માટે કાંઇ સિપાઇથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરવ્યાજબી છે. તમને અવાજ કર્યો કે કોઇ ગયું ? તમે કહો છો રાજા ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોકરો બાયડી આવીને ગાંડો થઇ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઇ એકલાજ નીકળી પડયા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ બીજું કોઇ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનના ગયા પછી સારૂ શહેર શોકમાં ઘેરાઇ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેતો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને સહનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સારૂ સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું કારણ આવવાનું ?

સિપાઇ—સહન બા છે કે?

દાસી—તારે શુ કામ પડયુ?

સિપાઇ—મારે તો કાંઇ કામ નથી પડયું પણ કમરસિંહભાઇ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઇ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાંઇક જાણવા અને કાંઇ હોતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દયો?

સિપાઇ—(આવીને) દાસીએ કહ્યુ કે એમને આવવા દયો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અંદર જઇને અને દાસીને જોઇને) કયા છે સહનતારા?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શુ કામ પાડવાનુ હતુ?

કમર—મારે કામ તો કાંઇ પાડવાનુ નથી પણ જાણવુ હતુ કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનુ શું કારણ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શુ કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે!

કમર—શું સહનતારા?

દાસી—હા હા! તારા તારા! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુમ થઈ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જંગલમા જવુ પડયુ કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઇ ગયો. ત્યારે શુ એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ!

દાસી—વહેરે વહેરે! જેમ કર્વત લાકડુ વહેરે તેમ બાયડી ભાયડાને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ! મહાકાળ મહાકાળ!

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખુ છે.

કમર—આ દેખીતી તો સુકોમળ જણાતી હતી?

દાસી—હા! ઇંદિર વયણા જેવી; એતો એનાં બાપને ઘેરથીજ ગોટાળા લઇને આવી હતી.

કમરસિંહ—પછી કાંઇ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઇ દોડમદોડા કરતું હોય અને વારાફરતી માળોમાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઇ ગયું.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઇ તપાસ કેંમ ન કરી કે; શું થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઇ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઇ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઇ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઇ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી . મુરખામી ?

બીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય. માટે કાંઇ સિપાઇથી એકદમ અંદર ન જવાય ?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરવ્યાજબી છે. તમને અવાજ કર્યો કે કોઇ ગયું ? તમે કહો છો રાજા ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોકરો બાયડી આવીને ગાંડો થઇ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઇ એકલાજ નીકળી પડયા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ બીજું કોઇ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનના ગયા પછી સારૂ શહેર શોકમાં ઘેરાઇ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેતો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને , સહનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમર-સિંહ આવે ?

સાતમો—બહુ સારૂ સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું કારણ આવવાનું ?

સિપાઇ—સહન બા છે કે ?

દાસી—તારે શુ કામ પડ્યુ ?

સિપાઇ—મારે તો કાંઇ કામ નથી પડયુ પણ કમરસિંહભાઇ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઇ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાઇક જાણવા અને કાંઇ હીતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દયો ?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યુ કે એમને આવવા દયો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અન્દર જઇને અને દાસીને જોઇને) કયાં છે સહનતારા ?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શુ કામ પાડવાનુ હતુ ?

કમર—મારે કામ તો કાંઇ પાડવાનુ નથી પણ જાણવુ હતુ કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાનુ શુ કારણ ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શુ કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે !

કમર—શું સહનતારા ?

દાસી—હા હા ! તારા તારા ! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુમ થઇ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જગલમા જવું પડ્યુ કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઇ ગયો. ત્યારે શુ એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ !

દાસી—વહેરે વહેરે ! જેમ કર્વત લાકડું વહેરે તેમ બાયડી ભાયડાને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ ! મહાકાળ મહાકાળ !

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખું છે.

કમર—સ્ત્રી દેખીતી તો સુકોમળ જણાતી હતી ?

દાસી—હા ! ઇંદ્ર વયણા જેવી; એતો એનાં બાપને ઘેરથીજ ગોટાળા લઇને આવી હતી.

કમરસિંહ—પછી કાંઇ ?

પેરેગીર—પછી થોડીવાર સુધી મહેલમાં કોઇ દોડમદોડા કરતું હોય અને વારાફરતી માળોમાં ચઢ ઉતર કરતું હોય એમ સંભળાયું.

કમરસિંહ—ત્યાર બાદ ?

પેરેગીર—ત્યાર બાદ શાન્ત થઇ ગયુ.

કમરસિંહ—આટલું બધું થયા છતાં તમે મહેલમાં જઇ તપાસ કેમ ન કરી કે; શુ થાય છે ?

પેરેગીર—અમને સરકારનો હુકમ થયો નહિ, એટલે અમો ગયા નહિ, જો એમણે એમજ કહ્યું હોત કે કોઇ દોડો તો અમો એક હજાર સિપાઇ હાજર હતા.

કમરસિંહ—અરે તમે હજારે કાંઇ કામના નહિ; રાજકુમારના મહેલમાં આટલી ધમમ ધમા થઇ અને તમે તેની તપાસ ન કરી તે કેવી મુરખામી ?

બીજો—પરણીને ઘેર આવ્યાનો પહેલોજ દિવસ એટલે ધમમધમા તો થાય. માટે કાંઇ સિપાઇથી એકદમ અંદર ન જવાય?

કમરસિંહ—તારો ઉત્તર ગેરવ્યાજબી છે. તમને અવાજ કર્યો કે કોઇ ગયું ? તમે કહો છો રાજા ગભરાટમાં હતા, ત્યારે તમારે જોવુંજ હતું.

ત્રીજો—મારો છોકરો બાયડી આવીને ગાંડો થઇ ગયો તે ત્રણ મહીને સાજો થયો હતો.

કમરસિંહ—જેમ આવે તેમ લવલવ નહિ કરો, જાણતા હો તે બરાબર કહો ! સવારમાં ભાઇ એકલાજ નીકળી પડયા કેમ ?

ચોથો—હાજી ! એકલાજ બીજું કોઇ નહિ ?

કમરસિંહ—સહનતારા અંદર છે કે કેમ ?

પાંચમો—તે અમો શી રીતે કહી શકીએ ? અમોએ તપાસ કરી નથી. રાજનના ગયા પછી સારૂ શહેર શોકમા ઘેરાઇ ગયું છે.

કમરસિંહ—અંદર દાસીઓ વિગેરે છે કે કેમ ?

છઠો—તેતો હશેજ ? અને જોવામાં પણ આવે છે.

કમરસિંહ—તેમની દાસીને કહો કે, કમરસિંહ આવ્યા છે. અને સહનતારા હોય તો તેમને પુછો કે, તમારી પાસે હીતની વાત કરવા કમરસિંહ આવે ?

સાતમો—બાહુ સારૂ સરકાર ! (અંદર ગયો.)

દાસી—કેમ ? શું કારણ આવવાનું ?

સિપાઇ—સહન બા છે કે?

દાસી—તારે શું કામ પડ્યું?

સિપાઇ—મારે તો કાંઇ કામ નથી પડ્યુ પણ કમરસિંહભાઇ આવ્યા છે અને એમને અમારા કહેવાથીજ ખબર પડી કે અમરસિંહભાઇ ચાલી ગયા છે. હવે એ પુછે છે કે સહનતારા હોય તો કાંઇક જાણવા અને કાંઇ હીતની વાત કરવા એમની મરજી હોય તો પોતે આવે.

દાસી—એમને આવવા દયો?

સિપાઈ—(આવીને) દાસીએ કહ્યુ કે એમને આવવા દયો, માટે આપ પધારો.

કમરસિંહ—(અંદર જઇને અને દાસીને જોઇને) કયા છે સહનતારા?

દાસી—સહનતારા તો નથી. પણ તમારે સહનતારાથી શુ કામ પાડવાતુ હતુ?

કમર—મારે કામ તો કાંઇ પાડવાતુ નથી પણ જાણવુ હતુ કે અમરસિંહને રાજ વૈભવની આશા મુકી, વળી સુકોમળ નિર્મળ સ્વભાવની સ્ત્રી મુકી એકદમ રાજમહેલ છોડી દેવાતું શુ કારણ?

દાસી—તે કારણ જાણીને તમારે શુ કામ છે. તમે જેને સુકોમળ કહો છો તેજ સત્યાનાશ વાળનારી છે અને જેને તમે નિર્મળ કહો છો તેજ નખોદ કાઢનારી છે!

કમર—શું સહનતારા?

દાસી—હા હા! તારા તારા! તારાએ તો ગગનના તારા દેખાડી દીધા અને ગુમ થઇ ગઈ. રાજકુમારને વૈભવ મુકીને જંગલમાં જવું પડ્યું કામનીએ કેર કરી નાંખ્યો.

કમર—અરરરર. ગજબ થઇ ગયો. ત્યારે શું એ સ્ત્રી રાજકુમારને વહેરેજ આવેલી કેમ!

દાસી—વહેરે વહેરે! જેમ કર્વત લાકડુ વહેરે તેમ બાયડી ભાયડાને વહેરે.

કમર—શીવ શીવ શીવ! મહાકાળ મહાકાળ!

દાસી—હવે શીવ શીવ કરો કે રામ રામ કરો. એ બધુંય સરખું છે.

કમર—સ્ત્રી દેખીતી તો સુકોમળ જણાતી હતી?

દાસી—હા! ઇંદ્રિર વયણા જેવી; એતો એનાં બાપને *ઘેરથીજ ગોટાળો લઇને આવી હતી.

કમર—શું પીયરથીજ કોઇ પુરૂષને લાવી હશે ?

દાસી—હા હા પીયરથીજ લાવેલી, સ્ત્રી ચરિત્રનો પાર કોણ પામ્યું છે ?

કમર—છટ ! આ વાત મારા માન્યામાં કેમ આવે. તેર વરસની બાળા કન્યા, શું સમજે.

દાસી—સાંભળો મારી વાત ! આજથી ચોથા દીવસ ઉપર તમો આવ્યા અને અમરસિંહને સાથે લઇને ગયા ત્યાર પછી થોડીજ વારે મારી પાસે દર્પણ માગ્યું. ત્યારે હું નિચે વાસણ માજતી હતી. તેથી મેં કહ્યું કે સામા ગોખલામા લાલ લુગડે ઢાંકેલું છે તે લઇ લ્યો. તે લીધું નહિ ને થોડી વારે ફેર અવાજ કર્યો તો પણ મેં ગણગાર્યું નહિ અને એનો એજ જવાબ આપ્યો. વળી અકળાઇને ત્રીજીવાર અવાજ કર્યો ત્યારે હું ઉપર આવી અને મેં દર્પણ બતાવીને કહ્યું કે મારા હાથ કચરાવાળા છે, માટે આ દર્પણ તમે લઇ લ્યો ? મને કહે તે તો દર્પણ નથી કાઇક રમકડું છે, તેમાં મારા મુખને બદલે કોઇ પુરૂષ દેખાય છે; અને તે કહે છે કે હું આવું ? આવું સાંભળી મે અચંબો પામીને કહ્યું કે, એવું છે તો ઉઘાડો દર્પણ ! હું જોઉં જોઇએ કોણ બોલે છે ! તેજ વખત ગોખલામાં રહેલા દર્પણના ઉપર ઢાંકેલું લુગડુ ઉંચું કર્યું; તેની સામે અવાજ તો થયો કે હું આવું ? તે દર્પણમાં મેં પુરૂષ ન જોયો પણ તેમણે તો જોયો. મેં કહ્યું, કહો કે આવ, પછી શું થાય છે તે જોઇએ. એમણે આવ કહ્યું એટલે દર્પણમાં દેખાતી છબી બંધ થઇ ગઇ. દર્પણના દેખાવમાંનું મેં કાઇ જોયું નહિ. પણ હુ આવું એવો શબ્દ થયો તે તો મે સાંભળ્યો ખરો ! કહો ત્યારે એ શું હશે. એ તે પીયરમાંથી થયેલો ઠેહુ કે નહિ ?

કમર—અહાહા ! આ શું ? કાંઇ ન સમજાયું ? હું તો દીગમુઢ થઇ ગયો. મને તો કાંઇ સુઝ પડતી નથી.

દાસી—પ્રેમદાનો પાર કોઇ પામ્યું નથી. (કમરસિંહ વિચારમાં ગુમ થઇ નીચું જોઇ રહ્યો.)

દાસી—કમરસિંહજી શુ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા !

કમરસિંહ—દાસી તારી કહેલી વાતો સાંભળીનેજ હું કાંઇ ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો. શુ તારે તારૂં કહેવું એમ થાય છે કે, સદનતારા પિયરથીજ કોઇના પ્યારમાં પડેલી હોય ?

દાસી—ત્યારે દર્પણમાં પુરૂષ દેખાયો તે શું ?

કમરસિંહ—તે પુરૂષ જો એના સંકેતથીજ પ્રગટ થયો હોય અને એનો જાણીતો હોય, તો તને નિચેથી બોલાવીને જાહેર શું કરવા કરે ? માટે તે વાત મારા માન્યામાં આવતી નથી.

દાસી—ભલે ન આવતી હોય તો મારે પરાણે મનાવાનું કારણ નથી, પણ હું તો તમને એમ સમજાવું છું કે સ્ત્રિયો આવા કૃત્યો કરે છે.

કમરસિંહ—એ કુલટા, અને વ્યભીચારીણીની વાતો છે.

દાસી—સૌનાં નિવડયે વખાણ છે. પહેલીજ રાતે પગરણ મંડાયાં તો આગળ ઉપર શુ નિપજશે તે કોને ખબર.

કમરસિંહ—આગળની વાત ક્યાં કરો છો, કહો છો કે રાજાતો એકલાજ ગયા છે, ત્યારે સહનતારા ક્યાં ગુમ થઇ ગઇ ? એને કોઇ ઉપડી લઇ ગયું, કે રાજા શોધમાં ગયા. કે નદીમાં પડી ગઇ તેથી રાજા વિયોગ નહિ સહન થાય એમ સમજી પ્રથમથી એકલા ગયા, કે શી રીતે ! આમાં મહારાજાને પુછવાથી એ, આથી વધારે શું માહીતી મળે !

દાસી—મારાથી વિશેષ ખબર કોઇ આપી શકે તેમ નથી, મહારાજાને મળવાતો ગયાજ નથી.

કમરસિંહ—હું જાઉંછુ અમરની શોધમાં ?

દાસી—એમના સાચા મિત્ર છો એટલે જવુંજ જોઇએ. શોધી લાવો એટલે હું જો કાંઇ દુઃખમાંથી છુટું.

કમરસિંહ—તારે શું દુઃખ છે, ખાઈ પી લ્હેર કરવાની છે.

દાસી—લ્હેર તો ઝેર જેવી લાગે છે, એકલાંની તે લ્હેર હોય ? મારા સિવાય બીજું કોઇ મહેલમા આવતુંજ નથી. કોને મળવા આવે ! નહિ રાજા કે નહિ રાણી " વનમાં સોનબાઈ એકલાં. "

કમરસિંહ—હું રાજકુમાર અમરસિંહને સપાટે શોધી કાઢીશ અને તેમને પાછા વાળી ઘેર લાવીશ. જો હુ હાજર હોત તો જવાજ ન દેત !

દાસી—જનારને રોકી કોણ શકનાર છે ?

કમરસિંહ—રોકનારતો ખરો સ્નેહ હોય તો જનાર ડગલું ન ભરી શકે.

દાસી—રોકનારનો વ્હાય તેવો પ્રેમ હોય પણ જનાર તો જાયજ.

કમરસિંહ—તમે કહો તે ખરૂં ! થયુ હવે ! બૈરાની જાત, હઠ ન મુકે.

દાસી—ક્રોધ ન કરશો ! ન છણકાશો ! ન રીસાશો ! કહો તમે જનાર છો અને હું રોકનાર. છુ મારો સાચો પ્રેમ છે. હવે શુ થાય છે તે જોઇએ.

કમરસિંહ—આમાં સબળ કારણ અમરસિંહ છે, એટલે લાચાર. દાસી તારો પ્રેમ ખરો, અને તે ખરા અંતઃકરણનો હશે પણ અમરસિંહનું ગુમ થવું સાંભળીને ઉભા રહેવું એ ઠીક નહિ તેથી, અને વળી મને રોકવાનો તારો કોઇ પ્રકારનો હક નથી; એવા બે કારણથી હું રોકાઇ શકુ તેમ નથી.

દાસી—કમરસિંહ તમે મને દાસી દેખો છો પણ હું ઉમદા રાજની બેટી છું. મારો જન્મ કોઈ ખોટા નક્ષત્રમા થયેલો તેથી મારાં માબાપે મને તજી દીધી છે. ઉકરડામાં ફેંકાએલી હું રજપુત ઘેર ઉછરી બાર વરસની થઇ, મારી ઉછેરનારી મા જે અમરસિંહના મહેલમાં કામ કરતી હતી, તે મરી ગઇ, એટલે તેજ જગાએ મને કાયમ કરી.

કમરસિંહ—તું કયા રાજની બેટી છું.

દાસી—હજી હું કુંવારી છું. મારી મરજી હવે લગન કરવાની થઇ છે પરણવાનો કોલ આપો તો મારા ખરા માતા પીતાની ઓળખાણ આપુ અને બધી વાતની ખાતરી કરી આપુ, મારી ઉમ્મર સોળ સત્તર વરસની છે.

કમરસિંહ—મને પણ તારી વાક ચાતુરી ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે નક્કી તું કોઇ સારા રાજનુંજ ફરજન છે. પરણું ખરો પણ હાલતો નહિજ. અમરસિંહ આવ્યા બાદ.

દાસી—ત્યારે તો ત્યારે! પણ વચનથી બંધાતા જાઓ?

કમરસિંહ—વચન શું આપવુ છે. હુ પણ કુંવારોજ છું!

દાસી—કુંવારા છો એટલે પરણશો તો ખરાજ; કાંઇ કુંવારા તો રહેવાનાજ નથી. જયારથી આ મહેલમાં પગલુ મકયું છે અને તમને આવતા જતા જોયા છે ત્યારથી મનમાં સંકલ્પ કરી મુકયો છે કે, કોક વખત અરજ ગુજારીશું, તે અરજ ગુજારવાનો વખત આજે મળ્યો, માટે અરજ ધ્યાનમાં લઇ વચન આપતા જાઓ!

કરમસિંહ—દાસી; તેં તો હદ કરી નાખી, મારી મનોવૃત્તિયો ચંચળ કરી નાખી. હવે તો મને અહીંથી જવા દે. (દાસીએ હાથ ઝાલ્યો) છોડ છોડ જવાદે!

દાસી—વચન આપીને!! (કમરસિંહ હાથ ઝુંટાવીને ચાલ્યો ગયો. અને દાસી બેભાન થઇ નીચે પડી)—

[**કર્તા**] અમરના મહેલમાં જઇ, સદુનની હકીકત જાણી દાસી પાસેથી છૂટેલો પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ પોતાને ઘેર આવ્યો, અને માતાને નમ-

રકાર કરીને બેઠા ? ઉતરી ગએલુ મુખ જોઇને પુછ્યુ. કેમ દીકરા ઉદાસ છો !

કમરસિંહ—ગામમાં પેસતાં સમાચાર એમ મળ્યા કે, અમરસિંહ ઉજ્જન નગર મુકી ચાલી ગયા છે, તેનો તપાસ કરતાં ખરૂં કારણ જડી આવતું નથી; તેથી ઉદાસી થઇ છે, માતાજી હુ પણ જાઉછું. નિરંતર સાથે બેસનાર, ઉઠનાર, હરનાર ફરનાર મિત્ર થયા એટલે ગામમાં રહીએ તે પણ દેખાય ખોટું. મને રજા આપો માતાજી, અમરને શોધનો ચાલ્યો જઇશ, અને જડશે એટલે તેને સમજાવીને ઘેર લાવીશ !

માતા—બહુ સારૂ ભાઇ ! તારા બાપ એમ કહેતા હતા પણ ખરા કે કમર આવશે એવોજ ચાલ્યો જશે. દરબારમાં થઇને જવાય તો સારૂ.

કમરસિંહ દરબારમાં આવ્યો અને અમરસિંહ ગયાના શોકની ઉદાસીમાં બેઠેલા રાજા મધુરસિંહને પ્રણામ કર્યા. મધુરસિંહે આશીરવાદ આપીને કહ્યું ભાઇ તારો મિત્રતો એકા એક ચાલ્યોજ ગયો. ન કાંઇ કારણ સમજાયું કે શુ થયું. કમરસિંહ કહે હું જાઉછુ અને ગમે ત્યાથી શોધીને લાવુ છું, આપ ચિંતા ન કરો ! (રાજાની રજા લઇ કમરસિંહ ઘોડેસ્વાર થઇ અમરની શોધમાં વિદાય થયો.)

નગરની બહાર નીકળી કમરે, અનુમાનથી વિચાર કર્યો કે અમરસિંહની શોધ વગડે થોડી અને વસ્તીમાં વધારે કરવી, કારણ કે તેને વગડે વસવા કરતાં શહેરની વસ્તીમાં વસવાનો અભ્યાસ વિશેષ છે. ના ના; પણ આ વખતે તેમજ હોય એમ નહિ. સહુન ગુમ થઇ ગઇ છે. પાછલી બારીમા ડોકીયું કરતા પડી ગઇ હોય, તો તેના મુડદાને ખોળતા ક્ષિપ્રાના કિનારા ઉપર પણ ફરતા હોય, માટે પકડવાદે ક્ષિપ્રા માતાનો કિનારો !

કમરસિંહ ક્ષિપ્રા નદીની તીરે આવી, છેક અમરના મહેલની પછીતેથી કાંઠે કાંઠે ચાલવા લાગ્યો અને મનમાં તર્કવિતર્ક કરવા લાગ્યો કે નદીમાં પડી ગઇ હશે તો ગંગાજીએ ગમે ત્યાં કિનારે કાઢી નાખી હશે, જેથી તેનો પત્તો લાગશે અને સાથે અમરસિંહનો પણ લાગશે !

બરાબર સાત ગાઉ આવ્યો, ત્યાં નદી કીનારે મચ્છરરાજ મકવાણીને બેઠેલો જોયો ! મકવાણી કમરસિંહને દેખીને ડરી ગયો ! ભય પામી ગયો, થરથરવા લાગ્યો, તે જોઇ કમરસિંહે પુછ્યુ. કેમ ભાઇ તમે મને દેખીને કંપી ગયા, સત્ય કહો !

મકવાણી—તમે રાજસિંહ પ્રધાનના પુત્ર અને અમરસિંહના મિત્ર કમરસિંહ ખરા કે નહિ.

કમરસિંહ—હા હું કમરસિંહ. પણ તેથી તમારે ડરવાનું શું કારણ!

મકવાણી—સરકાર મેં સહનતારાની ચોરી નથી કરી તેમ અમરસિંહની પણ ચોરી નથી કરી; મને ક્ષમા કરો!

કમરસિંહ—(આ માણસ કંઇક જાણે છે ખરો) ત્યારે ખરી વાત હોય તે કહી દે!

(સહનને શી રીતે લાગ્યો હતો. અને છેવટ ક્યાં મુકી; તે બધી વાત સાચે સાચી કમરસિંહને મકવાણીએ કરી.)

મકવાણીની વાત ઉપરથી એમ માલમ પડયું કે, સહન સજીવનતો છે, પણ ગાંસડી બાંધીને કોણે નાંખી હશે! આતો વિશેષ ગુચવણી ભરેલી વાત થઇ. ચાલ જીવ હવે તો વગડામાં ફરીશું અને મિત્ર તથા મિત્રની સ્ત્રી, બંન્નેની ખોળ્ય કરીશું. કમરની મુસાફરીમાં અમરના મહેલમાં રહેલી દાસી કે જેની સાથે થોડા વખત ઉપર કમરને વાતચીત થઇ છે, તેના બાપનું નગર આવ્યું. તેમાં પ્રવેશ કરી રાજ દરબારમાં આવી કમરે ઓળખાણ આપી, એટલે રાજાએ મેમાન તરીકે સત્કાર કર્યો. રાજાની ચાવસ્થા થઇ હતી. પુત્ર પુત્રાદી સંતતી નહિ હોવાથી રાજા નિરંતર ઉદાસ રહેતો હતો, તેવામાં કમરસિંહનુ આવવુ સુખ રૂપ થઇ પડયુ, જેથી જતા કમરને આગ્રહ કરી થોડા દિવસ અટકાવી રાખ્યો, અને માણસોને મોકલી અમરસિંહની શોધ કરાવરાવી. વધારે દિવસ થયા ત્યારે અતી આગ્રહથી કમરસિંહે રાજાની રજા માગી, ત્યારે રાજા આંખમાં આંસુ આણીને કહે છે. તમારા રહેવાથી મને દુઃખીઆને સુખની સેજ કીનારી દેખઇ. શું કરૂં મારી દીકરી હયાત હોત તો, તેને તમારી સાથે પરણાવી તમને રાજ આપી દેત! અને ઘર જમાઇ કરીને રાખત?

કમરસિંહ—તમારી દીકરી દેવલોક પામી હશે?

રાજા—દેવલોક તો નથી પામી, પણ તેને બાળપણમાંજ તજી દીધી છે. બ્રાહ્મણના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી ઉકરડે મુકી દીધી. તેની ફરી અત્યાર સુધી તપાસ નથી લીધી. હવે કાઇ પત્તો લાગે નહિ; વગર વિચાર્યું કામ કરનાર માણસ પસ્તાય છે.

કમરસિંહ—તમારી દીકરી હોય તો આશરે કેવડી હોય?

રાજા—સોળ સત્તર વરસની! પણ તે તો હોયજ ક્યાંથી, અને કદાચ ગોના આવરદાના બળથી જીવતી રહી હોય, તો પણ આપણને મળે ક્યાંથી!

કમરસિંહ—તમે ઉકરડામા ફેંકી દેતાં આંચકો ન ખાધો અને હવે

પરતાવો શુ કરવા કરવો પડે. તમને બ્રાહ્મણે કહ્યું હશે કે આ દીકરીને તજી દેશો તો બીજા છોકરા થશે, નહિ તો નહિ થાય !

રાજા—હાજી ! તમે કહો છો તેમજ થયુ !

કમરસિંહ—તમે કરી છે તો મોટી ભુલ્ય. પણ તમારા નસીએ મારૂં અહી આવવું થયું એમ માનજો। તમારી દીકરી અમરસિંહના મહેલમા દાસીનુ કામ કરે છે અને તે હાલમા એકલીજ રહી છે, જાઓ તપાસ કરી તેડી લાવો। હુ જાઉં છુ. (કમરસિહ આગળ વિદાય.)

ઉલાસનુ હરણ કર્યાનો ગુનો જાણે પોતેજ કર્યો હોય. અને ગુનાની માફીજ માગવા આવ્યો હોય, તેમ ધીમે ધીમે પગલે ચાલીને, સુમનચંદ્ર, રાજા આનદમલના મહેલમા આવ્યો, અને પોતાની બેનની હાજરીમા આનંદમલને હાથ જોડીને કહ્યુ કે પુજ્ય વડિલ। હુ આપનો અપરાધી હાલતો આપની રજા માગુ છું.

આનંદમલ—સુમનચંદ્ર, તમે કેમ આટલા બધા ઓશીયાળા થઇ ગયા ?

સુમનચંદ્ર—ઉલ્લાસનુ અધકારસિહથી હરણ થયુ.

આનંદમલ—તેમા તમે શુ કરો. (સુમનચંદ્રની આખમાથી આસુ પડયા.)

વિનોદમતી—ભાઇ તમે શો ગુનો કર્યો છે, કે આંસુ પાડવાં પડે. ઉલ્લાસ તો હમણા જડશે. મારો અભયમલ ગમે ત્યાંથી ખોળી લાવશે. વળી હવે તો અમરસિહને પણ ચિન્તા ખરીજ કની.

સુમનચંદ્ર—ઉલ્લાસ જડશે. તે બધું ખરૂ પણ પ્રથમ ઉલાસનું હરણ મારે ત્યાથી થયુ માટે મને બહુ લાગે છે, જાણે આપઘાત કરીને મરૂં !

વિનોદ—ભાઇ, આતો છોકરવાદી કહેવાય, તમે તો મોટા રાજા કહેવાઓ; ક્ષત્રીઓને તો અનેક વાર આફતો આવે, તે વખતે ખૂણે પેસીને રૂવે નો કરી સુખનો દહાડો ન જૂવે. વળી સાંભળ્યુ છે કે, અમરસિંહના એક મિત્ર સદનસિહ છે તે પણ ઉલાસની શોધમાં ગયા છે.

સુમનચંદ્ર—બેન; મને એમ વહેમ પડે છે કે, સદનસિહ એજ સદનતારા છે. પણ છૂપા વેપમા આવી છે.

વિનોદ—ત્યારે અહી તેડી લાવો તો આપણે બરાબર તપાસ કરી અવલોકન કરી નક્કી કરીએ.

સુમનચંદ્ર—તે તો અમરસિંહના કહેવાથી ઉલાસની શોધમાં વિદાય થઇ ગઇ।

વિનોદ—હવે આવે ત્યારે વાત! પણ તમો જરાય ચિન્તા ના કરશો સદાય સુખના દીવસ રહેતા નથી, તેમ સદાય દુઃખના દીવસ પણ રહેતા નથી. ઉલાસ કાલ ઘેર આવશે.

આનંદમલ—તમને ઘેરથી નિકળ્યે ઘણા દિવસ થયા માટે તમે પણ જાઓ, અને માર્ગમાં હડીએ ચઢે તો, ઉલાસને છોડાવી તમારે ત્યાં લઈ જઇ પેગામથી ખબર મોકલજો.

વિનોદ—જ્યાં મળે ત્યાંથીજ ખબર મોકલજો, અને અંધકારસિંહને તો મારીજ નાંખજો.

આનંદમલ—લોહીને બાળનાર શત્રુને એકદમ ન મારવો પણ રીબાવી રીબાવીને મારવો. જેથી ઝામેલુ લોહી ફરતુ થાય છે. જીવનની આબાદી થાય છે.

સુમનચંદ્ર—દૈવ્યની ઇચ્છા હશે તેમ બનશે; ત્યારે હું આજેજ જાઉ છું.

આનંદમલ—ભલે પધારો, શુભ સંદેશો મોકલતા રહેજો.

જે સાતસેં ઘોડેસ્વારને સાથે લઇ સુમનચંદ્ર મુર્શિદાબાદથી નિકળ્યો હતો તેમને તૈયાર થવા કહી પોતે તૈયાર થયો અને પ્રથમ નિશાન મુર્શિદાબાદનું માડયું.

અહીંથી એકવાર તો મુર્શિદાબાદ જવું, જતાં માર્ગમાં, ઉલાસ, સહન, અમરસિંહ, અભયમલ કે જે કોઈ મળે તેની ખરી મુલાકાત કરી લેવી, આમ વિચાર કરતો, અને સૈન્ય સહિત માર્ગમાં પડાવ નાંખતો, આસપાસ ઘોડેસ્વારો મોકલી ખબરો કઢાવતો; રાજા સુમનચંદ્ર છેક પોતાની રાજધાનીના નગર સુધી આવી પહોંચ્યો.

અરે હું આટલે સુધી આવ્યો પણ મને કોઇ ન મળ્યું, માટે મારી દશાજ વાંકી છે. હુ જશનો ભાગીદાર નથી, પણ કલકનો ભાગીદાર છું. બસ અહીજ પડાવ! (ગામથી ત્રણ ગાઉ છેટે પડાવ નાંખીને)

સુમનચંદ્ર—જાઓ પ્રધાનને બોલાવી લાવો.

મોકલેલો પેગામ રાજ દરબારમાં આવ્યો અને કહ્યું કે સરકાર મહારાજ આવ્યા છે, અહીંથી ત્રણ ગાઉને છેટે મુકામ નાખ્યો છે, અને આપને ત્યાં તેડાવ્યા છે.

ઘણા દીવસથી અકળાએલી, મનમાં મુઝાએલી સ્વામીના વિયોગથી સંતાપને પામેલી, પતી દર્શનને માટે આતુર થએલી, રાણી પ્રકાશ લક્ષ્મીએ

મહેલમાં બેઠે અનુચરે કહેલા શબ્દ સાંભળ્યા. સાંભળ્યા કે તરત દાસીને દોડાવીને કહેવરાવ્યુ કે, ઉભો રહે. રાજનને મળવા રાણી આવે છે. તેમને તેડી જા!

અનુચર—બહુ સારૂ હુ ઉભો છું. ઝટ તૈયારી કરો. મહારાજા કાંઇ ઉતાવળમાં હોય એમ જણાય છે.

મિયાનામાં બેસી દશ દાસીઓને લઇ પ્રકાશલક્ષ્મિ આવ્યાં. આમથી પ્રધાન પણ માફામા બેસીને આવ્યા, આગળ અનુચર અને પાછળ સર્વે ચાલ્યા.

પ્રધાનની મુલાકાત કરી ને રાજ્યનો બરાબર બંદોબસ્ત રાખવા આજ્ઞા કરીને, ઉલ્લાસ તથા સહનની શોધમા જવાને નિશ્ચય કરી બેઠેલા રાજા સુમનચંદ્રને, મોકલેલા અનુચરે આગળ આવીને ખબર આપી કે, પ્રધાનજી આવે છે, અને પાછળ અમારાં માતા, પ્રકાશલક્ષ્મિ બા પણ આવે છે.

રાજા તંબુની બહાર, પોતાનુ આસન પધરાવી તે ઉપર બેઠેલા હતા. તેમના સનમુખ આવી પ્રધાને જુવાર કર્યા, અને મહારાજાએ હાથથી ઇસારત કરી, એટલે પોતે બેઠા. રાણી પ્રકાશલક્ષ્મિ, મ્યાનામાથી નીસરી જેવા તંબુમાં દાખલ થવા જાય છે, તેવાંજ રાજાએ અટકાવ્યાં. તે એમ કહીને કે, તંબુમાં પેસવાનું કારણ નથી, બહાર ઉભા રહો! રાજાના મુખમાંથી નિકળેલા ક્રોધ વચનને માન આપી રાણી બહારજ ઉભાં રહ્યાં અને થોડીવાર સુધી બોલી શક્યાં નહિ. ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે;

સુમનચંદ્ર—બોલો શું કહેવાનું છે, અને અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ છે?

પ્રકાશ—આપનું શરીર સારૂં છે?

સુમનચંદ્ર—સ્ત્રિયો માત્ર પુરૂષના શરીર સાથેજ સંબંધ ધરાવે છે. અને શરીર સારૂ હોય ત્યા સુધી લાગણી પણ દર્શાવે છે. હા તે સારૂ છે. બીજું!

પ્રકાશ—ઉલાસની ભાળ જડી!

સુમનચંદ્ર—ઉલાસની જડી તે ન જડયા જેવી થઇ ગઇ, સહનની નથી જડી, તેમ અમરસિંહની પણ શોધ કરવાની છે; પ્રધાનજીને રાજની સુપ્રત કરીને જાઉ છું. જ્યાં સુધી સર્વની શોધ નહિ જડે ત્યાં સુધી સુશિક્ષા બાદમાં જળ પીવુ નથી.

પ્રકાશ—અરે ગજબ, ઉલ્લાસનું હરણ તેમ સહનનું પણ હરણ અને અમરસિંહનુંએ હરણ થયુ હશે. તેમને કોણ લઈ ગયું હશે. શ્રી રામેશ્વર; શ્રી રામેશ્વર; શીવ શીવ શીવ.

સુમનચંદ્ર—બીજું કાંઇ પુછવું હોય તે પુછી લ્યો અને ઘેર પધારી જાઓ! મારે પ્રધાન સાથે વાત કરીને તાબડતોબ જવું છે. હવે રોકાવું એ પરમેશ્વરના ગુનેગાર થવા જેવું છે.

પ્રકાશ—આપે પુછ્યું કે અહીં સુધી આવવાનું શું કારણ? કારણ તો માત્ર, આંખને ખીંચી રહેલા ચકોર પક્ષિને ચંદ્રનું દર્શન, તેમજ આપના દર્શનની અભિલાષી આપને આવ્યા જાણીને દોડતી આવી, પણ હવે એમ થાય છે કે ન આવી હોતતો સારૂ થાત. સર્વેનુ ગુમ થવું કાને ન સાંભળ્યુ હોત ત્યાં સુધી તે તરફની બળત્રા ન થાત.

સુમનચંદ્ર—તમને લાહોર તરફના કાંઇ સમાચાર મળ્યા નથી?

પ્રકાશ—ના મહારાજ! ત્યાંનુ પણ કાંઇ કહેવા જેવુ હોય તો કહો!

પ્રધાન—સેવકને વચમાં બોલવાની આજ્ઞા આપો!

સુમન—બોલો શું કહેવા માગો છો?

પ્રધાન—વિનોદમતી બાના નામથી લખેલો, અને પુજ્ય મહારાજા, આનંદમલની સહી થએલો એક પત્ર એક ઘોડેસ્વાર લઇને આવ્યો હતો, તેમા એટલુંજ લખેલું હતું કે પ્રધાનજીને માલમ થાય જે બેન ઉલાસનો સ્વયંવર કરવાનો છે માટે મારાં (બે અદબી માફ) ભાભી પ્રકાશલક્ષ્મિને મોકલજો.

પ્રકાશ—તે પત્ર મને બતાવ્યો નથી. તેમ હજી સુધી મને વાત પણ કરી નથી.

સુમન—એ શુ કર્યુ, પ્રધાનજી! તમે ડાહ્યા થઇને કેમ ચુક્યા?

પ્રધાન—સરકાર હુ ચુક્યો નથી. મેં એમ વિચાર કર્યો કે ઉલાસનું હરણ થયું છે તેના જડ્યાના સમાચાર, હજી આવ્યા નથી. તેમ રાજાધીરાજ જે શોધમાંજ ગયા છે તે આવ્યા નથી, અને એમની તરફથી સંદેશો પણ આવ્યો નથી, વળી જો સ્વયંવરની વાત સાચી હોય તો, સ્વયંવરની કંકો-ત્રીઓ, ઘોડેસ્વારો સાથે મોકલાતી નથી, પણ બ્રાહ્મણો સાથે મોકલાવાય છે. તેમ છતાં તે સાચી હોય તો, ખુદ આનંદમલના હાથનીજ હોવી જોઇએ. વિનોદમતીને લખવાનુ શુ કારણ. આ બધી વાતનો વિચાર કરીને મનમા તર્ક, કર્યો કે, ઉલાસનુ હરણ કરનાર, અધર્મિએ પ્રપંચથી પ્રકાશને જોખમમાં નાખવા પત્ર લખ્યો હોવો જોઇએ.

સુમન—શાબાશ પ્રધાનજી; બહુ ઉંડી સમજણ. જે કર્યુ તે ઠીકજ કર્યુ. પણ તે પત્ર નો સાચો. ઉલાસનો સ્વયંવર થઇ ગયો,

પ્રધાન—આપ હમણા તો બોલી ગયા કે, ઉલ્લાસની ભાળ જડી પણ ન જડયા જેવી થઇ ગઇ; અને હવે કહો છો કે સ્વયંવર થઇ ગયો. એ શું !

સુમન—અહીંથી મોકલેલી ખબર મળતાંની સાથે; અગિયારસેં ઘોડેસ્વાર સાથે અભયમલ્લ શોધમાં નીકળી પડયો હતો. તેને દેખતાંજ પાપી ઉલ્લાસને મુકીને નાસી ગયો, ઉલ્લાસ મળી તેજ દીવસે અનાયાસે મારી પણ મુલાકાત થઇ, અને અમો બધા લાહોર ગયા. સર્વે એક બીજાને મળ્યા હળ્યાં, રાજા આનંદમલે, ઉલ્લાસનો સ્વયંવર કરવા મુહુર્ત જોવરાવ્યુ તે નજીક આવ્યુ; એટલે હું ત્યાંજ રોકાયો. અહીં કંકોત્રી મોકલવા મેંજ ના પાડી હતી, પણ બેન વિનોદે છાંનો પત્ર મોકલ્યો હશે તે વાત ખરી.

પ્રકાશ—ઉલ્લાસે હાર કોને આરોપ્યો? વરમાળ કોને પહેરાવી ?

સુમન—અભયમલે રચેલી રચનામાં, વર જોઇ વરમાળા પહેરાવી દેવાની નહોતી. સીતા તથા દ્રૌપદી કરતા પણ આ સ્વયંવર જીતવો કઠણ હતો.

પ્રધાન—એવી શી સરત કરી હશે? (*ઉલ્લાસના સ્વયંવરની શોભા, રચના, ગોઠવણી, અને તેને જીતવાની શરતો જે સુમનચંદે કહી બતાવી. તે સાંભળીને.)

પ્રધાન—વાહ ! યુક્તિતો સારી રચી; આવો સ્વયંવરતો આ જમાનામાં ક્યાંય સાંભળ્યો નથી. પણ આ કામ કોઇ કરી શકયુ નહિ હોય. જેથી વરમાળા વરમાળાને ઠેકાણે રહી હશે.

સુમન—ના તેમ નથી; સ્વયંવર જીતાયો. વરમાળા આરોપઈ ગઇ. પણ લગ્ન ન થયાં. કારણ કે, સ્વયંવર જીતાતાં વાર થઇ એટલે લગ્ન મહુરત વીતી ગયુ.

પ્રકાશ—આવા વિકટ સ્વયંવરમા, જીત કોણે મેળવી, અને ક્ષત્રીઓના નુરને દીપાવનાર કોણ નીકળ્યું ?

સુમન—આપણા જમાઇ, અમરસિંહ !

પ્રકાશ—શાહબાશ, અમરસિંહ તો દુનિયામાં દેવ જેવા છે.

પ્રધાન—પ્રથમ તો આપ બોલ્યા હતા કે અમરની પણ શોધ કરવાની છે?

સુમન—તે પણ ખરૂ !

પ્રકાશ—લગ્ન કરવાનું ચોઘડીયુ વીતી ગયુ તે પછી હજી સુધી ફરીને સાર ચોઘડીયું આવ્યુજ નથી ?

---

* અમર ચરિત્ર ભાગ ૨ જો પાનું ૨૪, ૨૫, તથા ૮૧-૮૨.

મારે એકલાં જવું કે કોઇ માણસને સાથે લઇને જવું !

પ્રધાન—મા ! તમે જ્યારે જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તો એકલાં જવું એતો તમને છાજે નહિ; અને જોખમ ભરેલું પણ ખરૂં ! સ્ત્રિયો એકલી મુસાફરી કરવાને શક્તિમાન નથી. મુસાફરી તો શું પણ ઘરના ઉમરાની બ્હાર જવું તે પણ સ્ત્રિયોને ભારે છે.

પ્રકાશ—પ્રધાનજી હું તૈયાર છું; તમે માણસનો બંદોબસ્ત કરી મને સિલોન પહોંચાડાવો !

રાજા રાણીની મરજીને આધીન થઇ પ્રધાનજીએ પાંચ પચાસ ઘોડે સ્વારો તૈયાર કર્યા તથા ઉંટ ઉપર સરસામાન નાંખીને, સાંઢ ઉપર બેસારી વિદાયગિરી આપી. જરૂર પડયે મુકામ કરતી પ્રકાશલક્ષ્મિ શ્રી રામેશ્વર સુધી આવી પહોંચી. જ્યાં શંકર ભગવાનના દેવળ તરફ પગલાં ભરે છે, ત્યાં હજારો બ્રાહ્મણ જોઇ રહ્યા કે, કોઇ મોટા રાજાની રાણી આવે છે. તેમાંના એક બ્રાહ્મણે બાઇને ઓળખી અને તે બોલ્યો કે, આતો આપણા રાજા સુંદીરપ્રતાપની દીકરી પ્રકાશલક્ષ્મિબા ! તે સાંભળીને પ્રકાશે બોલનાર બ્રાહ્મણના સામું જોયું અને કહ્યુ કે ભાઇ તેં મને ઠીક ઓળખી રાખી છે. વારૂ ત્યારે આ શંકરના દેવળ પાસે વધારે ધામધુમ જણાય છે તેનું શું કારણ છે ?

બ્રાહ્મણ—કેમ એમ પુછો છો. મહાશિવરાત્રીનો મેળો ભરાય છે, તે શું તમારાથી અજાણ્યું છે ?

પ્રકાશ—હા ભાઇ તે તો ખરૂં. પણ તે ક્યારે ?

બ્રાહ્મણ—વચમાં સાત દીવસ છે !

પ્રકાશ—ત્યારે તો હવે રહીજ જઇએ અને મહાશિવરાત્રીની રાત્રે શંકરનાં દર્શન કરીનેજ જઇએ; વળી લંકા જઇએ ને પાછા આવીએ તે તો બનવું મુશ્કેલ છે !

બ્રાહ્મણ—લંકામાં શું દાટયું છે ! શિવરાત્રી પછી જવાશે, દર્શન મુકીને દોડવું એ ઠીક નહિ.

પ્રકાશ—જાઉ તો મારા માતા પિતાને મળું !

બ્રાહ્મણ—રાજનની સ્વારી અહીં આવવાની છે તે એક બે દીવસમાં આવવી પણ જોઇએ. કોકજ શિવરાત્રી પડે છે નહિ તો વરસો વરસ આવે છે.

પ્રકાશ—સત્યવાત; હવે મને યાદ આવ્યું. હું બાળપણમાં ઘણીવાર આવી પણ છું.

[કર્તા] આ પ્રમાણે બોલીને; પ્રકાશે મન સાથે ગોઠવ્યુ કે, ચાલો બહુજ સારૂ થયું. દરીઓ ઓળંગી જવું મટ્યુ; પીતાને અહીંજ મળાશે અને સઘળી બીના જાહેર કરાશે.

બીજે દીવસે સવારમાં, સુંદીર પ્રતાપની સ્વારી આવી; રામેશ્વરમાં રાજ તરફથી રક્ષણ કરવા રહેલા સીપાઇઓએ માન આપી, ઉતારાપર વિદાય કર્યા. રાજાએ માર્ગમાં આવતાં. નજરથી જોએલા તંબુ કોના છે. કોઇ બીજા રાજની સ્વારી આવી છે કે શુ; એટલું પુછતાંની સાથેજ બહુ બોલકણો બ્રાહ્મણ બોલી ઉઠયો કે,

બ્રાહ્મણ—સરકાર; આપણાં પ્રકાશ લક્ષ્મિ બા આવ્યાં છે.

રાજા—હેં હેં મારી પ્રકાશ! એને બોલાવી લાવો મારી પાસે? (આજ્ઞા થતાં એક અનુચર ગયો અને તે પ્રકાશના મોના શબ્દ સાંભળીને પાછો આવી રાજનને કહે છે.)

અનુંચર—આ તો કહે છે કે, મારા પીતાને કહો કે પોતે અહીં આવે।

[કર્તા] તે સાંભળી રાજાએ રાણી કચન કે જે બીજા તંબુમાં હતી. ત્યાં ખબર કહેવરાવી કે તમારી દીકરી પ્રકાશ આવી છે તેને મળી આવો અને અહી તેડી લાવો।

એક તો સ્વામીનો સંદેશો, અને પુત્રીનુ આગમન્ એ બન્ને તરફની લાગણીથી કચન ઝટ ઉભી થઇ અને અનુચરને સાથે લઇ પ્રકાશના તંબુએ ગઇ. પ્રકાશ માતાને આવતી જોઇ ઉભી થઇ ગઇ અને મળી; પછી બંન્ને જણ બેઠાં.

કુંચન—બેટા પ્રકાશ. તુ અહીં શી રીતે આવી ચઢી, અમારા પુજ્ય સુમનચંદ્રે તને એકલી કેમ મોકલી? અને તારૂ મુખ હું કરમાએલું કેમ દેખું છુ?

પ્રકાશ—માતાજી, મુખનું કરમાવું; એ શોક સંતાપનું ચીન્હ છે; શોક સતાપ એ દુઃખ પડવાથી થાય છે; અને દુઃખ એ સબધીઓનો સ્નેહ છે.

કુંચન—બેટા તને શું દુઃખ પડયું; તે તો કહે। માતા પીતા પુત્ર પુત્રાદીક દુઃખના ભાગીદાર થાય છે।

પ્રકાશ—માજી; તમારા પુજ્ય અને મારા પરમ પુજ્ય એમણે તીરસ્કારની સાથે મને વિદાય કરી છે અને તેથીજ હુ અહીં આવી છું.

કુંચન—તીરસ્કાર કરવાનું શું કારણ, દીકરા।

પ્રકાશ—તમારા પુત્રનું પ્રાક્રમ ?

કંચન—શું મારા અંધકારનું ! તે તો હજી ઘેર આવ્યો પણ નથી, તે શિવરાત્રીને ત્રીજે દીવસે તારા પીતા એની શોધ કરવા પણ નીકળવાના (રાજાને આવતા દેખીને) જો આ તારા પીતા પણ આવ્યા.

રાજા—પુત્રી પ્રકાશ ! મેં બોલાવા મોકલ્યું પણ તું આવી નહિં; અને રી માતાને આવ્યે ઘણીવાર થઇ જેથી મારે અહીં આવવું પડયું.

પ્રકાશ—પીતાજી ! દીકરી ઉપર કૃપા કરો ! (પ્રકાશની આંખમાંથી ાંસુ પડવા માંડયાં તે જોઇ રાજા સુંદીરપ્રતાપ ભય ભીત થએલે ચેરે છે છે.)

રાજા—ઉદાસી થવાનું શું કારણ છે બેટા !

કંચન—તમારા જમાઇ, સુમનચંદ્રે, તમારી પુત્રી પ્રકાશને તિરસ્કારની ાથે વિદાય કરી છે ?

રાજા—હેં હેં ! કાંઇ કારણ ?

કંચન—કારણ એ બતાવે છે કે, તમારા પુત્રનું પ્રાકૃમ !

રાજા—મારા પુત્રનું પ્રાકૃમ; અને મારી પુત્રિને તિરસ્કાર. એ શું ! ો..........શું; ઉલાસનું હરણ કરનાર અધકારસિંહ છે ?

પ્રકાશ—હા બાપા ! મારી નણંદની પુત્રીનું હરણ કરી મને દુઃખ કર્તા થઇ પડયો છે.

રાજા—કુછંદી માણસોના કરેલાં કૃત્યનાં ફળ, સંબંધીઓને પણ સહન કરવાં પડે છે. હું તો જાણતો હતો કે, અંધકાર ખોળ્ય કરી લાવશે, પણ અધકારજ હરણ કરનાર !

કંચન—ત્યારે, થોડા માસ ઉપર, આનદમલની સ્વયંવર લગ્નની કંકોત્રી હતી, તે કઇ પુત્રિનું લગ્ન ? તારી નણંદને કેટલી દીકરીઓ છે ?

રાજા—હા હા ! કકોત્રી આવી હતી ખરી ! અને તે ઉલાસનાજ લગ્નની ? હવે ઉલાસતો ઘેર પહોંચી ચુકી. માત્ર એ અંધકારને પકડી લાવવાનો રહ્યો, ઠીક હું શિવરાત્રી વિત્યાબાદ જઇશ !

પ્રકાશ—અંધકારના હાથમાંથી અભયમલે છોડાવી. ઘેર લઇ જઇ સ્વયંવર રચ્યો; સ્વયવરની સરતમાં, અમરસિંહનો વિજય થયો; બીજે દિવસે લગ્ન થવાનું હતુ, ને અધકારસિંહ લઇને નાશી ગયો છે.

રાજા—અરરર.........શું બીજીવારનું હરણ ?

પ્રકાશ—હા ! તે તો હમણાંજ થયુ ? હવે તો તમારા પુત્રનાં હાડકાં હાથ આવવાનાં નથી, એટલી ફોજે એના ઉપર ચઢી છે !

કંચન—સ્વામીનાથ, હવે તો ઝટ જાઓ! જેમ બને તેમ ઉતાવળે ખોળ્ય કરી, મારા વહાલા દીકરા અંધકારસિંહને ઘેર તેડી લાવો!

રાજા—હા જરૂર જઇશ! પણ પ્રભુ દર્શન કરીને! આમેય આટલો વખત ગયો તો વળી સાત દીવસ વધારે!

પ્રકાશ—દીકરી સહનતારા પણ અમરસિંહના મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ છે, અને તેજ કારણથી અમરસિંહ રણવગડામાં રઝળે છે તેમની પણ શોધ કાઢજો.

કંચન—શું મારી ભાણેજી સહનતારા! હું શું સાંભળું છુ. સહન ક્યાં ગુમ થઈ ગઇ! નાથ હવે તો એક પળ પણ ઉભા ન રહો!

રાજા—સાંભળતાંમાં મને પણ ખેદ થાય છે. હૈયુ ઉછાળા મારી રહ્યું છે, તોપણ શીવરાત્રીનું પૂજન થયા વિના, શ્રી રામેશ્વરનુ ધામ મુકીને આગળ ડગલું નહિ ભરૂં!

પ્રકાશ—ભલે પ્રભુનાં દર્શન કરીને જજો! પણ અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસને છોડાવી તેના બાપને સોંપ્યા વિના ઘેર આવશો તો મારે અહીંજ મુસ્તક પુજા કરવી પડશે!

રાજા—બેટા; તેની તું જરાય ચિન્તા ન કરીશ; એ પાપી પુત્રના હાથમાંથી છોડાવાની ને સોંપવાની વાત તો ઠીક છે, પણ તે બંન્નેને લઇને લાહોર જઇ એને હાથે સોંપાવીશ, અને રાજા આનંદમલ પાસે લઇ જઇ માફ મંગાવરાવીશ.

પ્રકાશ—વારૂ પીતાજી જેમ તમને યોગ્ય લાગે તેમ કરશો, પણ અત્યારે તો તમારા પુત્રે તમારી સારી આબરૂ વધારી છે?

રાજા—હા...દેવતાથી સળગેલા વસ્ત્રનો છેડો આખુ વસ્ત્ર સળગાવે છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, એમ તારા મનની ધારણા છે. જો તેમ કરવુ ઘટતું હશે તો પણ મને વાર લાગે તેમ નથી. છતાં પુત્રની શોધ થાય, અને બનેલી હકીકત બરોબર રીતે સમજાય ત્યાર પછી નિશ્ચય થાય.

કંચન—મળે કે તુરત, ઉલાસને એના બાપને ઘેર મોકલાવીને, અંધકારને તો ઘેરજ લાવજો, પછી એનું લગ્ન કરીશું એટલે એ બહાર નાસવાનું મન નહિ કરે.

રાજા—કેમ લગ્ન કરીશું એટલે બહાર જવાનું મન નહીં કરે!

કંચન—સ્ત્રિ છે એ પુરૂષના પગની બેડી છે. બેડી જે રોકાણ નથી કરતી તે રોકાણ સ્ત્રિની પ્રિતી કરે છે.

રાજા—વા.........રે ! ઠીક !

[કર્તા] એમ કરતાં મહાશિવરાત્રીનો દીવસ આવ્યો; ને દીવસે તો સવારથી આખા ગામમાં આનંદ વરતઈ રહ્યો છે. અનેક બ્રાહ્મણો સવારમાં વહેલા ઉઠી, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યા પુજા પરવારી, શ્રી રામેશ્વર ભગવાનનું પુજન કરી આવતાં, માર્ગમાં રાત્રીના પુજન વીધીની વાતો કરે છે.

દીવસમાં કોઇ એકજ વખત ફળાહાર કરી રહ્યા છે અને કોકકોક તો અપવાસીજ રહ્યા છે, તે એક એકને વાતોમાં પ્રસ્નોત્તર કરે છે.

દત્તાત્રિયરાવ—કેમ ભાઇ! વિનાયકરાવ આજે કેમ છો? શીવરાત્રી કરી છે કે નહિ.

વિનાયકરાવ—મેંતો કરી છે; સુરણ રતાળુ લાવી મુકયાં છે, તેનો ત્રીજે પહોરે; ખૂબ ભૂખ લાગશે એટલે ઉપયોગ કરાશું.

દત્તાત્રિયરાવ—મેતો કોરો અપવાસ કરવા વિચાર રાખ્યો છે પછી નહિ રહી શકાય તો મોડા જોઇ લેવાશે.

વિનાયકરાવ—તમે સેવાને માટે શું લાવ્યા છો !

દત્તાત્રિયરાવ—અહો હો હો ! એવો શો પ્રશ્નઃ શંકરની પુજામાં જોઇતાં ફુલનાં કયારે નાણાં બેસે છે ! આકડો, ધંતુરો, બોરસલ્લી, કાંટાસળી, કરેણ; વિગેરનાં ફુલ લાવ્યો છું.

વિનાયકરાવ—કેમ જંગલી ફુલથીજ મહાદેવજી પ્રસન્ન રહેતા હશેને ગુલાબ, ચંપો, મોગરો, જુઇ, જાઇ, વિગેરે ફુલ શંકરને નહિ ગમતાં હોય કે શુ ? એમ કહો કે જેમ બને તેમ સોંઘુ અને સસ્તુ થાય તે કરી લેવું ?

દત્તાત્રિયરાવ—સારૂ ને સસ્તુ શોધી લેવું તેમ નહિ. પણ શંકર મશાણ ભોમીમાં તપ કરે છે અને અરણ્યમાં રહે છે, માટે વગડાઉ ફુલ ઉપર જ એમની પ્રિતી.

વિનાયક—ભલે તેમ હશે ? ત્યારે કમળ, શંકરને કેમ ચઢે છે ! અને તે વધારે પ્રિય કેમ છે !

દત્તાત્રિય—કમળ એ શ્રી નારાયણ ભગવાનની *નાભીમાંથી પ્રગટ થયું છે અને તે કમળમાંથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા છે; તે પુષ્પ ધારણ કરવાથી, બ્રહ્મા તથા વિષ્નુંનું સ્મરણ થાય છે તેથી તે શંકરને વધારે પ્રિય થઇ પડયું છે.

વિનાયક—શંકરને કમળ કેમ પ્રીય છે, તે સાંભળીને મને તો અતી આનંદ થયો, લ્યો ચાલો વાતોમાં ને વાતોમાં સાંજ પડવા આવી, હવે તો મધ્ય રાત્રીના પુજન વખતે મળીશું.

---

* નાભી=ડુંટી.

મહાશિવરાત્રીના દીવસની અપૂર્વ શોભાને શોભાવતા, ગળામાં રૂદ્રાક્ષના મણકાની માળાઓ અને કંઠા ધારણ કરીને, કપાળે વિભૂતિ રૂપ ભસ્મ ધારણ કરીને એક હાથમાં ચંદન, કેસર, અગર, કપુરકાચલી, અબીલ, ગુલાલ, સીંધુર સહીત પંચ પાત્ર અને બીજા હાથમા ગુલાબ, કેવડા, કમળ, સાવ સોનેરી રંગને મળતા એવા કનક પુષ્પ કાંટાશાળી, તે ઉપરાંત; ધતુરાના અને અગથીઆનાં ફુલો સહીત છાબડીઓ ભરીને તેમા જળનાં ભરેલાં ત્રાંબાના પાત્ર મુકીને ધારણ કરી છે.

શંકરની પૂજાને માટે શંકર રૂપ બનીને જતા બ્રાહ્મણોને જોઇને અન્ય વર્ણોના હજારો લોકો બ્રાહ્મણોનેજ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને કેટલાકતો એમ પણ મન વાળે છે કે, રાત્રીમાં કદાચ ઉંઘી ગયા તો હવે ફીકર નથી, બ્રાહ્મણનાં દર્શન થયા તે જાણે સાક્ષાત શંકરનાજ થયાં.

શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની પુજામાં વિધી સહીત મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને કોઇ જળ, કોઇ પુષ્પ કોઇ ચોખા, કોઇ ચદન, અને કોઇ બીલીપત્ર ચઢાવી રહ્યા છે, અને કેટલાક, હે વિભુ, હે ત્રિનેત્રી, હે રૂદ્ર, હે મહાદેવ, હે હર, હે પ્રભુ, શંભુ, હે સ્વયભુ, હે ભૂતેશ, હે યોગીરૂપ, હે પાર્વતી પતી, હે નીલકંઠ, હે ભંડારના પતી કુબેર, હે કારતીક સ્વામી, હે ભૂતના પતી, હે નંદી પતી, હે ત્રિશુળધારી, હે ખડગધારી, હે પીનાક પાણી, હે વનસ્પતીના પતી, હે યજ્ઞોનાપતી. એ પ્રમાણે અનેક નામોથી શંકરનુ સ્તવન કરી રહ્યા છે.

હજારો દીવા ઘીના બળી રહ્યા છે, સુગંધીદાર પદાર્થોના ધુમાડા નીકળી રહ્યા છે, જેથી શીવાલય મસ મસ થઇ રહ્યુ છે. ભૂગળ, ભેરી, ડાક, ડમરૂ, રાવણ હથા, અને શંખના શબ્દથી શીવાલય ગાજી રહ્યુ છે. પુજન વીધી થઇ રહ્યા બાદ પ્રભુને નિવેદ થયુ અને છેવટ આરતી ઉતરી, તે વખત રાજા સુંદરપ્રતાપ, રાણી કંચન કુમારી અને પુત્રી પ્રકાશ લક્ષ્મી એ સૌ દર્શન કરવા આવ્યાં; અને પ્રભુની સ્તુતી કરી કરગરવા લાગ્યા.

હે સ્વયંભુ હે ત્રિપુરાસુરનો વધ કરી દેવતાઓને સુખ આપનાર ત્રીનેત્રી ભગવાન, આ જગતનું કલ્યાણ કરજે.

હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ સ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

રાજા—વા.........રૂ! ઠીક!

[કર્તા] એમ કરતાં મહાશિવરાત્રીનો દીવસ આવ્યો; ને દીવસે તો સવારથી આખા ગામમાં આનંદ વરતઈ રહ્યો છે. અનેક બ્રાહ્મણો સવારમાં વહેલા ઉઠી, સ્નાન ધ્યાન સંધ્યા પુજા પરવારી, શ્રી રામેશ્વર ભગવાનનું પુજન કરી આવતાં, માર્ગમાં રાત્રીના પુજન વીધીની વાતો કરે છે.

દીવસમાં કોઇ એકજ વખત ફળાહાર કરી રહ્યા છે અને કોકકોક તો અપવાસીજ રહ્યા છે, તે એક એકને વાતોમાં પ્રસ્નોત્તર કરે છે.

દત્તાત્રિયરાવ—કેમ ભાઇ! વિનાયકરાવ આજે કેમ છો? શીવરાત્રી કરી છે કે નહિ.

વિનાયકરાવ—મેં તો કરી છે; સુરણ રતાળુ લાવી મુકયાં છે, તેનો ત્રીજે પહોરે; ખૂબ ભૂખ લાગશે એટલે ઉપયોગ કરાશું.

દત્તાત્રિયરાવ—મેતો કોરો અપવાસ કરવા વિચાર રાખ્યો છે પછી નહિ રહી શકાય તો મોડા જોઇ લેવાશે.

વિનાયકરાવ—તમે સેવાને માટે શું લાવ્યા છો!

દત્તાત્રિયરાવ—અહો હો હો! એવો શો પ્રશ્નઃ શંકરની પુજામાં જોઇતાં ફુલનાં કયારે નાણાં બેસે છે! આકડો, ધંતુરો, બોરસલ્લી, કાંટાસળી, કરેણ; વિગેરનાં ફુલ લાવ્યો છું.

વિનાયકરાવ—કેમ જંગલી ફુલથીજ મહાદેવજી પ્રસન્ન રહેતા હશેને ગુલાબ, ચંપો, મોગરો, જુઇ, જાઇ, વિગેરે ફુલ શંકરને નહિ ગમતાં હોય કે શું? એમ કહો કે જેમ બને તેમ સોંઘું અને સસ્તુ થાય તે કરી લેવું?

દત્તાત્રિયરાવ—સાર ને સસ્તું શોધી લેવું તેમ નહિ. પણ શંકર મશાણ ભોમીમાં તપ કરે છે અને અરણ્યમાં રહે છે, માટે વગડાઉ ફુલ ઉપર જ એમની પ્રિતી.

વિનાયક—ભલે તેમ હશે? ત્યારે કમળ, શંકરને કેમ ચઢે છે! અને તે વધારે પ્રિય કેમ છે!

દત્તાત્રિય—કમળ એ શ્રી નારાયણ ભગવાનની *નાભીમાંથી પ્રગટ થયું છે અને તે કમળમાથી બ્રહ્મા પ્રગટ થયા છે; તે પુષ્પ ધારણ કરવાથી, બ્રહ્મા તથા વિષ્નુંનુ સ્મરણું થાય છે તેથી તે શકરને વધારે પ્રિય થઇ પડયું છે.

વિનાયક—શંકરને કમળ કેમ પ્રીય છે, તે સાંભળીને મને તો અતી આનંદ થયો, લ્યો ચાલો વાતોમાં ને વાતોમાં સાંજ પડવા આવી, હવે તો મધ્ય રાત્રીના પુજન વખતે મળીશું.

---

* નાભી=ડુંટી.

મહાશિવરાત્રીના દીવસની અપૂર્વ શોભાને શોભાવતા, ગળામાં રૂદ્રાક્ષના મણકાની માળાઓ અને કંઠા ધારણ કરીને, કપાળે વિભૂતિ રૂપ ભસ્મ ધારણ કરીને એક હાથમાં ચંદન, કેસર, અગર, કપુરકાચલી, અબીલ, ગુલાલ, સીંધુર સહીત પંચ પાત્ર અને બીજા હાથમા ગુલાબ, કેવડા, કમળ, સાવ સોનેરી રંગને મળતા એવા કનક પુષ્પ કાંટાશાળી, તે ઉપરાંત; ધતુરાના અને અગથીઆનાં ફુલો સહીત છાબડીઓ ભરીને તેમાં જળનાં ભરેલાં ત્રાંબાના પાત્ર મુકીને ધારણ કરી છે.

શંકરની પૂજાને માટે શંકર રૂપ બનીને જતા બ્રાહ્મણોને જોઇને અન્ય વર્ણોના હજારો લોકો બ્રાહ્મણોનેજ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થાય છે અને કેટલાકતો એમ પણ મન વાળે છે કે, રાત્રીમાં કદાચ ઉંઘી ગયા તો હવે ફીકર નથી, બ્રાહ્મણના દર્શન થયાં તે જાણે સાક્ષાત શંકરનાંજ થયાં.

શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની પુજામા વિધી સહીત મંત્રના ઉચ્ચાર કરીને કોઇ જળ, કોઇ પુષ્પ કોઇ ચોખા, કોઇ ચંદન, અને કોઇ બીલીપત્ર ચઢાવી રહ્યા છે, અને કેટલાક, હે વિભુ, હે ત્રિનેત્રી, હે રૂદ્ર, હે મહાદેવ, હે હર, હે પ્રભુ, શંભુ, હે સ્વયંભુ, હે ભૂતેશ, હે યોગીરૂપ, હે પાર્વતી પતી, હે નીલકંઠ, હે ભંડારના પતી કુબેર, હે કારતીક સ્વામી, હે ભૂતના પતી, હે નંદી પતી, હે ત્રિશુળધારી, હે ખડગધારી, હે પીનાક પાણી, હે વનસ્પતીના પતી, હે યજ્ઞોનાપતી. એ પ્રમાણે અનેક નામોથી શંકરનુ સ્તવન કરી રહ્યા છે.

ઝળહળ દીવા ઘીના બળી રહ્યા છે, સુગંધીદાર પદાર્થોના ધુમાડા નીકળી રહ્યા છે, તેથી શીવાલય મસ મસ થઇ રહ્યું છે. ભૂગળ, ભેરી, ઢાક, ડમરુ, શરણાઇ તથા, અને શંખના શબ્દથી શીવાલય ગાજી રહ્યું છે. પુજન વીધી થઇ રહ્યા બાદ પ્રભુને નિવેદ થયુ અને છેવટ આરતી ઉતરી, તે વખત રાજા ચંદ્રપ્રતાપ, રાણી કંચન કુમારી અને પુત્રી પ્રકાશ લક્ષ્મી એ સૌ દર્શન કરવા આવ્યાં; અને પ્રભુની સ્તુતી કરી કરગરવા લાગ્યા.

હે સ્વયંભુ હે ત્રિપુરાસુરનો વધ કરી દેવતાઓને સુખ આપનાર ત્રીનેત્રી ભગવાન, આ જગતનું કલ્યાણ કરજે.

હર હર શંભુ શ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ શ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ શ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ શ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.
હર હર શંભુ શ્યામ સદાશીવ, ભોળા સદાશીવ.

એ પ્રમાણે સ્તુતી કરી; બીજે દીવસે સવારે આખા ગામના બ્રાહ્મણોને જમાડી આનંદ માનવા લાગ્યા. અમાવાસ્યા વીતી ગઇ.

ફાગણ સુદી પડવાને દીવસે, રાજા સુંદીરપ્રતાપે અંધકારસિંહની ખોળ્ય કરવા જવાની તૈયારી કરી, વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને ઘોડેસ્વાર થતી વખતે રાણી કંચનને કહ્યું કે; ખોળ્ય કરવી, એ કાંઇ ગવઘની વાત નથી, માટે તમો પ્રકાશને લઇ સીલોન જજો!

પ્રકાશ—પિતાજી; હુ તો સિલોન જવાની નથી. તેમ મુર્શિદાબાદ પણ જવાની નથી. આપ સમાચાર લઇ આવશો, ત્યાં સુધી અહીંજ રહીશ!

સુંદીરપ્રતાપ—એવી હઠ શા કામની! મારાં બન્ને બાળકો સ્વતંત્ર સ્વભાવનાં છે. જ્યાં સ્વતંત્ર સ્વભાવના બાળકો હોય છે ત્યાં માબાપને દુઃખ આવી પડે છે, આજે અંધકારસિંહને ખોળવા નીકળવાનું છે; તેમજ એક સમે તારી પણ ખોળાખોળ થઇજ હતી કે નહિં, તું નાની અને કુવારી અવસ્થામાં, સમુદ્રમાં હોડી ઝુકાવી ચાલી ગઇ હતી કે નહિ!

પ્રકાશ—હા પીતાજી એમ થયું તો હતું.

સુંદીરપ્રતાપ—ઇશ્વરને પરીણામ સારૂ લાવવું હશે કે, સુમનચંદ્રના હાથમાં આવી; નહિતો શું થાત તે કોને ખબર! માટે, માતા પિતાની મરજી વિરૂદ્ધ નહિ વર્તવું એ બાળકોનો ધર્મ છે. તેમાં પુત્રિને તો અવશ્ય.

પ્રકાશ—આપ જેમ આજ્ઞા કરો તેમ?

સુંદીરપ્રતાપ—હાલ તારી માતાની સાથે સિલોન જા? કદાચ તારી ધારણા પ્રમાણે કામ ન થાય ને શ્રી પ્રભુની પાસે મુસ્તક પુજા કરી મરવા વખત આવે તો, શંકર કયાં અહીંથી ખસી જવાના છે!

પ્રકાશ—વારૂ પિતાજી, તેમ કરીશ, હું તથા મારાં માતાજી કાલે નીકળી પડીશું. આપ પધારો અને શ્રી રામેશ્વર ભગવાનની કરૂણાથી કામ સિદ્ધ કરીને વહેલા આવો!

રાજા સુંદીરપ્રતાપ અંધકારસિંહને ખોળવા વિદાય થયા તેને બીજે દીવસે રાણી કંચનકુમારી અને પુત્રી પ્રકાશલક્ષ્મિ સિલોન તરફ રવાના થઇ ગયાં, દરીઆને કીનારે આવીને પોતાનું વહાણ જોઇતી સાહીત્યથી ભરાવી તથા પોતાના માણસોને બેસારી શ્રી હરીનું સ્મર્ણ કરી, શુભ મુહુર્તમાં હંકાવરાવ્યું.

કોઇ અમરની શોધમાં, તો કોઇ ઉલાસની શોધમાં, કોઇ સહનની શોધમાં તો કોઇ અંધકારની શોધમાં, આમ અવનીમાં ધુમાધુમ થઇ રહી છે.

ઉલ્લાસને લઇ નાઠેલા અંધકારસિંહને સુદરીને લઇ સાધુના વેષમાં સિલોન જવું યોગ્ય ન લાગ્યુ, જેથી ઉલાસતારાને લાહોરથી બે ત્રણ ગાઉને છેટે અને ઉન્મતશાહના પડાવની નજીક, એક શંકરનુ દેવળ હતુ ત્યા બેસારી તેને સાચવવાને પાંચ પચીસ માણસ મુકી, પોતે ઉન્મતશાહની પાસે આવ્યો અને પોતાના વસ્ત્ર તથા અલંકારની માગણી કરી !

ઉન્મતશાહ—કીયા કીયા ! કહાં હે ઓ ઉલાસ ! (વસ્ત્ર ઘરાણાની ગાંસડી સોંપી દીધી. તે ઉતાવળે ઉતાવળે પહેરતા પહેરતાં).

અંધકારસિંહ—હવે હુ તો જાઉ છુ, ઉલાસને લાવ્યો છુ. સામે દેખાય છે તે શકરના દેવળ પાસે તમારા પચાસ માણસના પેરામા બેસારી છે. એકી સ્વાસે ઉન્મતશાહ ઉન્મતશાહ કરી રહી છે. તેને લઇને ઝટ જતા રહેજો, નહિ તો અભયમલના હાથમા સપડાયા તો ઘેર જાઓ ન જાઓ ! અને અમરના હાથમા આવી ગયા તો પહોચી ગયા પરવરદીગારની હજૂરમાં.

ઉન્મતશાહ—અહા હા હા ! કેસા ડર બતાતે હો ! *શેર કે સામને ×ગીદડકી તારીફ કરતે હો, વાહ ! તુમકુ શરમ નહિ આતી ?

અંધકાર—અમરસિહને ગીદડ ન માનશો એ તો ૧શલભ છે. (વસ્ત્ર શણગાર સજી ઘોડેશ્વર થઇ) હુ જાઉ છુ.

હુ જાઉં છુ કહી ઘોડો દોડાવીને, શંકરના દેવળે આવી ઉલાસને ઉંચકી ઘોડે નાંખી, સવારોને કહ્યુ કે, તમારા ઉન્મતશાહને કહેજો, કે ઉલાસ જેવી અલબેલી હસણી તે અંધકારસિહ જેવા હસને માટે છે. તારા જેવા કાગડાને માટે નથી. (ઘોડાને દોડાવી મૂક્યો.)

રૂપ ગુણના વખાણ કરી અંધકારસિંહે મોહપાશમા બાંધી મુકેલો ઉન્મતશાહ, ઉલાસતારાનું હસતું અને આનંદ ભરેલુ મો જોવાની ઇચ્છાએ ઘોડેસ્વાર થઇ દોડતો આવ્યો. ઉન્મતશાહને દેખી, અંધકારસિંહના મુખના શબ્દ સાંભળી દીગમુઢ બનેલા સર્વ સિપાઇઓ સલામ કરી ઉભા રહ્યા; તેમને આતુર થઇ રહેલા ઉન્મતશાએ પુછ્યુ ?

ઉન્મતશાહ—કહાં હે ઉલાસતારા ?

સીપાઇ-૧-લો—ક્યાહે વો લડકી ! જીસકુ અંધકારસિંહ સાધુ બનકે લાયાતા વો !

---

* શેર=વાઘ. × ગીદડ=શીયાળ. ૧=શલભ=એ નામનુ જાનવર થાય છે જેને આઠ પગ હોય છે અને તે સિંહને પણ મારી નાંખે છે.

ઉન્મતશાહ—હા હાં વો વો! કહાં હે વો?

સી-૨-જો—ઇસકુ તો એહી અંધકારસિંહ લેકે ચલા ગયા!

ઉન્મતશાહ—કબ! એ કયા બાત!

સી-૩-જો—અબ! અભી હાલ ચલા ગયા!

ઉન્મતશાહ—ઇસકું જાને કયું દીયા!

સી-૪-થો—હમકુ કયા માલુમ કે વો લેકે ચલા જાયગા! એસા જાનતે તો કેસે જાને દેતે!

સી-૫-મો—મીયા પીસીઆરી કાયકી લગાતે હો! તુમારે મું પર કહે કે તો ગયા! જરા શાહકું તો સુનાવ! ઉસને કયા કીયા વો!

ઉન્મતશાહ—હાં...વો કયા કહે ગયા?

સી-૬-ઠો—ખુદાવિંદ હમેરે મુંસે નહિ કીયા જાય?

ઉન્મતશાહ—હાં હાં! એસા કયા કહે ગયા? બોલો બોલો!

સી-૭-મો—ઇને કહે વો [1]લબ્જ હમ આપકુ કેસે કહે શકે!

ઉન્મતશાહ—હા હાં હા? કુચ્ચ [2]હર્જ નહિ બોલો! જો વો બોલ કે ગયા!

સી-૮-મો—વો તો એસા કહે ગયા કે, ઉલાસ જેસી હંસણી ઉન્મત જેસે કા......

ઉન્મતશાહ—હાં હાં હાં હાં. બોલો બોલો!

સી-૯-મો—કાગડે કે બારતે નહિ હે.

ઉન્મતશાહ—અહા હા હા! એ કયા બાત! સાલા કાફર, દગા દે ગયા! હમારી મદદ લેકે, ઇસને અપના કામ કર લીયા? કુછ અર્જ નહિ ચાલો! આગે આગે દેખા જાયગા.

સી-૧૦-મો—બસ, અમારી સમજસે બી એસાઇ આતાહે, નામદાર?

સેનાધિપતી—આપકા હુકમ હો ચલનેકી તૈયારી કરે!

ઉન્મતશાહ—હા અબ ચલો દીલ્લી, રસ્તેમેં જો કુચ્છ હોગા વો અલ્લાકી મરજી.

તાબડતોબ તપાસ કરો! આનંદમલની આજ્ઞા પામેલો પ્રધાન સો સવાર સાથે લઇ ઉન્મતશાહની પાસે આવ્યો. સરહદની બાજુ કરતા સીપાઇને પુછી જોતાં સમજાયું કે; દીલ્હીપતી આલમશાહના ભાઇ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, પણ આવ્યાનું કારણ ન સમજાયું ત્યારે સીપાઇ સાથે કહેવરાવ્યું કે; કોઇ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો, રાજા આનંદમલના પ્રધાન આપની મુલાકાતે આવ્યા છે. આવનાર સિપાઇ સાથે ઉન્મતશાહે કહેવરાવ્યું કે બેશીકર ચલે આવ! પ્રધાન પાશે આવી, સલામ કરીને.

પ્રધાન—આપ દીલ્હીપતી, એટલે પૃથ્વિપતી પાદશાહના ભાઇ, તે અહીં આવી પડી રહ્યા અને ખબર પણ ન આપી, જેથી અમારાથી આપની ખાતર બરદાસ ન બની તેથી રાજાધીરાજ દીલગીર થયા છે અને ખબર મળતાંની સાથે આપને રૂબરૂ બોલાવા મને મોકલ્યો છે.

ઉન્મતશાહ—હા! ચલો મેં આતાહું. મેરે આનેકા, ઓર છૂપા રહેનેકા, સબબ મેં, રાજા સાહેબકી રૂબરૂઇ કહુંગા!

પ્રધાન—ચાલો ત્યારે પધારો! આપની આજ્ઞા હોય તો હું આગળ જઇ આદરસત્કારને માટે ગોઠવણ કરી મુકું!

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી, તુમ હમકું, સલામ કરકે બુલાને આએ વોઇ હમારા સત્કાર હે!

પ્રધાન—આપ તો મોટા છો એટલે અમારી જુજ સેવા મોટી કરી માની લેશો, પણ અમારે અમારા મોહબ્બા પ્રમાણે કાંઇક કરવુ જોઇએ.

ઉન્મતશાહ—પ્રધાનજી, ચલો અપને સંગ સંગ ચલતે હે. થોડી દેર બેઠુંગા; ઓર રાજકી મુલાકાત કરકે ફીર દીલ્હી કુચ કરૂંગા! (બન્ને સાથે સાથે આવ્યા.)

પ્રધાન—(નમન કરીને.) રાજાધિરાજ; દીલીપતી આલમશાહના નાના ભાઇ ઉન્મતશાહ આવ્યા છે, અને તે મારી પાછળ અહીં આવે છે.

રાજા—એમના આવ્યાનું પ્રયોજન સમજાયુ છે?

પ્રધાન—તે વાત આપની સાથે થવાની છે. ઓ આવે સામેથી.

ઉન્મતશાહ—મહારાજા આનંદમલ; હમ છોટે બીરાદરકી આપકે કદમમે સલામ હે!

રાજા—આવો પધારો! આપનું આવવું જે નિમિત્તે થયુ હોય તે કહો! અને હમારા લાયક કામકાજ પણ કહો!

ઉન્મતશાહ—શેતાનકા બચ્ચા, અંધકારસિંહને મેરેકું ફરેબ કરકે

ફસાયા, ઓર હમારી મદદ લેકે; અપની [1]મુરાદ હાંસલ કરકે ચલા ગયા !

રાજા—ત્યારે તમે અંધકારસિંહની મદદે આવ્યા હશો !

ઉન્મતશાહ—મેં આપકી માફી માગતાહું, ઓર જાહેર કરતાહું કે; પાપી અંધકારસિંહને હમકુ કહા કે, પંજાબકા રાજા આનંદમલકી બેટી, ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોને વાલા હે, મગર વો લડકીકી મરજી તુમારી સંગ શાદી કરનેકી હે ! બેઅદબી માફ; ઉલાસ હમારી બેટી હે !

રાજા—અરે હાય ! પાપી અંધકારસિંહ ? રાજા આનંદમલની ઇજત પર હુમલા કરનાર અંધકારસિંહ તને કોઇની પણ શરમ ન પડી તને કોઇનો પણ ડર ન લાગ્યો ! સુમનચંદ્ર, અભયમલ કે અમરથી પણ તું ન ડર્યો.

ઉન્મતશાહ—અબ વો મર ગયા હે એસાઇ સમજો ! ઇસ શમશેરસે ઇસકા ટુકડે ટુકડા કરકે, કુત્તેકુ ફેકુંગા, ઓર મેરી પ્યારી બેટી ઉલાસકું છોડા કર આપકે કદમમેં હાજર કરૂંગા.

રાજા—શાબાશ; ઉન્મતશાહ ! શાહબાશ ! અમારે માટે આટલી બધી લાગણી ધરાવો છો, તે આપનું ઉમરાવપણાનું લક્ષણ છે, આપ હવે અમારે ત્યાં મેમાન રહો ?

ઉન્મતશાહ—બસ અબ મેરા દીલ તો ઉઠ ગયા હે ! મગર આપકા આગ્રહ હે તો એક દીન ઠેરૂંગા !

રાજા—બહુ સારૂ ! પ્રધાનજી ! શાહને માટે સર્વ સાહીત્યનો બંદોબસ્ત કરો અને આજનુ ખાણું આપણે અહીંથીજ આપો !

(એક દીવસ મેમાન રહી ઉન્મતશાહ વિદાય થયા.)

ઉન્મતશાહને થાપ દઇ, ઉલાસને લઇ નાઠેલો અંધકારસિંહ દીલી તરફનો માર્ગ છોડીને ઉમાર્ગે જવા લાગ્યો, માર્ગમાં ચાલતાં જીભ જેની બંધ રહેતી નથી; એવો અંધકારસિંહ વિનય વાણીથી ઉલાસને સમજાવ્યાજ કરે છે. કાલાવાલા કર્યાજ કરે છે.

અંધકાર—ઉલાસ ! ઉલાસ ! ઉલાસ ! હે ઉલાસ !

ત્રણ ચાર અવાજ કરતાં ઉલાસ ન બોલી; ત્યારે નિચું નિહાળી બેસી રહેલી ઉલાસને, દાઢી નીચે ઉચેળી રાખી ઉચું જોવરાવી અંધકારસિંહ કહે છે. ઉલાસ; તારૂ ચંદ્રસમાન ચળકતુ મોઢુ દેખી તેજમાં અંજાએલો હું અંધકારસિંહ મોહ પામ્યો છું જેથી મન સાથે સકલ્પ કરી ચુકયો છું કે, લગ્ન કરવું તો તારીજ સાથે કરવું નહિ તો આપઘાત કરી મરવું ઉત્તમ છે.

[1] મુરાદ હાંસલ કરવી=ધારેલી ધારણા પાર કરવી.

ઉલ્લાસ—અંધકારસિંહ; મન વિનાનુ મળવું એ સુખનું સાધન નથી પણ દુઃખનું કારણ છે.

અંધકાર—હાલ તમારૂ મન નહિ હોય, પણ પંજામાં આવેથી નિત્યનો સવાસ થશે એટલે કટાળીને તારે મારી સાથે વરવુજ પડશે.

ઉલ્લાસ—અંધકાર ! આ કાયાનું દાન અમરસિંહને દેવઇ ગયું છે ને હવે પાછુ ફરે તેમ નથી.

અંધકાર—હજી અમરસિંહ સાથે તારૂ લગ્ન થયુ નથી. ત્યાં સુધી તું બીજાની સાથે લગ્ન કરી શકે છે.

ઉલ્લાસ—સ્વયંવર જીતાયો, તે જીતનારની હું નારી થઇ ચુકી. હવે ફાંફાં મારવાં એ ફોગટ છે.

અંધકાર—જેની થઇ ચુકી તે તો હવે અંધકારસિંહના તાપથી તપી ગયો હશે. મારૂ નામ સાભળીને ભય પામી ગયો હશે; નીગરા થઇ ઘેર ચાલ્યો ગયો હશે, માટે હવે સીધી સીલોન ચાલ ! પછી આપણે લગ્ન કરી ઇંદ્રિ સમાન વૈભવને ભોગવીશુ !

ઉલ્લાસ—અંધકાર ! મને સીલોન તો લઇ જશો ? પણ દયા લાવી અમરને અગર મારા બાપને સોપો નહિ, તો વગડા વચ્ચે મુકીને ચાલ્યા જાઓ !

અંધકાર—હાય...શી દયા ! આવી દયા ! આ દયા તો અંધકારસિંહથી નહિ થાય ? ઉલ્લાસને વગડા વચ્ચે મુકવી એ તો દયા કે કસાઇનું કામ ? અમરના અગર આનંદમલના હાથમા સોપવી, એ તે દયા કે, બીકની સાથે લાચારી !! સબુર ઉલાસ સબુર. પ્રાણ જશે ત્યારે પ્રાણનો આધાર છુટશે.

ઉલ્લાસ—શ્રી હરી શ્રી હરી ! કરમના લખેલા લેખ કદી મિથ્યા થતા નથી, એકવાર પાપીના પંજામાંથી છુટેલી ફરીથી ફસાઇ.

અંધકાર—ફસાઇ એટલે કાંઇ ધસાઇતો નથી ગઇ ! ગુલાબનાં ફુલને હાથેળીમાં રાખી તેની સુવાસના લેવાય છે, તેમ તને રાખુ છુ.

ઉલ્લાસ—વિષ્ટાના ઢગલા ઉપર મુકેલુ ગુલાબનું ફુલ શોભતુ નથી, અને પાસ બેસવાથી આખર બુરી બાસ મારે છે.

અંધકાર—વિષ્ટાનો ઢગલો કહીશ તો પણ મને જરાકે માઠુ લાગવાનું નથી, જે ઝાડમા મધુર ફળ રહેલાં હોય છે, તે ઝાડના કાંટા દુઃખ રૂપ થતા નથી.

ઉલ્લાસ—અંધકાર ! નામ અંધકાર એટલે અકલ પણ અંધકારમાંથીજ લુંટી લીધી છે. માત્ર આંખે અંધાપો નથી એ કાંઇ ભાગ્યની ખામી છે.

અંધકાર—ઉલાસતારા! તારા સુખમાંથી નીકળતા બોલ હૃદયને બાળે તેવા છે, પણ આ તારા સ્વરૂપમાં આશક્ત થઈ અંધ થએલા પતંગીઆરૂપ અંધકારસિંહને દઝાડતા નથી, બોલ પ્રેમદા બોલ, તું જે કહીશ તે હું સાંખીશ, પણ જ્યારે સીલોનની રાણી થઇ રાજ વૈભોગને ભોગવીશ ત્યારે અત્યારના બોલેલા બોલને સંભારી પશ્ચાતાપને પામીશ.

ઉલાસ—હુ સાત જનમસાંય સીલોનની રાણી થવાની ઇચ્છા ધરાવતી નથી; હું તો માળવાની રાણીની દાસી થઇશ.

અંધકાર—ત્યારે તું અમરસિંહને વરીશ!

ઉલાસ—હા હા, અમરસિંહનેજ વરીશ!

અંધકાર—મારાથી છુટી થઇશ ત્યારે અમરને વરીશ ને? આ અંધકારસિંહ હૈયાથી અળગીજ ક્યાં કરવાનો છે.

ઉલાસ—અધકાર અળગી નહિ કરે, પણ શ્રી સર્વેશ્વર પ્રભુ અળગી કરાવી દેશે, અને અમરસિંહને સોંપી દેશે.

અંધકાર—અહા હા હા. હું અંધકારસિંહ મેં મારા બાપના બોલ નથી સાભળ્યા. તે આજ ઉલાસના કારી ઘાવ શબ્દને સહન કરી શકું છું બદલામાં તેને હું કાંઇ કરી શકતો નથી. પીઢીઆં અને પાટડીઓ કોચી નાંખી મકાનને પોલુ ભસ કરી નાખે છે. તે ભમરો કમળમાં મરી જાય છે પણ તેને કોચી બહાર નીકળી શકતો નથી.

ઉલાસ—તેજ પ્રમાણે તારે પણ મ્હોતનેજ આધીન થવાનું છે? અંધકાર!

અંધકાર—હું મરીશ અને તું શું જીવતી રહીશ! ના ના, હું તો તને મારીને મરીશ! પણ કંગાલ અમરને હાથ જવા દઇ દુઃખી નહિ થવા દેઉ.

ઉલાસ—અમરને કંગાલ કહેતાં આંચકો કેમ આવતો નથી; અહીંજ નાદાનીતું લક્ષણ તરી આવે છે.

અંધકાર—અરે કગાલ, નિરમાલ્ય, નાદાન; કોઇ વાતે અમરસિંહ પસંદ કરવા જેવો નથી. માત્ર રૂપ, ત્યારે હું કાંઇ અમરસિંહ કરતાં ઓછો રૂપાળો છુ?

ઉલાસ—ઇંદ્રિવરણાંય રૂપાળા તો હોય છે. રૂપને દેખીને જગત અંજાઇ જાય તેમ નથી; ગુણનેજ માન છે.

અંધકાર—ત્યારે અમરસિંહમાં શું જોયું? રૂપ કે બીજું કાંઇ દીઠું!

ઉલાસ—હજારો રાજાઓની વચમાં, નિશાન તાકી મારા કાનની કડી વીંધી નાંખી એ પ્રાક્રમ કાંઇ ઓછુ છે? સવારથી સાંજ સુધીમાં તે કામ કરવા કોઇ ઉભુ ન થયું.

અંધકાર—વાતનો ખરી! ના ન કહેવાય! પણ એણે તો દુઃખથી કાયર થઇ મરણ આદરી નાંખેલું, તે બાણ કડી વીંધી પાર નીકળી ગયુ!

ઉલાસ—ગમે તેમ પણ સ્વયંવરમા જય તો એમણેજ મેળવ્યો કે નહિ?

અંધકાર—હા હા મેળવ્યો મેળવ્યો! ઉલાસ, અફસોસ! તારા કમનસીબે હુ સાધુના વેષમાં હતો, અને સાધુના ટોળામાં ભરાઇ બેઠો હતો.

ઉલાસ—નહિતો કાળુ મોઢું કરવા તૈયાર થઇ જાત કેમ?

અંધકાર—કેમ કાળુ મોઢું? ઠીક, છેલી સરત પ્રમાણે.

ઉલાસ—કેમ, થાત કે નહિ!

અંધકાર—હા હા થાત થાત, મારૂં મોં તો કાળુજ થાત! કારણ કે મારાથી તારા સુકોમળ અંગ ઉપર, અને મનહરણીના મધુરા ચહેરા ઉપર, અરે હાય, કામને જાગૃત કરનારી કમળના જેવી આંખની બાજુમાં બાણ ન મરાત? ફિકર નહિ હજુ શું વહી ગયું છે હુ તને અનેક પ્રાક્રમો કરી બતાવીશ!

ઉલાસ—તારા પ્રાકૃમની તો વાતજ કરવા જેવી નથી. મારૂં હરણુ કર્યું છે એ પ્રાકૃમજ છે ને?

અંધકાર—હા હા! પ્રાક્રમ પ્રાક્રમ!! તુ ગમે તેટલુ કરડાકીમાં બોલ્ય પણ તારા આવા સુરા સબંધીઓની આંખમાં આંજીને ઉઠાવી લાવ્યો છું એ પ્રરાક્રમ કાંઇ ઓછુ ન ગણાય!

ઉલાસ—મોર મારી નાંખ્યો!

અંધકાર—અહા હા હા હા! મોર નહિ પણ ઠીક યાદ કર્યું. મોહર! સુંદરી કહેવતની ખબર છે, પણ ખરી વાતની ખબર નથી. મોર એ ઝેરી જંતુઓનો આહાર કરે છે અને મોહર એ કિંમતીમાં કિંમતી તે પણ દરીઆની તળેટીમાંથી કાઢીને મોતીનો અહાર કરે છે.

ઉલાસ—મોતીનો ભોગ તો હંસજ કરી શકે. બીજું કોઇ પક્ષી કરી શકે જ નહિં.

અંધકાર—સત્ય; હંસની ચાચે મોતી ગળે છે, અને મોહર તો આખાં મોતી ગળે છે. એ મોહરના પેટમાંથી પ્રગટ થયેલાં મોતીની માળાનો સિંહાનની રાણી થશો તોજ દેખવા પામશો?

ઉલ્લાસ—મારે મોહરનાં મોતીની માળા નથી પહેરવી પણ સ્વાંતી નક્ષત્રના સંજોગમાં પાકેલાં સાગરનાં મોતીની માળા પહેરવી છે, મારે સિલોનની રાણી નથી થવુ પણ સહનની દાસી થવું છે!

અંધકાર—સહનતો મારી ભાણી! પ્રકાશની પુત્રી?

ઉલ્લાસ—હા એજ તમારી ભાણી એજ રાણી!

અંધકાર—સલુણી; સહન કાંઇ તમારા કરતાં સ્વરૂપવાન નથી?

ઉલ્લાસ—સ્વરૂપવાન નહિ પણ ભાગ્યશાળી તો ખરી!

અંધકાર—એ ભાગ્યશાળી છે તો તમારૂં ભાગ્ય કયાં કમ છે? માળવા કરતાં સમુદ્રથી ઘેરાએલી સિલોનની ગાદી કાંઇ કમ નથી.

ઉલ્લાસ—સિલોન સિલોન કહીને શું કરવા મોઢું દુખાડે છે, સિલોનને સળગાવાય મારે આવવું નથી.

અંધકાર—ખરી વાત? અત્યારે તો મારે મન સિલોન સળગીજ ગયુ છે. પ્યારી ઉલાસ! તારો સહવાસ એ સાત સિલોનના સુખને ભૂલાવી નાંખે છે.

ઉલ્લાસ—અંધકારસિંહ! મને મુકી ધ્યો; અને સિલોન જઇ તમારાં માતા પિતાને મળો!

અંધકાર—*હરીયલનું આકીન તુટે, તો અંધકારના હાથમાંથી ઉલ્લાસ છુટે.

ઉલ્લાસ—પાપી તારે સુખી થવુંએ નથી, અને મને સુખી થવા દેવીએ નથી. ત્યારે મને મારી નાંખીને ચાલ્યો જા!

અંધકાર—મારી નાંખુ તો સ્ત્રિ હત્યાનું પાપ લાગે, અને વાંસે મારે ઝુરીને મરવું પડે. સારસ પક્ષીનું જોડુજ જીવે છે; એકને વિયોગે બીજું મરી જાય છે.

ઉલ્લાસ—અરે હે પરમેશ્વર! આની જીભ પણ શાની ઘડી છે, એના માથામાં શું ઘાલ્યું છે. બોલતાંજ થાકતો નથી. હું દુઃખીઆરી થઈ ગઇ, આ પાપીના પંજામાં આવી ગઇ; સંસારમાં કોઇ સુખી નહિ હોય, એમ મને ભાસે છે. સુખી એક સહનતારા પણ સહનતારાય શાનો સુખી. તે

* હરીયલ=એ નામનું મોહટું જબર જસ્ત પક્ષી થાય છે, તેનું બીજું નામ લક્કડ ખોદ છે. હરીયલની માદા ઈંડુ મુકે તે જાણે નાનો ડુંગર તે ઈંડામાંથી પ્રગટ થતાંની સાથે, પચીસ પચાસ મણ તોલનું લાકડું પગમાં પકડી આકાશમાં ઉડે તે. માત્ર તે લાકડાનેજ ખાય છે અને પ્રાણ જાય છે ત્યારે લાકડુ અને તેનાં હાડકાં ચામડા ભોય ભેગાં થાય છે.

પણ મહેલમાથી ગુમ થઇ ગઇ છે, શી રીતે ગુમ થઇ હશે કોણ હરણ કરી ગયું હશે!

અંધકાર—શું શુ ? સહનતારાનું હરણ!

ઉલાસ—અત્યાર સુધી અંધારામાં છે કે શું!

અંધકાર—મારા ચિત્તને ખસેડી ફિકરમાં નાંખવા માટે તારો પ્રયત્ન છે. સહનતું હરણ કરી શકે એવો કોઈ માએ જનમ્યો નથી.

ઉલાસ—સહનતું હરણ થયું કે કેમ થયું, તે તો ઇશ્વર જાણે પણ, સહન મહેલમાથી ગુમ થઇ ગઇ એ વાત તો ચોકસ! અને તેની શોધમાં નીકળેલા અમરસિંહ મારા સ્વયવરમાં આવ્યા હતા!

અંધકાર—તમને અમરસિંહના કહેવાથી, ખબર પડી હશે!

ઉલાસ—મારા સ્વયંવરની કંકોત્રી મારા બાપે, માળવામાં મોકલેલી, તે બ્રાહ્મણ મારા સસરા મધુરસિંહના મોંઢેથી સાંભળીને આવ્યો હતો; તે કહેતો હતો!

અંધકાર—કેવી ભૂલ્ય કેવી અજ્ઞાનતા, હજી અમરસિંહને પરણ્યા પહેલાં, મધુરસિંહને સસરા માની લીધા!

ઉલાસ—હવે લગ્ન કરવાનુ તો માત્ર શાસ્ત્ર વિધીને માન્ય આપવાનું જ રહ્યુ. નહિતો સ્વયવર જીત્યો ત્યારથી મારા માથાના મુગટ અમરસિંહ આ તન મનના માલીક થઇ ચુકયા છે.

અંધકાર—ત્યારે સહનના હરણ કરનારને ખબર નહિ હોય કે અંધકારસિંહની ભાણી છે? હુ સહનની શોધ કરીશ અને તેનુ હરણ કરનારને જીવતો સળગાવી મુકીશ!

ઉલાસ—જેટલી સહનની લાગણી તમને થાય છે, તેટલી લાગણી મારા સબંધીઓને નહિ થતી હોય!

અંધકાર—તારા સર્વે સબંધીઓ નિર્માલ્ય છે.

ઉલાસ—નિર્માલ્ય સમજતો હતો ત્યારે અભયમલના સામો ઉભો શે ન રહ્યો!

અંધકાર—તે વખતને માન આપી નાશી ગયો. પણ પાછો શોધીને લાવ્યો કે નહિં! હવે અભયમલનો બાપ આવે તોપણ હું ડગવાનો નથી!

વાતની વાતમાં ને રકઝકમાં રાત્રી પડી ગઇ. અરે રાત્રી પડી એટલુંજ નહિ પણ, મધ્યરાત્રી થઇ ત્યારે ઉલાસની આંખમા નિદ્રા દેવીએ પ્રવેશ કર્યો, ઝોકાં આવવા લાગ્યાં, તે વખતે અધંકારસિંહે કહ્યું. તમે સુઇ રહો ઉલાસતારા!

ઉલ્લાસ—મારે મોહરનાં મોતીની માળા નથી પહેરવી પણ સ્વાંતી નક્ષત્રના સંજોગમાં પાકેલાં સાગરનાં મોતીની માળા પહેરવી છે, મારે સિલોનની રાણી નથી થવુ પણ સહનની દાસી થવું છે!

અંધકાર—સહનતો મારી ભાણી! પ્રકાશની પુત્રી ?

ઉલ્લાસ—હા એજ તમારી ભાણી એજ રાણી!

અંધકાર—સલુણી; સહન કાંઇ તમારા કરતાં સ્વરૂપવાન નથી ?

ઉલ્લાસ—સ્વરૂપવાન નહિ પણ ભાગ્યશાળી તો ખરી!

અંધકાર—એ ભાગ્યશાળી છે તો તમારૂં ભાગ્ય કયાં કમ છે? માળવા કરતાં સમુદ્રથી ઘેરાએલી સિલોનની ગાદી કાંઇ કમ નથી.

ઉલ્લાસ—સિલોન સિલોન કહીને શું કરવા મોઢું દુખાડે છે, સિલોનને સળગાવાય મારે આવવુ નથી.

અંધકાર—ખરી વાત? અત્યારે તો મારે મન સિલોન સળગીજ ગયુ છે. પ્યારી ઉલાસ! તારો સહવાસ એ સાત સિલોનના સુખને ભૂલાવી નાંખે છે.

ઉલ્લાસ—અંધકારસિંહ! મને મુકી દ્યો; અને સિલોન જઇ તમારાં માતા પિતાને મળો!

અંધકાર—*હરીયલનું આકીન તુટે, તો અંધકારના હાથમાંથી ઉલાસ છુટે.

ઉલ્લાસ—પાપી તારે સુખી થવુએ નથી, અને મને સુખી થવા દેવીએ નથી. ત્યારે મને મારી નાંખીને ચાલ્યો જા!

અંધકાર—મારી નાંખુ તો સ્ત્રિ હત્યાનું પાપ લાગે, અને વાંસે મારે ઝુરીને મરવું પડે. સારસ પક્ષીનું જોડુજ જીવે છે; એકને વિયોગે બીજું મરી જાય છે.

ઉલ્લાસ—અરે હે પરમેશ્વર! આની જીભ પણ શાની ઘડી છે, એના માથામાં શું ઘાલ્યું છે. બોલતાંજ થાકતો નથી. હું દુઃખીઆરી થઇ ગઇ, આ પાપીના પંજામા આવી ગઇ; સંસારમાં કોઇ સુખી નહિ હોય, એમ મને ભાસે છે. સુખી એક સહનતારા પણ સહનતારાય શાનો સુખી. તે

* હરીયલ=એ નામનું મોટું જબર જસ્ત પક્ષી થાય છે, તેનું બીજું નામ લક્કડ ખોદ છે. હરીયલની માદા ઈંડુ મુકે તે જાણે નાનો ડુંગર તે ઈંડાંમાથી પ્રગટ થતાંની સાથે, પચીસ પચાસ મણ તોલનું લાકડું પગમાં પકડી આકાશમાં ઉડે તે. માત્ર તે લાંકડાંનેજ ખાય છે અને પ્રાણ જાય છે ત્યારે લાકડુ અને તેનાં હાડકાં ચામડા ભોંય ભેગાં થાય છે.

પણ મહેલમાંથી ગુમ થઇ ગઇ છે, શી રીતે ગુમ થઇ હશે કોણ હરણ કરી ગયું હશે!

અંધકાર—શું શું? સહનતારાનુ હરણ!

ઉલ્લાસ—અત્યાર સુધી અંધારામાં છે કે શું!

અંધકાર—મારા ચિત્તને ખસેડી ફિકરમાં નાંખવા માટે તારો પ્રયત્ન છે. સહનનુ હરણ કરી શકે એવો કોઈ માએ જનમ્યો નથી.

ઉલ્લાસ—સહનનું હરણ થયુ કે કેમ થયું, તે તો ઈશ્વર જાણે પણ, સહન મહેલમાથી ગુમ થઇ ગઇ એ વાત તો ચોકસ! અને તેની શોધમાં નીકળેલા અમરસિંહ મારા સ્વયંવરમાં આવ્યા હતા!

અંધકાર—તમને અમરસિંહના કહેવાથી, ખબર પડી હશે!

ઉલ્લાસ—મારા સ્વયંવરની કંકોત્રી મારા બાપે, માળવામાં મોકલેલી, તે બ્રાહ્મણ મારા સસરા મધુરસિંહના મોંઢેથી સાંભળીને આવ્યો હતો; તે કહેતો હતો!

અંધકાર—કેવી ભૂલ્ય કેવી અજ્ઞાનતા, હજી અમરસિંહને પરણ્યા પહેલાં, મધુરસિહને સસરા માની લીધા!

ઉલ્લાસ—હવે લગ્ન કરવાનુ તો માત્ર શાસ્ત્ર વિધીને માન્ય આપવાનું જ રહ્યુ. નહિતો સ્વયવર જીત્યો ત્યારથી મારા માથાના મુગટ અમરસિંહ આ તન મનના માલીક થઇ ચુકયા છે.

અંધકાર—ત્યારે સહનના હરણ કરનારને ખબર નહિ હોય કે અંધકારસિંહની ભાણી છે? હુ સહનની શોધ કરીશ અને તેનું હરણ કરનારને જીવતો સળગાવી મુકીશ!

ઉલ્લાસ—જેટલી સહનની લાગણી તમને થાય છે, તેટલી લાગણી મારા સબંધીઓને નહિ થતી હોય!

અંધકાર—તારા સર્વે સબંધીઓ નિર્માલ્ય છે.

ઉલ્લાસ—નિર્માલ્ય સમજતો હતો ત્યારે અભયમલના સામો ઉભો શે ન રહ્યો!

અંધકાર—તે વખતને માન આપી નાશી ગયો. પણ પાછો શોધીને લાવ્યો કે નહિં! હવે અભયમલનો બાપ આવે તોપણ હું ડગવાનો નથી!

વાતની વાતમાં ને રકઝકમાં રાત્રી પડી ગઇ. અરે રાત્રી પડી એટલુજ નહિ પણ, મધ્યરાત્રી થઇ ત્યારે ઉલ્લાસની આંખમા નિંદ્રા દેવીએ પ્રવેશ કર્યો, ઝોકાં આવવા લાગ્યાં, તે વખતે અંધકારસિંહે કહ્યું. તમે સુઇ રહો ઉલ્લાસતારા!

આજે તો વગડા વચ્ચે રહી ગયા! વાર્તા વિનોદમાં કશી ખબર ન પડી, ફિકર નહિં હું આણી રાત્રી જાગ્રત રહીશ. તમારા અંગનું રક્ષણ કરીશ અને સવાર થશે એટલે સહનની શોધ કરતા ચાલ્યા જઇશું!

ઉલાસના ઉધ્યા પછી ઘણીવાર સુધી જાગ્યો તો ખરો, પણ કુદરતના વેગને લઇને નિંદ્રાએ ઢોળી પાડેલો અંધકારસિંહ, ઘસઘસાટ ઉંઘી ગયો! તે સવારનો પહોર દિવસ ચઢયો ત્યાં સુધી ઉઠવા ન પામ્યો! અંધકાર ઉંઘે છે, અને ઉલ્લાસ જાગી ઉઠે છે, પાસેના તળાવમાંથી જળ લઇ દાતણ પાણી કરી ઇશ્વરનું સ્તવન કરતી. અને સબધીઓને સંભારી આંખમાં આંસુ ભરતી બેઠી છે, તે વખતે શાહજાદા સવાબશાહની સ્વારી આવી.

રોતી બાળાને દેખી સિપાઈઓએ સવાબશાહને ખબર આપી. તે સાંભળી પોતે ઉલ્લાસની પાસે આવી ઉભો રહ્યો; અને તેને રોતી દેખી ધીરજના શબ્દોથી અભય વચન ઉચ્ચારવા લાગ્યો.

સવાબશાહ—કાયકુ રોતી હે લડકી? કયા આફત તેરેપર ગુજરી હે!

(કોઇ મુસલમાન સરદાર છે એમ જાણી ઉલ્લાસ બોલી નહિ પણ નિચુ જોઇને બેસી રહી. તેને ફેર કહ્યું.)

સવાબશાહ—હમસે મત ડરો! હમકુ અપના ભાઇ સમજો! ઓર બોલો મે ઇસ આલમકા શાહ દીલીપતી આલમશાહકા લડકા હું; મેરા નામ સવાબહશાહ હે!

ઉલાસ—વીરા!

સવાબશાહ—હાં બેન ધીરાં! બોલો જો કુચ્છ કહેના હો!

ઉલાસ—હું લાહોરના રાજા આનંદલની પુત્રી ઉલ્લાસતારા!

સવાબશાહ—હાં; જબ સ્વંવર કીસકા થા?

ઉલાસ—સ્વયંવર મારોજ હતો ભાઇ; તે તો થઇ ગયો. અને સ્વયંવરમાં માળવાના રાજકુંવર અમરસિંહે વિજય કર્યો છે.

સવાબશાહ—જબ હમારા ચાચા ઉન્મતશાહકી સંગ સાદી કરનેકી તુમારી મરજીથી વો બાત સચ યા ગલત?

ઉલાસ—વીરા એવું હોયજ નહિ; એ થાયજ નહિ. અને ઉન્મતશાહનું તો નામ પણ મે આજે સાંભળ્યુ.

સવાબશાહ—જબ કીસી નાદાનને અસારા ચાચાકુ, તુમારી બાત કરકે ભરમાયા ઓર વો એક લાખ સીપાઇકા લશ્કર લે કે લાહોર ગએ હેં, વાં કયા હુવા હોગા વો જાનતે નહિ, કુચ ફીકર નહિ, તુમ અબ

અપની સગ, મેં તુમકુ દીલ્લી લે જાઉગા ઓર નેક નામદાર બાદ્શા આલમ-શાહકી પાસ રજુ કરૂગા, ફીર તુમારી જ્યાં મરજી હો વાં પહોંચાઉગા ફીકી બાતકી ફીકર મત કરો અબ તુ નિર્ભય હો ગઇ હે !

અંધકારસિંહ જાગ્યો, અને ઉલાસ કોની સાથે વાત કરે છે તે જોવા લાગ્યો, પાસે આવી પુછવા લાગ્યો કે આપ કોણ છો ?

સવાબશાહ—મેં સવાબશાહ ! દીલ્લીપતીકા શાહજાદા (શાહજાદાનું નામ સાંભળીને અંધકારસિંહના ચમર છુટી ગયા. તરત ઘોડેસ્વાર થયો અને ઉલાસને કહ્યું કે યાદ રાખ ઉલ્લાસ આ અધકારસિહ તને છોડનાર નથી. હાલતો જાઉ છું, અધકાર નાસી ગયો, ઉલાસ સવાબશાહની સાથમા ચાલી.)

માર્ગમાં ચાલતાં ઉલાસને ગમતું જ બોલવુ અને તેને કોઇ પ્રકારનું દુઃખ ન પડવા દેવુ તેમ તેનું દીલ દુઃખાય તેવી વાણી નજ કાઢવી, માત્ર તેને આનદમાં રાખી હરખાતો સવાબશાહ દીલ્લી લગભગ થવા આવ્યો.

દિલ્લી દશેક ગાઉ દુર રહી છે, ત્યા અભયમલની મુલાકાત થઇ. અગિયારસેં ઘોડેસ્વાર લઇ નિકળેલો અભયમલ નિડરપણે સવાબશાહના સૈન્યની સામો આવ્યો ! અને સીપાહીઓને પુછ્યું કે, લશ્કર કોનું છે અને ક્યાથી ક્યાં જાય છે ! સીપાહીઓથી જવાબ મળ્યો કે દીલીપતી પાદશાહ આલમશાહ પંજાબના રાજા આનદમલકી બેટી ઉલાસતારાકુ લેકે દીલ્લી જાતે હે.

સમાચાર સાંભળતાંની સાથે પોતાના માણસોને આજ્ઞા કરી કે મારો કાપો ! પોતે તલવાર ફેરવતો, અને સેકડો મુસલમાનોને કાપતો લશ્કરમાં દાખલ થયો, મારા મારીમા હજારો માણસો કતલ થયા ત્યાં સવાબશાહને ખબર પડી એટલે તે તૈયાર થઇ ઉલ્લાસને કહેવા લાગ્યો બેન બેસજો કોઇ હીદુ આપણા લશ્કરને કાપતો આવે છે તેને મારી હમણા પાછો આવું છું.

ઉલાસ—જોજો મારો ભાઇ અભયમલ ન હોય ? તેમ હોય તો મારશો નહિ. સવાબશાહ અચ્છા કહીને દોડયો અને અવાજ કરી અભયમલને કહેવા લાગ્યો. સબુર ! કીસબાસ્તે તકરાર કરના પડતા હે ! મેં ઉલાસતારાકા ભાઇ હું ઓર ઉલાસ હમારી બહેન હે ! તુમ કોન હો ?

અભયમલ—હુ ઉલાસનો ભાઇ અભયમલ છું.

સવાબશાહ—ચલો આવ ઉલાસકી પાસ ! ઉસકી સગ બાત કરો ફીર લઢના મુનાસબ લગે તો લઢો ? અરે કોઇ ઉલાસકુ બુલા લાવ !

ઉલાસ—વીરા અભયમલ આ શાહજાદાએ મને અગિયાર દીવસ થય

અંધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી છે અને બેન કહી બોલાવી છે. એજ પ્રમાણે અમીની દ્રષ્ટીએ જોતો દીલી લઇ જાય છે.

અભયમલ—સવાબશાહ ? તમે મારી બેનને દુઃખમાંથી મુક્ત કરી જેથી હું તમારો આભારી છું અને સદાનો દાસ છું. આપ જેવા અવનીપતી અબળા ઉપર થતા જુલમને ન અટકાવે તો બીજુ કોણ અટકાવે પણ હવે તો ઉલાસ મને સોંપો તો હું લાહોર જાઉ !

સવાબશાહ—ભાઇ અભયમલ; એસા કભી નહિ હોગા ! ઉલાસકી સંગ આપ બી ચલો ! બાવા આલમશાકી ગોદમેં ઉલાસકું બેઠાઉગા, વો અપની બેટી કે બરાબર ઉસપર પ્યાર કરેંગે. ઓર અમરસિંહકુ બુલાકર વાંહી શાદી કરેંગે; ચલો અબ દીલી દુર નહિં હેં.

ઉલાસ—વીરા; ભાઇ સવાબશાહ કહે છે તે ખોટું નથી ! માટે તેનું પણ માન રાખવું જોઇએ !!

અભયમલ—જેમ જેમ દીવસ જશે તેમ તેમ વાત ભારે થતી જશે અને ત્યાં ગયા પછી શું થાય તેની પ્રથમથી ખબર કોને પડે છે ?

સવાબશાહ—એસા બુરા અંદેશા મત રખો ! મુસલમાન કભી બે ઇમાન નહિ હોતા હેં ! ઉલાસ મેરી ભેણ હે ! ઉસમે જરા ફરક નહિં !

સવાબશાહના બોલવા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને. અભયમલ સાથે ચાલ્યો પણ મનમા બીકતો ખરી કે રખેને દીલી લઇ જઇ કાંક સંકટમાં નાંખે ! પણ તે બીક ઉલાસના અંતરમાં જરાય નહિ ! દીલ્લી આવીને સવાબશાહે બાવા આલમશાહને સલામ કરી.

આલમશાહ—બેટા સવાબ ! અચ્છે તો હો !

સવાબશાહ—હાં બાવા જબ તક આપકી, ઓર અલ્લાકી મહેરબાની !

આલમશાહ—કુચ્છબી કરકે આએ યા ગયે વેસેઇ પીછે લોટ કે ચલે આએ !

સવાબશાહ—બાવા; એ પંજાબકા રાજા આનંદમલકી બેટી, ઓર એ ઉસકા ભાઇ !

આલમશાહ—બેઠો બેટા, તુમારા નામ કયા ?

ઉલાસ—બાવા ! મારૂ નામ ઉલાસતારા.

આલમશાહ—બેટા, તેરી શાદી હુઈ યા નહિ !

ઉલાસ—હા બાવા હો ગઇ !

સવાબશાહ—બાવા ! એ સબ બાત, ઇશકા ભાઇ અભયમલસે પુછો !

આલમશાહ—બહોત અચ્છા. બોલો બેટા અભય ! હમારી પાસ સચ કહો ! જો કુચ્છ હુવા હો !

અભયમલ—નામદાર સરકાર ! આજ વરસ દીવસ થઇ ગયો; મારા મામા મુર્શીદાબાદના રાજા સુમનચદ્રની પુત્રિ સહનતારાનો સ્વયંવર હતો; ત્યાં મારા મામાનો સાળો એટલે સિલોનના રાજા સુદીર પ્રતાપનો દીકરો નામે અંધકારસિંહ આવ્યો હતો, અને મંડપ રચનાનો સઘળો કારભાર તેનેજ સોંપવામાં આવ્યો હતો; કળા કૌશલ્યમા કુશળ પુરૂપ છે, પણ બુદ્ધિનો નીચ છે; તેણે મારી બેન ઉલાસને જોઇ ત્યારથીજ તેનું મન ડગી ગયુ હશે; તેણે બીજે દીવસે માળવાના રાજાના કુમાર અમરસિંહને વરી સહનતારા સાસરે ગઇ તેને વળાવા ગએલી મારી બેન ઉલ્લાસતારાને ઉઠાવી અને પોતે નાસી ગયો !

તેના સમાચાર અમારા મામાએ અમને મોકલ્યા, એટલે હુ તેની શોધમાં નિકળ્યો અને મારા મામા પણ નીકળી ચુકયા હતા. બાવા ! ઉલ્લાસને માર્ગમા જતા પાચસો બ્રાહ્મણો મળ્યા જે જાત્રાએ જતા હતા, તેમણે અંધકારસિંહના હાથમાંથી મુક્ત તો કરી પણ પાપી અંધકારસિંહે મારી બેનનો કેડો મુકયો નહિ.

બાદશાહ—પીર કયા કીયા ! ઇસ હરામજાદેને !

અભયમલ—બાવા, જાત્રાળુની સાથે નિર્ભયપણે જતી મારી બેન ઉલાસ એક દીવસે પાણીના ઝરા ઉપર સંધ્યાકાળને સમયે સ્નાન કરવા ગઇ હતી; તેને એકલી દેખીને ક્રૂર પાપી અધકારસિહ ઉચકી ભીના વસ્ત્રની ભરેલી ઘોડા ઉપર નાંખી નાઠો !

બાદશાહ—(દાંત પીસીને) અહા હા હા ! એ કયા જુલ્મ; ઇસ છોટી લડકીપર ! પીર કયા હુવા !

અભયમલ—જેવો તે નાઠો, તેવોજ હું સામો મળ્યો. બીજો રસ્તો નહિ હોવાથી સાંકડી નેળમાં સામો મળેલો અધકારસિહ મારૂ નામ સાભળી મારી બેનને પછડતી નાંખી દઇને શિયાળ સટકે એમ પાપી સટકી ગયો !

બાદશાહ—તુમને જાને કયુ દીઆ, ઇસ હરામી શેતાન કે બચ્ચેકું !

અભયમલ—હુ મારી બેન ઉલાસને ભયમાંથી મુક્ત કરી ધીરજ આપી તેને શોધવા ગયો પણ તે પાપી ઘણે દુર નીકળી ગયો હતો ! મારી બેનને મુક્ત કરનાર બ્રાહ્મણોનો આશીર્વાદ લઇ હુ લાહોર ગયો, અને જઇને તુરત સ્વયંવર રચાવ્યો !

બાદશાહ—જબ ઇસ કમબખ્ત અંધકારસિંહનેય મેરે છોટે ભાઇ ઉન્મતશાહકુ ભરમાયા હોગા !

અભયમલ—તે હું ન સમજ્યો; બાવા !

બાદશાહ—થોડે દીન પર, મેરા ભાઇ ઉન્મતશાહ મેરેકુ બોલને લગા કે; લાહોરકા રાજા આનંદમલકી બેટી ઉલાસતારાકા સ્વયંવર હોતા હે ! ઇસ લડકીકી મરજી મેરી સંગ શાદી કરનેકી હે ! ઓર ઇસકા બાવા જબરજસ્તિ સ્વયંવર કરકે ઓર કી સંગ શાદી કરના ચહાતા હે !

અભયમલ—હાં ! બસ, એજ કામ અંધકારસિંહનું ! પાપી અધરમી અંધકારસિંહ તેં શું શું રચનાઓ રચી છે !

બાદશાહ—ઉન્મતશાહ; એક લાખ સિપાઇકા લશ્કર લેકે ગયા બી હે; ચાં કયા હુવા હોગા વો અલ્લાકુ માલુમ !

અભયમલ—એ કારસ્તાન પણ એ અકરમી અંધકારસિંહનું ! ખુદાવિંદ ! સ્વયંવર મંડપ રચાયો દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, મંડપમાં ભરાયા ત્યારબાદ સ્વયંવર વિજય કરવાની* શરતો મેં કહી બતાવી; તે સ્વયંવર વિજય પણ અમરસિંહેજ કર્યો !

બાદશાહ—વોઇ અમરસિંહ જીસકી શાદી સહનતારાકી સંગ હુઇ !

અભયમલ—હાં સરકાર ! એજ અમરસિંહ ! વિજય કરતાં વિલંબ થયો જેથી લગ્ન સમય વિતી ગયો; એટલે તે દીવસે લગ્ન ન કર્યું, અને બીજે દીવસે કરવુ એવો નિશ્ચય થયો, સૌ ખુશી આનંદમાં ફરતા હતા ! એટલામાં બુમ પડી કે અંધકારસિંહ ઉલાસને લઇ નાસી ગયો !

આલમશાહ--હાય હાય હાય ! ! ! એસે પાપીકુ ખુદા ખેંચ કયું નહિ લેતા હે !

અભયમલ—હું મારા મામા; અમરસિંહના મિત્ર સહનસિંહ સર્વે ખોળવા નીકળી પડયા છીએ, તેને બે બે માસ વીતી ગયા ત્યારે શાહજાદા સવાબશાહ ઉલાસને છોડાવી પોતાની બેન સમાન રક્ષા કરી ઘેર આવતા મને સામા મળ્યા !

આલમશાહ—કહાં હે સવાબ !

સવાબશાહ—ઇધર આપકે સામને બેઠા હું ઓર સુન રહા હું !

આલમશાહ—તુને દેખી વો કુત્તેકી× સીકલ !

* અમર ચરિત્ર. ભાગ ૨ જો. ૮૧ મા પાનાની ૧૮ મી લીટીથી ૮૨ મા પાનાની ૧ લીટી. + સિકલ=મોનો ચહેરો.

સવાબશાહ—હાં બાવા દેખી તો સહી ! મગર વો ઉલાસકું છોડકે ચલા ગયા !

બાદશાહ—(દાંત પીસીને ક્રોધમાં) અહાહાહા ! એ ક્યા બોલ રહા હે ! પચીસ હજાર આદમી કે બીચ મેસે, મુસલમાન સરદાર કે પન્જેમેં આયા હુવા હીંદુ સટક ગયા !! ક્યા બાત ! જાઓ પકડલાવ જહાં હો વાસે; ઓર મેરે સામનેય ઇસકા સીર કાટો ! બેટી ઉલાસ બે ફીકર હોજા, મે અમરસિંહ કું બુલવાતા હું ઓર તેરી શાદી આંહી કર દેતા હુ ! અરે વજીર !

વજીર—(જે હાજરજ હતા) જી હજુર !

બાદશાહ—હજાર દો હજાર સીપાઇ ઇધિર ઉધર છોડ દો ! અમરસિંહ ઓર સહનસિંહકું ઢુંઢ નીકાલો, ફીર ઉનકુ અચ્છે સમાચાર દે કે ઇધર બુલાલો ! અભયમલ તુમ તમારા આદમી ભેજકે તુમારા બાવાકુ બુલાવ.

અભયમલ—ખુદાવિંદ મને ઉલાસને લઇને જવાજ દયો ?

બાદશાહ—નહિ નહિ એસા કભી નહિ હો સકતા હે !

સવાબશાહ—બાવા, બેન ઉલાસકી શાદી હોજાય ફીર જાઉ એસા હુકમ ફરમાઇએ ! ઇતનેમેં મેરા ચાચા બી આવેગેં ક્યુ કે મોહરમ મહીના દો ચાર દીનમેં શુરૂ હો જાયગા !

સિપાઈ—ખુદાવિંદ; છોટે શાહ આએ હેં ઓર આપકી પાસે આતે હે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા.

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) આપ કે કદમમેં ઇસ નાદાન છોટે ભાઇ કી સલામ સરકાર !

બાદશાહ—ખુશ રહો ! બોલો તો; ક્યા હાલ હુવા ?

ઉન્મતશાહ—આપ કહેતેથે વો બાત સચ !

બાદશાહ—વો અધકારસિંહ તેરેકુ ભરમાકે લે ગયા !

ઉન્મતશાહ—હાં નામદાર ! આપકુ કેસે માલુમ હુવા. કોન કહે ગયા !

બાદશાહ—કહે ગયા કે સબ રજુ હો ગએ ! એ ઉલાસ મેરે સામને બેઠી.

ઉન્મતશાહ—કહા હે બેટી ઉલાસ !

બાદશાહ—શાદી કરનેકુ તૈયાર હો ગયા થા અબ બેટી કહે કર કયું બોલતા હે !

ઉન્મતશાહ—માફ કરના મેરી કસુર હો ગઇ, સબ અંધકારસિંહકા પ્રપંચ ! મેરી મદદ લેકે ઉસને અપના કામ કર લીયા ! કહાં ગયા વો સેતાન !

સવાબશાહ—છટક ગયા મેરે હાથમેં સે !

ઉન્મતશાહ—તેરે હાથમાં કીસ તરાંસે આયા !

સવાબશાહ—મેં નિકલ પડાથા પચીસ હજાર સિપાઈ લેકે તુમારી તલાશકું; બીચમેં ભેઠા હો ગયા, ઉલાસકુ છોડકે ચલા ગયા.

ઉન્મતશાહ—શરમ હે સવાબ !

સવાબશાહ—બેશક શરમકી બાત ! અબ ઇસકુ પકડકે આપકે સામને ખડા કરૂંગા !

ઉન્મતશાહ—બહોત ખૂબ ? હાં બાવા ? અબ મુજે કયા ફરમાન હે ?

બાદશાહ—બસ અબ ધામ ધુમસે બેટી ઉલાસકા અમરસિંહ કે સાથ લગ્ન કરો !

ઉન્મતશાહ—કહાં હે વો અમરસિંહ ?

બાદશાહ—આદમી ભેજે હે ઉસકા પત્તાકે લીએ ? બેટા સવાબ ! ઉલાસકુ અપની બેટી ગુલશનકી પાસ રખો !

અહીં સર્વે ઉલાસને વરાવવાનો નિશ્ચય કરીને બેઠા છે, રાજા આનંદમલને પણ ઉલાસ જડયાના સમાચાર મોકલ્યા છે, તેમ હજારો સીપાઇઓ અમરની પણ ખોળ્ય કરી રહ્યા છે, ઉલાસતારા પણ બાદશાહની બેટી ગુલશન કે જે પોતાનીજ ઉમરની હતી તેની સંગે વાતચીતનો આનંદ કરે છે.

લાહોરના રાજા આનંદમલની દીકરીને સિલોનના રાજા સુંદીરપ્રતાપનો દીકરો અંધકારસિંહ ઉઠાવી જતો રહ્યો હતો, તેને શાહજાદા છોડાવી લાવ્યા છે. તેનું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની સાથે લગ્ન થવાનું છે. તેની ધામધુમ સારી થવાની છે. તે વાત બીજે દીવસે આખા દીલ્લી શહેરમાં થઈ, થવા માંડી, અને સર્વેના મુખમાંથી એજ વાત નીકળતી હતી. તે વાત રામેશ્વરથી અંધકારસિંહની શોધમાં છૂટેલા તેના બાપ સુંદીરપ્રતાપે સાંભળી ! વાહ; દીલ્લી શહેરમાં આવ્યાથી પત્તો મળ્યો તો ખરો ! બસ ઉલાસ છૂટી એટલે મારા દીકરાના પજામાંથી ખસી ગઇ. હવે અમરની સાથે લગ્ન થાય એટલે નીરાંત, પછી અંધકારસિંહને ખોળીશું ! હમણાં તો અહીંજ ઠેરી જવું ઠીક છે. (સુંદીરપ્રતાપ દીલ્લીમા છુપી રીતે રહ્યો છે.)

દીલ્લીથી છૂટેલા છ સાત સીપાઇઓ. રજપુતોને બેઠેલા જોઇને ગરાસણીના ઝાંપામાં પેઠા, કે જે ગરાસણી અમર તથા દરગદાસને દીલાસો આપવા કાંઇ કહેવા માગતી હતી, આવેલા સીપાઇઓને જોઇ ગરાસણીએ પુછ્યું.

ગરાસણી—ભાઇઓ કોણ છો? ક્યાંથી આવ્યા અને વગર પુછયે ઝાંપામા કેમ પેઠા?

સી-૧-લો-દીલીમાંથી આવ્યા, અમે બાદશાહની હજુરના માણસો છીએ.

ગરાસણી—શું કામ નીકળ્યા છો?

સી-૨-જો—માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહની અને તેમના મિત્ર સહનસિંહની શોધમાં નીકળ્યા છીએ.

અમરસિંહ—(ચમકીને) તમને કોણે મોકલ્યા છે?

સી-૩-જો—ખુદ બાદશાહ સલામતે!

અમરસિંહ—અમરસિંહની ખોળ્ય કરાવવાનું બાદશાહને શુ કારણ છે!

સી-૪-થો—લાહોરની રાજકુમારી ઉલાસતારાની સાથે તેમનાં લગ્ન કરવાનાં છે.

દરંગદાસસિંહ—ક્યાં છે એ ઉલાસતારા?

સી-૫-મો—બાદશાહની પાસે.

દરંગદાસ—ત્યાં શી રીતે આવી?

સી-૬-ઠો—શાહજાદા સવાબશાહ; અંધકારસિંહના પંજામાથી છોડાવી લાવ્યા છે.

દરંગદાસ—સવાબશાહને છોડાવા જવાનુ શું પ્રયોજન?

સી-૭-મો—આતો ઝાડના મુળ સુધી ઘાલ્યા લાગે છે! વળી આમ કેમ ને તેમ કેમ! ચાલો નાહક માથા ફોડ શી!

સી-૧-લો—ભાઇ આ લોકો રજપુત રાજા જેવા દેખાય છે માટે એમને પુછવાથી કાંઇક પત્તો મળે! શી માલમ કે આવા ચીકણા હશે!

સી-૨-જો—ચીકણા તે ધઉની કણેક જેવા! તાંતણા કાઢ કાઢ કરે છે, જાણે શેવો વણવા બેઠા!

અમરસિંહ—ભાઇઓ હવે તમારે બીજે ખોળ્ય કરવા જવાની જરૂર નથી, હું અમરસિંહ પોતેજ છું, પ...ણ!

સી-૩-જો—પણ શું! પ્રપંચ કરી ત્યાં લઇ જઇ ફસાવે તો!

અમરસિંહ—હાં એમ!

સી-૪-થો—ત્યારે ઉલાસનો ભાઇ અભયમલ બોલાવા આવે તો તો આવશો કે નહિ?

અમરસિંહ—હા તો તો તરત આવીએ!

અમરસિંહની આજ્ઞા થતાંની સાથે, કારીગરે કળો કુંચીઓ, લગાવીને તુરત ઘોડો તૈયાર કરી દીધો. તે જોઇ સર્વે આનંદ પામી ગયા. શાહજાદા સવાઅશાહે પુછ્યું. ઇસકી કયા કીમત હે !

સોદાગર—કદરદાનતો કારીગરીકી કદરઈ કર દેતે હેં, કીમત નહિ પુછતે હે !

અમરસિંહ—સોદાગર; એ ઘોડો મેં લીધો, તમે માગશો તેનાથી સવાયાં દામ હું આપીશ બે ફીકર રહો; પણ ઉડેછે કેવી રીતે તે જરા બતાવો !

સોદાગર—આ તેની ડોકના ઉપર જે રેશમી ફુમતાનો ગોટો દેખાય છે તે દોરી ખીંચવાથી, ઘોડો પવન વેગે ઉડે છે, નિચેના ભાગમાં જ્યાં આપણા જમણા પગની એડી અડે છે, તે ઠેકાણે દેખાતુ ફુમતુ પકડી દોરી ખીંચવાથી નીચે ઉતરે છે; જમણા કાનપર લટકતું લોલક દબાવાથી સીધી લીટીમાં ઉતાવળો જાય છે, ડાબા કાનપરનું લોલક દબાવાથી સીધો પણ ધીમો જાય છે. માંથા ઉપર રહેલું બટણ દબાવાથી વાંકો ચુંકો વળતો હોય તેમ વળે છે અને પુછડા પર હાથ ઠોકવાથી જ્યાં ઉભો રાખવો હોય ત્યાં ઉભો રહે છે, તેની કીમત એક હજાર રૂપીઆ છે.

વજીર—કીમત ઘણી કહી કારીગર !

અમરસિંહ—તેના માલની કીમત નથી આપવાની પણ તેની અકલની કીંમત આપવાની છે. આપના ખજાનામાંથી દશહજાર રૂપીઆ તેને આપો !

સોદાગર—(અતી હરખાતો) ખુશ રહો ! ખુદા તાલા તુમારી મુરાદ પુરી કરેગા ! ઓર ઇસ દુનીઆમેં તુમારા નામ હો જાયગા ? (વિદાય).

આવી ઉદાર વૃત્તિ જોઇ સર્વે અમરસિંહનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. બાદશાહ પણ અમરસિંહને જોઇને આનદ પામવા લાગ્યા.

હવે તે દીવસ નજીક આવે છે કે; જે દીવસે ઇમામ હુસેન રાત્રે નીકળ્યા છે. હજારો અને લાખ્ખો મનુષ્યો; મદીનાના રોજાનો આબેહુબ ચીતાર જોવાને માટે નીકળ્યા છે. બાદશાહ સલામત તરફથી અને વજીરની પ્રેરણાથી બનાવરાવેલુ, સોના રૂપાના વરગથી મઢેલું એક *જરી તૈયાર થાય છે, બાકી શહેરના બીજા ગ્રહસ્થ અને ખાનદાન મુસલમાનોએ પણ વાંસના કામડાં, ઉત્તમ પ્રકારના રંગ બેરંગી કાગળ, અબરખના પાનાં, નીકલનાં પાનાની ટીપકીઓ, વિગેરે સાધનોથી તૈયાર કરી રહ્યા છે. મહોરમની નવ

*જરી=જેમાં જર ઘણું ખરચ્યું છે, તેહ. (તાબુત).

તારીખની રાત્રે આ દેખાવ થવાનો છે, તેના દીવસો ગણાય છે, હજારો મુસલમાન ભાઈઓ ખુદાની બંદગી કરે છે, અને તેની સાથે સ્વધર્મના જ્ઞાનનું કથન પણ થઇ રહ્યું છે. કેટલાક વાઘના વેષ લઇને કેટલાક બાવા બનીને કેટલાક બીજા અનેક વેષોથી, કેટલાક ફકીર થઇ ફરે છે અને કેટલાક મોરના પીંછા મુખની આગળ રાખી "દાતારકી × દોસ્તી યારો દીન મહમદ" એવા વાક્યો બોલતા ગામમાં દોડમ દોડા કરી રહ્યા છે! અરે જ્યારે *તાબુત ફરવા નીકળશે ત્યારે જોવાનો ખૂબજ આનંદ આવશે, એવી મિત્રો મીત્રોમા અરસ પરસ વાતો ચલાવી રહ્યા છે.

સવાબશાહના હાથમાંથી જીવતો, સટકી ગએલો, અંધકારસિંહ નાસી નથી ગયો પણ દીલ્હી શહેરની નજીકમાંજ રહ્યો છે; દસ બાર ગાઉને નહિ પણ દોઢ બે ગાઉને છેટે એક નાના ગામડામાં કુંભારને ઘેર મુકામ નાંખી દીધો છે, તે એવું કહીને કે, ભાઇ કુંભાર! હુ સારા રાજનો ભાયાત છું, પણ શીકારે નીકળેલો ભૂલો પડી જવાથી અહીં સુધી આવી પહોંચ્યો છુ, તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યુ કે, પાસે દીલી શહેર છે. જ્યારે દીલી શહેરની નજીક આવ્યો ત્યારે તે શહેરની શોભા રચના જોઇનેજ જઉ એવા વીચારથી તારે ઘેર આવ્યો છું.

કુંભાર—બહુ સારૂં થયું કે આપ મારે ઘેર પધાર્યા હુ વળી તમારા નસીબ પ્રમાણે તમારી સેવા બજાવીશ!

અંધકારસિંહ—મારી સેવા તને ભારે પડે તેમ નથી.

કુંભાર—અરે ભારે શેની પડે છે, સારા માણસની સેવા કરી ક્યાં જાય છે.

અંધકારસિંહ—આ મારો ઘોડો એવી જગાએ બાંધી દે કે તે ઝાઝા માણસની નજરે ન પડે! વળી આ મારાં વસ્ત્ર શણગાર પણ તારા મકાનમાં એક બાજુ સાચવીને મુકી દે, તે જ્યારે મારે જવાનું થશે ત્યારે માગીશ! હુ સાધારણ માણસની માફક મેમાન તરીકે રહીશ અને છૂપે વેષે ગામમાં ફરી ગામ જોઇ આવીશ.

કુંભાર—કેમ છૂપે વેષે કાંઇ કોઇની ચોરી કરી છે?

અંધકારસિંહ—ચોરીતો નથી કરી પણ ચોરી જેવુ તો ખરૂ!

કુંભાર—કેમ ચોરી જેવું. ચોરી કરી હોય તો મારે ઘેર રહેશો નહિ, હુ ચોરને સંઘરતો નથી, બાદશાહ જાણે તો મારૂ નખોદ કાઢી નાંખે!

× દોસ્તી નામ મિત્રતા દાતારની કરવી. અદાતા નામે કંજુસની ન કરવી. એવું દીન મહમદ કહે છે. * તાબુત=જરી; તાબુઆ.

અંધકાર—ભાઇ તમે મારા બોલવામાં સમજ્યા નહિ; કોઇ પાંચ પચીસ ગાઉથી તમારી નાતનો અને આબરૂદારનો દીકરો તમારા ગામમાં આવ્યો હોય તેની તમને ખબર પડે તો બારોબાર જવાદયો કે ઘેર બોલાવો ?

કુંભાર—બારોબાર તે જવા દેવાય ! નાક વઢાઇ ના જાય !

અંધકાર—અને તે વળી તમારા મિત્ર દોસ્તદારનો હોય તો ?

કુંભાર—ભાઇ અજાણ્યાને ન જવા દેવાય તો વળી જાણીતાને તો' જવા દેવાયજ કેમ !

અંધકાર—અમારા બાપુની સાથે, બાદશાહને ઘણો ઘરોબો છે, વળી ઉન્મતશાહને તો મારા બાપુની સાથે સારી દોસ્તી છે, વળી સવાબ જો મને દેખે તો છ મહીના સુધી ન જવા દે !

કુંભાર—તે વાત ખરી હવે હું સમજ્યો ત્યારે પાછળથી તમારા આવ્યાનુ જાણશે તો એમને માઠુ નહિ લાગે ?

અંધકાર—ભાઇ માઠુતો લાગે, ને હું માઠુ લાગવા જેવું કરૂ છું. એટલે માઠુ લાગ્યા વિના રહેજ કેમ તોપણ શું કરવું ! લાચાર ! ઘેર જવાની ઘણી ઉતાવળ છે.

કુંભાર—બહુ સારૂ બહુ સારૂ !

કોઇ વખત સાધુના વેષમાં તો કોઇ વાર સન્યાસીના વેષમાં, કોઇ વાર જોગીના વેષમાં તો કોઇવાર જંગમના વેષમાં, કોઇ વાર ફકીરના વેષમાં તો કોઇવાર ફાતડાના વેષમાં, પણ હમેશાં દીવસમાં બબે ત્રણ ત્રણ વાર, અંધકારસિંહ ગામમા આવ્યા કરે છે. ગામની રચના તથા ચરચા જોયા કરે છે, ઉલાસ ક્યાં રહે છે, અને કોની સાથે, ઝાઝુ બેસે છે તે ચોકસ તપાસ રાખે છે; અભયમલ પણ કેવી રીતે ને ક્યાં રહે છે, તથા નીરંતર શુ શુ ગોઠવણો ગોઠવે છે, અમરસિંહ કેવી હાલતમા ને કેવા વાહળથી ઘેરાયો છે. તે બધાનો ચોકસ તપાસ, આસપાસના માણસોને પુછીને રાખે છે. જેમ તડતડીઓ કોહાયલો અગ્નિમાં પડયા પછી જાગ્રત રહી તણખા ઉડાડ્યાજ કરે છે, તેમ અધરમી માણસ તડતડીઆ અગ્નિની માફક સદા જાગ્રત રહે છે.

ઉજ્જનથી અમરની શોધને માટે નિકળેલો પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, પ્રથમ મચ્છરરાજ મકવાણીને અનાયાસે મળ્યો, જેના મુખેથી સહનતારાની કઇંક વાત મળી, વળી ત્યાથી આગળ ચાલતાં, દીનપર દીન વિચાર કરતો, ગામે ગામ જોતો; નદી નાળા તપાસતો, યોગ્ય લાગે તેને પુછતો; પોતે

એક દિવસના યોગે કુવાના કાંઠા ઉપર સુતો છે ત્યાં, ઉલ્લાસતારાની શોધમાં નિકળેલા (સહનતારા) સહનસિંહની સ્વારી આવી. સુતેલા, અડધું ઊંઘેલા અને અડધું જાગતા મુસાફરને જોઇને તેના સામુ નીહાળીને જોઇ રહી, અને વિચાર કરતા મનમાં એમ થયું કે, આ પુરૂષને મેં કોઇવાર આગળ જોએલો હોય એમ ભાસે છે, કોણ હશે, જાગ્રત કરી પુછું! નાના; જાગ્રત કરવાની શી જરૂર! એની મેળે જાગશે. ઉંઘ પુરી થએ પ્રાણીઓ પોતાની મેળે જાગી ઉઠે છે, હવે આળસ મરોડવા માંડી ખરી; હમણાં જાગી ઉઠશે, બેસું; ખરા-ખર વાત કરીને પછી આગળ જઇશ!

કમરસિંહ જાગ્રત થઇ સહનસિંહની મનોહર મુર્તિને થોડીવાર જોઇ રહ્યો. ઇશ્વરની કરૂણા કે તે વખતે સહનતારા પુરૂષ વેષમાં હતી, નહિ તો વળી કાંઇક ને કાંઇક ઉપાધી જાગવા સંભવ થઇ પડે.

સહનસિંહ—આપ કોણ છો રાજકુમાર?

કમરસિંહ—હુ રાજકુમાર નથી પણ ઉજ્જનની ગાદીના રાજા મધુ-સિંહના પ્રધાનનો પુત્ર છું.

સહનસિંહ—ત્યારે તમારૂં નામ કમરસિંહ હશે?

કમરસિંહ—હાજી! તે અનુમાન તમે શી રીતે કર્યું?

સહનસિંહ—હમણાં થોડા માસથી મારે અમરસિંહ સાથે મિત્રતા થઇ છે તે તમોને યાદ કરીને વાતે વાતમાં એમ બોલતા કે મારો મિત્ર પ્રધાન પુત્ર કમરસિંહ, મારા વિના એક દહાડો ન રહી શકે, જરૂર તે મારી ખોળ્યમા નીકળીજ પડયો હશે.

કમરસિંહ—ભાઇ તમારૂં નામ શું; અને ક્યાં છે અમરસિંહ?

સહનસિંહ—મારૂં નામ સહનસિંહ અને અમરસિંહ હાલમા લાહો-રમાં છે. કદાચ ત્યાંથી નીકળી ગયા હોય તો કયા હોય તેનુ ચોકસ અનુમાન થઇ શકતું નથી. પણ ત્યા જવાથી પત્તો મળે ખરો!

કમરસિંહ—ત્યારે તમે તેમનાથી છુટા કેમ પડી ગયા? તે તો સહન-તારાની શોધમા ફરતા હશે કેમ?

સહનસિંહ—હા તે સહનતારાની શોધમા ફરતા હશે અને હુ ઉલ્લા-સતારાની શોધમાં ફરૂં છું કે જેને અમરસિંહ સ્વયંવરમાં વર્યો છે. ત્યારબાદ અંધકારસિંહ તેને લઇને નાસી ગયો છે. લ્યો હવે હું જાઉં છુ, મારે અંધ-કારસિંહની પાછળ દોડવાનું છે.

કમરસિંહ—હવે જાઓ છો ક્યાં! આપણે સાથેજ ફરીશું.

સહનસિંહ—(મનમાં) ભોગ મળ્યા. વગડા વચ્ચે પુરૂષના સંગમાં ફરવું સારૂ નથી, એકાન્તમાં પર પુરૂષનો સહવાસ જોખમકારી છે, આજ મને સહનસિંહ સમજે છે, પણ લાંબો સહવાસ થાય તો કોકને કોક દીવસ પણ સ્ત્રિપણું કળાઇ જાય; સ્વામી અમરસિંહના સંગમાં સો દીવસ તે બધા ભય વગરના પણ તેમના મીત્રના સંગમાં સો ઘડી રહેવું તે પણ હાથે કરી, દુઃખ વોહોરી લીધા જેવું થઈ પડે. ફિકર નહિ વાર્તા વિનોદમાં આમ તેમ ફરી દીવસ તો કાઢી નાંખવો. રાત્રી પડયે નજર ચુકાવી નાસી જઇશું !

કમરસિંહ—શું વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા, મિત્ર સહનસિંહ ?

સહનસિંહ—હુંતો એ વિચાર કરૂં છું કે, તમારે અમરસિંહને શોધી કાઢી તેમને મળવું છે અને મારે ઉલાસતારાની શોધમાં જવું છે માટે સાથે રહે કેમ ફાવે, જ્યારે સૌ સૌના કામમાં ફતેહ મેળવીશું ત્યારે પાછા હળી મળીને રહીશું !

કમરસિંહ—તમારૂં બોલવું બહુ પ્યાર, મીઠાશ ભરેલું અને મધુર લાગે છે. તમે કયા રાજના કુમાર છો ?

સહનસિંહ—(એકદમ ચમકીને ઉભો થઇને એકી નજરે જાણે દુર જોતો હોય તેમ ડોળ કરીને લાંબો હાથ કરી કાંઇ બતાવતો હોય તેવો દેખાવ કરીને બુમ પાડી) આ પેલો કોક ઘોડેશ્વાર દોડતો જા...ય ! (ઘોડેશ્વાર થઇ પસાર.)

સહનતારા કમરસિંહનો મેળાપ કરી વિદાય થઇ ગઈ. કમરસિંહ જરૂર જોડેજ જાત ! પણ તુરત ઉઠી ઘોડેશ્વાર થઇ શકયો નહિ, કારણ કે પોતાના શરીર ઉપરનાં વસ્ત્ર, હથિયાર તથા ઘોડાનો સામાન પણ ઉતારીને નીચે બેઠો હતો તેને સજતાં વાર ઘણી થઇ તો પણ તૈયાર થઇને જે રસ્તે સહનસિંહનું જવું થયું છે તેજ રસ્તે પોતે પણ ચાલ્યો.

સહન અને કમરસિહ બંન્નેનું દોડવું જુદી જુદી દીશામાં થઇ ગયું જેથી મેળાપ થઇ શકયો નહિ. પણ સાતેક દીવસની મુસાફરીમાં કમરસિંહને રાજા સુમનચંદ્રનો મેળાપ થયો. હથીઆર સજી લઢવા નીકળી પડયા હોય તેવા રૂપમાં ઘણા માણસોને જોઇ, કમરસિંહે પુછ્યું. ભાઇ તમો કોના માણસો છો ? જવાબ મળ્યો કે, બંગાળાના રાજા સુમનચંદ્રના. સાંભળીને કમરે કહ્યું. હું માળવાના રાજાનો પ્રધાન પુત્ર છું. અને મારે તમારા રાજાની મુલાકાત કરની છે. કમરના કહેલા શબ્દો રાજાને કાને ગયા કે તુરત પોતાની પાસે બોલાવી પુછ્યું. મારી સાથે શું વાત કરવાની છે ?

[કર્તા] સુમનચંદ્રનો પડાવ દીલીથી ત્રણ ગાઉને છેટે અને મારા ઉતારાથી માત્ર દોઢજ ગાઉને છેટે છે, એવી ખબર નીરંતર ચકતા અંધકારસિંહને પડી. તેજ વખત કુંભારનો વેષ લઈ આબેહુબ ગામડીઓ કુંભાર બની, માથે ટોપલો લઇ દોડતો આવ્યો.

સૈન્યના સિપાઇઓની નજીક આવ્યો ત્યાં કમરસિંહનોજ મેળાપ થયો. કમરસિંહને દેખીને કુંભાર નીચુ જોઈ ઘોડાની લાદ વીણવા લાગ્યો. નીચે પડી લેતો જાય છે; ટોપલામાં ભરતો જાય છે; અને કમરસિંહને પોતે ઓળખતો નથી જેથી એકી ટસે જોઇ રહ્યો છે. કમરસિંહના મનમાં પણ એમ થયું કે, આ લાદ વીણનારો કુંભાર આ દીલી શહેરનોજ હશે માટે તેની સાથે વાત કરી, જોવા જેવી જગાઓનો માહીતગાર થઈ જાઉ.

કમરસિંહ—કેમ અલ્યા કુંભાર ?

અં-કુભાર—જી સરકાર ?

કમરસિંહ—આ દીલ્લી શહેરમાં જોવા જેવું શું છે ?

અં-કુભાર—સરકાર જોવા જેવું તો ઘણું છે પણ હાલમાં તમે જોવા નહિ પામો !

કમરસિંહ—કારણ કાંઇ ?

અં-કુભાર—શહેરમાં ગયા અને રાજના કોઇપણ અધીકારી માણસની નજરે પડયા કે તરત પકડી લેશે. બાદશાહ પાસે લઈ જશે કે તરત બાદશાહ કેદ કરી દેશે.

કમરસિંહ—બાદશાહનો આટલો બધો જુલમ શા માટે છે ?

અં-કુભાર—એમના દીકરા બીબુ ઝડપી લાવ્યા છે, તેથી પરદેશી હીંદુ ઉપર આટલો જુલમ છે. બે ત્રણને તો નજર કેદ કરી પણ નાંખ્યા છે. એ બધી વાત મારે ઘેર મારી બાયડીની બેનપણી એક ભરવાડણ છે કે જે રોજ રાજદરબારમાં દુધ આપવા જાય છે તે લાવે છે.

કમરસિંહ—એવુ કેવું બીબું લાવ્યા છે કે જેને માટે શાહને આટલો બધો જુલમ કરવો પડે છે! શું લાવ્યા છે ?

અં-કુભાર—કોઇ ઉલાસ નામની બાયડી લાવ્યા છે, તેને સવાબશાહ પરણવાનો છે. આ મુસલમાનનો ચાલતો મહીનો ઉતર્યા પછી લગ્ન થવાનું છે.'

કમરસિંહ—અહાહાહા ! ભાઇ કુંભાર તું જરા અમારા રાજા સુમનચંદ્રની પાસે ચાલ અને ત્યાં આવીને બધી વાત કર; અમો એ ઉલ્લાસની શોધમાં નીકળ્યા છીએ.

અં-કુંભાર—હું આવું તો ખરો! પણ મારા આવ્યાથી, તમને જે બાટણી મળશે તેના કરતાં તે ભરવાડણને મોઢેથી સાંભળશો તો વિશેષ બલ્કે જરા એ જરા બાંટણી મળશે; અને વળી તે સબંધમા તમારે કાંઇ કામની મદદ જોઇતી હશે, અગર ઠેઠ *જનાનખાનાની ખબર મંગાવવી હશે તોપણ લાવશે!

કમરસિંહ—ત્યારે જા તું તે ભરવાડણને બોલાવી લાવ્ય!

અં-કુંભાર—અત્યારે તો તે ન આવી શકે પણ આપ કહેતા હો તો રાત્રે દુધ આપીને આવે એટલે દુધ આપવાને બાને અહીં મોકલું, પણ તે મલાઝાવાળી છે એટલે રાજાને કે તમને મોં નહિ બતાવે! વળી તેનો ધણી વાતે પણ ધીરે તેવો નથી.

કમરસિંહ—અરરર! એ શું બોલ્યા, અમો એને અમારી બેનબેટી જેવી ગણી વાત કરી, વાતમાંથી સાર જાણી વિદાયગીરી આપી દઇશું, અને બે સ્વાર તેના મકાન સુધી મેલવા મોકલીશું.

અં-કુંભાર—બહુ સારૂ ત્યારે બરાબર પહોર રાત વીતે એટલે તમો પંડે આ જગા ઉપર હાજર રહેજો. (અંધકાર વિદાય થયો અને કમર પાછો ફરી સુમનચંદની પાસે ગયો.)

સુમનચંદ્ર—કેમ ભાઇ આટલી વારમાજ પાછા ફરી ગયા?

કમરસિંહ—દીલી શહેરમાં પરદેશી હીંદુને પેસવા દેતા નથી, છતાં કોઇ પેસી જાય, તે જો રાજા, રાજકુમાર કે કોઇ રાજનો ભાયાત માલમ પડે તો તેને કેદ કરવામાં આવે છે. તેનું કારણ એ છે કે શાહજાદા સવાબશાહ અંધકારના હાથમાંથી ઉજાસને છોડાવી લાવ્યા છે અને તેની સાથે થોડા દીવસ બાદ લગ્ન કરવાના છે, આટલી વાત એક કુંભારના મોઢેથી સાંભળી તેથી વિશેષ અને પુરેપુરી વાત કરવા, આપણને મદદ રૂપ થઇ પડે તેવી, એક ભરવાડણ પહોર રાત્રે અહીં આવવાની છે.

સુમનચંદ્ર—અહાહાહા! શુ આ! શો ગજબ! મારી ભાણીનાં મુસલમાન સાથે લગ્ન; બસ મારૂં કે મરૂં પણ તે કાર્ય ન થવા દેઉં.

સમી સાંજ થઇ કે તુરત સુમનચંદ્રે કમરને ભરવાડણના સામો મોકલ્યો, તે આવી સવારે વાત થઇ હતી તે જગાએ બેઠો. અહીં અંધકારસિંહ પણ ઘેર આવી, કુંભાર તથા કુંભારણની મદદથી, ભરવાડણનો પોશાક મંગાવ્યો, તે પહેરીને આવી હાજર થયો. કમરસિંહને જોઇને લાજ કાઢીને બોલ્યો

* જનાનખાનું=બાદશાઇ ઓઝલ; રાણીવાસ.

અને કુંભારે મોકલી છે, જે પુછવું હોય તે પુછો! કમરસિંહે કહ્યું. મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યાં આવો! બંને આવ્યાં, અને ભરવાડણ મોઢું ન દેખાય તેમ ઘુંઘટો, કાઢી, આડી ફરીને બેઠી.

સુમનચંદ્ર—સવારે કુંભાર જે જે કહી ગયો તે તમે જાણો છો?

અં-ભરવાડણ—તે હું નથી જાણતી, પણ મને તો મારી સધયરના વરે એમ કહ્યું છે કે, જે પુછે તે બધું તું જાણતી હોય એટલું બરાબર કહેજે.

સુમનચંદ્ર—વારુ; હાલ દીલ્લી શહેરમાં શી નવા જુની છે?

ભરવાડણ—શાહજાદા સવાબશાહ એક એવી રૂપાળી બાઇડી લાવ્યા છે કે જેનું રૂપ જોઇને; જાણે ધરાઇએજ નહિ, અને જોયાજ કરીએ. તેનું નામ ઉલાસ છે તે રોજ બાદશાહની બેટી ગુલશનની સાથે બેસે છે ઉઠે છે રમે છે, પણ તે ગુલશનના રૂપને ઢાંકી નાંખે છે, તેની સાથે તે સવાબશાહ લગન કરવાના છે, એવી વાત ખાનગી ચાલી રહી છે.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા! સવાબ સાથે ઉલાસનું લગન! એ સુમનચંદ્રથી જોયું નહિજ જાય! અને જ્યાં સુધી મારા ખોળીઆમાં પ્રાણ છે ત્યા સુધી તે વાત નહિજ બનવા દેઉં. કમરસિંહ હું આ દીલ્લી શહેરમાં પ્રાણ ખોઇશ, પ્રાણ ખોઇશ પણ અસંખ્ય યોદ્ધાઓને મારીને! હા...ય પાપી અંધકાર!

ભરવાડણ—તમે જે અંધકાર કહો છો તેજ માણસ પાસેથી સવાબ છોડાવીને લાવ્યો છે; એવું એ ઉલાસ કહેતી હતી!

સુમનચંદ્ર—બરાબર વાત મળી; ત્યારે બેન ભરવાડણ; એ ઉલાસને એમ ન કહે કે, તારા સામા સુમનચંદ્ર આવ્યા છે; તે કાંતો તને અહાંથી છોડાવશે; અગર પોતે કપાઇ મરશે! પછી તે શું કહે છે તે મને કહી ન જાય!

ભરવાડણ—તેની સાથે છાની છૂપી વાત કરી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એવી એક ઘડી નથી કે તે એકલી હોય, પણ જો તમારે તેને લઇ જવી હોય તો એક યુક્તિ બતાવું!

સુમનચંદ્ર—બતાવ શી યુક્તિ છે? હું સાંભળું તો ખરો!

ભરવાડણ—તે એ યુક્તિ છે કે, પરમ દીવસે દીલી શહેરમાં મુસલમાનનો મોટો તહેવાર છે, અને તે વળી રાત્રીની વખતનો છે, તે એ કે તાબુત નીકળવાના છે, તે લગભગ પહોર રાત્રીએ નીકળશે, અને પાછલી

પહોર રાત્રી રહેશે ત્યાં સુધી ગામમાં ફરશે; પછી પોતપોતાને સ્થાનકે જઈને તે પાછાં બીજે દિવસે નીકળશે, અને છેવટ જુમનાજીમાં ખુડાડી દેવામાં આવશે!

સુમનચંદ્ર—હા હું સમજ્યો તે તો હર વખત વરસો વરસ થયા જ કરે છે. પછી શું કહેવું છે?

ભરવાડણ—સાંભળી લ્યો એકવાર! પછી જે કહેવું હોય તે કહેજો. તે તાબુત જોવાને માટે નગરના સર્વ મનુષ્યો પોતપોતાની સવડ પ્રમાણે સમી સાંજથી ગોઠવાઈ જશે, અને બાદશાહ પોતે પોતાનો પરીવાર લઈને એક બાજુપર બેસી જશે તથા તેની સામેની બાજુમા ચકના આડા પડદા નાંખીને બેગમો, શાહજાદીઓ, તથા જનાનાની લુંડીઓ બેસશે! જેમને કોઇ દેખી ન શકે, પણ તે સઘળું જોઇ શકે.

સુમનચંદ્ર—શાહબાશ શાહબાશ ભરવાડણ! ખૂબ યુક્તિ બનાવી! પછી?

ભરવાડણ—મધ્ય રાત્રી થશે ત્યારે બરાબર રંગ આવશે. ખરી ખુબી ઉડી રહી હશે, અનેક વાજાં, તાંસાં, શરણાઇઓ, ઢોલ, ધાંસા વાગી રહ્યા હશે, લાખો કરોડો દીવા બળતા હશે, અને અસંખ્ય આંખો તેને જોઇ રહી હશે, તે વખતે તમારે અહીંથી એકદમ ઉપડવું અને શુર ભર્યા દીન દીન કરતા પડવું. મ્યાન મ્યાન બાજુમા રાખી ઉઘાડી તલવારોથીજ ઘસારો કરી મૂકવો, જે નજરે પડે તેને કાપીજ નાખવો, એટલું સાચવવું કે કોઇ સ્ત્રીને ન વાગે!

સુમનચંદ્ર—વાહ! વાહ! વાહ! ભરવાડણ ધન્ય છે તારી અક્કલને!

ભરવાડણ—જેવા તમે ધસતા જશો તેવા નિર્ભયપણે ગફલતમા બેઠેલા મુસલમાનો નાસવા માંડશે, વળી કાંઇક આયુધ સજવા દોડશે, પણ તેમને તૈયાર થતાં પહેલાં તો, તમે ઉલ્લાસને લઇ જઇ શકશો? હું તમારી મદદમાં રહીશ! આમ કર્યા સિવાય બીજા કોઇ પણ ઉપાયે તમે ઉલ્લાસને લઇ જઇ શકવાના નથી.

સુમનચંદ્ર—અહા હા હા! કમરસિંહ; આ હોંસીઆરીની તારીફ કરી જાય તેમ નથી? શું ખૂબી વાપરી છે!

કમરસિંહ—હાજી! હું તો સાંભળીને અજાયબ પામી ગયો છું. પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓ ઓછી અક્કલ વાળી હોતી નથી.

ભરવાડણ—વળી એક બીજું કહેવાનુ છે, તે એ કે હાલ તમે સર્વેનાં હથીઆર છુપાવી દયો વેષ બદલી નાખો; તે છેક પરમ દીવસની મધ્યરાત્રી

સુધી; પછી કોઇ આવીને પૂછે તો કહેવું કે જાત્રાળુ મુસાફર છીએ અને તાબુત જોવા રહ્યા છીએ.

સુમનચંદ્ર—બહુ સારૂં તેં પણ ઠીક કહ્યું !

ભરવાડણ—વળી એક બીજી વાત છે. કોઈ કોઇ અનાડી, નાદાન મુસલમાન હીંદુ પાસે જબર જસ્તી તાબુત ઉપડાવે છે, એટલે કોઈ મુસલમાન આવી તમારા માણસોને તાબુત ઉપાડવા ચાલો એમ કહે તો માગે તેટલા માણસો મોકલજો, પણ પ્રથમ તેમને આપણો સંકેત સમજાવી મુકજો !

સુમનચંદ્ર—વારૂ ! વારૂ ! ભરવાડણ, તેં યુક્તિ ઘણી સારી બતાવી, જો મારૂં કામ સિદ્ધ થશે તો હું તારો ઉપકાર કદી નહિ ભુલું ! હું મુશિદાબાદનો રાજા છું.

કમરસિંહ—અને હું માળવાના રાજકુમાર અમરસિંહનો મીત્ર છું.

ભરવાડણ—હાં ઠીક યાદ આવ્યું, તમે અમરસિંહનું નામ દીધું ત્યારે યાદ આવ્યું; એ અમરસિંહને શોધવા પણ માણસો મોકલ્યા છે. શું ઇરાદો છે તે સમજવામાં આવ્યું નથી પણ બાદશાહના ભાઇ ઉન્મતશાહ એમ કહેતા હતા કે અમરકા પત્તા મીલે ઇતની દેર હે !

સુમનચંદ્ર—કમર કમર ! હવે આપણે બરાબર સાવચેતીમાં રહેવું. અને પરમ દીવસની રાત્રે ધાર્યા પ્રમાણે કામ કરીજ લેવું, હવે બે દીવસ અને એક રાત કાઢવાની છે !

ભરવાડણ—(ચીપટી વગાડીને) તેતો આમ જતી રહેશે ! લ્યો હું જાઉ છુ. વળી કાંઇ નવાજુની જણાશે તો તમને કાલે આવીને કહી જઇશ !

સુમનચંદ્ર—ઠીક ! ભરવાડણના ગયા પછી બન્ને જણ વિચાર કરતા સુઇ રહ્યા.

સવારમાં ઉઠી પોતાની સૈન્યના આગેવાનોને સમજાવી દીધા, અને એમના હથીઆરો, ઝાડના ઓથામાં, વાડામાં તથા રેતીમાં નખાવી દીધાં. કેટલાક તો હીંદુ મટીને મુસલમાન જેવાજ ડોળ કરીને બેઠા. વળી તાબુત ઉપાડવા જવું પડે તો જવું કે કેમ તેનો પણ અરસ પરસ વિચાર કરવા લાગ્યા; તાબુતનો ભાર આપણાથી શી રીતે લેવાય, કદાચ ન ઉચકાય તો પણ ઉચકવુંજ પડે, મુકી ન દેવાય, નાંખી ન દેવાય. જો તેમ કરીએ તો, મુસલમાનો માર મારે તે પણ મુંગે મોંઢે સહન જ કરવો પડે. આમ વિચારમાં ને વિચારમાં સઘળો વખત વિતી ગયો, અને ત્રિજા દિવસની સંધ્યાકાળ થઇ.

સંધ્યાકાળ થઇ એટલે સુમનચંદ્રે સૈન્યના આગેવાનોને બોલાવી સુચના આપી દીધી કે, સાવધ રહેજો, હથીઆરબંધ રહેજો, બરાબર મધરાત થાય એટલે અહીંથી દોડતા દીલીમાં દાખલ થવાનુ છે અને મુસલમાન સિપાઇઓને કાપતાજ છુટવાનું છે.

શહેરની શોભા તો એવી દીપી રહી છે કે જાણે નાનું સ્વર્ગ ! સૃષ્ટિનું સઘળું અજવાળુ એકજ ઠેકાણે ઉભરાયું હોય, તેટલા તો દીવા; તેની સાથે રાજ તરફથી સંભાળને માટે ફરતા માણસો, મનુષ્ય રક્ષણને માટે ફરતા મૂકેલા પેરેગીરો ! જોવા બેઠેલા, ઉભેલા અને ફરતા હજારો મનુષ્યો, વિશેષમાં ફક્ત તેજ દીવસને માટે શાહની તરફથી પ્રથમથી નિર્માણ કરેલાં મકાનોમાં રાજના કુટુંબ ગોઠવાઇ ગયાં છે પુરૂષ વર્ગને બેસવાનુ અને સ્ત્રિયોને બેસવાનું એ બન્ને મકાનો સામ સામી હતા. દીવસ હોય તો એક એકની દ્રષ્ટી પડી શકે પણ રાત્રીનો ભાગ એટલે નહિ. વળી બાદશાહી જનાનો એટલે અંદરના ભાગમાં અંધારૂં અને સ્ત્રિયોની આગળ ચળકતા રંગ બેરંગી ચિત્રેલા જાળીવાળા પડદા; જેમાથી સ્ત્રિયો, પુરૂષો, રસ્તામા થતા સઘળા તમાશા તથા જે કાઇ જોવા લાયક તે બધુ જોઇ શકે, પણ પુરૂષ સ્ત્રિયોનાં મોંઢાં જોઇ શકે નહિ, માત્ર એમ જાણી શકે કે આ મકાનમાં સ્ત્રિયો બેઠેલી હોવી જોઇએ.

બરાબર મધ્યરાત થઇ એટલે જ્યાં બાદશાહ, ઉન્મતશાહ, સવાબશાહ અમરસિંહ, અભયમલ, વજીર, સેન્યાધીપતી, તથા બીજા અધીકારી વર્ગ બેઠા છે અને સૌની પાછળ છૂપે વેષે રાજા સુદીરપ્રતાપ બેઠો છે. સામે બેગમો, શાહજાદી ગુલશન, ઉલાસતારા, તથા રાજની બીજી ઉમરાવ જાદીઓ બેઠી છે, ત્યાં તાબુત આવ્યાં. જેના ઉપર જરીયનની ચંદનીઓ ધરેલી છે. જેની આગળ દારૂના ટેટાના અવાજો, કોઠીઓ, તથા બપોરીઆ છુટી રહ્યાં છે. જે વખતે સઘળા જોનારની દ્રષ્ટિ, એકજ જગાએ પડી છે, તે વખતે ઓચીન્તી બુમરાણ થઇ. લખ્ખો મનુષ્યો નાસ ભાગ કરી રહ્યા, મારો મારો કાપો કાપો ઉચ્ચાર થતાં હજારો મુસલમાન સિપાઇઓ દોડતા આવ્યા, કોણ કોને મારે છે તે કાંઇ જણાતુ નથી. દીવા ઘણાખરા ગુલ થઇ ગયા, આમથી સવાબશાહ, અભયમલ તથા અમરસિંહ ઉતરી પડયા છે.

આ બધો દેખાવ જોઇ સ્ત્રિઓ ફફડીને ઉંચી નીચી થઇ ભયમાં ભરાઇ ગઇ. કયાં નાસવુ અને કેવી રીતે નાસવું, તેની સમજણુ ન પડી; જેથી બુમો પાડવા લાગી કે, કોઈ દોડો કોઇ દોડો ! તે વખતે એક જબર જસ્ત ભરવાડણુ દોડતી મેડા ઉપર આવી બોલી. ક્યાં છે બેગમ

સાહેબ તથા ગુલશન અને ઉલાસતારા! ત્રણે ગભરાઇને બોલ્યાં. આ રહ્યાં આ રહ્યાં! ભરવાડણ કહે મારી વાંસે વાંસે એકદમ ઉતરી આવો! ભયની ભરેલી ત્રણે ભરવાડણની સાથે ઉતરી પડી કે તરત ભરવાણ ઘોડેશ્વાર થઇ ગઈ, અને ઉલાસને ઉઠાવી ઘોડા ઉપર નાંખી. માથા ઉપર ઓઢેલો ભરવાડણનો સાલો કાઢી ફેંકી દીધો, અને મોટે અવાજે ગર્જના કરી; ગોરી ગુલશન! આ ઉલાસતારાને અંધકારસિંહ લઇ જાય છે. હજી સવાબશાહની તથા ઉન્મતશાહની ખબર લઇશ, ચેતતા રહેજો! (ઉલાસને લઇ અંધકારસિંહ પસાર.)

આ બાજુ તલવારો ખખડી રહી છે; ભાલા ભચોભચ વાગી રહ્યા છે, હજારો મનુષ્યો જમીન દોસ્ત થઇ ગયા છે, એવામાં અમર તથા કમર સામ સામા આવી ગયા. તે વખતે અમરે કમરને ઓળખ્યો, કોણ કમર તો નહિં!!! કમર કહે કોણ ભાઇ અમર? ઓળખાણ પડતાંની સાથે બન્ને તરફ યુદ્ધ બંધ કરવાનાં નીશાન ચઢી ગયાં. બન્ને બાજુના યોદ્ધાઓએ હથીઆર મુકી દીધાં, સુમનચંદ્ર દોડતો આવી અમરને તથા અભયમલને મળ્યો, સર્વે ભેગા થઇ વાતો કરતા બાદશાહ સલામતની પાસે ગયા. સવાબશાહ તથા ઉન્મતશાહ પણ સાથેજ છે.

બાદશાહ—તુમ કોન હો! ઓર એસા કરનેકા કયા સબબ?

અમર—પરવર દીગાર એ મારા સસરા છે, અને જેની સાથે મારૂ લગન થવાનું છે તેના મામા છે. બંગાળાના રાજા સુમનચંદ્ર છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા, કુચ્છ ફિકર મત કરો ઉલ્લાસકુ તો અપના સવાબ લે આયા હે! ઓર અમરસિંહ કે સાથ ઉસકી સાદી કરનેકી હે! એ દુસરા કોન હે?

અમર—એ મારા પરમમિત્ર છે; મારા રાજના પ્રધાનના પુત્ર છે, અને મારી શોધમા અહીં સુધી નીકળી આવ્યા છે.

બાદશાહ—બહોત અચ્છા બહોત અચ્છા! આ એ વાતો બહોત અચ્છા કીયા મગર હજારો આદમીકા જાન નીકાલ દીયા, ઓર એ રંગમે ભંગ કીયા!

સુમનચંદ્ર—નામદાર એ બધુ અજાણ પણામા થઇ ગયું. માટે માફી આપો!

બાદશાહ—વજીર! કહાં હે વજીર!

વજીર—(હાજર થઇને) જી હજુર!

બાદશાહ—અબ સબ સબઠી જગામે ચલે જાઓ!

બાદશાહના હુકમના છેલ્લા શબ્દ સાભળી, સૌ ઉભા થવા જાય છે, ત્યાં દોડતી ગભરાતી ગુલશન આવી. બાવા! બાવા!

બાદશાહ—હાં હાં!! બેટા ક્યું ગભરાતી હે?

ગુલશન—બાવા ઉલ્લાસતારાકું અંધકારસિંહ લે ગયા!! ઓર કહે ગયા કે ગોરી ગુલશન, ઉલ્લાસકુ લે જાતા હુ, ફીર સવાબકી ઓર ઉન્મતકી ખબર લઉંગા; ચેતતે રહીઓ!!!

ગુલશનનો અવાજ થતાંની સાથે એકદમ દારૂનો ગોળો ફુટે ને માણસ ચમકી જાય; જવાળામુખી ફાટે ને ધરતી ડોલતા માણસ ઢળી જાય! તેમ સર્વે થરથરી ઉઠ્યા. એકી અવાજે સર્વે બોલ્યા! અરરર! આ શો ગજબ! એ કયા જુલમ!! (મોટે અવાજે સુંદીરપ્રતાપ બોલ્યો રં...ગ, બેટા! રંગ!!!)

આ વખતે અમરસિંહ કે જે પોતાના ઉતારા પરથી ચાલીનેજ આવ્યો હતો; પણ પેલા સોદાગર પાસેથી લીધેલો ઘોડો, એક નોકર પાસે ઉપડાવી સાથે લાવ્યો હતો, તે ઘોડા ઉપર ચઢી બેઠો અને બાદશાહને કહ્યું કે હું જાઉ છું એ પાપીની પુઠે. " કાછ વિના હલાલ નહિ થાય. (અમરસિંહે ઘોડો ઉડાડી મુક્યો.)

અમરસિંહ નાઠો કે તરત, સુમનચંદ્ર, અભયમલ, કમરસિંહ; સવાબશાહ તથા ઉન્મતશાહ સર્વે તૈયાર થતાં ઉંચા નીચા થઈ ગયા! જાણે શુ કરી નાખીએ ને કેમ કરી નાખીએ. બાદશાહની આંખમાં પણ ખરેખરી ખૂનસ ભરાઇ ગઇ, મેરે અમીર ઉમરાવો, બેટા સવાબ, સબ જાઓ! ઓર એ કમજાત કુ પકડ કે મેરે સામને જલા જલા કે મારો! મગર એ અવાજ કીસને દીયા? રં...ગ બેટા! રંગ! સર્વે સાથે બોલ્યા કે અમે સાંભળ્યુનો ખરૂ પણ કોણ બોલ્યુ તેની ખબર પણ નથી. તે વખતે સુંદીરપ્રતાપની પાસે ઉભેલા સિપાહીએ કહ્યું. સાહેબ એ મેરી પાસ ખડા હે વોહ બોલા!

બાદશાહ—પકડલાવ મેરે સામને! (પાંચ સીપાઈ પકડીને લાવ્યા.)

સુમનચંદ્ર—(ઓળખીને) આનો રંજ; અંધકારનો બાપ સુંદીરપ્રતાપ! વાહ! તમે પણ અંધકારની સલાહમાંજ છો કે શું! શરમ છે શરમ! (ઉંડા વિચારમા ગુમ થઇ ગએલો સુંદીરપ્રતાપ કાંઇ બોલી શક્યો નહિ.)

બાદશાહ—જાઓ! ઇસકુ તુરંગમેં લે જાઓ! હાથમા બેડીઓ ઘાલી (કેદમાં નાંખી દીધો.)

સુમનચંદ્ર—જી હાં! અંધકાર મારો સાળો થાય! અને અમરસિંહ મારા જમાઇ; એ પ્રથમ મારી પુત્રિ સહનતારાને ઇચ્છા સ્વયંવરમાં વર્યા હતા!

બાદશાહ—બહોત ખુબ! કહાં હે વો સહન!

સુમનચંદ્ર—અમારા કમ નસીબે તે પણ ગુમ થઇ ગઇ છે. તેની ખોળ્ય ચાલી રહી છે.

બાદશાહ—ઇસકુ કોન લે ગયા હે! વોહી અંધકાર!

સુમનચંદ્ર—ના હજુર! અંધકાર તો તેનો સગો મામો, એટલે તે કામ તો તે કરેજ નહિ, સાંભળ્યું છે કે; સહનને તો પોતે અમરસિંહેજ; બારીમાંથી નદીમાં ફેંકી દીધી છે.

બાદશાહ—એ ક્યા બાત! એસા કામકુ કરના ચહીએ! અમરસિંહ એસા ક્રુર હે ક્યા!

સવાબશાહ—બાબા! બે અદમી માફ! અપને દુસરી પુછ પરછકી ક્યા જરૂર! વો સુદીરપ્રતાપ કા જો કુચ્છ કરના હો સો કરલો!

બાદશાહ—જાઓ તુરંગમેસે વો આદમીકુ લે આવ! જીસકુ આધી રાતકુ કેદ કર દીયા હે! ઇસકા નામ સુદીરપ્રતાપ હે! (સીપાઇઓ લઇ આવ્યા.)

સુમનચંદ્ર—કેમ સુંદીરપ્રતાપ તમે અહીં શી રીતે આવ્યા?

સુંદીરપ્રતાપ—પુજ્ય, અમો આપને ત્યાંથી ઘેર ગયા બાદ વરસ દીવસ સુધી અંધકાર ઘેર ન આવ્યો ત્યારે મને ચિન્તા થઇ કે શું થયું ને કેમ થયું તેની તપાસ તો કરૂં! અંધકાર તથા ઉલ્લાસને ખોળી કાઢું. એમ નિશ્ચય કરી થોડા ઘણા માણસો સાથે લઇ, સેતુ ઓળંગી આ તરફ આવી શ્રી રામેશ્વર ભગવાનના દર્શન કરવા ગયો! ત્યાં પુત્રિ પ્રકાશ પોતાના ભાઇનાં કરેલાં કૃત્યથી કાયર થએલી શીવજીના દેવળમાં મુસ્તક પુજા કરવા તૈયાર થઇ ગઇ હતી! તેનાથી સઘળી બીના જાણી કે, મુર્શિદાબાદના મેદાનમાંથી અંધકારે ઉલ્લાસનું હરણ કર્યું હતું અને ફેર લાહોરની બાગોળમાંથી ઉડાવી ગયો છે. આ ખબર મળતાંની સાથે હું એકલો ત્યાંથી નીકળ્યો! વળી માર્ગમાં ખબર મળી કે સહન તથા અમરસિંહનો પણ પત્તો નથી. એ સર્વેની ખોળ્ય કરતો કરતો, દીલ્લી લગભગ આવી પહોંચ્યો, ત્યાં ખબર મળી કે, ઉલ્લાસતારા બાદશાહના મહેલમાં છે અને શાહ પોતે પોતાની પુત્રી જેવી ગણી તેને અમરસિંહ સાથે વરાવાના છે. મહોરમ મહિનો ઉતરશે ત્યાં સુધીમાં ઉલ્લાસના તથા અમરસિંહના માતા પીતા વિગેરે સઘળા સબંધીઓ આવી પહોંચશે.

આ બધી ખબર સાંભળીને હું દીલ્લીમાં આવ્યો. હું જાહેર થવાનો વિચાર તો કરતો હતો પણ એક અપરાધીનો બાપ, એટલે મને જોતાંની સાથે સર્વને તિરસ્કાર ઉપજે, માટે જાહેર નહિ પડતાં તમો સર્વની પાછળ; ઇમામ હુસેનનાં દર્શન માટે ઉભો રહ્યો હતો.

સુમનચંદ્ર—ત્યારે...તમે જાહેર ક્યારે થાત ?

સુંદીરપ્રતાપ—ઉલાસ તથા અમરનાં લગન થાત, ત્યારે હું જાહેર થાત; અને તરતજ સહન તથા અંધકારની શોધ કરવા નિકળત!

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામતને બેન ગુલશને આવી; અંધકારસિંહ ઉલાસને લઇ ગયો એવા સમાચાર કહ્યા; તે વખતે તમે રં...ગ બેટા રંગ! બોલ્યા તે શું સમજીને!! તમારા દીકરાએ, રૂડુ પરાક્રમ કર્યું તેથી ?

સુંદીરપ્રતાપ—પ્રથમ પોતાના બનેવીના ગામની ભાગોળમાંથી; ઉલાસને ઉપાડી; તેજ ઘણું નીચું અને ન કરવાનું કામ કર્યું છે, જે સાંભળીને મારા હૃદયને ઘણો ખેદ થયો છે. આવા પાપી અને અધરમી દીકરા હોય તેથી ન હોય તો સારૂં! ત્યાંથી લઇ જઇ નિરાધાર કન્યાને હેરાન કરી હશે, દુઃખ દીધું હશે! એણે ન કરે કસાઈ તેં કામ કર્યું છે. તેવા કામથી મારૂં હૃદય કંપે છે. ઉલાસના સુભાગ્યે ઉલાસને પાપીના હાથમાંથી કોઇએ મુક્ત કરી હશે!

સુમનચંદ્ર—એક વારતો, જાત્રાળુ તપસ્વી બ્રાહ્મણો તથા સાધુઓએ મુક્ત કરી હતી! તેમને ત્યાંથી ગંગા સ્નાન કરવા ગએલી ત્યાંથી બીજી વાર ઉઠાવી!

સુંદીરપ્રતાપ—અરરર! આ હું શું સાંભળું છું. પાપી અંધકાર! તુ તો અગારોજ પાક્યો તથા તેં અંધકારજ કર્યો.

સવાબશાહ—ચલને દો આગે! બેટેકું રંગ બોલનેકા ક્યા સબબ?

સુમનચંદ્ર—ગંગાજી ઉપરથી લઇ જતાં તરતજ અભયમલ સામો મળ્યો; તેને ઓળખીને તમારો દીકરો ઉલાસને ફેંકી દઇને નાસી ગયો.

સુંદીરપ્રતાપ—આ કૃત તેનું ક્રૂર અને વખોડવા જેવું તો ખરૂં! ઉલાસનું હરણ કર્યું જેથી હું અતી દીલગીર તો છું. પ...ણ! લાહોરની ભાગોળમાંથી અને સ્વયંવર વખતે ભરાએલા રાજાની હાજરીમાંથી, આવા પ્રતાપી; આનંદમલની દીકરીને ત્રિજી વાર ઉપાડી તે તેણે પાકી હિમ્મત ભીડી છે, છતાં તે કામને પણ તુચ્છ ગણું છું. સાંભળીને અફસોસ વધતો

જાય છે કે, આવા શુરા અને પ્રાક્રમી સગાઓ સાથે સ્નેહ ન વધારતાં વહેર વધાર્યું છે.

સવાબશાહ—કુચ્છને કુચ્છ અપસોસ બી કરતે હો! ઓર બેટેકી તારીફ બી કરતે હો!

બાદશાહ—કહેને દો જો કુચ્છ કહેના હો! બેટેકુ રંગ દીયા ઉસકા કયા સબબ?

સુમનચંદ્ર—બોલો સુદીરપ્રતાપ?

સુંદીરપ્રતાપ—બાદશાહ સલામતના શરણમાં રહેલી, શાહજાદા સવાબશાહ, પરાક્રમી અને સેનાના સરદાર ઉન્મતશાહ, અતી અભીમાની અભયમલ તથા સર્વે સદ્દગુણસંપન્ન અને અર્જુન જેવા બાણાવળી અમરસિંહથી રક્ષણ કરાએલી, ઉલાસતારાને, દીલી શહેરના મધ્ય ભાગ્યમાંથી ઉપાડી, એ હિમ્મતને ધન્ય કેમ ન કહેવાય!

સવાબશાહ—સચ્ચ બાત! બસ ઇસ બારતેય તુમને કહા હોગા!

સુંદીરપ્રતાપ—પોતાના પુત્રના કરેલા પ્રૌઢ પરાક્રમને સાંભળી કયા બાપનું હૈયુ ન ઉછળે! તેજ વખતે મારા મોંમેથી ઉમળકાની સાથે નીકળી ગયું કે, રંગ બેટા રંગ.

ઉન્મતશાહ—ઇસ આલમકા શાહ કે સામને, તુમને તુમારા કમજાત લડકાકી તારીફ કીઇ વો ગુના તો હય! મગર બાદશાહ સલામતકી મરજી, જો કુચ્છ ફરમાવે!

સુંદીરપ્રતાપ—એમના ફરમાનની સામે મેં કયારે આનાકાની કરી છે; મુગે મોઢે તુરંગમાં ગયો કે નહિ, વળી જે કાંઇ ફરમાવશે તે માથે ચઢાવીશ.

બાદશાહ—સુમનચંદ, તમારી કયા મરજી હે?

સુમનચંદ્ર—મને તો સુદીરપ્રતાપનો કોઇ પ્રકારે અપરાધ માલમ પડતો નથી. છતાં આપને આપના માન્યની ખાતર, કાંઇક ફરમાન કરીને; તેમને પોતાની ઇચ્છા મુજબ જવાની રજા આપો! જો તે ફરતા હશે તો આપણા કામમાં કાંઇકને કાંઇક મદદ રૂપ થશે અને કદાચ કેદમાં રહેશે તો નકામા સડશે; વળી આપણને અંધકાર, આથી પણ વધારે નડશે.

સવાબશાહ—ઇસ અંધકાર કે ડરસે તુમ ઇસકુ છુટા કરને ચહાતે હો!

સુમનચંદ્ર—અંધકારના ભયમા તો આવી પડેલાજ છીએ! અમને તો અંધકારનો ભય છેજ પણ આપને માટે અંધકાર શું શબ્દ કહીને ગયો તે બેન ગુલશનને મોંઢે સાંભળ્યું કે નહિ?

સવાબશાહ—સુના સુના ! કોણુ ડરતા હે ઇસ કુત્તે સે !

ઉન્મતશાહ—ઇધર ઉધર ભાગતા ફીરતા હે વહાંતક વો જીતા હે; જીસ વખત શેરકે પંજેમેં આયા ઇસી વખત ઇસકા જાન નિકલ જાયગા.

સવાબશાહ—મેરે હાથસે મરેગા તો તોબા તોબા કર મરેગા !

ઉન્મતશાહ—ઇસકુ તો જમીનમેં ગાડ કે પથ્થર મારના ચઇએ.

સુંદીરપ્રતાપ—અંધકારસિંહનું તમારે જે કરવું હોય તે કરજો પણ હાલતો મારૂ નીરાકરણ કરો !

સુમનચંદ્ર—બાદશાહ સલામત! ઇસ સુંદીરપ્રતાપકા કીસી બી તરાંસે છુટકારા હોના ચઇએ.

બાદશાહ—જાઓ સુંદીરપ્રતાપ; જ્યાં તુમારા દીલ ચ્હાવ; મગર તીન કોસ તક ઘોડે મત બેઠો; પેદલ ચલે જાઓ !

સુંદીરપ્રતાપ—જેવી નામવરની આજ્ઞા !

ઉન્મતશાહ—તીન સીપાઈ ઉનકે સંગ જાઓ ! બરાબર તીન કોસ છોડકે પીછે ચલે આઓ !

સિપાઇઓ—જેસા હુકમ ! (સુંદરપ્રતાપને સિપાઇઓ સાથે વિદાયગીરી આપી).

સુમનચંદ્ર—હજુર; જે કામને માટે હું પાછો આવ્યો હતો તે થઇ ગયું, હવે મને પણ રજા મળવી જોઇએ !

સવાબશાહ—આજકા દીન ઠેર જાઓ ! કલ સંગ સંગ ચલેંગે !

ઉન્મતશાહ—ઓર કયા ! કયા હરકત હે !

સુમનચંદ્ર—હરકત તો કાંઇ નથી, પણ હવે જેટલો વખત ગાળીએ એટલો આપણને દુઃખ કરતા થઇ પડે, છતાં સર્વેને એકજ દીશામાં, કે એકજ જગામાં જવાતું નથી.

સવાબશા—વોબી ઠીક ! જાઓ જબ ! દેર મત લગાઓ !

ઉન્મતશાહ—સુમનચંદ્ર, કબી અંધકારસિંહ હાથમેં આયા તો કયા કરોગે ?

સુમનચંદ્ર—તે વખત મનની ઉર્મિ જે કહે તે ખરૂ ! અત્યારથી તેનું નીરાકરણ ન થાય ? માણસના વિચાર સદાય સરખા રહેતા નથી.

બાદશાહ—સબ બાત સચ હે ! જાઓ સુમનચદ્ર ! સવાબ ઓર ઉન્મતકુ બી કલ ભેજુંગા ! (સુમનચંદ્ર વિદાય.)

સર્વે હીંદુ સરદારોના ગયા પછી, અને વળી સુમનચંદ્રના પાછા વળીને આવી ગયા પછી બાદશાહ *જનાનખાનામાં ગયા.

બેગમ—ખાવિંદ; ઉલ્લાસ તો બડી અચ્છીથી! ઇસકુ કોન લે ગયા?

ગુલશન—અમા! ઇન્કુ અંધકારસિંહ લે ગયા!

બેગમ—દેખો ઇસ લડકીકું નામ યાદ રહા હે, મેં તો ભુલ ગઇ.

ગુલશન—બાવા કોન હે વો અંધકાર! ઓર કયુ લે ગયા ઉલ્લાસકુ?

બાદશાહ—ઇસ બાતમેં તુ કયા સમજે. ઓર કાયકે બાસ્તે લે ગયા, વો બી હમ કેસે કહે સકે!

ગુલશન—બાવા! ઇસકુ બિચારીકુ છુડા લાવ!

બાદશાહ—ઠીક હે? સવાબ ઓર ઉન્મત દોનું જાને વાલે હે! ઓર દો ચાર હીંદુ સરદાર તો આજઇ નીકલ પડે હે!

બેગમ—હીંદુ ગએ હે વો છોડા લાયગે, અબ સવાબકુ ભેજનેકી કયા જરૂર?

બાદશાહ—એક દફે તો ઇસ અંધકાર કે હાથમેંસે છોડાકે સવાબઇ લાયા થા.

ગુલશન—ઇસ વખત તો, વો અંધકાર કહે ગયા હે કે, ઇસ સવાબકી ખબર લઉંગા?

બાદશાહ—એસા કભી ન હો સકતા હે! સવાબ બડા બહાદુર સરદાર હે!

બેગમ—બસ એકીલે ઉન્મતશાહકુ જાને દો; વો અપને સૈન્ય કે બડે સરદાર હે.

બાદશાહ—વો બી જાયંગે ઓર સવાબ બી જાયગા

બેગમ—ઇસ હીંદુકી લડકીકે લીએ, ઇતની સારી તકલીફ અપને કાયકુ ઉઠાની ચઇએ?

બાદશાહ—જહાં તક ખુદા તાલાને અપનકુ સત્તા દીઇ હે, વહાં તક કીસીકા બી ભલા કરના; કીસીકુ બી દુ:ખમેંસે છોડાના; ઇસમેં અલ્લા અચ્છા કરતા હે!

• **બેગમ**—દેખો સામનેય સવાબ આતા હે! સવાબ આવી બાઇજીને નમ્યો, બાઇએ માથે હાથ મુકીને કહ્યું બેટા અચ્છે તો હો?

સવાબ—હાં! અમા! જહા તક ખુદાકી મરજી હો! બાવા આબ

* જનાનખાના=રાણીવાસ, બેગમને રહેવાની જગા.

મેં જાનેકી તૈયારી કરતા હું ઓર દશ હજાર સિપાઇ લેકે જાતા હું !

બેગમ—અપને જાનેકી કુચ્છ જરૂરત નહિં. સબ હીંદુ ગયે હેં વો પકડ લાયંગે !

સુલાબ—નહિ અમા, એસા નહિ હો સકતા હે ! મેં તો જરૂર જાઉંગા !

બાદશાહ—બહોત ખૂબ બેટા ! બે ધડક ચલે જાઓ !

બેગમ—જબ દશ હજારસેં જાદે આદમી રખો !

સુલાબ—જરૂરત તો એકબી આદમીકી નહિ હે ? કયું કે વો ચોર તો એકીલા ફિરતા હે; ઇસકી કયા તાકાત હે ! મગર કોઇ અંજાણ્યા હીંદુ કુચ્છને કુચ્છ સમજ જાય, ઓર જોર કરનેકુ સામને આ જાય !

બાદશાહ—બેશક સબ બાત સહી હે !

દાસી—(અંદર આવીને) ઉન્મતશાહ આપકી સંગ કુછ બાત કરના ચહાતે હે !

બાદશાહ—(બેગમને બીજા ઓરડામાં વિદાય કરીને) આને દો !

ઉન્મતશાહ—(સલામ કરીને) ઉલાસ કી શોધ કે લીએ જાનેકી આપકી રજા ચહાતા હું !

બાદશાહ—તુમારા દીલ ચ્હાય જીતના લશ્કર લેકે; દોનું ચલે જાઓ ઓર થોડે થોડે દીન બાદ ખબર ભેજતે રહેના !

ગુલશન—છોટે બાવા; ઉલાસકું લેકે આઇઓ ? ઓર ઇસ અંધકારકું બી પકડ લાઇએ !

ઉન્મતશાહ—અચ્છા બેટી. કુચ્છ અંદેશા મત રખો ! અબ વો અંધકારતો મર ગયા સમજો !

ગુલશન—નહિ ! મારો મત ભાઇ ! બસ એસે હરામજાદેકુ તો અપની તુરંગમેં ડાલો ! ઓર ઇસકી પાસસેં, ખૂબ ઓર નીચા કામ કરાલો ! (સવાબ તથા ઉન્મતશાહ વિદાય.)

પણ વધારે દુઃખી અવસ્થામાં છું! તું તો પાપી અંધકારસિંહના પંજામાં છું. ફિકર નહિ. ઇશ્વર તારૂં સારૂં કરશે. તું મારી સબંધી અને સગી, મારી ફોઇની દીકરી, મારી બેન; પણ અત્યારે તો તેં શત્રુની ગરજ સારી છે; થવા તો ગઇ સુખ દુઃખની ભાગીદાર પણ તને તારા પુર્વના કર્મ દોષે તાણી લીધી છે, પાછી છુટીશ તો ખરી, અમરસિંહને વરીશ પણ ખરી, ભાગ્યશાળી થઇશ પણ ખરી! વાહ આ કુવો સારો આવ્યો; પાસે મોટી વાવ પણ છે. જતા આવતા મુસાફરોને; ઘડી બેઘડી આરામ કરવાની જગા ઘણી સારી છે. લાવ્ય હુ પણ જરાવાર આરામ તો કરૂં, ઓ પેલા સામેથી મુસાફર પણ આવતા દેખાય છે, તેમાં થોડી ઘણી સ્ત્રિયો પણ છે, તે કોક ગામડાના વટેમાર્ગુ જેવા જણાય છે. જે હશે તે હમણાં જણાશે. પાસે કોઇ ગામ હશે તો તેમની સાથે સાથે તેમને ગામ જઇશું, અને ગામમાં જઇ સારૂ નિર્ભય સ્થાન શોધી કાઢીને ઘણા દીવસનો લાગેલો થાક ઉતારીશુ. (મુસાફરોએ આવીને ગારડા પછાડયા. હા...સ)

સહનસિંહ—કેમ કાંઇ બહુ થાકી ગયા કે શુ ભાઇ!

પહેલો—થાક તો લાગેજ કની! ઘણા ગાઉની મુસાફરી કરવી તે નાની સુની વાત છે!

સહનસિંહ—કેટલેક દુરથી આવો છો?

બીજો—રોજના પંદર પંદર ગાઉ ચાલીએ છીએ; આજ પાંચ દીવસ તો થઇ ગયા.

સહનસિંહ—અહોહોહો! ત્યારે તો બહુ છેટેથી આવો છો! કએ ગામથી આવ્યા ને કએ ગામ જાઓ છો?

ત્રિજો—દીલ્લી ગયા હતા, હવે ઘેર જઇએ છીએ.

સહનસિંહ—દીલ્લી શું કામ ગયા હતા?

ચોથો—અમારા ગામની અને અમારા સગાંની એક છોડી ત્યાં રહે છે. તેને તેડવા ગયા હતા.

સહનસિંહ—અહોહોહો, બહુ છેટે છોડી પરણાવી ભાઇ!

એક સ્ત્રિ—છેટે તો કાંઇએ દીધી નથી. દીધી છે તો ગામમાં ને ગામમાં પણ એનો માંટી વદાણ કમાવા ગયો છે!

સહનસિંહ—કેમ વદાણ કમાવા? વદાણ કમાવા, એટલે શું?

બીજી સ્ત્રિ—વદાણ કમાવા એટલે ઘણું કમાવા. વદાણ ભરાઇ જાય એટલું બધુ કમાવા!

સહન—પરદેશ ગએ બહુ કમાઇ જવાતું હશે?

ત્રિજી સ્ત્રિ—કમાવા તો કાંઇ ગયો નથી, દેવાળુ કાઢીને નાગી તો ગયો છે.

સહન—દેવાળુ એટલે શુ!

ચોથી સ્ત્રિ—કાંઇ કામ પ્રસંગે કોકના પૈસા લેવા તેને ફરી પાછા ન આપવા. લેતી વખતે બેટ્ટા થઇ જવુ; અને આપતી વખતે ગગનના તારા દેખાડવા. એનું નામ દેવાળુ!

સહન—તે બઇને તેડી લાવ્યા ?

પાંચમો—તેડી શુ લાવે અમે તો જીવ લઇને નાઠા!

સહન—કેમ ભાઇ! જીવ લઇને કેમ નાસવુ પડ્યુ?

છઠ્ઠો—જો નાઠા ન હોત તો, ત્યા ને ત્યાં કકડા થઇ જાત! મારા મારી, કાપા કાપી, મારા મારી કાપા કાપી, કોઇ કોઇને જુવેજ નહિ.

સાતમો—(સાથેના માણસોને) ચાલો! ચાલો! જલદી કરો! હજી ત્રણ ગાઉ જવાનુ છે ને સાંજ તો હમણા પડશે.

સહન—ભાઈ પુરી વાત તો કરવા દ્યો! શી ઉતાવળ છે, કએ ગામ જવું છે.

આઠમો—અમારે પર્વતપુર જવુ છે.

સહન—પર્વતપુર! પર્વતપુર અહીંથી કેટલુક છેટુ છે ?

નવમો—આ સામો પ્હાડ છે, તેના ઉપર ચઢીને પેલીપાર ઉતરી પડે તેને તો બરાબર એકજ ગાઉ છે, પણ અહીંથી રસ્તો ચક્કરમા ફરીને નીકળે છે, તે ત્રણ ગાઉ લંબાય છે.

સહન—ત્યારે તમે પહાડ ઓળંગીને કેમ ન જાઓ!

દસમો—પહાડ ઓળગતાં થાક વધારે લાગે; પાચ ગાઉની મુસાફરી કરતા જેટલો થાક લાગે એટલો એક ગાઉમાં માલમ પડે. બીજુ પહાડમા જંગલી જનાવરનો ડર પણ ખરો! વળી છઇયાં છોકર ખીહે પણ ખરાં, માટે ફરીને જવું એ સાર!

સહન—ભાઈ પહાડસિંહ રાજા છે એજ પર્વતપુર કે બીજું?

પહેલો—હા એજ એજ. પહાડસિહ રાજા; ને શલ્યા રાણી!

સહન—ગિરીરાજ તેનો દીકરો! અને ગુફાકુમારી દીકરાની વહુ.

બીજો—હા હા એજ! બરાબર છે, અને દીકરીનુ નામ, લીલાશ!

ત્રિજો—લીલાશ નહિ પણ વિલાસ!

સહન—એમને તો દીકરી હતીજ નહિ; કેવડી છે દીકરી!

ચોથો—હશે દશેક વરસની !

સ્ત્રિ—દશની કેમ મોહો...ટી પરણાવવા જેવડી તેર વરસની !

બીજી—હા હા મોટી મોટી ! એ આવી છે તારનો તો વર ખોળવા આંડયો છે.

સહન—હું તો એમ જાણું છું કે, રાણી શલ્યાસુંદરીને દીકરી નથી.

ત્રિજી—દીકરી તો હતી; પણ સાત વરસથી એને મોસાળ રહેતી હતી. એને મામા મામી સાથે રહેવું વધારે ગમતું; જેથી સાત વરસમાં એકે દીવસ અહીં આવીજ નથી. હવે પરણાવાની વખત થઇ એટલે લાવ્યા છે.

સહન—શું કન્યાનું નામ કહ્યું, લીલારા કે વિલાસ !

ચોથી—વિલાસ તારા ! તારા તે તો તારાજ છે; એની આંખની કીકીઓમાં તો તારાજ ઝળકી રહ્યા છે, જાણે સળવણો રમે છે. એને તો કોઇ સારો રૂપાળો વર મળે તો સારૂ !

પાંચમી—અમરસિંહ જેવો !

છઠ્ઠી—અમરસિંહ જેવો કે અંધકારસિંહ જેવો ?

પાંચમી—મુવો નંખોદીઓ ! અંધકારસિંહ તો નહિ સારો ! પારકી છોડીઓને પરાણે ઉચકી જાય ને પજવે એને તે કોણ પરણે !

ચોથી—તારે તો નથી પઇણવું ?

પાંચમી—મારી ક્યાં વાત છે ! આતો રાજાની છોડી, વિલાસ બેનની વાત છે.

સહન—તમે કહો છો તે અમરસિંહ તથા અંધકારસિંહ કોણ છે; તેમને તમે કયાંથી ઓળખો, વળી અંધકારને નઠારો કેમ કહો ?

સાતમી—આ ભાયડો તો બહુ ચીકણો ! આંથુય પકવી નાંખ્યું; આમ કેમ થયુ ને તેમ કેમ થયું; પુંછડુ કેમ થયું ને લુંકડુ કેમ થયું.

આઠમી—ભાયડો છે પણ બાયડી જેટલી ચીકાસ કરે છે.

નવમી—દેખાય છેય બાયડી જેવોજ !

સહન—કેમ બેનો જવાબ દેવાથી એ કાયર થઇ ગયાં કે શું ?

દસમી—તારે શું મારી બઇ, લમણા ઝીક તે કેટલીક.

અગિયારમી—ઉભા રહો ઉભા રહો મને પુછો, હું એ તમારી જોડે લમણા ઝીકુ એવી છું, બોલો શું પુછવું છે ?

સહન—કાંઇ પૂછવું નથી બેન ! તમને જવાબ દેતાં જોર આવતુ હોય તો મારે જાણવાની કાંઇ જરૂર નથી. પણ તમે અમરનું નામ દીધુ તેથી મારે

જરા વધારે પુછવાની આતુરતા થઇ કે તમે અમરને ક્યાંથી ઓળખો !

પહેલી—અમે તો અમરસિંહનેય નજરે દીઠે ઓળખતા નથી અને અંધકારનેય ઓળખતાં નથી, પણ તેમનાં નામ અને સારાં નઠારાં વખાણ સાંભળ્યાં, તેથી ઓળખીએ.

સહુન—શી રીતે એમના નામ તમારા કાને આવ્યા ?

બીજી—જે દીવસે, અહીંથી નિકળેલાં અમે સૌ દીલી શહેરમા પેસતાં હતાં તેજ દીવસે દીલીના બાદશાહના શાહજાદા સવાબશાહ તથા લાહોરના રાજાના કુમાર અભયમલ એ બન્ને પોત પોતાની સેન્યાઓ સાથે ગામમાં દાખલ થતા હતા.

સહુન—અભયમલ દીલી શુ કામ ગયો હશે !

ત્રિજી—તે તો ઇશ્વર જાણે ? પણ બીજે દીવસે સવારમાં એમ ખબર સાંભળી કે ઉલાસતારાને, સવાબશાહ અધકારસિંહના હાથમાંથી છોડાવી લાવ્યા છે, અને પછી અભયમલ રસ્તામાં મળ્યા, એટલે તેમને લઇને દીલીમાં આવ્યા. જો કે અભયમલની મરજી તો રસ્તામાથીજ ઉલાસને લઇ લાહોર જવાની હતી, પણ સવાબશાહ અતી આગ્રહથી બાદશાહની મુલાકાતે દીલ્લીમાં લાવ્યા.

સહુન—વાહ ! બહુજ સારૂ થયુ, પાપીના હાથમાંથી ઉલાસ છુટી, હાથીની સુંઢમાંથી કમળ છુટયુ.

ચોથી—કેમ અધકારસિંહ પાપી ખરો કે નહિ ! તમારાજ મોંનો ન્યાય !

સહુન—ખરોજ ! એક વાર નહિ પણ હજાર વાર ખરો ! હશે પણ ઉલાસ છુટી એ સારૂ થયું.

પાંચમી—તેને બીજે દીવસે તો ઉલાસને પરણવાની વાતો ચાલી.

સહુન—કોની સાથે !

છઠી—અમરસિંહ સાથે ! બાદશાહે માણસો મોકલી અમરસિંહની ખોળ્ય કરાવી અને અમરસિંહને તેડી પણ લાવ્યા.

સાતમી—લગન તો થઇ જાત ? પણ ઉલાસનો બાઇ કહે, અમારે ઘેર જઇને લગન કરીશુ, એટલે અમારાં માતા પિતા જુવે અને એમના જીવ ઉદ્વેગમાં છે તે સ્થિર પડે. બાદશાહ સલામત કહે તમારા મા બાપને અહીં તેડાવો અને અહીં લગન થવા દયો ?

સહુન—પછી તો બાદશાહની મરજી મુજબ થયું હશે ?

આઠમી—બાદશાહની મરજી મુજબ તો ખરૂ પણ લગનમાં વધન ખરેખરૂ આવ્યું.

સહન—હાય હાય? શું વીઘન આવ્યું; અમરે પરણુવાની ના પાડી હશે ?

નવમી—અમરે તો કાંઇએ ના નથી પાડી, અમર તો પરણુવા તૈયાર થઇને રહ્યા હતા. એવી રૂપાળી બાઇડી કોને કડવી લાગે !

સહન—ત્યારે વીઘન શું આવ્યું ?

દસમી—મુસલમાનનો મહોરમ મહીનો આવ્યો કે જે મહીનામાં એ લોકો લગનનું કામ કરતા નથી; પણ ખુદાની બંદગીજ કરે છે.

સહન—મુસલમાન લગન નથી કરતા, તેમાં હીંદુનાં લગન શા માટે રોકાય ?

અગીઆરમી—તેનો તો કાંઇ બાદ નહિ, પણ એક તરફથી મોહરમ માસ અને બીજી તરફથી ઉલાસનાં મા બાપની તથા મામા માસીની રાહ જોવાતી હતી.

સહન—ત્યારે તો આ મહિનો ઉતરશે એટલે લગન થશે કેમ; હવે આઠ દીવસ બાકી છે. એમનો મહિનો બીજનો ચંદ્રમા દેખાય તે દીવસે બદલાય છે.

પહેલો—લગનમાં વીઘન, મારા મારી કાપા કાપી.

સહન—તે સમજાતું નથી; કોની કોની વચ્ચે મારા મારી કાપા કાપી ?

બીજો—હીંદુ મુસલમાન વચ્ચે.

સહન—અરરરર એ શી રીતે બન્યું હશે ! કોણ કોણ લઢયું હશે !

ત્રિજો—જુવો હું સમજણ પાડુ. મોહોરમ મહીનાની નવમી તારીખની રાત્રે ઇમામ હુસેનનું સરઘસ નીકળ્યું હતુ. તેમના દર્શન કરવા તથા તેમનો રોજાનો ચિતાર જોવાને રાત્રીની વખતે હજારો હીંદુ મુસલમાન ભેગા થયા હતા.

સહન—તે વખતની શોભા તો ખૂબ થઇ હશે ?

ચોથો—શોભા તો કાંઈ કહેવાની વાત નહિં. એક તરફ ઉંચા મહેલના ઝરૂખામા, બાદશાહ ઉન્મતશાહ સવાઇશાહ અમરસિંહ તથા અભયમલ બેઠા હતા, અને તેના સામે બેગમ સાહેબ, ઉલાસતારા તથા ગુલશન બીબી બેઠાં હતા.

સહન—ગુલશન બીબી કોણ ?

પહેલી—ગુલશન બીબી બાદશાહની દીકરી, સવાઇની બેન, ઉલ્લાસની સાહેયર.

સહુન—હં !...પછી શું થયું ?

બીજી—બરાબર મધ્યરાત્રીનો વખત થયો એટલે સોના રૂપાના *વરગથી મઢેલાં ×જરી, બરાબર શહેરની મધ્યમાં આવ્યાં. તેને જોનારા સર્વે ટહ ટહ જોઇ રહ્યા છે તે વખતે મારો મારો એમ ઓચિંતી બુમ પડી; એક તરફથી હિંદુ સરદાર તથા બીજી તરફથી મુસલમાન સિપાઇઓ અરસ પરસ કપાયા.

સહુન—અરરરર, લગનમાં વીઘ્ન તો ખરૂં !

ત્રિજી—પછી તરત બુમ પડી કે, ઉલાસતારાને અંધકારસિંહ લઇ ગયો.

સાહુન—(આંખની ભમરો ચઢાવીને, રૂવાટે રૂવાટે શુર ચઢાવીને) અરરર ! હાય ! પાપી અધકાર ! ક્રુર કર્મના કરનાર અધકાર ! ! !

ચોથી—નખોદીઓ બહુ જબરો ! મારા મારી કાપા કાપી કરતા આવ્યા તે તો કમરસિંહ અને સુમનચંદ્ર હતા ! તેની બીજે દિવસે સવારમાં ખબર પડી.

સહુન—તે વખતે તમે ત્યાંજ હતાં બેન ?

પાંચમી—અમે બધાં જોવા તો ગયાં હતાં, પણ મારા મારી થઇ એટલે નાઠાં !

સહુન—હજી અમરસિંહ તો ત્યાંજ હશે કેમ ?

છઠ્ઠી—તે તો કોણ જાણે !

સાતમી—કેમ કોણ જાણે ! તે તો ખબર પડતાની સાથે લાકડાના ઘોડા ઉપર બેસીને આકાશમાં ઊંચે ઉડયા છે.

સાહુન—કેમ લાકડાનો ઘોડો, લાકડાનો ઘોડો આકાશમાં ઉડતો હશે ?

આઠમી—એવો કોઇ કારીગરનો કરેલો ઘોડો, દીલ્લીના દરબારમાથીજ, અમરસિંહે વેચાથી લીધો હતો, એમ સાંભળ્યું છે.

સહુન—ત્યારે અમરસિંહ તો ગયા, ઉલાસ અને અધકારની વાંસે કેમ ?

નવમી—હા તે તો ગયા; પણ પછી તો બધાય ગયા છે, અને બીજે દીવસે બાદશાહના ભાઇ તથા દીકરાય ગયા છે.

દસમી—ગમે તેટલા જાય, પણ અમરસિંહની ઝડપ જુદી !

સહુન—તેથી તમે અમરસિંહ જેવો વર વિલાસને માટે પસંદ કર્યો.

---

* વરગ=સોના રૂપાનાં પાતળામાં પાતળાં પતરાં. × જરી=જર જેમા ઘણું ખરચ્યું છે એવા રેશમનો નકશો, તાબુત.

પહેલી—હા હા...પણ એવું એનું ભાગ્ય ક્યાંથી હોય ? ક્યાં અમરસિંહ અને કયાં વિલાસતારા !

બીજી—અમરસિંહને કયાં ઘડીનો જંપ છે, પયણ્યા પહેલુ વિઘન !

ત્રિજી—અમરસિહને તો પહેલીએ એક પરણુત બાયડી છે, તેનુએ કાઇક અટપટુ નામ છે. બળ્યુ......

ચોથી—સહનતારા; સહનતારા !

પાંચમી—હા હા એજ ! સહનતારા ! તેય વગડે ભટકે છે.

છઠ્ઠી—કેટલીકને પરણી પરણીને વગડામાં ભટકતી મુકશે !

સાતમી—એની બાપડાની ગ્રહ દશાજ વાંકી. લ્યો ચાલો હવે પોટલીઓ લઇ લ્યો !

(સર્વે પોત પોતાની ગાંસડીઓ લઇ વિદાય થવા લાગ્યાં.)

સહન—તમારા ગામમા એક ધરમદા પટેલ છેને ?

અગિયારમી—હોવે છે છે ? એતો મારા કાકાજી થાય ! તમે ક્યાંથી ઓળખો ?

સહન—જે દીવસે તે ધરમદાની વહુ દેવલોક પામી ગયાં તે વખતે મારો મુકામ રાજાને ત્યાં હતો !

અગિયારમી—હાં...તેથી તમને ખબર ! એય કોક વેશ્યા ફરતાં ફરતા આવ્યાં હતાં તે ઝેર ખવરાવીને હેંડયાં ગયાં.

પહેલી—અરે એણે તો રાંડે ત્રણ ખૂન કર્યાં. પેલો ખંદાનંદ બાવો બાપડો લોકનાં કામ કરતો હતો; કોકનાં છોકરાં માંદાં હોય તો ઉજણી નાંખે, કોકને પાણી મતરી આપે: કોકને દોરા ચીઠ્ઠા કરી આપે, ભૂત પરેત કાઢી નાંખે; તેનેય રાંડે મારી નાખ્યો.

બીજી—અને ત્રીજા પેલા બંદા ગરાસીઆ ને !

સહન–હાય હાય હાય...એની બઇ ! એતો બઇ ખરાબ કહેવાય !

ત્રિજી—એને તો રાંડને ધરમદા સાથે નાતરૂ કરવું હતું ! મારા ઘરમાથી કહેતા હતા કે સરકારના સીપાઇ તે બઇને પકડી લાવ્યા તે વખતે કહેતા હતા કે આ બઇને આ ધરમદા પટેલ સાથે નાતરૂ કરવું છે; તેમાં આ નંદા તથા બંદા આડાં આવે છે તેથી આ બાઇએ મારી નાંખ્યાં હોય એમ લાગે છે.

ચોથી—તમેય શુ સમજ્યાવનું લવલવ કરો છો ? એ બંદા ગરાસીઓય ઠીક હતો અને ખંદાનંદ બાવોય પરમેશ્વરનો વિસારેલો હતો અને નંદા નાયણુની નો વાતજ શી કરવી.

અગિયારમી—અરે એ ગમે તેવા હતા, પણ એકજ રાત ઘરમા રહીને સવારમાં તો હતુ નહોતુ કરી નાંખ્યું ત્યારે રાંડ કહેવી કે નહિં ? તેનેય વળી રાજાએ માની.

સહુન—એવી સ્ત્રિને રાજાએ કેમ માની હશે ?

અગિયારમી—એવી નપાળી રાંડોના તો સૌ સગા થાય !

સહુન—ત્યારે તે ધરમદા તો હાવે રોટલા કરતા હશે ?

અગિયારમી--હાથે શુ કરવા કરે ! ! હુ કરનાર કેવી છુ. નમાના મુવા પછી પંદરમે દહાડે મારા ઘરમાંથી મરી ગયા. એમનું બારમુ તેરમ કર્યા પછી હુ એ નાતરૂ કરવાનો વિચાર કરતી હતી એટલામા મારા કાકાજી રોઇ ગયા એટલે મને દયા આવી; ત્યારથી હુ એમના ભેગી રહી છુ, એ ખેતર પાધરનુ કામ કરે છે ને હુ ઘરનુ કામ કરૂ છું.

સહુન—રાંડેલા પુરૂષના ઘરમાં રાંડેલા બૈરાંને રહેવાનો ધરમ તો નહિ. જો કે ધરમદા તો ધરમની ગાય જેવા છે.

અગિયારમી—એ ગાય જેવા છે તો હુ ગાયના મન જેવી છુ

પાંચમી—એય ઠીક છે, ગામમા કોઇ નથી જાણતુ એમ નહિ ?

અગિયારમી—જાણતા હશે નપોદીઆ એમની માયોના નાતરા ! વાતો કરતા હશે એ એમની નાની મોટી થઇ જશે, મારા કાકાજી વતી !

છઠ્ઠી—કોક શુ કરવા દઇ જાય; તુ તારે ચુડીઓ પહેરી લે !

અગિયારમી—પહેરીએ તોય શો ભો છે. નથી પહેરી ને વળી પહેરીએય ખરા. એ આવ્યાં હતા એ છેનાળ રહ્યાં હોત તો મારે શુ દેવતા મુકવા રહેવુ પડત !

સહુન—એનો શા સારૂ વઢી મરો છો ?

સાતમી—ચાલો ચાલો ! માર્ગે પડો ! આ ભાઈની જોડે વાતોમાં બહુ વખત જતો રહ્યો. (સર્વે ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા, અને સદનતારા વિમાસણ કરતી પહાડ ઉપર ચાલી.

અહોહોહો. આજે તો મેં કાઇ કાઇ સાંભળ્યુ; દીલ્હી શહેરમા સ્વામી આવ્યાના સમાચાર પણ સાંભળ્યા ! ઉલ્લાસ અંધકારના હાથમાંથી છુટી પણ સાંભળી અને પાછી ફેર પકડાઇ પણ સાંભળી ! ઋતુપતે શું શું વીતે છે, એ પાપી અંધકાર જીવશે ત્યાં સુધી ઉલ્લાસનો કેડો મુકવાનો નથી એને કોઇ મારી નાખનાર પણ મળતુ નથી. એ પાપી કોઇના પંજામા પકડાતોજ નથી. જો મારા ઝપાટામા આવે તો તો મારૂ કે મરૂ ! વળી આજે તો ચોડી ગાળો

પણ ખાધી; હશે ! અજાણ્યા લોકો ગમે તેમ વાતો કરે પણ પરમેશ્વર સઘળુ જાણે છે, નીચ માણસો સમજ્યા વિના સારા માણસોને પણ ના કહેવાનાં વચન કહે છે. હશે ! પ્રભુ પ્રભુ ! હે અમરસિંહ હવેતો દર્શન આપો ! (કાન માંડીને) આ ઘંટને ઘડીઆળોના તથા પડઘમને ઘોંસાના અવાજ ક્યાં સંભળાય છે. જાણે કોક દેવસ્થાનમાં આરતી ઉતરતી હોય એમ લાગે છે. ચાલો અવાજે અવાજે જઇએ એટલે તુરત જણાશે.

પર્વતપુરના રાજા પહાડસિંહના કુમાર ગીરીરાજનાં પત્નિ ગુફાકુમારી પુનમને રવીવારે, પચાસ ઘોડેશ્વારના રક્ષણમાં રહીને; સાત દાસીઓને સાથે લઇને, બે ત્રણ બ્રાહ્મણને સાથે રાખી; પહાડમાં મહાકાળી માતાનું પુજન કરવા આવી. દેવીનું રૂડી રીતે પુજન કરીને અને ઉત્તમ પ્રકારનાં ફળનાં નિવેદ ધરીને ! એક હજાર દીવા કરી તેની વચમાં સાત મશાલો સળગાવરાવી પોતાના હાથમાં સોનાની આરતી લઇ ઉભી રહી ! આ સઘળી શોભા વખતે સહનસિંહ આવી પહોચ્યા. તેણે ગુફાને ઓળખી. વાહ ! આતો ગીરૂ ભાઇની વહુ ! આરતી ઉતરી રહી એટલે ગુફા, દેવીના દેરામાંથી બહાર નિકળી તેજ વખતે સહનસિંહની છબી જોઇને ચમકી. અહાહાહા ! શું કાંન્તિ ! શું લટક ! જાણે કામદેવ દેવીનાં દર્શન કરવા આવ્યા હોય ! વાહ ! વાહ ! ! !

દીલીશાહના દરબારમાં આવેલા સોદાગર પાસેથી ખરીદેલા લાકડાના ઘોડા ઉપર ચઢી નાઠેલો અમર આકાશ માર્ગે સુસવાટે ચાલ્યો જાય છે. કઇ દીશામાં જાય છે અને કેટલા વેગમાં જાય છે તેની પોતાને ગમ પડતી નથી. મધ્ય રાત્રીનો ઉડેલો સવાર થઇ. વળી તે આખો દીવસ વીતી ગયો, રાત્રી પણ વીતી ગઇ બીજા દીવસનું સવાર થયું ત્યારે થાક્યો. અક્કલવાન માણસને એકજ વખત બતાવેલી સઘળી કુંચીઓ યાદ તો રહે, તે ભૂલે તો નહિ, પણ ઉદાસી, દીલગીરી અને ગભરાટમા પડેલો અમરસિંહ સોદાગરની બતાવેલી સઘળી કળોને યાદ કરવા લાગ્યો. કળો તો બધી યાદ આવી પણ કઇ કળથી શુ કામ થાય છે તે બરાબર યાદ ના આવ્યું ત્યારે વારા ફરતી સઘળી દબાવી જોવા લાગ્યો. ઘોડો ધીમો પાડવો, ઉતારવો કરવો, વાંકો વાળવો, ઉંચે ચઢાવવો. વિગેરે બધી કળો જોઇ વળ્યો પણ નાચે ઉતારવાની દોરી કે જે નીચે પગની પાની પાસે હતી તે નજરે નહિ પડવાથી યાદ ન આવી એટલે જમીનમાથી પાચ તાડ પુર ઉંચો ઉડતો અમરસિંહ જ્યારે ગભરાયો

અરે દૈવ્ય શુ દશા થઈ. સુખને માટે સંગ્રરેલાં સાધનો પણ દુઃખ રૂપ થઇ પડે છે, સુખની વૃદ્ધિને માટે બધાએલા સંબંધીઓ પણ અતી દુઃખ દેનારા થઇ પડે છે. અંધકારે તો હદ કરી નાંખી. મને પવનના વેગમાં ઉડાડી મુકયો! નિચે જોતાં સમુદ્રના જળ સિવાય હુ કાંઇ દેખતો નથી. જરૂર હું ચક્રરમાં આવી ગયો, હજારો ગાઉની મુસાફરી ઘોડાએ કરી, હજી પણ ઘોડા પવન વેગમા નાસતોજ જાય છે. એની એ કળો વારંવાર દબાવી જોઇ પણ ઘોડો નીચે તો ઉતરતોજ નથી. અરે અંધકારસિંહ તુ પણ આ અમરસિંહને દુઃખ દેવા માટે શત્રુ અવતર્યો હઇશ!!

બસ હવે ભૂખ અને દુઃખ બે અતી પીડવા લાગ્યાં છે, માટે ઘોડા ઉપરથી પડતું મુકી દેવુ, જો મરી જવાશે તો આ દુઃખી સંસારનો છેડો આવશે. જો જીવાશે તો દુઃખમાં વધારોજ થવાનો છે, જે થશે તે ખરૂં! દુનીઆ દૈવ્યને આધીન છે, પુરૂપ પ્રયત્નતુ થવા કાળના મો આગળ કાઇ ચાલતુંજ નથી, જો પુરૂષ પ્રયત્ન બળવાન હોત તો હું કયારનોએ અંધકાર પાસેથી ઉલાસને છોડાવી ગયો હોત. અરે સહન પણ ન મળી જેને મેં મારી જાતે નદીમા નાખી છે. હે વહાલી સહન, હે ઉલાસ, હવે અમરસિંહ તમો બંન્નેને દુઃખના દરીઆમા ડુબતી મુકીને આ ફના દુનિયાને છોડે છે; છોડે છે!!! (પડતુ મુકતાં જમીન દેખીને) વાહ! પાછી જમીન દેખાઇને શું! ચલાવા દે જરા જલદી! જલદી તો ચલાવ્યો પણ જ્યા સુધી નીચે ઉતરવાની કળ હાથ આવી નથી ત્યાં સુધી બધુ નકામુ છે.

અમરસિંહ ઘોડાની ડોકે બાઝીને, વાંકો વળીને જમીન તરફ જોવા લાગ્યો, જોતાં જમીન ઉપર પડેલા કોઈ પણ પદાર્થ નજરે પડી શકતા નથી. માત્ર પુરપાટ ઘોડો જાય છે અને નીચેના સઘળા પદાર્થ સપાટ દેખાય છે. જ્યાં ઝાડ બીડ આવે છે ત્યા, લીલી જમીન; જ્યા જળ અગર રેતીનું રણ હોય ત્યાં સફેત જમીન, અને જ્યાં વગડો હોય ત્યા કાંઇક રાતુ પીળુ માલમ પડે છે. હવે કઇ જમીનમાં પડુ! જમણા પગના પેંગડામાં વજન રાખીને ધીરેથી ડાબો પગ પેંગડામાંથી કાઢયો. પડવા તૈયારી તો કરે છે, પણ પડતાં પ્રાણ કબુલ કરતો નથી. પ્રાણીને અમુલ્યમાં અમુલ્ય અને વહાલામાં વહાલો પોતાનો પ્રાણ છે, તેમા વળી મનુષ્ય ને તો વિશેષ. પાછો ઉંચે ચઢી ગયો. હા...ય શુ કરવું. પાપી અંધકારસિંહ તુ મારી પ્રાણ પ્રિયાનો હરણ કરનાર તો હતોજ પણ આજે તો મારા પ્રાણનો હરણ કરનાર થયો. આ તારૂ વહેર હું કયારે વાળીશ; વહેર વીશમી જશે તો

રગે રગે ફુટી નીકળશે! મારે વહેરનો લઇશ લઇશ ને લઇશ. બસ હવે તો દુઃખ સહન થતું નથી. હે ઉલ્લાસ! હે સહન! મને યાદ કરજો! જય શ્રી હરી!!!

જે વખત હું નીચે પડવા વાંકો વળ્યો હતો તે વખતે ઘોડાના પાછલા બે પગની વચમાં, એક દોરી દીઠી હતી કે જે અત્યાર સુધી મારા જોવામાં આવી નહોતી; તે તો મેં અત્યારેજ જોઇ, ઘણું કરીને તે દોરી ખીંચવાથી નીચે ઉતરાતુ હશે! જો તેમજ હોય તો તો બધી કળો મારા કબજામા આવી ગઇ. તે દોરીને છેડે પગના અંગુઠામાં ભેરવી શકાય તેવું એક નાકુ પણ કરેલુ છે. તે નાકામાં પગનો અંગુઠો ભરાવીને ખેંચી તો જોઉં.

નજરે પડેલી દોરીના છેડાના નાકામાં જમણા પગનો અંગુઠો ભરાવ્યો અને ખીંચવા માંડ્યુ. એટલે ઘોડો ધીમે ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યો। તે જોઇ અમરસિંહના હર્ષનો પાર ન રહ્યો. વાહ પ્રભુ! નીચે ઉતરવાની કળ પણ બતાવી તો ખરી, હવે કોઇ સારૂ સ્થળ આવે ત્યાં ઉતરી પડુ, હજી તો મધ્ય રાત્રી છે, સવાર થશે એટલે નીચે ઉતરીશ! રોજ દીવસે ઉડીશ, અને રાત્રે રાત્રે ગમે ત્યાં નિર્ભય સ્થાનમા રહીશ, હવે તો અંધકારને આમ નાશ કરીશ! (ચપટી વગાડીને) પાપીને આમ પકડીશ! પકડીશ એવોજ જમપુરીમા પહોંચાડી દઇશ. ઉલ્લાસને છોડાવીશ! પછી લગન કરવાની કાંઇ જરૂર જેવુ રહેશે નહિ. સ્વયંવરમા વિજય કર્યો ત્યાંથીજ હક થઇ ચુક્યો છે, આપણે પરણી ચુક્યા છીએ; આમથી અંધકારને મારીને ઉલ્લાસને લઇને; ગામવાગાં જવું, ત્યાં ઉલ્લાસને મુકીને તેના માતા પિતા તરફ સંદેશો મોકલીને પછી સહનની શોધમા. પરમેશ્વર કરશે તો સહનતારા તો આવી પણ જશે! તેની તો મારે વધારે ચિન્તા કરવા જેવું નથી, કારણ કે તેના ઉપર કોઇ પાપીના જુલમ નથી, વળી સુમનચંદના ધારવા પ્રમાણે તો તે પુરૂષ વેશમાં ફરે છે. શ્રી હરી! મહાકાળ!

આ ઘોડાની કળો ખોલી નાંખુ. ફેર પાછી ચઢાવી દેઉ; એમ વારંવાર કરૂ જેથી તેની સઘળી કળા હાથ આવી જાય, એટલે એક વાતે તો નિર્ભય થયા! ઓ પેલી સામેથી કોઇ સ્ત્રી આવતી જણાય છે: વાહ! એ પણ ભર જોબનની ભરેલી છટાબધ ચાલે છે ને શું? જવાનીતું જોર તો સર્વના શરીરને તાવે છે.

અમરસિંહને જોઇ, ચકીત થએલી, ટગર ટગર સામુ જોઇ રહેલી: ઉંડા વિચારમા પડેલી માલણ થોડી વારે ફુલ નિણવા લાગી! લાગી તો ખરી, પણ પળે પળે અમરસિંહ તરફ નજર કરતી જાય છે. એમ કરતાં નજીક આવી પહોચી અને શરમાતી શરમાતી બોલી! તમો કોણ છો અને અહીંઆ આ વખતે કયાંથી આવ્યા?

અમર—હું એક પરદેશી મુસાફર છું, અને ફરતો ફરતો અહીં આવ્યો છુ, ઘણા દીવસનો થાકેલો છું અને થાક ખાવાને ઇરાદે આ બાગમાં ટકયો છું.

માલણ—ફિકર નહિ, ભલે આવ્યા! તમો મારા ઘરના મેમાન છો! હુ તમારી સેવા ચાકરી કરીશ! સુખેથી રહો! ચાલો આપણે ઘેર!

અમર—તમો શી નાતે છો, તથા તમારૂ નામ શું છે!

માલણ—હું જાતની માલણ છું અને મારૂ નામ ગુણવંતી છે.

અમર—વાહ! નામ તમારાં કોઇએ સારૂ પાડયું છે.

માલણ—એમાં કોઇ શું પાડતાં હતાં, જનમની રાસી ઉપર આવતુ હોય તે ખરૂ?

અમર—માલણ; ગુણવંતી! ત્યારે મારૂ નામેય રાશી ઉપરજ પાડયું હશે કેમ!

માલણ—રાસી વિના કોઇતું નામ પડેજ નહિ! તમારૂ નામ શુ છે!

અમર—મારૂ નામ સાંભળીને તમને હસવુ આવશે!

માલણ—એવુ કેવું નામ છે! કહો તો ખરા!

અમર—મારૂ નામ દુખીઆરો છે.

માલણ—જાઓ જાઓ! એવુ નામ તો આજેજ સાંભળ્યું, એવું નામ કોઇ પાડે નહિં.

અમર—સાચી વાત, એજ નામ પાડયું છે.

માલણ—એમેંય હોય? ના જીવતાંના જીવ્યા હોય તો એનુંય નામ પાડવું પડે!

અમરે—ગુણવંતી; આ બાગ છે, પણ પાસે કોઇ ગામ ગામતર માલમ પડતુ નથી.

માલણ—આ પહાડની પેલી તરફ અને ત્રણ પહાડની વચમાં, સુંદર નગર છે તે સારૂ શોભીતુ અને ઉજળી વસ્તીથી ભરપૂર છે.

અમર—ગામનુ નામ શું છે, અને તે કયા દેશના રાજાના તાબામાં છે ?

માલણ—દખીઆરા ભાઇ ! ગામનું નામ ગીરીગઢ છે, અને રાજાનુ નામ ગગનસિંહ છે.

અમર—ઠી...ક, ત્યારે પહાડની ટેકરી ઉપર દુરથી એક મહેલ દેખાતો હતો તેમા રાજા રહેતા હશે ?

માલણ—ના જી ! તે મહેલમાતો રાજાની કુંવરી રહે છે, તેનુ નામ ગહનતારા છે.

અમર—કેવી તારા કહી ?

માલણ—ગહનતારા ગહન ?

અમર—પુત્રિ પરણાવી તો હશે ?

માલણ—નથી પરણાવી ! એને તો અમરસિંહને પરણવું છે.

અમર—અમરસિંહ કોણ છે ?

માલણ—અમરસિંહ એ માળવાનો રાજકુમાર છે, તેની રઢ લાગી છે. બસ કહે છે અમરસિંહને પરણાવશો તોજ પરણીશ નહિતો આપઘાત કરીને મરી જઇશ ?

અમર—અમરસિંહ સાથે પરણાવવામાં તેનાં મા બાપને કાંઈ વાંધો પડતો હશે ?

માલણ—વાંધો સાંધો તો કાંઇ નહિ પણ તે અમરસિંહનુય કયા ઠેકાણુ છે, આમથી આમ નાસે છે ને આમથી આમ નાસે છે. એય બાપડો દખીઆરો છે. તમારા જેવો.

અમર—ત્યારે રાણીને બીજુ કાઇ ફરજન નથી ?

માલણ—બીજો એક દીકરો છે, તે આ કન્યાથી ત્રણ વરસે નાનો છે. તેનું નામ ગજબસિંહ છે.

અમર—વાહ ! બધાય નામ ગગા ઉપર છે ! રાણીનુ નામ શું છે ?

માલણ—એ ગહનતારાની માનું નામ ગોરસબા છે !

અમર—વાહ ! ત્યારે તો તે કન્યા અમરને વરવાની ઇચ્છા કરે છે

આ ઘોડાની કળો ખોલી નાંખુ. ફેર પાછી ચઢાવી દેઉં; એમ વારંવાર કરૂ જેથી તેની સઘળી કળા હાથ આવી જાય, એટલે એક વાતે તો નિર્ભય થયા! ઓ પેલી સામેથી કોઇ સ્ત્રી આવતી જણાય છે. વાહ! એ પણ ભર જોબનની ભરેલી છટાબધ ચાલે છે ને શું? જવાનીતું જોર તો સર્વના શરીરને તાવે છે.

અમરસિંહને જોઇ, ચકીત થએલી, ટગર ટગર સામુ જોઇ રહેલીઃ ઉંડા વિચારમા પડેલી માલણ થોડી વારે ફુલ ચિણવા લાગી! લાગી તો ખરી, પણ પળે પળે અમરસિંહ તરફ નજર કરતી જાય છે. એમ કરતાં નજીક આવી પહોંચી અને શરમાતી શરમાતી બોલી! તમો કોણ છો અને અહીંઆ આ વખતે ક્યાંથી આવ્યા?

અમર—હુ એક પરદેશી મુસાફર છું, અને ફરતો ફરતો અહીં આવ્યો છું, ઘણા દીવસનો થાકેલો છું અને થાક ખાવાને ઇરાદે આ બાગમાં ટક્યો છુ.

માલણ—ફિકર નહિ, ભલે આવ્યા! તમો મારા ઘરના મેમાન છો! હુ તમારી સેવા ચાકરી કરીશ! સુખેથી રહો! ચાલો આપણે ઘેર!

અમર—તમો શી નાતે છો, તથા તમારૂ નામ શું છે!

માલણ—હું જાતની માલણ છું અને મારૂ નામ ગુણવંતી છે.

અમર—વાહ! નામ તમારાં કોઇએ સારૂ પાડ્યું છે.

માલણ—એમાં કોઇ શું પાડતાં હતાં, જનમની રાસી ઉપર આવતુ હોય તે ખરૂ?

અમર—માલણ; ગુણવંતી! ત્યારે મારૂ નામેય રાશી ઉપરજ પાડ્યું હશે કેમ!

માલણ—રાસી વિના કોઇનુ નામ પડેજ નહિ! તમારૂ નામ શુ છે!

અમર—મારૂ નામ સાંભળીને તમને હસવુ આવશે!

માલણ—એવું કેવું નામ છે! કહો તો ખરા!

અમર—મારૂ નામ દુખીઆરો છે.

માલણ—જાઓ જાઓ! એવું નામ તો આજેજ સાંભળ્યું, એવું નામ કોઇ પાડે નહિં.

અમર—સાચી વાત, એજ નામ પાડ્યું છે.

માલણ—એમેંય હોય? ના જીવતાંના જીવ્યા હોય તો એવુંય નામ પાડવું પડે!

અમર—ગુણવંતી; આ બાગ છે; પણ પાસે કોઇ ગામ ગામતરૂ માલમ નથી.

માલણ—આ પહાડની પેલી તરફ અને ત્રણ પહાડની વચમાં, સુંદર છે તે સારૂ શોભીતુ અને ઉજળી વસ્તીથી ભરપૂર છે.

અમર—ગામનું નામ શું છે; અને તે કયા દેશના રાજાના તાબામાં છે?

માલણ—દખીઆરા ભાઇ! ગામનું નામ ગીરીગઢ છે, અને રાજાનું નામ ગગનસિંહ છે.

અમર—ઠી...ક, ત્યારે પહાડની ટેકરી ઉપર દુરથી એક મહેલ દેખાતો હતો તેમાં રાજા રહેતા હશે?

માલણ—ના જી! તે મહેલમાંતો રાજાની કુંવરી રહે છે; તેનું નામ ગહનતારા છે.

અમર—કેવી તારા કહી?

માલણ—ગહનતારા ગહન?

અમર—પુત્રિ પરણાવી તો હશે?

માલણ—નથી પરણાવી! એને તો અમરસિંહને પરણવું છે.

અમર—અમરસિંહ કોણ છે?

માલણ—અમરસિંહ એ માળવાનો રાજકુમાર છે, તેની રઢ લાગી બસ કહે છે અમરસિંહને પરણાવશો તોજ પરણીશ નહિતો આપઘાત કરી મરી જઇશ?

અમર—અમરસિંહ સાથે પરણાવવાયા તેના મા બાપને કાંઇ વાંધો પડતો હશે?

માલણ—વાંધો સાંધો તો કાંઇ નહિ પણ તે અમરસિંહનુય કયા ઠેકાણુ છે, આમથી આમ નાસે છે ને આમથી આમ નાસે છે. એય બાપડો દખીઆરો છે. તમારા જેવો.

અમર—ત્યારે રાણીને બીજુ કાંઇ ફરજન નથી?

માલણ—બીજો એક દીકરો છે, તે આ કન્યાથી ત્રણ વરસે નાનો છે. તેનું નામ ગજબસિંહ છે.

અમર—વાહ! બધાંય નામ ગગ્ગા ઉપર છે! રાણીનું નામ શું છે?

માલણ—એ ગહનતારાની માનું નામ ગોરસબા છે!

અમર—વાહ! ત્યારે તો તે કન્યા અમરને વરવાની ઇચ્છા કરે છે

તે ભૂલ્ય કરે છે; તેને તો કોઇ ગગ્ગાના નામ વાળો વર ખોળી કાઢવો જોઇએ.

માલણ—ના...તે તો નહિજ. અમર સિવાય નહિંજ ! ઉંઘમાં લવે છે, તોય અમરસિંહ હે અમરસિંહ કરે છે. આખો દીવસ હરતાં ને ફરતાં અમરસિંહનું ભજન કરે છે તેનો પાળેલો પોપટ છે તે પણ અમરસિંહના નામ વિના બીજો ઉચ્ચાર કરતો નથી.

અમર—પેલો કોક બ્રાહ્મણ દુરથી આવે ! ! !

માલણ—એતો રાજના ગોર છે; દેવ સેવા માટે ફુલ વીંણવા આવ્યા હશે ! એમનું નામ વળી ગાયત્રિપ્રસાદ છે.

અમર—વાહ કેવાં કેવાં નામ સાંભળીએ છીએ, હવે તો ગુણવંતી તમે તમારૂ કામ કરવા લાગી જાઓ !

માલણ—હુ તો ફુલ વીંણી રહી, વળી સાંજની એકવાર આવીશ; તમો ચાલો મારે ઘેર; ત્યાં રહેજો અને તમારી ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી રહી નજરમાં આવે ત્યારે જજો.

અમર—તમારે ઘેર બીજુ કોણ છે ?

માલણ—મારે ઘેર બીજુ કોઇ નથી. આ ગામમાં મારા બાપનું ઘર છે; મા બાપ મરી ગયાં છે. સાસરૂ બીજે ગામ હતું પણ સ્વામી દેવલોક થવાથી બાળ રાંડ થઇ છું, અને આ રાજને આશરે પડી રહી છું.

અમર—તારા જેવી એકલી સ્ત્રિને ઘેર આવવું એ મને ઠીક લાગતુ નથી. હુ મારે આ બાગમાંજ પડી રહીશ; જો કદાચ તને કોઇ પ્રકારે અડચણ ન હોય તો ?

માલણ—મને તો કાંઇ અડચણ નહિ; પણ રાજના અધીકારી વર્ગના કોઇ માણસો ફરવા આવે; અને તમને વારંવાર દેખે તો તેમની તરફથી પુછવામાં આવે કે, રાજાના બગીચામાં એકલા રહેવું, શા કારણથી છે !

અમર—હું નિરંતર નહિ રહુ, દિવસે બહાર જઈશ અને રાત્રેજ માત્ર આવીને સુઇ રહીશ.

માલણ—સુગંધીદાર ફુલની વાડીમા રાત્રે સુવું એ જોખમ ભરેલું છે. માટે ડાહ્યા થઇને મારે ઘેર ચાલો !

અમર—તારે ઘેર રહેવું, તે પણ જોખમ ભરેલું છે.

માલણ—મારે ઘેર કાંઇ જોખમ નથી; આપણે બન્ને ભાઇ બેન જેવાં રહીશું.

અમર—આપણે રહીશું, પણ ઝાઝા દિવસે જગતની આંખે કાંઇક

જુદુ જણાશે; જેથી તે લોકો આપણી ખોટી વાત કરશે. ત્યારે તુ રાજની માલણ એટલે તને પુછવું થશે. તે વખતે તારા મોંમાથી એમ કહેવુંજ પડશે કે ગમે ત્યાં જાઓ !

માલણ—ભાઇ; તમે કહો છો; તે સઘળુ ખરૂ છે. પણ હુ એક વચનની અને ટેકીલી છું, ભાઇ કહ્યા એતો ભાઇજ, મારે પિયરમાં ભાઇ નહોતો તે ભગવાને મોકલ્યો; માટે ભાઇને અળગો કરાય નહિ, તે છતાં રાજા નહિ માને ને નોકરીથી ઘેર બેસારશે; તો હું ખાઉ પીઉ અને સુખે વાવરૂ એટલું મારાં માબાપ મુકી ગયાં છે.

અમર—રાજાના અંતઃકરણમા અપરાધ વસે તો, તે ગમે તેવો દંડ કરે.

માલણ—એથી વિશેષ કરશે ને મારી નાંખશે તો એકવાર મરવું છે, પણ હમણાં તો ગહન બેનની ખાનગી નોકરી હાથમાં આવી છે એટલે મારા ઉપર સર્વેના ચારે હાથ છે.

અમર—મારી ન નાંખે ને કદાચ દેશ પાર કરી દે તો !

માલણ—તો શુ ! તો હુ ભૂખે મરૂં એમ નથી, હુ માલણ છુ હુ કાંઇ કાચી નથી, બિજે ઠેકાણે ગમે ત્યાં કામ શોધી પેટ ભરૂ ! જેને હાથમાં હુન્નર છે તેને કોઇ વાતે દુઃખ પડતુ નથી. દખીઆરા ભાઇ, માટે તમે ચાલો છાના માના !

અમર—ગુણવંતી બેન, તારી બહાદુરીનો તો પાર નથી ! પ...ણ.

માલણ—એ પણ બણ કાંઇ નહિ. (અમર તથા ગુણવંતી બન્ને ઘેર આવ્યા.

અમર—બેન શહેર તો સારૂ છે ?

માલણ—હાહા બધુ સારૂ છે. તમે બેસો હુ એક મારી સઇયર બ્રાહ્મણી છે; તેને બોલાવી લાવુ. (રાંડેલી અને પોતાની ઉમરની ભટાંણી લાવી.)

અમર—આ કોણ છે બેન !

માલણ—એતો બ્રાહ્મણી છે; તેને રસોઇ કરાવવા માટે તેડી લાવી છું.

અમર—તેનું શુ નામ છે ?

માલણ—એતું નામ ગોટલી છે.

અમર—આ ગામમાં બધાય નામ ગગ્ગા ઉપર છે. હુંતો સાંભળીને હેરત પામી ગયો. રાજના પ્રધાનનુ શું નામ છે ?

આલણ—ગીરદમલ ! હવે નામનું તમારે શું કામ છે ભાઇ ! જો અલી ગોટલી !

ગોટલી—હાં બેન !

આલણ—આ મારા ધરમના ભાઇ છે, એમનું નામ દખીઆરા ભાઇ છે, તે મારે ઘેર જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી તારે હમેશાં દીવસમાં બે વખત રસોઈ કરી જવી.

ગોટલી—કરી જવી કે અહીંજ રહેવું ?

આલણ—અહીં રહે તોતો વધારે સારૂ !

ગોટલી—તને કાંઈ હરકત ના પડે તો હુંતો અહીંજ રહું ?

આલણ—મને કશી અડચણ નથી, તારા રહેવાથી ઉલટો મને ફાયદો છે.

ગોટલી—હમણાં ફાયદો દેખાતો હોય; ને પછીથી અડચણ થાય !

આલણ—મને તો અડચણ થાયજ નહિ, હુંતો એક વચની છું. એતો મારો ભાઇ તે ભાઇજ ! અહીં ગેરૂગર સમજવાના નથી. (ગોટલી નીચુ જોઇ ભોય ખોતરવા લાગી.) ઉઠ કામ કર ! જો હું શીધુ સામગ્રી બતાવી દેઉ. રોજ રોજ પુછવું ન પડે.

અમર—કેમ એ રીસાઇને બેઠી; વળી ગેરૂગર કોણ છે ?

આલણ—છે એતો એના ખાનગી ગોટાળા. કહો ભાઇ ? આજે તો મારે ઘેર પહેલો દીવસ પરોણા છો એટલે કંસાર કરાવરાવીશ.

અમર—જેવી મરજી ! આપણે સર્વ પદાર્થ સરખા છે, કોઇના ઉપર અતી ભાવ પણ નહિ તેમ અભાવ પણ નહિ.

આલણ—ભાઇ હવે બધુ હાથ પડી ગયું છે; આ ગોટલી રસોઇ કરશે, તમે જરા વાર બેસો હું ગહન પાસે જઇ આવું.

અમર—અત્યારમાંજ જવુ પડે છે ?

આલણ—હા ! અત્યારમાં બે હાથે ગજરા બાંધવાના; અને એક પુલનો હાર ગળામાં નાખવાનો, સાંજરે ફુલની ચોળી ભરીને લઇ જવાની અને તે સાચવીને પહેરાવી દેવાની, જો કાંઇ વાત પુછે તો, આપણે જાણતાં હોઇએ એટલા જવાબ દેવાનો.

અમર—કુવારી કન્યાને હાર ગજરા શા !

આલણ—તે તો હમણાથીજ પહેરવા માંડયા છે, અને પહેરતી વખત એમ બોલે પણ છે કે, આ હું અમરસિંહની આજ્ઞાથી પહેરૂ છું.

અમર—બેન ગુણવંતી, તેને અમરસિંહની લગની કયાથી લાગી ?

માલણ—તે હું પાછી આવીશ ત્યારે કહીશ!

અમર—હમણાં કહેતાં શું અડચણ છે?

માલણ—તે ટુંકાણમાં પતી જાય તેમ નથી, લાંબુ પરડ છે.

[કર્તા] શી ઇશ્વરની માયાની અકળ લીલા છે. હજારો ગાઉ ઉડવાની શક્તિના સાધન છતાં; અમરથી ડગલુ ખસાતુ નથી; આ ગીરીગઢમાં અને માલણના મકાનમાં રહીને ગોટલીના હાથની રોટલી પસંદ કરવાનું કારણ, માત્ર ગહનતારાની સુંદર કાન્તિ! અરેરેરે મનુષ્યને ક્યા રહીછે શાન્તિ! સહનતારાને શોધવાની છે, ઉલ્લાસને અંધકારસિંહના હાથમાથી છોડાવાની છે. તે બધી વાત તો બાજુ પર રહી ગઇ, અને લગની લાગી ગહનની, આ મનુષ્યની મનોવૃત્તિયો છે; ઘડીમાં કાંઇને ઘડીમા કાઇ; સહન તથા ઉલ્લાસને અંતરથી વિસારી દીધી, અને ગહનના નામના ગોટા હૈયે ઉછળી ઉછળીને આવવા લાગ્યા.

ગોટલી—તમે...હાળમાં ખટાસ ખાઓ છો કે નહિ?

અમર—હુ તો જે હશે તે ખાઇશ બેન!

ગોટલી—બેનો કેટલીકને કરશો ને કેટલીને સાલા પહેરાવશો' હુ તો કોઇની બેન થતી નથી. મારો જણ્યો ભાઈ હોય તેની બેન થઇએ.

અમર—(મનમાં) આ બાઇ વળી વિચિત્ર લાગે છે, બેન કહેતાય અવળુ પડે છે. કેવા કેવા સ્વભાવના મનુષ્યો પ્રભુએ ઘડયાં છે. બ્રહ્માની બુદ્ધિની તો તારીફ[1] જ કરવાની નથી.

ગોટલી—કેમ સુન મુન થઇ ગયા? દયોને જવાબ?

અમર—જે જેની સમજણમાં આવે તે ખરૂ.

ગોટલી—તમે શી નાત છો; કીયા ગામના છો. અને...નામ શું?

અમર—હુ એ નવા નવા બાગીચામા ફરનાર માળી છુ, મારૂ ગામ મથુરા છે અને નામ દખીઆરો છે.

ગોટલી—નામ સારૂ નથી.

અમર—એતો માબાપે પાડયું તે ખરૂ બેન!

ગોટલી—ખરૂ તો ખરૂ, પણ મોટા થઇએ એટલે ફેરવી નાખીએ. મને બેન બેન કરશો નહિ. હું તો રસ્તાના જનારની બેન થતી નથી.

---

૧ તારીફ=વખાણ.

અમર—(મનમાં) આ સ્ત્રિ વાત કરવા લાયક નથી. શ્રી હરી ! શ્રી હરી ! શ્રી હરી !

ગહન—અલી ગુણવંતી, આજે તો કાંઇ ઘણી વાર થઇ, તુએ દીવસે દીવસે મતવાલી થઇ કે શું ! અને વળી ફુલ પણ બરાબર ગુંથ્યાં નથી; આજે એક એકને મળતા રંગ મુક્યા નથી.

માલણ—તમારી નજર છે બેન; એટલે હું મતવાલીજ છું.

ગહન—કેમ મોડી આવી ? અને આજ વળી તારા અંતઃકરણમાં હરખના ઉભરા ઉભરાય છે ?

માલણ—વાતતો સાચી ! બેન આજ મારે ઘેર મારો ધરમનો ભાઇ આવ્યો છે, એટલે આવતાં વાર થઇ, અને જતાં પણ જરા ઉતાવળ ખરી !

ગહન—ક્યાંથી આવ્યા છે, ક્યારે આવ્યા છે અને તે તારી શી સગાઇના ભાઇ છે ?

માલણ—આજે સવારમાં હું બાગમાં ગઇ, ત્યાં તે ઝાડ નીચે બેઠા હતા; કોઇ રજપુત અને રાજકુમાર જેવા દેખીને મેં પુછપરછ કરી ! એમને આ ગામમાં થોડા દિવસ રોકાવા મરજી હતી, એટલે મેં મારે ઘેર લાવીને રાખ્યા છે; ભાઇ કહીને બોલી છું.

ગહન—ભાઇ કહ્યા તો ભાઇજ ગણજે ! તો સુખી થઇશ, અને ઇશ્વરને દ્વારે લાભ લઇશ, તેમ આ લોકમાં પણ યશને પામીશ !

માલણ—એ શું બોલ્યાં બેન, ભાઇ એતો ભાઈજ, ભાઇ કહીને ભાયડો કરે એતો જનાવરની જાત ગણાય.

ગહન—અમરસિંહ ! અમરસિંહ ! લાવ્ય હાર પહેરાવી દે ? અમરસિંહની આજ્ઞાથી હાર પહેરૂં છું. લે આ ગજરા પણ બાંધી દે ! બોલો પોપટ, અમરસિંહ !

માલણ—બેન અમરસિંહ અમરસિંહ કરોછો પણ અમરસિંહ ન મળે ને કદાચ બીજાની સાથે લગ્ન થાય તો કરમ પાપ રૂપ ન ગણાય ?

ગહન—બીજાની સાથે લગ્ન થાયજ નહિં, થવા સંભવજ નહિં, અને કદાચ એવી અડચણ આવી પડે તો આપઘાતજ કરવાનો ! દ્રઢ નિશ્ચય વાળાના સંકલ્પ પ્રભુ પાર કરે છે, માટે અમરસિંહ જરૂર મળશે.

માલણ—બહુ સારૂ બેન; હું જાઉછું; સાંજે ચોળી લઇને આવીશ.

ગહન—વારૂ; વહેલી આવજે ! (માલણ ઘેર આવી.)

અમર—આવી બેન ગુણવંતી ?

માલણ—હા ભાઇ આવી. અલી ગોટલી; કરજે રસોઇની ઉતાવળ !

અમર—ઉતાવળ શી છે, થશે થતુ હશે તેમ.

ગોટલી—રસોઇ તો તૈયાર થવા આવી છે, દાળ ભાત શાક તો ક્યારનાય થયા છે, અને કંસાર માટે આધણ મુકયું છે, તે અડધી ઘડીમાં થઇ જશે.

અમર—કાંઇ ફિકર નહિ થવા દે ધીમે ધીમે ! ગુણવંતી બેન, ગોટલી રાંધવાના કામમાં તો હોંશીઆર જણાય છે એની નજર તો સારી ફરી વળે છે.

માલણ—બહુ હોશીયાર ! એની હોંશીયારીનો તો પારજ નથી. લ્યો ચાલો ! ભાઇ જમવા બેસો, રસોઇ, થઈ ગઇ, તમને એ ગોટલી પીરસશે.

અમર—હું ગંગાજી સ્નાન કરી આવું ?

ગોટલી—લાવો ઉનું પાણી મુકી આપું.

માલણ—આજે તો પહેલો દીવસ છે, એટલે ગંગાજી નાહી આવવા દે ! હમણાં નાહીને આવશે. ગંગાજી કયાં છેટાં છે ! (અમર ગંગાજી ન્હાવા ગયો.)

ગોટલી—અલી ગુણવતી, આ ભાયડો બહુ ઠઉકો ને શાણો છે.

માલણ—હા, છે તો ખરો. ! સારા છે તેથીજ મે મારા ઘરમાં ઉતાર્યો છે કની !

ગોટલી—ભેગા રહેવુ ને ભાઇ બેનનો સબંધ રાખવો, એતો ઝાઝા દહાડા નહિં જળવાય.

માલણ—મેર રાંડ છીનાળ ! તુ છું એવા બધાને દેખછ કે શુ !

ગોટલી—અહોહોહો, આ મોટી સતી થઇ ગઈ, સો ઉંદર મારીને મની બઈ પાટ બેઠાં. પેલા ગાયત્રી મહારાજનું પોતીયુંય કાઢી લીધુ હતુ ને બાપડાને ફજેત ફજેત તો કરી નાખ્યો હતો. છેવટ લજવાઇને નાસી ગયો હતો તે તેરે મહીને ઘેર આવ્યો હતો. એ કોનું અજાણ્યું છે !

માલણ—બહુ બોલ્યે બહુ આબરૂ વધતી હશે ! " ઢાંક તારી ને ઉઘાડ મારી ! " છાની માની જંપી જા !

અમર—(આવીને) ચાલો પિરસી દયો, જમી લઇએ ઝટ !

માલણ—ઝટ શા માટે, કાંઇ વરસાદ વરસે છે !

ગોટલી—કાંઇ ધાડ પડી છે !

અમર—ધાડ પડી નથી; તેમ વરસાદ વરસતો નથી; પણ ભૂખ લાગી છે તેની ઉતાવળ છે.

સાલણ—ભૂખ તો લાગી હશે! કોણ જાણે કાલે કયારેય ખાધું હશે?

અમર—આજ ચારે દીવસે અન્ન નજરે દેખુ છું.

ગોટલી—હાય હાય! એ શું! કાંઇ કાળ તો નથી પડયો?

અમર—મારે માટે ત્રણ દીવસનો કાળ પડયો હશે, બેન!

ગોટલી—જો પાછી બેન કહી ખરી! મને બેન કહે એટલે રોયું ખોટુ લાગે! મને ગોટલી કહો! અલી ગોટલી કહો; એ બાયડી કહો; અલી બાયડી કહો; તેનું કાંઇ નહિં!

અમર—સારૂ બેન હવેથી એમ કહીશું!

સાલણ—મેર રાંડ! બેન કહે છે એમા કઇડવા શું ધાછ! અવળચંડી રાંડ જેવી છું કે શું!

ગોટલી—આપણને તો બધુ ખોટું લાગે, આપણે પીયરમાં ભાઇ નહિ, ને આપણે દઃખીઆરાં એટલે લોક ભાઈ થતા આવેકની! (રોઇ ગઇ),

અમર—બેન ગુણવંતી! રકઝક મુકો, એનામાં સમજ શક્તિ ઓછી છે.

સાલણ—ખરી વાત! સવળુ કહે ને અવળુ પડે તે સમજ શક્તિ ઓછી નહિ તો શું બીજું?

અમર—વાહ; આજે જમ્યાનો આનંદ તો સારો આવ્યો.

ગોટલી તથા સાલણ બેઉ જમ્યાં. ઇઠવાડ વીગેરે કામ થઇ ગયું, એટલે માલણે ફુલની કળીઓ પાથરી પાણી છાંટયું, પછી અમરસિંહને કહ્યું ભાઇ તમારે જરા આરામ કરવો હોય તો બીછાનું કરી આપું.

અમર—તમે શુ કરશો બેન!

સાલણ—હુ તો હવે ગહનતારાને માટે ચોળી ગુંથીશ.

અમર—તું ગુંથીશ તો હુ જોઇશ બેન!

સાલણ—ભાઈ, આજે તો થાકયા પાકયા ઉંઘો જાઓ! ચોળી તો રોજ ગુંથવી પડે છે, વળી કાલે જોજો.

અમર—બહુ સારૂ. ત્યારે આજે આરામ કરીએ. કરી આપો પથારી.

અમરસિંહ સુઇ રહ્યો. માલણે ચોળી ગુથીને તૈયાર કરી. ઘણા દીવસનો ઉજાગરાવાળો અમરસિંહ હજી ઉઠયો નથી, એટલે સાલણના મનમાં એમ થયુ કે, લાવ્ય દોડતી દોડતી ચોળી આપી આવું. માલણ ચોળી લઇ આવી તેને જોઇને.

ગહનતારા—આજે, અત્યારે તો વહેલી આવી બેન?

માલણ—હમણાં તો એમ ચાલશે! મારો ભાઇ રહેશે ત્યાં સુધી કોઇ દીવસ વહેલુય થશે ને કોક દીવસ મોડુય થશે.

ગહન—તેની કાંઇ ફિકર નહિ, એવી અડચણ હોય ને એકાદ દિવસ ના અવાય તો પણ શું!

પોપટ—અમરસિંહ, બોલો અમરસિંહ!

ગહન—(ચોળી પહેરતા) અમરસિંહ.

માલણ—હુ જાઉં છું બેન, સવારમા આવીશ!

ગહન—બહુ સારૂ જા! વહેલી ઉઠજે, ને વહેલી આવજે! અમરસિંહ અમરસિંહ! (માલણ ઘેર આવી અમરને જોઇને.)

માલણ—જાગ્યા છો દ્ખીઆરા ભાઈ!

અમર—હા બેન! આજે તો બહુ સારી અને ગુલાબી ઉંઘ આવી.

ગોટલી—(મનમા) ભાયડો કોક લુચ્ચો દેખાય છે.

માલણ—અત્યારે શુ ખાવાનુ કરાવુ ભાઇ?

અમર—આજે તો કસાર જમ્યા છીએ એટલે ભૂખ લાગી નથી, કાલની વાત કાલ!

માલણ—બહુ સારૂ વિરા! ત્યારે હવે સુવાની તૈયારી કરાવીએ?

અમર—હું દિવસે ઉંઘ્યો છુ એટલે મને ઉંઘ પણ મોડી આવશે.

માલણ—વારૂ ત્યારે બેઠા છીએ! અલી ગોટલી તારે સુવુ હોય તો કર પથારી!

ગોટલી—પથારી તો પાથરી મુકુ છુ, પણ ઉંઘ આવશે ત્યારે સુઇ રહીશ.

માલણ—ઠીક, એમ કર! કહો ભાઈ હવે તમારા ઘરની, ગામની, મા-બાપની, ભાઇની, બેનની, બાયડીની, બધી ઓળખાણ પાડો અને વીતક વાત કહો!

અમર—ગુણવંતી બેન, તે વાત હુ કરીશ પણ મારૂ ચિત્ત નહિ લાગે.

માલણ—કેમ ભાઇ? શાથી ચિત્ત નહિ લાગે?

અમર—આ ગામના રાજાની દીકરી અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે તે સાંભળવાની આતુરતા મને વિશેષ છે.

માલણ—વારૂ વિરા, ત્યારે તે વાત પહેલી કરૂ! સાંભળો!

આજથી ત્રિજા વરસ ઉપર વૈસાખ સુદી ત્રિજને દિવસે, ગીરીગઢના રાજા, રાણી, રાજકુમાર, રાજકુમારી, હું, તથા ગાયત્રી પ્રસાદ ગોર, એટલાં; કેટલાક માણસો સાથે લઇ જાત્રા કરવા નિકળ્યા. રાજાએ રાજની સુંપ્રત પ્રધાનને કરી.

અહીંથી પ્રથમ પુશ્કરરાજ ગયાં, ત્યાં સરોવરમાં સ્નાન કરી બ્રહ્માજીનાં દર્શન કરી, સર્વ તીર્થની પરકંમા કરી; બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવી, તથા તેમને દક્ષણા આપી, પાંચ રાત્રિ રહી ત્યાંથી મુકામ ઉઠાવ્યો તે ગયા શ્રીજી. એકલંગી મહાદેવ તથા શ્રીનાથ બાવાને નિહાળી; ગયા ઉજ્જન મહાકાળેશ્વર. અહાહાહા ત્યાંની તે શોભા! ક્ષિપ્રા માતા હમહમહમહમ અવાજ કરી રહ્યાં છે, ત્યાંના રાજા પણ પરમેશ્વરનું નામ છે, અને રાણી તો જાણે પેટ અવતાર લઇએ. (અમરસિંહ નીચુ જોઇ આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યો.) એય બાપડાં દુઃખીઆરાં છે, એમનોય છોકરો નાશી ગયો છે, એ એજ અમરસિંહ, આ અમારાં બા ભજન કરે છે તેજ. ત્યાં મહાકાળેશ્વર ભગવાનની આરતીઓનાં દર્શન કરી એક મહીનો રહી, પછી ત્યાંથી ગયાં ઓંકારેશ્વર. વાહ! એ શોભાની તો વાતજ શી કરવી! પહાડ ઉપર શીવજીનું દેવળ છે; નીચે નર્મદા માતા છે. ત્યાંથી કુબેરેશ્વર, અગ્નિતિર્થ, શેકશઇ ભગવાન, વ્યાસજી, શુકદેવજી, અત્રિ, અનસોયા, ભારદ્વાજ, તથા ભારગવ રૂષીના આશ્રમોમાં, કોઇ ઠેકાણે બે તો કોઇ ઠેકાણે ત્રણ રાત્રી ગુજારતા ગુજારતા અશ્વનીકુમાર, ત્યાંથી ભૂલેશ્વર તથા સમુદ્ર સાથે સુરતા સાંધી રહેલા વાલકેશ્વરને નિહાળી, સીધા શ્રી ત્ર્યંબકેશ્વર આવ્યા. એ ઘાટનીતો વાતજ ન થાય! નદીઓનાં નિર્મળ જળમાં નાની નાની હોડીઓ ઝુકી રહી છે, હજારો બ્રાહ્મણો શીવ મંત્રના ઉચ્ચાર કરી રહ્યા છે. ત્યાં બરાબર એક માસ રહીને શ્રી વિઠુબા ભગવાનનાં દર્શન કરી, રામેશ્વર ગયાં. ત્યાં ત્રણ માસ રહી, પગ રસ્તે ચાલતા, વળી વાહનો શોધી કાઢતા, કોઇ વાર ઉંટ ઉપર તો કોઇ વાર ખચ્ચર ઉપર; કોઇ વાર ડોળીમાં તો કોઇ વાર ઝોળીમાં, ઝોકાં ખાતા ખાતા, મથુરાં વદ્રાવન તથા ગોકુળ આવ્યાં, ત્યાં ત્રણ માસ થયા. પરકંમા કરી ભગવાનનું ધ્યાન કરી, જૂસના પાન કરી, ગયાજી ગયાં, ત્યાં ગયા શ્રાદ્ધ કર્યું, ગોરને રાજાએ ખોબો ભરીને મહોરો આપી. બ્રાહ્મણને તૃપ્ત કરી પંદર દિવસ રહી, શ્રી જગદીશ ગયાં, ત્યાં ત્રણ દિવસ રહી, અયોધ્યા ગયાં. ત્યાં શ્રી રામચદ્ર ભગવાનનાં દર્શન કરી, ત્યાંથી ઝાડેશ્વર, વૈજનાથ, ત્યાં સાત દીવસ, ત્યાંથી કાશીમાં આવ્યાં. કાશીમાં સત્તર દિવસ રહ્યાં, ગંગાના ઘાટેઘાટ, રૂષીઓના આશ્રમે આશ્રમ તથા સંન્યાસીઓના

મઠેમઠ ફરી, વિશ્વનાથના દર્શન કરી; ગોરને ઘણું દ્રવ્ય આપી, બ્રાહ્મણને મોં માગ્યા ભોજન આપી શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનની જય બોલાવી ત્યાંથી નીકળ્યાં.

ગોટલી—તારે......ગોરની ગોદડી ખેંચીતી એ કીયા ગામમાં ?

માલણ—બેશ બેશ છાની માની !! શેની રાંડ ગોદડી ?

ગોટલી—આપણા ગાયત્રિ પ્રસાદ ગોરની ઓઢેલી ગોદડી ?

માલણ—છાની રહે લવ લવ કરતી !

ગોટલી—કેમ લવ લવ ! વાત કરવા માંડીએ ત્યારે બરોબર કરીએ. વચમાં રાખીએ શુ કરવા ! કહી નાંખ્ય બહુય !

અમર—કહેને બેન તારે, તને એમા શું જોર આવે છે, બે બોલ વધારે !

ગોટલી—કહે કેમ ! કહે તારે તો રેલો આવેજ !

માલણ—ભાઇ, એતો રાંડ જુઠ્ઠી છે. એ કયા જોવા આવી હતી !

ગોટલી—જોવા તો નહોતી આવી ! પણ તારો માંટી ગજબસિંહ જાગી ના ઉઠયો હોત તો તુતો જાત્રામા માત્રા કરત કે નહિ ! હવે રાંડ સતી થાય છે.

માલણ—અલી બહુ ફાટી ગઈ હો, હદ બહાર જતી રહી !

અમર—ના કહેવાની હોય તો રહેવા દે ને ચલાવ આગળ, મારે એવી તેવી વાત સાંભળવાની મરજી નથી, મારે તો નિશાન પર ચોટય છે, કે ગહનતારા અમરસિંહને કેમ યાદ કરે છે.

ગોટલી—આ વેશ્યા ગાયત્રિ પ્રસાદને યાદ કરે છે એમને એમ !

માલણ—છો બકતી રાંડ ! ભાઇ પછી ત્યાંથી નીકળ્યા તે હરદ્વાર આવ્યાં, ત્યા, ઘણી પરકંમા કરી, ઘણાં તિર્થ કર્યા, ઘણા મહિના સુધી રહ્યાં ત્યાથી બદ્રિનારાયણ જવાનો વિચાર કર્યો ને ખબર સાંભળી કે, લાહોરમાં રાજા આનંદમલની પુત્રિ, ઉલાસતારાનો સ્વયંવર રચાય છે અને મંડપની રચના એવી રચી છે કે અત્યાર સુધી કોઇ રાજાને ત્યા એવી લીલા થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી. તે સાંભળીને, ગહનબાની ગતી ગળી ગઈ, જાત્રા મુકી ત્યાં જવાની મરજી થઇ, મરજી તો બધાયની થઇ, પણ પહેલી જીભ બાએ ઉપાડી. રાણીને કહ્યું કે બા આપણે તે સ્વયંવર જોવા જઇએ તો કેમ ?

રાણી—તારા બાપુની મરજી હોય તો તેમ કરીએ.

ગજભીમસિંહ—બાપુ બાપુ સ્વયંવર જોવા તો જઇશું.

રાજા—બહુ સાર, ચાલો ત્યારે તે તરફ.

દુઃખીઆરા ભાઇ; અમારો સંઘ તો ચાલ્યો લાહોર તરફ, માર્ગે આ-વતાં નાનાં નાનાં તીર્થ કરતાં કરતાં સુખે દુઃખે લાહોર આવી પહોંચ્યાં, ત્યાં અણધાર્યા અને અનાયાસે આવી ચઢેલાં જાણી રાજા આનંદમલે, અમારો ઘણો સારો સત્કાર કર્યો તથા રાજાને માટે નિર્માણ કરેલા તંબુએ ઉતારો આપ્યો. સ્વયંવરમાં રાણીઓ લઇ જવાનો રીવાજ નથી, અને ગોરસમા આવેલાં એટલે એમને તથા ગહન બેનને, રાણી વિનોદમતીની પાસે રાખ્યાં, દુઃખીઆરા ભાઇ, ગહનતારાનું ગુમાન ભરેલું, ચંદ્ર સમાન ચળકતું મોઢુ જોઇ, ઉલ્લાસતારાએ રૂપનું અભીમાન મુકી દીધું.

અમર—શું, ગહનતારા એટલી બધી રૂપાળી છે?

ગોટલી—તેના રૂપતું વર્ણનજ ન થાય; અને એને જોતાં આંખ ન થાકી જાય, તમે ઉલાસતારાને તો દીઠી હશે?

અમર—નાના! હું ક્યાંથી દેખું! નામ તો સાભળ્યાં છે, કે ઉલાસ-તારાને સહનતારા નામની બે સ્ત્રિયો બહુ રૂપાળી છે.

સાલણ—હા...એજ; એ સહનને તો મેં જોઇ નથી, પણ રાજાઓમાં એમ વાત થતી હતી કે, સહનતારા કરતાં ઉલાસતારા રૂપ ગુણમાં વધે એવી છે; તે ઉલાસતારા અને આ ગહનતારા સાત દિવસ સાથે ફરી ત્યારે ગહનની આગળ ઉલ્લાસ દાસી જેવી દેખાતી હતી.

અમર—પછી...સ્વયંવરમાં શું થયું? હજી ખરી વાતનો છેડો આ-વતો નથી!

સાલણ—દુઃખીઆરા ભાઇ સાંભળો!

સાતમે દિવસે સ્વયંવર મંડપ ભરાયો, દેશ દેશના રાજાઓ આવ્યા, તે વખતે ઉલાસને બે થાંભલાના વચમાં બાંધીને સજડ કરી; કારણ કે તેના કાનમાં પહેરેલી સોનાની કડીમાંથી, તીર કાઢે તે પરણે એવી સરત હતી. ઉલાસની પાછળ અને સ્ત્રિયોમાં સૌથી આગળ, અમારાં ગહન બેન બેઠાં હતાં, બાકી બીજી બધી સ્ત્રિયો અને અમે સૌ પાછળ બેઠાં હતાં.

આવી આકરી સરત સાંભળીને ગહનને તો ચિન્તા ઉભી થઇ હતી કે, અરેરેરે, ઉલ્લાસ બેન ને વખતે, તીર બીર વાગી બેસશે તો ભોગ મળશે. ઘણા વખત સુધી તો કોઇ તે કામ કરવા તૈયાર થયું નહિ, કોઇની હિમ્મત ચાલીજ નહિ. પછી ઉલ્લાસ ઝેર પીવા તૈયાર થઇ એવામાં બે રાજકુમાર

આવ્યા, તે જાણે અશ્વની કુમારજ જોઈ લ્યો. તેમાંના એકે ઉલાસના ભાઇની રજા લઇને તીર માર્યું, તે બરાબર કડીની આરપાર!! જેવું તીર ધારેલાં નિશાન પર સજડ થયું તેવુંજ ગહનતારાના કાળજામા ભેદાયું. વળી તીર નાખનાર નર બોલ્યો કે, આ કામ ઉલાસને વરવા કર્યું નથી પણ પરશુરામની કરેલી નક્ષત્રી પૃથ્વી ક્ષત્રિ વશ થઇ છે તે જાણવા માટે કર્યું છે. તે શબ્દોએ ગહનબાને રૂવાટે રૂંવાટે છેદ પાડી દીધા. એજ અમરસિંહ અને તેજ વખતથી લગની લાગી છે. થોડા દિવસ તો મા બાપને કહ્યું; પણ ના ઈલાજે રાજા રાણીએ ગણગાર્યું નહિ, એટલે મનથી અમરની ભક્તિ કરવા માંડી છે, હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—કેમ છ સાત મહીના બાકી છે.

માલણ—પંદરમુ વરસ પુરૂ થાય, તેને બીજે દિવસે ગમે તે રીતે દેહ મુકી દેશે એવો નિશ્ચય કરીને બેઠી છે, તેને હવે છ સાત મહીના બાકી છે.

અમર—(નિસાસો નાંખીને.) શ્રી હરી...શ્રી હરી...હજી શું શું કરમમા લખ્યુ હશે.

[કર્તા] માલણની વાત સાંભળીને આતુર અને શોકાતુર થએલો અમરસિંહ સાત દિવસ સુધી એવો બેચેનીમાં રહ્યો કે જેના મોંમાં જીભ ન હોય ન બોલવુ, ન હસ્તે મોંઢે બેસવું કે કાંઇ, ગહનતારાને માટે ગુથાતા હાર ગજરાને ચોળી તેતો બરાબર નજર માંડીને જોયા કરતો હતો, તેમાં બરાબર દ્રષ્ટિ બેઠી એટલે એક દિવસ અમરસિંહ કહે બેન ગુણવંતી, આજે તો રાજકુમારી માટે હું ચોળી ભરીશ!

માલણ—ભાઇ તેની મારે ના નથી. પણ બેનને ના પસંદ આવે તો મને ઠપકો મળે?

3|082

અમર—એમાં શાનો ઠપકો! સો દહાડા સારૂ થાય તો એક દિવસ બગડીએ જાય.

માલણ—ફિકર નહિ. ભાઇ તારે આજે તમે ભરો! (અમરે ચોળી ભરી માલણને આપી.)

ગહન—(ચોળી પહેરીને) વાહ! આજતો કાંઇ કામમાં ચિત બરાબર રાખ્યું દેખાય છે. આજે રંગની ગોઠવણી રૂડી કરી છે. (છાતીના ડાબા ભાગમાં હાથ ફેરવતાં કંઇક ખુંચ્યું એટલે અંદરના ઓરડામાં જઇ ચોળી કાઢી તપાસ્યું તેમાંથી એક સોનાની વિંટી નીકળી જેમા અમરની છબી હતી, તે

જોઇને તુરત કકડા ઉપર ચાર અક્ષર લખી મીઠાઇના ઢેફામાં ઘાલી, બહાર આવી.) કેમ અલી ગુણવંતી, આજ ચોળી કોણે ભરી છે ?

આલણ—બેન...આજે તો, મારા......

ગહન—એમાં કંપી શું જાય છે. લે જેણે ભરી હોય તેને આટલું મીઠાઇનું ઢેફું આપજે !

આલણ——(ઘેર આવીને) લ્યો ભાઇ તમારા ઉપરતો બેન પરસન થયાં. (અમરે ઢેફું ભાગ્યું તેમાંથી કાગળ નીકળ્યો તેમાં એવું લખ્યું હતું કે, તમારી મોકલેલી વિટી છબી સહીત મળી છે પણ હું તન મનથી અમરસિંહને વરી ચુકી છુ.

બિજે દિવસે તેજ પ્રમાણે ચોળીમાં પત્ર ઘાલી તેમાં લખી મોકલ્યું કે, હું તમારી મુલાકાત કરવા ઇચ્છું છું ? તેના જવાબમાં આવ્યું કે હું પર પુરુષને મળવા ચ્હાતી નથી. ત્રીજે દિવસે અમરે લખ્યું કે પર પુરૂષ તો ખરો પણ હું અમરનું અંગ છુ. તેના જવાબમા આવ્યું કે ભલે અંગ હશો પણ અમરતો નહિજ, એટલે મળવાથી, માઠાં પરીણામ આવી જાય ! અમરે લખ્યું. મેં મન તથા ઇંદ્રિઓ સાધ્ય કર્યાં છે. જવાબમા આવ્યુ કે; મન ઇંદ્રિયોને જીત્યા છો ત્યારે એક કુવારી કન્યાને મળવા પ્રયાસ શા માટે કરવો પડે છે ? અમરે લખ્યું એજ કુંવારી કન્યાના જીવતુ જોખમ ન થાય તેને ખાતર ! ગહન લખે છે તમે મારો પ્રાણ શી રીતે બચાવી શકશો ? અમરે લખ્યું હું અમરસિહ મેળવી આપીશ. ગહને લખ્યું ભલે પધારજો બે ધડક આવજો, ડર રાખ્યા વિના આવજો; આલણની સાથે આવજો.

ઉપરના સમાચાર આવ્યા, તે દિવસે બરાબર મધ્ય રાત્રિએ, અમરે ઘોડાના સાલ સંચા ગોઠવવા માંડયા તે વખતે આલણે પુછ્યું. કેમ ભાઇ અત્યારે જાગ્યા છો ? અમરે કહ્યું, આજે દુધ જેવી રાત્રી છે, માટે જરા હવા ખાવા જઇશું ? (ઘોડા ઉપર બેસીને દોરી ખીંચી ઘોડો આકાશમાં ઉડયો), તે જોઇને આલણ અચંબો પામી ગઇ.

ઇંદુના પ્રકાશમાં ગહનતારા ગગડી ગઇ છે. પાસે પોપટ પણ પાંજરામાં નિદ્રા લે છે, ત્યાં અમરસિંહનો ઘોડો ખડો થઇ ગયો. સેજ ગણુસારો થયો કે તરત ગહન બેઠી થઇ ગઇ, અને પુરૂષને જોઇ ચમકી. થોડીવારે પુછ્યું. તમે કોણ છો ?

અમર—એજ હું ! કે જેને તમે આવવાની આજ્ઞા આપી છે.

ગહન—મેં કોને આવવાની આજ્ઞા આપી છે, મે તો કોઇને આજ્ઞા આપી નથી, અને આવ્યા કયાં થઇને ?

અમર—હું ગુણવંતી માલણનો ભાઇ છું. અને આ ઘોડા ઉપર એની આકાશ માર્ગે ઉડીને અહીં આવ્યો છું.

ગહન—ભલે પધારો, તમારૂં નામ શું ?

અમર—મારા નામથી તમારે શું કામ છે ?

ગહન—કેમ નામથી કામ નહિ ! વાત કરતા બોલાવવા પડે તો !

અમર—વાત કરવાની હોય તે કરો હું સાંભળું છું ક્યાં દુર છું, ઉત્તર દેવો ઘટશે ત્યાં ઉત્તર દઇશ અને હુંકારો દેવો ઘટશે ત્યાં હુંકારો દઇશ.

ગહન—તમે અમરને ઓળખો છો ?

અમર—ઘણા વરસથી ? અમર તો શું પણ સદનનારા તથા ઉલ્લાસ-તારાને પણ ઓળખું છું અને તે સર્વેની શોધમાંજ હું નીકળ્યો છું.

ગહન—તારે ભાઇ !

અમર—ભાઇ બાઇ ન કહેશો ! મને ખોટું લાગે છે.

ગહન—ભાઈ કહી બોલાવે ને ખોટું લાગે લાગે એવી કેવી સમજણ !

અમર—તમારા ગામની ગોટલીને બેન કહે છે ને ખોટું લાગે છે. તેમ મને પણ છે.

ગહન—પેલી રાંડ ગોટલી ભટાણી, પેલી ગેરુગર બાવાની રખેલી, લુચ્ચી, ચોથા વરસ ઉપર તો બાવો છરો લઇને રાંડનું નાક કાપનો હતો. ને ફરીયાદ મારા બાપના દરબારમાં આવી હતી. તમે તેના જેવા છો ?

અમર—તમને અમર મેળવી આપવા પ્રયત્ન કરીશ, છતાં કદાચ ન બને તો બીજા રાજકુમારને પસંદ કરો કે નહિ. તેમ હોય તો, હુંએ એક ઉમદા રાજાનું ફરજન છું.

ગહન—ઉલ્લાસતારાના સ્વયંવર મંડપમાં બાલોક ભોડાયું છે તે નીકળી શકે તેમ નથી.

અમર—અમરને માથે કાંઇ મોર મુક્યા છે ?

ગહન—મોર નહિ, પણ મોરનાં પીંછાં !

અમર—અહા...બધી રાજકુમારીઓ અમરને વરી જાય તો, તેને ઘેર તો [1]વાડો ભરાઇ જાય ને બીજા અમારા જેવા કુંવારા મરી જાય !

ગહન—કુંવારા શા માટે મરી જાય; કન્યાઓનો કાંઇ કાળ છે ? પણ વરીશ તો અમરસિંહને વરીશ નહિ તો આપઘાત કરી ફરી પશુ પક્ષીની યોની-માં જન્મ લઇ અમરના અમર મહેલમાં રહી, મધુરા મુખનાં દર્શન કરીશ.

---

૧ વાડો=ઢોરને પુરવા માટે, થોરની વાડથી ઘેરેલી જગા !

અમર—છોડી દે અમરની લાલસા! અને કરીદે મારી સાથે ગાંધર્વ લગન !

ગહન—તેતો કદી નહિ બને ભાઇ !

અમર—હવે સમજી જાને ભાઇને બાઈ કરતી, નહિતો પાછળથી પસ્તાઇશ !

ગહન—તમે તો મારા ઉપર જુલમ ગુજારવા માંડયો !

અમર—જુલમ નથી પણ તને દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા અને સુખમાં જોડાવા પ્રયત્ન છે, પહેરાવીદે વરમાળા !

ગહન—મુકો ચાળા, લાગી ઝાળા.

અમર—અરે સમજી જાને નખરા કરતી ! અમરસિંહ તને વરવાની ના પાડશે તો ?

ગહન—ના પાડેજ નહિ. છતાં કદાચ ના પાડે તો હું આજીજી કરી કરગરીને કહીશ કે મને ઘરની એક ગુલામડી તરીકે ગણજો પણ વરો !

અમર—અમરસિંહ તને રૂપ ગુણથી પસંદ નહિ કરે તો ?

ગહન—ભગવાન કુબ્જાને વર્યા ત્યારે ક્યારે રૂપ ગુણ જોવા રહ્યા હતા ?

અમર—આમ ક્યાં સુધી અમરસિંહની વાટ જોવી છે !

ગહન—પંદર વરસ પુરા થાય ત્યાં સુધી ! તેમાં પાંચ માસને સાત દીવસ બાકી છે.

અમર—એવો નિશ્ચયજ કર્યો છે !

ગહન—દ્રઢ નિશ્ચય !

અમર—શાહબાશ છે તારી ભક્તિને ! તુ પણ એક સાચી પતીવ્રતા છુ. ગહનતારા હુ અમરસિહ છું.

ગહન—તેની ખાતરી શી ! છબી તો મને તેવી દેખાય છે, પણ જુદા રંગે આવ્યા ને કદાચ હું છેતરાઇ જાઉતો ઘોર નરકમાં ચાલી જાઉ.

અમર—નારી તું નરકમાં નહિ જાય ! ઇશ્વર સાક્ષીએ મારી સાથે ગાંધર્વ લગ્ન કરી લે !

ગહન—મને કાંઇ સાક્ષી રૂપ ખાતરી થાય તો તો હું જરાય વિલંબ ન કરૂ, નીકર તો મારા પગ પાછા પડે છે.

અમર—ત્રાંબાના પાત્રમાં, ઘી પુરી, રૂની દીવટ કરી, દીવો પ્રગટી શકાય તેવી તૈયારી કર !

ગહન—(તે પ્રમાણે કરી) હવે કર દીવો; લાવુ [1]ચકમકનો પડાણુ!

અમર—હવે બોલ! હે પ્રભુ હે જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાન. જેની સાથે હું વાત કરૂં છું તે હું ઇચ્છું છુ એજ અમર હોય તો સાક્ષી આપો!

(અમરના કહેવા પ્રમાણે ગહન બોલી એટલે તરત દીવો થયો.)

ગહન—(દીવાનાં દર્શન કરીને) વાહ ભગવાન! જય ભગવાન!

અમર—કેમ હવે તો ખાત્રી થઇ કે નહિં?

ગહન—ખાત્રી તો...થઇ પણ તમે કદાચ જાદુ મંતર કરી કપટ કર્યું હોય તો!

અમર—તો તારી મરજી; મારે કાંઇ પરાણે પરણવાની મરજી નથી મારે તો બે સ્ત્રિયો છે; જાઉ છું.

ગહન—ભલે પધારો, ઇશ્વર મારી આશા પુરશે.

અમર—ઇશ્વરે તો લાવીને ભાણામા મેલ્યુ, હવે મોમાં કોળીઆય કોક ઘાલે!

ગહન—હે સર્વેશ્વર ભગવાન મારી વહાર કરજે. અમરસિંહ! અમરસિહ!

(આકાશમાંથી ગેબી અવાજ થયો કે એજ અમરસિહ છે વરી લે! તુરત ઉઠી વરમાળા આરોપી હાથ જોડી ઉભી રહી?)

અમર—તારા સુભાગ્યે સુખી થા! પણ મને પરણીને હજી સહનતારાએ સુખનો દિવસ દીઠો નથી અને ઉલાસતારાને તો વરતાંજ વિઘ્ન આવ્યું છે.

ગહન—હું તો વરી એટલેજ સુખી થઇ ચુકી. હાલ આ વાત મારાં માબાપને જાણુ કરવાની જરૂર નથી.

અમર—મારી સાથે વરાવાથી નારાજ હશે?

ગહન—રાજી તો ખરાં! પણ એમના મનમાં એમ કે, આ વાત સાચી હોયજ નહિ! એમ થાય અને કદાચ સાહસ કરી નાંખે.

અમર—વારૂ તેની કાંઇ ચિન્તા નહિ હુ રાત્રે રાત્રે આવીશ, ને દિવસે દિવસે ચાલ્યો જઇશ, જાઉં છું! (ઘોડા ઉપર ચઢી વિદાય.)

• ગામની ભાગોળેથી, ઘોડાનાં પાટીઆં જુદાં કરીને ખભે ભેરવીને ઘેર આવ્યો.

---

[1] દીવાસળી નહોતી ત્યારે લોઢુ અને ચકમકના પત્થરના ઘસારાથી અગ્નિ પ્રકટ કરવામાં આવતો હતો, અને હજી પણ કોઇ કોઇ જગામાં તેમ થાય છે.

ગુણવંતી—આવ્યા ભાઇ!

અમર—હા બેન!

ગુણવંતી—આજ તો આખી રાત જાગ્યા ને ભાઇ! પથારી કરી આપુ જરા સુઇ જાઓ! પછી જમવાનો વખત થશે એટલે જગાડીશ! (અમરસિંહ સુઇ રહ્યો.)

મહોલ્લામાં કોઈ કોઇ જાગ્યા છે. કોક દાતણ કરી રહ્યા છે, કોક હજી કરે છે; તે વખતે ગેરૂગર મહારાજ ગોટલીને ખોળતા આવ્યા. ગોટલીને માલણને ઓટલે દાતણ કરતી જોઇને, તડાકો કરીને મોટા અવાજે બોલ્યા. કયું સાલી સુસર તેરી ભેંણકી ગોટલી? આજ દશ બારા દીનસે કહાં ચલી ગઇથી!! ગોટલી બોલી નહિ પણ થર થર ધરૂજવા લાગી. તે જોઇ બાવાજી વધારે કોપ્યા. હત તેરી માકી, હત તેરી ભેંણકી. મહોલ્લામાંથી એક મરદ બોલ્યો.

પુરૂષ—આ બાવલો શું ફાટી ગયો છે બાવલો!

ગેરૂગર—તુ કયા બકતા હે બે!

પુરૂષ—તારૂ બે ને કે કાઢી નાખીશ, દાઢીનાં રૂછડાંજ તોડી નાંખીશ!

ગેરૂગર—રૂછડા કાયકુ તોડે તેરા બાપકા કુછ ખાયા હે! (અમરસિંહ જાગી ઉઠી બહાર આવ્યો.)

બીજો—જાને બાવલા છાંનો માનો નહિતો માર ખઇશ! આમને સાલાઓને લોક માલપુડા ખવડાવે છે અને બાવા તો એમનાં કાળાં કરમ કરે છે. બેઠા બેઠા ભજન કરોને!

ગેરૂગર—(અમરને જોઇને) કહાં ગઇ ગોટલી! એ દુસરા માંટી રખ્ખા કયા! અભી તક તો ગેરૂગર ઘરડા નહિ હુવા હે!

અમર—કેમ મહારાજ; આમ બાયડીઓ વિના ચાલતું નથી, ત્યારે બાવા શું કરવા થયા?

ગેરૂગર—તેરે કયા પંચાત? તુ કોન પુછતા હો હમ હમારી જાત પર હુવે હે.

અમર—જાત ઉપર થયા હો તો જાતે જે થાય તે કરી લ્યો. ગોટલી નો હું રહીશ ત્યાં સુધી મને રાંધી ખવરાવા અહીંઆં રહેશે.

ગેરૂગર—તુ કોન હે?

ત્રિજો—અલ્યા બાવલા! તુ તા ન કર! કાંઇ માણસેય ઓળખે છે કે નહિં.

અમર—એને કોઇને ઓળખીને શું કામ છે; એણે તો ગોટલીને ઓળખી છે એટલે બસ.

ગેરૂગર—હાં હા બસ બસ...જલ્દી દેઉગા, મુઠ મારૂગા!

અમર—તુ તો મુંઠ મારતાં મારીશ પણ હુતો આ ખીલીએ ભરાવેલી ખેચુ એટલીજ વાર છે. (તલવાર)

ગેરૂગર—હત્ત તેરી માકી ભંગડી! આવે જબ તેરી બાત હે.

ચોથો—(આવીને, બાવાની દાઢી ઝાલી ચાર [1]ચ્યાસી દીધી.) તારી બેનનો બાવલો માર તારા બાવલાની! (બાવાજી વિદાય.)

જેને જતાં કે આવતા વાર લાગતી નથી એવા અમરસિહને માલણને ઘેર રહેવું ઉચીત ન લાગ્યું, તે વાત તેણે ગહનતારાને જાહેર કરીને કહ્યુ કે મારે માલણને ઘેરથી, મુકામ બદલી, પાંચ સાત ગાઉ છેટે; કોઇ ગામમા રાખવો પડશે. (બનેલી બીના ગુજારી.)

ગહન—નાથ...હવે તો છેટા ન જવા દેવાય. રાત દીવસ નિરંતર મારા મહેલમાંજ રહો! આ છેલ્લા માળામાં તમે સુવા બેસવા, ખાવા પીવાનું રાખો; હુ આરા પોપટને લઇ ચોથા માળમાં રહીશ, અને દાસ દાસીઓ તથા નોકર ચાકર ત્રીજા તથા નીચેના માળોમાં રહેશે, "છુપું રહેશે ત્યાં સુધી રાખીશુ ને જાહેર થશે ત્યારે જોઇ લેવાશે."

અમર—નાસવું હશે ત્યારે પવન વેગી ઘોડો તૈયાર છે જેવો રતુધ્વજ પાસે હતો.

અમરસિંહનું રહેવું ગહનતારાની પાસેજ થયું તેની ખબર રોજની આવનારી ચાલાક માલણને પડી ગઇ, પણ અમરને ભાઇ કહીને બોલેલી એટલે તે વાત તેણે કોઇને જાહેર કરી નહિ; પણ પછી રાજા રાણીને કાને વાત ગઇ કે ગહનના મહેલમા કોઇ પુરૂષ છે. તેજ દિવસની મધ્ય રાત્રીએ આવી, રાજા રાણીએ, ગહનને ખબર ન પડે તેવી રીતે મહેલ ઉઘડાવ્યો, અને પ્રથમના માળથી જોતા જોતા ચોથા માળ સુધી આવ્યા. તેમના ગણસારાની ખબર પડતા અમરસિહ ઘોડા ઉપર બેસીને ઉડી ગયો. છેવટના માળ સુધી અને ખંડે ખંડ તપાસ કરી પાછા વળે છે તે વખતે ગહનતારા જાગી ઉઠી અને માતા પિતાને જોઇ બોલી, કેમ માજી અત્યારે આવવું પડયું?

રાણી—કાંઇ નહિ બેટા! ઘણા દિવસથી તને દીઠી નહોતી અને તને પરણાવા સબંધની વાત નિકળી, એટલે તારા બાપની મરજી એમ થઇ કે, ચાલો હમણાને હમણા દીકરીતું મોં જોઇએ. બેન તું બહુ સુકઇ ગઇ! તારા

૧ ચાસી દીધી=તમાચા માર્યા

બાપે અમરસિંહની ખોળ્ય કરવા માણસો મોકલ્યાં છે. અમારૂં ચાલશે ત્યાં સુધી તો અમરસિંહની સાથેજ તારાં લગ્ન કરીશું.

ગહુન—જેવી મારી મરજી, તેવીજ માતા પિતાની મરજી, અને એજ મરજી ઇશ્વરની છે તો તે કામ જરૂર પાર પડશે, અને આ પુત્રિનાં લગ્ન અમરસિંહ સાથેજ થશે.

રાણી—પ્રભુ સ્હાય થશે. બેન પણ છેક ઉપર આવ્યા ત્યાં સુધી તને ખબર ન પડી એવી કેવી તારી ઉઘ ?

ગહન—તમે તેથી આવી શક્યાં, બીજાથી અવાયજ કેમ, નીચેનાં માણસો આવવા દેજ કેમ! (માતા પિતા વિદાય. વહેમ ટળી ગયો.)

બીજા દિવસની મધ્યરાત્રિએ અમરસિંહ આવ્યો, અને આગલા દીવસની બનેલી હકીકત જાણી જરા ખેદ તો પામ્યો, પણ શાહુકાર ચોરને ડર ઓછો રહે છે: આખર ખબર પડશે તો માત્ર ઠપકોજ મળશે કે છૂપી રીતે વહેવાર નહોતો કરવો!

નવ મહીના સુધી અમરસિંહ ગહનતારાના મહેલમાં રહ્યો. ને તેને ચઢતા થએલા દિવસને નવ મહિના પુરા થવા આવ્યા ત્યારે એક દિવસ અમરે કહ્યું હું ઘણા દિવસથી પોપટની પેઠે પાંજરામાં પુરાયો છું માટે રજા આપો તો બે ત્રણ દિવસ બહાર જઇ આવુ.

ગહન—ભલે નાથ; તમારી મરજી મારે સાચવવી જોઇએ પણ હવે મને એકલી મુકીને તમારાથી આઘુ પાછુ જવાય નહિ. હવે મારી મર્ણ ઘાંટી નજીક છે.

અમર—મર્ણ ઘાંટી નથી, પણ રૂડો અવસર છે. ઇશ્વર સ્હાય કરશે. (ઘોડેસ્વાર થઇ વિદાય.)

ગહનની પાસેથી નીકળીને અમરે, ઘણો ઉગે નહિ તેમ ઘણો ઝડપથી નહિ, પણ ધીમે ધીમે ઘોડો ચલાવ્યો. આસરે સાત આઠ ગાઉ પહોચી ગયો, પહાડ પર્વત ઓળંગી ગયો, ત્યાં વળી ગંગાના કિનારા ઉપર ઝાડની ઘટામાં રમણ્ય જગા દેખાઇ તે જગા જોવાની ઇચ્છાથી નીચે ઉતર્યો, આ કોઈ રૂષી મહાત્માએ તપ કરી પવિત્ર કરી હોય એવી જગા ભાસે છે, જરા એનું અવલોકન તો કરીએ.

જેમ જેમ પાસે જઇએ છીએ તેમ તેમ ગુફા ઘોર ગંભીર દેખાય છે. ઝાડની ઘટાઓ પણ એવી ઘેરઇ રહી છે કે જાણે કાળા ઉનાળાના મધ્યાનના સૂર્ય નારાયણનેય જમીનનાં દર્શન ભાગ્યે કરવા દે! વાહ! અંદર તો કોઇ

અમર—હા પ્રભુ દેખીતુ તો એમજ છે; પણ તે સજ્જનને બહુ દુઃખ કર્તા થઇ પડે છે.

મહંત—કોઇ કોઇ વાર તો શત્રુ પણ તેના કામને વખાણે છે!

અમર—તે પણ ખરૂ. આજથી લગભગ નવ દશ મહીના ઉપર લખ્ખો હીંદુ મુસલમાન, અને દીલી શહેરના વચમાંથી ઉઠાવી નાઠો, તેના સમાચાર ગુલશને બાદશાહની રૂબરૂ આવીને કહ્યા કે ઉલાસતારાકું અંધકારસિંહ લે ગયા! તે વખતે ત્યાંજ કોક બોલ્યું કે, "રં...ગ બેટા! રંગ!"

મહંત—આ શબ્દો કોઇ શત્રુના મુખમાંથી નહિં પણ પુર્ણ વહાલેશરીના મુખમાંથી નીકળેલા હોવા જોઇએ; વળી હું તો નિશ્ચય કહું છું કે, તેના બાપનાજ મોંના બોલ છે!

અમર—ત્યાં તેનો બાપ હતોજ નહિ! અને હોયજ ક્યાંથી!

મહંત—તપાસ કરતાં આગળ જણાશે! સુંદીરપ્રતાપ વિના બીજાના મોના બોલ નથી.

અમર—કદાચ એમ પણ હોય; અંધકારને શોધતો નીકળ્યો હોય, અને તે વખતે ત્યા આવી પહોંચ્યો હોય. હશે પણ તે ગમે તેમ હો! તેની શી દરકાર છે. પણ પ્રભુ પાપી અંધકારસિંહ ઉલાસતારાને લઇ ગયો! વળી ગહનતારાનો તો હજી સુધી પત્તોજ નથી, અરેરેરે, મારા ભાગ્યમાં આવાં વિયોગ દુઃખ!

મહંત—અમર! ચિન્તા ન કરો સૌ સારાં વાના થશે, ઉલાસ પણ મળશે અને વિલાસ પણ મળશે અને છે જેની ગતી ગહન એવી ગહનતારા તો મળી ચુકી.

અમર—આપ બોલો છો તે મને સમજાતુ નથી! ગહન તો ઠીક, પણ વિલાસ શુ?

મહંત—હજી તારે વિલાસતારાને સ્વયંવર વિજય કરી વરવાનું છે, ગહનતારાનો સ્વયંવર વિજય તો તે ઉલાસતારાના ભેગોજ કર્યો છે અને ગાંધર્વ વિવાહથી વરી પણ ચુક્યો. તારા ભાગ્યમાં છે તે કોઇથી મિથ્યા થાય તેમ નથી.

અમર—પ્રભુ! પરણી પરણીને આમ રઝળતી મુકી દેવાની છે?

મહંત—પુર્વની કરેલી કરણીમાં થઇ ગએલાં પાપ ભોગવાઇ જશે એટલે સર્વને સુખનો સુર્ય દેખાશે, હમણા તો થાય તે થવા દયો!

અમર—મહારાજ હવે તો હું ઉલાસની સાથે લગ્ન નહિ કરૂં?

મહંત—શા માટે નહિ. તે પણ તારે થોડા વખતમા કરવુજ પડશે '

અમર—અંધકારસિંહના હાથમાં વારંવાર પકડાએલીને વરવાથી, તેનુ મોઢું દેખી પ્રેમ ઉત્પન્ન ન થાય પણ અપવિત્ર સમજી ખેદ થાય !

મહંત—એવી ખોટી શંકા કરવાનુ કારણ નથી, અંધકારસિંહથી તેના શિયળનો ભંગ થાયજ નહિ, ઉલાસે, જે વખતે તું સદનને પરણીને ઘેર જતો હતો તે વખતે તારો×હાથ દબાવ્યો હતો, તે વખતથી તે તને વરી ચુકી છે.

અમર—એ ખરૂં પ્રભુ; પણ નિરતર એકાન્ત વાસ એ અધર્મિઓને અવકાશનું કારણ ખરૂ કે નહિ ?

મહંત—તેથી શું ! હજારો દિવસ કમળ પાણીમા રહે પણ પાણી તેને સ્પર્શ કરી શકેજ નહિ.

અમર—આપ કહો છો તેમ થાય તો ઘણુંજ સારૂ ! નહિતો ઉલ્લાસની છબી, નિરંતર મારા હૃદયને, લાકડાને ઉધાઇ ખાય તેમ ખાશે !

મહંત—અમર; એ ધડક રહે તારી સઘળી સ્ત્રિયો સતીઓના પક્તિની છે. રાવણ હરી ગયો પણ સિતાના શિયળનો ભગ ક્યારે થયો છે. કીચકે ઘેરી પણ સતિ સૈરંધ્રિના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે; એકલી વગડામા ફરી પણ દમયંતીના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે. પાપી પાતાળ કેતુએ હરણ કરી પણ મહાસતી મૃદાલશાના શિયળનો ભંગ ક્યારે થયો છે ? માટે ધીરજ રાખ્ય ! સતીઓને શ્રી હરી સદા સહાય કરે છે.

અમર—એ બધી સતીઓની વાતો કરી પણ આતો કળીયુગ છે.

મહંત—સતયુગમાં સો તો ત્રેતામાં ત્રણસે દ્વાપરમાં બે હજાર, અને કળીયુગમાં હજારો સતીઓ છે, પણ યુગના બળને લીધે જાહેરમા આવી શકતી નથી; તેમને પ્રકાશમાં લાવવા કોઇ પ્રયત્ન કરતું નથી. તેમ તેમની કસોટી પણ થઇ શકતી નથી.

અમર—મહારાજ; હવે મને કાંઇક શાન્તિ વળી; ત્યારે ઉલ્લાસ મળે તો ગ્રહણ કરવી કેમ ?

મહંત—શા માટે નહિ. જરૂર વરજે અને સુખી થજે ! ઉલ્લાસ તો સતી **સુકન્યા** જેવી શુરવીર છે.

અમર—મહારાજ સુકન્યા કોણ ? મને તેનું ચરિત્ર સંભળાવો ! વળી બીજા ભકતોનાં ચરિત્રો પણ સાથે સંભળાવો !

મહંત—સાંભળ ! સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર કહું બોલ ! જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

× ભાગ ૧-લો-પાનું-૨૨-લીટી-૧૦-૧૧.

સતિ સુકન્યા.

(કવિ) ગિતી. (ગણપતીની સ્તુતી.)

શુદ્ધિ બુદ્ધિના સ્વામી, સ્વામી સંકટ સ્હાય સદા કરજો;
ખામી નવ રહે ઝામી, વિઘ્ન વિનાશક વિઘ્ન સકળ હરજો.

ગિતી. (સરસ્વતિ સ્તવન.)

સાવિત્રીની પુત્રિ, કુંવારીકા તું દેવી સુખદાતા;
વાર વાર વંદુ હું, વિઘ્ન નિવારો વેળાસર માતા.

સરોઠી સાખી.

સુકન્યા મહાસતી શિરોમણ, પતીવ્રતા પણ સાચી,
મદ ઝરતી જોઈ મોહને પામ્યા, અશ્વની કુમારે યાચી:
પણ ડગઇ નથી, સત્ય શિયળથી ફગઇ નથી.

(કર્તા) શ્રી; આદી અનાદી પ્રભુ શ્રષ્ટિને સરજાવનાર, બ્રહ્માજીએ એકવાર વરૂણ દેવને પ્રસન્ન કરવા માટે વરૂણ યજ્ઞ કર્યો; અને તે યજ્ઞની પુર્ણાહુતીએ મહાન તપસ્વી અને પરાક્રમી રૂષી ઉત્પન્ન થયા; જેમનું નામ સકળ દેવ અને રૂષી સમક્ષ બ્રહ્માજીએ ભ્રગુ ધારણ કર્યું.

કોઇ એક રાજાને પુલોમા નામે પુત્રિ હતી; તે બાળપણમાં ઘણું રોતી હતી, એક સમએ તેનું રોવું સાંભળીને રાજા રીસે ભરાયો. અને કાયર થઇને પુત્રિને ડરાવી છાની રાખવા માટે બોલ્યો કે અલ્યા રાક્ષસ લે આ છોડીને લઇ જા!

બાળકના માતા પીતા બાળપણમાં બાળકને ડરાવા માટે કેટલીક વાર ભય વચન બોલે છે, તથા કોક વારતો ભય ભરેલી જગામાં બાળકને મુકી પણ દે છે: જેમકે, લાવ્ય પેટીમાં પુરૂ. માંહી વીંછી છે તે કરડી ખાશે, લાવ્ય પેલી દેરીમાં મુકી આવું. એટલે રાત્રે જીંન આવીને પકડી જશે આવા ભય ભરેલા શબ્દો સાંભળી બાળક બોલનારના સામુ જોઇ રહે છે. હૃદયમાં બળે છે, કપે છે, જેથી તેનું શરીર તનદુરસ્ત રહેવાને બદલે સુકાય છે.

(દ્રષ્ટાન્ત) કોઇ એક ગામમાં એક સ્ત્રીને દીકરો થયો; ઘણીની માનીતી પણ ઘણા વખત સુધી પુત્ર પુત્રાદી સંતતીની પ્રાપ્તિ નહિ થવાથી; અણખામણી થઇ પડેલી તે દીકરાનો જન્મ થવાથી પાછી પ્રિતીકર થઇ. માનીતી થઇ.

સુખના દીવસ ચઢતા થયા. કર્મના સંજોગે બાળકની ઉમર લગભગ બે અઢી વરસની થવા આવી એવામા તે પુરૂષ દેવલોક થઇ ગયો. જોકે સ્ત્રી સ્વામીના સ્વર્ગવાસથી દુઃખીતો થઇ, પણ બાળકના જીવનમાં મારૂ આગળ શ્રેય છે એમ ધોરણ બાંધી સંતોષ વાળ્યો. આ બાળક, કાંઇક રમવાનાં રમકડાની ખાતર કોઇ વાર ઇચ્છા મુજબ ખાવાના પદાર્થની ખાતર; રોઇને કકળાટ કરતો જેથી માતા ક્રોધાયમાન થઇ જતી, એક વખતે બાળક ઘણુ રોવા લાગ્યો અને ઘણું સમજાવ્યા છતાં છાંનો ન રહ્યો ત્યારે માતા ક્રોધથી બોલી, લાવ્ય પેલી "મંકોડાની *કોઠીમા" નાખી દેઉ !!

માત્ર બોલીનેજ ન રહી ગઇ પણ ખરેજ બાળકને ઉચકી કોઠીમા નાખી દીધો અને તેના ઉપર માટલુ ઢાંકી દીધુ. ઉચકીને નાખતી વખતે રોતો બાળક બોલ્યો, ઓ મા! હવે હું નહિ રોઉ મા! ઓ મા મને ના નાંખીશ મા! મોટા માણસને ભયંકર આફત આવતાં જેટલો ડર પેસી જાય છે તેટલો ડર આ બાળકના હૃદયમા પેસી ગયો પણ તે ક્રોધી માતાએ મનમા કાંઇ લીધુ જ નહિ. કોઠીમાં પુરેલો બાળક, ધમાધમ ને પછાડા પછાડ કરી રહ્યો છે તેવામાં થોડી વારે એક કાળી નાગણ ફરતી ફરતી આવી તે બાળક અને તેની માતા બન્નેના નસીબે નીચેના બાકોરામાં થઇને કોઠીમાં દાખલ થઇ ગઇ અને બાજુમાં લપાઇ ગઇ. "હાથના સ્પર્ષને સર્પ સહન ન કરે." ધડપછાડા કરતા બાળકનો હાથ નાગણ ઉપર પડયો તેની સાથેજ નાગણે તિક્ષણ ડંખ માર્યો. તે વખતે બાળકે મોટી રાઢ નાંખી પણ માતાને દયા ન આવી, તેમ કાંઇ વિચાર ન આવ્યો. હવે બાળકના શરીરમાં ઝેર ચઢના માંડયું, બાળક બે ભાન, તથા નસ્વાન થઇ ગયો. રોતો બંધ થઇ ગયો ત્યારે માએ ઉઠી માટલું ઉઘાડયું અને બોલી; હવે તોફાન કરીશ? હવે પજ-વીશ! બાળક બોલ્યો નહિ ત્યારે મોટે અવાજે ફેર બોલી. હવે તોફાન કરીશ! તે વખતે નીચેના બાકોરામાંથી નીકળી તેલની ધાર જેવી ચળકતી નાગણને બાઇએ જોઇ. હાય હાય! ગજબ થયો રે બાપ! અરે હુતો ભીખ માગીરે, બાપ! તે સાંભળી લોકો દોડતા આવ્યા. શું છે શું છે!!! બેભાન થઇ પડેલી અબળા પોકાર કરી બોલી. અરે મારા બાળકને કોઇ કોઠીમાથી કાઢો! લોકોએ બાળકને કાઢયો અને તેને મરણને શરણ થએલો જોઇ તે નારી પોકારે પોકાર કરવા લાગી.

* કોઠી=પાચ પચીસ મણ દાણા ભરવાનું માટીનું મોટું વાસણ; કેટલીક ઠેકાણે, નીચેના ભાગમાં બે હાથ આવે એવું બાકુ પણ હોય છે.

(સ્ત્રિ) રાગ; મારો રામ ગયો વનવાસરે, નયણે નિંદ્રા.

હાય!! મેં માર્યો મારો બાળ રે; કર્મે કુડી *કબાજી કરી.
પુર્વ જનમની વહેરણ હુ પાપણી રે;
કોડીલા કુંવરનો કર્યો કાળરે. કર્મે. ૧.

હુરે હત્યારણી, હુંરે ગોઝારણી રે;
જીવત્ત કયમ "જંપે મારી ઝાળ રે." કર્મે. ૨.

ભમરોની વચમાં આવી ભમરો ભરાયો રે;
[૧]કોડીઆ સરખું આ કપાળ રે. કર્મે. ૩.

કાળની કન્યાએ તો, દિવ્ય ડંખ માર્યોરે;
કાળી નાગણે કરીઓ કાળ રે. કર્મે. ૪.

રમતો ને જમતો જોવા ફરી નહિ પામું રે;
ભમરો ભુંસાયો, મારે [૨]ભાળ રે. કર્મે. ૫.

વાડી વિખરાઇ ગઇ રે બા! બાજી બગડી ગઇ મારા બા...પ! રોતી ને કકળતી સ્ત્રિને લોકોએ ધીરજ આપી છાની રાખી. પણ જેને અંતરના ઘા લાગે છે, તે કોઇના છાંના રાખ્યા રહેતા નથી, બાળકને અગ્નિદાહ થઇ ગયા પછી, સ્ત્રિ કાઇક શાન્ત પડી. આખરે જીવી ત્યાં સુધી સંભારતી, રોતી અને કરમના સામું જોતી. નાંનાં બાળકને ભય વચન ન કહેવાં.

પુલોમાના બાપે કહ્યું કે હે રાક્ષસ લે આ કન્યાને લઇ જા! તે વખતે એક પુલોમા નામનો રાક્ષસ નજીકમાં વાસ કરીને રહેલો હતો તે બોલ્યો. બહુસારૂ, તેને મેં સ્ત્રિ તરીકે ગ્રહણ કરી. ત્યારથી તે રાક્ષસ તે બાળક કન્યાને પ્રેમ પુર્વક જોયાજ કરતો હતો, અને મનમાં એમજ માની બેઠો હતો કે, આ મારીજ સ્ત્રિ છે, કારણ કે તેના બાપે મને વાક દાન આપ્યું છે.

કન્યા પુલોમા ઉમર લાયક થઇ ત્યારે તેના પિતાએ તે કન્યાના રાક્ષસ સાથે નહિ. પણ શાસ્ત્ર વિધીએ ભ્રગુરૂષી સાથે વરાવી. તે વખતથી પુલોમા રાક્ષસ ભ્રગુરૂષી તરફ દ્વેષ બુદ્ધિથી જોતો હતો. સ્ત્રિને કેવી રીતે લઇ જવી તે લાગ જોયાજ કરતો હતો. અને રૂષિના આશ્રમની નજીક છાંનો છુપો ફર્યોજ કરતો હતો.

---

* કબાજી=બાજી બગડવી. ધાર્યું ફુળ મળવું. આશાનો ભંગ થવો. ૧ કોડીયું ચપણીયું, રામપાતર, શરાડું ૨ ભાળ-લલાટ, ભવિષ્ય.

એક સમયે ઉત્તમ પર્વને દીવસે રૂષિ ગંગાજી ઉપર સ્નાન વિગેરે ક્રિયા કરવાને ગયા, તે વખતે આ પુલોમા રાક્ષસ. રૂષીના આશ્રમમા દાખલ થઈ ગયો; અને કામનીને જોઇ કામાતુક થએલો પુલોમા સ્ત્રિની પાસે જઇને બેઠો. તેને જોઈ; ભૃગુ રૂષિની ગર્ભવતી સ્ત્રિ પુલોમાએ; અતીથી સમજી તેનાં મોં આગળ ફળ ફળાદી મુકી દીધા. તે જોઈ રાક્ષસ સમજ્યો કે આપણુ તો કામ થઇ ગયું. સ્ત્રિની મારી તરફ પ્રિતી જણાય છે.

(કવિ)　　　　ગિતી.

સ્ત્રિયે ફળતો આપ્યા; જાણ્યું આવ્યો અતીથી ક્રોધ ફરતો,
દૈત્યે તે નવ લીધાં; રામા હરવા વિચાર મન કરતો.

સાખી મરાઠી.

અગ્નિ ધરમાં અગ્નિ દેખી, બીક હૃદયમાં ધારી;
સાક્ષીભૂત છે અગ્નિ દેવતા, નવ લેવા દે નારી,
પામ્યો પશ્ચાતાપ, દેખે રૂપી તો દઇદે શ્રાપ.　　　　પામ્યો.

અગ્નિ જેવા તેજ, તપસ્વિ અને ક્રોધી મુનીના ધરમાં જાગતો અગ્ની જોઇને દહીત ડર પામ્યો, અને સમજ્યો કે, હવે આ સ્ત્રિને હુ ચોરીને લઈ જઇ શકુ તેમ નથી; જો લઇ જાઉ તો આ સર્વમા સાક્ષી ભૂત રહેલો પ્રદીપ્ત અગ્નિ પ્રગટ છે, તે જરૂર રૂષિને જાણ કરી દે અને રૂષી મને શ્રાપ આપે. હવે કેમ કરવુ. જ્યારે અગ્નિ સર્વ સાક્ષીભૂત છે, તો કન્યા બાળપણમા મને વાક્દાનથી આપવામાં આવી છે, જેથી એ મારીજ સ્ત્રિ છે. એમ જાણે છે, માટે એનેજ મોઢે ન્યાય કરાવી કન્યાને લઈ જાઉ.

દૈત્ય—હે અગ્નિ; હે ઇશ્વર: આપ સર્વજ્ઞ છો, સર્વમા સાક્ષીભૂત રહેલા છો, માટે હુ આપને નમ્રતા પુર્વક વિનંતી કરીને પુછું છું કે; આ કન્યાને પ્રથમ તેના બાપે મને આપેલી છે; અને પાછળથી ભ્રગુરૂષીને વીધી પુર્વક આપી. કહો એ કન્યા મારી ખરી કે નહિં; પ્રથમ અપાયેલી તે ખરૂ કે પછીનું પરણુત ખરૂ; આ કન્યા ઉપર મારો હક ખરો કે નહિં મને વરાવેલી કન્યા ભ્રગુરૂપી ફેર વર્યા એ એમણે અન્યાય કર્યો એમ કહેવાય કે નહિ ? જીઠું કર્યુ એમ ગણાય કે નહિ ?

પુલોમા દૈત્યનો પ્રશ્ન સાભળી અગ્નિ અતી દુઃખ પામ્યો, અને વિચાર એમ કરવા લાગ્યો કે, હવે હુ શું ઉત્તર આપું, જો ભ્રગુની સ્ત્રિ છે એમ કહુ તો જુઠું બોલ્યો એમ ગણાય કારણકે પ્રથમ આ દહીતને અપઇ ગઇ

છે, અને આ રાક્ષસની કહું તો ભ્રગુ શ્રાપ આપ્યા વિના રહેજ નહિ; માટે શું કરવું, એક તરફ શ્રાપનો ભય છે બીજી તરફ અસત્ય બોલી ઘોર પાપમાં પડવાનો ભય છે. જો ન બોલીએ તોપણ ઇશ્વરના ગુનેગાર તો ખરાજ; જે સાક્ષી જાણતો હોય છતાં નથી જાણતો કહે, અગર કાને હાથ દે, તો તેને પણ જુઠું બોલ્યા જેટલું જ પાપ લાગે છે.

અગ્નિ—હે પુલોમા, તને આ કન્યા પ્રેમ પ્રિતી પુર્વક વિધીથી વરાવી નહોતી, પણ તેને રોતી છાની રાખવા માટે તેના બાપે કહેલું કે, લે રાક્ષસ આ કન્યાને લઈ જા! તે વાકયને તારા લાભમાં ખેંચી લઇને કન્યા તારી માને તો ગણી શકાય; પણ શાસ્ત્ર વિધિ પુર્વક, મારી સાક્ષીમાં, તે કન્યા ભ્રગુરૂષીને વરાવવામાં આવી છે માટે ભ્રગુની ગણાય. હું જે જાણું છું તે સત્ય કહું છું. " ખોટું નિરંતર પુજાતું નથી."

અગ્નિનાં વચન સાંભળી કામાતુર થયેલો રાક્ષસ વરાહનું રૂપ લઇ કન્યાને મુખમાં પકડી નાઠો. ભ્રગુની ગર્ભવંતી પુલોમા પોકાર પાડવા લાગી.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

વિપરીત બુદ્ધિ વરાહ રૂપે, મહિલા પકડી મુખમાં,
હરી નાર ને પાપી નાઠો, દારા આવી દુઃખમાં;
ભય પામી નાર, હાય હાય પાડે પોકાર. ભય.

માતાને દુઃખમાં પડેલી જાણીને; અગ્નિ રૂપ ભૃગુથી ધારણ થએલો ગર્ભ ક્રોધે કરી ઉદરમાંથી બહાર પડયો, તે વખતે કન્યાને મુકી રાક્ષસ જન્મેલા બાળકના સામુ જોઇ રહ્યો. બાળકની દ્રષ્ટિ પડતાંની સાથે રાક્ષસ બળીને ભસ્મ થઈ ગયો, ત્યાર પછી પુત્રને લઇ, પુલોમાં રોતી ને ડસકાં ખાતી પોતાના આશ્રમમાં આવી. તે કન્યાના રોવાના આંસુથી માર્ગમાં નદી વહેવા લાગી, તે નદીનું નામ લધુસરા રાખ્યું અને માર્ગમાં ચાલતાં વગડા વચ્ચે જન્મ થયો માટે બાળકનું નામ **ચ્યવન** રાખ્યું.

થોડી વારે સ્નાનાદી ક્રિયા પરવારી ભૃગુરૂષી આશ્રમે આવ્યા અને પુત્ર જન્મને જાણી પ્રસન્ન થયા, પણ સ્ત્રિને રોતી દેખી બોલ્યા હે કલ્યાણી શા કારણથી દુઃખી છું. નારીએ કહ્યું હે નાથ! આપના ગયા પછી પુલોમા નામનો દૈત્ય અહી આવ્યો; જેને મેં અતીથી જાણી સત્કાર કર્યો પણ તે સત્કારને નહિ ગણીને, હું તેને પ્રથમ અપાએલી કન્યા છું એમ કહીને મને ઉપાડીને નાઠો, માર્ગમાં ચાલતો મારો કરૂણામય પોકાર સાંભળી, આપનો

પ્રતાપી ગર્ભ બહાર પડયો, અને આ જન્મેલા બાળકના તેજે કરી, તે પાપી રાક્ષસ બળીને ખાખ થઇ ગયો.

વચન સાંભળી મહા ક્રોધાયમાન થએલા રૂષી બોલ્યા. હે નારી શાન્ત રહો; કહો બાળપણમાં વાકદાન અપાએલી કન્યા તુજ છું એવું તેને કહ્યું કોણે? નારી કહે નાથ તેણે અગ્નિને પુછયું, અને અગ્નિએ કહ્યું કે, હા...તેના બાપે એમ કહેલું ખરૂં, કે લે રાક્ષસ આ કન્યાને લઇ જા! પણ વિધી પુર્વક તો આ કન્યા ભૃગુને વરી છે; એટલું બોલી અગ્નિ રહી ગયો, અને દૈત્ય મને લઇને નાઠો.

રૂષિયે અગ્નિના સામુ જોઇ અતી ક્રોધથી કહ્યું કે, હે અગ્નિ તેં મારી સ્ત્રિને પુલોમા રાક્ષસની કહી, અને કહેતાં તને મારો જરાય ડર ન લાગ્યો માટે તુ "સર્વ ભક્ષિ" થઇશ! શ્રાપને સાંભળી અગ્નિ બોલ્યો હે સુની ધર્મને સમજી, પક્ષપાત મુકી રાક્ષસના પુછવાથી હું સત્ય બોલ્યો છું. જાણતો હોય છતાં જુઠું બોલનાર સાક્ષી નરકમાં જાય છે. તમને સામો શ્રાપ આપવા સમર્થ છું, છતાં હુ નથી આપતો કારણ કે બ્રાહ્મણો મારે પુજ્ય અને માન્ય છે.

આવુ કહી અગ્નિ લોપ થઇ ગયો, અગ્નિમા સઘળી ક્રિયાઓ અટકી પડી, બ્રાહ્મણોના યજ્ઞ યાગ બંધ થઇ ગયા. પ્રજા પીડા પામવા લાગી. જન સમુહમાં ભય ઉત્પન્ન થયો, પશુ પક્ષીઓ શીતળતાએ કરી કંપવા લાગ્યા. ત્યારે અઠયાસી હજાર રૂપી ભેગા થઇ બ્રહ્માની પાસે ગયા અને વિનતી કરી કરગરીને કહ્યું કે હે *વિભુ, ભૃગુના શ્રાપે કરી અગ્નિ લોપ થયો છે, જેથી પ્રજા દુ:ખી થઇ ગઇ છે, માટે કૃપા કરી ભૃગુને શાંત કરો અને અગ્નિના મનનું સમાધાન કરી તેને પ્રગટ કરો!

તે સાંભળી બ્રહ્માજીએ સર્વને સુખ રૂપ અવિનાશી અગ્નિને બોલાવીને રૂડાં અને શ્રેષ્ટ વચનો કહ્યાં. હે અગ્નિ તમો સર્વના ઇશ્વર છો; કર્તા હરતા ભરતા તમેજ છો, સર્વને સુખનું મુળ પણ તમેજ છો. સંહાર કર્તા પણ તમેજ છો અને પાલન કર્તા પણ તમેજ છો સઘળી ક્રિયા તમારા વડેજ થાય છે, સર્વની ગતી તમે છો, અને પવિત્રમાં પવિત્ર તમેજ છો માટે તમારા સર્વ'અંગે કરીને સર્વ ભક્ષિ ન થશો, પણ તમારા ×અપાન વાયુથી નીકળતી જ્વાળા, જે જ્વાળાએ તમે મનુષ્યના હાડમાંસાદીકને દહન કરો છો તે માત્ર સર્વ ભક્ષિ થાઓ! આ રૂપી મંડળની વિનંતી સ્વિકારી લ્યો, તેમા તમને

* વિભુ=બ્રહ્મા. × અપાનવાયુ=ગુદા દ્વારા નીકળતો પવન.

કોઇ પ્રકારે બાદ નથી. સુર્યનાં કીરણો અપવિત્ર વસ્તુ ઉપર પડીને તે વસ્તુને પવિત્ર કરે છે પણ પોતે અપવિત્ર થતાં નથી, તેમ તમે જે વસ્તુને બાળશો તે પવિત્રજ થશે. સર્વને સુખદાતા અગ્નિ, બ્રાહ્મણના ક્રોધથી અપાઇ ગએલો શ્રાપ માથે ચઢાવો, તેને સત્ય કરી બતાવો! અને ઇંદ્રાદી દેવતે તૃપ્ત કરવા માટે હોમાએલા પદાર્થને ગ્રહણ કરી લ્યો!

બ્રહ્માજીનાં વચનને માથે ચઢાવી, ભૃગુરૂષીના શ્રાપને માન્ય કરી અગ્નિ પાછો શ્રષ્ટિમાં પ્રગટ થયો; અને યજ્ઞ યાગાદી, હોમ હવનની ક્રિયાઓ પ્રથમ પ્રમાણે શરૂ થઇ. રૂષીઓ સર્વે આનંદને પામ્યા.

મરાઠી સાખી.

ભૃગુ પુત્ર એ ચ્યવન મુનીની, તપ કરવામાં પ્રિતી;
માત તાત બેઉ પ્રસન્ન થયા, જોઇ બાળક નિતી રીતી;
ગયો બાળક વન; સદા પ્રસન્ન છે જેનું મન્ન. ગયો.

બાળાપણામાં વિદ્યાભ્યાસ કરી, બાર વરસના ચ્યવન મુનિ: જેણે જન્મતાંજ ક્રોધ દૃષ્ટિ વડે રાક્ષસ બાળી મેલ્યો હતો, તેવા પ્રતાપી ફરતા ફરતા ગંગા જુમનાના સગમ ઉપર આવ્યા. ત્યાં તીર્થ સ્નાન કરી. દેવ દર્શન કરી, જળમા સુતા સુતા તપ કરવાનો વિચાર કર્યો. વિચાર ઉઠતાંની સાથેજ નિશ્ચય. તે વખતે તે સંગમના મધ્યમાં અને અતિ ઉડા જળમાં પડીને છેક તળીએ જઇને સુતા. મહાનતપસ્વિને ઇજા કર્યા વગર અગર તેમને ઘસડી નાંખ્યા વગર, ગંગાનું જળ પ્રદક્ષણા કરીને વહેવા લાગ્યું.

પાણીનો વેગ હેરાન કરતો નથી, નદીના જીવ જંતુ શરીરને સુંઘતા ને શરીર ઉપર ફરતા રહે છે. માંછલાનું દોડવું. તથા ફરવું જોઇ રૂષી પ્રસંન્ન થાય છે અને તેના શરીરની સુંવાળાસ પણ પ્રિતી કર થઇ પડી છે. વળી પગનાં તળીઆમાં મધુરા મધુરા ડંખ મારે છે જેથી ગલીપચી લાગી રહી છે; તે પણ સુખકર થઇ પડી છે, એમ દીન પ્રતિદીન મચ્છોની સાથે પ્રિતી વધતી ગઇ.

એક દિવસ માછલાને પકડવા આવેલા પારધીઓ તે જળમાં જાળો નાંખવા લાગ્યા. અનેક જાળો નાંખતાં અનેક મચ્છને પકડતાં પકડતાં. જે જગામાં ચ્યવન મુની પડ્યા છે ત્યા આવી પહોંચ્યા. અહીં બાર વરસથી પાણીમાં પડેલા રૂપી તપમાં તલ્લીન થઇ ગયા છે, સમાધીમાં ઘેરાઇ ગયા છે, તે વખતે નવા સુતરની ગુંથેલી અને અતી વિસ્તારવાળી જાળ માંછીઓએ ફેંકી; તે જાળમા રૂપી ભરાઇ ગયા. માંછી ધીમે ધીમે ખેંચે છે, પણ ખેંચતા

જાળ ભારે લાગી, જળમાં રહેલી શેવાળ અને લીલથી લપટાએલા હજારો માછલાની સાથે ચ્યવન મુની બહાર આવ્યા. લીલ શેવાળથી જેનાં દાઢી મૂછ તથા જટા પણ લીલાંછમ જેવા દેખાય છે. એવા ચ્યવન મુનીને જોઇ, કોઇ પ્રતાપી રૂષી હશે એમ ભય પામી જાળ નીચે મુકી દઇ સર્વે પારધીઓ રૂષીને હાથ જોડીને ઉભા રહ્યા. પાણીથી જુદા પડતાની સાથે મચ્છો મરણ પામ્યાં. તેમને મરેલાં જોઇ રૂષી અતી કલ્પાન્ત કરવા લાગ્યા.

[ચ્યવન]　　　　રાગ; હું વિયોગી નારનો.

દુઃખી કરી [1]દિલદારને દિલદાર ચાલ્યા રે,
દિલદાર ચાલ્યારે, નવ રહે ઝાલ્યારે.　　　દુઃખી કરી.

બાર વરસ બાઝી રહ્યા, રમ્યાં જેહથી રંગ;
પવન લાગતા પહોંચીયા, કર્યો રંગમાં ભંગ;
ભંગ છે ઉમગ, કારી ઘાવ ઘાલ્યારે.　　　દુઃખી કરી. ૧

પળમાં પ્રિતી તુટશે, રહ્યું ન તેનું ભાન,
જળમાં રહીને જાણીઆ, જંતુ ને જીવ જાન;
દીપક દેખીને દોડતા, જેવા [2]ફુદાં ફાલ્યારે.　　દુઃખી કરી. ૨

જો જંતુ જીવે નહિ, તો [3]પટકુ મુજ પ્રાણ;
પ્રેમી પાછળ જીવવું, ફિટુ જીવન જાણ;
છેવટમાં કેમ છોડીએ; જેથી મોજ મહાલ્યારે.　　દુઃખી કરી. ૩

તરફડી તરફડીને મરતાં મચ્છોને જોઇ રૂષિ બોલ્યા. હે જળ જંતુઓ, હાલ તો તમારા પ્રાણ તજો છો, પણ હુ ચ્યવન મુની મારા તપના પ્રતાપે તમને સજીવન કરીશ, અને તેમ નહિ બને તો તમારી પાછળ મારા પ્રાણ આપીશ.

ચ્યવન મુનીનુ નામ સાંભળી કંપી ગએલા પારધીઓ, રાજા નહુષની પાસે દોડયા અને તેમને રૂષીનુ નામ દેઇને તેડી લાવ્યા. રાજાએ આવી રૂષીને પ્રણામ કર્યા, ત્યારે ચ્યવન મુનીએ રાજાનો તથા તેમના પ્રધાન વિગેરેનો વાણી વડે સતકાર કર્યો. રાજા નહુષ કહે છે કે મહામુની મને કાંઈ આજ્ઞા કરો! ત્યારે રૂષીએ કહ્યું હે રાજા જાળમા પકડીને જળમાંથી મને માછલાં સહીત બહાર કાઢનાર, [4]ઢીમ્મર પાસેથી, મુલ્ય આપીને, માછલાં સહીત મને ખરીદી

૧ દિલદાર=જીવનતન દોસ્ત. ૨ ફુદાં=પતંગીઆ. ૩ પટકુ=પ્રાણ આયુ, દેહ પછાડું; આપઘાત કરૂ ૪ ઢીમ્મર=માછલાં પકડનાર.

રે ! નહુષ કહે જેવી આજ્ઞા પ્રભુ ! પ્રધાનજી; આ ઢીમ્મરને દશ સોના મહોરો આપી દ્યો !

ચ્યવન—શું શું રાજા ! મારી કિમ્મત દસજ સોના મહોર !

રાજા—પ્રધાનજી, સો સોના મહોર આપો !

ચ્યવન—ભૂલ છે ! વિચાર કર !

રાજા—એને હજાર સોના મહોર આપો !

ચ્યવન—રાજા નહુષ અમ જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણોની તને કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી; એને એક લાખ સોના મહોરો આપો !

ચ્યવન—રાજા; તારા પ્રધાન વર્ગની સાથે વિચાર કરીને પછી મારી કિમ્મત આપ !

રાજા—પ્રધાનજી ? એક ક્રોડ મહોરો ઢીમ્મરને આપો !

ચ્યવન—શું હું ક્રોડ મહોરથી વેચાવા લાયક છું ?

રાજા—પ્રધાનજી ! એને અબજ મહોરો આપો !

ચ્યવન—રાજા નહુષ; તને બ્રાહ્મણોની કિમ્મતજ નથી.

રાજા—પ્રધાનજી ઢિમ્મરને આપણું અરધુ રાજ આપો !

ચ્યવન—હજી તેં મારી બરાબર કિમ્મત ન કરી !

રાજા—પ્રધાનજી આ ઢિમ્મરને આપણું આખુ રાજ્ય આપી દ્યો !

ચ્યવન—(ક્રોધથી) આ શું કાંઇ હાંસી મશ્કરીની વાત છે ! તારા પ્રધાન વર્ગની, અગર જે બ્રાહ્મણની કીમ્મત કરી જાણતો હોય તેની સાથે વાત કરી, મારી કિમ્મત કર !

રૂષી તાપથી રાજા કંપી ગયો છે. તે વખતે ત્યાં આગળ ઉભેલા ગવિજાત મુની જે અત્યાર સુધી સઘળું સાભળતા હતા તે બોલ્યા. હે રાજા, બ્રાહ્મણનુ મુલ્ય ગાયો વડે થાય છે, માટે તું ગાયો આપીને રૂપીને ઢીમ્મરના પંજામાંથી મુક્ત કર ! તે સાંભળી રાજા બોલ્યો. અહો મહામુની, આપ પ્રસન્ન થાઓ આપનું મુલ્ય હું ગાયો વડે કરીને આપું છુ. તે સાંભળી પ્રતાપી ચ્યવન રૂષિ ખુશ થયા અને બોલ્યા.

ધન્ય છે રાજા તારા મુખનાં વચન સાંભળી હું કૃતાર્થ થયો છું. ગાય એ અવિનાશી ધન છે: પાપ રહિત, કલ્યાણકારી, અમૃતને ધારણ કરનાર તથા ખેરવનાર છે. ગાય વન્હિરૂપ છે. ગાય જગતનુ જીવન તથા જગ-

તની જનેતા છે. ગાય સકળ સુખને આપનારી કામ દુર્ગા દેવી છે. જે દેશમાં ગાયો નિર્ભય પણે શ્વાસ છોડે છે તે દેશ શોભે છે.

ચ્યવન મુની કહે છે હે રાજા હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. માટે કાંઇક માગ્ય ! રાજા કહે છે હે પ્રભુ: આપની એ કૃપા હોકે મારી વૃત્તિ સદા ધર્મ કાર્ય કરવામાંજ ધેરાય; અધર્મ કરવાને મને સ્વપ્નું પણ ન થાય ! વચન સાભળી રૂષી પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા તથા અસ્તુ જય થાઓ !

ઢીમ્મરો કહે છે હે કૃપાના સાગર અમોએ આપનો અજાણથી અપરાધ કર્યો છે તેનું નીવારણ આપની પાસે માગીએ છીએ. રૂષી કહે છે, સદાકાળ સદાચાર આચરજો, જાઓ તમારી અને મારા સંગમા રહેલાં મચ્છોની પણ સદ્‌ગતી થશે.

ચ્યવનમુની મચ્છોને જળમા નાખી સજીવન કરી ચાલ્યા ગયા. ત્યાર પછી રાજા નહુષ પણ પોતાના મહેલમાં આવ્યો અને ભૃગુકુળને દીપાવનાર ચ્યવન મુનીનાં દર્શન થયાં માટે જીદગીમાં તે દીવસને સફળ માન્યો.

જળમાં રહેલાં મચ્છો મુનીના વિયોગથી સુનાં સુનાં ફરવા લાગ્યાં. વળી ઢીમ્મરો ચાલતાં બોલ્યા કે સત્ત પુરૂષનો સમાગમ સાત ડગલાંમાં સુખની વૃદ્ધિ કરે છે.

નિરંતર તપ કરવામાં પ્રિતીવાળા ચ્યવન રૂષિ કુશીક રાજાને ઘેર ગયા. રાજાએ રૂષીને જોઇ ઘણા પ્રેમ પૂર્વક સત્કાર કર્યો. અર્ઘ્ય પાદ પુજા કરી. હાથ જોડી કહ્યું હે મહામુની આજે આપે દર્શન આપી કૃતારથ કર્યો છે. રૂષી કહે હે રાજા મારે તારી પાસે રહેવુ છે. તે સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો, અને કહ્યુ બહુ સારૂ પ્રભુ. (ભોજન સામગ્રી તૈયાર કરાવ્યાં.)

રૂષી જમ્યા નહિ. પણ સુવાની ઇચ્છા જણાવી. ત્યારે રાજાએ સુખ શૈયા બિછાવરાવી સુવાર્યા. રૂષી કહે હું સુઇ જાઉ છુ તુ તથા તારી સ્ત્રિ બન્ને મારી પગચંપી કરો. મને જગાડશો નહિ અને જ્યા સુધી હું જાગુ નહિ ત્યાં સુધી મારી સેવામાં ખામી રહે નહિ.

પાસુ વાળી સુતેલા ચ્યવન મુની એક પડખે એકવીસ દીવસ સુધી સુઈ રહ્યા. ત્યાં સુધી અન્ન પાણીનો ત્યાગ કરી નરનારી બન્ને સેવામાં મચ્યાંજ રહેલાં છે. બાવીસમે દીવસે રૂષી ઓચિન્તાના જાગ્રત થઇ ગયા, અને ઉઠીને નાઠા. રાજા રાણી બન્ને તેમની વાંસે નાઠાં; પણ રૂષી અંતરધ્યાન થઇ ગયા, એટલે રાજા કલ્પાંન્ત કરી નીચે પડી ગયા.

રાણીએ રાજાને આસનાવાસના કરી જાગૃત કર્યા અને બન્ને મહેલમાં આવ્યાં ત્યાં મુનીને સુતેલા જોયા, તે જોઇ પાછાં પ્રસન્ન થયાં અને ફેર પગચપી કરવા લાગ્યાં, ફેર બીજી વખતે બીજુ પડખુ દબાવીને સુતી સુતા તે પણ પાછા એકવીસ દિવસ ! બેતાળીસ દીવસના અખડ ઉજાગરા આંખમાં ભરાઇ ગયા છે ભૂખ તરસથી શરીર શીથીલ થઇ ગયુ છે.

રૂષીએ જાગ્રત થઇ કહ્યુ અને તેલ ચોળીને સ્નાન કરાવો ! આજ્ઞા પ્રમાણે રૂષીને રૂપાના બાજઠ ઉપર બેસારીને સ્ત્રિ પુરૂષ બન્ને તેલ મરદન કરવા લાગ્યાં. હજી ચોળાયું નથી ! હજી ચોળાયુ નથી ! કરીને થકવી નાંખ્યાં પણ રાજા કે રાણીના મનમાં રૂષી ઉપર જરાય ક્રોધ ન થયો તેમ ખોટું પણ ન લાગ્યુ.

સ્નાન વીધી થઈ રહ્યા બાદ રાજાએ ઉત્તમ પ્રકારના ભોજનના પદાર્થો તથા ફળ ફળાદી નિવેદન કર્યા; તે જોઇ રૂષીએ સળગાવી મુકયાં તેથી પણ જરાય માઠુ લગાડયું નહિ. તેમ મનમાં ખેદ પણ કર્યો નહિ.

એક સમે રૂષી રાજાને કહે છે, અલ્યા કુશીક, તું તથા તારી સ્ત્રિ મને રથમાં બેસારીને ખેંચો ! રાજા કહે બહુ સારૂ પ્રભુ; જેવી આપની આજ્ઞા. રાજાએ સોનાની લાકડીઓ અને સોનાની ઘંટડીઓ વાળો; મધુરા શબ્દ કરતો, સોનાના તારનાં તોરણોથી અને ફરતી ધ્વજાઓથી ઘેરેલો રથ તૈયાર કરી, રૂષીને નમન કરીને કહ્યું મહારાજ આપ રથમાં બિરાજો, પછી અમો ખેચીએ.

વજ્ર જેવો તિક્ષ્ણ આર વાળો પરોણો લઇ રૂષી રથમાં બેઠા અને બોલ્યા. હે રાજા, ધિમે ધિમે ચાલજો: લોકો જુએ તેમ ચાલજો ! વળી હે રાજા માર્ગમા હુ બ્રાહ્મણોને મો માગ્યા દાન આપતો જઇશ, માટે સોનુ રૂપુ, હીરા, મોતી, માણેક, વિગેરે બીજા રથમાં ભરાવી મારી સંગે રખાવ।

રૂષીના માગવા મુજબ રાજાએ સઘળી તૈયારી કરાવી. નર નારીએ રથ ખેંચવા માંડયો. ઘડીએ પલકે રૂષી પરોણાની આરની ધારથી માર મારતા જાય છે, આરના ભોકાવાથી લોહીની ધારાઓ છૂટતી જાય છે, જેથી બન્નેના શરીરની શોભા ફાગણ માસનાં કેસુડાંનાં ફુલ જેવી શોભી રહી છે. તોપણ અંતઃકરણમાં જરાય ઓછું આવતું નથી. તેમ રૂષીના ઉપર દ્વેષ ભાવ પણ થતો નથી.

જોઇ રૂષીને ધિક્કારવા લાગ્યા અને ખેદ કરવા લાગ્યા પણ રાજા રાણીએ રૂષીનો લેશ માત્ર અપરાધ છે એમ માન્યું નહિ. ત્યારે રૂષી રથમાંથી ઉતરી પડયા, અને રાજા રાણીને પોતાનો અમૃતને ખેરવતો હાથ ફેરવ્યો જેથી, તેમના શરીર હતાં તેવા અને એથી પણ દીવ્ય થયા બન્નેને અમૃતના ઓડકાર આવવા લાગ્યા; વળી રૂષીએ કહ્યું, હે રાજા કુશીક તારી સેવાથી હું પ્રસન્ન થયો છું, તું મારી પાસે કાંઇક ઇચ્છીત વરદાન માગ !

રાજાએ કહ્યું હે પ્રભુ મારે કાંઇ માગવુ નથી, મને તો આપનાં દર્શન થયાં જેથી હુ કૃતાર્થ થયો છુ છતા આપ આપો તો એજ આપો કે મારી વૃત્તિ સદાકાળ આપ જેવા તપસ્વિયોની સેવામાં બની રહે ! રૂષી કહે તથા અસ્તુ ! તારો જય થાઓ, તથા તારા વંશની વૃદ્ધિ થાઓ !

રાજાને વરદાન આપી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. થોડા વરસ વિત્યાબાદ એક સમયના ગોગે રૂષીએ વળી તપ કરવાનો વિચાર કર્યો, તે એવો કે ભૃગુ આશ્રમની પાસેના તળાવની પાળ ઉપર આસન માંડીને બેસવુ તે વર્ષોના વર્ષો સુધી ઉઠવુ નહિ.

(કવ્વી)	રાગ; ખબર નહિ આ જુગમેં પલકી.

ભૃગુના પુત્ર ચ્યવન રૂષી...
તેજ તણો અંબાર તપસ્વિ, તપથી બહુ ખુશી	૧
તપનો તનને લે ચુશી...
તોપણુ તપસી ત્રણે કાળમાં હરદમ છે હુશી.	૨
બેવીને સરોવરની પાળ,
તપથી ત્રણુ ભુવન તપાવ્યાં, વીત્યો બહુ કાળ.	૩
માગી એ સ્વર્ગ તણી સીઠી;
વેલા વિંટાઇ થયો રાફડો, ક્રોડ ફરે કીડી.	૪
તળમાં જીવ જંત ફરતા,
તપમી કેરા ઘોર તાપથી, દેવ રહે ડરતા.	૫

પોતાના પિતાના આશ્રમ પાસેના તળાવની પાળ ઉપર એક ઘુંટણ ઉપર બેસી ધ્યાન લગાવ્યું. ઝાડની માફક અડગ થઇ ગયા; તેને ઘણાં વર્ષ વીતી ગયા. રસ્તાની ઉડેલી રજકણનો ઢગલો થયો અને જંતુઓએ ભેગી કરેલી માટીનો રાફડો બંધાઇ ગયો. લાખો અને કરોડો જંતુઓ રાફડા ઉપર ફરવા લાગ્યાં, પાસેના ઝાડોનાં ડાળાં પાંખડાં પથરાઇ જઈ વધઇ ગયા; વેલાઓ વીંટાઇ ગયા માથા ઉપર પક્ષીઓ હગાર કરવા લાગ્યા અવસ્થાને લઇ શીથીલ થઇ

ગએલું શરીર ઓળખાઇ શકાય તેવું રહ્યું નહિ. માત્ર રૂષી સ્વઇચ્છાએ પોતાની આંખો ઉઘાડે તો ઘણે દુર સુધી જોઇ શકે; તેવા આંખની આગળ બે બાકાં રહી ગયાં હતાં.

જે વનમાં ચ્યવન મુની આ પ્રમાણે તપ કરે છે તે વનમાં, પોતાની ચાર હજાર સ્ત્રિયો સહિત એકજ પુત્રિ નામે સુકન્યા તથા બીજા અનેક દાસ દાસીઓ, નોકર ચાકર અને અંગરક્ષકો લઇને ચોથો વૈવસ્તમતું ચક્રવર્તિ શર્યાતિ રાજા વિહાર કરવા માટે આવ્યો.

મરાઠી સાખી.

*સાર્વ ભૌમ શર્યાતિ રાજા, સકળ સાથ લઇ સંગે,
વૃક્ષ તણી છાયા નીરખીને, ઉતરીઓ ઉમંગે;
સુકન્યા સહી, સખીઓ સાથે રમવા ગઇ. સુકન્યા.

(કર્તા) ભરજુવાની અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતી, રૂપગુણમાં ખિલતી, રમતી આનંદ કરતી, રૂષી તપ કરે છે તેના નજીકના ભાગમાં, સુકન્યા પોતાની સો સખીઓ સહિત ગરબે ગાવા લાગી.

[સુકન્યા] રાગ; વિરહી જનની પીડ, " ગરબો. "

ચાલો ચાલો સાહેલીનો સા...થ; રમવા ચાલોને;
ઝાલો ઝાલો અકેકના હાથ, હરખે ઝાલોને.
આદીત્ય ઉદય અવની તણો, તનમાં મનડા તોડ;
ચીતડુ ચગડોળે ચઢે, મને સ્વામી વર્યાના કોડ. રમવા ચાલોને. ૧
સોમે શીવ આરાધીએ, મોહન મળવા માટ;
જીવના જીવન જો મળે, તો સોમ શમે લેલાટ. રમવા ચાલોને. ૨
મગળ મંગળકારણી, મંમ્માયાની સ્હાય;
વર આપે વર દાઇની, તો હોલ્લાય હૈયાની લ્હાય. રમવા ચાલોને. ૩
બુધે બુદ્ધિ ચાવળી, ધરો બુદ્ધનું ધ્યાન.
બુદ્ધિશાળી જો મળે, તો વળે વપુનું વાન. રમવા ચાલોને. ૪
ગુરૂ ગુરૂના જ્ઞાનથી, મરડી રાખું મન્ન,
વરવાના વિચારમા, કંપી ઉઠે તન. રમવા ચાલોને. ૫
શુક્રજ સ્વામિ દૈત્યનાઃ સ્હાય થજો મહારાજ;
કરજોડી વિનતી કરૂ, મને મેળવજો સિર્તાજ. રમવા ચાલોને. ૬

* સાર્વભૌમ=પૃથ્વિપતી; ચક્રવર્તિ

શનીએ સેજે પહોઢતાં, સહીએ રાતને દીન;
સ્વામી મળવા કારણે, શની તણે આધીન.　　　રમવા ચાલોને. ૭
સાતે વાર સોહામણા, ગાયા ગરવા આજ;
મનનો માન્યો મેળવે, રાખે તે જનની લાજ.　　　રમવા ચાલોને. ૮

[કર્તા] શરીરને શોભાવતી, મનને લોભાવતી ઝાઝરને ઝમકાવતી તથા નયનને ચમકાવતી એવી સુકુમારી સુકન્યાના સ્વરૂપને જોઇને તપસ્વીનું તપ ડોલી ગયું અને મુખડુ બોલી ગયું.

(ચ્યવન)　　　　રાગ; મરાઠી સાખી.

મદન રેપુથી મન મચ્છરાતી, મધુર મોહીની બાળા;
તિવ્ર નજરથી તપસી ડોલે, અંગે અગ્નિ જવાળા;
ચાળા માંડી વાળ્ય, યાચક નરના સામું ભાળ્ય.　　　ચાળા.

રમક ને ઝમક કરતી સર્વ સાહેલીઓની સગે સુદરીને ફરતી જોઇ કામથી મોહીત થઇ, સુદરીના સ્વરૂપમાં લોભાએલા ચ્યવન મુની, હે બાળા, હે કન્યા, હે સુંદરી ! કહી કહીને અવાજ કરવા લાગ્યા. પોતાની બંન્ને આખોના સનમુખ પડેલા કાણામાથી એક નજરે જોઇ રહેલા રૂપી બોલ્યા હે બાળા ! હે સુદરી ! તપથી જેનો કંઠ બેસી ગયો છે, એવા મુનીતુ બોલવું સ્પષ્ટ રીતે સંભળાયુ નહિ ! પણ કોઇ બોલાવતુ હોય એવો પડઘા પડયો. તેજ વખતે સાભળો ! સાંભળો ! કહીને સુકન્યાએ કાન માંડયા.

(સુકન્યા)　　રાગ; બ્રાહ્મણ ભદ્દા લાડુ ચટ્ટા !

સરખી સમાણી સૈયર મારી; અવાજ ક્યાંથી આવે છે.
સુરતા સાધી સર્વ સાંભળો; મુજને કોઇ બોલાવે છે.
મીઠી મધુરી શી વાણી, સાથે મધુરા શા બોલ,
જરા દિશાઓને બાંધી, એની કરો તોલ;
તોલ તો અનોલ જેનું મુલ્ય અનમોલ,
ઓથે રહીને અવાજ નાંખે, દીલડુ મુજ ડોલાવે છે.　　　સુરતા. ૧
ચાલો આવો મારી સાથે, ખોળી કાડો એજ જન,
અવાજમા હેરી લીધુ, તન, મન, ધન,
મેળાપીને મળ્યા વિના ભાવે કેમ અન્ન,
વગર મળ્યે; વાદીની વિદ્યા; ખરે હૃદય ખોલાવે છે.　　　સુરતા. ૨

સુકન્યાનું બોલવું સાંભળીને બાળાઓ આમ તેમ વીખરાઇ ગઇ. આ ઝાડ પેલું ઝાડ કરવા લાગી. સુકન્યા પણ શોભતી તથા વનને શોભાવતી

અનેક પ્રકારનાં ઝાડોને જોતી, જે રાફડામાં રૂષી બેઠેલા છે ત્યાં સુધી આવી, અને રાફડામાં પડેલાં બાકાંમાં સેજ સ્વભાવે દ્રષ્ટિ કરી. જેમાં અંધારને લીધે રૂષીની મંગળના તારા જેવી તેજ મારતી બંન્ને આંખો દેખાઇ. તે જોઇ સુન્યાએ મોટે અવાજે સખીઓને બોલાવી, તથા તેમને આંગળીથી બતાવીને કહ્યું કે:

(સુકન્યા) રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓ રે...હે નરનાથ.

સાહેલી જરા ઝાંખોરે, દી...વા બળે ! !
માંહી નજર નીહાળી નાંખોરે. દી...વા બળે ! !
*મહી માટીનો રચ્યો રાફડો શુદ્ધ સરોવર પા...ળ,
જીવ જંતુઓ ઝાઝા દીસે, વળી દીસે વીકરાળ રે. દી...વા બળે. ૧
અધાર વિષ્ટા અદકી દીસે, આવે બુરી બા...સ;
અવળા સવળી ઉધેઇ ફરતી, જાણે દાટી હોય લાશરે. દી...વા બળે. ૨
પક્ષિમાળા, અધીકા જાળા, આખે દીઠુ આ...જ;
બંધ રહો બોલતાં બેની, અહીથી આવે છે અવાજ રે. દી...વા બળે. ૩

મદથી મચ્છરાએલી, અને બળતા દીવા દેખી મોહીત થએલી સુકન્યા ત્યાંથી ખસીને વનમાં ફરીને, બે સુંદર અણીદાર કાટા લાવી, અને તે બે હાથમાં એકેકો પકડીને ઉભા ખોસી દીધા.

[કવિ] **સરઠી સાખી.**

સુકન્યાએ શુળો લઇને, બાકોરાંમા ખોસી;
તપસી કેરી આંખો ફોડી, જોષ જુવે કયાં જોષી;
કહો કોનો વાંક વિધાતાએ મારી ટાંક. કહો.

જ્યારે અરણ્યમા અટકેલા, અને અડગ થઈ તપ કરવાનેજ બેઠેલા નિર અપરાધી રૂષીની આંખો, હાલી ચાલીને આવેલી સુકન્યાએ ફોડી નાંખી ત્યારે દૈવ્ય બળવાન છે એમ માનવું. રૂષીની આંખમાંથી લોહીની ધારાઓ ચાલી તે જોઈ સુકન્યા મનમા પસ્તાતી માતા પીતાની પાસે જતી રહી. અહીં રૂષીએ શર્યાતી રાજાના સૈન્યના મનુષ્યનાં તથા હાથી, ઘોડા, ઉંટ વિગેરે સર્વનાં મળ મુત્ર બંધ કરી દીધાં.

સરઠી સાખી.

ભૃગુ તણા સુત ચ્યવન રૂષી, એ થયા આખથી અંધ;
શર્યાતીના સર્વ પ્રાણીનાં, મળ મુત્રાદી બધ

* મહી-પૃથ્વિ.

થયો આ...હાકાર: રાજા દુ:ખીઓ થયો અપાર;

સૈન્યના સઘળા પ્રાણીઓને સંકટમાં આવી પડેલા જોઈને રાજા શર્યાતી ગાભરો બની ગયો અને દરેક મનુષ્યને પુછવા લાગ્યો કે; અહીં નજીકમાં ભૃગુરૂષીનો આશ્રમ છે, જેમના ચિરંજીવી પ્રતાપી તપસ્વિ ચ્યવન મુની કોઈ જગાએ તપનો આરંભ કરી બેઠા હશે, અજાણતાં કે જાણીને તેમનો અપરાધ કોઈએ કર્યો હોય તે કહો !

સૈન્યમાંથી તેનો ખુલાસો ન મળ્યો ત્યારે રાણીવાસમાં તેજ પ્રમાણે વાત કરી, તે સાંભળી; સર્વને દુ:ખનું કારણ કદાચ હુતો નહિ હોઉં! રાફડામાં બળતા દીવા સમજી ભોંકેલા કાંટાથી કદાચ રૂષીનો અપરાધતો નહિ થઈ ગયો હોય, એવી શંકાઓ કરતી સુકન્યા પીતાને કહેવા લાગી. હે પીતાજી !

શર્યાતી—કહો બેટા સુકન્યા; શું કહેવા માગો છો ?

એકની એક અને અતિશે લાડમાં ઉછેરેલી વહાલી પુત્રી શું કહેવા માગે છે તે સાંભળવા આતુર થઈ રહેલો રાજા કાન માંડી ઉભો રહ્યો છે. ત્યાં સુકન્યા બોલી કે, અહીંથી થોડેજ દુર માન સરોવર છે જેની પાળ ઉપર વિષ્ટા, અગાર, જીવ જંતુ અને કોહીને સડી ગએલાં ફળ ફુલ તથા ઝાડથી ઘેરાએલો માટીનો [1]પુરાનો રાફડો છે. તેની અંદર દીવા બળે છે, તે જોઈ મેં કાંટા ભોંક્યા છે, તે કાંટાની અણીઓ લોહી વાળી થઈ છે.

કન્યાના કડવા વચન સાંભળી શર્યાતી રાજા સપાટે તે જગાએ આવી પહોંચ્યો. તેની સાથે ઝટ તે જગા બતાવવા માટે સુકન્યા પણ દોડતી આવી. કન્યાના કહેવાથી, રાફડો દોડાવી નાખીને રૂષીની આસપાસની માટી ખેંચાવી નાંખી. ત્યાં તપસ્વી ચ્યવન મુનીને બેઠેલા જોયા. તેજ વખતે રાજા ભય પામી ગયો અને કંપતો કહેવા લાગ્યો.

(રાજા)   રાગ: અહો દિલદાર, જની દેદાર.

રૂષિવર રાજ, ખુડાડેલું ઝાઝ, સકળ શિરતાજ, તારોને.
સકળ શિરતાજ તારોને, સકળ શિરતાજ તારોને.   રૂષિવર.
અતી રમતી, અતી ભમતી, અતી મમતી, અતી દમતી,
કન્યા કેર કાજ, અતી દમે આજ, ગરીબ નિવાજ વારોને.
ગરીબ નિવાજ વારોને, ગરીબ નિવાજ વારોને.
સુકન્યા સદગુણ ભરી, બાળ વરસની બાળ,

૧ પુરાનો=ઘણોજ જુનો.

કાંટા ભોંકી કારમા કોપાવ્યો છે કાળ. રૂષિવર. ૧
સેના સઘળી ભોગવે, દેહે દારૂણ દુઃખ;
[1]રહેમ નજર રાખ્યે થશે; સદ્ય સમીપે સુખ. રૂષિવર. ૨
પામર પદરજ આપની; રાય બન્યો છું રંક,
ક્રોધ સમાવો કારમો, પાછળ નાંખી [2]પંક. રૂષિવર. ૩

હે ભૃગુકુળના મણી, સાક્ષાત અગ્નિરૂપ પ્રભુ ચ્યવન મુની મહારાજ; મારી અજ્ઞાન દીકરી સુકન્યાએ અજાણથી આપની આંખો ફોડી અપરાધ કર્યો છે તેને માટે હું શર્યાતી રાજા આપની પાસે ક્ષમા માગુ છું.

રૂષિ કહે છે. હે રાજા હવે હું અંધ થયો. વળી મારી અવસ્થા પણ થઈ જેથી હું દુઃખી થઇશ; માટે મારા શરીરની સેવાને સારૂ, મારો અપરાધ કરનારી તારી દીકરી સુકન્યાને મારી સાથે વરાવ!

રૂષીનાં વાક્યો સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. અરે આવી સુકોમળ શશીકળાને આવા વૃદ્ધ અને અંધ પુરૂષને કેમ પરણાવાય! ઉછળતી વયની ખિલતી કળી સમાન કન્યાને કાદવમાં કચરી દેવાથી શું ફળ! સુકન્યાને વૃદ્ધ અને અંધ ચ્યવન રૂષી સાથે વરાવવી તે કરતાં, યમ લોકમાં પહોચાડી દેવી તે સારૂ છે.

રૂષિ—કેમ રાજા કાંઇ જવાબ દેતો નથી, તારી પુત્રિને મારી સાથે વરાવછ કે નહિ?

રાજા—પ્રભુ! હુ તેજ વિચારમાં છુ.

રૂષિ—હવે વિચાર કાંઇ કરવાનો નથી, તારી સુકોમળ સુકન્યા કે જેનુ રૂપ જોઇ હું મોહીત થયો છું; તેને મારી સાથે વગર વિલબે વરાવી દે! નહિતો વિપરીત થશે.

રાજા—મહારાજ. અપરાધ એ કન્યાનો છે, અને આપે સઘળી સૈન્યાનાં મળ મુત્રને રૂંધ્યાં છે, એવું આપ જેવા દયાળુ પુરૂષને ન ઘટે! તેનો દંડ મારી પુત્રિને અગર મને મળવો જોઇએ.

રૂષિ—અનેકને અકળાવાથી કાર્યનો નીવેડો ઝટ આવે છે. કન્યા આપી સૈન્યના દુઃખનુ નિવારણ કરાવીલે! વાર ન કર!

સતી સુકન્યા મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે મારા અપરાધે કરીને સર્વને દુઃખ થયું છે. વળી મારા પિતા પણ અતી દુઃખી થઇ ગયા છે, માટે એ સર્વનું દુઃખ હુજ ઉપાડી લેઉ!

---

૧ રહેમ નજર—અમિદ્રષ્ટિ; કૃપાદ્રષ્ટિ, ૨ પંક—પાપ અપરાધ. (કાદવ)

સુકન્યા—પિતાજી; રૂષીના માગવા મુજબ આપ મારૂ દાન કરી દયો! તેમાં વિલંબ ન કરો!

રાજા—બેટા હું ચિન્તામાં ગરક થઇ ગયો છું કે, અંધ વૃદ્ધ અને વિષયથી નિવૃત થએલા પતીને આપી તારા ભવિષ્યના સઘળા સુખને માથે છીની મુકવી એ બહુજ ખોટુ. ગાયને કસાઇના હાથમાં આપવી, અને પોતાનો સ્વાર્થ સાધવાને દીકરીને દુઃખ જોઇ પરણાવવી એ બે બરોબર છે.

સુકન્યા—પિતાજી, સુખ દુઃખ એ ભાગ્યની રતી છે, યુવાન અને રૂપાળા પુરૂષને પરણીને રતી સુખમાં રમાય છે, અને તે સુખ પરીપુર્ણ મળે છે, તે પણ શંકાયુક્ત છે, માટે વરાવી સઘળાના દુઃખને અટકાવરાવો!

રાજા—દીકરી! ગમે તેમ થશે પણ હુંતો, રાખમાં રતન નહિ નાંખુ!

સુકન્યા—પુજ્ય પિતાજી; મિથ્યા હઠ કરો છો, પતીમાં પ્રિતીમાન, પતિવ્રતા સ્ત્રિયોને કોઇ કાળે દુઃખ દેખાતુજ નથી. હું આ મારા સ્વામી ચ્યવન મુનીની, પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરીશ!

રાજા—બેટા સુકન્યા; અત્યારે તો હુ તને વરાવીશ, પણ પાછળથી જ્યારે દુઃખ પડશે ત્યારે તુજ મને તિરસ્કારની નજરે જોઇશ!

સુકન્યા—પતિવ્રતા સ્ત્રિયોને, આવવાના સુખ દુઃખથી હર્ષ શોક થતોજ નથી.

રાજા—ભલે જ્યારે તારી મરજી છે તો મારે ના નથી. (મુની તરફ હાથ જોડીને) હે મહામુની! હુ આ મારી સુકોમળ બાળા સુકન્યા આપને વરાવું છુ આપના તપો બળે તેના શિયળનુ રક્ષણ કરી મારી લાજને વધારશો!

(ચ્યવન મુની સાથે સુકન્યાનાં લગ્ન.)

ચ્યવન મુનીને કન્યા આપી. શર્યાતી રાજા પોતાનો પરીવાર લઇ નગ્ર તરફ ગયો. અહીં સતી સાધ્વી, પતીની અનન્ય ભાવથી સેવા કરે છે, રાત્રિ દિવસ જાગતી અને પતીની આજ્ઞાને પ્રભુ પાસે માગતી અલબેલી અબળા, સ્વામીની શેવામાં તતપર રહે છે.

અમર—કૃપાનાથ; પતિવ્રતા ધર્મનો પ્રતાપ કેટલો હશે, તે મને સંક્ષેપથી સમજાવો!

અહંત—સાંભળ અમર! તે પણ સમજાવુ. પતિવ્રત ધર્મનો પ્રતાપ કળી ન શકાય એવો ગહન છે.

કાંટા ભોકી કારમા કોપાવ્યો છે કાળ. રૂષિવર. ૧
સેના સઘળી ભોગવે, દેહે દારૂણ દુઃખ;
[1]રહેમ નજર રાખ્યે થશે; સદ્ય સમીપે સુખ. રૂષિવર. ૨
પામર પદરજ આપની; રાય બન્યો છું રંક,
ક્રોધ સમાવો કારમો, પાછળ નાંખી [2]પંક. રૂષિવર. ૩

હે ભૃગુકુળના મણી, સાક્ષાત અગ્નિરૂપ પ્રભુ ચ્યવન મુની મહારાજ; મારી અજ્ઞાન દીકરી સુકન્યાએ અજાણથી આપની આંખો ફોડી અપરાધ કર્યો છે તેને માટે હું શર્યાતી રાજા આપની પાસે ક્ષમા માગુ છું.

રૂષિ કહે છે. હે રાજા હવે હું અંધ થયો. વળી મારી અવસ્થા પણ થઈ જેથી હું દુઃખી થઇશ; માટે મારા શરીરની સેવાને સારૂ, મારો અપરાધ કરનારી તારી દીકરી સુકન્યાને મારી સાથે વરાવ!

રૂષીનાં વાક્યો સાંભળી રાજા વિચારમાં પડી ગયો. અરે આવી સુકોમળ શશીકળાને આવા વૃદ્ધ અને અંધ પુરૂષને કેમ પરણાવાય! ઉછળતી વયની ખિલતી કળી સમાન કન્યાને કાદવમાં કચરી દેવાથી શું ફળ! સુકન્યાને વૃદ્ધ અને અંધ ચ્યવન રૂષી સાથે વરાવવી તે કરતાં, યમ લોકમાં પહોચાડી દેવી તે સારૂ છે.

રૂષિ—કેમ રાજા કાંઇ જવાબ દેતો નથી, તારી પુત્રિને મારી સાથે વરાવછ કે નહિ?

રાજા—પ્રભુ! હું તેજ વિચારમાં છું.

રૂષિ—હવે વિચાર કાંઇ કરવાનો નથી, તારી સુકોમળ સુકન્યા કે જેનુ રૂપ જોઇ હું મોહીત થયો છું; તેને મારી સાથે વગર વિલંબે વરાવી દે! નહિતો વિપરીત થશે.

રાજા—મહારાજ. અપરાધ એ કન્યાનો છે, અને આપે સઘળી સૈન્યાનાં મળ સુત્રને રૂંધ્યાં છે, એવું આપ જેવા દયાળુ પુરૂષને ન ઘટે! તેનો દંડ મારી પુત્રિને અગર મને મળવો જોઇએ.

રૂષિ—અનેકને અકળાવાથી કાર્યનો નીવેડો ઝટ આવે છે. કન્યા આપી સૈન્યના દુઃખનુ નિવારણ કરાવીલે! વાર ન કર!

સતી સુકન્યા મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે મારા અપરાધે કરીને સર્વને દુઃખ થયું છે. વળી મારા પિતા પણ અતી દુઃખી થઇ ગયા છે, માટે એ સર્વનું દુઃખ હુંજ ઉપાડી લેઉ!

---

૧ રહેમ નજર-અમિદ્રષ્ટિ; કૃપાદ્રષ્ટિ, ૨ પંક-પાપ. અપરાધ. (કાદવ)

(દ્રષ્ટાંન્ત) પતિવૃતા મંગળા.

કોઇ સમયે વિષે આશરે બે ત્રણ હજાર ઘરની વસતીના ગામમાં, એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો જે અતિ વિદ્વાન હતો. જેનું ગામમાં તો શું પણ આસપાસ પાંચ ગાઉ ફરતુ નામ હતું. બ્રાહ્મણ સકળ વિદ્યાનો જાણ હતો; જેને રાજ દરબાર તરફથી પણ વરસ દિવસમાં ચાર પાંચ વખત આમંત્રણ આવતું હતું, પોતાની વિદ્વતાને લીધે બ્રાહ્મણનું માન્ય સારૂ હતું.

પુર્વના પુન્યે પતીવૃત ધર્મને જાણનારી, સુઘડ અને સ્વરૂપે, સુંદર સ્ત્રિ હતી, જેનું નામ, મંગળા ગવરી હતુ. મંગળા તે મંગળાજ, સવારના પહોરમાં તેનું મુખ જોવામાં આવ્યું હોય તો આખો દીવસ આનંદમાં જાય, અજવાળી બીજને દીવસે જોવામાં આવ્યુ હોય તો મહીનો આનંદમાં જાય અને બેસતે વરસે જોવામાં આવ્યુ હોય તો આખુ વરસ આનંદમાં જાય.

જાણે કોઇ મહાસતીની પાસે શીખી, અભ્યાસ કરી, તૈયાર થઇને આવી હોય તેવી, રૂડી રીત ભાતને સમજનારી, વટ વહેવારને જાણનારી, પતીવૃતા મંગળા સ્વામીની સેવામાં સદા તત્પરજ રહેતી હતી. પતીના મુખમાંથી ઉચ્ચાર થતા પહેલા માગેલી વસ્તુ લાવીને હાજર કરી દેતી, હમેશાં સવારમાં સ્વામીની પહેલા જાગ્રત થતી; દીશા જંગલ દાતણ પાણી કરી, ઘરનુ સઘળું વાસી કામ કરી રહ્યા બાદ, પાણી ઉનું મુકી પોતે સ્નાન કરી પ્રભુનું સ્મરણ કરતી અને સ્વામી જાગ્રત થશે ત્યારે શું શું સાહિત્ય તૈયાર કરવી પડશે તેને માટે ચકતી રહેતી. પંડીત પલંગમાંથી નીચે ન ઉતર્યા હોય તે પહેલાં તેમને માટે દાતણ પણ તૈયાર રાખી મેલતી, અને તે કામ પરવાર્યા બાદ, સુગંધીદાર તેલ વિગેરે પદાર્થો શરીરે *મર્દન કરીને ગરમ પાણીથી નવરાવતી. ત્યાર પછી, સ્વામી શ્રી સર્વેશ્વરની સેવામાં બેસતા ત્યારે પોતે તેમા ભાગ લઇ પતીની પુજામાં હાજર રહેતી. અગર ચંદનનો ધુપ તૈયાર કરી આપવો, ઘીના દીવા કરી આપવા, બાગીને ત્યાંથી ફુલ લાવી આપવાં એ બધુ કામ કરી રહ્યા પછી જમવાને માટે જોઇતી, રસોઇના કામમાં હાજર રહેતી! આમથી પ્રભુની આરતી ઉતરતી અને મંગળા ગવરી અગ્નિ દેવને ઘીથી તૃપ્ત કરીને ઠારી દેતી. સુંદર સાગના પાટલા ઢાળી ઉત્તમ આસન બનાવી રસોઇ પીરસી નાથને જમાડતી, ત્યાર પછી પલંગ પાથરી પતીને સુવારતી. સ્વામી થોડી વાર આળોટી, બહાર જાય તો હજાર ઇચ્છા. કદાચીન નિંદ્રાવશ થવાની ઇચ્છા વાળા થાય તો પતીની

* મર્દન=ચોળવું; મસળવુ

પતીવ્રતા મંગળાનો સ્વામી પાંચ સાત ગાઉને છેટે કોઇ ગામમાં ચંદીનો પાઠ કરવાને માટે ગયો હતો, અને મંગળા ત્રણ દીવસથી એક અન્ન જમીને પતીની વરસાદની માફક વાટ જોતી બેઠી હતી.

જ્યાં પુરૂષ પાઠ કરવા ગયો છે, ત્યાં જે ઘેર યજ્ઞ છે તેના સગા સ્નેહીઓ આવેલા છે, તેમાં મહામંગળાના પાડોસના માણસો પણ આવેલા છે; તેઓ સેજ સ્વભાવે કાંઇ વાતે વાત નિકળતાં, મહામંગળનાં વખાણ કરવા લાગ્યા, તે વખતે આસપાસના આઠ દશ ગાઉ ફરતા ગામના આવેલા સંબંધીઓ સાંભળે છે. વાત કરનાર મહામંગળા નથી કહેતો, પણ એકલો મંગળા શબ્દ વાપરે છે એટલે મંગળાનો સ્વામી એમ સમજ્યો કે આ લોકો મારી બઇરી સંબંધી વાત કરે છે. એવો વહેમ પડવાથી, અડધુ ધ્યાન પાઠમાં અને અડધું તે તરફ રાખીને એક કાનેથી સાંભળતો પણ જાય છે.

નારી અઘોરી છે, આળસુ છે, એના ધણીને ગુલામ જેવો ગણે છે. ધણી પાસે વૈતરૂં કરાવે છે. મજુરી કરાવે છે, બેઠી બેઠી પાણી મંગાવે છે, એવા એવા શબ્દો ઉપર તો વિશ્વાશ ન બેઠો, પણ તેમાં એમ પણ આવ્યું કે ધણી બહાર ગામ જાય છે, ત્યારે પરાયા પુરૂષોને ઘરમાં ઘાલીને મોજ ઉડાવે છે. આજ ત્રણેક દીવસથી એનો ધણી કાંઇ બહાર ગામ ગએલો છે, અને એને ઘેર શીરા શેકાય છે ને ભજીઆં તળાય છે.

ઉપરના શબ્દો સાંભળીને મંગળાના સ્વામીને માઠું લાગ્યું અને યજમાનને કે આચાર્યને મળ્યા વિના પોથી બાંધીને ઉતાવળો ઘેર આવ્યો. જે વખતે ગામમાં પેઠો તે વખતે સંધ્યાકાળ સમય થવા આવ્યો હતો તેની સ્ત્રિ પુતિને યાદ કરતી પરમેશ્વરનું સ્મર્ણ કરતી છેક ઉપરના એટલે પાંચમા માળામા
બેસતાંતી, તેને તેના નાથે અવાજ કર્યો, હે નારી! શબ્દ સાંભળતાની સાથે,
ચંદનનો ફુીએ ઉભી થઈ બોલી, બોલ્યની બલીહારી! આજ્ઞા પતી! કોથાય-
ફુલ લાવી આસ્વામી જમણો હાથ ઉચો કરીને અને અંગુઠાની પાસેની આંગળી
રસોઈના કામમાંને, આંગળી નમાવી સાન કરીને કહ્યું કે એકદમ નીચે
ગળા ગવરી અગ્નિ ઉતાવળી અને એકદમ આજ્ઞા થવાથી સ્ત્રિ નીસરણીઓ
હાળી ઉત્તમ આસન પતી સેવામાં સદાય તત્પર રહેનારી, એ આવી નાથ!
પલંગ પાથરી પતીને મેલ્યું.
તો ઇશ્વર ઇચ્છા, કહારા તે જગાએ પથ્થર જેવી જમીન હતી પણ પુરાનુ

* મર્દન=ચોળવું;ઘસવું. અને જેમ પાણીમાં ફુલનો દડો પડતાં જરાએ

અવાજ ન થાય તેમ અવાજ ન થયો, અને નારી પાણી ઉપર ચાલતી આવી પતીના ચરણમાં મુસ્તક મુકી હાથ જોડી ઉભી રહી. નારીને ઝીલવાને માટેજ તૈયાર થએલું સરોવર ગુમ થઇ ગયું, પાછી હતી તેવી જમીન દેખાવા લાગી.

આ બનાવથી તેના પતીને ખાતરી થઇ કે ત્યા વાત થાય છે તે મારી સ્ત્રિની નજ હોવી જોઇએ એ કોઇ બીજી સ્ત્રિની હશે, એમ નક્કી કરી, વિશેષ વાત નહિ કરતા સ્ત્રિને એટલુજ કહ્યું કે હુ તો માત્ર તમને કહેવાજ આવ્યો હતો કે હજી બે ત્રણ દિવસ થશે માટે ફિકર ચિન્તા ન કરશો; હુ જાઉં છું. (પુરૂષ વિદાય થયો, સ્ત્રિ ઘરમાં ગઇ.)

પતિની આગ્નાથી પતિવૃતા સ્ત્રિનું પડવું, પથ્થર જેવી જમીનમાં સરોવરનું બની જવું, જળ દેવીનું પ્રગટ થવું. મંગળાને ઝીલી લઇ તેના સ્વામીના સનમુખ ખડી કરી, દેવી એ સઘળુ નજરે જોઇ, મહામંગળા પટલાણીતો ચકીતજ થઇ ગઇ; અને મન સાથે વિચારને ગોઠવતી ઘેર આવી કે, આ શું આશ્ચર્ય, આ શો ગજબ, આનું શુ કારણ. અજબ ચમત્કાર એટલે ઉંચેથી પડતાં બઇની હીમ્મત પણ ખુબ ચાલી. લાવ્ય પુછી આવું તો ખરી.

નવીન નવાઇ જાણવાને અતી આતુર મહામંગળા, પતીવૃતા મંગળાને ઘેર આવી બહારથી અવાજ કરી બોલી. ઘરમાં કોણ હશે બેન ? તેને પતીવૃતા મંગળા જવાબ આપે છે. જે હો તે ઉભાં રહેજો. હુ બારણાં ઉઘાડુ છુ. (બારણા ઉઘાડી આવેલી મહા મંગળાને આવો બેન કહીને ઘરમાં લીધી.)

પ-મંગળા—કહો બેન ક્યાંથી આવ્યાં અને શુ કામને માટે !

મ-મંગળા—હુ જાતની કણબણ છુ. પેલા વાસમા રહુ છું, તમને કાંઇ પુછવા આવી છું.

પ-મંગળા—બોલો બેન, તમે જે પુછશો તેનો, હુ જાણીતી હઇશ એટલો સાચો ઉત્તર દઇશ.

મ-મંગળા—તમારૂ નામ શું બેન ?

પ-મંગળા—મારૂ નામ મંગળા છે બેન.

મ-મંગળા—ત્યારે મારને તમારૂ નામ તો એકજ છે.

પ-મંગળા—તમારૂ નામેય મગળા છે ?

મ-મંગળા—હાજી, મારૂ નામ મહા મંગળા છે.

પ-સંગળા—વારૂ, હવે તમે જે પૂછવું હોય તે પુછો ?

સ-સંગળા—તમારા ઘરવાળા કયાં છે ?

પ-સંગળા—તે તો બહાર ગામ ગયા છે, તેમનું કામ હોય તો બે દીવસ પછી આવજો.

સ-સંગળા—ના ના; હુતો સેજ પુછું છું, કામ તો તમારૂંજ છે ?

પ-સંગળા—ત્યારે બોલો ઝટ !

સ-સંગળા—આમ આટલાં બધાં આકળાં ઉતાવળાં શુ થાઓ છો !

પ-સંગળા—કોઇ દીવસ ન આવતું હોય તે માણસ આવે ત્યારે; માણસને તેના આવ્યાનુ કારણ જાણવાને અતી આતુરતા રહે છે.

સ—સંગળા—આજે સાંજની તમારા સામાજ મકાનમાં હું મારા સગાને ઘેર જમવા આવી હતી, અને જમીને બહાર નીકળી તે વખતે તમે બારીએથી પડયાં પણ તમને વાગ્યું નહિ, તેનું શું કારણ ?

પ-સંગળા—બસ ! એજ કારણ અહીં આવ્યાનું છે ?

સ-સંગળા—તે કારણ કાંઇ નાનું સુનું નથી.

પ-સંગળા—વાંસ ઉપર ચઢવાનો અભ્યાસ કરતી વખતે નટના છોકરાને પડતો ઝીલવા તેના સંબંધીઓ હાજર રહે છે તેજ પ્રમાણે નિરંતર પતી સેવામાં પ્રિતી રાખનાર પતીવ્રતા સ્ત્રિઓને પગલે પગલે પ્રભુનાં પારશાદો ફરે છે.

સ-સંગળા—પતીવ્રતા સ્ત્રિ કોને કહેવી ?

પ-સંગળા—પતીવ્રત ધર્મને પુરેપુરો જાણનારી અને પતીવ્રત ધર્મને પાળનારી સ્ત્રિ તે પતીવ્રતા કહેવાય.

સ-સંગળા—પતીવ્રત ધર્મ એટલે શુ ?

પ-સંગળા—સ્વામીની આજ્ઞામાં રહેવું અને તેને-પ્રભુ તુલ્ય ગણી તેની સેવા ઉઠાવવી.

સ-સંગળા—મને ઝટ સમજણ પડે તેમ સમજાવો.

પ-સંગળા—આપણા ધણીને દીશા-જંગલ જવા પાણી આપવું. એમને દાતણ પાણી આપવાં. તેમને તેલ મર્દન કરીને, શરીર ચોળીને ઉના પાણીથી નવરાવવા, રૂડી રીતે રૂડા પ્રકારે રસોઇ કરી તેમને જમાડવા, સુવાને માટે સ્વચ્છ અને સુંદર ઓછાડ બીછાવી સુવાડવા, તેમની પગ ચંપી કરી અને પંખા કરી ઉંઘાડવા, જાગ્રત થાય ત્યારે શું માગશે ને શું કહેશે ને સાંભળવા આતુર રહેવું.

મ-મંગળા—બસ ? આજ પરતીવરતા ધરમ !

પ-મંગળા—હા હા એજ, એતો નથી કાંઇ સેજમા થઇ જાય તેવું. એવી રીતે સેવા કરવી કે કોઇ દીવસ સ્વામીનું મન ઉચું ન થાય.

મ-મંગળા—આ પ્રમાણે વરતીએ તો મેરૂથી પડતુ મુકીએ તોય વાગે તો નહિંજને ?

પ-મંગળા—નાનાના વાગે પણ નહિં અને મરી જવાય પણ નહિ ?

મ-મંગળા—પાછુ ત્યારે કાલથી પરતીવરતાનો ધરમ ?

પ-મંગળા—બહુ સારી વાત ! એથી વિશેષ ધર્મ કે પુન્ય સ્ત્રિયોને માટે બીજું નથી, શ્રેષ્ટ અને સર્વોપરી ધર્મ તેજ છે.

પતીવ્રતા મંગળા ઘેર આવી અને રાત્રીના વિચાર શુન્ય થઇ ગઇ. કાલ સવારથી આપણે પરતીવરતા ધરમ પાળવા માંડવો.

(કર્તા) હમેશાં સવા પહોર દિવસ ચઢયા પછી જાગ્રત થતી હતી અને આજે સવા પહોર રાત્રી બાકી રહી છે અને જાગ્રત થઇ ગઇ. દીશા-જંગલ જઈ આવી. દાતણ પાણી કરી પરવારી નહાવાનુ ઉનુ પાણી કરી પોતે નાહીને બેઠી, ત્યાર પછી સ્વામીને માટે પાણી ઉકાળી મુકયું. રોજના અભ્યાસે વખતસર પટેલ જાગ્રત તો થાય. પણ આજે નારીનો ગણસારો સાભળી આંખ મીચીને પડી રહ્યા છે, એમ જોવા અને જાણવા માટે કે શુ કરે છે. એટલામા તો લ્યો ઉઠો હવે ! જુવો ઝાડે કરવા જવાના લોટામાં પાણી ભરી મુક્યુ છે ને લઇને જાઓ ! ને આવશો ત્યારે હાથ પગ ધોવાને ઉનુ પાણી આપીશ; એમ મહામંગળા પટલાણી બોલ્યા.

પટેલ—હજી મારે ઉઠવાનો વખત થાય છે.

પટલાણી—થાય છે થાય છે, નહિં ઉઠો ઝટ !

પટેલ—પણ આટલું બધું વહેલું ઉઠીને કરવુ છે શુ ?

પટલાણી—કરવું કાંઇ નથી પણ ઉઠો !

પટેલ—(ઉઠીને) લ્યો થયુ, આ ઉઠયા !

પટલાણી—એમ નહિ ! હવે બેસશો નહિં ! જાઓ ઝાડે ફરવા. ભાગોળે જઇ આવો !

પટેલ—થયો હોઉ તોય જઉ ! ને ના થયો હોઉ તોય જઉ ?

પટલાણી—હા હા ! જઇ આવો ઝટ !

પટેલ—હોકો પીધા વિના ઝાડોજ નહિ ઉતરે !

પટલાણી—લ્યો હોકો ભરી આપુ, પી લ્યો ઝટ !

પટેલ હોકો પી ભાગોળે જઇને આવ્યા એટલે પટલાણીએ પાણી આપ્યું, ત્યાર પછી દાતણ કરાવ્યું. પછી કહ્યું નાહી લ્યો ઝટ !

પટેલ—આજે ઝટ ઝટ ! કેમ થઇ રહ્યું છે તે સમજાતું નથી ?

પટલાણી—મારે પરતીવરતાનો ધરમ પાળવો છે. ઉતાવળ કરો ! ન્હાવા બેસો; હું શરીરે તેલ મસળીને ગરમ પાણીથી નવરાવું ! પટેલ નાહિ ધોઇને તૈયાર થયા. ત્યારે પટલાણીએ રસોઇ તૈયાર રાખેલી હતી. દાળ, ભાત, શાક ને પતીવ્રત ધરમ પાળવાનો પહેલો દીવસ એટલે કંસાર પીરસી દીધો.

પટેલ--આજે તો ખાવાનું પણ કર્યું છેને શું ?

પટલાણી—હા જમી લ્યો ઝટ !

રોજ તો પટેલ રોટલો પણ સુખ્ખે દેખતા નહોતા તે આજે કંસાર ચોળતાં વિચાર કરે છે કે, રખ્ખે ને કાંઇ કપટ તો નહિ હોય ! કાંઇ ખવ-રાવીને મારીને ચાલી તો નહિ જવાની હોય ! ચાલો જોઇએ છીએ શું થાય છે. પટેલને જમાડીને હોકો ભરી આપ્યો. પટેલ હોકો પીએ છે એટલામાં ઉતાવળે ઉતાવળે લાલુશ પોતે ખાઇ લીધું, પછી ખાટલો પાથરી તૈયાર કરી પટેલને કહ્યું ! સુઇ રહો ! હું પગ ચાંપું ! જરા પંખો નાંખું.

પટેલ—મને ઉંઘ નથી આવતી !

પટલાણી—ના આવતી હોય તોય સુઇ રહો !

થોડીવારમાં નિદ્રાવશ થઇ ગયા. સાંજનો એકાદ પહોર દીવસ બાકી રહ્યો એટલે, ઘેનમાં ઘેરાએલા પટેલને જાગ્રત કરીને કહ્યું કે બહાર જાઓ !

પટેલ—ક્યાં બહાર જઉ ?

પટલાણી—થોડેક છેટે જઇ આવો ! સંધ્યાકાળ પહેલાં પાછા વળજો અને જેવા આવો તેવા રસ્તા ઉપર ઉભા રહીને મને બોલાવજો; હે નારી ! કહેજો, અને હુ આવીને બારીએ ઉભી રહું એટલે હાથ ઉંચો કરી આંગળીથી સાન કરીને કહેજો કે, એકદમ નીચે આવ !

પટેલ—આ બધુ શુ કરવા કરવુ પડે છે ?

પટલાણી—તમે તમારે હુ કહુ એમ કરોને ? તમારે "પાડા પાડીનુ શું કામ છે"!

પટેલ—બહુ સારૂં લે આ ચાલ્યો, બરાબર સંધ્યાકાળે આવીશ.

પટેલ લુગડાં પહેરીને બહાર નીકળ્યા. પટલાણી ત્રિજે માળ ચડીને બેઠાં છે, અને પટેલનો અવાજ સાંભળવાને આતુર થઈ રહ્યા છે. ઘણીવાર થઇ, પટેલ ના આવ્યા ત્યારે, વારે વારે ઉઠીને બારીએ ડોકીઆં કરવા લાગી. એમ કરતાં થોડી વારે પટેલે અવાજ કર્યો. હે નારી! ધસી ઉઠીને બારીએ આવી બોલી બલીહારી!

પટેલ—(હાથ ઉંચો કરીને અને આગળીથી સાન કરીને) એકદમ નીચે આવ!

પટેલનો અવાજ થતાંની સાથે પટલાણીએ બારીએથી પડતુ મુક્યુ ત્યાં નીચે કઠણ જમીનમાં માથું'જ આવી ગયું. માંથુ ફુટી ગયું અને બેભાન થઇ ગઈ. તે વખત અડોસી પડોસી દોડતા આવ્યા. સારવાર કરતાં જરા તમ્મર ઓછા થયા, અને ભાન આવ્યુ ત્યારે પતીવ્રતા મંગળાને ગાળો ભાંડવા લાગી. ઓ રાંડ ભટાણી! ઓ તારૂ કાળુ થાય ભટાણી! ખબર સાંભળી પતીવ્રતા મંગળા, ખબર કાઢવા આવી, રાંડ મને મારી નાખવાની ધારી હતી કે શું! રાંડ કહેતી હતી કે જરાય નહિ વાગે અને કેમ વાગ્યું!

પતીવ્રતા મંગળા—ખરી પતીવ્રતાઓને તો પહાડ ઉપરથી પડે તોય શરીરે ઉની આંચ આવતી નથી. અને તમારૂ માથું ફુટી ગયું એ શુ! તોપણ હજી તમને નથીજ વાગ્યું એમ કહીએ તોય ચાલે. જૂવો હજી શરીરે કોઇ પ્રકારની ખોડ આવી નથી. એકાદ હાથ કે પગ ભાગ્યો નથી, આટલે ઉંચેથી જાણી જોઇને પડનાર માણસ જીવતું શી રીતે રહી શકે.

મહામંગળા—ત્યારે હજી તો તારે હાથ પગ ભાગવાનો વિચાર હશે કેમ? પરતીવરતાનો ધરમ પુછવા આવી એ ગુનો કર્યો કેમ! બળ્યો તારો પરતીવરતાનો ધરમ.

પતીવ્રતા—બળ્યો બળ્યો કહીશ નહિં, તારાથી ના બને તો ના પાળીશ.

મહા મંગળા—એક દહાડો પાળ્યો એટલામાં તો રાતુ થઇ ગયુ ત્યારે ઝાઝા દીવસ પાળીએ તો રોજ પછાડો ખાવી પડે!

પ-મંગળા—હા તેમ તો ખરૂ, સ્વામીની જીભ હાલે તેમ આપણા પગ હાલવા જોઇએ.

મ-મંગળા—એવુ વળી પહેલુ ક્યારે કહ્યું હતું? હાય હાય! તમને ના વાગ્યુ ને મને કેમ વાગ્યુ!

પ-મંગળા—પાળવામા કાંઇ ખામી હશે? શી રીતે પાળ્યો તે કહે જોય?

મ-મંગળા—રોજ કરતાં વહેલી ઉઠીને તૈયાર થઇ ગઇ. પછી એમને ઉઠાડયા.

પ-મંગળા—ઉઠાડયા કે એમની મેળે ઉઠયા ?

મ-મંગળા—ના...મેં પરાણે ઉઠાડયા. ઉઠાડીને ઝાડે ફરવા મોકલ્યા.

પ-મંગળા—મોકલ્યા કે ગયા ?

મ-મંગળા—તમે સાંભળો ! વચમાં ના બોલો. મેં મોકલ્યા. એમને તો વાર હતી. આવ્યા કેડે હોકો ભરી આપ્યો તે પીધો. ત્યાર પછી નવરાવ્યા, જમાડયા, સુવાડયા; પગચંપી કરીને ઉઘાડયા, ને સાંજ પડવા આવશે તો પડતુ મુકવાનો વખત થઇ જશે એમ જાણી ઉઠાડયા. ઉઠાડીને કહ્યું કે તમે ગમે ત્યાં બહાર જાઓ ! જો કે એમને તો જવું નહોતું પણ મેં જાણે ધક્કા મારીને કાઢયા. મે એમને સમજણ પાડીને મોકલ્યા કે, બહારથી આવીને, તાબડતોબ મને અવાજ કરવો, અને હું બારીએ આવું એટલે મને સાન કરી કહેવું કે નીચે આવ ! એમના ગયા પછી હું બારીએ ડોકીઆં કરીને થાકી, પછી થોડીવારે આવ્યા. એમણે ઘાટો પાડયો ને મેં તરત પડતું મેલ્યું.

પ-મંગળા—તમે ધરમ પાળ્યો એતો ખરો, પણ હજી ખામી ઘણી આપણાથી એમને પરાણે મોકલાય નહિં, એમની ઇચ્છા મુજબ સેવા થાય ત્યારે તે ધર્મ પાળ્યો કહેવાય. માટે હજી ઝાઝા દિવસ અભ્યાસ રાખશો તો તમે પણ નિર્ભયપણે પાળી શકશો. એ એક દીવસમાં બની જાય તેમ નથી, એ કાંઇ લાડવો નથી કે મોમાં મુકી દેવાય. પતીવ્રતાને માટે સ્વર્ગનાં દ્વાર સદા ખુલ્લાં છે.

અમર—અહાહાહા ! પતિવ્રત ધર્મનો પ્રતાપ તો અદ્દભુત છે, હું તો સાભળીને ઠરીજ ગયો. હવે સતી સુકન્યાનું ચરિત્ર શરૂ કરો !

મહંત—આતો લૌકીક દ્રષ્ટાન્ત કહ્યું, તેમાં તું ઠરી ગયો. ત્યારે સુકન્યાનુ ચરિત્ર સાંભળીને તો હેરત પામી જઇશ. સાંભળ !

એક સમયને યોગે. સતી સુકન્યા નાહીને આન સરોવર ઉપર વસ્ત્ર બદલે છે, તેનુ એકજ વસ્ત્ર, તે પણ પવનના સપાટાથી અંગથી અળગુ ઉડી રહ્યું છે. જેનું મુખ ચંદ્રના તેજને લજાવી રહ્યું છે, તે વખતે સંજ્ઞા (અશ્વરૂપા) સ્ત્રિની નાસીકાથી, સુર્યની સજ્ઞાએ ઉત્પન્ન થએલા, એવા દેવતાઓના વૈદ, અશ્વનીકુમાર, નામે નાસત્ય અને દસ્ત્ર સ્વર્ગમાંથી ઉતર્યા, અને નિર્જન વનને શોભાવતી સુવસ્ત્રાલંકાર સહીત સુંદરીને જોઇ મોહ પામ્યા, તથા દોડતા પાસે આવી, હસીને બોલ્યા.

[અશ્વનીકુમાર.] રાગ; એતો પુજ્ય પુરૂષ પુન્યશા...ળી. (એ ગ્ઝલ.)

અમો વારી વદન પર વા...રી, અમો.
વાહ ! નિર્જન વનમાં ના...રી.
વાહ વાહ વાન, જેણે ભુલાવ્યું છે ભાન; વાહ ! નિર્જન, અમો. ૧
શું ! સુંદર દેહ શણગા...રી.
કામ દેવની કામના, રંગ રૂપનું ધામ,
યાચક નર આશી ખડા, જુવો જાળવી આ...મ. વાહ ! નિર્જન, અમો. ૨
અમો આવ્યા રમવા જા...રી.
વરી હોય વામા કદી, છળ ખળ કરીને છાંડય;
અંતરથી અળગો કરી, સુર સાથે સુખ માંડય, વાહ ! નિર્જન, અમો. ૩
તમો અમથી બાધો યા...રી.
લલના થાશો લાખનાં, સ્વર્ગ સુખની સાથ;
અસ્ત ઉદયની જાળમા, કશો ન જોશો કાથ; વાહ ! નિર્જન, અમો. ૪
નવ તરૂણી દયો તુચ્છ ક્ષા...રી.

ત્હારા પરણેલા પતીને તજીને સ્વર્ગના દેવતાને વરી સ્વર્ગનું સુખ માણી લે ! આવાં હલકાં. અણગમાં અને નીચાં વચન સાંભળીને અતી ક્રોધાયમાન થએલી સુકન્યા, ક્રોધ વચન બોલી.

(સુકન્યા) **રાગ; રૂડા દીસો છો રાજેશ્વર સુંદીર.**

ભુડા લાગો ! ! ! છો; ક્યા [1]ભોડાં ભુંડુ ભાખાતારે. ભૂંડા લાગો !
હસી ધસી શું સામા આવો ! મુજ ઉપર શો છે તમ [2]દાવો !
ધુળ ભરાશે મુખમાં, મુજને ધાખતારે, ભૂંડા લાગો ! ૧
દેવ તણા દીસો છો સાળા, કરતા આવ્યા ચટકા ચાળા;
ન ખાશો, મુજ ઉપર નજરો નાખતારે. ભૂંડા લાગો ! ૨
નજરે નીર્ખી નૌતમ નારી, વણ તેડયા આવ્યા વ્યભિચારી;
જૂલમ ગુજરશે ગંડુ, જુવતી ઝાંખતારે. ભૂંડા લાગો ! ૩
સુકન્યા શર્યાતિ પુત્રિ, ચ્યવન રૂપીની હું ધર સુત્રી;
નામ સાંભળી, નથી ખરે [3]ખર ખાંખતારે. ભૂંડા લાગો ! ૪

ભૃગુકુળના ભાનું જેવા ચ્યવન મુનીની સ્ત્રિના સામુ જોવા સ્વર્ગના દેવતા સમર્થ ન થાય; તો તમે નીચ વ્યભિચારી. અગ્નિની ઝાળમાં પડવા શા માટે

૧ ભોડા=વગડે ભટકતા જંગલી ભોડાની એક જાત. ૨ દાવો=હક ૩ ખર=ગધાડો.

તૈયાર થાઓ છો! જન્મતાંજ જેની દ્રષ્ટિએ પુલોમા રાક્ષસ બળીને ભષ્મ થઇ ગયો! તે રૂષીનો તમને કેમ ભય લાગતો નથી.

(અશ્વનીકુમાર) રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે.

એ મદડામાં શુ મોહ્યાં રે. મન મોહની.
સંસાર સુખ સૌ ખોયાં રે. મન મોહની.
કરચોલી કાયામાં પડતી, ખરે લબડતી ખાલ;
દીલ ઉપર ડાઘા બહુ દીસે, બુઢ્ઢો રીસે બેહાલ રે. મન મોહની. ૧
અંગતણું આચ્છાદન જોતાં, વરવા વાંકા વાળ;
લીટ નાકથી બહાર દરડતુ, મુખ્ખે દરડતી લાળ રે. મન મોહની. ૨
કાને કાંઇ સંભળાય નહિ, વળી આંખેથી નવ સુજે;
ડગલું દેતાં દૈવ્ય પોકારે, કાયા તો થર થર ધ્રુજે રે. મન મોહની. ૩
આંખે જોતાં આંખ ઠરે નહિ, હૈયું ન થાએ હળવું,
વિષય સુખમાં વિશ્વ ઝલાયું, તે તુજને ક્યાં મલવું રે. મન મોહની. ૪

[કવિ] નિરંતર પતી સેવામાં પ્રિતીમાન એવી સતી સુકન્યાથી, સ્વામીની નિંદા સહન થઇ શકી નહિ તેથી, અશ્વનીકુમારને ધિક્કારીને વળી ક્રોધ વચન બોલી.

[સુકન્યા] રાગ; એતો ગજબ ગણાય, ગણાય પછી ગામમાં; (ઓચ્છવ.)

આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર!!
ગુમાર તમે ૧ગાંગલા, આવ્યા છો ક્યાંથી ગુમાર!
આપને અધીક ગણો; બીજાને તુચ્છ ભણો;
ખાંતે રાખીને ૨ખુમાર. ખુમાર તમે. ૧
હલકા ઉચ્ચારથી. હલકા જાણાઓ છો;
કોના દીસો છો કુમાર. કુમાર તમે. ૨
નીચાનો નિચ બોલ, પડધા પાડે છે ઢોલ;
બોલીનો રાખો શુમાર. શુમાર તમે. ૩

અશ્વનીકુમાર કહે છે; અમુલ્ય હીરાને છાંણુથી ઢાંકનારી, ઢીંગલાની રમતમાં રાજી રહેનારી ઢીંગલી. ઢીમ્મરની જાળમાં ફસાઇને, અસાડ માસનાં અળસીઆની માફક જીવન વૃથા ન ગુમાવ! સમજ વિચાર કર! તુ, શું સમજીને આવા વૃદ્ધ કુરૂપ સ્વામીને વરી; અને તારા બાપે શું સુખ જોઇને વરાવી! પોતાના સ્વાર્થે દીકરીઓને દુ:ખમાં નાખનાર પિતા રવ રવ નર્કના અધીકારી થાય છે. કાંઇ ફિકર નહિ ખેર જે થયુ તે ખરૂ પણ આટલેથી

૧ ગાંગલા=બાયલા, નપુસક, ૨ ખુમાર-ખુમારી, અભિમાન.

૩ જો.]

.... પતીને તજી દે અને અમને વરી ..., દેવને
સમજી જા ! એ વૃદ્ધ કદરૂપ પતીને તજી દે અને
દુર્લભ એવુ ભર જુવાનીનુ સુખ મિથ્યા ન કર ?

અશ્વનીકુમારનાં વચનને સાંભળી સતી સુકન્યા બોલી.

ગિતી.

સતી ધર્મને જાણું, સુકન્યા હુ સતી બાળ જાણુ,
પતી પાદમા અર્પણ, નિશ્ચે મારા તન મન ધન પ્રાણ

આવી અડગ વૃત્તિવાળી સુકન્યાને જોઇ, અશ્વનીકુમારો પ્રસન્ન થયા.
અને બોલ્યા, હે મહા સતી સુકન્યા !

ગિતી.

ધન્ય ધન્ય હે બાળા, પતી સેવામા સાચો તુજ પ્રેમ;
આશીશ દઇએ આજે, દંપતી બન્ને રહો કુશળ ક્ષેમ.

હે નારી તારી સ્વામી ચરણમાં સાચી પ્રિતી જોઇ અમો પ્રસન્ન થયા
છીએ. અમો દેવતાઓના વૈદ છીએ; માટે તારી અને તારા સ્વામીની ઇચ્છા
હોય તો ઉત્તમ પ્રકારની ઔષધીના ઝાડોના રસથી સુંદર સરોવર ભરી. મુનીને
સ્નાન તથા પાન કરાવીએ તો, મુની વૃદ્ધ મટી યુવાન અને અંધ મટી
આંખે દેખતા થાય ! પુછી જો તારા પતીને ! પણ સાંભળ, અમો ત્રણે
એકજ સરોવરમાં સ્નાન કરી બહાર નીકળીએ ત્યાર પછી જેને તુ વરે તે
તારો સ્વામી ?

દેવ વૈદના વચનને સાંભળી સતી સ્વામીની પાસે જઇ બોલી ! હે પ્રાણે-
શ્વર ! અહી સ્વર્ગના દેવતાઓના વૈદ અશ્વનીકુમારો આવ્યા છે, અને તેઓ
એમ કહે છે; કે રૂષીની ઇચ્છા હોય તો અમો તેમને ઉત્તમ ઔષધીના
રસમાં સ્નાન કરાવી. જુવાની તથા આંખો આપીએ.

ચ્યવન—નારી, વૈદને કોણે બોલાવ્યા ?

સુકન્યા—બોલાવ્યા કોઇએ નથી, એમની મેળેજ આવી ચડ્યા છે.

ચ્યવન—મારુ વૃદ્ધ રૂપ ફેરવી જુવાની આપવાની અને અંધપણું
મટાડવાની ઇચ્છા એમને શાથી થઇ ?

સુકન્યા—તે તો હું કેમ કહી શકુ પણ એમ માનુ છુ કે આપ જેવા
પ્રતાપી મુનીની કૃપા મેળવવા માટે હશે.

ચ્યવન—જેમ તુ અનુમાન કરે છે તેમ હુ પણ અનુમાન કરૂં છુ કે;
મારા કદરૂપપણાથી કંટાળીને તેં તેમને સ્તુતી આરાધન કરી બોલાવ્યા હોય ?

સુકન્યા—ના નાથ; એમ નહિં. હું તો તમને ઇંદ્ર સમાન દેખું છું, હું તો સ્વરૂપવાનજ જોઉં છું; અને ત્રિલોકમાં તમારાથી વધારે રૂપાળો કોઇ નર નથી એમ માનું છું.

ચ્યવન—ભલે નારી, ત્યારે તે અશ્વનીકુમારોને આજ્ઞા કર કે, ઔષધીનું સરોવર ભરી મને સ્નાન કરાવે.

મુનીની આજ્ઞા થતાંની સાથે. અમુલ્ય ઔષધીઓ ખોળી તેનો રસ કાઢી એક સરોવર ભરી દીધું, અને સુકન્યાને કહ્યું. તારા સ્વામીને આ સરોવરમાં નવરાવ! અશ્વનીકુમારોએ આજ્ઞા કરેલી સતીએ પતીનો હાથ પકડી તળાવનો કાંઠો દેખાડી દીધો. ત્યારે ચ્યવન મુનીએ ધિરે રહી તળાવમાં ઉતરી ડુબકી મારી વરૂણ દેવનું ધ્યાન કર્યું. ચ્યવન મુનીના ઉતર્યા પછી બંન્ને અશ્વનીકુમારો પણ ઉતર્યા, તેમણે પણ ડુબકીઓ મારી દીધી. થોડીવારે ત્રણે જણ સરખે સ્વરૂપે બહાર આવ્યા અને સુકન્યાની સનમુખ ઉભા રહ્યા.

અશ્વનીકુમાર બંન્ને ભાઇ સુકન્યાની ડાબી બાજુએ અને ચ્યવન મુની જમણી બાજુએ ઉભા રહ્યા છે; તે ઉપરથી સતીએ અનુમાન કર્યું કે આ બંન્ને સ્વર્ગના દેવના વૈદ અશ્વનીકુમાર છે; કારણ કે પ્રથમથી બંધાએલો, પ્રેમ તુટતો નથી અને નવો પ્રેમ ઝટ જોડાતો નથી. વળી એ બંન્ને વારંવાર ઉતાવળા બોલવા લાગ્યા કે; ઉતાવળ કરો! બોલો અમારા ત્રણમાંથી તમારો સ્વામી કયો? બતાવો ઝટ! ઝટ કરો! ઉતાવળ કરો!

સતી સુકન્યા વિચાર કરે છે કે, આ બંન્ને બક બક કરી રહ્યા છે તે મારા સ્વામી નથી. કારણ કે જેની હું થઇ ચુકેલી છું, તેને હાજી પડાવાની પીડા હોયજ નહિ. જેમ કોઇ સ્ત્રી પોતાના નાના બાળકને લઇ બીજા મહોલ્લામા જાય, જ્યાં રમાડવા જેવા બાળકને અનેક સ્ત્રિયો રમાડી રહી છે, ઉછાળી રહી છે, ફુલાની રહી છે, હસાની રહી છે, વારા ફરતી ઝડપીને બાળકને ઝુંટાવી લે છે. રમાડતાં ધરાતીજ નથી, પણ તેની માતાનો જાણે જાણતીજ નથી; કોણ જાણે કોનોય બાળક છે કે જાણે ઓળખતી પણ નથી, એવી રીતે બેઠી બેઠી બીજાની જોડે વાતો કર્યા કરે છે; કેમકે તેના પેટમાં ટાટક રહેલી છે કે; રમાડી લેવા દયો સર્વેને, આખરતો મારે રમાડવાનો છેજ. આવી રીતે અનુમાનથી પ્રમાણ બાંધી પતીને ઓળખી કાઢી સ્વામીના ચરણમાં પડી. તેજ વખતે ધન્ય સતી કહીને બન્ને અશ્વનીકુમાર પણ પોતાના અસલ રૂપે થઇ ચ્યવન મુનીના પગમાં માથાં મુકી નમ્યા.

(કવિ)   રાગ; છપ્પો

રૂપીએ કરીયું સ્નાન, પાન ઔષધનુ કરીયુ;
ધર્યું વરણનું ધ્યાન, વાન વપુ કેર ફરીયું;
વૃદ્ધાવસ્થા મટી જુવાની આવી જોરે;
આંખે આવ્યું તેજ, દેખતાં *કાજળ કોરે;
સુકન્યા સુંદર સતી, નમી નાથના ચરણમાં;
અશ્વનીકુમારો ઓળખી, આવ્યા રૂપીના શરણમાં.

પોતાનો ઉપકાર કરીને વળી ચરણમાં ને શરણમાં આવેલા જોઇને, રૂપી પ્રસન્ન થઇ કહેવા લાગ્યા. હે દેવલાગો હું આપી શકુ એવુ મારી પાસે કાંઇ માગો ! તે સાંભળી અશ્વનીકુમારો બોલ્યા. હે મુની મહારાજ, અમો દેવ છીએ પણ વૈદુ કરીએ છીએ તેથી દેવને માટે કરેલા યજ્ઞમાથી, શોમવલ્લીનો રસ પામતા નથી.

ચ્યવન મુની કહે છે ભલે યાદ કર્યું. મારી પણ એજ ઇચ્છા છે કે, તમને ઇંદ્રની સમક્ષમાં સોમવલ્લી રસ પાન કરાવુ. અને વળી તમને આપ્યા સિવાય ઇંદ્ર પાન કરેજ નહિ, એવુ સદાને માટે ચાલુ રખાવુ તે સાંભળી પ્રસન્ન મુખે હરખતા બંને અશ્વનીકુમારો સ્વર્ગ ગયા.

અહીં જુવાની અવસ્થાને પામેલા ચ્યવનમુની, સુકોમળ સતી સુકન્યાની સાથે સંપુર્ણ સુખના સરોવરમા ઝીલી રહ્યા છે હાસ્ય વિનોદ કરી રહ્યા છે. ત્યા કોઇ વખત શિકારે નીકળેલો શર્યાતી રાજા આવી ચઢયો.

જ્યારે પોતાની પુત્રીને, વૃદ્ધ ચ્યવનમુનીને બદલે બીજા જુવાન બ્રાહ્મણના બાળની સાથે, રમતી, બોલતી વીહાર કરતી અને પતી પ્રત્યે પત્નિ આવભાવ કરતી હોય તેવા આવભાવ કરતી જોઈ, ત્યારે શર્યાતી રાજા અતી ખેદ કરવા લાગ્યો, તથા ત્યા જાહેર નહિ થતા છાનો છૂપો ચાલ્યો ગયો.

રંગમહેલમાં આવેલા રાજાનો રંગ જૂદોજ જોઇને; તેના નેત્રમાં ક્રોધ વરસતો જોઇને તથા તેના ભવાં ચઢેલાં જોઇને બીહીને બીહીતે રાણીઓએ પુછ્યું. હે નાથ, આજે કાંઇ અતી ક્રોધાયમાન થયા છો તે કોના ઉપર ? રાજા કહે છે, આજ મને એ ક્રોધ થયો છે કે મેં પુત્રીને પર પુરૂષની સાથે પ્રિતી અને પતી ભાવથી રમતી જોઇ. અરે હાય દીકરીએ દાટ વાળી નાખ્યો; નાક કાપી નાંખ્યું. લાવ્ય તલવાર લઇ એનુ માંથુજ કાપી નાખી આવુ એટલે ફરીને તેનુ મોઢુ જોવાનો સભવજ ન રહે. રાણીઓ

* કાળજ-કાળજુ.

કહે સ્વામી, તમો આપણી પુત્રીને મારશો ! અને કદાચ તે બ્રાહ્મણનો બાળક શ્રાપ આપશે તો ! રાજા કહે છે. અપરાધીએ દીધેલો શ્રાપ કદી લાગતો નથી; " બંધાયેલો બાળી શકતોજ નથી. "

(રાજા) રાગ; કૈયાજી હયોને પયની પ્યાલી હાથ. (સૈરાંધ્ર.)

ધોઝારી કેરો ઘડવા જાઉં ઘાટ; (૨)
દીકરીએ વાળ્યો દાટ.   ધોઝારી.
સુકન્યાની સંગમાં, દીઠો બ્રાહ્મણ બાળ;
જમાઇને જોયા નહિ. લમણે લાગી ઝાળ.   ધોઝારી. ૧
સુંદર રૂપે શોભતો, *છોભતો નહિ જરાય;
સુકન્યાના કંઠમાં, બેઠો [1]બાંહ્ય ભરાય.   ધોઝારી. ૨
દુર્બળ વર હાર્યા વરી; દોર્યા જમને દ્વાર;
વિષય સુખને કારણે; પરથી બાંધ્યો પ્યાર.   ધોઝારી. ૩
અસીને ધારી હાથમાં, મારૂં બેઉને ઠાર;
કન્યા મુખ જોવું નહિ, કલંક લગાવણ હાર.   ધોઝારી. ૪

હાય ! કલંક લગાવનારી કન્યાને સુકન્યા કહેતાં જીભે કાંટા વાગે છે, માટે કુકન્યા કહીશ.

સતી સુકન્યા, ચકોર ચંદ્રની સનમુખ જુવે તેમ એકી નજરે પતીના સામુ જોઇ રહી છે. બંન્ને સામા સામી બેઠાં છે, ત્યાં, જરાક દ્રષ્ટિ દૂર જતી રહી અને પોતાના પિતાને હાથમાં ઉઘાડું ખડ્ગ લઇ ક્રોધમાં આવતા જોઇને બોલી.

[સુકન્યા] રાગ છત્રપતી દુર્યોધન રાજા. (સૈરંધ્રિ.)

સુકન્યા કહે શીરછત્રને, પીતા મારા આવે છે;
ખરૂ ખડ્ગ ખેંચીને કરમાં, [2]અધર દંતથી ચાવે છે.   ૧
ક્રોધ રહ્યો કાયામાં વરસી, આંખે આંસુ લાવે છે
રોમે રોમે રહ્યો કાળ તે, તંન તાતનું તાને છે.   ૨
ભય લાગે ભરથાર અતીષે, ભય તો ભાન ભમાવે છે;
આપ વિના પડતી પીડાને, સ્વામી કોણ શમાવે છે.   ૩

રક્ષણ કરો ! ના.. થ.

---

* છોભાતો-ઓશંગાતો. છુપાતો; લજવાતો. ૧ બાંહ્ય-હાથ, ૨ અધર-નીચેનો હોઠ.

ભામનીને ભયમાં પડેલી જોઇ, રૂપીએ પાછું વાળી જોયું, ત્યારે રાજાને પુર વેગમાં ધસતો આવતો જોયો. રૂપી બોલ્યા. સબુર ? એટલેજ રહેજે નહિ તો બળીને ભષ્મ થઇ જઇશ ! ક્રોધમાં આવતો કાળો નાગ મંત્રથી સ્થિર થઈ જાય તેમ સ્થિર થઇ ઉભો રહ્યો, તેના મનમાં ભરાએલા ક્રોધનું કારણ બરાબર સમજીને વળી રૂષિ બોલ્યા.

[ચ્યવન] રાગ; નાથ ના કરો વાત ઘર જવાની રે.

અહો રાજવી, સધ્ય શાંન્ત થાઓરે,
સતી એ બાળ, કરે ન કાળ; આવે ન આળ, લ્યોને સંભાળ;
ક્રોધને શમાવોરે. અહો રાજવી. ૧
દેવ વૈદથી, વળીયું મારૂ વાનરે,
વૃદ્ધ કુરૂપ, થયુ સુરૂપ; અતી અનુપ, સાભળ ભુપ,
સરોવરે કર્યું સ્નાનરે, અહો રાજવી. ૨

રાજા; હુ આંખથી અંધ અને શરીરે વૃદ્ધ છતા, તારી પવિત્ર પુત્રિયે મારી પાર્વતી શંકરની સેવા કરે તેમ કરી તે પતીવૃત ધર્મના પ્રતાપે સ્વર્ગમાંથી અશ્વની કુમારોએ આવી, ઉત્તમ ઔષધથી સરોવર ભરી, મને સ્નાન કરાવ્યું અને આંખો તથા જુવાની અર્પણ કરી.

(કવિ) મરાઠી સાખી.

સુની મુખના શબ્દ સાંભળી, ભૂપત પડીઓ પાય;
કર જોડી કરગરવા લાગ્યો, પુરણ ત્યાં પરતાય,
મુક્યું ચરણે શીશ, ચ્યવન રૂપીની થઇ આશીષ.

ચ્યવન—રાજા તારો જય થાઓ ? હુ પ્રસન્ન છું.

રાજા—વળી મને કાંઈ આજ્ઞા કરો કે જેમાં મારૂ પણ હીત સમાયું હોય ?

ચ્યવન—સ્વર્ગના જે દેવતાએ, મને જુવાની તથા આખો આપી, તે વૈદો છે માટે યજ્ઞમાંથી સોમવલ્લી રસ મળતો નથી, તેમને મેં વચન આપ્યું છે કે, હુ તમને ઇંદ્રના દેખતાં તે રસનું પાન કરાવીશ ! માટે વૈદુર્ય પર્વતની અને નર્મદાની પારના પ્રદેશમા યજ્ઞની સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવ ! ત્યાં હુ પંડે આચાર્ય થઇ યજ્ઞ કરાવીશ, અને અશ્વનીકુમારોને સોમવલ્લી રસ પાન કરાવી, મારા બોલેલાં વચન સાચાં કરીશ.

શર્યાતી—જેવી આજ્ઞા; હું હમણાંજ તે કામનો આરંભ કરૂ છું.

મુનીની આજ્ઞા મુજબ બનાવેલા પ્રદેશમા રાજા શર્યાતીએ સઘળી સાહીત્ય તૈયાર કરાવી. મુનીને બોલાવ્યા. યજ્ઞમા આચાર્ય પદ્વીએ ધારણ કરી.

રૂષી બેઠા, અને યજ્ઞની પુર્ણાહુતી, યજ્ઞ નારાયણની ઉત્તમ પ્રસાદી એવું સોમવલીના રસનું ઉત્તમ પાત્ર અશ્વનીકુમારોને આપવા માટે ઉઠાવ્યું.

રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેરૂં.)

(કવિ) દેવોને દેવા, પાત્ર ઉઠાવ્યું જ્યારે;
અહંકાર આણતો, ઇંદ્ર આવીઓ ત્યારે. ૧
(ઇંદ્ર) ક્યાં છે? સુર સાથમાં, વૈદુ કરે છે માત્ર;
તમે કેમ બનાવ્યા, સોમ પામવા પાત્ર. ૨
(ચ્યવન) અલ્યા સુર સૂરના, અમથો ન થઇશ ઉદાસ;
સોમવલ્લી પાનની, મેં આપી છે આશ. ૩
(ઇંદ્ર) ભલે આપી આશ, પણ નાશ થશે લેતાંમાં;
પસ્તાવો પામશો, રૂષી તમો દેતાં માં. ૪
(કવિ) ધાર્યું પાત્ર રૂષીએ, વૈદોને મન ભાવ્યુ;
મુનીને મારવા ઇંદ્રે વજ્ર ઉઠાયુ. ૫
કર્યો ક્રોધ મુનીએ, ધારી ન રાખી ધીર;
એ હાથ ઇંદ્રનો તર્ત રહ્યો ત્યાં સ્થિર. ૬

મુનીને મારવા વજ્ર લઇ ઉચા કરેલા હાથને સજ્જડ કરી નાંખી, રૂષીએ મંત્ર ભણીને યજ્ઞ નારાયણની સમક્ષ જળ છાંટયું, તેજ વખત જેના શરીરનુ પ્રમાણ દેવતાઓથી ન કળી શકાય એવો ભયંકર, યોજન યોજન લાંબી દાઢો વાળો, પ્રચંન્ડ શરીરવાળો, તિક્ષ્ણ અણીદાર ચાર ચાર ગાઉ જેટલા લાંબા દાંતવાળો; મદ નામનો રાક્ષસ ખાઉ ખાઉ કરતો નિકળ્યો; તેને જોઇ ભય પામેલો ઇંદ્ર, રૂષીની ક્ષમા માગવા લાગ્યો.

(ઇંદ્ર) રાગ; અધમ કરમ હું તો નહિ કરૂં. (હરીશ્ચંદ્ર.)

મારી આપો હો મુની મને, આપો જીવત દાન;
કાળથી બચાવો કૃપાનિધી, આવી છે શુદ્ધ સાન. મારીરે. ૧
પુર્ણ પ્રતાપને પેખીને, નમ્ર થઇ ગયો આજ;
ભૃગુના પુત્રને પાએ પડુ, કરો ચાહો તે કાજ. મારીરે. ૨
અશ્વની કુમારો હવે પામશે, સોમવલ્લીનુ પાન,
આપ પ્રતાપની આગળે, મારૂં મુકયું માન. મારીરે. ૩

હે પ્રતાપી મુની મહારાજ, મેં તમને નહિ આપના દેવા માટેજ અટકાવ કર્યો નથી, પણ સુકન્યાના પિતા શર્યાતીની કીર્તિ અને આપના તપનો પ્રતાપ જગતમાં જાહેર કરવાને માટે આ કામ કર્યું હતું, હવે મારા

માધવદાસ.

[કવિ] દોહરો.

શ્રી ગુરૂ ગણુપતિ શારદા, જગનાથ જુગદીશ;
દાસ દીન થઇ મુકતો, ચરણુ કમળમાં શીશ. સિયાવર:

રાગ; શ્રી જગતપતી પ્રભુ આપ સનસતી.

શ્રી જગતકેરા ઇષ, ધર્યું નામ જુગદીશ;
પ્રેમ સહિત પાગ ચાંહે, સેવક નામે શીશ.
અજર અમર અવિનાશી નિરંજન, નામી તીરાકાર;
ભક્ત જનોની ભીડ ભાગવા, સદ્ય થયા સાકાર. શ્રી. ૧
કાંઇક જન્મમાં નિતી શીખવી, કાંઇક જન્મમાં ન્યાય;
કાંઇક જન્મમાં ક્રોધ કરીને, કર્યા દુષ્ટને ઘાય. શ્રી. ૨
સાધુ જનનાં સંકટ હરવા, કરવા સેવક કાજ;
દાસપણું દામોદર ધરીયું, લેશ શરમ કે લાજ. શ્રી. ૩
માતા રૂપે ગયા મલપતા, ચાહી ચાકરી ખાસ;
બ્રાહ્મણુ બાળક ભક્ત આપનો, મહંત માધવદાસ.

[કવિ] **રાગ; વણસીધર જાય નરસઇ નોતરવા. (શ્રાદ્ધ)**

હાંરે જગદીશ પુરીની પાસ; થયા મહંત માધવદાસ. ૧
એતો બ્રાહ્મણુ કેરા બાળ, જેને વહાલા છે શ્રી ગોપાળ. ૨
એતો સુશિલ શિરોમણુ ભક્ત, જેને જાણે છે ગુણથી જગ્ત. ૩
અન્ન ભિક્ષા માગીને લાવે, ભગવાન ભજન મન ભાવે. ૪
એવા સાધુને થઇ સંઘરણી, કહો કીયારે જનમની કરણી. ૫
થયો રોગ ભયંકર ભારી, જેની જતુની તે હીમ્મત હારી. ૬
ધોયાં માતા થઇ મળમુત્ર, માત માધવ માધવ પુત્ર. ૭
જેને માધવ વસીઆ સુખમાં, તેતો દુઃખમાં પડયા પણ સુખમાં. ૮

[**કર્તા**] શ્રી જગંનાથ પુરીની પાસે કોઇ ગામમાં; ગરીબ બ્રાહ્મણને ઘેર ગરીબ સ્વભાવનો બાળક હતો, જેનું નામ માધવ પાડેલું હતું, દીન પ્રતીદીન ઉછરતો બાળક, માતા પીતાને પુરણુ સુખ આપતો જેમ જેમ સમજણના ઘરમાં આવતો ગયો તેમ તેમ તેનુ લક્ષ ઇશ્વર ભક્તિ પારાયણુ થતુ ગયું, બાળપણમાં બાપે ગુરૂદ્વારાએ વિદ્યાભ્યાસ શરૂ કરાવરાવ્યો.

પણ બાપ તો માત્ર ભિક્ષા માગવાનોજ ધંધો કરતો હતો. પુર્વ જનમની રૂડી કરણીએ માધવ દાસનુ ચીત્ત નીરતર હરી સ્મરણમા. સતસંગમાં દેવ દર્શનમાં સંતની સેવામાં. ભગવત ભજનમાં ભમ્યા કરતુ, અને પોને તેનો લાભ પણ પુર્ણ રીતે લેતો માતા પિતાના ગરીબ મળતાવડા, અને શાંત સ્વભાવને લીધે માધવદાસનું લગ્ન પણ બાળપણમાંજ થયું હતુ.

(કવિ) રાગ; ગિતી.

સત્ત સંગતમાં શુરા, ભજન ભાવમા જોતામાં જાય;
દેવ દર્શને દોડે , એહ લક્ષણે કોપ્યા છે માય.

(કર્તા) માધવદાસ સંસારની વ્યવહારીક સમજણના ઘરમાં આવે છે એટલામાં બાપ દેવલોક પામી ગયા. તેથી માધવદાસને ઘણુજ માઠુ લાગ્યું. મનથી માઠુ લાગ્યું પણ જગતને જાહેર ન કર્યું, માધવદાસને એમ માઠુ નથી લાગ્યું કે હાય, બાપ મરી ગયા હવે હુ શું કરીશ; આ સસાર વહેવારનો બોજો મારે માથે પડયો તે કેમ ઉઠાવીશ, પણ મનમાં ફિકર એજ થવા માંડી કે બાપ હતા ત્યાં સુધી આપણે ભજન, કિર્તનમાં દોડતા હતા. તે નભતુ હતું, હવે તે કામમાં ખલેલ લાગશે, વાર ફિકર નહિ, પ્રભુની ચાકરી કરીશું નો તે કળની કુંચી પ્રભુજ બતાવશે.

દેવ દર્શનમા દોડવું, હરી કથામા જવું. સંતસંગમાં જવુ. તે બધુ પ્રથમ ચાલે છે તેમનું તેમ ચાલતુંજ રાખ્યુ માત્ર ગુરૂદ્વારે ભણવાનું બંધ કરી ભિક્ષા ચાલતી કરી. વિશેષમા કોઇ કોઇ વાર માધવદાસ બાળકને તેડવા સારૂ સાધુ વેરાગીના ચેલા આવવા માડયા સાધુ પુરૂષોની આવજાવ એટલા માટે હતી કે માધવદાસ પ્રભાતીઆ ગાવામા પુરણ કુશળ હતા, જેમના ઉપર તે એ વાતે જગદીશની પુર્ણ કૃપા હતી, ભીક્ષા વૃતીમા ધ્યાન થોડું અને સત-સંગમાં વધારે લક્ષ જોઇ માતા કોપ્યા, એક દિવસ અતી ધીક્કારથી માધવદાસને ઠપકો દેવા લાગ્યાં,

(માતા) રાગ; ભ્રમર ન મુકે ખ્યા...લ. (મદાલશા).

બહુ બહેકી ! ગયો તુ બા...ળા, કાંઇ માંડયા ચેટક ચાળા.
તને ક્યારે ગમે છે રળવું, તારે ભુડાં સંગે ભળવું;
તે દેખી મારે બળવુ, અરે ઓ તંન,
મુઝાયુ મન, ભાવે નહિ અન્ન, ઝબકતી ઝા...ળા. કાંઇ ૧
તારે ભાગોળે ભટકવુ, તારે ત્રણ વખત તો ખાવુ;
તારે ગાંડુ ઘેલુ ગાવુ, વળી શી ધાય;

લાગી દીલ લ્હાય, હાય રે હાય; કરમના કા...ળા. કાંઇ. ૨
તેં જોગી જંગમ ઝાલ્યા, ગોઝારા ઘરમાં ઘાલ્યા;
તને અવળા મંતર આલ્યા, મુવો તુજ તાત,
મુવા સમ માત, અરે ખરે ખાત; બન્યા ઓશીઆ...ળા. કાંઇ. ૩

ભક્ત માધવદાસ ગર્જનાથી બોલતાં માતાના મુખના સામું એકી નજરે ટગર ટગર જોઈ રહ્યા છે, માતાના ક્રોધ વચન પુષ્પની વૃષ્ટિથી થતા સુખ રૂપ માની લે છે, સામો જવાબ દેતા નથી, તેમ દેવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી. વળી માતા કહેતાંજ જાય છે.

જા જોગી સંગે જાજે, ચપ્પણ લઇ માંગી ખાજે;
તને દેખી દીલડું દાઝે, ઠરૂં કયાં ઠાર;
ખિખે અંગાર; હૃદય મોઝાર; લ્યાયના લ્હા...ળા. કાંઇ. ૪

માતાના બોલવાથી, માધવદાસે માઠું ન લગાડયું. પણ વિચાર કર્યો કે હવે માતાને માઠું ન લાગે એવી રીતે વર્તવું. આ સંત સાધુઓ ઘેર તેડવા આવે છે તેમને ન આવવા દેવા, અવકાશ મળ્યે આપણે ત્યાં જવું, તે પણ થોડું અને ચુપકીથી કારણ કે માતા તેથી પણ નારાજ છે.

જન્મની આપનારી જનેતાનું દીલ ન દુખાય ને નિશ્ચય પર આવીને માધવદાસ જે પ્રભાતીઆં ગાવાને સાધુના ઝુંન્ડમાં જતા હતા. તે પ્રભાતીઆં, સવારના પરોઢમાં ઘરમાં ગાવા માડયાં. શ્રી જગદીશ્વરની કૃપાથી કાળજુ ઉઘડયું હતું. અને પ્રભાતીઆં ઉપર પ્રભાતીઆ ફુવારાની ધારાની માફક એક ઉપર એક છુટતાંજ હતાં.

ભિક્ષા માગવા જતા, તે પણ જાણે સ્પૃહા વીનાનીજ વાત, કોઇને આંગણે હડીને ઉભા રહેવું નહિ; કોઇને ત્યાં આગ્રહ કરી કોઇ ચીજ માગવી નહીં, માત્ર પ્રભુ ઇચ્છાએ બની જાય તેજ લેવું અને લાવવું. કોઇવાર પ્રભુ નામની ધુન કરતા ચાલ્યા જવું, એને કોઇવાર પ્રભાતીયુ ગાતા ચાલ્યાં જવુ.

ઇશ્વર તરફ સંપૂર્ણ લક્ષ; શાંન્ત, નિરાભીમાની સ્વભાવ, માનાપમાનનો ત્યાગ, તેની સાથે કિર્તન ભક્તિ. તે વડે કરીને માધવદાસની કીર્તિ દેશ વિદેશ ફેલાવા લાગી. કોઇ કોઇ માણસો માધવદાસનાં રચેલાં પ્રભાતીઆં લખી લેવા લાગ્યા; અને પાઠ થએલાં ગાવા લાગ્યા; તે વડે કીર્તિ વિશેષ પ્રસરી.

વાર તહેવાર અને પરવણીના દિવસે માધવદાસ જગન્નાથપુરીના જતા.

અને પ્રભુ દર્શન કરી આવતા. માધવદાસની સુકિર્તી સાંભળીને જગંનાથ પુરીના રાજાને દર્શનની ઇચ્છા થઇ. તેની સાથે તેને સ્વપ્નમાં પણ શ્રી જગદીશ કહી ગયા કે ગુરૂ કરે તો માધવદાસને કર !

જે રાત્રે સ્વપ્ન થયું તેના બીજા દીવસના સવારમાં સભાની વચમાં પુછ્યું કે, આપણા નગરમા કે પાસેની સરહદમાં, માધવદાસ કોણ છે. જેની સુકિર્તી આટલી બધી પ્રસરી ગઇ છે ?

પ્રધાન—સરકાર, મેં પણ સાંભળ્યું છે કે માધવદાસ કરીને કોઇ પ્રતાપી અને પ્રભુ ભક્ત છે, પણ તે સાધુ, વેરાગી, જોગી, જગમ, સંન્યાસી કે બ્રહ્મચારી છે, તે જાણ્યું નથી.

રાજા—આજે તો શ્રી જગદીશ્વરની સ્વપ્નમાં આજ્ઞા થઇ છે કે, ગુરૂ કરે તો માધવદાસને કર ! તપાસ કરો ! તે માધવદાસને શોધી કાઢી માન ભેર મારી પાસે બોલાવી લાવો ?

[**કર્તા**] જેટલી નામની ખ્યાતી છે, એટલો શરીરનો આડંબર નથી. માધવદાસ તો માત્ર એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો બાળક, સાધારણ સ્થિતીને લઇ સદા સાધારણ વસ્ત્રને ધરનાર, અને પ્રભુનુ ભાન કરાવી, પ્રભુ મેળવે તેમાંથી નિર્વાહનો કરનાર, એટલે રાજાના સેવકોને ઝટ જડી આવ્યો નહિ.

એક દીવસ માધવદાસ ભિક્ષાને અર્થે ફરતો હતો અને મુખથી પ્રભુ ઉચ્ચાર કરતો હતો.

(માધવદાસ)   રાગ; ધુન.

જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.
જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.
જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.
જે જે જે શ્રી જગના નાથ, મેરી લજ્જા તેરે હાથ.
જે જે જે શ્રી જગના નાથ; મેરી લજ્જા તેરે હાથ.

આ અવસરે માધવદાસ જરા ઉમ્મરમાં આવ્યા છે, ઘરમા સ્ત્રિને પુત્ર પ્રસવ થયો છે, તે પાચેક વરસની ઉમરનો છે. માધવદાસને પુત્ર પ્રાપ્તિ થવાથી માતા તો રાજી રાજી થયાં છે. સ્ત્રિ ખુશી થઇ છે; પણ માધવદાસને તો ફાળ પડી કે, આ વળી એક બંધન વધ્યું, એક બેડી વધારે પડી. અગ્નિની એક જ્વાળા વધારે પ્રગટ થઈ.

માધવદાસે એક જગાએ પાંચ પચીસ માણસોને ઉભેલાં જોયાં એટલે જરા થોભીને પ્રભાતીયુ બોલ્યા, તે એવા વિચારથી કે ઉભેલાં માણસો કાંઇ સાંભળે ને સમજે તો એમનાં હૈયાં ઉપડે.

(માધવ) "પ્રભાત." રાગ, પધારે પોપટ રાજા રામના.

જાપ જપો જુગદીશનો, ભવ સંકટ ભાગે.
આંની હાંહાંરે ભવ સંકટ ભાગે.
કૃપારે થાય શ્રી કૃષ્નની, વાજાં વિજયનાં વાગે. જાપ જપો. ૧

તાપ ટળે તિવીધના, જગદીશને જપતાં,
આંની હાંહાંરે જગદીશને જપતાં,
કોટીક કલ્પો વહી ગયાં; તેવા તાપમાં તપતા. જાપ જપો. ૨

સુકીને જાવું અહેલને, મુકી ગાડીને વાડી,
આંની હાંહાંરે મુકી ગાડીને વાડી,
લક્ષણવંતી *લાડલી, એ નવ થાય અગાડી. જાપ જપો. ૩

[1]ખર [2]ખર બુદ્ધિ શું કરો, ખોટો મમ્મત ખાલી;
આંની હાંહાં ખોટો મમ્મત ખાલી,
પળમાં પ્રલય થઇ જાય છે, જાએ જમડા ઝાલી. જાપ જપો. ૪

દીનનો ભરૂસો નહિ દેહનો, નહિ નહિ પા પળનો;
આંની હાંહારે નહિ નહિ પા પળનો;
કયારે કડાકો વાગશે, આ કાળની કળનો. જાપ જપો. ૫

કાયા તે કુંભ કુંભારના જાએ ફટ ફટ ફુટી,
આંની હાંહાંરે જાએ ફટ ફટ ફુટી,
કરડી નજર થઇ કાળની, તેની ખલકમા ખુટી. જાપ જપો. ૬

સાંધી તે સંધાય નહિ, આવરદાની દોરી,
આંની હાંહાંરે આવરદાની દોરી;
બાળક બાપાલાલની તાંણી નાખી છે [3]તોરી. જાપ જપો. ૭

માધવદાસનાં ગાએલાં કિર્તને વાર્તા કરતાં ઉભેલાં સર્વનું ધ્યાન ખેંચ્યું. માધવદાસના મધુરા કોમળ કંઠમાંથી નીકળતા પ્રભાતના પહોરમાં ગવાતા પ્રભાતીઆં સાંભળી સર્વે ગુમ થઇ ગયા, અને એકી ટશે ભક્ત રાજના સામુ જોઇ રહ્યાં.

કિર્તનને અંતે સરવે માધવદાસને પગે લાગ્યા અને જે બોલાવી શ્રી હરીના ભજનનો ભાવ આ લોકના હૃદયમાં બરાબર થયો છે, એમ સમજી

* લાડલી-સ્ત્રી. ૧ ખર-ગધેડો ૨ ખરબુદ્ધિ-ગધાડાબુદ્ધિ. ૩ તોરી-મીજાજ તમરી

માધવદાસે મનમાં વિચાર્યું કે આ લોકોને વળી કાંઇક સંભળાવું, તો તેમની વૃત્તિઓ ઇશ્વર ભજનમાં દોરાય ખરી.

પહેલો—(પગમાં પડીને) આપનું નામ શું કૃપાનાથ ?

માધવદાસ—દાસનું નામ માધવ છે ?

બીજો—વાહ ! ત્યારે માધવદાસ નામ સાંભળીએ છીએ તે આપનુંજ હે ?

માધવદાસ—તમે નિરંતર સાંભળો છો, તે માધવ નામ તો વિશ્વપતિનુ છે, પણ તે નામ પાડવાથી પ્રભુ નામનો જાપ થાય એમ સમજી મારૂ નામ મારાં માબાપે માધવ રાખ્યું છે.

ત્રિજો—ઘણા દીવસથી આપની ખ્યાતી સાંભળતા હતા પણ દર્શન તો આજેજ થયાં; આપના દર્શનથી અમો પાપી પાવન થયા.

માધવદાસ—અહી ભેગા થઈ શુ શું વિચાર કરો છો ?

ચોથો—કાશી જાત્રા કરવા જવુ છે, તેને માટે વિચાર ચાલે છે. આપ પધારશો ? પધારો તો સારૂ.

માધવદાસ—મારે આવ્યાની ઘણી ઉમેદ છે, પણ મારાં માતાજી આજ્ઞા આપે તો અવાય. હુ મારાં માતાજીને વાત તો કરીશ.

પાંચમો—ગમે તેમ કરીને પણ આપ આવશો તો અમને વાટમાં આનદ થશે, અને ત્યાં પણ દીવસ સુખમા જશે. ભલા તમારે બીન પ્રયાસે જાત્રા થશે. હજી જવાની દશ દીવસની ઢીલ છે, ત્યાં સુધીમા નિશ્ચય કરી મુકજો.

કાશી જાત્રા કરવા જવા તૈયાર થએલા માણસોની મુલાકાતથી માધવદાસનું મન પ્રફુલિત થઇ ગયું. પોતાને પણ જવાની ઇચ્છા થઇ, ઘેર આવી માતાજીને અરજ કરી, માજી; આપ આજ્ઞા કરો તો કાશી વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઇ છે.

માતા—દીકરા જાત્રા કરવા જવુ, એ વૃદ્ધાવસ્થાનુ કામ છે, અત્યારે તો રૂડય બાંધીને રળવાનો વખત છે.

માધવદાસ—માજી; જાત્રામા કાંઇ જન્મારો કાઢી નાંખવાનો નથી; અને રળવાનું તો રોજ છે.

માતા—તારા બાપ બાવન વર્ષે મરી ગયા, પણ કયા મલકમાં કાશી છે તે જાણ્યું નહિ. મને પણ પચાસ થયાં તોપણ હજી કાશીનું સ્વપનુય આવ્યું નથી, અને તને જાત્રાને માત્રા કેમ સુજે છે ! માતાનાં વચન સાંભળીને માધવદાસનું મોંઢુ ઉદાસ થઇ ગયું, તે જોઇ માતાએ કહ્યું. કેમ તારૂ મોંઢુ પડી ગયું ? શુ તારૂ બગડી ગયું ?

(માધવદાસ) રાગ; ઇસ તન ધનકી, કૌન બડાઈ.

મુખ પર માજી આવી ઉદાસી,
હૃદય કમળમાં કેવળ કાશી. મુખપર માજી.
નિર્મળ ગંગા સ્નાનજ કરવા,
સેવન કરવા [૧]સુ સંન્યાસી. મુખપર માજી. ૧
વિશ્વનાથનાં દર્શન કરવા,
પરસન કરવા એ અવિનાસી. મુખપર માજી. ૨
મનડુ પડયું છે વિચાર વમળમાં,
કાલે સ્વપ્નમાં કાશી ભાસી. મુખપર માજી. ૩
માતાની આજ્ઞા કેમ ઓલંગું;
પામ્યા વિસરજન વિચાર વાસી. મુખપર માજી. ૪
માત વચન હું માંથે ચઢાવું,
છાનો છપનો નવ જાઉં નાસી. મુખપર માજી. ૫

માતા—કાશીની જાત્રા કર્યા વગર અસદ્ ગતી થતી હોય તો જરા કેડયનો અંકોડો નમાવીને ચાર ઘર વધારે ફરીને થોડા દીવસ ચાલે એટલી અનાજ પાણીની ખરચી ભરીને જા ?

માધવદાસ—બહુ સારૂ માતાજી; ભરનાર તો વિશ્વંભર નાથ છે, તો પણ તમારી આજ્ઞા માથે ચઢાવું છું. આજથી ભીક્ષામાં વધારે ધ્યાન રાખીશ, હજી મારે જવાની પણ આઠેક દીવસની વાર છે.

માતા—હશે કોઈ વેરાગી બેરાગીનો સંગાથ.

માધવદાસ—બે રાગીનો સંગાથ નથી માજી, પણ એક રાગીનો છે.

માતા—ગમે તેનો સંગાથ હોય અને ગમે ત્યારે જવું હોય. પણ તારી બાયડી અને તારા છોકરાને પુરૂ પડે અને તું પાછો આવે ત્યાં સુધી નભે એટલું અનાજ ભરીને જા !

માધવદાસ—કેમ બયરી ને છોકરોજ ગણાવ્યો ! તમારે ખાવા નહિ જોઇએ માજી ?

માતા—મારે જોઇએ, તેની તારે ચિન્તા ન કરવી. હું તો મહેનત મજુરી કરીનેય મારૂ પેટ ભરીશ, દયણાં ખાંયણાં કરીનેય મારો નિભાવ કરીશ ! પણ તારી બાયડી શેઠાણી છે, એટલે એનાથી કોઇનું વૈતરૂ થાય પણ નહિ અને દહાડો વળે પણ નહિં.

---

૧ સુ=સારા, પવિત્ર.

માધવદાસ—ઠીક કહો છો માતાજી; સ્ત્રિ અને પુત્ર એ દુઃખ રૂપ છે, બંધન રૂપ છે, બેડી રૂપ છે, ઉપાધી રૂપ છે, પણ ઇશ્વરે વળગાડેલી માયા છે. તેને નાંખી દેવાતી નથી.

માતા—વળી નાંખી દેવાનું કોણે કહ્યું; કોટે માદળીયુ કરીને બાંધ્યું!

[**કર્ત્તા**]—કાશી જવાની રજા મળી તેથી મનમાં આનંદ તો થયો પણ માતાજીનાં કહેલાં વચન ક્રોધ કરાવે છે, ખેદ કરાવે છે. માતા પિતાએ મને પરણાવ્યો ન હોત તો ઘણું રૂડુ થાત; પણ એ મારા ભાગ્યનોજ વાંક છે એમાં એમનો શું દોષ.

હે પ્રભુ! હે વિશ્વેશ્વર ભગવાને મને આવું બંધન શા માટે કર્યું! વળી એટલે સરતું નહોતુ તે પાછુ, બધનના ઉપર બંધન છોકરો! એમની હયાતી સુધીમા મારે એમની સંભાળ લેવીજ? શ્રી હરી, શ્રી હરી, પ્રભુ સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમે છો. તેથીજ તમે સર્વેશ્વર કહેવાઓ છો, તેથીજ તમે વિશ્વંભર કહેવાઓ છો, કાઇ નહિ હવે મારા સમજવામાં વાત આવી, સર્વની સંભાળ લેનાર તો તમેજ, પણ અનેકને એકના આધાર ઉપર રહેવા રાખવાની ગોઠવણી પ્રભુ તમે કરી મુકી છે.

વિચાર શુન્ય ગઇ ગએલા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરવા નીકળ્યા છે. ત્યાં માર્ગમાં, પેલા કાશી જનારા જાત્રા વાસીઓ, કે જેમની સાથે વાત થઇ હતી, તેઓ મળ્યા, અને કહ્યુ કે, કાલે સવારમાં જવાનુ છે માટે તૈયાર થઇ જજો. અમો તમને તેડવા માટે માણસ મોકલીશુ.

માધવદાસ—કેમ; તમે તો કહેતા હતા ને કે આઠ દશ દીવસ બાદ જવાનુ થશે, વળી વિચાર ફરી ગયો કે શુ?

બન્ને—બધાનો મત એમ થયો કે; જેમ બે દિવસ વહેલું જવાય તેમ સારૂ! કારણ કે સો માણસે સંપીને નીકળવું, તેમાં વળી કોઇને કાંઇ વિઘ્ન આવી જાય ને રહી જાય તો તેનો આત્મા બળી જાય, માટે અહીંથી નીકળ્યા એટલે તેની ફિકર તો નહિ?

માધવદાસ—બહુ સારૂ બહુ સારૂ! એ વિચાર ઘણોજ ઉત્તમ; આપણે તો જયારે બોલાવવા આવશો ત્યારે તૈયાર છીએ. હાલ તો હું ભીક્ષાને માટે જાઉં છું.

(કવિ.)   **રાગ; સાખી મરાઠી.**

પ્રભુ દર્શનની પુરણ પ્રિતી, અંતર માંહે જાગી;
માધવદાસના મનની માંહે, કાશીની લેહ લાગી;
વાધ્યો અતી ઉમંગ, નહાવા ઇચ્છા નિર્મળ ગંગ.   વાધ્યો.

ભિક્ષા માગવા નીકળેલા માધવદાસ ભિક્ષા માગવાનું તો ભૂલીજ ગયા, અને વિચારશુન્ય થઇ ગયા કે, શ્રીકાશીપુરી જઇશુ અને વિશ્વનાથનાં દર્શન કરીશું, પ્રભુ દર્શન કરીશું ને પાવન થઇશું.

તે દીવસે બધા ઘરનાંને દશ પંદર દીવસ ચાલે એટલું શીધુ ભિક્ષામાં આવ્યું. જે માધવદાસથી ઉચકાયું નહિ, એટલે પ્રેમી ભક્ત જનો ઘેર આ- વીને મુકી પણ ગયા. લ્યો માજી આ અનાજ ભગવાને આપ્યું, હવે હું કાશી જાઉ છું.

માતા—પાછો વહેલો પાછો આવજે ? આટલું થઈ રહેશે એટલે તારી બાયડીને છોકરો, શું ખાશે ?

માધવદાસ—માજી; પછીની ફિકર શા માટે કરવી, શ્રી હરી સૌને ખાવા આપેજ છે.

શીધા સામગ્રીનો બંદોબસ્ત કરીને, માધવદાસ કાશી જાત્રા કરવાને માટે ગયા, ગંગા સ્નાન કરી, શ્રી વિશ્વનાથ ભગવાનનાં દર્શન કરી સાધુ સંત સન્યાસીનો સમાગમ કરી પોતાની કિર્તીને ફેલાવતા, ઘણા દીવસ રહ્યા. અહીં મુકેલું શીધુ પુર્ણ થયું, તેજ દીવસે; માધવદાસની પડોસમાં એક વણિક ગ્રહ- સ્થ રહેતો હતો; અને જે માધવદાસનાં પ્રભાતીઆં સાંભળતો હતો તેણે માધવદાસની ખબર પુછી. પૂછતાં માલમ પડયું કે, માધવદાસ આ પ્રમાણે ગોઠવણી કરી કાશી જાત્રા કરવા ગયા છે, એટલે તેણે વગર માગ્યે બીજા વીસેક દીવસ ચાલે એટલું શીધુ આપ્યું.

ઘણે દીવસે માધવદાસ ઘેર આવ્યા, અને ઘરના માણસોને ખાઇ પી આનંદ કરતા જોયા, એટલે ખુશી તો થયા, પણ વિચાર કરવા લાગ્યા કે આ બન્યુ શી રીતે હશે ? નારીને પુછતાં માલમ પડયું કે, પડોશમાં રહે છે તે શેઠે બીજુ શીધું આપ્યુ. તે સાંભળી માધવદાસના મનમાં નિશ્ચય થયો કે, સર્વેશ્વર સર્વની સભાળ લેછેજ; આપણે કરીએ એ ચિન્તા ફોગટ છે.

પ્રથમની માફક ભિક્ષા અને ભજન ચાલતાં રાગી લીધાં. પરતીમાં ફરવું, પ્રભુ ભજન કરવું. સાધુ સંતનો સમાગમ કરવો, વળી વાર પરવ, શ્રી- જગદીશના દર્શન કરવા પણ જવું, આવા આડંબર વિનાના ડોળ વિનાના સાદા અને સુશીલ સ્વભાવના માધવદાસ રાજાને ન જડયા. તેમના બદલામાં, બીજા ઢોંગી ધુતારા અને વેષ ધારીઓ સત્કારને પામી ગયા પણ રાજાએ હજી સુધી કોઇને ગુરૂ કરી કંઠી બંધાવી નથી.

એક દીવસે માધવદાસ ઘેરથી નીકળ્યા તે વખતે, માતાએ કહ્યું કે, તારી દેવ સેવામાં ભડકો કરવા રૂ નથી. તે લેતો આવજે ! આ ઉચ્ચાર સાંભળી માધવદાસ ચિન્તા કરતા ચાલ્યા. હે ભગવાન, દીવેટ કરવા રૂ ઘરમાં નથી આજે તમારી આરતી શી રીતે થશે, પ્રભુ, રૂ જેવી વસ્તુ માગવી એ ઠીક નહીં. હાલમાં પાસે પૈસા પણ નથી કે વેચાથી લાવી શકાય, શું કરવું. જો આજનો દીવસ નીકળી જાય તો કાલે તો વળી કાંઇ બીજી ગોઠવણ થઇ જાય. આમ વિચાર કરતા કરતા માધવદાસ વસ્તીમાં ફરે છે.

નગરના રાજાની સવારી તે દિવસે તે ગામમા આવી છે, રાજા મેલ્લે મેલ્લે ફરી તકરારી મકાનોની તપાસ કરે છે. જેને જેવી જોઇતી હોય તેવી સવડો કરી આપે જાય છે. ન્યાયના ધારાને અનુસરીને સર્વને સંતોષ પમાડતો રાજા ચાલ્યો જાય છે, ત્યા એક દ્વાર સામી દ્રષ્ટિ કરીને ઉભેલા અને મધુર સ્વરે પ્રભાતીયુ ગાતા માધવદાસને જોયા.

માધવદાસનો મધુરો કંઠ, જુવાની અવસ્થા, પણ મુખ ઉપર શાન્તિના શેયડા જોઇને રાજા ત્યાં ઠરીજ ગયો, અને પોતાના માણસો સહીત સાંભળવાને ઉભો.

જે ઘરના સન્મુખ ઉભા રહી માધવદાસ કિર્તન ગાય છે તે ઘરમાં સ્ત્રિ, ઘણા દિવસની એંઠવણી કાઢતી હતી, એક લુગડાનો ડુચો લઇ, પલાળેલી માટીમાં બોળી બોળી; ચુલા ઉપરની મેશ ધોતી હતી. આમથી માધવદાસનું કિર્તન થઇ રહ્યુ, અને બઇનુ કામ પણ થઇ રહ્યું, મેલુ અને ગંધાતુ પોતુ હાથમાં લઇ નારી ઉમરો ઓળગી ઓટલાપર આવી, અને ઘણા માણસોને ઉભેલા જોઇ, માધવદાસના ઉપર ક્રોધમા આવી જઇ. રીસમા તે પોતુ છાતીમાં માર્યું.

(કવિ) રાગ; સાખી મરાઠી.

એક દ્વાર પર ઉભા રહીને, કોડે કિર્તન ગાયું.
રામા રોષે પોતુ ફેંક્યુ, છાતીમાં ભચકાયુ,
પામ્યા મનમાં હર્ષ, નારી જીવો ઝાઝાં વર્ષ. પામ્યા.

સ્ત્રિએતો પોતુ રીસમા અને રોપમા માર્યુ, પણ માધવદાસે જેમ કોઇએ ફુલનો દડો નાંખ્યો હોય અને હર્ષથી ગ્રહણ કરી લે તેમ ગ્રહણ કરી લીધું. અને વળી તેને વિનય વચન કહ્યા; જય થાઓ, એન તારૂ કલ્યાણ થાઓ, ઘણું જીવો !

પોતુ મારતાં તો માર્યું, પણ પછી રાજા વિગેરેને દેખી નારી ઘર

જતી રહી, માધવદાસ પણ ઘેર ગયા, અને રાજા વિસ્મય પામી વિચાર કરતો; ત્યાંનું તે દીવસનું કામ અધુરૂ મુકી ઘેર ગયો.

ઘેર જઇ રાજા વિચાર કરે છે કે બ્રાહ્મણ કેવો નિરાભિમાની છે, એણે ક્રોધને જીત્યો છે. મુર્ખ સ્ત્રિયે પોતુ માર્યું, પણ પોતે ખમીને ચાલ્યો ગયો. ના ના પણ મારી ભુલ્ય છે, ભિક્ષુકને બોલવાનો હકજ નથી, તે બોલી શકતાજ નથી. કારણ કે આળસુ ઉદ્યોગને તજી પેટને ખાતર પારકા ઓશીઆળા થઇ; ઘેર ઘેર માગે છે.

માધવદાસે ઘેર આવી, ગરમ પાણીમાં તે પોતુ ધોઇ નાંખ્યું, તથા તેને વળગેલો મેલ દુર કરી નાંખ્યો. પછી તેને ખારાના પાણીમાં ધોઇ, સાફ કરી નાંખ્યું; ત્યાર પછી તેના તારે તાર ખેંચી કાઢયા, તે તારની દીવટો તૈયાર કરી ઘીમાં બોળી દીધી, પછી પ્રભુની સેવા કરવા માંડી. ત્યારે માએ પૂછ્યું કેમ રૂ લાવ્યો કે નહિ, માધવદાસ કહે આજે તો એક ભાવીક પ્રેમી બાઇએ સુતરના તારની દીવેટો આપી છે, તે તૈયાર કરી છે, હમણાં દીવા તથા આરતી કરીશું. શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનને નવરાવી, ચંદન પુષ્પ ચઢાવી, ધૂપ નિવેદ ઘીનો દીવો કરી આરતી ઉતારવા માડી.

(માધવદાસ) આરતી; રાગ, જય શીવ ઓંકારા, હર શીવ.

જય જય શ્રી જુગદીશ; હર હર શ્રી જુગદીશ;
આરતી કરમાં ધારી, ચરણે નામું શીશ. હર હર શ્રી.
શહસ્ત્ર સુર્યનું તેજ, તમમાં છે સ્વામી;
સ્વામી સેવા કરતાં, દુઃખ ગયાં વામી. હર હર શ્રી. ૧
મુઝાયો મહારાજ, તાર નહિં ઘરમાં,
આપે જઇને ઉભા, નારી અંતરમાં. હર હર શ્રી. ૨
અંજાણ્યું શું આપ, અંતરના જામી,
જે જોઇએ તે અરપો, રાખે નહિ ખામી. હર હર શ્રી. ૩
સંત સહિત મહારાજ, આરતી ઉર ધરજો;
અબળાના અંતરમાં અજવાળુ કરજો. હર હર શ્રી. ૪

અહીં માધવદાસે દીવો પ્રગટ કર્યો તેજ વખતે સ્ત્રિના હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થયો. જેમ જેમ આરતી ઉતરતી ગઇ. તેમ તેમ સ્ત્રિના હૃદયમાંથી અજ્ઞાન ખસતું ગયું. પોતે પસ્તાવા લાગી, અરેરે મે પવિત્ર બ્રાહ્મણને એઠું જુઠું પોતુ માર્યું, બહુ ખોટુ કર્યું, હવે એજ બ્રાહ્મણને દેખુ તો મારા અપરાધની ક્ષમા માગુ. હે પ્રભુ ગમે તેમ કરીને એ બ્રાહ્મણ આવે એવી પ્રેરણા કરજો.

આમથી રાજા પણ રાત્રીમાં વિચારમાં પડી ગયો છે, કે ભીક્ષા માગવા આવેલો બ્રાહ્મણ નિરાભીમાની તો ખરો, કાલે પાછું ત્યાંજ જવું. અને રોજનો અભ્યાસી રોજને રોજ તે મહેલ્લામાં આવતોજ હશે તેને મળી કાંઇક વાત પણ કરવી અને માધવદાસનો પત્તો બતાવે તો, તેમને ખોળી કાઢી કંઠી બંધાવી લેવી.

બિજે દીવસે બઇના દ્વાર પાસે રાજા આવે છે. આમથી રાજા આવે છે. અને સામેથી માધવદાસ પ્રભુ સ્મરણ કરતા કરતા આવ્યા

(માધવદાસ) રાગ, ત્રોટક છંદ.

જનમી જગમાં જગદીશ જપો,
તનમાં નહિ ત્રિવીધ તાપ તપો;
ટંકાર કરી સૌ સ્વર્ગ ટપો,
મનુ તંન મળ્યું ખરમાં ન ખપો. ૧
બહુ માણી મનથી મોઝ મઝો,
હરે અંતરથી અભીમાન તજો;
સૌ સત્ય શિયળ શણગાર સજો,
ભાઇ ભાવ થકી ભગવાન ભજો. ૨
જુગદીશ જપ્યે જશ લેઇ જશો,
વળી વીસ વસા જઇ સ્વર્ગ વસો;
ભજતાં ભવ સાગર પાર થશો,
કાયે કમલે નહિ કાથ કશો. ૩
મહા મોંઘી મનુષ્યા દેહ મળી,
જેની કીમ્મત કોથી ન જાય કળી,
ખરે ખાત થશે એ ખાખ બળી;
જ્યાં જીવન જાએ ઢગ ઢળી. ૪
મનુષ્યા દેહ દૈવત સુલ્ય મણી,
હરી નામ અખંડ હીરાની કણી;
રદીઆમાં રાખો લક્ષ લણી,
બસ બોલી જ.પાલાલ તણી.

[કર્તા] આ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં શીખામણના શબ્દોનો ઉચ્ચાર કરતા, આવતા માધવદાસનો અવાજ ઓળખી, વરસાદની માફક વાટ જોઇ રહેલી સ્ત્રિ, દોડતી બહાર આવી, માધવદાસના ચરણમાં પડી, કાલાવાલા કરી અપરાધની ક્ષમા માગવા લાગી.

(કવિ) રાગ; ગિતી.

નારી નમતી આવી, પાર વીનાની પસ્તાવા લાગી;
આરતને અજવાળે, દુષ્ટ દીલમાં શુદ્ધ મતી જાગી.

સ્ત્રિ—હે મહારાજ મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો; મારી ભૂલ્ય થઇ, તમે તો બ્રાહ્મણ પવિત્ર અને પુજ્ય ગણાઓ, તેમને મેં એઠું જુઠું પોતુ માર્યું એ મોટી ભૂલ કરી છે.

માધવદાસ—બેન મારે તો ઉલટો તમારો પાડ માનવા જેવું છે, તેને બદલે તમો કાલાવાલા શાના કરો છો ?

સ્ત્રિ—શું બોલો છો મહારાજ; મેં તમારો અપરાધ કર્યો, જેથી મને કાંઈ શીક્ષા થવી જોઇએ, તેને બદલે પાડ કેવી રીતનો ?

માધવદાસ—બેન, કાલે ઘરમાં બીલકુલ રૂ નહોતુ, પ્રભુને આરતી કરવાની પણ અડચણ આવી પડી હતી, રૂ વેચાથી લાવવાને ઘરમાં પાઈ પણ નહોતી, તેથી હુ વિશેષ ચિન્તામાં પડી ગયો હતો. તે વખતે તમે જે પ્રેમ ભાવથી પોતુ આપ્યું, તેને ધોઇ ધાઈ સાફ કરી સુકવી તારે તાર જુદા કરી ઘીમા પલાળી પ્રભુને આરતી કરી. તારો જય થાઓ બેન, તારૂ કલ્યાણ થાઓ !

આટલુ કહી માધવદાસ ત્યાંથી ચાલ્યા, તે વખતે રાજા જે અત્યારસુધી સઘળું સાંભળતા હતા અને જોઇ રહ્યા હતા તે માધવદાસની વાંસે દોડયા અને તેમને ઉભા રાખી પુછ્યું. આપ શી જ્ઞાતી છો અને કયાં રહો છો ?

માધવદાસ—હું બ્રહ્મણ છું. અને પાસેના ગામમા રહું છું.

રાજા—તમારૂ નિરાભિમાનીપણું; તથા ક્ષમા કરવાપણાની બુદ્ધિ જોઇ હું ચકીત થઇ ગયો છુ.

માધવદાસ—શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ જપો !

રાજા—સત્ય છે મહારાજ; તમો [1]માધવને ઓળખો છો ?

માધવદાસ—હાજી, ઓળખું તો છું.

રાજા—એ તમને કોઇ કોઇ વાર મળતા તો હશે ?

માધવદાસ—હાજી, મળે ખરા.

રાજા—હવે મળે તો જરૂર તેનને મારી પાસે તેડી લાવજો. હું આ ગામનો રાજા છુ.

---

1 માધવ—રાજા માધવ એટલે માધવદાસને ઓળખો છો ? એમ પુછે છે. અને માધવદાસ સમજ્યા - માધવ નામ ભગવાનને ઓળખો છો ?

પહોળાઇનું માપ લીધું, અને પોતાની કેડયનું માપ લીધું, ઘડીમાં લાકડાથી ભરી જુવે ને ઘડીમાં દોરીથી ભરી જુવે.

એ રીતે માપી જોતાં પાંચે દીવસે નક્કી કર્યું, કે શીંગડામાં પેસુ તો જરૂર આરપાર જવાય ખરૂ !

નક્કી થયું તેને બીજે દીવસે સવારમાં જે વખતે ગાય આવીને ઉભી તેજ વખતે ઉભો થઇ ગયો, દાતણ હાથમાંથી ફેંકી દીધું, પહેરેલા ધોતી· આનો કચ્છો મારી લીધો, અને ધીરે રહી આગળથી પેઠો.

પેસતાં પ્રથમતો ગાયને એમ લાગ્યું કે, મને પંપાળે છે, એમ સમજી ગાય સ્થિર રહી, પણ વાણીઓ બરાબર અડધો પેઠો, પછી એનાથી આગળ પેસી શકાયું નહીં, પાછળથી પગે ધક્કો મારીને આગળ વધવાનું હોય તો આગળ જવાય, કે આગળથી હાથે પકડી ખેંચવાનું હોય તો આગળ વધાય, તે બંનેમાંથી એકે બાજુએથી મદદ મળી શકી નહિ. મદદ ન મળી શકી એટલે ટાંટીઆ લટકયા.

ટાંટીઆ લટકયાને ગાય ભડકી. ભડકી એવીજ દોડમદોડ કરવા લાગી. દોડતી જાયને ઉછળતી જાય; વાણીઓ મરી ગયો રે...બાપરે...હાય હાય રે...એમ બુમ પાડતો જાય, અરે કોઇ દોડો રે.

વણીકનો અવાજ સાંભળીને કાંઇક ઉંઘમાંથી જાગ્યા, ને દોડતા આવ્યા. આવીને ગાયને ઝાલવાના ઘણા પ્રયત્ન કર્યા પણ ગાય ઝલાઇ નહિ. પણ ઉલટી વધારે માણસને દેખીને વધારે ભડકી.

લોકોને દેખીને ગાય વધારે વધારે ઉછળવા લાગી. ને દોડમ દોડ કરવા લાગી, હવે વાણીઓ તો બુમો પાડીને થાકયો.

એવામાં એક બે ભરવાડ આવ્યા; તેમણે બન્ને પાસે ડાંગો ઊંચી કરીને ગાયને ઘેરી લીધી, અને તેના પગમાં દોરની આંટી નાંખીને તેને પાડી નાંખી, પછી તો ઘણા માણસો ગાયને ઝાલી રહ્યા અને કેટલાક માણસોએ સાચવીને વાણીઆને બહાર ખેંચી લીધો.

બહાર કાઢયા પછી ભરાએલા બધા માણસો ફટ ફટ કરવા લાગ્યા, થોડીવારે વાણીઆને ભાન આવ્યું ત્યારે, કેટલાક કહેવા લાગ્યા, મેર મુરખા ગાયના શીંગડામાં શું લેવા પેઠો હઇશ, એમાં તે શો તારા બાપનો લાડવો દાટયો હતો; છેક ગધાડા બુદ્ધિ કરી, નાનું છોકરૂં હોય તો એમેય માનીએ કે કમ અક્કલ છે, વરસ પચ્ચા થવા આવ્યાં છે ને ગાયના શીંગડામાં પેઠો. કાંઇ વિચારેય કર્યો હશે કે નહિ કર્યો હોય ?

વણિક—૭ મહીના સુધી !

બીજો—શું છ મહીના સુધી ?

વણિક—છ મહીના સુધી વિચાર કરીને પછી ગાયના શીંગડામાં પેઠો.

ત્રિજો—અંદર પેસવાનો હેતુ શો હતો.

વણિક—હેતુ એવુ કાંઇ નહિ, માત્ર આગળથી પેસીને આરપાર નીકળી જવું તેને માટે છ મહીના સુધી વિચાર કર્યો અને આખરે નિશ્ચય કર્યો કે જરૂર પાર નીકળાશે, એટલે પેઠો, ને ગાય ભડકી. (સર્વે લોકો વેરઇ ગયા.)

[કર્તા] સત પુરૂષો એવા વિચાર કરતા નથી કે, જેના પરીણામે દુઃખ થાય પસ્તાવો થાય કે સંકટ આવી પડે.

હમેશાં સારા વિચાર કરવા, હમેશાં ઉચ્ચા વિચાર કરવા અને ખુબ વિચાર કરીને તેમાંય જે જે વિચારમાં જે જે માણસની સલાહ લેવી ઘટતી હોય તેની લેવી.

રાજા—ના ના, તેમ તો ન થાય !

માધવદાસ પોતાના મકાન તરફ ગયા, અને રાજા પણ રવાના થઇ ગયા. માર્ગમા ચાલતા રાજાને માધવદાસ તરફના રૂડા વિચાર આવવા માંડયા. વાહ કેવો નિરાભિમાની બ્રાહ્મણ ! બાઇએ પોતુ માર્યું. તેનો ઉલટો પાડ માન્યો. એના એજ વિચારમા રાત્રિ પડી, થોડી વાર પછી સુઇ ગયા, ઉંઘી ગયા અને ઉંઘમા સ્વપ્ન આવ્યું કે, જે માધવદાસને તું ખોળે છે, તે તેજ છે કે, જેની છાતીમાં બાઇએ પોતુ માર્યું. છતા જેને ક્રોધ થયો નથી, પણ ઉલટો ઉપકાર માન્યો કે, આજે ઘરમાં પ્રભુ સેવામાં રૂ ન હતુ, અને તમે જે કપડું આપ્યુ તેથી પ્રભુની આરતી થઇ.

રાજા ઝબકીને જાગી ઉઠયા. વિચારમા ગુમ થઇ ગયા કે, હાથમાં આવેલો હીરો ખોવાયો, હવે શુ કરૂં કયાંથી ખોળી કાઢું ! એના ગામનુ નામ પણ યાદ ન રહ્યુ માત્ર મોંનો ચ્હેરો યાદ રહ્યો કે ફરીથી જોવામાં આવે તો ઓળખાય ખરા.

વાહ ! મહાત્મા એનો મહાત્મા ! પોતે માધવદાસ છે. પણ મારી સાથે વાત કરતા કહે છે કે તે તો ગુરૂ કરવાને લાયક નથી, એતો બડો અપલક્ષણવાળો છે, વાહ પ્રભુ વાહ તેં કેવા કેવા શાન્ત અને સંતોષી નર પેદા કર્યા છે. જાઉં, ખોળી કાઢું એ માધવદાસને !

રાજાને માધવદાસના દર્શનની લગની લાગી છે; જેથી માધવદાસની

ખોળ્ય કરાવે છે, પોતે બહાર જતાં આવતાં બારીક તપાસથી જોયા કરે છે, વળી મનમાં ખ્યાલ કર્યો કે, શ્રી જુગદીશના દર્શન કરવા માધવદાસ વાર પરબ તો આવતાજ હશે, માટે તે મંદીરના દ્વાર પકડીને બેસી રહું. તે પ્રમાણે ઘણા દીવસ કર્યું પણ માધવદાસ મળ્યા નહિ. કારણ કે જ્યારથી રાજાએ દેવ મંદીરેથી માધવદાસને પકડી કાઢવા નિશ્ચય કર્યો ત્યારથી માધવદાસને મંદીરમાં પેસતાં કે નિકળતાં કોઇ દેખી શકે નહિ, એવી સર્વની દ્રષ્ટિ કરી.

એમ કરતાં એક સમે માધવદાસને શ્રી વૃંદાવન વીહારી શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનનાં દર્શનની ઇચ્છા થઇ, ત્યારે ચિન્તા એ પડી કે, સંસારના સખત બંધનથી બંધાએલો હુ, પ્રભુ દર્શન પામવાને લાયક નથી, પામરોને પરમેશ્વર પોતાના પદરજથી *પરા રાખે છે. તીર્થમાં જવાની ઇચ્છા તો ઘણી થાય છે, પણ બઇરી બંધન રૂપ છે, તે દીવસે કાશી જવામાં પણ કેટલી બધી અડચણ આવી હતી, બાયડી બંધન રૂપ એટલુંજ નહિ, પણ છોકરો તે વળી તે ઉપરતું બીજું સખત બધન. શ્રીકૃષ્ન, શ્રીકૃષ્ન, શ્રીકૃષ્ન.

[માધવદાસ] રાગ; વહાલા વેગે આવો રે, ભીડો.

શ્રીકૃષ્ણ કૃપાના સાગરરે; બેજો બંધન છોડજોરે જી;
નહિ છોડો તો, બાળક બધાયો રહેશે બાપ. (૨)
રહ્યા છો રત્નાગરરે, માયા બંધન મોડજોરે જી. શ્રીકૃષ્ન.

માયા કાયાને નડે, જીવનેજ જોખમ થાય;
ભક્ત જનોની ભીડમાં, હસી ધસીને ધાય;
બાળક રૂપી બેડીરે, તાણી નાંખી તોડજોરે જી. શ્રીકૃષ્ન. ૧

અબળા બેડી આકરી, એ હું પામ્યો અધ;
શોધું જ્યાં સુવાસના, અતી ઉડે દુરગંધ;
દીનના દયાળુરે, દાસ દુઃખમા દોડજોરે જી. શ્રીકૃષ્ન. ૨

નાજુક નખરા નારનાં, ભક્તિમાં ભંગાણ;
૧" ચતુરાને જે ચાહના," તેનીજ તાણા તાણ;
લક્ષ રહુ લાગેરે, જુગિત એવી જોડજોરે જી. શ્રીકૃષ્ન. ૩

વંદ્રાવન વાસો વસુ, માધવ મળવા માટ;
પત્નિ પુત્ર રયા પાછનું, આજ એજ ઉચાટ;
ફિકર ફાળને ફેડવારે, ફટ ફટાકો ફોડજોરે જી. શ્રીકૃષ્ન. ૪

* પરા–છેટા ૧ હીરા, રત્ન, માણક, મણી, મોતી, અને સોનાના શણગાર.

(કર્તા) ભક્તને માટે ભગવાનને સદા સ્હાય કુળ રહેવું પડે છે, અને ભક્તનું ધાર્યું કરવું પડે છે. આમથી માધવદાસનુ માગવું છે. અને આમ બાળક તથા સ્ત્રિના સંસારમાં વાયરા ખાવાના દીવસ પણ પુરા થઇ ગયા છે. એમના આવરદાની દોરીના છેડે, મહીના મહીનાને આંતરે બન્ને સ્વર્ગવાસ થઇ ગયાં; ત્યારે માધવદાસે મહાસુખ માન્યું. થોડા દીવસ વીત્યા બાદ શ્રી કૃષ્ન પ્રભુનાં દર્શનને માટે, ગોકુળ મથુરાં, વંદ્રાવન જવાની તૈયારી કરી.

માધવદાસની મુસાફરીમાં એક ગામ આવ્યું, જ્યાં ભક્તરાજ શીવજીના દેવળમાં પડી રહ્યા હતા, ત્યા એક બ્રાહ્મણી ડોસી દર્શન કરવા આવી. બ્રાહ્મણને શીવજીની સન્મુખ બેઠેલો જોઇને આગ્રહ કરી પોતાને ઘેર જમાડવા માટે તેડી ગઇ, અને ઉત્તમ પ્રકારે રસોઇ કરી પ્રેમ પુર્વક ભોજન પિરસી પોતે સામી બેઠી. માધવદાસ જમે છે, તેમના સામુ શુદ્ધ મતીથી નિહાળીને બાઇ જોઈ રહી છે, તે વખતે સુંદીર ઘનસ્યામ સ્વરૂપ નાના બાળકને મહારાજના ભેગો જમતા જોયો, તે જોઇ બાઈની આખમાં આંસુ આવ્યાં, ત્યારે માધવદાસે પુછયુ કે, બેન તમને દીલગીરી શાથી થઈ? બાઇ કહે મહારાજ, આ નાનો બાળક કે જે તમારી સાથે આવી તમારા ભેગો જમવા બેઠો છે, તેની વિયોગી માને તેના વિના કેમ ગમતુ હશે! એનુ કેવુ ઘનસ્યામ સુંન્દર રૂપ છે. એનુ મુખાર્વિંદ કેવું તેજ મારે છે.

આ વચનો સાભળી માધવદાસ સમજ્યા કે જરૂર શ્રીકૃષ્નચંદ્ર ભગવાન મને સુધો અને સરળ રસ્તો બતાવી, ઝટ લઇ જવા સામા આવ્યા હશે, તેમણે આ બાઇને દર્શન આપ્યાં પણ મને ન આપ્યાં, એટલી મારી ભક્તિમા ખામી હશે.

ત્યાથી જમીને માધવદાસ વિદાય થઇ ગયા. વળી માર્ગમાં જતાં બીજું એક ગામ આવ્યું, કે જે ગામમાં પોતાનો એક શિષ્ય રહેતો હતો, તે વરસમા પાંચ સાત વખત દર્શન કરવા આવતો હતો; અને જ્યારે આવતો ત્યારે કહેતો હતો કે એક વાર આ દાસનું ઘર પાવન કરો પ્રભુ!

તે વાત યાદ આવતાં તેનું નામ અને ઠામ પુછીને ભક્તરાજ તેને ઘેર ગયા, તે પહેલાં થોડીવારે કાંઈ અજાણ્યો મુસાફર સાધુ અગાઉથી મહેમાન તરીકે આવ્યો હતો. જેને ઘરના માળ ઉપર ઉતારો આપ્યો હતો. અને તેને રાંધી ખાવાને શીધુ સામગ્રી પણ આપી દીધી હતી.

શિષ્ય કાંઇ જરૂરના કામ સારૂ થોડીજ વારને માટે બહાર ગયો હતો પણ તેની સ્ત્રિ કે જે, પોતાના પતીના કહેવાથી માધવદાસને નામથી ઓળખતી

હતી, તે સવિનય સત્કાર કરી બોલી. આવો આવો પધારો, તમારા દાસ હમણાં આવશે. માધવદાસે વિચાર કર્યો કે, પુરૂષની ગેરહાજરીમાં સ્ત્રિની પાસે બેસવું એ સાધુ પુરૂષોને કલંક રૂપ છે, પણ દુર દેશથી આવીને ક્યાં જવું. માટે સુંગા રહેવુ.

માધવદાસ નિચે બેઠા છે અને સ્ત્રિયે માળ ઉપર જઇ, પેલા પ્રથમથી આવેલા સાધુને કહ્યું કે, હું બીજું શીધું આપુ છું ને તમે એ જણનું ભેગું રાંધો!

સાધુ—કોન હે દુસરા?

સ્ત્રિ—એ પણ સાધુ છે, અમારે ઘેર મેમાન છે.

સાધુ—દુસરેકે બાસ્તે કોન પકાતા હે? મેં કીસીકા ચેલા નહિ હું, મેંતો મોકળી જગાકા મહંત હું!

સ્ત્રિ—રાંધ્યા ભેગું રાંધવું છે, તેમાં તમને વાર નહિ લાગે! માટે લાવવા દયો તો સારૂ?

સાધુ--એસી ગડબડ મત કરો અમેરે સામને; વો આપકે હાથસેં કયું નહિ પકા ખાતા હે! સાધુ હે કે કોઇ વેશ ધારી ધુતારા હે!

ઉપર થતી વાત સાંભળીને માધવદાસ બોલ્યા મારે જમવું નથી. હું હમણાંજ જમ્યો છું બેન! હું જાઉ છું મારે સંગાથ જતો રહેશે હુંતો ઉભો ઉભો મળવાજ આવ્યો હતો. તમારા સ્વામી આવે તો કહેજો કે આવતાં પાછા જરૂર મળવા આવશે. સ્ત્રિને રોકવાની તો ઘણી ઇચ્છા હતી. પણ માધવદાસે વાત એવી ગોઠવીને કરી કે સ્ત્રિથી બોલી શકાયું નહિ અને સુખે જવા દીધા.

માધવદાસ હજી દુર ગયા નથી ને તે સ્ત્રિનો ધણી ઘેર આવ્યો કે તુરત સ્ત્રિયે વધામણી ખાધી કે શ્રી જગંન્નાથપુરીની મહંત માધવદાસ આવ્યા હતા.

પુરૂષ—(ઝબકીને) ક્યાં છે? ક્યાં ગયા!

સ્ત્રિ—હજી હમણાંજ ગયા.

પુરૂષ—જવા કેમ દીધા; રોકી કેમ ન રાખ્યા?

સ્ત્રિ—મેં આગ્રહ તો ઘણો કર્યો પણ એમણે કહ્યું કે મારે સંગાથ જતો રહેશે તો પછી મારે એકલાને અથડાતાં કુટાતાં જવું પડશે.

પુરૂષ—ત્યારે એમને જમાડવાતા તો ખરા!

સ્ત્રિ—મેં આ મેમાન સાધુને કહ્યું કે તમે તેમનું ભેગું રાંધો, ત્યારે

માધવદાસ—સંત પુરૂષો તમારા જેવા આપ સ્વારથીઆ ન હોય! સંત પુરૂષો તમારા જેવા મિથ્યા અભિમાની ન હોય, સંત પુરૂષો તમારા જેવા મમતા વાળા ન હોય; સામાની સેવા ઉઠાવી લે, પારકા દુઃખે દાઝે, હળી મળી સંપી સર્વની સાથે ચાલે, તેને સંત પુરૂષ કહે છે.[1]

મહંત માધવદાસ વૃંદાવનની નજીક આવી પહોંચ્યા, જેને [2]અજાચક વ્રત પાળવું છે તેને કોઇ કોઇ વખત સકટ સહન કરવું પડે છે. તેમજ જે શુદ્ધ શરમાળ છે, તેમને પણ મહાત્મા માધવદાસ પર્વતની ટેકરીની ગુફામા થાક ખાવાને માટે બેઠા છે, શ્રી હરીની નજીક આવી તો પહોચ્યો છું હવે તો કાલે સવારમાં દર્શન થવાનાજ છે. એમ વિચાર કરે છે, પણ માધવદાસને અપવાસ ત્રણ થયા છે. ભૂખ વડે કરીને કાળજામાં ચુંથારો થાય છે. એટલે શ્રીકૃષ્ન શ્રીકૃષ્ન શ્રીકૃષ્ન. શ્રીજીુગદીશ શ્રીજીુગદીશ એમ ઉચ્ચાર કર્યા કરે છે.

પોતાના ભકતને ભૂખ્યોને તરસ્યો જાણી મંદીરના માધવે દયા લાવી [3]મહાલક્ષ્મિને સાવધાન કર્યા. ઉઠો તૈયારી કરો!

લક્ષ્મિ—કયાં પ્રભુ! શું કાર્ય કરવાનું છે?

ભગવાન—પેલી પહાડની ટેકરીની ગુફામા મારો ભકત માધવદાસ બેઠો છે. જે ત્રણ દીવસનો અપવાસી છે. આ સોનાના થાળમાં ભરેલી સામગ્રી અને સોનાની જળ ઝારી લઇ જાઓ! તેને જમાડીને આવો.

(ભગવાન) **રાગ, મરાઠી સાખી.**

કંચન થાળી કરમા ધારો, સામગ્રી સૌ સાથે;
ભકત માહરો ભૂખ્યો બેઠો, જાઓ જમાડો હાથે;
લ્યો જળ ઝારી, વહેલાં આવો ઓ નારી. લ્યો.

પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે લક્ષ્મિજી તૈયાર થઇ ગયાં; માધવદાસ, જે પહેલી રાત્રિનીનિદ્રામાં અડધા ઉઘતા અડધા જાગતા પડી રહ્યા હતા, તે ઝાંઝરનો ઝમકારો સાંભળીને બરાબર જાગી ગયા, અને નિહાળીને જોતાં ચંદ્રના પ્રકાશથી સમજાયું કે કોઇ દેવી પધારતા હોય એમ લાગે છે. લક્ષ્મિજી પાસે આવી બોલ્યાં, લ્યો આ સામગ્રી જમો! ભાવના ભુખ્યા ભકત, જે ભોજનના પણ

૧ સાધુનાં લક્ષણ ભાગ ૨ જો-પાનું-૨૩૨-લીટી ૮ થી, પાનુ ૨૩૩ લીટી ૩ જી સુધી. ૨ અજાચક-કોઈ પણ પદાર્થ કોઈની પાસે કદી માગવો નહિ. ૩ મહાલક્ષ્મિ-શ્રી મહાલક્ષ્મિજી.

ભૂખ્યા થઈ ગયા છે, તે જમવાને બેઠા અને લક્ષ્મિજી થાળી તથા ઝારી મુકીને ચાલ્યાં ગયા. જમ્યા પછી બરાબર નિદ્રાવશ થઇ ગયા. શિયાળાની ઠંડી રાત્રી એટલે માધવદાસને તાઢ ચડી; તે વાત પણ અંતરજામીને ન ગમી. પોતાના ભક્તને તે દુઃખથી પણ મુક્ત કરવાને પોતે જાતે ઉઠી, પોતાના અંગ ઉપરની બનાત કાઢીને ઓરાડી.

(કવિ)   રાગ, ગિતી.

શિત ઘણેરી વ્યાપી; કડ, કડ, કડ, કડ, બોલે છે દાઢી,
તરત તણુાતા આવી, બળના ભ્રાતે બનાત ઓરાડી.

સવારના પરોઢમા, મંદીરના પુજારી જાગ્યા, તે વખત ભગવાનને ઓરાડેલી બનાત ન જોઇ, ત્યારે ઉંડા વિચારમાં પડી ગયા, અરે મંદીરમાં ચોરી; પ્રભુની બનાત ગઇ. બીજો પુજારી કહે જુવો જુવો તપાસ કરો! વળી બીજુ કાંઇ ગયુ ન હોય! સેજ તપાસ કરતાં સમજાયું કે, સોનાનો થાળ તથા ઝારી પણ ગયા છે. મંદીરમા ચોરીની બુમ પડી છે, તે વખતે જગંનાથ પુરીનો રાજા, માધવદાસને ખોળતો ખોળતો ત્યાં સુધી આવી પહોચ્યો છે. તે આ ચોરીની વાત સાંભળી ચકીત થઇ ગયો છે કે, આ શું? ચોર લોક, શ્રી વિષ્નું ભગવાનને પણ ગણતા નથી; આમથી મંદીરના સેવકો પણ બુમ મારી રહ્યા છે, અને બીજા નોકર ચાકર, ચોકીઆટોને જગાડી રહ્યા છે.

(સેવક)   રાગ; ખબર નહિ આ જુગમેં પલકી...

મઢ થઇ મંદીરમા ચોરી...
હૈઆ ઉપર હાથ ધરીને ઉંધ્યા અઘોરી.   ૧
નથી ભાઇ તોડયાં કાંઇ તાળા...
શ્રીજી સનમુખ ચોરી કીધી, કોના કરમ કાળાં.   ૨
વળી નવ ખાતર તો પાડયું...
અરે અધમિ પેઠો કયાંથી, કએ દ્વાર કાઢયુ.   ૩
સોનાનો થાળ અને ઝારી...
પ્રભુનામીની બનાત વિણુ, ગજબ થયો ભારી.   ૪
રખે જો પકડાએ પાપી...
ગધારને ગધ્ધે બેસારો, નાક કાન કાપી.   ૫

ખોળી લાવો! ખોળી લાવો! પકડી લાવો પાપીને જલદી! સેવક. તથા

સિપાઇ દોડમ દોડ કરવા મંડી પડ્યા. એટલામાં આખા ગામમાં ખબર થઇ કે પ્રભુ મંદીરમાં ચોરી થઇ ભઇ !

પહેલો—મારે બેટે ભગવાનને પણ ન છોડ્યા, તેમનીએ બનાત ખેંચી લીધી.

બીજો—બધાના કાંઇ ભગવાન છે, ભગવાન માને તેના ભગવાન.

ત્રિજો—જ્યારે ભગવાન શીધી રીતે ના આપે ત્યારે ચોરી કરીને પણ લેવું પડે.

ચોથો—શું બોલો છો ? પ્રભુ દ્વારમાં ચોરી ?

પાંચમો—હા હા; પ્રભુ તે કાંઇ માંથુ લાવ્યા !

છઠો—ભાઈ ચોરને શું ! જ્યાંથી લાગ આવે ત્યાંથી લઇ લે, એતું નામ ચોર !

સાતમો—હવે શાન્તિ રાખો ! આવી ભારે ચોરી કરનાર પકડાયા વિના રહેવાનો નથી.

આઠમો—ચોરી કરતાં શું કરી, પણ એને આવડી નથી. એ ત્રણ-માંથી એક ચીજ વેચવા જશે કે તુરત પકડાશે.

નવમો—બરાબર છે તમારૂં કહેવું, એવી ભારે અને તુરત ઓળખાય તેવી બનાત તેનાથી ઓઢાવાની નથી, તેમ વેચાવાની પણ નથી.

દશમો—વારૂ હવે જે થાય તે જોયા કરો !

ખોળવા નીકળેલા માણસમાંના બે ચાર, માધવદાસની નજીક આવ્યા. ત્યાં તપાસ કરતાંની સાથે, તેમની ગુફામાથીજ ત્રણે વસ્તુઓ હાથ આવી; બસ આજ ચોર ! પાકો ગઠીઓ, વેષ વેરાગીનો લીધો છે, અને ચતુરાઇથી ચોરીઓ કરે છે. પકડી લ્યો ! બાંધો.

માધવદાસને ડાબે હાથે દોરથી બાધીને, તેમના જમણા હાથમાં ચોરી-ના ત્રણે સુદા ઝલાવીને, મંદીરના અને સાથે રાજના સીપાઇ દોરીને લાવે છે અને માર પણ મારતા જાય છે. તે જોઇ પુરવાસીઓ અનેક તર્ક વિતર્ક કરી રહ્યા છે. રાજા કે જેને માધવદાસ માટે ઉચા અને ઉમદા વિચાર હતા, તે પલટાઇ ગયા. અરેરે હું તો કાંઇ કાઇ ધારતો હતો અને આતો ઉલટુ નીકળ્યું. આવા ચોરની વાંસે વાંસે ફરવું એ પણ એબ લગાડનાર છે ! એ પોતેજ મને કહેતો હતો કે, માધવદાસ તો ચોર ધુતારો ને ઢોંગી છે, તેજ વાત આજે સાચી પડી. ચાલો બીજા કોઇને ગુરૂ કરી લઇશું. બસ બે દીવસ

રહીને પાછા વળી જઇશુ. અતીશે માર પડવા માંડયો અને તે સહન ન થયો ત્યારે ભક્ત માધવદાસ, પોકારી ઉઠયા.

[માધવદાસ] રાગ; એતો પુજય પુરૂષ પુન્ય શા...ળી (એચ્છવ.)

વળી વીરા વાત વિચારો...રે.
મને મિથ્યા શાને મા...રો, વળી વીરા વાત વિચારો.
મેં મંદીર જોયું નથી, હજી ન જોયું ગામ;
કહો ચોરી કયાથી કરી, જો નવ જોયું ધામ;
હુ નહિં ચોરી કરના...રો.   મને. વળી. ૧
કોણ માલ મુકી ગયું, મને ન તેની જાણ;
કહો તમને કયાંથી કહું, ભલે લેઇ લ્યો પ્રાણ,
તમે હલકા વાકય ઉચ્યા...રો.   મને. વળી. ૨
ઉત્તમ અન્ન જમાડીયું, આવી આનંદ ભેર;
ભયમાં નાખ્યો ભક્તને, જમણ કર્યું સૌ ઝેર;
કોઇ શત્રુ મળીઓ સા...રો.   મને. વળી. ૩

બીજુ શું ચોર્યું છે ? કયા મુકયું છે ! એવા એવા ઉચ્ચાર કરતા અને ઠુંસા મારતા સેવકોને અટકાવવાને શ્રી હરીએ પણ ગેબી અવાજ કર્યા કે, બસ કરો, બસ કરો, બસ કરો ! મારાથી માર સહન થતો નથી. મંદીરના મહંતે આજ્ઞા કરી કે એ ચોરને આપણા મંદીરમા નજર કેદ રાખો; અને જ્યાં સુધી આખા મંદીરની દરેકે દરેક ચીજનો તપાસ થઇ જાય ત્યાં સુધી ન છોડો. બેસારી મુકો બાજુ પર !

માધવદાસને મદીરમા કેદી તરીકે રહેવાનુ થયુ તેથી પોતે પ્રસન્ન થયા. વાહ પ્રભુ વાહ; ચોરી ચઢાવીને પણ સેવકને સાનીધ્યમાં લીધો ખરો ! મંદીરના મહતો વિના દર્શનના વખત વિના મદીરના પગથીએય ચઢવા દેતા નથી, તે આજે મદીરમાં રાત્રી રહેવાનું કહે છે, ત્યારે તો ભગવાનની કરૂણા થઈ એમ સમજાય છે. શ્રીકૃષ્ન શ્રીકૃષ્ન શ્રીકૃષ્ન.

મદીરના મુખ્ય આચાર્યને રાત્રીમાં સ્વપ્નુ આવ્યું, અને સ્વપ્નમાં પ્રભુના પાર્ષદો, નિદ્રામાથી જાગૃત કરી કહી ગયા કે, હે આચારજી મહારાજ અમને ઓળખો છો, અમો પ્રભુના પાર્ષદ છીએ, અમને શ્રી વિષ્નુ ભગવાને મોકલ્યા છે. તે એટલાજ માટે કે, જે માણસને તમે નજર કેદ રાખ્યો છે, તે મારો પરમ ભક્ત માધવદાસ છે, જેને તમે ચોર ઠરાવી માર માર્યો પણ તેણે તે ચોરી કરીજ નથી. ભક્તને ભુખ્યો જાણી, સોનાના થાળમાં સામગ્રી ભરી

જળની ઝારી લઇ મેંજ લક્ષ્મીજીને મોકલ્યાં હતાં, અને બનાતતે તો હું જાતે ઓરાડી આવ્યો છું. માટે તમે તેના કરેલા અપરાધની માફી માગી, છોડી મૂકો, વળી વિશેષમાં તમારા ભાગ્યમાં હોય તો તેની સારી સેવા કરો! મારા ભક્તની સેવા મારી સેવા કરતાં વધારે ફળ આપનારી છે.

મહંત માધવદાસની ઓળખાણ પાડી, પાર્ષદ વિદાય થયાં તે વખત સવાર પણ થયુ, અને આચાર્ય જાગ્યા; જાગ્યા તેવાજ સ્વપ્નનો સઘળો વિચાર કરવા લાગ્યા. શું સ્વપનું સાચુ હશે, નાના સ્વપ્નાની વાતો સાચી હોતીજ નથી.

રાગ; દોહરો.

સ્વપ્નામાં સંપત મળે, ચળે ઉઘડતાં આંખ;
ગાંધ્રવ નગરી ગાજતી, નહિ મચ્છર કે માંખ. ૧
મૃગતૃષ્ના જળ જૂઠ છે, ભ્રાતિનો છે ભાસ;
જોતાં આંખે ઝાંઝવાં, તાણી કરો તપાસ. ૨

ઠીક યાદ આવ્યું, એક રીતે સ્વપ્નની વાત સાચી માનવી પડશે. મને પ્રભુ પાર્ષદોએ એ ચોરનું નામ કહ્યુ છે, અને આપણે હજી સુધી તેનું નામ જાણ્યુ નથી. જો તેજ નામ હોય તો તો સ્વપ્નાની વાત સત્ય, લાવ નામ પુછી જોઉં. અરે...કોણ છે! સેવકો કહે શી આજ્ઞા છે પ્રભુ? મહંત કહે આપણે પેલો ચોર પકડયો છે તેનુ નામ તો જરા પુછો!

સેવક—તેનું નામ માધવદાસ છે મહારાજ.

આચાર્ય—તમે પુછી જોયું છે?

સેવક—મેં પુછ્યુ નથી, પણ મને સ્વપ્નમાં કોકે કહ્યું છે, અને સાથે ધમકી પણ આપી છે કે, મારા ભક્ત માધવદાસને માર્યો છે પણ યાદ રાખજો!

આચાર્ય—ચાલો! આપણે તેનું તેજ નામ છે કે નહિ તે પુછીને ખાતરી કરીએ.

માધવદાસની પાસે આવીને નામ પુછયું, અને માધવદાસે પોતાનું ખરૂં નામ કહ્યું તે સાંભળીને, આચાર્ય કાલાવાલા કરી કરગરીને કહેવા લાગ્યા.

(આચાર્ય) રાગ; છપ્પો.

માફ કરો મહારાજ; થયો અપરાધ અમારો;
ફરી કરો નહિ યાદ, કર્યો અપરાધ તમારો;
શ્રીજી કેરી સ્હાય, લક્ષ્મિ લઇ આવ્યા થાળી;

ઓશડી બનાત પ્રભુ, તમ ભક્તિ ભાળી,
ધન્ય તમારી ભક્તિને, ધન્ય તમો વિશ્વાસને;
વાર વાર ચરણે નમુ, મહંત માધવદાસને.

ક્ષમા કરો ! ક્ષમા કરો, સેવકના અપરાધ ક્ષમા કરો ! અમોએ આપને ન ઓળખ્યા એજ અમારી આંખનો ખરે ખરો અંધકાર !

સુગંધીદાર પુષ્પોથી વધાવી અગર ચંદનના લેપ કરી, ફુલના હાર ગળામા આરોપી, રૂપાના સુંદર સિંહાસન બિછાવી માધવદાસને પધરાવ્યા, તે વખતે શણગાર ભોગના દર્શનનો સમય હતો, એટલે હજારો મનુષ્યો દર્શને આવતા અને ચોરને પુજન અર્ચન પામેલો જોઇ વિસ્મય પામતા. એવામાં જગનાથ પુરીનો રાજા પણ આવ્યો, અને પુજ્ય આસને બેઠેલા માધવદાસને જોઇ વિચારમાં પડી ગયો કે કાલ તો બંધાયા હતા ને આજે પુજાયા છે, તેનું કાંઇક કારણ હોવું જોઇએ. આચાર્યને પુછતા બરાબર સમજાયું કે, માધવદાસે ચોરી કરી નથી, પણ પ્રભુએ પોતે નિવેદ મોકલ્યું હતુ.

ત્યાથી વળી રાજાને વિશેષ પ્રિતી ચોંટી, ફેર ગુરૂ કરવા દ્રઢ નિશ્ચય થયો. મન સાથે સંકલ્પ કર્યો કે આવતી કાલે સવારે માધવદાસ પાસે કંઠી બંધાવી દેવી. રાજાને ઓળખી માધવદાસ બોલ્યા.

માધવદાસ—કેમ રાજા, તમે ખોળતા હતા તે મહાત્મા મળ્યો કે નહિં ?

રાજા—મળ્યા તો છે, પણ પોતે પોતાના રૂપની બરાબર ઓળખાણ આપતા નથી; અને મને જાળા વાસે ફેરવે છે. હવે તો મેં બરાબર પકડયા છે. કાલે સવારે કંઠી બંધાવી લેવી છે.

માધવદાસ—બહુ સારૂ તેમ થવુંજ જોઇએ. રાજા તારો જય થાઓ !

બીજે દિવસે સવારના પહોરમાં ભક્ત મથુરામાં આવ્યા; ત્યા જુમનાં પાન કરી, મંદિરમાં પ્રભુ દર્શનને માટે ગયા, તે વખતે મંદીરમાં ભગવાનની પ્રસાદી વહેંચાતી હતી. વહેંચનાર માણસ ઓળખીને શમ વિશમ બુદ્ધિથી, કોઇને વધારે, કોઇને થોડું, કોઇને સુકું, કોઇને તાજુ, આપ્યા કરતો હતો, તેમાં માધવદાસે હાથ ધર્યો ત્યારે પ્રભુની પ્રસાદી ન આપતા બીચારો મુસાફર પાણી પીને પેટ ભરશે એમ સમજી, ખોબો ભરીને શેકેલા ચણા આપ્યા પણ પ્રસાદ આપ્યો નહિ.

માધવદાસ ચણા લઈ, જુમના કાંઠે જઇ, જમી ગયા, અને ઠંડુ શીતળ પાણી પી, બપોરના સમય પહેલા જુમના કિનારે ઘાટમા આળોટી પડયા.

[કવિ] રાગ; મરાઠી સાખી.

સઘ સદાવ્રત લેઇ ચણાનુ, આવ્યા જુમનાં તીર;
પ્રથમ ચણાથી પેટ ભરીને, પછીથી પીધુ નીર;
પ્રેમે પોડયા ત્યાંય, પ્રેમ પ્રસાદી લીધી જ્યાંય. પ્રેમે.

અહીં મંદીરમાં પ્રભુને રાજભોગનો થાળ આવ્યો; નિવેદન થયું પણ પ્રભુ જમતા નથી. આરતીના કાકડા રહેતા નથી, શ્રી હરીના મુખારવિંદ ઉપર તેજ દેખાતું નથી; તે પ્રમાણે જોઇ પુજારીઓ કાલાવાલા કરવા લાગ્યા, હે પ્રભુ અમારો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરો, પણ આરોગો!

[પ્રભુ] ગેબી અવાજ; રાગ; દોહરો.

સામગ્રી શા કામની, શું [1]અગ્નિ વિન [2]આજય;
વધતાં વહેરો આંતરો, કર્મે કથલે કાજ.
શેઠ અન્ન સુકુ જમે, સેવકને શા [3]ભોગ;
ચણા જમ્યો હું ચાહીને, જાળવવાને જોગ.

રાગ; છપ્પો.

મહંત માધવદાસ આવીઆ, આ મંદીરે;
મુજ પ્રસાદી માટ મૂખથી, બોલ્યા ધીરે,
ચાપુ આપી ચણા, તેને કાઢ્યા તુચ્છકારી;
કરી પ્રસાદી પુર, પીધુ છે શીતળ વારી;
ભક્ત પામીઓ શુષ્ક અંન્ન, હું પડીઓ ઉચાટમાં;
સામગ્રી શું કામની, સુતો સરીતા ઘાટમાં.

શ્રી હરીના વચન સાંભળી મંદીરના આચાર્ય પોતાના સઘળા સેવકો લઇ; માધવદાસને ખોળવા જુમનાજીના ઘાટ ઉપર ફરવા લાગ્યા, અહી જગનાથ પુરીનો રાજા સવારમાં ઉઠી ખોળતાં માધવદાસ ન જડયા એટલે તે પણ ખોળ કરતા જુમના કિનારે આવ્યા છે. ત્યાં સર્વે આવીને ઉભા રહ્યા છે. કે જ્યાં માધવદાસ સુતા સુતા શ્રીહરીને સમરે છે.

(માધવદાસ) રાગ, તમે એકવાર આંગણે આવોરે ભાગ્યશાળી.

હરી એકવાર દર્શન આલોરે. માધવજી.
હરી બુડતાની બાંહડી ઝાલોરે. માધવજી.
દર્શન આલો, બાંહડી ઝાલો;
છેક છું કાલો, તમને વહાલો, હાલો માલો.

---

૧ અગ્નિ-દેવતા, જઠરાગ્નિ, ૨ આજય-ઘી. ૩ ભોગ નૈવેદ્ય.

લાલ લટકાળા, લાલાજીનો લાલોરે. માધવજી. ૧
આવજો દોડી, કામને છોડી;
થોડી થોડી, મોડી મોડી, પ્રિત ન તોડી,
કહું કર ગરીને, બેઉ કર જોડી રે. માધવજી. ૨

માધવદાસની મધુરી વાણીથી થતા ઉચ્ચારને સાંભળી સર્વે પ્રસન્ન થયા, અને મંદીરના સેવકો, વિનંતી કરી બોલ્યા કે, હે ભક્તરાજ; આજે આપનાં પવિત્ર પગલાં મંદિરમાં પડયા. જેથી સુધુ થવું જોઇએ તેને બદલે ઉંધુ અને વિપરીત દેખાય છે, આપ પ્રભુ પ્રસાદીની દરકાર ન કરતા ચણા લઇ પાછા વળી ગયા, અને તે જમી જળ પી પોઢી ગયા, જેથી પ્રભુ પણ રીસાયા છે અને જમતા નથી, માટે ચાલો અને ભગવાનને જમાડો !

(આચાર્ય) રાગ, ચીતના ચાળા જાણું સરવે રહે ચતુર.

મહેર કરી મદીર પધારો, મહંત માધવદાસ.
આપ છો મહતજી મહારાજ, સારજો સેવક કેરા કાજ,
લેશ નવ આવી અમને લાજ, અમો સૌ દીન તમારા દાસ. મહેર. ૧
દેઇને *દગ્ધ અંનનુ દાન, આપનુ અમે કર્યું અપમાન;
રહ્યું નહિ ભવિષ્ય કાળનુ ભાન, ખરે પસ્તાવો પુરણ ખાસ. મહેર. ૨
જરૂર જુગદીશે કરીયું જાણ, આપતો અમુલ્ય રત્નની ખાણ;
માગીએ આપી જોડી પાણ, પધારો પ્રિતે પ્રભુની પાસ. મહેર. ૩

સર્વના મુખની વિનતી સાભળીને; અને ભગવાન ભુખ્યા બેઠા છે એવું જાણીને, માધવદાસ ઉઠયા, અને ઉતાવળે બોલ્યા.

(માધવદાસ) રાગ; મરાઠી સાખી.

મહંત કહે મંદીરીએ આવુ, જુગને [1]જીહુ જમવા;
નેહ ભરેલા નયણા ઢાળી, નારાયણને નમવા,
મેં કરીયુ પાન, ભૂખ્યા બેઠા શ્રી ભગવાન. મેં.

રાજા કે જે અત્યાર સુધી નીકળતાં વચન સાભળ્યા કરતો હતો તે, માધવદાસ સેવકોની સાથે જવા તૈયાર થયા ત્યારે ગુરૂના ચરણમાં નમન કરી બોલ્યો, હે મહારાજ ધન્ય છે આપની વૃત્તિને, સાધુ તો ઘણા જોયા પણ અપમાનને સહન કરનાર તો તમેજ છો. સાધુનું ખરૂ લક્ષણ તો મેં આપનામાંજ જોયું.

* દગ્ધ=શેકેલા ૧ જીહુ=પ્રભુનું એહું જીહુ.

[રાજા] રાગ, અશઠી સાખી.

ગુણને જાણી પુર્ણ પ્રમાણી, ગુરૂ માન્યા મેં તમને;
દિવ્ય માર્ગને દર્શાવીને, પાર ઉતારો અમને,
બાંધો કંઠી આપ; મેં જાણ્યો છે પુર્ણ પ્રતાપ. બાંધો.

માધવદાસ—રાજા ધીરાજ; આપ પૃથ્વિપતી અને હું રંક આપની રૈયત, જેથી આપને કંઠી બાંધવાને ગ્યેગ્ય નથી.

રાજા—જ્ઞાની, ભક્ત, બ્રાહ્મણ, સંત, અને સદાચારી એ સર્વને માન્ય છે.

માધવદાસ—એમ સમજતાં હો તો કંઠી બાંધેલીજ છે એમ સમજો અને ઇષ્ટનું સ્મરણ કરો! રૈયતનું રૂડી રીતે પાલન કરો! રાજને ખપ પુરતો કર લઇ પોતાના બાળ બચ્ચાની માફક સર્વને સંભાળો. દંડ કરતાં દેવને વચમાં રાખો! શ્રી કૃષ્ન, શ્રી કૃસ્ન, શ્રી કૃષ્ન, શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ.

રાજા સર્વ સાંભળી આનંદ પામી ગયો. પગમાં પ્રણામ કરી કૃતારથ થયો, માધવદાસને અતી આગ્રહની સાથે મદીરના શેવકો મંદીરમાં લઇ ગયા જયાં જવા માટે માધવદાસની સંપૂર્ણ મરજી હતી અહીં રાજા માધવદાસના ગયા પછી વિચાર કરે છે કે રાજપાટ મુકીને તિર્થ યાત્રામાં ફર્યાજ કરીએ; અને ગુરૂ માધવદાસને સદા સાથેજ રાખીએ એજ ઠીક. હવે ભક્તરાજ મંદીરથી પાછા ફરે ત્યારે વાત.

માધવદાસ મંદીરમાં ગયા, એટલે ગેબી અવાજ થયો, પધારો ભક્તરાજ; માધવદાસ કહે મને પ્રભુ પ્રસાદી આપો! ત્યારે જે પાત્રમાં ઘાલીને પ્રસાદ વહેંચવામાં આવ્યો હતો તે પાત્ર જોયું તો તેમાં પ્રસાદ બીલકુલ ન મળે પણ તે પાત્ર ધોઇ નાખ્યું નહોતુ એટલે તેના ઝીણા ઝીણા કણ ચોટી રહ્યા હતા ખરા; તે સઘળા લઇને માધવદાસને આપ્યા. માધવદાસે મુખમાં મુકયા કે તરત પ્રભુની પાસે પીરસેલા થાળમાં ખડ ભડાટ થયો. બોલો શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનકી જે. શ્રી ગીરીવરધારીલાલકી જે. શ્રી કુંજબીહારીલાલકીજે.

પ્રભુ જમ્યા, પ્રભુની આરતી થઇ ત્યાં સુધી માધવદાસ મંદીરમાં હતા, ત્યાર બાદ ત્યાંથી [2]અગિયારા ગણી ગયા. સેવકો સોધતાજ રહ્યા, પણ માધવદાસનો પત્તો ન મળ્યો, ત્યારે રાજા ખોળતો મદીરમાં આવ્યો, ત્યા સમાચાર મળ્યા કે અહીંતો માધવદાસ નથી. એતો પધારી ગયા, મંદીરના આચાર્યને માધવદાસ સાથે સમાગમની ઇચ્છા રહી ગઇ. રાજા સમાચાર સાંભળીને પોતાના માણસો લઇને માધવદાસને ખોળતોજ ત્યાંથી નીકળી પડયો.

૧ પ્રમાણી=પ્રમાણ કરી; નક્કી કરી. ૨ અગીયારા ગણવા=નાસી જવું.

મંદીરથી નીકળી માધવદાસે પોતાના ગામની સીધી વાટ પુછી. ધિમે ધિમે મુસાફરી કરતા માર્ગમા એક મદીર આવ્યુ, જે રામાનુજાચાર્યના પંથનુ હતુ. જેનો મહત મોટો આડમ્બર વાળો હતો; અને મદીરમાં શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનની મુરતી પધરાવેલી હતી. ચાલતી મુસાફરીમાં સેજ સ્વભાવે તે મદીરમાં માધવદાસ દર્શન કરવા ગયા તે વખતે ભગવાનનાં દ્વાર વાસેલાં હતાં. હમણાં દ્વાર ઉઘડશે. એટલે પ્રભુ દર્શન કરીશું એમ સમજી માધવદાસ આમ તેમ ફરવા લાગ્યા કોઇ અજાણ્યા સાધુને મંદીરમાં ફરતો જોઇ મહતે પૂછ્યુ કોન ફીરતા હે ઇધર ઉધર, ઇધર આવ ! માધવદાસ મહંતની પાસે ગયા, એટલે મહત કહે કહાસે આતે હો ઓર કાયકુ ફીરતે હો ?

માધવદાસ—જાત્રા કરવા નીકળેલા રમતા રામ છીએ, આ પ્રભુ મંદીર જાણી દરશન કરવા આવ્યા છીએ, દર્શન બંધ છે, એટલે આમ તેમ ફરીએ છીએ.

મહંત—કહાંસે આતા હે ? કહાં જાતા હે, ઓર કીસકા ચેલા હે !

માધવદાસ—વંદ્રાવનથી આવુ છુ. જગદીસપુરમા જાઉ છુ, ચત્રુભૂજનો ચેલો છુ.

મહંત વિચાર કરે છે કે, દેખાવમાં જુવાન લઠ્ઠા જેવો છે, જો મંદીરનુ કામ સોપ્યું હોય તો ઉકાળી લે તેવો છે. જરા પુછુ તો ખરો. ભાઇ આપણા મંદીરમાં થોડા દહાડા રહી જાવો. આરામ કરો થાક ખાઓ ?

માધવદાસ—હાજી; રહી જાઉ ! જો પ્રભુ સેવામાં ભાગ મળતો હોય તો ?

મહંત—અહીં તો ગાયોની સેવા માટે માણસની જરૂર છે.

માધવદાસ—તેનો વધારે રૂડુ, ગાયોની સેવા તો હુ સારી રીતે કરીશ.

રાગ મરાઠી સાખી.

સારી સેવા કર ગાયની, જાણું જગની માતા;
સર્વેશ્વરનુ સમરણ કરશુ, પામીશુ સુખ શાતા,
પાતાં પ્રિતે જળ, નક્કી કાયા હોય નિર્મળ. પાતાં.

રામજી મંદીરમાં રહી માધવદાસ ગાયોની રૂડી ચાકરી કરવા લાગ્યા, સવારના પહોરમાં વહેલું ઉઠવુ, ગાયનું છાણ વાસીદુ, પુંજા, ઓગાળ વિગેરે કાઢી નાંખી સાફ કરી નાખવુ, ગાયોને ચાર પુળા નીરવા પાણી પાવા. અવસરે સ્નાન કરાવવુ, પુછડું ધોઇ, આચમન લેવું, ગૌમુત્ર તથા છાણથી અંગ પવિત્ર કરવું. છાણના છાણાં થાપવાં વિગેરે સઘળુ કામ સારી રીતે કરી, મહંતને સંતોષ આપ્યો.

મંદીરના મહંત હંમેશાં સવારમાં ઉઠી પ્રભાતીઆં ગાતા હતા, તેમાં એકવાર માધવદાસનું જ બનાવેલું પ્રભાતીયું ગાવા લાગ્યા, ત્યારે માધવદાસ ધ્યાન દઇ સાંભળવા લાગ્યા. મહંતના ગાવામાં ભૂલ્ય થઇ, જરા અવળસવળ થયું ત્યારે માધવદાસે કહ્યું આમ નહિ, પણ આમ ગવાય! અહીં આ શબ્દ નહિ પણ આ શબ્દ જોઇએ. એવી બરાબર સમજણ પાડી. ત્યારે અહંકારી મહંત ગર્વ વચનથી માધવદાસને અપમાન પહોંચાડી તીરસ્કાર કરીને બોલ્યા.

(મહંત) રાગ; દોહરો.

છોકરવાદી છોકરા, તુંને ન તેનો ભાસ;
કર્તા જેનો મહા કવી, મહંત માધવદાસ.

(માધવ) સીયાવર રામચંદ્રકી જે, રાજા રામચંદ્રકી જે.

મહંતનું બોલવું સાંભળી માધવદાસતો ચુપજ થઇ ગયા. થોડી વારે મહંતને કહ્યું પ્રભુ મારો અપરાધ થયો હોય તો ક્ષમા કરજો, હું પામર અજ્ઞાન આપને શીખવવા રૂપ વચન બોલ્યો, એ મારી મુરખામી થઇ.

મહંત—ઠીક હે, મગર સમજકે બોલના ચાહીએ; બડેબડે મહાત્માઓકી, વાણી વિલાસમેં તુમ ક્યા સમજો!

માધવદાસ—ખરૂ છે મહારાજ? આપે માધવદાસને જોયા છે?

મહંત--હાં...દેખે હોંગે કભી મગર બરાબર યાદ નહિ. મીલે હોંગે. અબ જાના હે ઉનકે દર્શન કે લીએ.

માધવદાસ—મહારાજ. એમનાં દર્શનથી શું વધારે છે? અહીંઆં રહ્યા રહ્યા એમના કિર્તન ગાઇનેજ સંતોષ માનો?

મહંત—દર્શન ક્યું ન કરે, દેખો તો સઇ, કે જીસકી ઇતની સારી કિર્તિ ચલી હે; તો વો મહાત્મા કેસે હોંગે.

માધવદાસ—એ પણ આપણા જેવો માણુસ જેવો માણસ છે અમારે તો એમનો હિસાબ પણ નથી. હું એમના ગામમાં રહું છું; એમના મુખેથી ગવાતાં કિર્તન સાંભળેલાં તેથી વચમાં બોલી ઉઠયો.

મહંત—બહોત ઠીક? તુંમ તુમારા કામ કરો! શીર ન ફોડો?

મંદીરનો બીજો ચેલો કે જે, જેમાં એ માણસની જરૂર પડે ત્યાં માધવદાસને મદદ કરતો હતો. તે હમેશાં મંદીરમાં જોઇતુ પાણી કુવેથી ભરી લાવતો હતો, તે એક દીવસ ઓચ્છવના પ્રસંગમાં વધારે પાણીની જરૂર પડવાથી માધવદાસને પાણી ભરવા સાથે લઇ ગયો. બહુ બોલકણો અને

ગર્વનો ભરેલો સાધુ કુવા ઉપર ચઢીને, ધડાના ગળામાં દોરનો ગાળો ભેરવી કુવામા ફાંસવા લાગ્યો ત્યારે પાણી ભરતી સ્ત્રિયોમાંથી એક બાઇ ધીમેથી બોલી. ઉતાવળ ના કરો મહારાજ ? જરા ધીરા રહો !

ચેલો—(ડોળા કાઢીને) કૈસે ધીરા રહો ! કૈસે ધીરા રહો ! મંદીર કે કામમે ધીરજ કૈસે ચલે !

બીજી—અત્યાર સુધી ઠાકોરજી નાહ્યા વના બેસી રહ્યા હશે ?

ચેલો—તુ કાયકુ બોલતી હેં બીચમે ! સંતકે સામને બકબક મત કર.

ત્રીજી—બાવા થયા ને વળી મીજાજ કેટલો છે !

ચેલો—કયા તેરે પર મીજાજ હેં, રોટીતો રામજી દેતાહે તુ નહિ દેતીહે !

ચોથી—રામજીને ઓળખ્યા હોય તો આવા ક્રોધનાં વચન નીકળેજ નહિ, આતો નાગા બાવા, દુનીઆને દુખ દેનારા બાવા.

ચેલો—ટે' ટે' કયા કરતી હે. ધડા મારૂંગા તો શીર તોડ ડાલુંગા. કયા તુ સંતકુ છીટા ઉડાયગી ?

પાંચમી—મહારાજ નો બીચારા સારા છે, આ ચેલોતો છેજ છછુંદર જેવો !

ચેલો—કયા બોલતી હે કયા હમ છછુંદર ! છછુંદરકી છોકરી.

છઠ્ઠી—છાની રહો બેનો ? એવાએ બાવલાને આપણે નહિ પહોંચીએ આ જેકે છેજ નો બીજો બાવો, પણ મોંમાથી ચુચા કરે છે.

ચેલો—પહોંચના કયા હે આ જાઓ પહોંચના હો તો ! સરકાર મે ફરીયાદ કરૂંગા તો સબકા જળ ભરનેકા બંધ કરા દુંગા !

છેવટ સાતમી સ્ત્રિ કે જે વિશેષ બોલનારી હતી પણ અત્યાર સુધી બોલીજ નહોતી. તેનાથી રહેવાણુ નહિ, તે બોલી ઉઠી. રળતાં ખપતાં હાડકાં ન વળે ને દીલ મતાલાં નાખે ત્યારે બાવા થાય. માબાપનું રૂણ રાખીને ભગવાન ભજે ને ભગવાન પ્રસન્ન થાય એવા ભોળા નથી ભગવાન. મા બાપની સેવામાજ શ્રી રામચંદ્રની સેવાનો સમાવેશ થએલો છે.

ચેલો—કયા બોલતી હે. કયા બકતી હે ! કયા કહેતી હે સતકું ?

(સ્ત્રિ) રાગ, આ ભ્રમર ન મુકે ખ્યાલ. (મદાલસા)

ખરે ખરથી; ખરે ખરથી;
ખરે ખરથી દીસો ખો...ટા, લ્યા લાજ વિના લંગોટા.
રાજી થઇ રળીઆ ચોળી, બહુ પેઠી બાપની બોળી;

હૈયામાં સળગે +હોળી;
ધુત ધિક્કાર; કરોડો વાર; જગત મોઝાર;
મુરખમાં મો...ટા. લ્યા લાજ વિના. ૧
તમે રણુ માનતું રાખ્યું, તમે ચુલે ચુલે ચાખ્યું,
ભટકાતા ભૂંડું ભાંખ્યુ.
નીચ નાદાન, માંડયું તોફાન; હઠ હેવાન,
છોરૂથી છો......ટા. લ્યા લાજ વિના. ૨

શાન્તીથી સઘળુ સાંભળીજ રહ્યા છે, એવા સદગુણના સાગર સંત માધવદાસને સ્ત્રિઓનાં વચનો રામબાણ જેવાં લાગી ગયાં. સત્ય છે આ બેનોનું કહેવું, માતાને નિરાધાર મુકી મોજમાં મહાલવું એ ઠીક તો નહિજ, હવે ઘેર જવુ, માતાની સેવા કરવી. પ્રથમની માફક ભિક્ષા માગી માતાને સંતોષ આપી હરી સ્મરણ કરવું. આમથી આમ ભટકવું નહિ.

માધવદાસ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા છે, ઘેર જવાની ગોઠવણ કરી રહ્યા છે, મહંતની આજ્ઞા લેવી કે કેમ, તે તર્ક મનમાં પસારી રહ્યા છે, એટલામાં રાજા ફરતો ફરતો ત્યા આવ્યો, રાજાનું અંદર દાખલ થવું થયુ તે વખતે માવવદાસ છાંણાં થાપવાને ગયા. રાજાને જોઇ મંદીરના સાધુઓ આતુર દ્રષ્ટિથી સામુ જોઈ રહ્યા. ત્યારે રાજાએ પુછયુ કે મહાત્મા કયાં છે! સાધુએ તે જગાના મહંતને બતાવીને કહ્યું કે પેલા બેઠા. રાજા પાસે આવ્યો એટલે સિદ્ધઇનો ડોળ ઘાલી મહંત જરા અક્કડ બેઠા. રાજા માધવદાસને ખોળે છે, અને મહત જાણે છે કે મારૂ કામ થઇ ગયુ. આવોજી બેઠો! રાજા બેઠા પણ ચેન પડતુ નથી ને આમ તેમ જોયા કરે છે. એટલામાં માધવદાસ છાંણાં થાપીને આવ્યા તેમને જોઈ આંખોમા ઝળ ઝળીઆં લાવીને રાજા હર્ષ ભેર ઉભો થઇ હાથ જોડી રહ્યો છે.

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

ગુરૂને દેખી થયો ગળગળો, રાજા પ્રણમ્યો પાય;
મહંત જે મોટેથી બોલ્યો, તે પુરણ પસ્તાય;
આ કોણ હશે, રાજા જેને જુવે ૧ટશે. આ.

મહંત—(રાજા તરફ જોઇને) આ મારા મંદીરમાં ગાયોની સેવા કરવા રહેલા સાધુમા શું મહત્તા દીઠી કે જેને તમે નમ્યા, અને ગમ્યા?

રાજા—એ મારા ગુરૂ છે.

+ હોળી—વિષયની ઇચ્છાના ભડકા. ૧ ટસે—એકી નજરે.

મહંત—ગાયનાં છાંણ વાસીદા કરનારો માણસ ગુરૂ થવાને શી રીતે લાયક થાય છે, તમારે ને એને પ્રથમની કાંઇ ઓળખાણ હશે?

[રાજા]　　　　રાગ; હરીગીત છંદ.

તમ [1]તિમીર આંખે આવીઆં, નમાવીઆં મહા જંતને;
અપમાન તો આપ્યું હશે, પસ્તાવો પામ્યા મનને;　　　૧
નાણું ભર્યું છે નામનુ, વળી તિવ્ર તાલેવંત છે;
સેવા કરે [2]સુરભી તણી, એ શુદ્ધ સાચા સંત છે;　　　૨
જે નામથી નવનિધ પ્રગટે, અવનીમારે ઉજાશ છે;
જગદીશપુરમા જાગતા; મહંત માધવદાસ છે.　　　૩

અજાણથી થઇ ગએલાં પાપને માટે જાણ થતા પુરણ પસ્તાવો થાય છે, તેમજ માધવદાસને કરેલા તિરસ્કારને માટે મહતને પસ્તાવો થયો, તે દિવસે રાજાનો મુકામ ત્યાં રહ્યો. મંદીરમાં સામગ્રી આપી પ્રભુ નિવેદ કરી રાજા પ્રસન્ન થયો, તે રાત્રીએ માધવદાસે કિર્તન કર્યું. સવારમાં વહેલા ઉઠી ચાલવા માડવું એવો નિશ્ચય કરી સુઇ રહ્યા. સવારના પરોઢમા વહેલા ઉઠી માધવદાસ રવાના થઇ ગયા. રાજા ઉઠયા, દર્શન કરવાને માટે ગુરૂ માધવદાસને ખોળ્યા તે ન જડયા ત્યારે વિમાસણ કરતા વાસેને વાંસે નીકળી પડયા.

માર્ગમા આવતા એક ગામ આવ્યુ, ત્યાં માધવદાસ એક શેઠની દુકાન ઉપર થાક ખાવાને બેઠા, તે શેઠને શ્રી હરીએ રાત્રીમાં સ્વપ્ન આપ્યુ હતું કે કાલે તારી દુકાન ઉપર એક સાધુ આવશે જેનું નામ માધવદાસ છે, તેને હુંડી લખી આપજે, કે તેના પોતાના ગામમાં રૂપીઆ મળે, તે સ્વપ્નાની વાત યાદ કરી, બેઠેલા મહારાજનું નામ પુછી હુંડી લખી આપીને કહ્યું કે, આ પત્ર તમારા ગામમા અમુક ફલાણા શેઠને આપજો. માધવદાસે વારૂ કહી પત્ર લીધો, ગામમાં આવ્યા તો ખરા પણ પત્રની વાત ભુલી ગયા. થોડે દિવસે તે શેઠેજ બોલાવીને માધવદાસને અમુક એટલે હુંડીમાં લખેલા રૂપીઆ ગણી આપ્યા, તે રૂપીઆ માધવદાસે સતોને ભોજન કરવામા ખરચી દીધા.

ઘણે દીવસે દીકરો ઘેર આવ્યો, જેથી ડોસી ઘણાં ખુશી થયાં, કે આજે મારે સોનાનો સુરજ ઉગ્યો.

[રાગ]　　રાગ; સેવક તમારો હું સુંદરી; (સૈરંધ્રિ)

આજનો દિવસ રળીઆમણો, પાછો આવ્યો પૂત્ર;
મુંઝવણ મટી મારા મંનની, થયુ સઘળું [3]સુત્ર.　　આજનો. ૧

---

૧ તિમીર-અંધારાં, પડળ. ૨ સુરભી-ગાય. ૩ સુત્ર-સુત, ગાંસડ, ૨ૂડું.

વિયોગ થએ વહાલા બાળનો, લેવાયુ નહિં અંન;
ચિંન્તા મટી મારા ચીતની, દીઠો ઉજ્વળ દંન. આજનો. ૨
દુનિયામાં દઇનત દીકરો; અતી ઉજ્વળ ધંન.
સોનાનો સુરજ ઉગીયો, ટળ્યાં સઘળાં વિઘન. આજનો. ૩

[કર્તા] માધવદાસ અનન્ય ભક્તિથી માતાની સેવા કરવા લાગ્યા. માતાના મુખમાંથી નીકળતા બોલને ઝડપી, આજ્ઞામાં રહી સર્વ કામ કરવા લાગ્યા. દીકરાની પ્રથમની બધી રીતભાત ફરી ગએલી જોઇને માતા પણ ખુશી થયાં.

[કવી] રાગ, દોહરો.

ઇચ્છા નહિં કાંઈ અંતરે, નહિ સ્વર્ગની આશ;
સેવા કીધી માતની, મહંત માધવદાસ.

[કર્તા] માતાની સેવા કરી સુખમાં દીવસ ગુજારે છે, અને પ્રભુની ભક્તિ કરે છે, દરમીયાનમાં, ભક્તરાજના શરીરે, સંગ્રહણીનો ભયંકર રોગ લાગુ પડયો. દીનપર દીન શરીર ગળવા લાગ્યું. શરીરની લાલઇ નાશ પામી ગઈ, મોઢુ ફીકુ પડી ગયું. ફેફરાયેલા અને સુવેલા દેડકાના પેટ જેવું મોઢું દેખાવા લાગ્યું, ડાચાં બેસી ગયાં અને દાંત બહાર પડતા દેખાવા લાગ્યા. પગના નળાનાં હાડકાં માત્ર ચામડે મઢેલાં ચોખ્ખાં દેખાવા લાગ્યાં, પાંસળીઓ હારબધ ગોઠવાએલી જોવામાં આવી, વારંવાર ઝાડો થવા લાગ્યો, કોઈ વાર ઢીલો થાય, પણ ઘડીવાર તો ભડભડ અવાજ થઇ, પાણીની પીચકારીઓ વાગવા લાગી. દિવસે દિવસે ઝાડો વિશેષ ગંધાવા લાગ્યો; તેના ઉપર રેત નાખતાં પણ ગંધ દબઇ નહિં, સગાં સબંધી કોઇ જોવા આવે તો બારણાંની બહારથી ખબર પુછી ચાલ્યા જવા લાગ્યાં. માધવદાસની માતાને પુરેપુરી ફાળ પડી કે, હવે દીકરો જીવે એમ લાગતુ નથી.

[માતા] રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે, હે......નરનાથ.

કયા કર્મ કવાયુ મારૂ રે; હા......શ્રી હરી.
દીકરાને દુ:ખ નઠારૂ રે. હા......શ્રી હરી.
દીકરા કેરૂ દુ:ખ દેખીને, સદા રહે સંતાપ. ૧
ત્રણ જનમમાં ટોળે મળીઆ; પીડવા પુરણ પાપરે. હા......શ્રી હરી.
મળ મુત્રાદી વહે વાટથી, બેજે ન થાએ બંધ. ૨
સગા સબધી સૌકો ત્રાસે; દીન દીન ×દુની દુરગંધરે. હા......શ્રી હરી.

× દુની=બમણી

બ્રહ્મ હત્યાઓ કરી હશે, કાંઇ ગાય તણા સંહાર. ૩
સ્ત્રિ હત્યાએ તાણી નાંખ્યો; દીકરાને દશમે દ્વારરે; હા......શ્રી હરી.
આંખીને જોયું નવ જાએ; અધીકુ કયાં ઉચ્ચાર; ૪
નરક ખાણમાં નજરે નીરખુ; છેઓ છુટે તો ઘણુ સારૂરે. હા......શ્રી હરી.

શ્રી જુગદીશ, શ્રી જુગદીશ. હે ભગવાન. પરમેશ્વર બાપ હવે તો છુટકો કરે તો સારૂ. દીકરાનુ દુઃખ જોયુ નથી જતુ મારા પ્રભુ કોણ જાણે શા પાપ કર્યાં હશે કે, આવુ ગોઝારૂ દુઃખ આવ્યું, હાય હાય હાય ! ગંધ ગંધ ગંધ ગંધ.

(કવિ) ગિતી.

જોરે ઝાડો છુટયો; ખસતાં ખસતાં શરીર ખરડાયું;
ગંધ ઘણી ઘેરાણી; માતા કેરૂ મોઢુ મરડાયુ.
મરેડેલુ મુખ દેખી, માધવ મનમાં ઝુરે છે ઝાઝું.
હાથી પડયો અજારે; દીન રાત આ દુઃખ થકી દાઝુ.

દુરગંધીની બુરી બાસથી મરડાયુ મોઢુ અને થરડાયુ નાક જોઇ, માધવદાસ ચીન્તાતુર થયા; અરે હાય; મારા શરીરના વ્યાધીને લઇને મારી માને અથાગ દુઃખ વેઠવુ પડે છે. માટે ઘરમાંથી જઇને દરીઆને કાંઠે પડુ તો સારૂ. લોટી આળોટી, પરાણે પાણીની પાસે જઇ મારી મેળે મળને ધોઇ નાંખીશ; આવા વિચારમા મધરાત થઇ ત્યારે માધવદાસ ધિરે ધિરે ગાડ ઘસતા ઘસતા ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યા; અને એજ રીતે બેઠે બેઠે ચાલ્યા. ઘડી ઘડી થાક ખાતા જાય છે અને હરીના ગુણ ગાતા જાય છે.

[માધવદાસ] રાગ; કેયાજી લેોને પચની પ્યાલી. (સૈરંધ્રિ)

રે સેવકને શ્રી...જી સ્હાય;
જી જરૂર કરો જગરાય. રે સેવકને.
સ્હાય કરો શ્રીજી મને; આજ અશર્ણા શર્ણ,
ગરજ કરૂં ગોઠલી, માગુ આપો મર્ણ. રે સેવકને. ૧
રોગ થકી રીબાઇને; બાળક બનીઓ બ્હોત.
નર્ક વિષે નખરા કરૂ, મહા સુખ ! આવે મ્હોત. રે સેવકને. ૨
માતા ગાદે ચાકરી; પણ માંથુ ફાટી જાય;
વિષ્ટા વાળી નાંખતાં મસ મોંડ મરડાય. રે સેવકને. ૨

અતી દુઃખે અથડાતાં કુટાતાં પછડાતાં; માધવદાસ દરીઆને કાંઠે આવ્યા. ત્યાં શરદીને લીધે વિષેશ ઝાડા થવા લાગ્યા; પોતે આળોટતા જાય છે, પાણીની પાસે જઇ ધોતા જાય છે. અને માતાને પડેલા સંકટને સંભારી રોતા જાય છે. હે જુગદીશ ! હા જુગદીશ ! શ્રી જુગદીશ ! માતાનુ રૂપ લઇને ભગવાન આવ્યા.)

(કવિ) રાગ, એ છે સતી એની ન્યારી ગતી. (સોરંઘ્રિ)

થઇને માતા આવ્યા સુખના દાતા;
નીજ ભક્તની ચાકરી ચીત્ત ધરી,
ત્રિભુવન ત્રાતા; ચિત્ત ભક્તિ ચાહતા;
મન મલકાતા મલકાતા, આવ્યા હરી.
[1]ખરી માતા; ખરૂ દુઃખ ખુવે છે,
માધવનાં મળ મુત્ર ધુવે છે;
મળને ધુવે છે, ને [2]રાગે રૂવે છે,
માધવ માતાનાં, આંસુ લ્હુવે છે. થઇને માતા.
વહાલોજી વહાલથી વિષ્ટાને વાળે,
આણી પાણી, પગ [3]પાણી પખાળે;
પુત્રની પ્રિતીથી ભકતને ભાળે;
હરતાંને ફરતાં, આંસુડાં ઢાળે. થઇને માતા.
અહીં દરી બેઠાં છે માધવ મરવા;
ચત્રભૂજ આવ્યા, ચાકરી કરવા;
ચાકરી કરવાને હરકત હરવા;
છેલ છબીલોજી છત્રને ધરવા. થઇને માતા.

વિષ્ટાની ગંધે કાયર થઈ જે માતાએ મોઢું મરડયું હતું અને નાક થરડયુ હતું, તે માતા મને શોધતી આવેજ નહિ, અને આવે તો આવી ચાકરી કરે નહિ, માટે માન ન માન પણ માતાથી અધીક લાગણીને દર્શાવનાર જરૂર ભગવાન. અરરરર હું નિર્ભાગી મારી ચાકરી શ્રી હરી પોતાને હાથે કરે છે. હવે તો માફ કરો પ્રભુ ! મેં આપને ઓળખી લીધા.

[માધવદાસ] રાગ; રે જારે જાજા; પુછે શુ વારે વારે.

રે જાણ્યા જાણ્યા; (૨) છો જગના તાત;
રે ઠીક થઇને આવ્યા છો મુજ મા...ત. રે જાણ્યા જાણ્યા.

૧ ખરી માતા-ભગવાન, ૨ રાગે-ડસકાં ખાતાં. ૩ પાણી-હાથ.

[1]જૂઠી જનેતા ઉભી, મુખને મરડી;
મુખને મરડી; ને નાકને થરડી;
ખરડી ખરડી; જોઇને મારી [2]જાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૧

શાશા સંભારૂ મારી માતના ઓલો;
અવગુણ માતાના માતે ખરે ખર ખોલો,
રાખો રાખો; સદા [3]રળીયાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૨

[4]તનને તિરસ્કારી માતા, ધાય નહિં ધોવા,
ધાય નહિ ધોવા કે, ધાય નહિ રોવા,
લ્હોવા લ્હોવા, ન આવે આંસુ પાત. રે ઠીક, રે જાણ્યા જાણ્યા. ૩

માધવદાસ—હે પ્રભુ; આપ કર્તુ અકર્તુ અન્યથા કર્તું, શ્રી હરી; કહેવાઓ, તો શા માટે દુઃખ દામી દેતા નથી?

ભગવાન—કરેલા કર્મથી, બંધાએલા કર્મમાં નિર્માણ કરેલા, સુખ કે દુઃખને ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી, દુઃખ જેમ અણધાર્યું અનાયાસે આવી મળે છે, તેમ સુખ પણ અણધાર્યું અને અનાયાસેજ આવી મળે છે.

માધવદાસ—નિર્માણ કરેલુ દુઃખ જ્યારે ભોગવવુજ પડે છે, તો તમારી મેળવેલી કૃપા શું કામ કરી શકે છે?

ભગવાન—મારી કૃપા મેળવનારને “શુળીનો ઘા સોયે ચુકે;” વિંછીની વેદના કીડીના ચટકા જેવી લાગે. દુઃખના દરીઆમાં સુખની લહેર સમજાય!

માધવદાસ—દુઃખનો અત ન લાવો તો દેહનો અંત લાવો પ્રભુ!

ભગવાન—દેહનો અંત પણ વગર આવરદા પુરો થયા વિના આવી શકતો નથી. છતા છુટકો થાય તો ફરી બીજો અધુરો અવતાર, એનું એજ અધુરૂ રહેલુ દુઃખ ભોગવવાને માટે ધારણ કરવો પડે.

માધવદાસ—ના પ્રભુ ત્યારે તો હવે ભોગવીજ લેવા દયો એટલે છુટકો!

ભગવાન—હવે તારા દુઃખનો છેડો આવી રહ્યો છે. તેમ તારી કાયાનો પણ!!

માધવદાસ—હે પ્રભુ આપે માતા થઇ મારી સેવા કરી મને મહા સુખ આપ્યુ, પણ દીન દયાળુ દાસને દર્શન દેવાં જોઇએ.

---

૧ જૂઠી-નાશવાન. ૨ જાત-દેહ, કાયા. ૩ રળીઆત-રાજી, ખુશી. ૪ તન-દીકરો.

રાગ; ગિતી.

મહાસુખ આપ્યું માતા, સુખના દાતા સહજ કરી શાંન્તિ;
દાસતું દુઃખ નિવારી, કમળા સ્વામી, દર્શાવો કાંન્તિ.

દાસની વીનંતી સાંભળી, માતા રૂપમાં રહેલા માધવ જગદીશ રૂપ થયા, અને માધવદાસને દર્શન આપ્યાં. દર્શન કરી માધવદાસ કૃતારથ થયા પ્રભુ અંતર્ધ્યાન થતાં બોલ્યા.

(માધવ) રાગ, ગિતી.

મનથી મુજને જાણ્યો, બુદ્ધિ બળથી નિરમ્યું નિર્માણ;
વહેલો આવ્યો વારે, ભલો ભક્ત તું માધવ મુજ પ્રાણ.

(કવિ) રાગ; આમેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી.

એવા ભક્ત દુઃખમાં, આવ્યા છે ભગવંત;
દર્શનને પામ્યા, માધવદાસ મહંત. ૧
માતા થઇ સાધવ, માધવ દુઃખમાં આવ્યા,
હરી કરી ચાકરી, ભક્ત તણે મન ભાવ્યા. ૨
ભક્ત વત્સળ પ્રભુજ, દોડે ભક્તના દુઃખમાં;
માટે સૌ સજ્જન, માધવ રાખો સુખમાં. ૩
ભક્તિથી ભાગે, સકળ દુઃખને સાલ;
કહે કર જોડીને, સેવક બાપાલાલ. ૪
ભક્તોને ભાળી, સધ્ય નમાવું શીશ;
હરી જન સૌ બોલો, જય જય શ્રી જગદીશ. ૫

અમરિષ

[કવિ] રાગ; દોહરો.

સેવા શ્રી ભગવાનની, કરવી લેવા લ્હાવ,
મેવા મનથી ત્યાગતાં, સદા સુતરા દાવ. ૧
સેવા કીધી શ્યામની, તજી દામની આશ;
વળી વાસના કામની, તેને પૂર્ણ પ્રકાશ. ૨

હરી સેવા અળગી કરે, માયા તણા મજુર;
*ખોખાં ખોળ્યા નવ જડે, તો ક્યાંથી ખાય ખજુર.
સાચે દીલ સેવા કરી, હરીને કરે હજુર;
સકળ વસ્તુ જ્યાં સાંપડે, શો છે સ્વાદ ખજૂર.
માટે તન મન ધનથી, કરવી શ્રીજી સેવ,
અંતરમાં આનંદ રહે, દાસ થઇ રહે દેવ. ૫

[કવિ] રાગ; મનવા ભજીલે હરી; (ઓચ્છવ.)

સેવા શીજીની કરી;
સેવા લેવા સુખના મેવા આ... શ્રીજીની કરી.
સેવાથી દુઃખ દૂર પળાયા,
દુશ્મનો ગયા છે ડરી... સેવા શ્રીજીની. ૧
સેવાથી સુખ આગળ આવે;
પીડા વહે છે પરી... સેવા શ્રીજીની. ૨
સેવા કીધી સર્વેશ્વરની;
ઠેકાણે બેઠા છે ઠરી... સેવા શ્રીજીની. ૩
સેવા દેખી શ્રીનો સ્વામી;
કરૂણા કરે છે ખરી... સેવા શ્રીજીની. ૪
બાપુ સેવા બહુ કરનારા,
ગયા છે ત્રિવેણી તરી... સેવા શ્રીજીની. ૫

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

શુક મુનીને શરણે રહીને, પુછે પરીક્ષત રાય,
શુદ્ધ હૃદયથી સર્વેશ્વરની, કોણે કરી સેવાય;
શુ ફળ મળ્યું, દુઃખ દારીદ્ર કેમ ટળ્યું. શું.

બાળ બ્રહ્મચારી શ્રી શુકદેવ ભગવાન, પરીક્ષત રાજાને શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા સંભળાવે છે; જેમાં પુછવાપણું કે શંકા કરવા પણું રહેતુજ નથી, તોપણ કોઇ કોઇ જગાએ જ્યાં જ્યા પરીક્ષતને અતી આનંદ ભરેલી લાગે છે ત્યાં ત્યાં વારંવાર શંકાઓ કરીને કે, ઉલટ ધરીને ફરી ફરી સાંભળવાની ઇચ્છા બતાવે છે. પરીક્ષત પુછે છે હે મહામુની, નાભાગનો પુત્ર અમરીષ જે શ્રી હરીની સેવા કરી તરી ગયો, તે સામરાજ્ય પદવીને ધારણ કરી; ચક્રવર્તિ રાજા થઇ શી રીતે સેવા ભક્તિ કરી શક્યો, તેણે રાજ્ય વૈભવનો ત્યાગ કેવી

* ખોખાં=કોચાં ખારેકો.

રીતે કર્યો, અને પવનને સપાટે ફરકતા પીંપળાના પાંદડા જેવા ચંચળ મનને શી રીતે વશ કર્યું, એ કથા મને સંભળાવો ! શ્રી શુકમુની ભગવાન કહે છે; બહુ સારૂ, સેવાના પ્રતાપે અમરીષ રાજા સહકુટુંમ્બ પરીવાર સ્વર્ગે ગયો તે કથા સંભળાવું છું.

[કવિ] રાગ; ગિતી.

અમરીષ નામે રાજા, રાજ પાટને લાવે નહિ ચિત્તે;
કથા કહુ હું તેની, શ્રવણ ધરીને સાંભળજો પ્રિતે.

હે રાજા પરીક્ષત; અયોધ્યાના નભગ નામે રાજાનો સૌથી નાનો દીકરો કે જેને બાળપણમાં ગુરૂને ઘેર ભણવા મૂકયો હતો, જે વિશાળ બુદ્ધિને અનુસારે; ઘણાં વરસ સુધી ભણ્યો, અને અતી વિદ્વાન થઇ ઘેર આવ્યો. તેની ગેરહાજરીમાં તેના ભાઇઓએ મિલકતના ભાગ પાડી વહેંચી લીધા હતા, અને તેનો ભાગ બીલકુલ ગણ્યોજ નહોતો. તેણે આવીને પોતાનો ભાગ માગ્યો ત્યારે બીજા ભાઇઓએ કહ્યું કે.

રાગ; ગિતી.

ખંત વિના સૌ ખોયુ, વળી ખંત વીણ બીજું બહુ ખોશે !
તુજ ભાગમાં આવ્યો, બાપ આપણો બુઢો, આ ડોસો.

પોતાના સર્વ ભાઇઓની પાસે માગણી કરતાં, જવાબ મળ્યો કે, ના તારો ભાગ નહિ, જેથી તે નાના પુત્રનું નામ “નાભાગ” પડયું. ઈશ્વર કૃપાથી તે મહાવિદ્વાન હતો તેમજ મહા જ્ઞાની હતો માટે તેને તે વાતનો જરાય શોચ ન થયો ! પણ મનમાં વિચાર તો થયો કે, આ દુનિયાનો વહેવાર લક્ષ્મિ વડે છે, લક્ષ્મિ વગરના મનુષ્યો પાણી વિનાની નદી અને પાંદડા વિનાના ઝાડ જેવા શોભે છે. લક્ષ્મી વગરનું જીવવું, તથા ગ્રહસ્થાશ્રમમાં રહેવું દુઃખદાયક છે, વગડે નિવાસ કરી તપ કરી પ્રભુને શરણ જવું. બસ એજ નિશ્ચય. ચાલો પિતાની આજ્ઞા લઇ લઇએ.

નાભાગ બાપની પાસે આવી કહેવા લાગ્યો કે હે પિતાજી મને આજ્ઞા મળવી જોઇએ.

પિતા—હે પ્રિય પૂત્ર, શી આજ્ઞા લેવા મારી પાસે આવ્યો છું ?

પૂત્ર—પિતા હું, મેરૂ પર્વતને વિષે જઇ તપ કરીશ; અને હવે પછીનું આયુષ્ય ત્યાં ગુજારીશ.

પિતા—દીકરા; હજી ગ્રહસ્થાશ્રમ ભોગવ્યો નથી, ત્યાં સુધી ત્યાગ બની શકશે નહિં, વિષયની વાસના ત્યાગમાંથી તાણીને પાછો લાવશે, માટે ગ્રહ-

સ્થાશ્રમમા રહી, વિષય સુખનો અનુભવ લઇ, પછીથી એટલે વૃદ્ધાવસ્થામાં તે વિચાર કરવાનો છે.

પૂત્ર—પિતાજી, લક્ષ્મિ વગરનો ગ્રહસ્થાશ્રમ ચલાવવો એ ઘોડા વિનાની ગાડી તાણી જવા ખરેખર મુશ્કેલ છે. તે લક્ષ્મિ તો ભાઇઓએ વહેંચી લીધી; અને મને આપવાને બીલકુલ ના કહ્યું. સર્વ ભાઇઓથી જવાબ મળ્યો કે, આ મિલકતમાં તારો ભાગ નથી, જેથી મે **નાભાગ** એવું નામ પણ સ્વિકારી લીધુ.

પિતા—હે પૂત્ર નાભાગ, તે નામ સારૂ પસંદ કર્યું. પણ તારા ભાગમા કાંઇજ નથી આવ્યુ ?

પૂત્ર—પિતાજી, મારા ભાગમા તમો ? તેટલુંજ મને અતી લાભકારી છે.

પિતા—લાભકારી સમજતો હો તો, વગડામાં જવાની વાત ન કર ! હવે તો મારે તું અને તારે હુ. તારા ગયા પછી મારૂ કોઇ રહ્યુંજ નથી, કારણ કે જે પુત્રોએ મને બોજા રૂપ ગણી, મનથી કાઢી નાખ્યો; તે પુત્રો હવે પછી મને પરમેશ્વર તુલ્ય પુજી પકવાન પીરસે તોપણ તે મારે ઝેર રૂપ છે.

પૂત્ર—પિતાજી આપનું કહેવુ મારે માન્ય છે. આપની સેવા અને સર્વેશ્વરની સેવા હુ સરખીજ માનુ છું. આપને મુકીને મારે નજ જવુ જોઇએ પણ......

પિતા—હે દીકરા ! ગભરાઈશ નહિં ! તેં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે તેના મો કને લક્ષ્મિ તુચ્છ છે. વિદ્વાન સરવત્ર પુજાય છે, વિદ્વાનને પગલે પગલે પૈસો છે.

પૂત્ર—બહુ સારૂ પિતાજી, હુ રૂડી રીતે તમારી સેવા કરીશ ! અને સર્વેશ્વર જે સ્થિતિમાં રાખશે, તે સ્થિતીમાં રહીશ.

પિતા—હે પુત્ર, અંગીશ રૂષીના કુળના બ્રાહ્મણ બાળકો યજ્ઞ કરે છે; તે દર છઠ્ઠે છઠ્ઠે દીવસે કર્મ કરવામા ભૂલે છે; ત્યાં તુ જા ! પાસે બેસી સાંભળજે, જ્યાં ભૂલ્ય પડે ત્યા તુ બતાવજે અને તેમનો યજ્ઞ પુરો કરાવજે ! જેથી તેમની ગતી થશે. એટલે હું ધારું છું કે યજ્ઞ કરતાં વધેલું દ્રવ્ય તને આપશે.

પિતાની આજ્ઞા થતાંની સાથે, નાભાગ, જે જગાએ અંગીશ રૂષીના વંશજજો યજ્ઞ કરતા હતા ત્યાં ગયો; અને પિતાના કહેવા પ્રમાણે છઠ્ઠે દીવસે

બે [1]સુક્ત બોલી, તેમનું કાર્ય કરાવી ગતી કરી. તે બ્રાહ્મણો બોલ્યા, હે વેદના સર્વ અંગને જાણનાર, અમો તારા જ્ઞાનથી પ્રસન્ન થયા છીએ; જેથી વધેલું સઘળું દ્રવ્ય તને અર્પણ કરીએ છીએ. એમ કહીને સર્વે સ્વર્ગમાં ગયા. પછી નાભાગે દ્રવ્ય સમેટવા માંડયુ. એટલામાં.

(કવિ) રાગ; લાવણી. (ઝડપથી).

એવે તુટયું આકાશ, થયો અંધકારનો નાશ;
પરી પુરણ પ્રકાશ, જાણે સુરજ સર્યો. ૧
મહા પ્રૌઢ મજબુત, જાણે જમડાનો દુત;
આવ્યો કાળો કાળો ભૂત, ખરી ખાંતે ખર્યો. ૨
જ્યારે જોયું નાભાગ, પાસ્યો હેરત અથાગ;
ઉઠી અંતરમાં આગ, મન માંહી ડર્યો. ૩
જેમાં કશો ન [2]કાથ, જાણે ઉભો અનાથ;
બન્ને જોડીને હાથ, પ્રિતે પ્રણામ કર્યો. ૪

નાભાગના સમેટતામાં, અચિંતો આકાશમાં પર્વત ફાટે એટલો અવાજ થયો. તેની સાથે પ્રકાશ; પ્રકાશમાં શ્યામ અને ભયંકર મુરતીએ આવીને કહ્યું, સબુર કર! કોણ છે, શા માટે દ્રવ્ય લે છે? તે દ્રવ્ય લેવાનો હક તારો નથી પણ મારો છે.

નાભાગ—જે બ્રાહ્મણો યજ્ઞ કરતા હતા, તેમણે મને અર્પણ કર્યું છે.

રૂદ્ર—તેમને કોઇને અર્પણ કરવાનો હકજ નથી, પારકુ દ્રવ્ય એક માણસ બીજાને શી રીતે આપી શકે?

નાભાગ—જ્યાં સુધી માણસ હયાત હોય, ત્યાં સુધી પોતાના ધનની ઇચ્છા મુજબ વ્યવસ્થા કરી શકે છે. કોઇને આપવું હોય તો આપી શકે છે.

રૂદ્ર—યજ્ઞ કરતા વધેલા દ્રવ્યનો માલીક હુજ છું બીજાથી આ દ્રવ્ય લઈ શકાયજ નહિ.

નાભાગ—આપ સમર્થ છો એટલે જોર જૂલમથી પણ લઇ જશો, જેથી હું ના ઇલાજ છુ.

રૂદ્ર—તને શંકા રહેતી હોય તો તારા બાપને પુછી આવ! ત્યાં સુધી હુ ઉભો છું. તારા આવ્યા વિના તે દ્રવ્યને હુ અડીશ નહિ.

રૂદ્રનાં વચન સાભળી નાભાગ પિતાની પાસે ગયો અને બનેલી બધી બીના કહી. તે સાંભળી તેના બાપે કહ્યું ભાઇ સાચી વાત છે. યજ્ઞ કરતાં

૧. સુક્ત-યજ્ઞ સમય બોલતા વેદના મંત્ર. ૨ કાથ-જોર, નુર; શકિત.

વધેલું, અને પથ્વિ ઉપર પડી રહેલું દ્રવ્ય લેવાનો હક રૂદ્રનોજ છે, એવો આગળ રૂષીઓએ ઠરાવ કરેલો છે અને ભૂત રૂપે આવી તને અટકાવનાર તે રૂદ્ર નામ શંકર પોતેજ હશે.

પિતાના મુખની હકીકત સાભળી, નાભાગ પાછો ગયો અને શંકરના ચરણને શરણ થઇ, પગમા પ્રણામ કરી કહ્યુ હે પ્રભુ, તે દ્રવ્ય ઉપર તમારોજ હક છે માટે તમે લઇ જાઓ !

રૂદ્ર—હે નાભાગ; હું તારા પિતાના બોલેલા ન્યાય વચનથી, અને તારી વદેલી સત્ય વાણીથી પ્રસન્ન થયો છુ માટે, તુ આમાથી તારે જોઇએ તેટલું દ્રવ્ય લઇજા !

નાભાગ—મારે આ દ્રવ્યમાંથી કાંઇ ના જોઇએ. મને વળી શ્રી ભગવાન બીજુ આપશે. પણ નાહકનુ* લેવુ એ હુ યોગ્ય માનતો નથી, સત્યથી પ્રાપ્ત કરેલુ હોય તેજ સુખ શાન્તિ આપે છે.

રૂદ્ર—તારા સંતોષી સ્વભાવથી વળી વધારે પ્રસંન્ન છું માટે આ બધુ દ્રવ્ય તું લઇજા ?

નાભાગ—ના મહારાજ, આપ મારા ઉપર દયા રાખો ! તમે હક કરીને માગેલુ દ્રવ્ય મારે કાંઇ કામનુ નથી.

રૂદ્ર—હે નાભાગ ! તુ મને ઓળખ, હુ રૂદ્ર છું. મારે દ્રવ્યથી કાંઇ મતલબ નથી. તેમ ઇચ્છા કરૂ તો ખોટ નથી. હું દ્રવ્યની લાલચે કે ઇચ્છાએ આવ્યો નથી, પણ તારી વિદ્યાનું બળ જોવા આવ્યો છું. કે જે વિદ્યા વડે તે પોતાની સેવા સ્વિકારી લીધી અને ભાઇઓ ઉપર માઠુ ન લગાડયુ, હજી પણ મારૂ આપેલુ દ્રવ્ય નથી લેતો તે તારી વિદ્યા વડે થએલા જ્ઞાનનોજ પ્રતાપ છે.

નાભાગ—હે પ્રભુ ! આપની ઓળખાણ પડી; તથા આપનાં દર્શન થયાં જેથી હુ મારા મળેલા મનુષ્ય અવતારને કૃત કૃત માનું છું, અને એમ પણ માનું છુ કે પ્રભુ દર્શન થયા પછી કોઇ વાતની કમીના રહેતી નથી. આપની કૃપા છે એજ અષ્ટ મહા સિદ્ધી તથા નવમા નિદ્ધી છે.

રૂદ્ર—હે નાભાગ ! એમ માનતો હોય તો ઠીક છે, પણ સિદ્ધીઓ સત્યને આધીન છે, રિદ્ધી અને સિદ્ધી સત્ય બોલનારની વાણીમાંજ વસેલી છે,

(દ્રષ્ટાંત) કોઇ એક ગામમા. અને પોતાના સંપ્રદાયના મદીરમાં એક કુંજબીહારીદાસ નામનો બાવો રહેતો હતો. જે ગુરૂની સેવા સારી રીતે ઉઠા-

---

* નાહકનું-વગર હકનું

વતો હતો, પણ મનમાં તૃષ્ના કર્યા કરતો હતો કે આપણે ચેલા મટીને ગુરૂ કયારે થઇશુ? ગુરૂ આપણને સિદ્ધી કયારે બતાવશે કે, જે સિદ્ધી વડે, સર્વ વસ્તુની પ્રપ્તિ સહજમાં થાય છે, તે સિદ્ધી શી રીતે પ્રાપ્ત થાય! રિદ્ધિ સિદ્ધીને આધીન છે પણ સીદ્ધી શાને આધી છે તે સમજાતુ નથી. સીદ્ધી ગુરૂ કૃપાને આધીન હશે? હવે સીધી મેળવવા માટે, કોઇ જંગલમાં જવું ત્યાં મહાત્માઓનું સેવન કરવું આમ વિચારી બિહારીદાસ બાવો ચેલો મટી ગુરૂ થવાની અને મહંત પદવીની, ઇચ્છાએ, મંદીરથી નીકળી, મહા ઘોર વનમા ગયા. કે જે વન, અનેક પ્રકારના જંગલી ઝાડોથી ભરપુર હતું. વળી વખતે વખતે તેની મુસાફરીમાં પહાડની ટેકરીઓ પણ આવતી હતી, એવા ઝાડ બીડથી બીહામણા અને પહાડ પર્વથી શોભીતા વનમાં ફરતા ફરતા વરસનાં વરસ વીતી ગયાં, આખર સિદ્ધી તો પ્રાપ્ત ન થઇ પણ એક જંગલની બુટ્ટી હાથ આવી ગઇ. જે બુટ્ટી અડવાથી પોતાની પાસે રહેલો લોઢાનો ચીપીઓ સોનાનો થઇ ગયો. આ ચીપીઓ સોનાનો શાથી થઇ ગયો તેનો તપાસ કરતાં સમજાયું કે અનાયાસે મળી આવેલું રસ્તામાં રખડતું આ કોક ઝાડનું મુળાડીયું. મારા હાથમાં ઝાલેલું અડયું. જેથી ચીપીઓ સોનાનો થયો. વાહ આનંદની વાત! માત્ર લોઢાને અડવાથી સોનું થાય છે. ત્યારે તો પારસમણી કરતાં પણ વાત વધી ગઇ. હવે તો વસ્તીમાં જાઉ અને સર્વ સુખ ભોગવું, જે વખતે જે સુખની ઇચ્છા થશે તે પ્રાપ્ત થઇ શકશે કારણ કે. સિદ્ધીમાં રીદ્ધી અને રીદ્ધીમાં રાજ છે.

આમ વિચારી તે સાધુ બીહારીદાસ પોતાના વતનમાં આવ્યો; થોડાક વરસ મોજ શોખ આનંદ ભોગવી લીધો. એક વખત તેને જાત્રાએ જવાની મરજી થઇ, લાલ પીતાંબર પહેરીને અને લાલ પીતાંબર માંથે બાંધીને હાથમાં રૂપાનો લોટો લઇને; ગળામાં ગળચવો ઘાલીને, પગમાં સોનાનો તોડો પહેરીને ખાંધે ઝોળી ભેરવીને અને ઝોળીમાં જડીબુટ્ટી રાખીને કુંજબીહારીદાસ ચાલ્યા. સારા સારા તીર્થોમાં સ્નાન ધ્યાન કરતા કરતા; કાશી નગરમાં આવી પહોંચ્યા લાંબી મુસાફરી થવાથી નુકશાન એ થયું કે પગના જોડા ફાટી ગયા, અને તે બીજા તૈયાર કરવાની જરૂર જણાઇ એટલે ફરતા રામ મોચીની દુકાન પર આવ્યા.

સાધુ—મોચી ભગ...ત !

મોચી—કેમ મહારાજ ?

સાધુ—હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ?

મોચી—બનાવીશ મહારાજ.

સાધુ—ક્યા લેગા બોલ દે ?

મોચી—અઢી રૂપીઆ લઇશ બાપજી.

સાધુ—અઢાઇ તો નહિ, મગર દો રૂપીઆ દેઉંગા દો.

મોચી—(હશે સાધુ છે) સારૂ મહારાજ બે આપજો; ચોથે દહાડે લઇ જજો !

સાધુએ મનમાં વિચાર કર્યો કે, બે કહેતાની સાથે તુરત હા કહી દીધી; કદાચ દોઢ કહ્યો હોત તો પણ હા કહેત ખરો ! માટે બીજી દુકાને જવું.

સાધુ—મોચી ભગત, અભી તો મે જાતા હુ ! ફીરકે આઉંગા, ઓર બાના દે જાઉંગા.

મોચી—બહુ સારૂ મહારાજ.

સાધુ—(બીજા મોચીની દુકાને) મોચી ભગત ! હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—બનાવીશું મહારાજ. બે રૂપીયા લઇશું !

સાધુ—દોઢ રૂપીયા દેઉંગા દોઢ !

મોચી—સારૂ બાપજી, દોઢ આપજો ? પરમ દિવસે લઇ જજો.

સાધુ—(મનમાં) મેં રૂપીઓ કહ્યો હોત તોય મોચી હા કહેત ખરો ! મોચી ભગત ઠીક હે મે આતાહુ ત્રિજાને ત્યાં જઇને મોચી ભગત હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા !

મોચી—બનાવીશું પ્રભુ, પરમ દિવશે આપીશું; દોઢ રૂપીઓ લઇશું !

સાધુ—નહિ ભાઇ હમ તો સાધુ હેં, એક રૂપીઆ દેઉંગા એક !

મોચી—સાધુ જાણીને, સારૂ મહારાજ એક રૂપીઓ આપજો !

શાધુ—(મનમા) આ ગામમા જોડા સોંઘા હોય એમ લાગે છે, માટે ચાલ ચોથી દુકાને ગયા, ત્યાં એક મોચી નીચુ જોઇ પોતાનુ કામ કર્યા કરે છે. મુખેથી શ્રીહરીનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. ત્યા સાધુએ આગળનો પડદો ઉંચો કરીને પુછ્યુ, ક્યુરે મોચી ભગ...ત !

મોચી—બોલી જાઓ કામ હોય તે !

સાધુ—હમારા પેરકા જુતા બનાયગા ક્યા ?

મોચી—બનાવીશુ.

સાધુ—ક્યા લેગા ?

મોચી—અડધો રૂપીઓ.

સાધુ—પા રૂપીઆ દઉંગા પા રૂપીઆ!

મોચી—(કરડી નજર કરીને) સાચો સાધુ છે કે કોઇ વેષધારી બાવો? દુકાનેથી નિચે ઉતર!

સાધુ—(મનમાં) હવે અડધા રૂપીઆથી ઓછે જોડા બને તેમ નથી, એમ સમજી કહ્યું. કબ દેગા ભાઇ?

મોચી—કાલે બપોરે મધ્યાને બાર વાગે?

સાધુ—ફજરમેં નહિં દેગા ફજરમેં? હમારે જલદી જાનેકા હે.

મોચી—જવું હોય તો જાઓ, બીજે બનાવરાવી લ્યો; અહીં તો એકજ વખત બોલાય છે.

સાધુ—અચ્છા કલ બારે બજે આઉગા? ઓર આધા રૂપીઆ લાઉગા!

કહીને ગયા પછી બીજે દીવસે સવારમા બાવો ગંગા સ્નાન કરવા ગયો હતો ત્યાંથી પાછા ફરતાં માર્ગમાં વિચાર આવ્યો કે, માર્ગમાં આવે છે માટે લાવ્ય પેલા મોચીની ખબર કાઢતો જાઉં કે તેણે જોડા શીવવાનું કામ શરૂ કર્યું છે કે નહિ! વાહ; મોચીનું ઘર તો આવ્યું, મોચી શીવે છે પણ ખરો? તે જોડા મારા હશે કે કોઇ બીજાના, કેમ મોચી ભગત! જૂતા બનાયા કે નહિં?

મોચી—કેટલા વાગ્યા છે, મહારાજ?

સાધુ—કોઇ નવ બજે હાંગે!

મોચી—તમને કેટલા વાગ્યાનો વાયદો કર્યો છે?

સાધુ—બાર બજેકા.

મોચી—ત્યારે નવ વાગ્યાથી શી ધાડ આવી છે. તમે તો સાધુ છો કે બુદ્ધિ વગરના બાવા! બાવા થયા તોય જરાય ધરપત તો રહેતીજ નથી.

સાભળીને સાધુ મુકામ પર ચાલ્યો ગયો. દેવ દર્શનથી પરવારી, પ્રસાદ પાણી લઇ, જવાની તૈયારી કરી, બરાબર મધ્યાન સમએ મોચીની દુકાને આવ્યો. બાવાને જોઇને તરત મોચીએ જોડા મૂકી દીધા. મહારાજે પગમાં પહેરી જોયા. બરાબર બેસતો આવ્યો એટલે રૂપીઓ એક આપ્યો. અને કહ્યુ કે અડધો રૂપીઓ પાછો આપ! તે વખતે મોચીની પાસે અડધો રૂપીઓ નહિ હોવાથી સાધુને દુકાન પર બેસારીને પરચુરણ લેવા ગયો.

મોચી ભગતના ગયા પછી બાવાજી મનમાં વિચારે છે કે આ મોચી ભગત એક વચની અને સાચુ બોલનારો છે. ઘરનો ગરીબ છે અને મજુ-

રીમાં પૈસા થોડા લે છે. લાવ્ય તેનું દળદર કાઢી નાખતો જાઉં, એમ વિચારી પોતાની ઝોળીમાંથી જડી બુટ્ટી કાઢી, રાંપડી, સોઇઆ તથા બીજાં લોઢાંને લગાડી દીધી. અડતાંની સાથે ઓજાર સોનાનાં બની ગયા. એટલામાં મોચીને સામેથી આવતો જોયો, ત્યારે બાવાજી ઉઠીને સામા ગયા; તે એમ સમજીને કે રખેને મોચી ભગત જાણશે કે મહારાજ લોઢાનું સોનું કરે છે તો મને અહીંથી જવા નહિ દે! મોચીએ મહારાજના હાથમાં અડધો રૂપીઓ આપીને કહ્યું કે એટલામા શું શેઠઈ જતુ હતુ કે દુકાન સુની મુકીને ઉઠી ગયા! બાવાજી બોલ્યા ચાલ્યા વિના મુગે મોઢે અગીઆરાજ ગણી ગયા. રસ્તે ચાલતાં વિચાર કરે છે કે; મોચી ઓજાર જોશે એટલે ખુશી થઇ જશે; મને હમેશા યાદ કરશે, તથા મારો ઉપકાર માનશે. એના વૈભવમા વધારો થશે; સર્વ વાતે સુખી થશે, જ્યારે જગંનાથ પુરીથી પાછા ફરીશુ ત્યારે જોતા જઇશું એની સાહ્યબી.

દુકાનપર આવી ઓજાર હાથમા પકડતાંની સાથે સોનાનાં જોઇને મોચી પશ્ચાતાપ કરે છે. અરેરે મેં બાવાને ભરૂસે દુકાન મુકી એજ ખોટુ કર્યું. થોડીજ વારમાં મારા ઓજાર બગાડી નાખ્યા તો વધારે વખત રહે તો શું ન બગાડે. સાધુ સમજી [1]સવાકો રળવાની ઇચ્છા ન રાખી કામ કરી આપ્યું તેનો બદલો વાળ્યો. રૂપીઆ સાડા આઠનું નુકશાન કરતો ગયો. હશે આ ઓજાર કશા કામમાં નહિ આવે! નાંખવા દે કોઠીમા બનાવવા દે બીજાં.

સોનાનાં ઓજાર કોઠીમાં નાંખી દેઇને, બીજાં નવાં બનાવરાવીને; પોતાનો ધંધો ચાલુ રાખ્યો. છ મહીના પછી એનો એજ બાવો ફરતો ફરતો ત્યાં આવ્યો અને કાશીપુરીમાં પેસતાંજ વિચાર કર્યો કે, હવે તો પેલો મોચી મહેલમાં રહેતો હશે; ઝુંપડામાં નહિ રહેતો હોય! ચાલ ખોળીને કહાડું. (મોચીની દુકાન જોઇને) અરે આતો એનું એજ છે; નક્કી સોનાનાં જોઇને કોઇ ચોરી ગયુ હશે! મહારાજે ધિરેથી દુકાનની આગળ રાખેલો પડદો ઉચો કર્યો. મોચીએ ઉચુ જોયુ અને બાવાને ઓળખીને તરત નિચુ જોઇ પોતાનું કામ કરવા માંડયું. મહારાજે જાણ્યુ કે મને ઓળખ્યો નથી. પુછુ તો ખરો!

સાધુ—કેમ મોચી ભગ...ત! હમકુ [2]પેચાના નહિં કયા?

મોચી—(ક્રોધ કરીને) પેચાના પેચાના! ઓજાર બગાડી ગયો હતો એજ કે બીજો?

---

૧ સવાકો-પૈસો. ૨ પેચાના-ઓળખ્યા.

સાધુ—ઓજાર બીગાડ દીયા કે સોના કર દીયા ! કયા બકતા હે કે બોલતા હે ?

મોચી—બકતો નથી બોલુ છું બાવજી ! શું કરે સોનાને, હરામનું સોનું શું કામ કરે; વગર મહેનતે મળેલા માલથી સુખ થતું હોયતો, સોનાની શી ખોટય છે. તારે જોઇએ છીએ સોતુ ? બોલ્ય કેટલું જોઇએ છીએ ! થઇ જા પથ્થર સોનું !

મોચીની પાસે પડેલો પચીસ શેરનો પથ્થર થઇજા સોનું કહેતાંજ સોનાનો બની ગયો ! તે જોઇ બાવાજીની બાવડી ખુડી ગઈ, વિચારમાં ગુમ થઇ ગયો; આ શું ? મેં વરસોના વરસો જંગલમાં ફરી જડી બુટ્ટી મેળવી છે, અને આને તો જીભમાં સોનુ છે.

મોચી—ઉઠાવો મહારાજ સોનું !

સાધુ—નહિજી હમ કયા કરે સોનાકુ.

મોચી—થઇજા લ્યા પાછો પથ્થર ! (તેજ વખતે પાછો પથ્થર બની ગયો.)

આ ચમત્કાર જોઇ વળી મહારાજને અચંબો આવ્યો. વાહવાહ શુ કૃતિ ! આ મોચી ભગત પાસે ખરેખરી સિદ્ધી છે. કારણ કે સિદ્ધીને આધિન રીદ્ધી છે. મોચીને ગુરૂ કરી એને ઘેર રહુ તો થોડે દહાડે સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ખરી.

સાધુ—મોચી ભગત ! હમકુ ચેલા બનાવ ! તુમ હમારા ગુરૂ બનજાવ ! ઓર હમકુ સિદ્ધી બતાવ !

મોચી—હમેતો કાંઇ સિદ્ધી બિદ્ધી જાણતા નથી ! તમે તમારે આવ્યા હો એ રસ્તે ચાલ્યા જાઓ !

સાધુ—ભગત; તુમને પથ્થરકા સોના બનાયા; ઓર સોનાકા પથ્થર કર દીયા વો સિદ્ધી હે. વો કિસ તરેસે હુવા વો હમકુ બતાવ ! હમ તમારા ચેલા બન જાય !

મોચી—મરજી હોય તો હમેશાં વખત મળે એટલી વખત દુકાનપર આવીને બેસજો !

સાધુ—બહોત અચ્છા !

સાધુ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. એક શીવજીના દેવળમાં ધર્મશાળા જેવા ધામમાં મુકામ રાખીને, સવારના પહોરમાં ભિક્ષા માગીને નિર્વાહ કરવા લાગ્યો. બાકીનો બધો વખત મોચીની દુકાનપર બેસીને ગાળવા લાગ્યો.

લગભગ બે ત્રણ માસ વીતી ગયા ત્યાં સુધી મોચી તેની સાથે વાત પણ કરતો નથી; નિચુ જોઈ પોતાનો ધધો કર્યેજ જાય છે અને આવતા ગ્રાહકોને ઉત્તર દેતો જાય છે. પરીણામે સાધુને એમનો સમજાયું કે આ મોચી સત-વાદી છે; જુઠુ બોલતો નથી; કોઇની સાથે અતીશે બોલી કડાકુટ કરતો નથી; એકજ વાર બોલે છે. જે બોલે છે તે પાળે છે, અને વાયદા પ્રમાણે સામાનુ કામ કરી આપે છે ફિકર નહિ આપણે પણ હવે એક બે દિવસમાં સિદ્ધિ સાધ્ય કરવાની માગણી કરીશુ.

એક દિવસે મોચીની બાયડી પાણી ભરવા ગઇ. પોતાના નાના બાળકને ઘોડીઆમાં સુવારી, તે ઘોડીઆને બાધેલી દોરીનો છેડો પોતાના ધણીના હાથમાં આપતી ગઇ, અને કહેતી ગઈ કે જોજે રૂવે તો જરા દોરી તાણજો. મોચીએ દોરી પગમા ભેરવી પોતે પોતાનું કામ કરવા માંડયું. તે વખતે બાવાજી ત્યાં બેઠેલાજ હતા; તેમણે કહ્યુ, લાવો તમારા પગેથી મને દોરી છોડી આપો હું હીંચોળુ.

મોચી—નાના ! તમે તમારે બેસો !

સાધુ—લાવો લાવો ! હમ બેઠે બેઠે બઠતે હે કયા !

મોચી—તમે તમારે બેસો, આતો મોચીનાં છોકરાં, મોચીનાં છોકરાંની સેવા સાધુ પાસે ના કરાવાય.

સાધુ—ઇસમેં મોચી હે કાં; એતો બાલકહે. બ્રહ્મ સ્વરૂપ હે ! મોચીકા સંસ્કાર પરેગા જબ મોચી હોયગા ! (દોરી હાથમાં ઝાલી લીધી.)

મોચી—સંસ્કારતો જનમ્યો ત્યાંથીજ પડી ચુકયા છે.

સાધુ—હા વોતો હય ! મોચીકા લડકા વોતો મોચીજ હોગા ! મગર ઇસ દુનિયાકી હવાકી બાત ન્યારી હય !

સાધુ વાતો કરતો જાય છે અને બાળકની દોરી તાંણુતો જાય છે, એટલામાં બાળક જાગ્યો અને રોયો. એટલે સાધુએ જરા તાણીને હીંચો-ળવા માંડયો. તોપણ છાનો ના રહ્યો; પણ વધારે રોવા લાગ્યો, ત્યારે મહા-રાજ બોલ્યા. છાનો રહે છાનો રહે! તારી મા લાકડો લેવા ગઇ છે, તારી મા લાકડો લેવા ગઇ છે, એ શબ્દો સાંભળીને મોચીને અતી ક્રોધ ચઢયો, અને સાધુના સામી કરડી નજર કરી રીસ ચઢાવીને બોલ્યો. શું બોલ્યો બાવલા ! એની મા લાકડો લેવા ગઇ છે કે પાણી ભરવા ગઇ છે ? કેમ જુઠ્ઠુ બોલ્યો !

સાધુ—હાં...બોલ તો ગયા! મગર ઇસમેં કયા [1]હર્જ હે! લડકેકું સમજાનેકે લીએ એસા બોલા જાતા હે.

મોચી——બોલાય કેમ! બોલીએ તોજ બોલાય! જુઠુ બોલી સિદ્ધિ મેળવવી છે તે તો નહિં મેળવાય! સિદ્ધી તો સત્યને આધીન છે.

મોચીનો મિજાજ ગયો એટલે બાવો દોરી મુકીને વિદાય થયો. પોતાને પંથે ચાલવા લાગ્યો, માર્ગમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, મોચી ઉપર રીસ ચઢાવા જેવું નથી, કારણ કે તેને જુઠા ઉપર ઘણી ચીડ છે અને પોતે જુઠુ બોલતો નથી. હાંસી મશ્કરીમાં કે બાળક રીઝવવામાં પણ જુઠુ નજ બોલવુ જોઇએ, સર્વ સિદ્ધિયો સત્યને આધીન છે.

નાભાગ—મહારાજ; આપે વળી મને વિશેષ જ્ઞાન આપ્યું. હવે કોઇ વાર જુઠુ નજ બોલાય, એવી સુરતા બરાબર રાખીશ!

રૂદ્ર—હે નાભાગ; તારે હવે ચિંન્તા કરવા જેવું નથી, બાળપણથીજ સાચુ બોલવાની ટેવ આગળ ઉપર અઢળક સુખ આપે છે. હું તારી સત્યતા ઉપર પ્રસંન્ન થયો છું; માટે આ સઘળું દ્રવ્ય, જે તને યજ્ઞ કરનારાએ આપ્યું છે, તે હુ કબુલ કરી આપી દેઉ છું. લઇ જા; પ્રસંન્ન થા, અને જા!

રાગ; દોહરો.

(રૂદ્ર) સતથી પત ખોવાય નહિ, થાવું ન પડે [2]દીન;
અષ્ટ સિદ્ધ નવ નિદ્ધ તે, છે સતને આધીન.
(નાભાગ)જુઠુ બોલું જીવતાં, તો મુજ મનખો ધીખ;
સાધન સાધુ સત્યનાં, શીર ચઢાવું શીખ. ૨
(રૂદ્ર) અઢળક સુખ [3]વર આપવા, રહ્યું ઉછળી રક્ત;
પુત્ર થશે એક પ્રાક્રમી, પુરણ પ્રભુનો ભક્ત. ૩

શ્રી શુકમુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષત રાજા, તે નાભાગ શ્રી શંકર ભગવાનની આશીષ લઇ પિતાની પાસે આવ્યો. તેણે પિતાની રૂડી રીતે સેવા કરી, સુખી જીદગી ગાળી. પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી, પ્રભુ ઇચ્છાથી નાભાગને રાજ્ય મળ્યુ. રૂડી રીતે રાજ્ય ચલાવતાં, ઘણાં વર્ષ વિત્યાં. એક પુત્ર થયો, કે જેનું નામ અમરીષ પાડ્યું. તે અમરીષ સાત દ્વીપનો સાર્વભૌમ ચક્રવર્તી રાજા થયો.

(કવી) **રાગ; કલ્યાણ, ઢબ, શ્રી જગતપતી.**

અમરીષરાય, રાજા છત્રપતી કહેવાય;

---

૧ હર્જ-હરક્ત. ૨ દીન દુઃખી, ૩ વર-વરદાન

અહોનીષ આદરે શ્રીજીની સેવાય.
સેવાની સામગ્રી સર્વે, સજતા આપો આપ;
પગ પેસારો કરે અન્ય, તો તનમાં ઉપજે તાપ. અમરીષ રાય. ૧
નિવેદ નવનાં અરપી નાથને, ધરતા ઘણીતુ ધ્યાન;
આરોગીને ઉઠે શ્રીજી, કરે પ્રસાદી પાન. અમરીષ રાય. ૨
પ્રભુને અર્થે પુષ્પ વિણુતા, પ્રેમ તણો નહિ પાર;
કરમાં ગ્રહીને કોમળ કંઠે, અર્પે ઉજ્વળ હાર. અમરીષ રાય. ૩
ધુપ, દીપ, નૈવેદ આરતી, મનને રાખી સ્થીર,
નવસેં નારી નજરે જોતાં, નરપત ભરતા નીર. અમરીષ રાય. ૪
વિણાજન્ત્ર, વાજીંત્ર, ગ્રહીને, કરતા ઘડીભર ગાન,
સાત પહોર સેવામાં વીતે, [1]ઉદાસીન રાજાન. અમરીષ રાય. ૫

શ્રી શંકર ભગવાનનાં આશીષ વચનથી, જન્મ પામેલો રાજા નાભાગનો પુત્ર "અમરીષ" ભગવાનનો પુરણ ભક્ત થયો. સાત દ્વીપનું રાજ્ય મળ્યું છતાં તેને તુચ્છ અને સ્વપ્નવત્ ગણી શ્રી હરીની સેવામાં આઠે પહોર ગાળવા લાગ્યો.

[2]નવધા ભક્તિમાંથી સેવા ભક્તિ રાજા અમરીષને અતિ પ્રિય હતી, જેથી તે નિરંતર સેવામા મગ્ન રહેતા હતા. હજારો નોકર ચાકર દાસ દાસીઓ હાજરને હજુર છતાં; સેવા સંબંધીતું સઘળુ કાર્ય પોતાની જાતેજ કરતા હતા.

સેવાની સઘળી સાહિત્ય તથા (નિવેદન.) સામગ્રી તૈયાર કરી, મંગળા, ગોવાળ, શણગાર, રાજભોગ, ઉથાપન. સખડીભોગ અને સેનભોગ સુધીની સઘળી સેવા રાજા કોઇની પણ મદદ લીધા સિવાય પોતાની જાતેજ કરતા હતા. પ્રભુની મંગળા તથા શણગાર આરતી થયા પછી રાજા પોતે શ્રી સર્વેશ્વરના મંદીરના ઓટલા ઉપર બેસી સોનાની શીંગડીઓથી અને સોનાની ખરીઓથી શણગારીને હમેશાં સવારમાં ત્રિસ હજાર (૩૦,૦૦૦) ગાયોનું દાન, સુપાત્ર બ્રાહ્મણોને દેતા હતા. ત્યારબાદ રાજભોગ ધરી, બ્રાહ્મણોને ભોજન આપી પોતે પ્રભુની પ્રસાદી લેતા. બાકીના વખતમાં પુષ્પ વિણવા, ગુંથવાં, વિગેરે કામ કરતા. ઓદરી પોઢી જતા ત્યારે હાથમા વિણાજંત્ર લઇ પગમાં ઘુઘરા બાંધી,

૧ ઉદાસીન—સંસાર વ્યવહારથી અલગ, ત્યાગી, વૈરાગી, ભક્ત; ૨ નવધા ભક્તિ—નવ પ્રકારે પ્રભુની ભક્તિ. ૧ શ્રવણ. ૨ કિર્તન. ૩ સમરણ ૪ સેવન, ૫ અર્ચન. ૬ વંદન. ૭ દાસ્ય ૮ સખા. ૯ આત્મ નિવેદન. તે ઉપરની દશમી પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ.

પ્રભુની સનમુખ નાચતા; અને ગાન કરતા. સવારના પરોઢમાં વહેલા ઉઠી, નાહીને સોનાની ગાગરમાં સેવાનું જળ પણ પોતેજ ભરી લાવતા હતા. મહારાજા અમરીષને નવસો નારીઓ વરી હતી, પણ તેમાંની કોઇ પ્રભુની સેવામાં ભાગ લઇ શકતી નહોતી. એક દિવસ રાજાએ વિચાર કર્યો કે રાત દિવસના મળી આઠ પહોર, તેમાં સાત પહોર સેવામાં જાય છે, અને એક પહોર ઉંઘમાં જાય છે, જે ઉંઘમાં જાય છે તે વૃથા જાય છે. તે પહોર પ્રભુની સેવામાં મજરે પડે તો આઠ પહોર ભગવાનની સેવા થાય, અને મનુષ્ય જનમ ધારણ કર્યો ધન્ય ગણાય.

(અમરીષ) રાગ; ઓ રઘુવરજી, અમથી અંતર ધ્યાન;

જીવ જંજાળી, જનમ ધર્યો તે જુગના જીવન જાણવા;
જો ઝાંખીને; નેત્ર મળ્યા છે નારાયણને [૧]નાંણવા.

આ મનુષ્ય દેહ છે અમુલ્ય મણી, કિમ્મત નવ કીધી તેહ તણી;
ખર [૨]ખુટલ જાશો માંથુ ખણી. જીવ જંજાળી. ૧

જેણે સેવા કીધી સ્યામ તણી, ઘડી ઘડી પલક પળ ગણી ગણી;
તેને રાજી રહેશે રામ ધણી. જીવ જંજાળી. ૨

તને લલના સુખની લેહે લાગી, તારી [૩]ઘટે ઘડીઆળો વાગી;
તુ નરક જવાનો નિર્ભાગી. જીવ જંજાળી. ૩

તુ લેવા ધારે છે લંકાં, સુરતામાં આવે સો શંકા;
[૪]દુશ્મનના વાગ્યા ત્યાં ડંકા. જીવ જંજાળી. ૪

ભવસાગર તર ! ભગવાન ભજી, વળી કામ ક્રોધ મદ લોભ તજી;
છે અવસર હરી ગુણ ગાને હજી. જીવ જંજાળી. ૫

નવ શીખામણનો બોજ રહ્યો, વરણાગી વર ખર ભાર વહ્યો;
તું [૫]પરોડા સમ રખડીને રહ્યો. જીવ જંજાળી. ૬

આવરદા પલકે જાય પળ્યો, તુ રિદ્ધી રોળી રાખ રળ્યો;
તારો અમૃત પ્યાલો આજ ઢળ્યો. જીવ જંજાળી. ૭

તુ ખૂચી રહ્યો છે [૬]ખાણીમાં, તું ઘુચાયો છે ઘાણીમાં;
તાગ વરસ વત્યા છે પાણીમાં. જીવ જંજાળી ૮

૧, નાહુવા-નીરખવા, ૨, દેવાળીઓ ૩, ઘટના અવાજથી થતા ટંકારા, ૪. મોતના. ૫, જુના ઢેખાળો. ૬ ચાર ખાણ. (૧, અંડજ. ૨. સ્વેદજ; ૩, ઉદ્દભીજ, ૪, જરાયુજ.)

જો જોર હોય તો ઝુકીલે, મહા જળમાં મોતી [1]ફુંકી લે;
કાંઇ બળતામાંથી બુકી લે.   જીવ જંજાળી. ૯
નયણે નવ નીરખો [2]નારીને, વળી [3]વાણી રાખો વારીને;
જમડા જાશે જખ મારીને.   જીવ જંજાળી. ૧૦
બાપુના બોલ વિચારીને, ગરજીને ગા ગિરધારીને;
તને ત્રિકમ લેશે તારીને.   જીવ જંજાળી. ૧૧

શ્રીહરીની સેવા સિવાયનો વખત, નક્કી નિષ્ફળ છે. ભગવાનના ભજન વિનાનું જીવન નકામુ છે, ઈશ્વરના સ્તવન વિનાનું કામ કાથ વગરનું ગણાય; હું સાત પહોર સેવામાંજ રહું છું; તેતો ઠીક, પણ એક પહોર જે ઉંઘમાં જાય છે, તે જો મજરે પડે તો જનમ્યું અને જીવ્યું પ્રમાણ કહેવાય.

(અમરીષ)   રાગ; મરાઠી સાખી.

સાત પહોર સેવામાં વીતે, નિદ્રામાં એક તણાય;
સફળ સાત ને એક અવસ્થા, ખરી ખામી એ ગણાય;
પાડુ મજરે પહોર, સેવા ફળ તે સોના મહોર.   પાડુ.

તેને માટે શું કરવું, સેવાનું કામ સેવામાંથીજ કાઢવું; સેવામાં કાંઇ ખામી હોય તો તે પુરી કરવી; અગર સેવાનું કાર્ય કોઇ બીજાથી થતું હોય તો તે જાતે કરી લેવું પણ માત્ર પહોર મજરે પાડવો, નવું વધારવું નહિ. વાહ; ઠીક યાદ આવ્યું. જેટલું દળવાનું કામ છે, તે દાસીઓ કરે છે.

(અમરીષ)   રાગ; ગિતી.

સેવા સજીએ હાથે, અન્ન પીસણું અન્ય થકી થાય;
જો તે દળીએ જાતે, તો તે સેવા પુરણ કહેવાય.

(કવિ)   રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી;

રાજા અમરીષ તે બેઠા ધંટીએ દળવા;
શ્રીજીની સેવા જરણ મરણને ટળવા.   ૧
પુરા પ્રેમ ભાવથી, પુણું પીસણું પીસે;
જેમ જેમ થાકે, તેમ હૈયું અઢળક હીસે.   ૨
હવે પ્રભુ સેવામાં, પરનો રહ્યો નહિ ભાગ;

---

[1] ફુંકીલે-સમુદ્રમાંથી મોતી કાઢનારા મધ્ય દરીએ વહાણ લઇને જાય છે. મોતી કાઢનાર માણસ મોંઢામાં તેલ ભરી કોઠીમાં બેસી જાય છે. પછી બીજા માણસો તે કોઠી દરીયામાં ઉતારી દે છે. તળીએ પહોંચ્યા પછી-તેલ ફુંકી નાખે છે. એટલે સેજ ઉજાસ થાય છે. એટલામાં લેવાય તેટલા મોતી ઉપાડી લે છે. ઉપરવાળા તાણી લે છે. [2] પરનારીને. [3] જુઠી વાણી.

કોઇ શ્વેત વસ્ત્ર પર, હતો એટલો ડાઘ. ૩
માન્યુ મન સાથે, આજે જુગમાં જીત્યો;
વળી આજ સુધીનો, વખત વૃથા સૌ વીત્યો. ૪
રેલા મુખ ઉપર, પુર્ણ પસીનો છુટયો;
લક્ષ્મિજી કરથી, હરીએ વીંઝણો ઝુંટયો. ૫

શ્રી છત્રપતી મહારાજાધીરાજ, ઘંટીએ દળવા બેઠા અને જ્યારે જોર કરી ઘંટી ખેંચી ત્યારે અતી શ્રમથી ઉત્પન્ન થતા પરસેવાના રેલા, લમણેથી પ્રગટ થયા. જેમ ચદ્રમાની ઘેરમાં તારા આવીને અડયા હોય; જેમ સમુદ્રની પાળ ઉપર ખરાં મોતીનો ઢગલો થઇ ગયો હોય, જેમ કમળનાં પાંદડાં ઉપર વરસાદના છાંટા છવાઇ ગયા હોય, તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો. મુખ તો લાલ કસુંબાના રંગ જેવું દેખાવા લાગ્યું. પોતાના ભક્તને; સંપૂર્ણ શ્રમ થયો છે. તે જાણીને જેની સેવામાં અમરીષ છે, તે શ્રી હરી અમરીષની સેવા કરવા તૈયાર થઇ ગયા.

(કવિ) રાગ, કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો;

ઝબકીને જાગ્યા; ઘંટીનો સાંભળીને ઘોર; રે ઝબકીને જાગ્યા.
હબકીને જાગ્યા; ભૂધરજી ભભકી થાતાં [1]ભોર. રે હબકીને જાગ્યા.
ઉઠયા ઉઠયા; ભક્ત વત્સલ ભગવાન; રે એ ઉઠયા ઉઠયા.
ત્રુઠયા ત્રુઠયા; [2]ધરણીધર ધરતા જેનું ધ્યાંન. રે એ ત્રુઠયા ત્રુઠયા.
પુરણ સુખમાં પોઢીઆ, [3]વામા ઢોળે વાય;
નારદને [4]શારદ સદા...ગાંધર્વો ગુણ ગાય, રે ઝબકીને જાગ્યા. ૧
[5]સુરત સાંધી શ્રી હરી, [6]સુરત આણી મંત્ર;
દળતાં દેખી દાસને, ત્રિકમ તાવ્યું તંત્ર. રે ઝબકીને જાગ્યા. ૨
સુખ સજ્જામાં શામળા, સુતા શ્રીની સાથ;
વામા કરથી વીંઝણો, લીધો લક્ષ્મિનાથ. રે ઝબકીને જાગ્યા. ૩
જાય ઝડપથી દોડવા, બેળે ભરવા બાથ,
રીઝી આવ્યાં રૂક્ષ્મણી, આડા ધરીઆ હાથ. રે ઝબકીને જાગ્યા. ૪

રૂક્ષ્મણી, લક્ષ્મિ, સતભામા, જાંબુવતી, કાલીન્દ્રી, મિત્રાબિંદુ, સત્યા અને ભદ્રા, એવી આઠ પટરાણીઓ પ્રભુને ઘેરીને ઉભી રહી; અને હાથ જોડી ઉચ્ચાર કરવા લાગી.

---

૧. ભોર-મળસકું; પરોઢ. ૨ ધરણીધર-શેષનાગ. ૩ વામા-સ્ત્રિ, લક્ષ્મીજી. ૪ સારદા, સરસ્વતી. ૫ સુરત-સુરતા. ૬ સુરત-સુરતી.

(પટરાણીઓ) રાગ; રૂડા દિસોછો રાજેશ્વર.

જીવન ઝુંટી, વિંજન, જાશો ક્યાં? ક્ષણુવારમાં રે. જીવન ઝુંટી.
સુખ સજ્જાથી સુતા ઉઠયા, અમો જાણ્યું જે અમ પર રૂઠયા;
જગદીશ જાગ્યા, જાણે વિવીધ વિચારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૧
આવી ઉતાવળ કદી ન દીઠી, શુ! સ્વપ્નામાં વાચી ચીઠી;
ભૂદર ભભકી ઉઠયા, ભક્તની વ્હારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૨
આપ પધારો ઉત્તર આપી, ક્યારે વળશો? [1]કામને [2]કાપી;
નાથ નજર રાખીને, [3]નંદન નારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૩
(પ્રભુ) ક્રોડ વાર હું થાકયો કહીને, પુછો જ્યારે આવુ જઇને;
સમજુ થઇને રહો, ભામની ભારમા રે. જીવન ઝુંટી. ૪
(કવિ) મન મોહન મંદિરમા પેઠા, વાલમ આવી વાંસે બેઠા;
વળતી વાયુ ઢોળે, પ્રિતમ પ્યારમાં રે. જીવન ઝુંટી. ૫

[કર્તા] સનકાદીક આદી મુનીએ, ઇંદ્રાદી દેવતા; મહા યોગેશ્વર શીવજી સદા જેનું ધ્યાન કરે છે; બ્રહ્માજી વેદ પાઠ કરે છે; શેષ સહસ્ત્ર જીવ્હાવડે જેનો જાપ કરે છે, તે ભગવાન. પ્રેમ પ્રિતીને વશ થઇ પંખો કરે છે.

[કવિ] રાગ; એ મડદામાં શું મોહ્યાં રે, (સુકન્યા)

પરમેશ્વર પંખો કરતા રે; અમરીષને;
પ્રભુ પવન ઉડાડે કરતાં રે; અમરીષને.
સુખ સજ્જાથી સુતા ઉઠયા; જાગ્યા જાદવરાય,
પ્રેમી ભક્તની પુંઠળ રહીને; વિઠ્ઠલ ઢોળે વાયરે. અમરીષને. ૧
વનિતા વાને લક્ષ ન લીધુ; સર્વ શીર પર સેવા;
સેવા જાણી શ્રીજી આવ્યા; સેવકને સુખ દેવારે. અમરીષને. ૨
કરતુ, અકર્તુ, અન્યથા કરતુ, સમર્થ સંકટ ખોવા;
શ્રીજી ચરણુમાં સેવા ભક્તિ, જાુગદીશ આવ્યા જોવારે. અમરીષને. ૩

[4]ઘામથી ઘેરાએલા અને તાપથી તપેલાને, હીમગીરીના બરફની શીતળતાને સમેટીને આવેલો પવન અંગને અડતાં જે અસર થાય, તેવી અમરીષને અંગે થઇ, કે તુરત પાછુ વળી જોયું.

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

પ્રેમી ભક્તે પુઠળ જોયું, ત્યાં જોયા જાુગદીશ;

---

૧ કામને-કામ કરવાનું તે. ૨ કાપી-ટુંકુ કરી, પુરૂ કરી. ૩ નંદન-આનંદને આપનાર, હર્ષ ને વધારનાર. ૪ ઘામ-ઉકળાટ.

હબકી ઝબકી હરી ચરણમાં, સેવક નામે શીશ;
કરે સ્તુતી અપાર, કરો [1]કારમું શું કીરતાર ? કરે.

વાહ ! વાહ ! પ્રભુ વાહ ! તમારી લિલા તો તમે જ જાણો છો ? પુષ્પને વીણી વજને કાઢી પાથરેલી સુખ સજ્જામાં સુવારેલા; શું જોઇને જાગી ગયા; ઉંઘ કેમ ના આવી મારા નાથ ?

(કવિ) ગિતિ.

કમળાવરના કરમાં, વાયુ વીંજન શું સુંદર શોભે,
સેવકને શીતળતા, નીર નેવનાં ગરી ગયાં મોભે.

ભગવાન કહે છે હે અમરીષ તેં મારી સાચા પ્રેમથી સેવા કરી છે; અને હજી પણ કર્યા કરે છે; તન મન અને ધનને અર્પણ કરી; રાજપાટ અને રત્ન ઉપરથી પ્રિતી ઓછી કરી; તારા સમાન સેવા વિરલાજ કરે છે.

(અમરીષ) રાગ; અહો દિલદાર જરી દેદાર.

સ્વામી છું સનાથ, કમાયો છું [2]કાથ;
હરી ઝાલી હાથ, તારોને, હરી ઝાલી હાથ, તારોને, સ્વામી છું.
અહો જગદીશ, ધરા ધર ધીશ, અમર વર ઈશ, હું નામું શીશ.
વિશ્વાધાર, સેવામાં છે સાર, આ ભવજળ પાર, ઉતારોને, સ્વામી છું.
સુખ સજ્જા સુંદર સજી, છાંટી સરસ સુગંધ;
ફરતાં વેરી ફુલડાં, કર્યા બારણાં બંધ. સ્વામી છું. ૧
જાગ્યા શાને જાદવા, ખુંચી આવ્યું ખાલ;
વજ્જર કાંટો વાગીઓ, હબકી ઉઠયા હાલ. સ્વામી છું. ૨
વાયુ ઢોળો વીઠલા, એજ અઘટતું કાજ;
ઠાકરને ચાકર થતાં, લેશ ન આવી લાજ. સ્વામી છું. ૩
સેવક ઉપર શું ! કૃપા, આજ કરી કીરતાર;
દર્શન આપ્યાં દાસને, વાલમ નવ થઇ વાર. સ્વામી છું. ૪
સેવા સજવા શ્યામની, આઠે પહોર ઉમંગ;
ખાલી ખોટી શું કરો ! પોઢી જાઓ પલંગ. સ્વામી છું. ૫

ભગવાન કહે હે અમરીષ; હવે તારી પાસે એ માગુ છું કે માત્ર એક પહોર તો ઉંઘવામાં ગાળ ! તેને પણ હું સેવામાંજ ગણી લઇશ.

તારાથી સેવાનું કાર્ય સુખ્ખેથી થઇ શકે એટલા માટે તારા રાજ્યને સંભાળવા હું સુદર્શન ચક્ર મુકુ છું.

---

૧ કારમું–નવાઈનું, હેરત પમાડે તેવું; તાજુબી પમાડે તેવું. ૨ કાથ–દૈવત, શક્તિ.

(કવિ) રાગ; ગિલી.

નીજ ભક્ત અમરીષને, દુઃખ નવ આપે દેવ દહિત [1]શક્ર;
રાજપાટ સાચવવા, મધુસુદને મુકયું છે ચક્ર.

ભક્ત શિરોમણી, છત્રપતી મહારાજા શ્રી અમરીષ મહારાજા ધીરાજ હમેશાં સવારમાં વહેલા ઉઠી નાહી ધોઇ અબોટ પાટલા વાસણ કરી; ખભા ઉપર કાવડ ભેરવી, બે બાજુ બે સોનાની ગાગરો મુકી દેવ સેવા માટે જળ લેવા ગંગાજી ઉપર જતા હતા કે જે વખતે કોઇ ન હોય.

એક દિવસે એક બ્રાહ્મણની પુત્રિ જળ ભરવા માટે ગંગાજી ઉપર આવેલી હતી, તેણે પોતાનું બેડું ઉડકીને તૈયાર કરેલુ હતું. તે ભરવાની તૈયારીમાં હતી તેવામાં શ્રીકૃષ્ન નામનો ઉચ્ચાર સભળાયો. જેમ જેમ વાર થતી ગઇ તેમ તેમ અવાજ નજીક આવતો ગયો. થોડીવાર સુધી કાન માંડીને ઉભી એટલામાં મહારાજાધીરાજની સ્વારી આવી. બાઇ રાજાને ઓળખીને આનદ પામી; કે આજે હું મહારાજાનાં, સેવામાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થઇ.

આમથી ગાગરને બોળી કાઢી, ભક્તરાજે પાણી ભરવા માંડયું તેની સાથે બાઇએ પાણી ભરવા માંડયું. પોતાના કામમાં ઉતાવળ કરતા બાઇના ઘડાના પાણીનો એકાદ છાંટો ઉડ્યો ન ઉડયો થયો. જેથી શંકા લાવીને અમરીષ રાજાએ કહ્યું. જરા જોઇને કામ કરો; સાચવીને કામ કરો!

બાઇ—શું થઇ ગયું ? કાંઇ બગડયું ?

રાજા—બગડયુ કાંઇ નથી પણ બગડતા વાર ન થાય. છાંટો છુટી ઉડી જાય તો......

બાઇ—તો...શું; તો...મારાથી કાંઇ વટલાઇ નહિ જાઓ! હું બ્રાહ્મણની પુત્રિ છુ.

રાજા—તે વાત ખરી છે; પણ આ જળ દેવ સેવામાં વપરાવાનું છે.

બાઇ—તે પણ મારૂ અજાણ્યુ નથી. તેટલા માટે તમેજ પાણી ભરો ને બીજા ઉભા થઇ રહે? તમારે ઉતાવળ હશે ને બીજાને નહિ હોય!

રાજા—ઉતાવળ સર્વને ખરી! પણ ઉતાવળે ઉતાવળે ફેર; કામે કામે ફેર! આ ઉતાવળ પ્રભુ સેવા માટે છે!

બાઇ—ત્યારે હું પણ ઘેર છોકરાને સુતો મુકીને આવી છુ. તે જાગી ઉઠે તો મારા વિના કલ્પાન્ત કરે, દેવ સેવા કરતા છોકરાંની સેવા ઓછી ન ગણાય.

૧. શક્ર-ઈંદ્ર.

રાજા—ભલે બાઇ, જેમ જેને ફાવ્યું. પણ જરા ધીરી થા !

બાઇ—અહોહોહો ! ભગતની પુંછડી જોને ભગતની પુંછડી ? ગંગાનું જળ લેવાને સૌનો સરખો હક છે.

[સ્ત્રિ] રાગ, ભુલી ભમે છે ભોળી ભામની, (મીરાં.)

સેવા સજવાને સુંદરી શ્યામની; (અમરીષ) શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન.
આવી ઉતાવળ આ આ ગામની; ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન.
પરને શી પીડા તારા રામની; ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન.
જીવ્હાને જરૂર છે લગામની; ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન.
કોને ઉતાવળ નથી કામની. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન.
સ્વારથ એ [1]સાર છે રે, પર ઉપર ખાર છે રે;
એ નરની અવની માંહે હાર છે. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન. ૧
ભક્તિમાં ભાર છે રે, બેડો પેલે પાર છે રે;
ખોળી જો ખાંડા કેરી ધાર છે. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન. ૨
જીવણને જાપવા છે, પરને સંતાપવા છે,
[2]કિલ્મીશો કોટી ભવનાં કાપવાં. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન. ૩
જુઠી આ જક છે રે, ખોટી ટક ટક છે રે;
સર્વેનો સરખી રીતે હક છે. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન. ૪
કાળની [3]કુચુડી છે, મિથ્યા આ મુંછડી છે;
ભાળી ભગતની પુંછડી. ,, શ્રી કૃષ્ન કૃષ્ન. ૫

છત્રપતી મહારાજને ભગતની પુંછડી કહેતાં શું કહ્યું તો ખરૂં, પણ પછી પાણી ભરી વિમાસણ કરતી ચાલી. અરેરેરે મે ભુલ્ય કરી, રાજાધીરાજને ટુંક વચન કહ્યું. તિરસ્કાર રૂપ વચન કહ્યું. જો એ ખરા ને સાચા ભક્ત હોય તો તો મારે ડરવાનું કાંઇ કારણ નથી; પણ જો ભક્તિમાં કચાસ રહી ગઈ હશે તો મને મારા બોલ્યાનો કાંઇક બદલો મળશે ખરો ! એક તરફથી બ્રાહ્મણની બાળકી આમ વિચાર કરતી ચાલી જાય છે અને બીજી તરફ રાજા પણ ઉતાવળ કરીને કાવડ ભરી ખભે ભેરવીને પાછળ પાછળ આવે છે. માર્ગમા આવતાં નગરના રક્ષણને અર્થે તથા રાજનું રૂપક બતાવવાને માટે ફરતા ગખેલા અનુચરમાંના એકને જોઇને, રાજાએ કહ્યું. પેલી બાઇ પાણી ભરી જાય છે, તેની વાંસે વાંસે જાઓ અને એ ઘેર

૧ સાર-ખરૂ તત્વ, ૨ કિલ્મીષ-પાપ. ૩ કુચડી-કોળીઓ કરી ચાવી કાઢી નાખેલી વસ્તુ. કાચારૂપી કુચડી.

પહોંચે ત્યારપછી તેને સુખપાલમાં બેસારીને આપણા મંદીરે લાવો !

રાજાની આજ્ઞાને અનુસાર, બાઇને સુખપાલમાં બેસાડીને લાવવામાં આવી. રાજ મહેલમાં, રાજ સેવામાં તથા રાજાની હજુરમાં લાવીને ઉભી રાખવામાં આવી. ભગતની પુછડી કહેનાર બાઇને બરાબર ઓળખી રાજા ઉઠીને પુજન કરી પગમાં પડયા; તથા સુંદર વસ્ત્ર અલકાર સાથે અઢળક ધન આપી સાસરવાસો કર્યો. ત્યારબાદ ગામમાં ઘેર ઘેર તોરણ બંધાવી સાકર તથા પ્રભુ નિવેદ કરી મિઠાઇ વહેંચાવરાવી ! આ પ્રમાણે થએલી ધામધુમ જોઇ રાણી તથા પ્રધાન વર્ગે પુછ્યું કે હે મહારાજા ધીરાજ; શું હર્ષના પ્રસંગમા આમ અઢળક ધન ખરચાય છે ?

રાજા—હે પ્રધાનજી ! આજના જેવો હર્ષનો દિવસ આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. આજે હું માણસની ઓળમાં આવ્યો; મનુષ્યની ગણત્રિમાં આવ્યો. મારા જન્મનો પ્રથમ દિવસ દેખાયો.

(રાજા) રાગ, દોહરો.

કહ્યો "**ભગતની પુંછડી,**" થયો કૃતારથ આજ,
આવ્યો કાંઇક હિસાબમાં, કદી ન કથલે કાજ.

એક સમે, એકી વખતે (૧૦,૦૦,૦૦૦) દશ લાખ યોદ્ધાઓની સાથે યુદ્ધ કરી ફતેહ મેળવી હતી, એવા મહાન પરાક્રમી અમરીષ રાજાએ; અભિમાન તથા ગર્વને તજી સેવા ભક્તિ વડે ઇશ્વરને ઓળખી, બ્રાહ્મણની બાળકીને ગુરૂ તુલ્ય માની પુજી તથા વસ્ત્ર ઘરાણાં આપી સાસરવાસો કર્યો. તે વાર્તા ધિમે ધિમે દેશ દેશાન્તરમાં ફેલાઇ ગઇ.

એક દેવજન નામે રાજા કે જે પુર પરાક્રમી પણ અમરીષનો ખંડીઓ હતો તેને ઘેર શુભ [1]લગ્નમાં જન્મેલી; અને પુર્વા અવતારથીજ સમજણની સાથે ભક્તિને લઇ આવેલી શરમિષ્ટા નામે બાળકી હતી. તેની જન્મપત્રિકા જોઇને જોષી લોકો કહેતા હતા કે હે રાજા; આ પુત્રિ ચક્રવરતી રાજાની રાણી થશે અને પ્રભૂને વશ કરશે.

(કવિ) રાગ; વણસીધર જાય નરસઈ નોતરવા. (શ્રાદ્ધ.)

એક દેવજન નામે રાય, જેને શ્રી હરી કેરી સ્હાય. ૧
નિત્ય જાપ પ્રભુનો જાપે, અમરીષ ઘેર ખંડણી આપે. ૨
તેની દીકરી તેજનું ધામ, જેનું શરમિષ્ટા ધરીયું છે નામ. ૩
પુત્રિ પુર્વ તણી પુન્યશાળી, જેને વ્હાલા છે શ્રી વનમાળી. ૪
જાણી અમરીષ રાયની ભક્તિ, થઇ વરવાતણી રે [2]આશક્તિ. ૫

---

૧ લગન-રાસી (મેષ, વરખ, મિથુન વિગેરે). ૨ આશક્તિ-ઇચ્છા.

સુજ્ઞ, સુશીળ, અને ભક્તિમાં પ્રિતીવાન શરમિષ્ટાને કાને અમરીષની હકીકત આવી ત્યારે તેણે પોતાનાં માતપિતાની પાસે અમરીષનાં દર્શન કરવા જવાની ઇચ્છા જણાવી; જેવી ઇચ્છા શરમિષ્ટાને થઇ છે તેવીજ, રાજા દેવજનને પણ થઈ છે, જેથી તે વાત તરત મંજુર થઈ. રાજા રાણી તથા પુત્રિ ત્રણે કેટલાક અનુચર. નોકર ચાકરને લઇ ચક્રવરતી મહારાજા ધીરાજ, ભકત શિરોમણી અમરીષ રાજાના નગ્રમાં આવ્યાં; અને મેમાન તરીકે ઉતર્યા. જેમ જેમ દિવસ જતો ગયો તેમ તેમ વિશેષ વાત જાણ થતી ગઇ. શરમિષ્ટાને ખબર પડી કે રાજાને નવસેં રાણી છે. તો પણ પ્રભુ સેવાને માટે ગંગાજીથી જાતે પાણી ભરી લાવે છે. આ ઉપરથી તેને રાણીઓની મુલાકાત કરવાની ઇચ્છા થઇ. ઇચ્છા થતાંની સાથે રાણીવાસમાં ચાલી ગઈ, જ્યાં અનેક રાણીઓની મુલાકાત થઇ. દેવજન રાજાની દીકરી જાણી રાણીઓએ તેની સાથે રૂડી રીતે અને શાન્તિથી વાતો કરી. વાતેવાતમાં શરમિષ્ટા આગળ વધી ગઇ અને સર્વને શિખામણના રૂપમાં ઠપકો દેવા લાગી.

શરમિષ્ટા—તમે ચક્રવરતી રાજાને પરણી, વિશેષ સુખ ભોગવ્યું ?

એક—કાંઇ નહિં.

બીજી—કેદખાનું ભોગવ્યું કેદખાનું ?

ત્રિજી—આથી તો કોઇ સાધારણ રાજાને વરાવ્યાં હોત તો કાંઇક સુખ દેખત.

ચોથી—મહેલમાં પુરી મુકયાં છે અને દીવસમાં બે વાર ખાવા મળે છે, જેમ કેદીને મળે છે.

પાંચમી—સુખ ભોગવવું એ આપણા પુર્વ સંચિતનું બળ છે.

છઠ્ઠી—ખરી વાત ! મા બાપે તો સુખનો સાગર સમજીને વરાવ્યાં હશે કે નહિ ?

શરમિષ્ટા—તમો સર્વે અઢળક સુખ ભોગવો છો ! તેમાં કદાચ દુઃખ માનતા હો તો તમારી પોતાનીજ મુર્ખાઇ છે, તમો રાજાની સેવા ઉઠાવતાં નથી, તેમ રાજા પ્રભુ સેવા કરે છે તેમાં ભાગ લેતાં નથી.

એક—રાજાજી પ્રભુ સેવા કરે છે; તેમાંતો બીજાને કાંઇ કરવાજ દેતા નથી, એટલે તે બને તેમજ નથી, અને સેવામાંથી આઠ પહોરમાં એક ઘડી પોતે નવરા થતા નથી, કે તેમના અંગની સેવા ઉઠાવવાનો લાભ લઇ શકાય ? એમના દર્શનજ કોઈ દિવસ થાય છે, તો સેવા કરવાની તો વાતજ શી ?

શરમિષ્ટા—તમારી કોઇની ઇચ્છાજ સેવા ઉઠાવાની નહિ હોય. નહિ તો ન શુ કરવા દે? પતીને વશ વરતાવવો એ પુર્ણ પતિવ્રતાનુ કામ છે; અને પર પુરૂષને વશ કરવો એ પુર્ણ વ્યભિચારીણીનુ કામ છે.

બીજી—પતિની મુલાકાત થયા વિના, સ્વામિના સંગમાં રહ્યા વિના, પતીવ્રતા ખરી છે કે ખોટી તે પારખવાનો કયો રસ્તો છે?

શરમિષ્ટા—પતિના સંગ વિના પતિવ્રતા કહેવાઇ શકેજ નહિ, માટે તમો સર્વે, તમારા સ્વામિની આજીજી કરી સેવામાં તત્પર થઇ જાઓ!

ત્રીજી—તેમાંનું કાંઈ બનવાનુ નથી; માટે મિથ્યા માથાફોડ શી કરવી!

શરમિષ્ટા—જો તેમ ન બને તો સમજવુ કે તમારો મનુષ્યા દેહ અવતાર એળે ગયો છે, અને મિથ્યા ધાન [1]વગુસાડ્યું છે. આયુષ નદીના પુરની પેઠે ચાલ્યુ જાય છે, હમણાં સૂર્ય આથમી જશે, અંધકાર થઇ જશે; મનની વાતો મનમાં રહી જશે, જમના દુતો આવી દેહ દરબારમાં [2]લેખા લેવા લઈ જશે, હુ જાઉ છું.

(રાણીઓ)   રાગ; મરાઠી સાખી.

અમથી સેવા કશી બની નહિ, વહેલા વળજો વરવા;
ગોકય થઇને આવો સવેળા, સ્વામિ સેવા કરવા.
ભવ જળ તરવા, સ્વામિનાં સંકટ હરવા.   ભવ જળ.

પંજામા સપડાએલો શિકાર સટકી જવાથી જેમ વાઘણ[3]વિફરી જાય, અને પુછડુ પકડવાથી નાગણ છંછેડાઈ જાય, તેમ રાણીઓનું બોલવુ સાંભળીને શરમિષ્ટા ક્રોધ યુક્ત અને ખેદ યુક્ત થઇ ગઇ.

[કવિ]   રાગ; ગિતી.

વચન વજ્ર જ્યા વગ્યું, રૂંરે રૂંવાટે પડીઆ છે છેદ,
અમરીષને વરવુ છે, એહ વિચારે અંતરમાં ખેદ.

શરમિષ્ટાએ અમરીષ રાજાને વરવાની ઇચ્છા પોતાના માતા પિતાને જણાવી, તે ઉપરથી રાજા દેવજને મહારાજા અમરીષને વિનંતી પત્રથી ખબર આપી કે, હે મહારાજા ધિરાજ, મારી પુત્રિ શરમિષ્ટા આપને વરવાની ઇચ્છા કરે છે; અને તે મને પણ સર્વ રીતે ગમતી વાત છે, માટે આટલુ કેણ સ્વિકારશોજી? તેના જવાબમાં અમરીષે કહેવરાવ્યું કે દુઃખરૂપ દરીઆમા મિથ્યા સુખની વૃદ્ધિ સમજી, માયાની ઘોર ઘુંચવણીમાં ફસાવા મારી મરજી નથી,

---

૧ વગુસાડવું-બગાડવું. ૨ લેખા-જન્મથી મરણ સુધીના કરેલા સારાં નરસા કરમનો હિસાબ. ૪ વિફરી જાય-ક્રોધાયમાન થઇ જાય.

જીવનનું સારથક કરવા લાગેલા લક્ષને બીજી બાજુ ખીંચવા મારી ઇચ્છા નથી; કોમળ કાયા ઉપર બેડી રૂપ બોજો નાંખવા મારી મરજી નથી.

અમરીષનાં કહેવરાવેલાં વચન શરમિષ્ટાએ સાંભળ્યાં, એટલે પિતાની આજ્ઞા લઇ અમરીષની પાસે આવી બોલી.

[શરમિષ્ટા] રાગ; વહેલા ઘેર આવો છેલ ઝંડા.

અરજ સ્વિકારો...આજ રાજા.

નવસેં નારી તીજની રે, નારીમાં નહિ તુલ્ય;
ગુણવંતા ગુણને વરી રે, જાણું પુરવનુ પૂન્ય. અરજ સ્વિકારો. ૧
સંસારની તૃષ્ના નથી રે, છે મુજને સંતોષ;
ભક્તિ વરી છે આપને રે, સેવા કરવા હોંષ. અરજ સ્વિકારો. ૨
સેવા ભક્તિ આપની રે, પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;
ભક્તિને વશ ભગવાન છેરે, ચોટયું ચરણમાં ચીત. અરજ સ્વિકારો. ૩

અમરીષ—હે, સંસારની અપેક્ષાવાળી બાળા; હું તો વૃદ્ધ છું, સંસારની ઇચ્છા રહીત છું, માટે બીજા વરને વરીને તારા મનની ઇચ્છા પુરી કર !

શરમિષ્ટા—સંસાર વહેવારની કે વિષય વાસનાની ઇચ્છા અંતરમાં કદી ઉભરાવાની નથી; માત્ર ઇશ્વર પારાયણ થઇ સેવામાં જન્મ ગુજારવા મરજી છે. તે લાભ આપને વરવાથીજ પાર પડશે માટે આ દાસીની અરજ ઉરમાં લઇ હા પાડી ધો.

સુકોમળ અંગવાળી કોમળ અવાજથી બોલતી, ભકિત ભાવની ભરેલી, ભામનીનુ હારદ સમજીને રાજાએ કહ્યું કે, તમો તમારા પિતાને ત્યાં જાઓ ! હુ રજવાડાની રીતે [1]ખાડુ મોકલીશ. રાજાના સંતોષકારક વચન સાંભળીને કન્યા પોતાના બાપને ત્યાં ગઇ. થોડા દિવસે વચનથી બંધાએલા સત્યવાદી રાજા અમરીષે, ખાંડુ મોકલી શરમિષ્ટા સાથે લગ્ન કર્યા. છત્રપતી મહારાજાને પરણી છુ એમ મોટમ ન માની પણ ભક્તરાજને વરી એમ મોટમ માની. પરણતાની સાથેજ પ્રેમદા સાસરે આવી, પછી ફરીને માતા પિતાને ત્યાં જવાની ઇચ્છા ન કરી પણ સ્વામી સેવાની ઇચ્છા કરી.

એક દિવસ શરમિષ્ટાએ રાજાની પાસે માગણી કરી કે, મને પણ સેવાનું કાંઇક કામ બતાવો તો સારૂં ? રાજા કહે હું પ્રભુ સેવામાં કોઇને પેસવા દેતોજ નથી, છતાં તમો પ્રેમ પુર્વક માગણી કરો છો, તો લ્યો આટલી જળની ગાગર ભરી લાવો ! પણ જોજો ગર્વ અને અહંકારનો ત્યાગ

૧ ખાંડુ=તલવાર.

કરીને લાવજો ! બહુ સારૂ કહી, રાણી શરમિષ્ઠા શ્રીઠાકોરજીની સેવા માટે જળ ભરવા ચાલ્યાં. ગંગાજી પહોંચી જળ ભરી પાછા વળતી વખતે, મહારાણીના મનમાં એમ આવ્યું કે, મને કાંઇ ઉંચુ કામ ન બતાવ્યું; પણ જળભરી લાવવાનુ જ કામ બતાવ્યુ. જળ લઇ મંદીરમાં પેસતાંની સાથે મુખ મુદ્રા જોઇ રાજાએ કલ્પના કરીકે નક્કી એના મનમાં કાંઇ ઓછુ આવ્યુ છે. કેમ રાણી, શુ શંકા થઇ? રાણી કહે કાંઇ નહિ પ્રભુ; માત્ર એમજ થયું કે, ભીતરની સેવા ન બતાવી ને બહારની સેવા બતાવી. રાજા કહે હે રાણી સર્વ સેવા એક સરખી છે, છતાં તમે આવી ખોટી શંકા કરી માટે એ ગાગર છોવઇ, હવે તે જળ, પ્રભુ સેવાને અર્થે નહિ આવે. રાણી શરમિષ્ઠા ભૂઠી પડી ગઇ, રાજાએ તેના મનતું સમાધાન કરવાને માટે કહ્યું કે, આ જળ નાંખી દેવાનું નથી, પણ તે જો કોઇને જોઇતું હોયતો, સોનાના ભારોભાર આપવાનું છે. વાત સાંભળી પ્રધાનને ઇચ્છા થઇ. તેજ વખતે બીજી ગાગર ધડાબધ ત્રાંસમાં મુકીને અંદર જળ રેડી દીધું, પછી બીજા ત્રાજવામાં સોનું નાખવા માંડ્યુ. પ્રધાનના ઘરતું સઘળું સોનુ નાંખી દીધુ પણ તે જળની બરોબર ન થયું. રાણી સમજી કે, છોવાએલા જળની આટલી બધી કિમ્મત છે, તો વગર છોવાએલાની તો વાતજ શી? જરૂર મારી ભૂલ થઇ. મને નીચી નહિ પણ શ્રેષ્ઠ સેવા સોપી હતી.

એક દિવસ શરમિષ્ઠાના મનમા એમ આવ્યું કે. ગમે તેમ કરીને પણ રાજાની સેવામાં ભાગ લેવો તો ખરો ! જે વખત રાજાને ઉઠવાનો છે, તે વખત હું જાગ્રત થઇ જાઉ, અને રાજા ન જાણે તેમ ચુપકીથી. પખાળ તથા વાસણ માજવાનું કામ કરી લઉ. જે પ્રમાણે વિચાર ગોઠવાયો તેજ પ્રમાણે બિજે દિવસે કરી પણ જોયુ. રાજા જાગ્રત થયા અને આ પ્રમાણે સેવા થએલી જોઇ ત્યારે વિચારમા પડી ગયા કે આ ચોરી કોણે કરી હશે! આતો ગજબ કહેવાય, અન્ન ધનની ચોરી ખમાય પણ સેવામાં ચોરી એ કેમ સહન થાય ! ચોરને શોધી કાઢવો, અને તેને આજીજી સાથે મના કરી દેવી. ઠીક ઠીક. રાણી શરમિષ્ઠા વિના આ કામ કોઇનુ નથી. જરૂર એ છુપી રીતે સેવા કરી લેતી હોવી જોઇએ. બોલાવીને પુછું.

રાજા—તમે મારી સેવામાં ચોરી કરી ખરી કે નહિ?

રાણી—સેવામાં સેવા કરવી એ ચોરી ન કહેવાય, પણ બમણી સેવા કહેવાય ! કારણ કે મારે સેવા થાય અને આપને આરામ થાય !

રાજા—આ શરીરને આરામ જોઇતો નથી, માટે તમને મના કરૂ છું કે તમારે મારી દેવ સેવામાં પગ ન મૂકવો !

રાણી—હે કૃપાસાગર; શ્રી સર્વેશ્વરની ભક્તિમાં લીન થએલા જોઇનેજ હું આપને વરી છું; જેથી ભગવાનની સેવાનો કાંઇક લાભ મળી શકે, માટે કૃપા કરી મને થોડી ઘણી સેવા સોંપો! એટલુ તો મને માગ્યું આપો.

રાજા—ભલે મને વરીને સેવા કરવાની મરજી હોય તો, મારી ના નથી; છતાં હું જે જે સેવા કરૂં છું તેમાં તો લેશ આઘુ પાછુ થાય તેમ નથી, માટે તમો તમારે મંદિરે શ્રીહરીની બીજી મૂરતી પધરાવીને રૂડી રીતે સેવા કરો!

રાજાની આજ્ઞા મુજબ રાણી શરમિષ્ટાએ પોતાના મહેલમાં પ્રભુને પધરાવીને સેવા પુજા શરૂ કરી; રાજાને આરામ એક પહોરનો હતો; અને રાણીએ અડધા પહોરનો રાખ્યો. પુરા પ્રેમથી અનન્ય ભાવથી; ધુપ દીપ નૈવેદ આરતી કરી, હાથમાં વીંણા લઇ, મધ્યરાત્રિની વખતે રાણી શ્રીહરીના સ્વરૂપનાં વખાણ કરતી ગાયન કરતી હતી. જે વખતે રાણી ગાયન કરતી હતી, તે વખતે શ્રી સર્વેશ્વર ભગવાન, પ્રેમને વશ થએલા પાતળીઓ બાળ સ્વરૂપે પગમાં ઝીણા ઘુઘરા બાંધી મધુરા મધુરા અવાજથી થન થન થન થન થન થન, નાચ કરતા હતા. એક દિવસ રાતના મધ્ય ભાગે સઘળુ કામ પરવારી, નિદ્રા લીધા પહેલાં, રાજા અમરીષને ઇચ્છા થઇ કે આજ કાલ કરતાં લગભગ છ માસ થવા આવ્યા, રાણીને સેવા સોંપી છે, પણ ત્યાર પછી તે શું કરે છે તેનો તપાસ કર્યો નથી માટે આજે તો જોઉં.

રાજા આવ્યા તે વખતે રાણી શરમિષ્ટા મધુર સ્વરે પ્રભુના શણગારનું વર્ણન કરતી ગાયન કરે છે, અને વિણાને નાદે નાદે ભગવાન નાચ કરે છે.

[શરમિષ્ટા] રાગ; ગાજ્યા ગિરધારી! (ઢેડવાડે ઓચ્છવ.)

સુંદીર શામળીઆ.

સુંદીર મુખ સોહામણું, સુંદીર છે શણગારરે; સુંદીર.
સુંદીર કંઠે શોભતા, મણી મોતીના હારરે. સુંદીર. ૧
જરકશી જામા પહેરીઆ, સોનેરી સુરવાલરે; સુંદીર.
મુસ્તક બિરાજે મોળીઆં, મોહી છું મોહનલાલરે. સુંદીર. ૨
આડો ઉપરણી તણો, તેને કુંદન કસબની કોરરે; સુંદીર.
બાળી વયે છે ભાવતા, નંદના નંદ કીશોરરે. સુંદીર. ૩
રસીઆ તારા રંગતી, ચટકી ચીનડા માંયરે; સુંદીર.
વિકટ વારે આવજો, છેલા તમારી છાયરે. સુંદીર. ૪
અમને તમારો આશરો, નહિ બીજાની આશરે; સુંદીર.
આદિ પહોર આશીંષીએ, દામ વિનાના દાસરે. સુંદીર. ૫

સુરીવર મુનીવર સેવતા, વેદ કરે છે વખાણરે;　　　　મુંદીર;
નયન ઠરે છે નિહાળતાં, કોટી [1]કંદર્પ ભાણરે.　　　　મુંદીર. ૬
મન મદીરમાં મહાલજો, દેહ દેવળ નોઝારરે,　　　　મુંદીર,
બાપુના બેલી ઝાલજો, ઉતરતા ભવ પારરે.　　　　મુંદીર. ૭

રાણી શરમિષ્ટાને, પ્રભુની સ્તુતિ કરતા એકતાર થએલી; અને કોટી બ્રહ્માંન્ડના નાથને ભક્તિને વશ થઇ નાચતા જોઇને, અમરીષ રાજા આનંદ પામી ગયા. અને દોડતા આવી રાણી શરમિષ્ટાને જાગ્રત કરી કહેવા લાગ્યા. હે રાણી ધન્ય છે તમારૂ મનુષ અવતારને ધારણ કરવુ. તમે પ્રભુને વશ કરી પોતાના પગની પાસે નચાવવા.

[અમરીષ]　　　　રાગ; આઠ.

છે શરમિષ્ઠા ધન્ય ધન્ય, રે કર્યા પરમેશ્વર પરસન.
પુરણ પુન્યે પામીઆ, ઉત્તમ આ અવતાર;
સેવા સાચી [2]સર કર્યા, વાલમ વિશ્વાધાર.　　　　રે કર્યા. ૧
[3]હાથી હાથે વશ કર્યો, અંકુશ વીના [4]અનંગ;
નજરે [5]નાથ નચાવીને, રામા રાખ્યો રંગ.　　　　રે કર્યા. ૨
કરી કમાણી [6]કારમી, એજે છુટયા બંધ,
કાળી કસ્તુરી વિષે, રહે છે સદા સુગંધ.　　　　રે કર્યા. ૩

શરમિષ્ટાના શુદ્ધ મનથી થએલી શ્રીહરીની સાચી સેવાના વિચારમાં ગુમ થએલા અમરીષ, પ્રભુ સ્મરણમા એકાકાર થઇ એકતાર થએલી શરમિષ્ટા-અને ભક્તિને વશ થઇ ઉભેલા ભગવાન; ત્રણેનો એક રંગ અને એકતાર જોઈ દેવતાઓ દોડતા દર્શન કરવા આવ્યા. આકાશમા ફુલાં ઉડે તેમ વિમાન ઉપર વિમાન ઉડવા માડયાં પુનમની મંધ રાત્રી એટલે ચંદ્રમાના તેજથી તેના પડછાયા રાણીના મહેલમા પડવા માડયા, તેજ વખતે નારદે આવી પ્રભુ નામની જે બોલાવી દીધી. શ્રી ગિરીવરધારી લાલકી જય.

મધ્ય રાત્રિની વખતે થનો ધોધાટ સાભળી નવસેં રાણીઓ જાગી ઉઠી, શરમિષ્ટાને મહેલે આવી; અને તેના ચરણમાં પડીને કહેવા લાગી કે ધન્ય છે તમને, તમે બોલ્યા હતા તે પળ્યા ખરા! તે વખતે શરમિષ્ટાના મુખમાંથી શ્રીરામ નામની અને મનને ઉપદેશ કરતી, ધુનની ધારા ચાલી રહી છે.

૧ કંદર્પ-કામદેવ. ૨ સર કરવુ-તાબે કરવું ૩ હાથી-કામદેવ રૂપી. ૪ અનંગ-કામદેવ. ૫ નાથ-પરમેશ્વર. ૬ કારમી-અટળક, પુષ્કળ.

રાગ ધુન;

તેરી કેસી ગતી હોયગી રામ બીના;
રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.
તેરી કેસી ગતી હોયગી, રામ બીના;
રામ બીના, સુંદીર શ્યામ બીના. તેરી.

શરમિષ્ટાએ સર્વ પ્રકારે સ્વામિને વશ કરેલા જોઇ નવસો સ્ત્રિયો ચરણુમાં પડી કરગરી કહેવા લાગી કે, અમોને વળી કાંઇ રૂડો રસ્તો બતાવો કે જેથી આખર અમારૂં કાઇક શ્રેય થાય? શરમિષ્ટાએ કહ્યું તમો ઘેરેઘેર શ્રી હરીને સ્થાપના કરી સેવા કરવા માંડો! સેવા કરી પ્રભુને વશ કરો!

શરમિષ્ટાના કહેવા પ્રમાણે, તુરત ઘેરે ઘેર પ્રભુ સેવા ચાલતી કરી દીધી. કોઇની આની તો કોઇની આઠ આની અને કોઇની વળી સોળ આની, એમ તો એમ પણ નવસો મદીર નવા થયાં. સવળે શ્રી હરીની આરતી એકી વખતે ઉતરતી તે વખતે ઘંટ અને ઘડીઆળોના નાદથી આખુ ગામ ગરજી રહેતુ હતું.

શ્રી સરવેશ્વરની કૃપાથી શરમિષ્ટા રાણીને ત્રણ પુત્ર થયા, તેમાં વડો અને રાજનો અધિકારી વીરૂપ મોટો હતો; તે વીરૂપને રાજકાજ તથા સેવા સોંપી વનવાસ કરી બાકીતું આયુષ પુરૂ કરવું એમ રાજા રાણી બંન્નેનો વિચાર થયો. વિશેષમાં રાજાનાં હૃદયમાં એમ આવ્યુ કે, હું જે એકાદશી વ્રત ઘણા વખતથી કરૂ છું તેને ઉજવી લેઉ, પછી જાઉ તો ઠીક. રૂડી ઇચ્છા પ્રભુ પહેલી પાર ઉતારે છે.

રાજા અમરીષની સુકીર્તિ સારી સૃષ્ટિમાં ફેલાઇ ગઇ, જેથી હજારો અને લખ્ખો મનુષ્યો અમરીષ રાજાનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા, રાજા અમરીષ એકાદશી વ્રત કરે છે અને બારસને દિવસે, હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજન આપી; પોતે બારસ બેસતાંજ પારણા કરી લે છે.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

અત્રિ પુત્ર દુર્વાસા રૂષિ, અનુસુયાના તંન;
શિષ્ય વર્ગને લઇને આવ્યા, અમરીષને ભોવન;
જેથી હરખ્યો રાય, પ્રેમ ધરીને લાગ્યો પાય. જેથી.

અમરીષની આવી સુક્તિ સાંભળીને અત્રિ રૂષિને ઘેર, મહાસતી અનસોયાના અંગથી ઉતપન્ન થયેલા; અતી ક્રોધી, શંકરનોજ અવતાર એવા મહાન રૂષી દુર્વાસા આવ્યા. દુર્વાસાને જોઇ રાજા અતી પ્રસંન્ન થયો. તેમાં વળી વિશેષ પ્રસન્ન થવાનું કારણુ એ બન્યું કે, દશ હજાર શિષ્યની સાથે દુર્વાસા બારસની સવારમાં પધાર્યા છે. રાજાએ આસન આપી અર્ધ્ય પાધ્ય પુજા કરી કહ્યું કે—

(અમરીષ)　　　　રાગ; ગિતી.

ઉત્તમ વખતે આવ્યા, મુજ ભાગ્યને માનુ હું ધન્ય;
દેવ રૂપ દુર્વાસા, આજે લેજો અહીંઆ ભોજન.

ભોજન કરવા ઉઠો! દુર્વાસા કહે અમો ગંગાજી સ્નાન કરીને આવીએ છીએ. રાજાએ કહ્યું બહુ સારૂ વહેલા પધારજો! બારસ ઉતરી તેરસ બેસી જશે તો મારૂ વ્રત ભંગ થશે. વારૂ ઠીક કહી રૂષી પોતાના શિષ્યોની સાથે ગંગા સ્નાન કરવા ગયા. ત્યાં પોતે સ્નાન સંધ્યા પુજામા મગ્ન થઇ ગયા. શિષ્યો અરસપરસ જળમાં રમતો કરવા, તથા ખેલવા લાગ્યા. એવામા ઇંદ્ર કે જે અમરીષ રાજાને વ્રતથી ભંગ થએલો જોવાની ઇચ્છાજ કરતો હતો તેણે આવી રૂપીને અનેક પ્રશ્ન કરી ખુલાસા માગી વીલંબ કરાવ્યો.

અહીં ઘડી પછી ઘડી ગણાતી જાય છે, અને અમરીષ અકળાય છે બારસ ઉતરી જવાની તૈયારી છે, તે વખતે અમરીષ રાજા ધીરે રહી પોતાના પુરોહિતને પુછે છે.

(અમરીષ)　　　　ગિતી.

કહો મુની કેમ કરવું, બારસ વીત્યે ભોજન નવ થાએ;
બ્રાહ્મણો નોતરીઆ, ભોજન લેતાં ખોટુ કહેવાએ,
ક્રોધ કરે દુર્વાસા, ક્ષય કરી દે વાર નહિ ક્ષણમા;
રૂદ્ર અંશ જો રૂઠે, રિદ્ધિ રોળી રઝળાવે રણમાં.

ગુરૂ કહે હે અમરીષ રાજા; પ્રભુને ધરેલું જળ અને તેમાં રહેલું તુળશીપત્ર તે પ્રભુની સમક્ષમાંજ લઇ લેવું; જેથી બ્રાહ્મણની પહેલાં ભોજન કર્યું પણ ન ગણાય અને એકાદશી વ્રત સુખેથી સચવાય. [1]પુરોહીતનાં વચનને પ્રમાણું માની રાજાએ સેવાનું જળ આચમન કરી લીધું.

અહીં અમરીષે પોતાનું વ્રત સાચવી લીધું, રૂષી જ્યાં ગંગા સ્નાન કરે છે, તથા ઇંદ્રની ઇચ્છાથી રાજાનું વ્રત ચુકાવા જાણી જોઇ વાર કરે છે

૧ પુરોહીત-ગોર.

ત્યાં પોતાના સમાધી બળથી જાણી લીધું. તેજ વખતે ક્રોધ કરતા દોડતા આવ્યા, અને અતી તિરસ્કારતી સાથે અમરીષને કહેવા લાગ્યા. હે અમરીષ તુ પારને પામી શકે એટલી ભકિત તેં પ્રભુની કરી છે, છતા મારો અપરાધ કર્યો તેથી હું તને શ્રાપ આપું છું કે, હજી તારે પૃથ્વિમાં અવતાર ધરવો પડશે.

(દુર્વાસા) રાગ; ચિત્તના ચાળા જાણું સરવે; (સોરઠિ.)

ધિક્ ધિક્ તને અમરીષ રાજા, ધિક્ તુજ અવતાર.
ધીક તુજ ગર્ભ ધર્યો જે માત, ધીક તુજ પાલણુ હારો તાત;
અલ્યા ધીક ધીક તુજ પેઢી સાત, વળી કહુ ધિક્ છે વારંવાર. ધિક્ ધિક્. ૧
નોતર્યા બ્રહ્મણુ કેરા બાળ, ધરાવી ઇષ્ટ દેવને થાળ,
ચિત્તથી ચુકયો નહિ ચડાળ, પાપીઆ પામીશ કયારે પાર. ધિક્ ધિક્. ૨
અલ્યા હું આપુ સેજમં શ્રાપ, જુઠડા જીરવાશે કેમ તાપ,
પાપીઆ પુરણ મળીઆં પાપ, આજ અવતીમા પામ્યો હાર. ધિક્ ધિક્. ૩
વિપ્રનુ આજ કર્યું અપમાન, કરીને ગગા જળનું પાન;
જરરથી લેવાશે તુજ જાન, ભોમીનો [1]ભટ્ટ ઉતારૂ ભાર. ધિક્ ધિક્. ૪

દુર્વાસાના ક્રોધ વચનને ન ગણગારતો, તેમના તાપથી ભય ન પામતો પણ બ્રાહ્મણો સદા માન્ય છે એમ જાણી બે [2]ભૂજા જોડીને ઉભો રહ્યો. તેજ વખતે અતી ક્રોધાયમાન થએલા દુર્વાસા રૂષીએ પોતાના માથાના કેશ ખખેરી માંહીથી કૃત્યા નામની રાક્ષસી ઉત્પન્ન કરી. ભૂતળમાં સર્વને ભય ઉપજાવે તેવા ભયંકર, મહા વિક્રાળ રૂપ વાળી, ખાઉ ખાઉ કરતી નિકળી પણ રાજા લેપ માત્ર ડગો નહિં. એક તરફથી કૃત્યાને ભકન શિરોમણી અમરીષના ઉપર ધસતી જોઇ, રાજ્યના રક્ષણ અર્થે મુકેલું, એક હજાર આરાવાળું સુદર્શન ચક્ર આવ્યું. આવતાની સાથે કૃત્યાને નાશ કરી દુર્વાસા તરફ ધરયુ. સો સુર્યના તેજ વાળુ એક હજાર આરાવાળુ, અને [3]સજાઇઆની ધાર જેવી ધાર વાળુ ચક્ર જોઇ દુર્વાસા જીવને બચાવા માટે નાઠા.

(કવિ) રાગ; મરાઠી સાખી.

હરી ભકતને પીડા પાડે તેને રામજી રૂઠે;
સુદર્શન જે ચક્ર હરીનુ, ધાયું રૂપીની પુઠે;
નાઠા દુર્વાસા, પ્રાણ તણી છોડી આશા. નાઠા.

૧. ભટ્ટ-તરત. ૨ ભુજા-હાથ ૩ સજાઈઓ-અસ્રો. દોર.

હેવી બળવાળુ ચક્ર દુર્વાસાની વાંસે જ્યાં જ્યાં દુર્વાસા ગયા ત્યાં ત્યાં ગયુ. પહાડ પર્વતની ગુફાઓમાં દોડતાં થાકી શેષ નાગને શરણે ગયા. હે પ્રભુ મને શરણે રાખો, ચક્રથી મારૂ રક્ષણ કરો! શેષ કહે છે હે દુર્વાસા રૂષી, એકતો હુ વૃદ્ધ થયો છું જેથી મારૂ બળ કમી થઈ ગયુ છે, બીજું ભગવાને વાસુકી નાગનાં નેત્રાં કરી મેરૂ પર્વતને વીંટાળી સમુદ્ર મંથન કર્યું ત્યારનું નાગનું બળ ઓછુ થયું છે. ત્રિજુ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાનના ભક્તના અપરાધીને બચાવવા કોઇ સમર્થ નથી, વિના શિના ભક્ત છતાં બ્રહ્મલોકમાં જાઓ ત્યાં તમારૂં રક્ષણ થાય તો થાય! શેષનાં વચન સાંભળી દુર્વાસા દોડના બ્રહ્માજીની પાસે ગયા અને હાથ જોડી સ્તુતી કરી ઉભા રહ્યા. બ્રહ્મા કહે છે કે હે શ્રી વિષ્ણુ ભક્તના અપરાધી, તમે મારે શરણે આવ્યા છો તે મેં જાણ્યું પણ તેમાં કાંઈ બની શકે તેમ નથી. એક વખત મારા મનમાં સેજ ગર્વ થયો કે આખુ જગત એક મુખે પ્રભુ નામનો પાઠ કરે છે; અને હુ ચાર મુખે કરૂં છું, તેજ વખતે પ્રભુ પોતે આવી મને વિમાનમા બેસારી; બીજા બ્રહ્મલોકમાં લઈ ગયા. ત્યાં આઠ મુખના બ્રહ્મા બતાવ્યા. તે મને સાથે લઇ ગયા ત્યાં બત્રીસ મુખના, ત્યાથી ગયા ત્યાં ચોસઠ મુખના, એમ આગળ આગળ વધારે વધારે મુખના બ્રહ્મા બતાવી બતાવી એક એકના ગર્વને ગાળી નાખ્યા, એવા ગર્વના ગંજન શ્રી હરીના ચોરને કોણ શરણે રાખી શકે, કોણ રક્ષણ કરી શકે, કોણ બચાવી શકે, ચક્રને કોણ પાછું વાળી શકે! પળમાં કરોડો બ્રહ્માન્ડની રચના રચે, અને કરોડોની ભાગી નાખે એવા ભગવાનના ચોરને કોઇ બચાવનાર નથી. વિના ભક્ત.

ત્યાથી દુર્વાસા શંકરને શરણે ગયા. શકર કહે હે દુર્વાસા, દાનવ હોય તો યુદ્ધ કરીએ, પણ શ્રી કૃષ્ણના શત્રુને શરણે રાખવા કોઇ સમર્થ નથી. તમે લક્ષ્મીપતીના શરણમાં જાઓ! ત્યાથી દુર્વાસા શ્રી વિષ્નુ ભગવાનને શરણે ગયા. ત્યારે ભગવાન કહે છે. હે દુર્વાસા તમો પ્રાણના બચાવને માટે મારે શરણે આવ્યા પણ મારી સત્તા અમરીષની સત્તાને આધીન છે. જે મને ભજે છે તેને હુ નિરતર ભજુ છું. હું મારા ભક્તને આધીન છું, તો મારૂ ચક્ર આધિન રહે તેમા શુ નવાઇ, માટે અમરીષ જીવાડશે તોજ જીવાશે, તે શિવાય નહિ. અહંકારને તજી અમરીષને ભજો!

(કવિ) રાગ, મરાઠી સાખી.

સર્વ દેવનાં શરણાં માગ્યાં, મુકી મનનો તોર,
કોઇ દેવે શરણું નવ આપ્યુ, સર્વેશ્વરના ચોર;
આવ્યા અમરીષ પાસ, શરણે રાખો હરિના દાસ. આવ્યા.

આગળ દુર્વાસા અને પાછળ ચક્ર, દેવતાના સર્વ સ્થાનને ફરતાં એક વરસ વિત્યું ત્યાં સૂધી અમરીષ રાજા અન્ન જળનો ત્યાગ કરી તેને તેજ જગાએ સ્થિર ઉભા રહ્યા છે, ત્યાં દુર્વાસા બચાવો બચાવો, હે ભકતરાજ બચાવો ! કહી ચરણમાં પડયા.

અમરીષ તથા રૂષી બંને જણે ચક્રની સ્તુતિ કરી. હે ગર્વને ગાળનાર અને સાધુને પાળનાર, સુર્ય ચંદ્ર સમાન તેજને ધારણ કરનાર સુદર્શન તમો મારાં કરેલાં સર્વે શુભ કૃત્યને વિચારી મારૂ કેણુ માની, આ પ્રતાપી દુર્વાસાને બચાવો ! એવામાં શ્રી વિષ્નુ પરમાત્મા આવ્યા; અમરીપતી આજ્ઞાને માન્ય કરી ચક્ર પોતાને સ્થાનકે ગયું. ભગવાન કહે છે. દુર્વાસા, તમે મારા ભકતને શ્રાપ દીધો; તે મિથ્યા ન થવા દેવાને; અને તમારા જેવા પ્રતાપી બ્રાહ્મણના વાકયને મિથ્યા ન જવા દેવાને; મારા ભકતને બદલે, હું અવતાર લઇશ. દુર્વાસા ભગવાનના ચરણ કમળમા નમીને કહે છે હે પ્રભુ, તમારા ભકતથી કોઇ મોટુ નથી.

પરીક્ષત પુછે છે હે શુકસુની ભગવાન; રૂદ્રનો અવતાર દુર્વાસા રૂષી અતી પરાક્રમી છતાં, આવા નિર્બળ અને નિરમાલ્ય કેમ બની ગયા; તેનું કાંઇ કારણ હોય તો કહેવા કૃપા કરો ?

શુકસુની ભગવાન કહે છે હે પરીક્ષત રાજા; એક ઉરૂ નામના રૂષી હતા, જેમને એક પુત્રિ હતી; તે બહુ બોલનારી હતી, કામના અને વગર કામના લવારા કર કર કરતી હતી, જેથી તેનું નામ પણ બોલકીજ રાખ્યું હતું. તે કન્યા દુર્વાસા સાથે વરાવી હતી, તેના બહુ બોલકણા સ્વભાવથી, દુર્વાસા કાયર થઇ ગયા હતા, એક વખત નારી બહુ બોલ બોલ કરવા લાગી: ત્યારે અતી ક્રોધમાં દુર્વાસાએ કહ્યું કે મરી જા ! તેજ વખતે તે નારી મરી ગઇ, ત્યારે ઉરૂ રૂપીને બારણે બાંધેલી ગાયો સુનમુન થઇ ગઇ. રાત્રે ગાયો બરાડવા લાગી અને દીવસે કુતરાં રોવા લાગ્યા. આકાશમાંથી તારા ખરવા માંડયા, તે ઉપરથી શંકાયુક્ત થએલા ઉરૂ રૂપી એકની એક પુત્રિની ખબર કાઢવા આવ્યા.

પોતાની પુત્રિને મરેલી જોઇ, રૂપીએ ધ્યાનથી જોયું કે, શું અપરાધે પુત્રિને મારી છે ! તપાસ કરતા, તેના બોલકણા સ્વભાવ સિવાય કાંઇ બીજો અપરાધ જણાયો નહિ, આવા જુજ અપરાધને લઇ, છેક મૃત્યુને ગત કરી નાખી એતો ગજબ ગણાય, જેથી ઉરૂ રૂપીએ શ્રાપ આપ્યો કે મારી નિર-અપરાધી પુત્રિને તમે મારી નાખી, માટે દેવના તમારા દૈવતનું હરણ કરશે: તથા એક વખત તમારે પ્રાણના બચાવને માટે ત્રિલોકમા દોડવું પડશે.

.]

રાગ; છપ્પા.

ે]

ઉર રૂપીની બાળ, બોલકટી નામે નારી,
દુર્વાસાને વરી, અતીશે આનંદ કારી;
બહુ બોલી એ નાર, બાકી સૌ લક્ષણ સારાં;
વજન વિનાના વચન, રૂપીને લાગે ખારા;
ક્રોધ રૂપીને આવીઓ. મેર! કહેતાં ગઇ છે મરી,
દૈવત દુર્વાસા તણું, હરીએ લીધું છે હરી.

મહાન પ્રતાપી અત્રિ રૂપી, સરખા તમારા પિતા અને પ્રતીવ્રત ધર્મને સાબીત કરવા પથ્થરના તથા લોઢાના ચણા ચાવી ગયાં હતાં એવાં મહા સતિ અનુસોયા; તમારા માતા તેમનાથી પ્રગટ થએલા રૂદ્રનો અવતાર હે દુર્વાસા રૂપી, આપના ચરણમાં મારા કોટીવાર પ્રણામ છે.

ભક્તરાજ અમરીષકી જય!

શ્રી શુકમુની ભગવાન કહે છે, હે પરીક્ષત રાજા પુત્ર વીરૂપને રાજ્યાસન પર બેસારી, અમરીષ રાજા રાણી શરમિષ્ટા સાથે મધુવનમાં તપ કરવાને ગયા.

(કવિ) રાગ; મામેરા માટે મહેતે; (મામેરૂ).

શુકદેવ વદે છે, સાભળ પરીક્ષત રાય;
તુજને સંભળાવી, અમરીષરાય કથાય.
મહા ભકત શિરોમણી, સેવા કીધી સારી;
કાંઇ કામ ક્રોધને, અહંકારને મારી.
જે કથા સાંભળે, તેનાં પાતક જાય;
શુદ્ધ ભકિત કરતાં, શત્રુ પડશે પાય.
રિદ્ધીને અરપી, રાખે કુશળ ક્ષેમ;
જુગદીશ જુવે છે, ભકતનો પુરણ પ્રેમ.
ધન ધન એ નરને, હરી ચરણ આશક્ત;
આખ્યાન વદે આ, દીન બાપાલાલ ભકત.
કોઇ કહે સાંભળે, તેના પહોચે કોડ;
હરીજન સૌ બોલો, જય જય **શ્રી રણછોડ.**

જ્ઞાનદેવજી મહારાજ.

(કવિ) ગિતી.

[૧]ગિરીજાસુતને સમરૂ, ધરૂ નિરંતર નારાયણ ધ્યાન;
ભકત તણા ગુણુ ગાવા, ભવસાગરમાં ભલુ રહે ભાન. ૧
શારદ સ્હાયક થાજો, [૨]આજો દોડી આખરની અણીએ;
સેવકનો કર સ્હાજો, [૩]ગુણાતીતના ગુણુ ઘણા ગણીએ. ૨

રાગ; ઓ ભુદરજી; અમથી અંતર ધ્યાન; (વિવાહ)

ભવ સાગરમાં ભકિતનું [૪]સાધન, તે સૌથી સાર છે;
[૫]રત્નાગરમાં હાથે તરતાં તરતાં આખર હાર છે.
જેને ભૂતળ વહાલી ભકિત છે; જેને હરી ચરણુ આશકિત છે;
તેની નવસેં નાડી [૬]તગતી છે. ભવ સાગરમાં. ૧
જેની જીભે જપ ઓંકારા છે; જેનાં સઘળાં લક્ષમણ સારાં છે;
તેને સ્હાયક સરજન હારા છે. ભવ સાગરમાં. ૨
નિત્ય જાપ પ્રભુનો જાપે છે, તેનાં કોટી સંકટ કાપે છે;
તેને અઢળક સુખ, હરી આપે છે. ભવ સાગરમાં. ૩
જેને હરી નામની હુંડી છે, જેને ચત્રુભૂજની ચુડી છે;
તેની રેખા કરમની રૂડી છે. ભવ સાગરમાં. ૪
જેણે મોહ મમતાને મારી છે, ભગવંત ભરૂસો ભારી છે;
તેણે પાંચ પેઢીઓ તારી છે. ભવ સાગરમાં. ૫
જેને રાધાવરથી [૭]રક્તિ છે, જેને વિઠ્ઠલવરથી લગતી છે;
તેની સર્વ શિરોમણ શકતિ છે. ભવ સાગરમા. ૬
જેમ [૮]નાકા [૯]નિધી તારે છે, ભકિત ભવ પાર ઉતારે છે;
બાપાલાલને ભરૂસો ભારે છે. ભવ સાગરમાં. ૭

રાગ; ગિતિ.

રિદ્ધિ [૧૦]સિદ્ધી સર્વે; ભાળી જોતાં ભકિતની દાસી;
સાધ્ય કરે રિદ્ધી પણ; અણીએ આવે અઢળક ઉદાસી.

---

૧. ગિરિજાસુત-ગણુપતિ ૨ આજો-આવજો. ૩ ગુણાતીત-ઈશ્વર; ૪ સાધન-ભક્તિરૂપી નાવ; ૫ રત્નાગર-સમુદ્ર દરીઓ. ૬ તગતી-તેજ મારતી; ઉછળતી ૭ રકિત-સંધાન, પ્રિતી. ૮ નૌકા-વહાણુ ૯ નિધી-સમુદ્ર; દરીઓ ૧૦ સિધ્ધિ-અષ્ટ મહાસિદ્ધિ

(કર્તા) મહાત્મા મહાન યોગેશ્વર એવા મચ્છેન્દ્રનાથની મહા સિદ્ધીના પ્રયોગથી ઉકરડામાથી ગોરખનાથ પ્રગટ થયા. જેમણે પોતાની સિદ્ધી સત્તાબળ વડે ઘણા શિષ્યો કર્યા. તેમ ઘણાકને પ્રભુ પારાયણ કરી નાખ્યા. તેમની શિષ્ય સંખ્યા પેઠીમાં; એક નિવૃત્તિરાય પ્રભુના મહાન ભક્ત થયા; અને વળી તેમના શિષ્ય જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, તે પઢરપુરમાં પુરણ ભક્ત થયા, જે "બાર પહોર બત્રીસ ઘડી," શ્રી વિઠ્ઠલનાથ પ્રભુના નામનો જાપ જપ્યાજ કરતા અને પ્રભુ-નામની ધુન લગાવતાજ રહેતા.

(કવિ)　રાગ; છત્રપતિ દુર્યોધન રાજા; (સોરઠ.)

જ્ઞાન દેવ એક ભકત પ્રભુના, પુર્વ જન્મના મહા જોગી,
આઠ પહોર દિવસને રૂજની, શ્રી વિઠ્ઠલના વૈભોગી.　૧

સદાય સમરે નામ હરીનુ, પુરણ પ્રિતી પુરણકામ;
પવિત્ર નગરી પાવન પોતે, પઢરપુર છે પ્રભુનું ધામ;　૨

એક દિવસના હરી કિર્તનમાં, ઘણી ધામની વાતો થઈ;
કુબેરની અલકાપુરી નગરી, હરીજન કોઇએ ઉત્તમ કહી.　૩

નિત્ય ભજે ભગવાન ભક્તને, ભકત હૃદયમા એ ભિતી.
અલકાપુરી નગરી જોવાની, થઇ મનથી પુરણ પ્રિતી.　૪

બીહીતા બીહીતાં બોલી બોલી ઉભા રહી આજ્ઞા માગી;
કુબેરનાં દર્શન કરવાની; જલદી જીજ્ઞાસા જાગી.　૫

વિઠ્ઠલ કહે વેળાસર જાઓ, રૂડી રીતે ત્યા રહેજો;
પરમેશ્વર પ્રિતીથી પુછે સમાચાર સારા કહેજો.　૬

હરી હરમાં અંતર નવ ગણુશો, શુદ્ધ મને સેવા કરજો;
અહોનીશ એકાન્ત રહીને, ધ્યાંન ધણીનુ ત્યાં ધરજો.　૭

ગુરૂની કૃપાવડે, નીવૃતીનાથ, જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, સોપાનદેવ તથા બેન મુકતાબાઇ સર્વ મહાજ્ઞાની તથા પરમ ભકિતવાન હતા.

નિરતર શ્રી વિઠ્ઠલનાથનું ભજન કરતા હતાં; એક દિવસે કિર્તનમાં કોઈ પરદેશી ભકતોએ આવી શ્રી કુબેર ભંડારીની અલકાપુરી નગરીનાં અતી વખાણ કર્યા; તે સાભળીને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને તે નગરી જોવાની અને શ્રી સિદ્ધે-શ્વરના દર્શન કરવાની ઇચ્છા થઇ. એક દીવસ રાત્રિયે શ્રી વિઠુબા મહારાજની સ્તુતિ કરીઃ અલકાપુરી જવાની આજ્ઞા માગી ત્યારે ગેબી અવાજથી ભગવાને જવાબ આપ્યો કે હે ભકતરાજ સુખેથી પધારો. હરીને હરમાં જરાય જુદાઇ

ન માનશો અને ત્યાં રહીને ભજન કરજો. પ્રભુની આજ્ઞા લઇને જ્ઞાનદેવજી સોપાનદેવ મુકતાબાઇ સાથે અલકાપુરીમાં આવ્યા.

(કવિ) રાગ, ગિતી.

અલકાપુરીમાં આવ્યા; જ્ઞાનદેવ છે; જ્ઞાન તણી મુરતી;
શીવજીની સેવામાં; શુદ્ધ ભાવથી સાંધી છે સુરતી.

રાગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ (ચંદ્રહાસ.)

આવી રહ્યા છે જ્ઞાનદેવ, અલકાપુરી આવી રહ્યા છે;
કોડે કરતા એ શીવજીની સેવ, દીવસ પર દિવસ ગયા છે.
શુદ્ધ ભાવે સેવા કરે, સમરણ સ્વાસો સ્વાસ;
વચમાં વિઠ્ઠલ આવતા, એતો હરદમનો અભ્યાસ. અલકાપુરી. ૧
ભજતાં ભાન રહે નહિ, પાછળ પશ્ચાતાપ;
હરશંભુ સંભારમાં, હુંતો જાપુ હરીનો જાપ. અલકાપુરી. ૨
સ્વપ્નામાં શંકર કહે, શાણા ભકત સજંન,
વિઠ્ઠલ મુખથી તું ભજે, તેતો થાય છે મારૂ ભજન અલકાપુરી, ૩
જ્ઞાનદેવના જ્ઞાનથી, જ્ઞાની થયાં તમામ;
નાના મોટા સૌ જપે; નારાયણનું નામ. અલકાપુરી. ૪
હરમંદીર હરજી ભજે, હૈએ રાખી હામ;
જ્ઞાન દેવની કીરતી, ચાલી છે ગામો ગામ. અલકાપુરી. ૫

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહાદેવની સેવા; તેમનું ભજન, તેમનુંજ કિર્તન કરતાં શ્રી વિઠ્ઠલ નાથજીનું નામ આવીજ જાય. કારણ કે રોજનો અભ્યાસ પ્રથમતો ઘણા માણસોએ નિંદા કરી; પણ પછી જ્ઞાનદેવની પ્રબળ ભકિતના પ્રતાપથી લોકોનું વલણ તેમની તરફજ થયું. દીનપર દીન, લોકોની પ્રિતી વધતી ગઇ, જબર મંડળી ઝામી ગઈ; મહંત મંડળી તથા શિષ્ય મંડળી વધી ગઇ; અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજને ગુરૂ કરી, શ્રી વિઠ્ઠલનાથ ભગવાનના નામની ધુન કરવા લાગી.

રાગ ધુન.

જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર,
બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર. જય જય.
જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર. જય જય.

જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.　　જય જય.
જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.　　જય જય.
જય જય વિઠુબા મહાર, કરો બેડો મારો પાર;
બેડો મારો પાર, પ્રભુ બેડો મારો પાર.　　જય જય.

શકરના ગામમાં અને શકરના દેવળમા; શ્રી વિઠુબા મહાર નામની ધુન થઇ રહી છે જેથી અજ્ઞાન માણસોને અવળુ તો લાગે પણ પ્રભુની આજ્ઞાથી સવળુ થાય છે, એટલે સૌને પ્રિયજ લાગે છે. આ પ્રમાણે અલકાપુરીમાં રહીને પુર્ણ ભકિતના પ્રતાપે પોતાની સુકિર્તિ આખા જગતમાં ફેલાવી નાખી.

સંવત વિક્રમનુ અથવા શાલીવાહન શકનું એક વરસ, તે દેવતાઓનો એક દીવસ; એવા પંદર દિવસ અને પંદર રાત્રિ થાય ત્યારે એક પક્ષ નામ પખવાડીયુ ગણાય. એટલે વિક્રમના ત્રીસ વર્ષ એવા એવા બે પખવાડીઆં જાય ત્યારે થાય એક માસ, એવા બાર માસનુ એક વર્ષ; તેવાં હજાર વર્ષ જાય ત્યારે થાય ચાર યુગ, એવા એક હજાર યુગનો બ્રહ્માનો એક દિવસ.

બ્રહ્માના એક દિવસના પહેલા પહોરમા એક ઇંદ્રાણીનું રાજ અને એકજ ઇંદ્રાણીના વખતમાં ચોદ ઇંદ્ર બદલાય. એક ચાગા નામનો ઇંદ્ર ઇંદ્રની પદવીને પામી અસતોષ માનવા લાગ્યો. દુઃખ દેખવા લાગ્યો અને આ દુઃખ ટળી જઇ અથાક સુખની પ્રાપ્તિ કયારે થાય તેની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો.

[કવિ]　　રાગ; આમેરા માટે મહેતે; (આમેર)

બ્રહ્માના પહોરમા, શુદ્ધ શચી હોય એક,
ઇંદ્રાણી એકને, ચોદ ઇંદ્રનો નેક　　૧
એક ચંગા નામનો ઇંદ્ર આવીઓ ગાદી,
મહા મહા દુઃખ દેખી, આવી સુખની યાદી.　　૨
[ચંગા] જપ તપ કરીને, પામ્યો ઇંદ્રની પદવી;
ગુણ લઇ ગધર્વને, ધરતી ધુળમાં ગદવી.　　૩
પામી પ્રજાપતી પદ; ચિત્ત રાખતુ ચપળી;
શુ સુખ સંબાકં; તપાનુ જોઇને તપરી.　　૪
ચિન્તાના ડગરા, ચિત્તથી કયારે ગળાશે,
બ્રહ્માનંદ પદવી, મહા મોક્ષ ગતી કયા મળાશે　　૫

જપ તપ યજ્ઞ યાગ કરીને ઇંદ્રની પદવીને પામ્યા પછી પણ સુખ ન

દીઠું, તપસ્વીઓને તપ કરતા જોઈ, મન સદા ચિન્તાતુરને ડગતુ રહે છે; હાય હાય મારૂ ઈંદ્રાસન જતુ રહેશે.

રાગ, દોહરો.

[1]નાકપતી પદ પામીઓ; તોપણ સુખમાં [2]સુંન;
ચાંગા ચિન્તાતુર થયા; આવ્યા નારદ મુન્ય.

કોઇ એક સમયને વિષે, ચાંગા ઈંદ્રના રાજ્યમાં; નારદમુની આવ્યા. વારા ફરતી ઈંદ્રની ગાદીના સર્વે ઉમેદવારોને મળી; છેવટે ચાંગાને મળ્યા. ચાંગા ઈંદ્રે નારદ મુનીનો સત્કાર કર્યો.

નારદ—કેમ પ્રસન્ન તો ખરા ?

ચાંગા—મહારાજ પ્રસન્તા શું પુછો છો. ચિન્તા પુછો ચિન્તા.

નારદ—ઈંદ્રાસન પામ્યા પછી ચિન્તા હોય કે ?

ચાંગા—મહારાજ ઈંદ્રાસન પામ્યા પછી તો ચિન્તા વધી છે.

નારદ—શું ચિન્તા વધી છે; દેવના દેવને શી ચિન્તા ?

ચાંગા—સાંભળો મુની મહારાજ.

[ઈંદ્ર] કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો.

તપસીને દેખી; તમકુ તપે છે તેના તાપથી; તપસીને દેખી.
પુણ્યઇને પેખી, મનડુ દમે છે તેના દાબથી. પુણ્યઇને દેખી.
[3]અશ્વમેધ સો યજ્ઞ કરે, કોઇ રૂડી રીતેશવ;
ફાળ પડે હૈયામા ફોગટ લમણે લાગી લ્હાય. રે તપસીને દેખી. ૧
અણધાર્યા હણવાને આવે, દુષ્ટ દહીતનાં કુળ;
જરાવાર જંપી નવ બેઠા, સદાય આવે શુળ. રે તપસીને દેખી. ૨
અરે હાય ઈંદ્રાસન જાશે, એ ધડકારો ઉર;
સુખ શાંતિ તે શામાં રહી છે, દુઃખ થાય કેમ દૂર. રે તપસીને દેખી. ૩

નારદ—તમારા કહેવા પ્રમાણે તો સકટ ખરૂ !

ચાંગા—મહારાજ ત્યારે કેવળ સુખજ દેખાય, અને દુઃખનો લાગરો પણ ન વાય, એવુ સ્થાન કયાં હશે ?

નારદ—ચાંગા શ્રી સર્વેશ્વરની નિષ્કામ ભકિત કરી કેવળ પ્રભુને ભજી, પ્રભુ પારાપણ થવાથી; દુઃખની વરાળ પણ અડતી નથી અને સુખના સુર્યનો અચિંન્તો ઝળકારો થાય છે.

---

૧ નાકપતી-સ્વર્ગપતી; ઇંદ્ર, ૨ સુંન-મીંડું; કાંઈ નહિ ૩ સો અશ્વમેધ યજ્ઞ કરનાર ઇંદ્રપદનો અધીકારી થાય છે.

ચાંગા—મહારાજ; મને એ નિષ્કામ ભક્તિની વિધી બતાવો હું તે કરૂ.

નારદ—હે ચાંગા; મૃત્યુ લોકમાં મનુષ્ય દેહ ધારણ કર્યા વિના તે સાધન સાધી શકાય તેમ નથી, તેમ ઉત્તમ પદવી મળી શકે તેમ નથી.

ચાંગા—મનુષા દેહ ધારણ કર્યા વિના તે પદવી મળી શકે તેમ નથી?

નારદ—ના, કારણકે એક લોકમાંથી બીજા લોકમાં જવાને, અને મોક્ષ ગતી યા પુરણ પદ પામવાને, મનુષ્યા દેહ વિના બીજી સાધના નથી.

ચાંગા—મનુષ્યા દેહની મહતા કેટલી છે?

નારદ—અહાહાહાહાહા! મનુષ્ય દેહની મહતા! મનુષા દેહની કિમ્મત તો કળી ન જાય?

ચાંગા—એવી કારમી કિમ્મતનો મનુષા દેહ છે?

નારદ—જો કરણી રૂડી હોય તો, મનુષ્ય દેહ ક્રોડથી પણ વધારે કીમ્મતનો છે, અને ભુંડી હોય તો કોડીથી હલકી કિમ્મતનો છે.

રાગ; દોહરો.

કોડી કિમ્મત દેહની, ખરે થવાની ખાખ;
કરણીથી કિમ્મત ઘણી; લખ્ખો લખ્ખો લાખ.

રાગ; નામ જેણે લીધું રે; (વિવાહ)

પામ્યો પુરા પુન્યે રે, મનુષ્યા દેહ મોંઘો મણી,
કિમ્મત ના કીધી રે, ગુમાવ્યો પ્રાણી પહાણો ગણી.
*ક્ષિતીને ખણતાં મણી મળ્યા, તેને મુકયા માળા માંય;

* કોઇ એક પાટીદાર હોળ ફેરવી પોતાનું ખેતર ખેડતો હતો, ખેડતાં ખેડતાં વાડના થડમાં અને ઝાડના મુળમાં હળની અણી વાગી ગઇ, જેથી હોળ અચકી ગયું, અને બળદ અમળાઇ પડયા. તે ઉપરથી પટેલને ખોટું લાગ્યુ, એટલે ખેડવાનુ રહેવા દઇ તે ઝાડને ઉખેડી ફેકી દેવાનો પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. તે જગાએ ઘણા વરસો ઉપર, વટેમાર્ગુ વણઝારાએ, મણી ભરેલું એક હાંલ્લું દાટયુ હતું અને તેના ઉપર નિશાન રૂપે ઝાડ રોપેલું હતું, તે મણીનું હાંલ્લુ તો ભાગી ગયું પણ સાચા મણી નીકળ્યા તે પટેલે લઈ લીધા અને તેને પથરા માની માળામા મુકી દીધા. સારાને સુંવાળા એટલે વારંવાર હાથમાં લઇ ફેરવે ઉછાળે એમ રમત કર્યા કરે. એમ કરતાં બે ત્રણ મહીના વિત્યા અનાજ ઉગી નીકળ્યું. અને તે પાકી પણ ગયું, ત્યારે હોલા હુડા વિગેરે પક્ષીઓ આવી તે ખેતરમાં દાણા ખાવા લાગ્યા. તેમને ઉરાડી મુકવાને; નિત્યના નિયમ પ્રમાણે પટલે પથ્થર ઘાલી ઘાલી ગોફણો મારવા માંડી. તેમાં પેલા સાચા મણી કે જેને

ગોફણમાં ઘાલી હુડાને ટોયા; ફેંકયા જ્યાં ને ત્યાંય;
જાણ થયું જ્યારે રે, ચતુરને ચિન્તા ઘણી. પામ્યો. ૧

પથરાજ સમજ્યો છે, તે પણ મારવા માંડયા, મારતાં મારતાં તે સઘળા મણી થોડે દિવસે ખુટી ગયા, આખર એક મણી રહ્યો, તે પોતાના ધુંજામાં નાંખ્યો. ધુંજામાં પડેલો મણી ઘણા દીવસ રહ્યો છે. એક દીવસ પટેલ મોદીની દુકાને ઘી લેવા ગયા. મોદીએ પટેલની તપેલીનો ધડો કરવાને કાંકરા પથરા વિગેરે મુકયા; તેમ કરતાં સેજ ખુટી પડવાથી મોદીએ કાંઇક ખોળતો હોય એમ ડોળ કરી ફાંફાં મારવા માંડયાં. તે વખતે પટેલે પેલો મણી કાઢીને મુકી દીધો, એટલે બરાબર થઇ રહ્યું, ઘી જોખીને આપ્યા પછી મોદીએ પટેલને પુછયું કે આ તમે કયાંથી લાવ્યા! અને ધુંજામાં ઘાલીને કેમ ફરો છો?

પટેલ—આવા પથરાતો મારા ખેતરમાંથી દાટેલા ઘણા નીકળ્યા હતા.

મોદી—તે કયાં ગયા?

પટેલ—મે તો હુડા ટોયા; ગોફણમાં ઘાલી ઘાલીને ફેંકી દીધા.

મોદી—તે શોધવા જાઓ તો ફરી હાથ લાગે તેમ છે?

પટેલ—ના ના, તે વાતને તો ઘણો વખત થઇ ગયો! અને વળી આવા સારા સુંવાળા શુશોભીત પથરા હાથમાં આવે એટલે કોઇ રહેવા દે ખરૂ કે! જુવો તમારી પણ ઇચ્છા થઇ હશે કે આપે તો બાળકને રમવા થાય!

મોદી—એમ તો મારી ઇચ્છા નથી થઇ પણ વળી કાંઈ જુદીજ ઇચ્છા થઇ છે. હાલતો તમે આ પથ્થર અહીં મૂકીનેજ જાઓ! પાછા ફુરસદની વખતે આવજો; એટલે હું તમને તેના બદલામાં કાંઈક આપીશ.

પટેલ—મારે તો કાંઇએ બદલો જોઇતો નથી; આમાં શી ભારે મામલત છે કે બદલો લેવો છે!

મોદી—વારૂ ઠીક તો પણ તમે આવજો તો ખરાજ!

પટેલ—ત્યારે જે કામ હોય તે અત્યારેજ કરી લ્યો! કહેવાનું હોય તે કહી દયો આપવાનું હોય તો આપી દયો, વળી ફરી અવાય ન અવાય, જરા ખોટી થઇશુ. લ્યો તપેલી મુકો!

ઘીની તપેલી બાજુ પર મુકાવી, મોદી પટેલને લઇ, ત્યાંથી ત્રણેક ગાઉ ઉપર મોટા ગામમાં એક ઝવેરી હતો તેની પાસે આવ્યો. ઝવેરી સાથે મોદીને લેવડ દેવડની ઓળખાણ હતી; તેથી જતાં વાંત આવો આવો થઇ રહ્યું.

× હાથમાં વિંટી એક હતી હીરાની, પહેલું પડ્યું ન પીછાન,
અક્કલથી ઓળખવા આવી, તનમાં ભરાયું તાન,
મોહ થયો મનમાં રે; ખુશી થયા ભાયું ખણી. પામ્યો. ૨

ઝવેરી—આવો શેઠ કેમ પધારવું થયું છે?

મોદી—હું તથા આ મારો મિત્ર બન્ને જાત્રાએ ગયા હતા, ત્યાં એક વખત એક પર્વતની ગુફામાં હવા ખાવા ગયા, તે જગામાંથી અમારા નસીબે અમને એક મણી જડ્યો છે. જેવો જડ્યો તેવોજ તમારે ત્યાં વેચવો એવો નિશ્ચય કરી ઘેર લાવ્યા છીએ; લાવ્યા તો છીએ પણ માર્ગમાં આવતાં મોટા મોટા શહેરોમાં છેલ્લી માગણીઓ કરાવતા આવ્યા છીએ. હવે આ મણી આપ લ્યો અને તેની કીમ્મત આપો!

મણી હાથમાં લઇ ઝવેરીએ વિચાર કર્યો કે; હવે બધે બતાવતા બતાવતા લાવ્યા છે તો આપણે પણ તે પ્રમાણે કીંમત કહેવી પડશે, નહિતો ખરે ખરી ધાપ હતી. ભાઇ આના પચીસ હજાર રૂપીઆ આવશે.

મોદી—બહુ ફેર બહુ ફેર! પાચ હજારનો તફાવત!

હાંમાં કરીને રૂપીઆ સત્તાવીસ હજારે પતાવ્યું. સત્તાવીસ હજાર રૂપીઆ લઇ પટેલ ઘેર જઇને પસ્તાવા લાગ્યો; અને ખેતરની આસપાસ ખોળતાં પોક મુકીને રોવા લાગ્યો; અરેરે મેં મારા સાચા મણી ફોગટ ફેંકી દીધા રે બાપ!

ઉપરના દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સાર એ છે કે, મનુષ્ય દેહરૂપી સાચો મણી છે; જેની પ્રથમથી ઓળખાણ પડતી નથી, એટલે તેની કિમ્મત પડતી નથી; પણ જ્યારે તેની કિમ્મત સમજમાં આવે છે, ત્યારે તે અવસર એળે ગયાનો પુરો પસ્તાવો થાય છે.

× કોઇ એક ગામમાં એક ભારે ઝવેરી હતો; જેને ત્યાં ઝવેરાતનો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો; તેનો ઓચીન્તો દેહ કાળ થયો, તેને એકનો એક જ નાનો દશ વરસની ઉમ્મરનો દીકરો હતો; ને હતો હોશીઆર અને ચાલાક પણ બાળક અને અજ્ઞાન એટલે ગુમાસ્તાઓ સારી રીતે ફાવી ગયા. આમથી ખઉં કે આમથી ખઉં, એમ ભૂત પલીતની પેઠે ખઉં ખઉં કરતા નોકરોની દાનત શેઠનું સુધારવા પર રહેતી નથી, પણ પોતાનું ભરાઇને ઉભરઇ કેવી રીતે જાય, તે ઉપર વધારે રહે છે, નાની ઉમરનાં શેઠાણીને ખાનદાનનું ઘર; એટલે ગુમાસ્તા ઉપર પુરણ વિશ્વાસ; સગા સબંધીને પણ વચમાં પડવાની કે; પૂછ પરછ કરવાની જરૂર જેવું નહોતું કારણ કે; વાવરનાર ભોગવનાર છોકરો હતો, અને વકીલ્યાવટ ગાજતો હતો.

+ મહા મુલ્યનું એક મોતી જડીયું, ભીલડી ભોળી જાત;
કોડી સાતની કિમત્તે વેચી, રાંક થઇ રળીયાત;
લાખ લખી આપીરે, ઘેલો થયો ગામ ધણી. પામ્યો. ૩

શેઠનું ક્રિયા ખરચ થઇ રહ્યા પછી, લેણું લઇ લઇ માગતુ આપી દઈ; વહેવાર બંધ કરી દીધો, અને છોકરાને કોઈ બીજા ઝવેરીને ત્યાં બેસાર્યો કે જે પોતાની બરોબર હતો. આ શેઠ તે છોકરાને સવડે સવડે હીરા ઓળખાવા લાગ્યો, ચાર પાંચ વરસે તે હીરાની બરાબર કીમ્મત કરવા શીખ્યો. તેના પાણીને પણ પરખવા શીખ્યો; ત્યારે શેઠે એક પટારામાં જુદી જુદી કિમ્મતના જુદા જુદા વડ પાડી; તેને હાથેજ હીરા મુકાવા માંડયાં, તેને થોડે થોડે દીવસે શેઠ તપાસવા લાગ્યા; એમ કરતાં લાખ લાખ રૂપીઆ સુધીના હીરાની કિમ્મતો કરવા લાગ્યો.

એમ કરતાં દેશાવરથી સવા લાખની કીમતનો હીરો આવ્યો, તેમાં તેની નજર ન પહોંચી; દુકાનમાંના સઘળા હીરાથી સરખાવતાં ભારે લાગ્યો; સેઠને કહ્યું કે આ નવો આવેલો હીરો; દુકાનના સઘળા હીરાથી ચડીઆતો છે. પણ મારા હાથના હીરાને મળતો છે. શેઠે કહ્યું ખરીવાત; ભાઇ તે બંન્ને હીરા સવા સવા લાખના છે. હવે તારે ઘેર જવું હોયતો જા! મેંતો તને તારા હાથના હીરાની ઓળખાણ પાડવા માટે રાખ્યો હતો.

છોકરાએ આવી માને વધામણી ખાધી. મા! આ મારા હાથે વીંટી છે, તેમાં હીરો છે તે સવા લાખ રૂપીઆનો છે. મા કહે શુ કહો છો દીકરા! એવો કચરોતો મારી પાસે ઘણોય પડયો છે. ખૂણે ખોચરેથી, પેટી પટારેથી ખોળી ખોળી છોકરાના મોં કને ઢગલો કર્યો તો નાના મોટા થઇ એક ક્રોડ રૂપીઆની કિમ્મતના હીરા નીકળ્યા.

ઉપરના દ્રષ્ટાંન્તના સિદ્ધાંન્ત સારમાં સમજવાનું એ છે કે, મનુષ્યા દેહ રૂપી સાચો હીરો, તેની ઓળખાણ જ્યાં સુધી ગુરૂ દ્વારાએ પડી નથી ત્યાં સુધી તેની કિમ્મત નથી; ઓળખાણ પડયા પછી, કોડીની વસ્તુ ક્રોડની થાય છે.

+વગડામાં ઢોરાંને ચારતી, એક ભોળી ભીલડીને ખરૂં મોતી જડયું. તે લઇ તેણે પોતાને ઘેર નાનુશુ પાડુ હતુ તેના ગળામાં બાંધ્યું. તે મોતી માર્ગે જતાં એક નાગરની નજરે પડયુ; તેણે ભીલડીના માગવા પ્રમાણે સાત કોડીઓ આપી, વેચાતુ લઇ લીધું. લઇને ઝવેરીને ત્યાં દેખાડવા ગયો. ઝવેરી તેની અજ્ઞાનતા જાણવા પુછે છે. બોલો શું લેવું છે? નાગર કહે તેની કીંમતની મને કળ પડતી નથી, પણ અમારા ઘરમાંથી, એક જૂનો

પહેલે સપાટે જેને પ્રીછ પડી નહિં, તેનો તપી ગયો તાલ,
સમજુને શીખામણ ઉડી, બોલે બાપાલાલ.
ચીત્ત માંહે ચેતીરે, લક્ષ રાખી લેજો લણી. પામ્યો. ૪

ઉપરના દ્રષ્ટાંતનો સિદ્ધાંત સાર એ છે કે; વસ્તુની કિમ્મત, કિમ્મત કરનારની બુદ્ધિના પ્રમાણમાં અકાય છે. અમુલ્ય વસ્તુની કિમ્મત કોઈ હલકી કરી આપે તો તે તેની અક્કલની હદ છે, એથી વસ્તુની કિમ્મત ઓછી થઇ જતી નથી.

ઉત્તમ મનુષ્ય દેહ રૂપી, મોતીની કિમ્મત જેને નથી પડી, તે અલ્પ બુદ્ધિવાળા મનુષ્યો, મનખો એળે ગમાવી નરકે જાય છે.

ચાંગા—હે નારદ મુની મહારાજ, તમે મનુષ્ય દેહનું મહાત્મનો અહુજ વધારી દીધું.

નારદ—મેં નથી વધાર્યું પણ આધ્ય અનાધ્યથી વધેલુંજ છે. ચોરાસી લક્ષ યોનીમાં મનુષ્ય દેહ સૌથી શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે.

ચાંગા—ચોરાસી લક્ષ યોની કઇ કઇ કહેવાતી હશે?

ચોપડો હાથ આવ્યો તેના એક પાનામા મારા બાપના વડવાના હાથનું લખેલું નિકળ્યું કે, આપણા ઘરમા અમુક જગાએ ખરૂ મોતી મુકેલું છે; અને તેની આટલી કિંમત છે, તે ઉપરથી આ મોતી ખોળી કાઢવામાં આવ્યું છે. મારા વડૃવાના લખેલા લેખ ને તમારા મોઢાના બોલ કાંઇક મળતા આવશે તો તમને આપીશું નહિતો રામ રામ! ઝવેરીએ ચાળીશ હજાર રૂપીઆ કહ્યા. એટલે નાગરે થોડીવાર ડોકુ તો ધુણાવ્યું, પણ આપીનેજ ગયો.

ત્યાર પછી તે ઝવેરી વળી કોઇ બીજા ભારે ઝવેરી પાસે ગયો, તેણે તેને ઘણું તાવી જોયો પણ, ડાહ્યો વાણીઓ, પોતાની કિમ્મત મોઢેથી બોલ્યો નહિં ત્યારે મોટા ઝવેરીએ નવાણું હજાર રૂપીઆ આપવાના કબુલ કર્યા, થોડી-વાર આનાકાની તો કરી; પુરે પુરા કરી આપો પુરે પુરા કરી આપો એમ રકઝક તો કરી, પણ આખર નવાણું હજાર લઇ વિદાય થઇ ગયો. તેના ગયા પછી, તે ડોસા ઝવેરીએ ગાડી જોડાવી લુગડાં પહેર્યાં; ગાડીમાં બેસી દોડતા રાજાની પાસે આવી કહ્યું કે, આપને લાયક જોઇને હમણાંજ એક મોતી ખરીધું છે, તેના એક લાખ લેવાના છે.

ઝવેરીના માગવા પ્રમાણે લાખ રૂપીઆ ગણી આપ્યા, અને રાજા મોતી જોઇ પ્રસન્ન થયા.

(નારદ) રાગ; છપ્પો !

જળચર છે નવ લાખ, પક્ષી દશ લાખ દેખાએ;
લાખ અગીઆરે કીટ, વીશ પશુ લાખ પેખાએ;
સ્થાવર છે ત્રીસ લાખ, ચાર લખ માનવ દીસે;
કુલ ચોરાસી લાખ, જાણતાં હૈયુ હીસે;
કીટ, પશુ, પક્ષી વિષે, એક ઈંદ્રીનું જ્ઞાન છે;
બાપુ કહે માણુસ વિષે, શુદ્ધિ બુદ્ધિ સાન છે.

વૈકુંઠપુરી, સત્યલોક, અમરાપુરી કે બ્રહ્મ લોકમાં વસનારને પણ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે મનુષ્ય દેહ વિના બીજી બારી નથી.

ચાંગા—ત્યારે હું તે મનુષ્ય અવતારને શી રીતે પામુ?

નારદ—તમને મનુષ્ય જનમ મળે તેમાં અશકય કે અઘરૂ નથી; અહીંથી તો મનુષ્ય દેહજ મળવાનો છે. પુર્વનું પુન્ય ભોગવાઇ રહેશે એટલે મનુષ્ય જનમ મળશે, પછી જેવી જેની કરણી તેવી પાર ઉતરણી. પણ હે ચાંગા *પુરંધર; મનેતો તમારૂ ખોસવું વહેમ પડતુ લાગે છે.

[નારદ] રાગ; જુઠી જુઠી બાજી જીવડા !

જૂઠી જૂઠી વાતો સુર પતી; સમજાય છે રે. જુઠી જુઠી.
ઘેલાં વચનો લાગે ગરવાં; માંડી શુ મશ્કરીઓ કરવા;
છૈયાને છેતરવાના ઉપાય છે રે, જુઠી જુઠી. ૧
ઇંદ્ર થઇ ઇંદ્રાસન પામ્યા; સુખ મળ્યું, દીન દુઃખ વિરામ્યા;
છત્રપતિ છો શિરપર છત્ર ધરાય છે રે. જુઠી જુઠી. ૨
જગપતી; ખગપતી; નગપતી નમતા; ગુણ વડે ગુણ પતીને ગમતા;
શમતા રાખ્યે સુખ સમીપે થાય છે રે. જુઠી જુઠી. ૩
દેવ સકળ તે પડતા પાએ; ગાંધર્વો ગુણ રૂડા ગાએ;
નાચે નાયકા શુ શોભા શોભાય છે રે. જુઠી જુઠી. ૪

(ચાંગા) રાગ, અશઠી સાખી.

નાકપતી પદ નાક કપાવે, નારદ નિશ્ચે જાણો,
નથી અજાણ્યું નાથ તમારૂ, મિથ્યા મમતા તાણો;
કહું સમજાઇ; દેવની પદવી દુઃખ દાઇ. કહું.

નારદ—જ્યારે તમારો દ્રઢ નિશ્ચય છે, ત્યારે તમે જંબુદ્વીપ આર્યાવર્તમાં, કૃષ્ન વીણા નદીના કિનારા ઉપર પંઢરપુર નગરમાં, જ્યાંશ્રી વિઠુબા

* પુરંધર–ઇંદ્ર.

ભગવાન વસે છે તે સ્થાનમાં અવતાર લ્યો; જ્યાં એક ઈંટ ઉપર ઉભેલા ભગવાનની ભક્તિ કરતા જીવન મુક્ત મનુષો વસે છે. તે પવિત્ર ભૂમીમાં જઇ દ્વાદશ અક્ષરના મંત્રનો જપ કરીને તમારી કાયાનો ઉદ્ધાર કરી લ્યો!

(કવિ)　　　　રાગ; ગિતી.

કૃષ્ન વીણાને કાંઠે, પવિત્ર પુરણ, તેજે મય ધામ;
શ્રી વિઠ્ઠલની ભક્તિ; ગરજી ઉઠયુ પંઢરપુર ગામ.

રાગ, ધુન.

વિઠ્ઠલ રૂખ માઇ, વિઠુબા રૂખ માઇ.
વિઠ્ઠલ રૂખ માઇ, વિઠુબા રૂખ માઇ.
વિઠ્ઠલ રૂખ માઇ, વિઠુબા રૂખ માઇ.
વિઠ્ઠલ રૂખ માઇ, વિઠુબા રૂખ માઇ.
વિઠ્ઠલ રૂખ માઇ, વિઠુબા રૂખ માઇ.

રાગ, મરાઠી સાખી.

માત રૂકમણી, તાત ત્રિવીક્રમ, ત્યા ચાંગા અવતાર,
પુર્વ નામની પુરણ પ્રિતી; [1]કાયમ કર્યું કિરતાર,
શુ પંઢરપુર, સુખ શાન્તિમાં ઉગે સુર.　　　　શુ.

નારદના આશીષ વચને; શ્રી વિઠ્ઠલનાથ ભગવાને બ્રાહ્મણનું રૂપ ધારણ કર્યુ છે, અને સાક્ષાત રૂકમણીએ બ્રાહ્મણીનુ રૂપ લીધું છે, તેમણે સ્વર્ગથી પડતા ઇંદ્રને ઝીલી લીધો અને તેને બાળક રૂપે કરી ઘોડીઆમાં સુવારી દીધો. મહાન તેજસ્વી ચાંગા આઠ વરસની ઉમ્મરનો થયો ત્યારે તેને જનોઇ દીધું, ત્યાર પછી તેને દેહાભિમાન થયો.

(કવિ)　　　　રાગ; ગિતી.

ઉપવિત આપ્યુ [2]આઠે, [3]પાઠે કરીઆ વળી વેદ ચાર;
દશ કૃપાએ પામ્યા, અજ્ઞાનને બ્રાહ્મણ અવતાર.

ઇંદ્રની પદ્વીએ જે ચાંગા નામ હતું તે કાયમ રહ્યું છે. ચાંગા મહા વિદ્વાન થયા. ચાંગદેવ જે જે કલ્પના કરે તે તે વસ્તુ હાજર થવા લાગી. યમ નિયમ, ધારણા, ધ્યાન; પ્રાણાયામ, સમાધી શમદમનાં સઘળાં સાધનો વિગેરે. ચાંગાને, સહેલ થઇ પડયાં.

(કવિ)　　　　રાગ; ગૈલોચનની પેટીનો!

ચાંગા પુરંધર પૃથ્વિમા જનમ્યા; વેદ કર્યા મુખ પા...ઠ રે,
ગોદ શો શિષ્ય કર્યા મહા સમરથ; વરસ થયાં જેને સા...ઠ રે.　　　　૧.

૧ કાયમ-તેનુ તે. ૨ આઠે-આઠમે વરસ. ૩ પાઠે-મોઢે.

યમ નિયમની સાથે પ્રાણાયમ; સાધી સમાધીને ધ્યા...ન રે;
ઇંદ્રજાળ જત્ર મંત્રની વિધ્યા; સમજે કરતાં સા...ન રે. ૨.

ગોરૂ શરીરૂ ગંભીર વાણી, દેહ તણું અભીમા...ન રે;
બ્રાહ્મણ જાતી ને વૃતિઓ ૪તાતી; તેહ ભૂલાવે ભા...ન રે. ૩.

સિદ્ધિ વડે તેણે સૌ વશ કીધા; વાઘ નાગ કલિયા...ર રે;
હરિયલ હંસ ને સિંહ શિયાળો; હાથી ઉપાડે ભા...ર રે. ૪.

વિધ્યા તણો અહંકાર અતીષે; ગુણનો ઝાઝો ગ...ર્વ રે.
આપથી અધિક કોઇને આંખે ન દેખે; તુચ્છ દીસે તેને સ...ર્વ રે. ૫

સાઠ વર્ષ વિત્યાં ચૌદસો શિષ્ય કર્યા, દેશ પર દેશમાં ખ્યાતી ઘણી વધી ગઇ, શિષ્ય ચૌદસો કર્યા હતા, પણ ગુરૂ કર્યા ન હોતા.

બ્રાહ્મણ બીજાને ઉપદેશ કરે પણ પોતે તે પ્રમાણે ન પાળે. વૈદ બીજાને ચરી પળાવે પણ પોતે ન પાળે. ચાંગદેવના શિષ્ય સો સો વર્ષની સમાધીમાં બેસી જાય તેવા સમર્થ હતા. આથી ચાંગદેવની સુકીર્તિ ગામે ગામ ને દેશે દેશ ફેલાઇ ગઇ. ચાંગદેવે સિદ્ધીનું બળ બતાવી શિષ્યો કરી, સંપ્રદાય ચલાવ્યો; પણ પોતે ગુરૂ ન કર્યા તેનું કારણ એ હતું કે, પોતે એમજ સમજતા હતા કે મારો ગુરૂ થઇ શકે એવો સમર્થ વિદ્વાન પૃથ્વિના પડમાં કોઇ છેજ નહિં. ચાલો હવે તો દેશ દેશાંન્તરમાં ફરી, સર્વ રાજ્યના અને કાશીના સમર્થ પંડીતોને જીતી. સર્વાજીત પંડીતની પદવી ધારણ કરીએ.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

સેવક શિષ્યો કર્યા અતીષે, ઝળકયુ જગમાં નામ,
સર્વાજીત પદવી મેળવવા, હૈએ ધારી હામ,
પડીઆ વાટે, દીગ વિજય કરવા માટે. પડીઆ.

ચાંગદેવજી મહારાજ મહા સમર્થ હતા. જેમણે સિદ્ધી બળ વડે કરીને વાઘ, નાગ, વિંછી વિગેરે ઝેરી અને વિક્રાળ પશુ પક્ષીઓને પણ પોતાને વશ કરી લીધાં હતાં. વાઘના મોંમાં, ચાર ચાર વિંછણોના ચોકઠાં ભરાવીયે; અછોડાની જગાએ. કાળા નાગને ભેરવીને, ઘોડાને બદલે વાઘ ઉપર બેસીને બીજા અનેક જનાવરોને સાથે લઇને, સો હાથી પાસે પોતાનાં પુસ્તકોનો ભાર ઉપડાવીને, દેશ દેશ ને ગામે ગામ ઉતરતા બ્રાહ્મણોની સભાઓ કરતા, વાદ વિવાદ કરી જીત પત્ર મેળવતા, કાશી નગરમાં આવ્યા.

૪ તાતી-તિવ્ર.

(કવિ) રાગ; દોહરો.

ચાર વિંછીનું ચોકડું; લગામ કાળા નાગ;
પંડિત પીઠ પલાણીઆ; વશ કીધા છે વાઘ. સિયાવર. ૧
[1]નભ ધરતી નવ ખંડમાં, નિશ્ચે કરવું નામ;
જનુનીએ જનમ્યો નથી, [2]ભાઈથી ભીડે હામ. સિયાવર. ૨

કાશી નગરમાં આવ્યા બાદ થોડા દિવસ રહ્યા છે, ગંગાના ઘાટ ઉપર બેસે છે. સિદ્ધીના સ્વામી જોઈ હજારો મનુષ્યો દર્શન કરવાને આવે છે. પુછતા પંડીતોને જોઈતા જવાબ આપે છે, એમ કરતાં છ માસ થયા ત્યારે કાશીના સઘળા પંડીતોની સભા કરીને અતી હર્ષથી ગર્જના કરી પોતે બોલ્યા.

(ચાંગદેવ) રાગ; ત્રોટક છંદ.

કહેવાયા પંડીત કાશીમાં, શું બેઠા આજ ઉદાસીમાં;
ઉચ્ચાર કરો જો હાંસીમાં, તો જાઓ ચતુર ચોરાસીમાં. ૧
કોઈ હિમ્મત હોય તો હામ ભરો, મુજ સંગે વાદવિવાદ કરો;
જો મુજને જીતે તેજ ખરો, બહુ દિવસે ઉતરે આજ [3]ખરો. ૨
હું આવ્યો ચારે વેદ ભણી, વળી શાસ્ત્રોનાં સિદ્ધાન્ત ગણી;
હવે મુજને જીતે જેહ ધણી, ધન્ય ધન્ય જનુની તેહ તણી. ૩
હોય કુડ કપટ તો કાપોને, મુજ બોલ્યા બોલ ઉથાપોને;
કોઈ શુરા હો તો આપોને, જન જીત પત્ર લખી આપોને. ૪
હું સૌના શીરપર પાય ધરૂ, અભિમાન અને અહંકાર કરૂ;
દુનિયામાં દીગ વિજય કરૂ, તવ ચાંગા મારૂ નામ ખરૂ. ૫
હું આવ્યો [4]આલમ આજ ફરી, સૌ માનો સાચી વાત ખરી;
જો નાંખે મુજ અહંકાર હરી, મુજ મનથી માનું ગુરૂ કરી. ૬

[કર્તા] ચાંગદેવજીનાં અહંકાર અને ગર્વ ભરેલાં વચનો સાંભળી કાશીના પંડીતો તો આભાજ બની ગયા; અહાહાહા સિદ્ધીનો સાગર; ને વિદ્યાનો મહાસાગર, પણ સમજણમાં કાંઈક ખામી ખરી. હે ચાંગદેવજી મહારાજ; જગતમાં હુંજ છું અને મારી બરોબર કોઈ નથી, એ માનવું એ મોટાઈનું લક્ષણ નથી. તમને ઈશ્વરે આટલું ઐશ્વર્ય આપ્યું છે, તો વળી આથી વધારે કોઈને આપ્યુંજ હશે, તમારા અહંકારને દબાવનાર કોકને કોક તો મળશેજ. "અહંકારથી હરી દુર છે" અભિમાનથી હું કહેનારને પ્રભુ નરકનો કુંન્ડ દેખાડી દે છે.

૧ નભ–આકાશ. ૨ ભાઈથી–મારા પોતાથી (અભીમાનમાં.) ૩ ખરો–હુંપદ. ૪ આલમ–દુનિઆ.

(દ્રષ્ટાંત) આસપાસ પાંચ પાંચ ગાઉ સુધીમાં વસ્તીનું એકે ગામ નહિં, એવા જંગલમાં બેસી એક મહાત્મા તપ કરતા હતા. જંગલમાં તપસ્વિ પુરૂષો જગલનાં ઝાડના ફળ જમીને તપ કરે છે; પણ આ પુરૂષને તો હમેશાં સવારમાં કોઇ માણસ સવા પાશેર ચોખા આપી જતો. આપનાર કોણ છે, ક્યાં રહે છે. શું ઉધ્યમ કરે છે, શું લાલચે ચોખા આપી જાય છે, એવી કોઇ પણ જાતની તજવીજ મહાત્માએ કોઇ દીવસ કરી ન હતી, માત્ર તે ચોખા મહાત્મા એક તપેલીમાં રાંધીને જમી લેતા અને ઝાડનો આશ્રય લઇ, ઇશ્વર સ્મર્ણ કરતા.

તે મહાત્મા કોઈ કોઇ વાર કોક કોક માણસની નજરે પડતા. ઘણો દિવસ વિત્યાબાદ કોઇ એક ગ્રહસ્થ ઘરમાંથી કંટાળી મહાત્માની શરણે ગયો અને કહ્યું કે—

બીજો—આપના ચરણમાં મારા સદાને માટે પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! બોલો ક્યાંથી આવ્યા અને શું ઇચ્છાએ ?

બીજો—હું, ઘરમાથી કંટાળી ઇશ્વર સ્તવન કરવા આપના શરણમાં આવ્યો છું, માટે મને શરણે રાખી રૂડો રસ્તો બતાવો !

મહાત્મા—એ તો ઠીક, પણ ભાઇ તમે ખાશો શું ?

બીજો—તમે જમશો તે હું જમીશ.

મહાત્મા—મને ઇશ્વર ઇચ્છાએ સવા પાશેર ચોખા હમેશાં પ્રાપ્ત થાય છે અને તેટલા ચોખા મારે એકલાને બસ થાય છે, તેમાંથી હું કોઇને આપી શકુ નહિં, તેમ એથી વધારે મેળવવાની માગણી પણ કરૂ નહિ.

બીજો—વારૂ મહારાજ ! તે ચોખાને ઓસાવો છો ખરા કે નહિ ?

મહાત્મા—હા હું ઓસાવું છું ખરો !

બીજો—ત્યારે હું તે ઓસામણ પીને ભજન કરીશ.

મહાત્મા—બહુ સારૂ.

આ પ્રમાણે બંન્ને હળીમળી ઇશ્વર સ્તવન કરે છે, એવામાં છએક માસ વિત્યાને વળી ત્રિજો આવ્યો.

ત્રિજો—પ્રભુ આપ બન્નેને મારા પ્રણામ છે.

મહાત્મા—જય થાઓ ! કામ હોય તે કહો, ક્યાંથી આવ્યા ?

ત્રિજો—ઘરમાંથી નીકળી પ્રભુ પારાયણ થવા આપને આશરે આવ્યોછું.

મહાત્મા—ભલે આવ્યા, પણ જમશો શું ! દેહ છે તે અન્નનો કોઠાર છે તેને અન્નનો આધાર જોઇએ.

ત્રિજો—આપ શી રીતે કરો છો ?

મહાત્મા—મને સવા પાશેર ચોખા પ્રાપ્ત થાય છે, તે જમીને ઇશ્વર સ્તવન કરૂં છું, અને આ મારો શિષ્ય તે ઓસામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરે છે.

ત્રિજો—હું તે ચોખાનું ધોવરામણ પીને પ્રભુ સ્તવન કરીશ!

મહાત્મા—વારૂ!! શાબાશ!

આવી રીતે ત્રણેનો મત એક થઈ ઇશ્વર સ્તવન થાય છે. એવામાં એક ચોથો આવ્યો.

ચોથો—પ્રણામ તમો ત્રણેના ચરણમાં.

મહાત્મા—જય થાઓ! ક્યાંથી આવ્યા ને કોણ છો! કામ શું છે તે કહો?

ચોથો—સંસારની દુઃખી અવસ્થાને માન આપી આજ સુધી રહ્યો પણ હવે કંટાળી શરણે આવ્યો છું.

મહાત્મા—જમશો શું?

ચોથો—સૌ જમશો તે હું જમીશ

મહાત્મા—સૌ જુદું જુદું જમે છે.

હું સવા પાશેરનો ભાત જમું છું, આ બીજો તેનું ઓસામણ પીએ છે, આ ત્રિજો તેનું ધોવરામણ પીએ છે. તમે શું જમશો?

ચોથો—તમે જે પાત્રમાં મુકીને જમતા હશો, તે પાત્ર એટલે પાંદડું ચાટીને ઇશ્વર સ્તવન કરીશ!

મહાત્મા—ઘણુંજ રૂડું ભાઇ; તારી દ્રઢતા તો બહુ ભારે!

(**કર્તા**) આવા ચાર મહાત્મા ભેગા થઇ, [1]શમ [2]દમ સાધી; એક ચિત્તે શ્રીહરી, વિશ્વેશ્વર ભગવાનની આરાધના કરવા લાગ્યા.

ચારેના એકત્ર થયા પછી, બરાબર ત્રણ વરસ થયાં અને એમાંનો એક પણ નિયમથી ન ડગ્યો, ત્યારે ઇંદ્રાસન ડોલવા લાગ્યું, ઇંદ્રને ચિન્તા થઇ કે જરૂર કોઇ તપસ્વી ઘોર તપ આદરીને બેઠા છે, એવું આ ચળ આસન સુચવે છે, અરે આતો એક નહિ પણ ચાર છે, ચાર જણા ઇંદ્રાસન લેવાની ઇચ્છા કરશે તો જરૂર કલહ થશે પણ કલહ કરે તેવા મહાત્મા નથી. લાવ્યું બ્રહ્મા વિષ્નુની પાસે જઇ વાત કરી નિરાકરણ લવરાવું.

ઇંદ્ર—હે બ્રહ્મ દેવ!

બ્રહ્મા—કેમ ઇંદ્ર, શું ચિન્તા પેઠી છે?

---

૧ શમ-મનનો નિગ્રહ, મન વશ રાખવું. ૨ દમ-ઇંદ્રિયોનો [illegible] ઇંદ્રિયોને વિષય સુખથી અટકાવવી.

ઇંદ્ર—ચાર તપસ્વી તપ કરે છે, તેમાંનો એક ઇંદ્રાસન માગવાનો છે, બીજો બ્રહ્માસન માગવાનો છે, ત્રિજો કૈલાશ માગવાનો છે, અને ચોથો વૈકુંઠ માગવાનો છે. કહો પછી તમે ક્યાં રહેશો ?

બ્રહ્મા—માગનાર તો ગમે તે માગે પણ બાજી આપનારના હાથમાં છે. તમે ફિકર ન કરો હવે એમને શું આપવું, તેના વિચાર પણ ચાલી રહ્યા છે.

[કર્તા] બ્રહ્માના મુખનાં વચન સાંભળીને ઇંદ્ર પોતાને સ્થાનકે ગયો; ત્યાર પછી બ્રહ્મા વિશ્નુ પરમાત્મા પાસે ગયા, અને જઇને કહ્યું કે ચાર તપસ્વિને હવે તેડાવી લ્યો ! વિશ્નું કહે હા; હવે એમને તેડાવાનો સમય થયો છે. હું જઇને ધરમ રાજાને સમજણ પાડુ છું.

વિષ્નુંભગવાને ધરમ રાજાને આજ્ઞા કરી કે હવે વારા ફરતી એક એક દીવસે એક એકને બોલાવી લ્યો અને એમને યોગ્ય હોય તે આપો; ભગવાનના કહેવા પ્રમાણે, ધરમ રાજાએ તેમના રહેવાના રહેઠાણની પાસે આકાશ વાણી કરાવી. (સાંભળો.)

તમારા ચારમાંથી પહેલાને એટલે મહંત પદવી ધારણ કરી છે અને જે ચોખા જમીને રહે છે, તેને કાલે મધ્યાને વૈમાન તેડવા આવવાનું છે, અને તેને સ્વદેહીએ વૈકુંઠમાં આવવાનું છે માટે ત્યાં સુધી સંભાળી લેવું !

આકાશ વાણી સાંભળી સર્વે ખુશી થઈ ગયા ! બીજે દીવસે સર્વે મધ્યાન થવાની રાહ જુવે છે. એટલામાં એક કાગડો અને બીજો દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યા. કાગડો ઉડી ઉડી ધસી ધસી દેડકાને ચાંચો મારે છે અને દેડકો બુમો પાડતો કુદકા ભરતો નિર્ભય જગા શોધતો ફરે છે. તે મહાત્માની નજરે પડયાં. તેજ વખત મહાત્મા ઉઠીને એક લુગડુ લઇને ઝાપટો મારવા લાગ્યો, બબે ત્રણ ત્રણ ઝાપટો બંન્નેને મારી. કાગડાને દેડકા તરફ ધસતો અટકાવવાને અને દેડકાને ત્યાંથી નસાડવાને; મહાત્મા તો રૂડુ કરવા ગયા પણ ઝાપટો મારવાથી બંન્ને મરી ગયાં. થોડી વારે વિમાન આવ્યું. મહાત્મા વિમાનમાં બેઠા અને ધર્મરાજાના દરબારમાં ઉતર્યા.

મહાત્માને જોઇને ધર્મરાજાએ કહ્યું તપસ્વિ મહારાજ દયાળુ થઇ આવતાં આવતાં બે જીવની હિંસા કરી માટે તમારે સાત વરસ નરક ખાણમાં, રહેવું પડશે ત્યાર પછી તમારાં સુક્રતનાં ફળ ભોગવવાને સ્વર્ગમાં મોકલવામાં આવશે.

મહાત્માનું નીરાકરણ થઇ ગયા પછી ઓસામણ પીનારને માટે આકાશ વાણી કરાવી. ભાઇ તમારામા બીજો જે ઓસામણ પીને રહે છે તેને કાલે મધ્યાને વિમાન તેડવા આવવાનું છે, માટે સાવચેત રહેવું.

વાણી સાંભળી ત્રણે જણ બોલ્યા. અમારા ગુરૂનું શું થયું ? વાણીએ જવાબ દીધો કે, તેમને સાત વરસ નરકમાં નાંખ્યા.

ત્રણે—હાય હાય ! કેમ એમ ?

વાણી—એમણે થોડી વાર વાસ્તે કાગડો ને દેડકો મારી નાંખ્યા.

ત્રણે—ખરી વાત ? જો કે અજાણનાં પણ કરેલું પાપ નડયા વિના રહે નહિં.

[**કર્તા**] બીજે દીવસે વિમાન આવતાં પહેલા કાગડોને દેડકો પાછા આગલા દીવસના પ્રમાણેજ લઢતા લઢતા આવ્યા. તે વખતે ઓસામણ પીનારે ઉભા થઇ બંન્નેના વચમાં આવી, મોઢેથી અવાજ કરી; કપડેથી ઇસારા પૂર્વક ઝાપટો મારી બન્નેને છૂટા કરી દીધા. વિમાન આવ્યુ. વિમાનમા બેસતી વખતે મુખેથી અવાજ કર્યો કે; **મેં તો એકેને મરવા દીધા નથી બેયને બચાવ્યાં છે.**

ધર્મ રાજાના દરબારમા આવતાંની સાથે ન્યાય આસન પર બેઠેલા રાજા ધર્મે કહ્યું, તમે તપ તો ઘણું કર્યું પણ આવતા આવતાં મહા પાપ કર્યું. તે એ કે, તમે અહંપદ કર્યું અહંકાર કર્યો મુખેથી એમ બોલ્યા કે મેં તો એકેને મરવા દીધાં નથી, બેયને બચાવ્યાં છે. મારવું, ઉગારવુ એ તમારા હાથમા છે શું ? તમારા તે ગુનાને માટે તમારે ચૌદ વરસ નરકમા રહેવુ પડશે ત્યાર પછી તમારા તપનાં ફળ મળશે.

તેમનું નિરાકરણ થઇ રહ્યા પછી, આકાશવાણી કરાવી કે, ધોવરામણ પીનારને કાલે મધ્યાને વિમાન આવવાનું છે.

બેય—અમારા ગુરૂ ભાઇનુ શું થયું ?

વાણી—એમને ચૌદ વરસ નરકમાં રહેવાનું થયુ.

બેય—શું અપરાધથી ?

વાણી—એમણે અહંપદ કર્યું, (કાગડા દેડકાને મેં મરવા દીધાં નથી.)

બીજે દીવસે મધ્યાનની થોડી વાર પહેલા પાછો કાગડો ને દેડકો આવ્યાં, તે વખતે જેને વિમાન આવવાનું છે, એવો ઓસામણનો પીનાર, તેણે વિચાર કરી આંખે હાથ દીધા. દેખવુંય નહિ, ને દાઝવુંય નહિ, દેખવુય નહિ ને દાઝવુય નહિ. દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ.

થોડીવારે વિમાન આવ્યું તેમાં બેસી, ધરમ રાજાના ધામમાં ગયા. રાજા ધર્મ જોઇને કહ્યું. તમે તપ ઘણું કર્યુ પણ આવતાં આવતાંમાં જે પાપ કર્યું તે પાપ; એટલે પરમેશ્વરે તમને હાથ, પગ, આંખ, મો, વિગેરે અનુપમ ઇંદ્રિયો આપી, બુદ્ધિ આપી, તેમાંના કશાયનો ઉપયોગ ન કર્યો. આંખે હાથ

દાબીને બેઠા કે દેખવુંય નહિ ને દાઝવુંય નહિ. એવું કહ્યું માટે તમને એક-વીસ વરસ નરકમાં રહેવાનું ફરમાન કરવામાં આવે છે, ત્યારપછી તમારા તપનું ફળ આપવાનો વિચાર કરવામાં આવશે.

ત્રિજાનું નીરાકરણ થયા પછી ચોથાને માટે આકાશ વાણી કરાવી કે પાંદડુ ચાટી રહેનારને તેડવા માટે કાલે વિમાન આવવાનું છે.

ચોથો—મારા બીજા ગુરુભાઇનું શું થયું ?

વાણી—એમને એકવીસ વરસ નરક ખાણમાં રહેવાનું થયું.

ચોથો—શું અપરાધ ગણ્યો ?

વાણી—ઇશ્વરે ઇંદ્રિયો, અવયવ તથા અક્કલ આપ્યાં છતાં તેનો રૂડો ઉપયોગ ન કર્યો.

બીજે દીવસે બાર વાગતાં પહેલાં કાગડો ને દેડકો લઢતા લઢતા આવ્યાં. આ મહારાજ ઉભા થઇ બંન્નેને છૂટા પાડવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા, અને મોઢેથી બોલવા લાગ્યા કે, હે પ્રભુ દીન દયાળુ, હે ઇશ્વર મારનાર તું છે, ઉગારનાર તું છે, સઘળી દોરી તારા હાથમાં છે; જીવાડીશ તોય તુ મારીશ તોય તુ. હું તો એક નિમિત્ત માત્ર છું. મારાથી કાંઇ ન બને। હે પ્રભુ આ દેડકાના પ્રાણ બચાવજે અને આ કાગડાની બુદ્ધિ ફેરવજે!

એમ કરતાં વિમાન આવ્યું. તેમાં બેસી ધર્મ રાજાની પાસે ગયા. આવતાં જોઇ સત્કાર કરીને કહ્યું. ધન્ય છે તમારા તપને તમારે માટે સ્વર્ગમા ખાલી જગા કરાવી રાખી છે, માટે તમે સ્વર્ગમાં જઇ લખ્ખો વરસ સુધી રહો।

ચોથો-મહારાજાધિરાજ; ધર્મરાજ પ્રભુ, મારે સ્વર્ગનું સુખ જોઇતું નથી.

ધર્મ—તેનું શું કારણ ?

ચોથો—મારા ગુરૂ અને ગુરૂ ભાઇઓ, બધા નર્કમાં રહે અને હું એકલો સ્વર્ગમાં રહુ ત્યા મને ગોઠે નહિ.

ધર્મ—તેમને પાપની સજા ભોગવવાની છે.

ચોથો—ભલે ગમે તેમ હોય પણ મને તેમની સાથે રાખો તો સારૂ।

ધર્મ—તેમના પાપની સજા ભોગવી રહ્યા વિના તેમને નરક ખાણમાંથી કઢાય નહિ અને સ્વર્ગમાં લાવી રખાય નહિ, એટલે સર્વને સાથે કેવી રીતે રાખી શકુ ?

ચોથો—તેમને સ્વર્ગમા લાવો એમ હુ કહેતો નથી. મને નરકમાં રાખો પણ તેમની સાથે રાખો।

આવી ગુંચવણી આવી એટલે ધર્મ રાજાએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વરને

યાદ કર્યા. યાદ કરતાંની સાથે ત્રણે દેવ આવ્યા. ધર્મે કહ્યું પ્રભુ હવે આ તપસ્વીઓનું નિરાકરણ કરો !

સર્વ દેવ વિચાર કરી, પ્રથમ નરકમાં મોકલેલા ત્રણ જણને બહાર કાઢી પાછા સ્વર્ગમાં લાવ્યા અને ચારેને ભેગા રાખ્યા.

સુપાત્ર શિષ્ય ગુરૂને તારે છે, સુપાત્ર દીકરો માબાપને તારે છે અને અહંપદથી હરી દૂર છે.

ચાંગદેવ—બનાવટી કલ્પિત વાતો કરીને મને ડરાવશો નહિ. હું કોઇથી ડરૂં તેમ નથી. હોય તો બતાવો કોઇ મારો ગર્વ ઉતારે તેવો !

(પંડીતો) રાગ; ક્યાંથી આ સંભળાય, મધુર સ્વર.

અતી વધ્યો અહંકાર તમોને, અતિ વધ્યો અહંકાર;
કોઇ દીન જાશે [1]ફકાર, તમોને અતી વધ્યો અહંકાર.
રાજા રાવણ ને દુર્યોધન, ખારે થયા ખુવાર. તમોને. ૧
નહુષ યયાતી પૃથ્વી પડીઆ, પહોચી સ્વર્ગને દ્વાર. તમોને. ૨
કાળયવન તે કાળ કાળનો, પળમાં પામ્યો પાર. તમોને. ૩
જરાસંધ જીત્યો દુનિયાને, મસળ્યો શ્રી મોરાર. તમોને. ૪
સામાની સુંદરતા જોઇને, ખારીલા ને ખાર. તમોને. ૫
ગર્વ વધે ગર્ધવના મનને, ગુણે ભર્યો હોય ભાર. તમોને. ૬
કુંદન કાયા કંકુ વરણી, છેવટ થાએ છાર. તમોને. ૭
જતી જુવાની ઝાલી રહે નહિ, આખર થાએ હાર. તમોને. ૮
બાપાલાલ બહુનામી ભજી લ્યો, સૃષ્ટિમાં એ સાર. તમોને. ૯

ચાંગદેવ—હોય તો બતાવો કોઇ મારો અહંકાર ઉતારે તેવો ! જીત પત્ર લખી આપો, નહિ તો મારી સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરો !

પંડીત—અધુરો હમેશા છલકાય છે.

ચાંગદેવ—અધુરો છે કે પુરો તે ટકોરો મારવાથી માલમ પડશે.

બીજો—[2]લોટવો ભરાતાં ભરાઇ ન રહ્યો હોય ત્યાં સુધી ભડભડ ભટભટ બોલે છે. પુરો ભરાયા પછી જ શાન્ત રહે છે.

ચાંગદેવ—હલકા શબ્દો વાપરી હલકાઇ ન બતાવો ! પણ પુરી પંડીતાઇ કરી મને હરાવી દો તો હું તમારો દાસ થઇને રહું, હું ગુરૂ થવા લાયક પુરૂષને શોધવા નિકળ્યો છું; પણ કોઇજ નથી.

---

૧ ફાર-ભાર, ચક્કર. ૨ લોટવો-ચંબુ.

ચાંગદેવનાં છેલામાં છેલાં વાક્યો સાંભળીને: જે જે પંડીતો અલકાપુરી જઈ આવ્યા હતા અને જ્ઞાનદેવજી મહારાજની ભક્તિનો પ્રતાપ જોઇ આવ્યા હતા તે બોલ્યા.

(પંડીતો) રાગ; ફાળી કંઠી તે સવાલાખની, સાજનીઆ લોકો.

અલબેલી અવની માંહે એક છે. અલકાપુર નગરી.
સુંદરતાનો તો છેડો છેક છે. અલકાપુર નગરી. ૧
ધારી જો વિશ્વેશ્વરનું ધામ છે, અલકાપુર નગરી.
નવખંડ ધરતીમાં જેનું નામ છે. અલકાપુર નગરી. ૨
જ્ઞાનીમાં જ્ઞાની જ્ઞાનદેવ છે, અલકાપુર નગરી.
રામ રટયાની રૂડી ટેવ છે. અલકાપુર નગરી. ૩
ભુદરનો ભોળો ભલ્લો ભક્ત છે, અલકાપુર નગરી.
જેને મન જુઠું આખું જગત છે. અલકાપુર નગરી. ૪
ધાર્યું ધણીની સાથે ધ્યાન છે, અલકાપુર નગરી.
મહિતળમા મોટું જેનું માન છે. અલકાપુર નગરી. ૫
વાદે વિવાદે જો હરાવશો, અલકાપુર નગરી.
ધાર્યું પદ પ્રેમથી ધરાવશો. અલકાપુર નગરી. ૬
પત્ર જો જીતનું લખાવશો, અલકાપુર નગરી.
તો તો અહીંઆં આવીને ફાવશો. અલકાપુર નગરી. ૭

રાગ; દોહરો.

જો જીત્યા જ્ઞાનદેવને, તો જીત્યા નવ ખંડ;
નહિ તો નક્કી દેખશો, ધરમ ધામમાં દંડ.

કુબેરની અલકાપુરીમાં, શ્રી વિષ્ણું ભક્ત જ્ઞાનદેવજી છે તે, સાક્ષાત વિષ્નુનો અવતાર છે એવા કાશીના પંડીતોના મુખથી વચનો સાભળીને, ચાંગદેવજી મહારાજ બોલ્યા, હે પડીતો તમે શું સમજીને જવાબ આપો છો, એ નામ રટણીઓ પોપટની માફક રામનામનો ઉચ્ચાર કરવાવાળો તે વેદનાં સિદ્ધાન્તોનાં નિરાકરણ શું કરી શકે !

પંડીત—ગમે તેમ કહો પણ ત્યાં તમારો અહંકાર ઉતરશે.

(ચાંગદેવ) રાગ, કિયા ભાઇનો રૂમા...લ !

રહું ચહને શું...લામ, મુજને જો જીતે.
જો જીતે મને શાદ રીતે; રહું.

* નામ રટણીઓ–રામસ્મરણ કરનાર પ્રભુનુ ભજન કરવાવાળો.

શાહ રીતે કે અતી પ્રિતે. રહુ.
અહીંઆંથી અલકાપુરી, જાવું જલદી આજ,
લેખ લખાવું જીતનો, સર્વ તણા શિરતાજ. રહું. ૧
જનુનીએ જનમ્યો નથી, મુજને જીતી જાય,
માન મુકાવે માહરૂ, પડુ તેહને પાય. રહું. ૨
બળીઆ સાથે બોલતા, ઉંડી જાએ આંખ;
તરણી કેરા તેજથી, ઝાઝી વળશે ઝાંખ. રહુ. ૩
ભગત જગત સૌ એક છે, નથી નિશાની પુછ;
જો [1]મોડે મુજ માનતો, મોં પર ઉગી મુછ. રહુ. ૪
[2]અવધી આખા વિશ્વની, આગળથી અંકાય;
સઘ સવારે શુ થશે, સૌને એ શંકાય. રહું. ૫

સર્વના ગર્વને ઉતારવા માટેજ મને બ્રહ્માજીએ મોકલ્યો છે. તમે જ્ઞાનદેવના વખાણ કરોછો પણ તે થોડા વખતને માટેજ છે. જ્યાં સુધી મારા મુખના ઝપાટા જોયા નથી ત્યાં સુધી ભલે માન પામે, જ્યાં સુધી વાઘની વાણી સાંભળી નથી ત્યાં સુધી બકરીઓ બેં બેં કરી કુદે, સિંહના શબ્દ સાંભળી શિયાળ સંતાઇ જાય છે, તેમ મારા નામને અને પ્રાક્રમને જાણતાંજ પગમા પડશે.

(ચાંગદેવ) રાગ, અસર ફળ આવ્યું આ !

જ્ઞાન દેવ જ્ઞાની મોટો, સાંભળીઓ આજ રે,
સાંભળીઓ આજ, એની લેઇ નાખુ લાજ રે. જ્ઞાન દેવ. ૧
જુક્તિ જીતવાની કર, કામ કર કળથી રે,
અભણ હારીને જશે, મુજ વિદ્યાના બળથી રે. જ્ઞાન દેવ. ૨
જેણે ના ઝપાટો જોયો, તેને [3]તન મન રે,
ગજા અન્ન તજે, શુણી વાઘનાં વચન રે. જ્ઞાન દેવ ૩
આજે હરાવીને આવું, વાદ ને વિવાદે રે,
શિયાળ સંતાઇ જાએ, સિંહ તણા સાદે રે. જ્ઞાન દેવ. ૪
ભોળા ભોળા ભગતોનું, ભણતર કાચું રે;
કેવળ કલ્યાણ માને, શ્રીનુ નામ સાચુ રે. જ્ઞાન દેવ. ૫

જ્ઞાનદેવથી વાદવિવાદ કરવા કાશીથી બારોબાર અલકાપૂર જવા નીક-

૧ મોડે-ઉતારે, ૨ અવધી-છેવટ, ૩ તન મન=ફુદમ ફુદા, તનમનાટ.

ભેલા ચાંગદેવને, ધીમે ધીમે વિશેષ ખબર મળતા ગયા કે, અલકાપુરીમાં જ્ઞાન દેવજી મહા સમર્થ અને ગુરૂ કરવા લાયક છે, છેવટ અલકાપુરી પાંચ ગાઉ છેટી રહી એટલે "ગાડુ અચકયુ." મનમાં કાંઇક ડગડગો પેઠો. પહેલાં તો પુરણ પરિક્ષા કરવી પછી યોગ્ય લાગે તો ગુરૂ કરવા. પરીક્ષા કરવા માટે રૂબરૂ થવું નહિ. પ્રથમ પત્ર લખી જોવો, તેનો જવાબ આવતાં સમજણનો તોલ બંધાશે. આવા વિચારને આધીન થઇ, પાંચ ગાઉ ઉપર વગડા વચ્ચે મુકામ નાંખી, ચાંગદેવજી મહારાજ પત્ર લખવાના વિચાર કરે છે.

હવે શું લખુ, મથાળાના શબ્દોમાં શું લખું; માન પાનના શબ્દોમાં શું લખુ, ચિરંજીવી લખુ, તો ખોટુ કારણકે તે મારો શિષ્ય સેવક કે બેટો નથી. જો શિરછત્ર લખુ તો પણ છાજે તેમ નથી. તે મારો બાપ, ગુરૂ કે કુટુંબનો વૃદ્ધ પુરૂષ નથી.

(ચાંગદેવ) રાગ, દોહરો.

ચીરંજીવી ચીત્તથી ચહું, એતો ખોટું આળ;
શિષ્ય નથી સેવક નથી; નથી પુત્ર કે બાળ. ૧
મળતાં પહેલાં મન કળું, પ્રથમ [1]પાઠવી પત્ર;
પિતા ગુરૂ પિત્રઇ નથી, કેમ શોભે શીર છત્ર. ૨

(કર્તા) શું લખુ શુ લખુ કરતાં કરતાં રાત્રી જતી રહી અને પરોઢ થયું, એટલે વગર લખેલો કોરો કાગળ વાળીને એક શિષ્યના હાથમાં આપ્યો અને કહ્યું કે જા અલકાપુરીમાં જ્ઞાનદેવને આપજે.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

વિચાર કરતાં વહાણું વાયું, [2]પોં'હ ફાટયો છે ફડાક;
ગડી કરી સોંપ્યો સેવકને, કાગળ કોરો કડાક;
અલકાપુર જઇ, જ્ઞાનદેવને આપો સહી. અલકાપુર જઇ.

ચાંગદેવનો શિષ્ય પત્ર લઇ, સિદ્ધિના બળ વડે કરીને, આકાશ માર્ગે ઉડયો; જયા જ્ઞાનદેવજી મહારાજ, રૂક્ષ્મણી પતીનું ધ્યાન કરતા બેઠા છે, ત્યાં ચાંગદેવનો શિષ્ય આકાશ માર્ગે આવ્યો. આવતો જોતાંની સાથેજ, જ્ઞાનદેવ બોલ્યા કે આવો ! તમને ચાગદેવે મોકલ્યા છે ? પાંચ ગાઉ દુરથી સંદેશો કેમ કહાવે છે કાંઇ વાઘના પગ થાકયા છે ? જ્ઞાનદેવને મુખેથી આવા શબ્દો સાંભળીને, ચાંગદેવનો શિષ્ય અચંબો પામી ગયો; અને પત્ર આપ્યો. કોરો

૧ પાઠવી-મોકલી. ૨ પો'હ ફાટયો-પ્રગટ થયું.

કડાક કાગળ જોઇને જ્ઞાનદેવજી બોલ્યા, વાહ ! આ શું ! ચૌદસો શિષ્ય કર્યા ને સાઠ વરસ કાઢયાં ત્યાં સુધી કોરા ને કોરાજ રહ્યા કે શું? સર્વ સાધનો ભક્તિથી હેઠ છે. આંબાના ઝાડને ફળ ન આવ્યા તો તેનુ વધવું વૃથા છે, જળ વગરનુ સરોવર અને નદી નકામ છે, સંતતી વિનાની સ્ત્રિ નકામી છે, પુર્ષાર્થ વિનાનો પુરૂષ નકામો છે. ઉદારતા વિનાનું ધન નકામું છે. વરસાદ વિનાનો ગડગડાટ નકામો છે. પોતાનામાં દયા ન હોય તો ભૂત પ્રાણી ઉપર દયા કરવી નકામી છે, તેમ સદ્‌ગુરૂને શરણે ગયા વિનાનાં વર્ષ અને ભગવાનની ભક્તિ વિનાની જીંદગી નકામી છે.

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, એણેરે લક્ષણે સાધુ સમજીએ; (સુરદાસ)

ભક્તિ વિનાનુ જીવન [1]જાલમ જાણવું,
દેહ ધરી ધરવા ભોમી પર ભારજો,
સાર વિનાના સાર વસ્તુ નવ ઓળખી,
આવરદા પુરો કરવા અવતાર જો. ભક્તિ વિનાનુ. ૧
જગલ વનમા ઝાડ વધ્યું શા કામનુ,
અવસર આવ્યે અમૃત ફળ ના આપે જો;
નપુસક નરનુ જીવ્યું, જગમા નામનુ,
કામ કષ્ટ કામાનું તે નવ કાપે જો. ભક્તિ વિનાનુ. ૨
રૂપ ગુણ ભરપુર ભરેલી ભામની;
ઝાખી જોવા ન મળે જેની જોડય જો,
સુત વિનાની સુદરતા, તે સ્યામતા;
વંઝા વચને પુત્ર પ્રસવની ખોડય જો. ભક્તિ વિનાનુ. ૩
નીર વિનાની નદીઓ શોભે નહિ કદી,
[2]કર્મ વિનાનો કેવો બ્રાહ્મણ બાળ જો,
શુર તુર વિન નરપતી, તે નહિ કામનો,
ફુલ નેલ વિન, વાડી જેમ વીકરાળ જો. ભક્તિ વિનાનુ. ૪
ધન સંચ્યુ પણ ધરમ કરમ સુજ્યાં નહિ,
નાક વગરની નારીને શુ રૂપજો,
ઉજાડ વનમા જોખમ કરશે જીવનુ,
કુવા ઉપર જો [3]ખડ ઢંકાયુ ખુબ જો ભક્તિ વિનાનું. ૫

શું ભક્તિ સાહેબની, શુદ્ધ ગજબની વાત,
સત્તા સુંદિરશ્યામની, તિવ્ર ત્રિભુવન તાત,
ચાલે ધસાતુ ધરરર, ધસાતુ ધરરર,
જડમાં જીવન આવ્યુ ઝરરર,
આવ્યું ઝરરર, આવ્યું ઝરરર. રે, કરી.
મહી માટીનું કોટડુ, અંધીકો કરે અવાજ;
ઝાંખી જોતાં નવ જડે, ઉત્તમ એજ ઇલાજ;
સરે સરકાતુ સરરર, સરકાતુ સરરર,
ચાગા ચમ્મર થયા થરરર,
થયા થરરર...અહા ! થરરર. રે, કરી.

જ્ઞાનદેવને કોટડા ઉપર બેસીને આવતા જોઇ, ચાંગદેવજી વાઘ ઉપરથી ઉતરી ગયા, પગે પાળા જ્ઞાનદેવના સામા ગયા અને તેમને નમીને બોલ્યા. હે જ્ઞાનદેવજી મહારાજ !

(ચાંગદેવ) રાગ; મરાઠી સાખી.

પાર વિનાના પંડિત હરવ્યા, હરવ્યા મોટા મહંત;
ઘડી એકમાં ગર્વ ઉતાર્યો, ખલકપતિને ખંત,
છો ભક્તિ વંત, જ્ઞાનદેવ તમો સાચા સંત. છો.

જ્ઞાન—અહો ચાંગદેવ તમો તો, સિદ્ધ અને સમર્થ પુરૂષ છો.

ચાંગદેવ—મહારાજ સિદ્ધી તો શમી ગઇ અને ભક્તિ તો ભલુકી ઉઠી. મેં ચૈતન્ય પ્રાણીને વશ કર્યાં પણ આપે તો જડને ચેતન બનાવ્યા છે.

જ્ઞાનદેવ—આવો આ વડના ઝાડ નીચે થોડીવાર વિશ્રાન્તી લઇએ અને કાઇક વાત કરીએ.

ચાંગદેવ—જ્ઞાનદેવજી મહારાજ ! તમે કોનો જાપ જપો છો !

(જ્ઞાનદેવ) રાગ, અનેક વખત જ્યારે યત્ન કર્યું. (સેરઠિ.)

મહા [1]ભૂત વિંધ ભણકાર રણો, ચેતન્ય પ્રભુ પરમેશ્વરનો.
વિના ઝાંઝર પગ ઝણકારા રણો. ચૈતન્ય પ્રભુ.
શ્રી સર્વમાં વ્યાપક એકજ છે, ત્રિભુવન ટકાવ્યાનો ટેકજ છે;
તેને ભજવાથી ભવનો છેકજ છે. ચૈતન્ય પ્રભુ. ૧
કોઇનો બાપ નથી; કોઇનો બેટો નથી; કોઇથી મોટો નથી, કોઇથી છોટો નથી,

૧ પંચ મહાભૂત-પ્રથ્વિ; જળ; અગ્નિ, વાયુ આકાશ.

કોઇના વાવેલા વડનો ટેટો નથી. ચૈતન્ય પ્રભુ. ૨

છેક છોટો નથી, મહા મોટો નથી, ચૌદ બ્રહ્માંન્ડમાં જેનો જોટો નથી;
જુગદીશ જપે તેને તોટો નથી. ચૈતન્ય પ્રભુ. ૩

ચાંગદેવ—વાહ કૃપાનીધાન, વાહ! આપે એક બોલમાં હજાર બોલ કહી દીધા. મારા અજ્ઞાન રૂપ અંધકારને દુર કરી જ્ઞાનના દીવાને પ્રગટ કરી દીધો. હવે તો હું આપને ગુરૂ કરીને માનીશ!

જ્ઞાનદેવ—હે ચાંગા! ચૈતન્ય સર્વ ગત છે, સર્વ ભૂત પ્રાણીમાં એકજ છે. તે નાનુ કે મોટુ, છેટુ કે નજીક નથી. ગગનમા વાદળનો વિસ્તાર વધ્યાંજ કરે તેથી આકાશમાં સકોચ થતો નથી; સ્થુળ ગમે તેટલુ વધે, પણ ચૈતન્ય સચ્ચિદાનદ તો તેટલું ને તેટલુંજ છે. બ્રહ્માન્ડમા જેજે જોવામા આવે છે તે તે આપણા શરીરમાજ છે; પરંતુ માયા અને વિદ્યાના થયેલા જોગના બળથી આપણને ભ્રાંન્તી પડી ગઇ છે તેથી જોવામાં આવતુ નથી, વિવેક અને વિચાર કરીને પ્રથમ આપણા ચિત્તની અંદર જોવાથી સમજાશે કે આખા જગતનુ બીજ આપણામાં સહજ સ્વભાવે છેજ.

(જ્ઞાનદેવ) રાગ; ધુન.

જય જય વિઠુબા મહાર; જુગજીવન જુગદાધાર,
જય જય વિઠુબા મહાર, વિશ્વેશ્વર વિશ્વાધાર;
જય જય વિઠુબા મહાર, સૌ સૃષ્ટિના સણગાર,
જય જય વિઠુબા મહાર; શ્રી વિઠ્ઠલ કરજો વહાર:
જય જય વિઠુબા મહાર, પામરને ઉતારો પાર.

[કવિ] રાગ; મરાઠી સાખી.

વિશ્રાંન્તિ વડ નીચે બેસી, કર્યો સમાગમ સાર.
ભાવ થકી બન્ને જણ ભેટયા, હૈએ હરખ અપાર:
વિનવે વારંવાર, વહાલા જેને વિશ્વાધાર. વિનવે.

અમૃતને જોઈ આપદી લાજ પામી જાય; તેમ જ્ઞાનદેવને જોઇ ચાંગદેવ શરમાઇ ગયા. ભરતનુ પ્રાક્રમ જોઇ હનુમાનજીનો ગર્વ ગળી ગયો હતો, તેમ જ્ઞાનદેવની ભક્તિ આગળ ચાંગદેવની સિદ્ધિ સંતાઇ ગઇ.

જાબુવતિના લગ્ન વખતે શ્રી હરિયે ઘોડા પાસે ગાન કરાવી નારદજીનો ગર્વ ઉતારી નાખ્યો હતો, રૂક્મણીએ સીતાજીનું રૂપ લઇ સત્યભામાને ઉદ્વેગ કરાવ્યો હતો, ગાયને બ્રહ્મા ચોરી ગયો ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે ઉત્પન્ન કરી બ્રહ્માજીનો ગર્વ ઉતાર્યો હતો તેમ જ્ઞાનદેવે ચાગદેવનો ગ

રીતે, દેહમાં પડેલા સઘળા છીદ્રોને તેવાજ ગોખલા વિગેરે સમજ્યો હોત તો પાછું ફરવું ન પડત, પણ તે જ્ઞાન ગુરૂ વિના ન હોય !

રાગ; દોહરો.

કોચી કાંણાં પાડીઆં, નક્કી વધવા [1]નોખ;
મહેલ વિષે માલમ પડે, જેવા જાળી ગોખ.

ચાંગદેવ—(પગે પડીને) વાહ મુકતાબાઇ ! સેજ અધુરો રહેલો ઘડો તમે ભરી આપ્યો. ખૂબ કથન કહ્યું.

જ્ઞાનદેવજી વારવાર સ્તુતી કરી શરણે ગયા. જ્ઞાનદેવે કૃપા કરી મુસ્તક ઉપર હાથ મુકયો. તેજ વખતે ચાંગદેવને ખરો વૈરાગ થયો, દેહની મમતા અને મનનો અભિમાન ટળી ગયો.

[કવિ] રાગ; દોહરો.

ગુરૂ ચરણ ચાંગા નમ્યા; જોતાં સઘળો સાથ;
જ્ઞાનદેવ ગરવા થયા, મુસ્તક મુકયો હાથ.

શ્રી સિદ્ધેશ્વર મહારાજકી જય; શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી મહારાજકી જય.

[કવિ] રાગ; શ્રી જગતપતી.

ધન્ય ધન્ય ધન્ય, મુજ જનમ ધર્યો ધન્ય;
ગુરૂ જ્ઞાનદેવ મળ્યા, શ્રી હરીના જંન.
જ્ઞાનદેવથી જ્ઞાન થયું, ને ટળી ગયું અજ્ઞાન;
સાચા ગુરૂએ સ્હાય કરીને, ભલું કરાવ્યું ભાન. ધન્ય. ૧
ખાંતેથી ખોળીને જોતાં, જડયો નહિ આકાર;
નિમેષમાં નક્કી કરી આપ્યા, શ્રીજીએ સાકાર. ધન્ય. ૨
ગુરૂ વિનાનુ જ્ઞાન નકામુ, જેમ કૃપણનુ ધન;
ગોળ વિના કંસાર કડુચો, લવણ વિનાનુ અંન. ધન્ય. ૩
હાથેળીમાં હરી બતાવી, ઉતાર્યો હંકાર;
ભક્તિ વશ ભગવાન ખરેખર, ત્રિલોકમા ટંકાર ધન્ય. ૪
જ્ઞાનદેવને મુકતાબાઇની, પ્રભુ ચરણમાં પ્રીત;
નારાયણનુ નામ જપીને, ભલી ચલાવી ભીત. ધન્ય. ૫
હરી હરીના જનને જાણી, હાજર થાએ હા...લ;
નખ શિખ નિરખી નારાયણને, બોલે બાપાલાલ. ધન્ય. ૬
જગ જ્યોતીનો જાપ જપી લ્યો, મુકી મનના [2]મોડ;
હેત કરીને હરીજન બોલો. જય જય શ્રી રણછોડ. ધન્ય. ૭

---

૧ નોખ-ઘાટ, ડોળ, સુંદરતા ૨ મોડ-હઠ, જીદ.

યોગિરાજ ગોપિચંદ્ર.

(કવિ)　　રાગ; ગિતિ.

શ્રી [1]શંભુના બાળકા, ધરૂં નિરંતર ધ્યાન;
અમર પુરૂષ ઓળખાવવા, [2]ગરવું આપો જ્ઞાન.

(કવિ)　　રાગ; તા...તુંમ, તનત દીયનરા.

દે...વી, સુખની દાતા.
સાવિત્રીના સુતા કુંવારી, સરસ્વતિ મહા મગળકારી;
સેવી પામુ શા...તા　　દે...વી. ૧
બાળકને સદ બુદ્ધિ આપો, કુડ કપટ કુબુદ્ધિ કાપો,
એવી મોહક મા...તા.　　દે...વી. ૨
શુદ્ધ મને શારદ ને સમરૂ; ભર વરસાદે તીખુ [3]તમરૂ;
જે...વી, ગુણપતી ગા...તા.　　દે...વી. ૩

(કવિ) રાગ; ક્યાંથી આ સંભળાય, મધુર સ્વર.

અલખ નિરંજન નામ, જપો સૌ અલખ નિરંજન નામ.
નામ સમરતાં નામી મળશે; પોતે પુરણ કામ.　　જપો સૌ. ૧
નામ નિરંજન સૌથી સોંઘુ; કાઢી નાખે કામ.　　જપો સૌ. ૨
એક [4]ચંદ્ર એક [5]મુગટ મણીમા, રમી રહ્યા શ્રી રામ.　　જપો સૌ. ૩
સોંઘામાં સોઘુ ને મોંઘામાં મોઘું, ઠરવા રૂડે ઠામ.　　જપો સૌ. ૪
તુચ્છ વિષયનો ત્યાગ કરીને, સમરો સુંદીર શ્યામ.　　જપો સૌ. ૫
પુરવ પાપની બેડી બંધન, તોડી નાખે તમામ.　　જપો સૌ. ૬
બાપાલાલ બહુ નામી ભજીલ્યો; હૈયે રાખી હામ.　　જપો સૌ. ૭

[કવિ]　　રાગ; ગિતી.

ગોડ દેશનો સ્વામિ; પુરણ [6]કામી; ગોપિચંદ્ર નામ;
પુરણ પદને પામ્યો; શુદ્ધ હૃદયથી ત્યાગી તમામ.

---

૧ શંભુના બાળક=ગણપતી. ૨ ગરવું-રૂડુ. ૩. તમરૂ-વરસાદ વરસતી વખતે આકરો અવાજ કરે છે તે જીવડુ. (વરસતા વરસાદના અવાજની પાર અવાજ નાખે છે.) ૪ ચંદ્ર-રેફ, અર્ધ ચંદ્ર. ૫ મણી-અનુસ્વર, અક્ષરને માથે મીંડુ, ૬ કામી-વિલાસી; ભોગ વિલાસને ભોગવનારો.

રાગ, મરાઠી સાખી.

વૈભવ મુકી વંન સિધાવ્યા, નામ નિરંજન જપવા;
ત્રિવીધીના તાપ શમાવા, સુર્ય તાપથી તપવા;
[1]ટપવા ભવ કુપ, ભપકી ઉઠયો ભારે ભૂપ. ટપવા.

(કર્તા) ગોડ દેશ એટલે ઢાકા બંગાળાનો ગોપિચંદ્ર નામનો રાજા હતો, જેને બાળાવસ્થામાં મુકીને તેના પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેની મા મેનાવંતી, જે પુરણ પતિવ્રત ધર્મ પાળનારી હતી, તેણે પોતાના સ્વામિના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ, બાળકને ઉછેરીને રાજ કારભાર ચલાવ્યો. બાળક યોગ્ય ઉમરે આવ્યો એટલે તેને રાજ્યતંત્ર સમજાવી રાંજ્યદંડ આપીને રાજગાદી ઉપર બેસાર્યો.

પુર્વના પુન્યે નિવડેલા અતિ હોશિયાર અને ચાલાક રાજા ગોપિચંદે થોડોક વખત માતાજીને પુછી પુછીને રાજ્ય ચલાવ્યુ. જ્યારે પોતે સઘળી વાતે વાકેફ થઇ ગયો, ત્યારે પુછવાની જરૂર રાખી નહિ.

જુનો અને અનુભવી પ્રધાન એટલે રાજાને રાજ કાજમાં જરાય જોર આવવા દેતો ન હતો, એમ કરતાં રાજા બરાબર ઉમ્મર લાયક થયા એટલે બીજી તરફથી સ્ત્રિ વિલાસના સુખમાં પડયા. બાળાવસ્થામાંજ લગ્ન કરેલું હતું, અને તે સત્યવતી કન્યા પણ રાજાના સુભાગ્યે સતી અને પતિવ્રતા નીવડી હતી. તેણે રાજાની સારી પ્રિતી સંપાદન કરી હતી અને રાજાને એટલા બધા પ્રેમમાં બધન કર્યા હતા કે, રાજકાજનું સઘળું કામ પ્રધાનજી નભાવી લેતા હતા, માતાજીની મુલાકાત પણ કોકજ દીવસ કરવામા આવતી. ગોપિચંદના સુર્ય તો ઉગતા પણ મહેલમાં અને આથમતા પણ મહેલમાંજ.

[કવિ] રાગ; તેડયોરે બ્રાહ્મણનો સાથ. (ચંદ્રહાસ)

મોજ કરે છે રે, મહારાજા તો મોજ કરે છે;
ઉરે આનંદ ઝરે છે રે. મહારાજા તો.

ગોડ દેશ બંગાળના, ગોપીચંદ મહારાજ;
તરણ પણાને પામતાં, હાથમાં આવ્યું રાજ. મહારાજા તો. ૧
પ્રિતી કારક પ્રેમદા, તેમાં તંન તણાય,
ભજન નહિ ભગવાનનું, કામની ગુણ ભણાય. મહારાજા તો. ૨

[1] ટપવા—પાર જવા; ઓળંગી જવા

આવ ભાવ અધીક કરે, લેશ ધરે નહિ લાજ;
પ્રધાન પુરા પ્રેમથી, કરે છે રાજ્યનું કાજ. મહારાજા તો. ૩
રટણ કરે રામા તણું, જેમ કોઇ કામી જંન
સત્યવતીના સ્નેહમાં, અર્પણ તન મન ધન. મહારાજા તો. ૪
ક્યાં ઉગે ક્યા આથમે, તેહ તણુ નહિ ભાન
ગરવો રાજા ગૌડનો, ગોરી વિષે ગુલતાન. મહારાજા તો. ૫

બહાદુર પરાક્રમી સ્વરૂપવાન અને વીર્યથી રાજા ગોપીચંદ, સ્ત્રિવિલાસમા ડુબી ગયો, રાજના કોઇ પણ કામમા ચિત્ત ન પરોવાયુ પણ સત્યવ્તીના આવ ભાવ અને કટાક્ષ બાણથી વીંધાઇ ગયો; એટલે ડગલે ડગલે અને પગલે પગલે ફરવા લાગ્યો. પોતાના પુત્રની આવી વિષયી અને વિલાસી વર્તણુકને જાણી માતા મેંનાવતી ઉદાસ થઇ ગઇ. *પુરાના પ્રધાનની સાથે સંદેશા કહાવી, બોલાવી, માતાએ થોડુ કહી જોયું પણ તેના હૃદયમાં કાંઇ ઉતર્યુ નહિ, અને જવાબ એજ મળ્યો કે રાજનું કામ ચાલ્યા કરે છે, એમાં કાંઇ અટકી પડતુ નથી.

રાજાની આ રીત ભાતથી રાજના મોટા મોટા અધિકારીઓ, અને નગરના શેઠીઆઓ પણ દિલગીર થઇ ગયા હતા. આ શું ? મહારાજા તો રાજ કાજમાં જરાય ધ્યાન આપતા નથી. આ બધી વાત સારી નથી. આમાથી કોક વખત રાજને હાની પહોંચશે એવુ, સત્યવતી સારી રીતે સમજતી હતી. તોપણ રાજાની સંપુર્ણ પ્રિતી પોતાનીજ તરફ હતી, જેથી તે પોતે પુરણ પ્રસન્ન રહેતી; અને પ્રસગોપાત તે પણ વડા પ્રધાનને પીતા તુલ્ય ગણીને કહેતી રહેતી હતી કે, જોજો રાજ્યમા કોઇ પ્રકારનો ઉભાટ ન થવા પામે.

આવા સમયમા ભય તો ન આવી પડયો, પણ રાજાના પુર્વના સંજોગે તેનું કલ્યાણ કરવાને તથા તેના અંતર ચક્ષુ ઉઘાડવાને માટે, રાજાના રાજા અને મહારાજાના મહારાજા એવા જોગેશ્વર જાળધર નાથ પધાર્યા.

[કવિ] રાગ; છત્રપતી દુર્યોધન રાજા. (સૈરંધ્રિ)

એક સમય જાળધર જોગી, ફરતા ફરતા ત્યા આવ્યા;
ઝાઝા જોગી ઝુંન્ડ પછાડી, લક્ષ ધરી સાથે લાવ્યા. ૧
સત્ય સમાગમથી સૌથી કરતા, હરતા ફરતા +દીન નીષે
પ્રેમ સહીત પોતે ઉતરીઆ, ગોપિચદના બાગ વિષે ૨
અલખ નિરંજન નામને ભજતા, તજતા પચવિષયની વાસ;
જુઠી જાળ માયાની જોઇને હરદમ જોગી રહે ઉદાસ. ૩

* પુરાતા=જુના. + દીન નિષે=રાત દહાડો

જાળ તોડવા જગના જનની, કામ ક્રોધ પર બહુ કોપી;
અણધાર્યા આવીને બેઠા, જાળંધર ઝંડો રોપી. ૪
જશ જોગીના ઉડતા ચાલ્યા, ઘણા કહે છે ગુણ ગરવા;
સત્યવતી સાથે લઈ આવ્યા, ગોપીચંદ્ર દર્શન કરવા. ૫
અતી પ્રેમથી આશીશ દીધી, રાજા આયુષ દીર્ઘ રહો;
વિષય ભોગ વિસારે મુકી, અલક નિરંજન નામ કહો. ૬

[કર્તા] વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ કહો; એ શબ્દો ઉપર રાણી સત્યવતીનું ધ્યાન વધારે ખેંચાઇ ગયું; જેથી જાળંધરનાથ જોગીના ઉપર તેને અંતઃકરણમાં સ્વાભાવીક દ્વેષ ખડો થયો. મનમાં વિચાર કરવા લાગી કે, આ જોગી ઝાઝા દીવસ રહેશે તો "ઘરઘોળ ઘાલશે." મારા ઉપરથી પ્રિતી ઓછી કરાવશે એટલુંજ નહિ, પણ રાજા રાજનો તથા તેની સાથે ભોગ વિલાસના સઘળા વૈભવનો ત્યાગ કરી વન જતા રહે એવું ચણતર ચણશે, માટે કોઇ પણ રીતે આ જોગીને અહીં ન ટકવા દેવો, એ લાભકારી છે, અને તે રોકાય તો જોખમકારી છે, આજે ઘેર જઇને સ્વામીને બરાબર ભણાવવા પડશે. જે શબ્દો ઉપર રાણીનું ધ્યાન ખેંચાયું તેજ શબ્દો ઉપર રાજાનું ધ્યાન પણ ખેચાયું હતું. રાજપાટ વૈભવને મુકી અલક નિરંજન નામ કહો? આ શુ કહ્યુ? બસ હવે મહાત્માનો ઉપદેશ માનીને જોગી થઇ જવુ.

રાજાના મનમાં કાંઇ છે અને રાણીના મનમાં કાંઇ છે; પછી થોડી વારે ત્યાંથી રાજનની સ્વારી પાછી ફરી. રાજા રથમા બેઠા છે અને રાણી માફામાં બેઠાં છે રાણી સત્યવતીના સંગમાં અનેક દાસીઓ છે; અને રાજાની હજુરમાં અનેક દાસો, સેવકો તથા આગળ ઘોડેસ્વારો છે. ગોપિચંદ્ર નાના એટલે આઠ દશ વરસની ઉમ્મરના હતા તે વખતે એકવાર સઘળી સ્વારી સાથે, રાજકુમારને લઇ પ્રધાનજી શહેરની પરકંમા કરવા નીકળ્યા હતા. માર્ગમાં ચાલતાં એક નેળ આવી, જ્યાં સ્વારી આગળથી રોકાઈ, સ્વારી રોકાતાંની સાથે રાજાએ પુછ્યુ, સ્વારી કેમ અટકી?

પ્રધાન—સરકાર; માર્ગમાં મુવેલું ઊંટ પડ્યું છે.

રાજા—વળી મુવેલુ ઊંટ કેવું? (રાજા ઉતરીને આગળ આવ્યા.)

પ્રધાન—(બતાવીને) આ ઊંટ મરી ગયુ છે; તે માટે ભગીઆ બોલાવ્યા છે, તે આવશે ત્યારે તેને અહીંથી ખસેડી લઇ જશે.

રાજા—ઉંઘી ગયુ છે, તેને તમે મરી ગયું છે, એવું કેમ કહો છો?

પ્રધાન—સરકાર, ઉંઘી ગયુ હોય તો તો હમણાં ઉઠીને ચાલવા માંડે, પણ મરી ગયું તેતો ઉઠી શકતુજ નથી.

રાજા—એને ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરી ચુક્યા ?

પ્રધાન—ઉઠાડવા પ્રયત્ન કરવાની જરૂરજ નથી, એને તો ઉંચકાવી નાંખી એક જગાએ બાળી મુકવાનો અગર દટાવી દેવાનોજ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

રાજા—પ્રધાનજી, મરી ગયુ કેમ કહેવાય ? એનામાંથી શું ગયુ ?

પ્રધાન—એનામાંથી જીવ ગયો, મહારાજ ?

રાજા—જીવ શું ?

પ્રધાન—પૃથ્વિ, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ, એ પંચ મહાભૂત તત્વના સમુદાય વડે બનેલા જડ દેહને, સઘળી ક્રિયા કરાવે છે તે જીવ.

રાજા—તે જીવ કેમ જતો રહ્યો ?

પ્રધાન—તેની અવધ થઇ ગઇ; એટલે તે જતો રહ્યો.

રાજા—તેની અવધ કેટલી હોય છે ?

પ્રધાન—તેની અવધનો નિશ્ચય નથી ! પાચ, દશ, પચીશ, ત્રીસ, પચાસ, સાઠ, શીતેર કે સો વરસ અને સોથી પણ ઉપર. દરેકને કાળ ખાય છે. પ્રાણી માત્રનો જીવ જાય છે, અને કાયાને અહીં અગ્નિથી બાળી મુકવામાં આવે છે.

રાજા—જેમ ઊંટનો જીવ ગયો, તેમ બીજા પ્રાણીનો પણ જતો તો હશેજ કેમ ?

પ્રધાન—હજી કેમ ન સમજ્યા મહારાજ ? પ્રાણી માત્રના જીવ એજ રીતે જાય છે, અને સર્વની કાયાની બારી માટી થાય છે.

રાજા—પ્રાણી માત્રમાં તો તમે ને હુ પણ આવી ગયા ?

પ્રધાન—હાજી ! સર્વને માટે એજ રસ્તો છે.

રાજા—બહુ સારૂ, ઊંટનુ જે કરવુ હોય તે કરીને, ચાલો ઘેર.

નીચી વરણના મનુષ્યોને બોલાવરાવી; ઊંટને ખસેડાવી તેને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાની આજ્ઞા કરી પ્રધાને સ્વારી આગળ ચલાવી. ઘેર આવ્યા પછી, થોડી વારે, રાજાના હૃદયમાં અનેક અનેક તર્ક વિતર્ક થવા લાગ્યા. અહાહાહા ! શું આ બધી દુનિયા નાશવાનજ છે. એકવાર આ જગતમાંથી જવાનુજ છે, જેમ ઊંટમાંથી જીવ જતો રહ્યો તેમ, આ દેહમાંથી પણ જીવ જતોજ રહેવાનો છે ! તેને માટે કાંઈ ઉપાય નહિ હોય કે જીવ ન જાય ? ના ના ઉપાય તો હશેજ, તે પણ વળી કોઇ જાણતાં હશે, આવો દશ બાર

વરસ ઉપર બનેલો બનાવ પણ અવસરે યાદ આવ્યો, જેથી રાજાને વધારે ઉદાસી થઇ.

રાજાને વિચારમાં ગુમ થએલા જોઇને, રાણી સત્યવતી પણ વિચાર કરવા લાગી કે, જરૂર જાળંધર જોગીનાં વચન રાજાના હૃદયમાં સજ્જડ બેસી ગયાં છે; તેનાં પરીણામ મને દુઃખનું કારણ થઇ પડશે; માટે તેનો ઉપાય પ્રથમથીજ કર્યો હોય તો ઠીક. "પાણી પહેલી પાળ બાંધવી." એ ઉત્તમ છે. હે નાથ; તમે શું વિચારમાં પડી ગયા છો ? જોગીના બોલવા ઉપર ઉંડો વિચાર કરવા જેવું નથી; પ્રાણી માત્રનો સ્વભાવ છે કે, પોતાની તરફ ખિંચવું. જોગી જોગી કરવા ઇચ્છે ને ભોગી ભોગી કરવા ઇચ્છે. ત્યાગી સર્વને ત્યાગીજ કરવાનુ ચહાય છે. પેલા જનમમાં કાંઇ સુકૃત નહિ કરેલું એટલે આ જનમમાં કાંઇ પામ્યા નથી.

(સત્યવતી) રાગ, મરાઠી સાખી.

જોગીનાં મન જોગને ચાહે, જનને જોગી કરવા;
પુરવ જનમ કાંઇ પુન્ય કર્યું નહિ; નક્કી રહ્યા છે [1]નવરા,
તરવા ભવ સંસાર, [2]વગદાં વીણે આપ અપાર. તરવા.

રાજા—હે રાણી સત્યવતી; મહારાજે કહ્યું કે, વિષય ભોગ વિસારે મુકી અલક નિરંજન નામ જપો ! એટલે શું ?

રાણી—હું ક્યારની એજ કહી રહી છું. તે સબંધી હાલમાં કાંઇ વિચાર કરવા જેવું નથી. એવી ગુહ્ય વાતો તરત સમજાતી નથી, ધીમે ધીમે લાંગે દીવસે સમજાશે, મને તો સમજણ પડી ગઇ છે. હવે આપને સમજવાનુ બાકી રહ્યું છે, તે થોડા દિવસમાં સમજાશે.

રાજા—માર્ગમાં એક ઊંટ મરી ગયુ હતુ, તેજ પ્રમાણે આપણે પણ મરવાનુંજ છે. ન મરી જવાય તેવું સાધન કરવા માટે એવા મહાત્માને શરણે જવુ જોઇએ.

[**કર્તા**] જોગી જાળધરનાથ રાજા ગોપિચંદના બાગમાં ઘણા વખત સુધી રહ્યા. જ્યાં ઉપદેશ લેવાને અને મહાત્માના દર્શન કરવાને માટે પ્રથમ તો ઘણા ઘણા માણસોની સભા થવા લાગી, પણ નરહમ સાકરના શીરા ઘણા દીવસ ખાવે અળખે પડે છે, તેમ કેવળ બ્રહ્મજ્ઞાન અને આત્મજ્ઞાનનો ઉપદેશ ઘણા મનુષ્યોને ફાવતો અને ભાવતો આવ્યો નહિ. જેથી મનુષ્યનો સમુદ્ર કાર્ટ ઓછો થવા લાગ્યો. રાજમાતા મેંનાવતી કે જે મહાન

[1] નવરા—નકરા નાગાઇ. [2] વગડાં વીણવાં-ફાંફા મારવા, વલખાં મારવાં

વિચીક્ષણ બુદ્ધિમાન અને સુધર્મને સમજનાર હતાં તેમણે નિરંતર જેવું રાખ્યુ, અને મહાત્માઓને જોઇતી સઘળી સાહિત્યની સવડો કરાવા માંડી. એક દીવસ જોગી જાળધરનાથ, મેનાવતીને કહે છે. માઇ તુમને હમારી બહોત બરદાસ ઉઠાઇ. શ્રી સર્વેશ્વર તુમારા કલ્યાણ કરેગા !

(મેંનાવતી) રાગ, બોલો શ્યામ બોલો ! (સુરદાસ).

આવ્યા...[1]ના...થ આવ્યા રે; [2]આદેશ ભલે આવ્યા રે.
આદેશ ભલે આવ્યારે, [3]આદેશ ભલે આવ્યા રે,
આવ્યા.. ના...થ આવ્યા રે, આ દેશ ભલે આવ્યા રે.
કોડે પધાર્યા કૃપા કરીને રે; કૃપાના સાગર કહાવ્યારે. આ દેશ. ૧
અજ્ઞાનીને ઉપદેશ આપીરે; ભૂપતને મન ભાવ્યા રે. આ દેશ. ૨
પાત્રને પરખી જ્ઞાન દાન દીધા રે, વેળુ માહે ફળ વાવ્યા રે. આ દેશ. ૩
કોટી જનોનુ કલ્યાણ કીધુ રે, ધન્ય જનેતાને ધાવ્યા રે. આ દેશ. ૪
કામ ક્રોધ મદ મોહને છલ્યા રે, લોભ ન લક્ષમાં લાવ્યારે. આ દેશ. ૫
પવિત્ર પગમાં પુરણ પ્રિતેરે, સૌકોએ શીશ નમાવ્યા રે આ દેશ. ૬

આપે પધારી, મારા રાજમા અમ જેવા હજારો પામરને ઉપદેશ આપી, કુમાર્ગથી પાછા વળી સુમાર્ગ બતાવ્યો, જેથી અમોને ઘણોજ આનંદ થયો છે.

[કર્તા] લાખે દીવસે મેનાવતીના સબંધમાં નગરના લોકો નીંદા રૂપ ચર્ચા કરવા લાગ્યા, અનેક મનુષ્યો પોતપોતાની બુદ્ધીની હદમા વાતો કરવા લાગ્યા; અને ઉટગ બાંધી તર્ક વિતર્કથી નિંધા કરી પાપે પેટ ભરવા લાગ્યા.

પહેલો—રાજમાતા મેનાવતી પહેલાં આવા નહોતા.

બીજો—જાલધર નાથના આવ્યા પછી કામ વંઠ્યુ

ત્રીજો—રાજા, રાણી સત્યવતીના સ્નેહમાં લપટાઇ ગયા, એટલે મેંનાવતીને ફાવતુ આવી ગયુ.

ચોથો—એકાંન્ત છે એ બુરી છે, અને વિધવા સ્ત્રિયો સંત સેવામાં સુરી છે.

પાંચમો—એક ઠેકાણે મેં સાંભળ્યું હતુ કે,

સધવા વલ્લભ શ્રી પતી, વિધવા [4]વલ્લભ સંત;
તન મન ધન ધીરે હરે, સત બડે બળવંત.

---

૧ નાથ-જોગીની અનેક જાતો છે; તેમાની એક જાળ ધરનાથ
૨ આ દેશ-નાથ પંથના સાધુઓ મળતી વખતે તે શબ્દનો ઉચ્ચાર કરે છે
૩ આ દેશ-આ દીશા તરફ, ૪ વલ્લભ-વહાલા

છઠ્ઠો—સત્ય કહો છો, પણ તે બાવાનાં લક્ષણ છે; સાધુનાં નહિ, જાળંધર નાથ જેવા સતનાં નહિ.

સાતમો—મેં પણ એક ઠેકાણે એક બાવાને મોઢે સાંભળ્યું હતુ કે.

[1]સુકા પીપલ [2]રાંડ મેરીઆં, સદાવરતકા [3]ચુંન,
ઈનમેં [4]રગડા સંતકા, રોકનવાલા [5]કુન.

આઠમો—તમારૂં કહેવું પણ સોલવાલને એક રતી છે, બાવા તો મગજના ફરેલા રહે છે, જો જરા રોકાણ કરીએ તો લઠ્ઠી લગાવા ઉભા થઇ જાય.

આવી આવી અનેક વાતો મેંનાવતીના કાને પણ ગઇ, તેમ સત્યવતીના કાને પણ ગઇ. એ બન્નેનાં પરીણામ જુદાં જુદાં આવ્યાં. મેંનાવતીએ લજ્જા સહિત મુસ્તક નમાવી જાળંધર જોગીરાજને કહ્યું કે, પ્રભુ મારા નગરના લોકો, મારા સબધમાં આપના સંગતી નીચી અને બુરી વાતો કરે છે.

જાળંધરનાથ—કુચ્છ ફીકર નહિ બેટા; શોનાકુ સ્યામતા કબુ નહિ આતી હે. ઓર સુર્યમેં અંધકાર કબી નહિ હો સકતા હે. મન દ્રઢ રખો ઓર અલક નિરંજનકા જાપ કરો !

મેંનાવતી—કૃપાનાથ; આપ જેવા સતની નિંધા થાય તે મને સારૂ લાગતું નથી.

જાળંધર—કયા કરે, નીચ લોક અપના સ્વભાવ નહિ છોડતે હે? કીડી છીદ્રકુંય શોધતી ચલી જાતી હે, કાગડા ચાંદાકુંય દેખ પડતા હે, ઓર ભુંડ વિષ્ટાસેય પ્રસંન હોતા હે !

મેંનાવતી—આપ નિર્ભય હો, તો મારે તો કોઇનો ડર નથી.

જાળંધર—સત્યકું કીસીકા ડર નહિ. મન શુદ્ધ રખના, અલક નિરંજનકી આજ્ઞાકુ અનુસરના.

રાજા સઘળું જાણે છે, સઘળું સમજે છે પણ બોલતા નથી, એમ સમજીને એક દીવસે રાજા ભોજન કરવા બેઠા છે, તે વખતે રાણી સત્યવતીએ કહ્યું.

[સત્યવતિ] રાગ, દોહરો.

માતા સેવે મહાતમા, લાખ ઘણું લાંચ્છન;
[6]નોધા વાંગી નગરમાં, કેમ ભાવે ભોજન?

હે સ્વામી, રાજમાતા મેંનાવતી જાળંધર જોગીની પાસે રાત દહાડો

૧ સુકા પીપળ—પીપળાનાં સુકાં લાકડાં ૨ રાંડ મેરીઆં—વિધવા સ્ત્રી, રાંડેલી બાયડી, ૩ ચુન—અનાજ, ૪ રંગડા—હઠ. ૫ કુન—કોણ. ૬ નોંધા—નોબત, ડંકો.

પડયાં રહે છે, તેની આખા નગરમા ચર્ચા ચાલી રહી છે, તે વાતનો આપે વિચાર કરવો જોઇએ.

રાજા શું વિચાર કરવો જોઇએ, સ્ત્રિ હોય તો રોકીએ, માતાને કંઇ રોકાણુ થાય?

રાણી—માતા તમારી પોતાની છે, કે જેણે તમને જન્મ આપ્યો છે, પણ સ્ત્રિ જાતી એતો સદા સ્ત્રિજ છે.

રાજા—માતાને સ્ત્રિ ન કહેવાય!

રાણી—સત્ય છે; નજ કહેવાય! સર્વ કોઈ પોત પોતાની માતાને કદી સ્ત્રિ સમજતાજ નથી. પણ સ્ત્રિ જાતી જન્મી ત્યાથી તે મરે ત્યાં સુધી સ્ત્રિજ ગણાય છે કાંઇ પુરૂષ કહેવાતો નથી.

રાજા—તેતો નથીજ, તેમા તેં મને શું સમજાવ્યું?

રાણી—સ્ત્રિ બાળાવસ્થામાં એટલે, તેર વરસ સુધી પિતાની આજ્ઞા પાળે તેને રોકવાનો અને સભાળવાનો સંપૂર્ણ હક પિતાનો છે. તેરથી ત્રીસ સુધી તેની સંભાળનો હક સ્વામીનો છે. અને ત્રીસ પછી સ્ત્રિ વૃદ્ધાવસ્થાના લક્ષણને પામે છે. તેને કોઇ પણ નડતા રસ્તે જતાં અટકાવ કરવાનો સંપૂર્ણ હક પૂત્રનો છે; એવો શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તકારોએ નિર્ણય કરેલો છે; માટે મેંનાવતીને જાળંધર જોગીને ત્યાં જતા અટકાવવાનો તમારો સંપૂર્ણ હક છે.

રાજા—ત્યારે હું જાઉ, વિનય વચન કહુ, તેમ છતાં ન માને તો જોર જુલમથી અટકાવું.

રાણી—બસ તેજ વિચાર સારો છે, એમજ કરવું જોઇએ.

રાજા—તેમ કરવાથી કદાચ ન ફાવુ, આજ સુધી કોઇ વખત માતાને કપડતે શબ્દે બોલ્યો નથી; જેથી ન બોલી શકાય તો શુ કરવુ?

રાણી—છેવટે તે બાવલાને અહીંથી હાકી કાઢવો!

રાજા—વાહ! તેતો થાય. જાઉં છુ.

રાણી—વારુ; જોજો, રૂડી રીતે વિનય વચનથી, અને વિવેકથી વાત કરજો!

રાજા—તેમાં તો કાંઇ વાંધો નહિ આવે! મારા મનમાં પણ આ વાત લાંબા વખતથી ખટકતી હતી.

રાણી—માતાના છીદ્રને જોનાર કે જાણનાર પુત્ર, ત્યાગ ન કરે તો રવરવ નર્કના અધીકારી થાય છે.

રાજા—કોનો ત્યાગ કરે?

રાણી—રોક્યા ન રહે તો માતાનો; ખાળ્યો ન ખળે તો માતા જેના

પ્રેમ પાશમાં બંધાયાં હોય તે પુરૂષનો, તેમ કરતાં ન ફાવે તો બંન્નેનો; તેમ કરતાં પણ દુઃખ આવી પડતું હોય, તો ઘર ગામનો, અને તેમ કરતાં પણ સંકટ રહેતુ હોય તો દેશનો. જાઓ પધારો પછી દર્શન કરવા જતાં રહેશે!

મેંનાવતી—આવો દીકરા પ્રસંન્ન તો છો?

ગોપીચંદ્ર—મારી વાત સાંભળી, માન્ય કરો તો પ્રસંન્ન.

મેંનાવતી—કહો દીકરા!

(ગોપીચંદ્ર) રાગ; જાણોછો રે સઘળું અંતરજામી, (સોરઠિ.)

મેંનાવતી રે; સુતને સુખ બહુ દેવા, માજી મુકો સંતની સેવા;
હું આવ્યો રે કડવાં વચનને કહેવા. માજી; મૂકો.
તમને સંત સેવા નવ છાજે રે, આખું નગર નિંદે છે આજે રે;
હવે ગોપીચંદ્રશું ગાજે રે, દીલ દાઝે રે, શબ્દ શુણીને એવા. માજી મૂકો. ૧
જનેતારે જુવો જરા જરા જાગી; ભવાઇ વિનાની ભુંગળ વાગી,
માટે કહું છુ રે; તન મનથી દો ત્યાગી, એતો બાવા દીસે બે રાગી;
(મેંનાવતી) સુત સાંભળ રે, સંતોની સેવા સારી; હું નહિ રોકી રહેનારી,
નક્કી નાખે રે ભવજળ પાર ઉતારી. હું નહિ. ૨
મુને ટોકી નથી તારા બાપે રે, જો રોકી રહું તો આપે રે;
તુ શાને મને સંતાપે રે, રહે માપે રે; મુરખ મનને મારી. હું નહિં. ૩
કર જોડી રે, માતાને કરગરીએ, જરા જોર જુલમ ના કરીએ;
ઇશ્વરથીરે; દીલમાં જરા જરા ડરીએ, પુત્ર પાપે પેટ ના ભરીએ.
(ગોપીચંદ્ર) બાળાપણમાં રોકે બાપ રે, તરૂણ વયમાં સ્વામીનો તાપ રે;
વૃદ્ધા રાખે પુત્રનું માપરે, જોઇએચાપરે, નારી સ્વતંત્ર ન રહેવા. માજી, મૂકો ૪
માટે માતારે, મનનો મચ્છર મારો, મુજ બોલ ખમીને ખારો;
આજે નથમા રે, ફુટી ગયો ફટકારો, ભુંડો ભવ તણો ભટકારો.
(મેંનાવતી) તે માતાને મુક્યું આળ રે, તેં ગરવે આપી ગાળ રે;
મુને લાગી લમણે ઝાળ રે, આવે કાળ રે; મારૂં પેટ કટારી. હું નહિ. ૪
છરવાળારે; છોરા રહેજે છેટે, તુનો પથ્થર આવ્યો પેટે;
કાળજ્વર રે; માતાનાં હૈયાં હેણા, માર્યા કુડા કપરાં મેણાં;
(ગોપીચંદ્ર) લાગી લંપટ સાથે લગની રે, મારે હૈયે લાગી અગની રે;
માજી બુદ્ધિ વિચારી અગની રે, વાણી ઠગનીરે;માંડી લક્ષમાં લેવા. માજી મૂકો.૫
રહે રમતા રે, અમૃતને આરોગી, ભોળી ભામનીઓના ભોગી;
રૂપાળારે રામ રગમાં રાચે; નેહ નારીનો થતા નાચે;

(મેનાવંતી) જે સાધુ પુરૂષ સંતાપે રે; જે કુડી મતી ના કાપે રે;
જે પેટ ભરે છે પાપેરે; તે તાપેરે તાપ ત્રિવીધીના કારી. હું, નહિં. ૬
ધિક જીવ્યું રે, સંગ નહિ સારાનો; તું દાસ થયો દારાનો;
ફટ પાપીરે તુજને નચવે નારી; એ ગુણ હીણી ગોઝારી.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; રૂડી રીતે મારા વચનને માન્ય કરો, નહિતો તેમાંથી કાંઇક " ત્રિજુ થશે. "

મેનાવતી—પુત્રની આજ્ઞામાં માતાએ રહેવુ તે કદાચ સત્ય હશે, પણ હુ નથી ધારતી કે, શુભ રસ્તે જનારને પુત્ર રોકી શકે.

ગોપિચંદ્ર—જેમાં લોક નિંદા થાય છે, તે રસ્તો રૂડો નજ કહેવાય!

મેનાવતી—સત્ સમાગમ કરનારની ભલે નિંધા થાય!

ગોપિચંદ્ર—જગતની આંખમાં ઝાંખુ દેખાય, એ સત્ સમાગમ નથી, પણ અસત્ સમાગમ છે, માટે તે રસ્તો તમારે મુકવોજ પડશે.

મેનાવતી—કોટી ઉપાએ નહિ, કોઇપણ રીતે નહિ, તને તારી સ્ત્રિયે અવળી મતી આપી ચઢાવીને મોકલ્યો છે, તે મારૂં અજાણ્યું નથી.

ગોપિચંદ્ર—બહુ સારૂં હુ જાઉ છું, કાઇક માનો તો ઠીક, તમારી આ વર્તણુંકથી મારી નિંધા થાય છે, મારૂ ખોટુ કહેવાય છે!

મેનાવતી—તેનો જવાબ કે ઉપાય મારી પાસે નથી.

ગોપિચંદ્ર—તમારીજ પાસે તે ઉપાય છે, તમો તે બાવલાના સંગમાં જતા અટકી જાઓ એટલે બસ?

મેનાવતી—તે તો કદી બનવાનુ નથી.

ગોપિચંદ્ર—ત્યારે હવે મારે શું કરવુ?

મેનાવતી—મન કહે તે; નહિ તો મહાત્મા કહે તે; છેવટ સત્યવતી કહે તે!

(કર્તા) અનેક અનેક શબ્દો કહીને થાકયો, છેવટે મનનુ ધારેલુ પરિણામ અવળું આવ્યું; ત્યારે રાણી સત્યવતીની પાસે આવી ઉદાસ થઇને બેઠો. રાજાધિરાજ ગોપીચંદ્રને ઉદાસ બેઠેલા જોઈ રાણી સત્યવતીએ પુછ્યું, કેમ નાથ આજે ઉદાસ છો? તમારી માતા પાસે જઇ આવ્યા કે શું?

ગોપિચંદ્ર—હા જઈ આવ્યો! અને તેજ કારણથી ઉદાસ છુ.

સત્યવતી—તમારી માએ તમારૂં વાર્યું નહિ કર્યું હોય?

ગોપિચંદ્ર—બીલકુલ નહિ, મેં ઘણા ઘણા વાનાં કર્યાં પણ કોઇ રીતે બર ન આવ્યો, હવે શો ઉપાય કરવો?

સત્યવતી—શું ઉપાય કેમ; પડતી પીડાને પંરી કરવી!

ગોપિચંદ્ર—કેવી રીતે?

સત્યવતી—સાધુને રાજની સરહદ બહાર મુકી દેવા !

(સત્યવતી) રાગ; મારો રામ ગયા વનવાસ રે, નયણે નિંદ્રા !

વેગે વળાવો હદ પાર રે, પડતી પીડા કા...ઢો પરી.

ઝાલી જટાને ફેંકો બહાર રે. પડતી પીડા.

માતા મેંનાવતી આને કેમ આપતું રે !

ખાંતેથી ઉલટો રાખે ખાર રે. પડતી પીડા. ૧

માતાની માઠી મતી; જાએ કેમ સાંભળી રે;

ભાલા ભોકાએ અણીદાર રે. પડતી પીડા. ૨

વિલંબ વધારે થાતાં ધાઢી પ્રીત બાઝે રે,

હળી મળી થાએ એકા કાર રે. પડતી પીડા. ૩

તોડીના તુટે, પછી વાઢી ના વછુટે રે;

ધરીએ જો શસ્ત્ર કેરી ધાર રે. પડતી પીડા. ૪

સાધુ સંતાપતાંમાં મેંનાવતી કોપશે રે,

પુરો બંધાયો શુદ્ધ પ્યાર રે. પડતી પીડા. ૫

માતાના પ્શાતા માતા, મનમાં ન લાવશો રે,

તાણીને તોડી નાખો તાર રે. પડતી પીડા. ૬

જંતર સતગથી જરા ભય નવ પામશો રે;

રછું, છાં, બાળીને કરો ઉછાર રે. પડતી પીડા. ૭

રાજા ગોપિચંદ્ર માતાની સાથે વાત કરીને પાછો ફરી ગયો, ત્યારથી મેંનાવતીના મનમાં અતી માઠુ લાગ્યું. અહોહો આવા સુપાત્ર દીકરાના સુખે સંત પુરષનું અપમાન ! ગોપિચંદ્ર આટલો બધો સ્ત્રિને આધીન થયો છે, તે ખબર તો મને આજેજ પડી ! ફિકર નહિ, આ ભરાએલા હૃદયનો ખુલાસો મહારાજ વિના થવાનો નથી. લાવ્ય જઇને વાત કરૂં ?

મેંનાવતી—(પગમાં નમન કરીને) આદે...શ ગુરૂ મહારાજ.

જાળંધર—આ દે...શ અલક નિરંજન, વખત બે વખત કયું આએ માતા ?

મેંનાવતી—મહારાજ, આ વખતે આવવાની જરૂર પડી.

જાળંધર—ક્યા જરૂર પડી બોલો, ગોર બાત કર કે ચલે જાયેંગા !

મેંનાવતી—આપકો ગોપિચંદને તેતી સ્ત્રિયે ભગેગોં છે. અને તે

જાળંધર—કુચ્છ ચિંતા નહિ જબ તક નિરંજન ભગવાન ન રૂકે !

મેંનાવતી—મહારાજ; આપ પધારી જાઓ તો કેમ ?

જાળંધર—જીસ વખત હમારી મરજી હોગી; ચલ ધરેંગે. હમારે કીસકુ પૂછનેકા હે ?

મેંનાવતી—મને તો આપ તરફની ચિન્તા ઘણી થાય છે.

જાળંધર—ચિન્તા મત કરો ! નિરંજન નાથ સબકી ચિન્તા કર રહા હે. અલક નિરંજન; અલક નિરંજન; અલક નિરંજન.

(**કર્તા**) આમથી મેંનાવતી અને જાળધર જોગી વચ્ચે વાર્તા વિનોદ ચાલે છે. બીજી તરફથી રાજાએ રાણી સત્યવતીના કહેવાથી પ્રધાનને બોલાવરાવ્યા. પ્રધાન આવી રાજાને નમન કરી બોલ્યા, આજ્ઞા કૃપાનિધાન ?

રાજા—પ્રધાનજી; આપણા બાગમા જે જોગી જાળંધરનાથ આવ્યા છે, તેમને ખુબ વિનય વિવેકથી સમજાવો, ચેતાવો, તેમ છતા ન માને તો ધમકાવીને રજા આપો !

પ્રધાન—રાજાધિરાજ, આપના વચન માથે ચઢાવુ છુ, પણ......

રાજા—પણ શુ ?

રાણી—ખાચકો ખાવાનુ કારણ શું ?

પ્રધાન—જેને હજારો નમે છે, જે હજારોને ગમે છે, જેને આગ્રહથી હજારો બોલાવે છે, તેવા જાળધર મહાત્માને આપ કાઢી મુકવા ધારો છો, તે મને તો યોગ્ય લાગતુ નથી.

રાજા—યોગ્ય અયોગ્ય જોવાનુ તમારે છે કે મારે ?

રાણી—રાજાના મનમાં ઠર્યુ તે યોગ્ય.

પ્રધાન—કરોડો મનુષ્યને સદા ઉપદેશ કરનાર જોગી જાળંધરનાથને ન કાઢો ! જરા વિચાર કરો હાલી ચાલીને આવ્યા તે ધનભાગ્ય સમજો !

રાજા—હજારોને ગમતી વાત હશે અને અમને અણગમતી છે.

રાણી—અણગમતી તે છેક ઝેર જેવી !

પ્રધાન—હુ તો આપની આજ્ઞાને આધીન થઈશ, પણ આપે ઉંડો વિચાર કરવાનો છે.

રાજા—હુ વિચાર કરીનેજ તમને આજ્ઞા કરુ છુ.

રાણી—વગર વિચારે કોઇ જીભ હલાવેજ નહિ.

પ્રધાન—હું કોઈ કોઇ વાર મહાત્માઓના દર્શન કરવા જાઉ છું; વિશેષમાં તેમના મુખની વાણીનો પણ લાભ લેઉ છું.

રાજા—વાણી રૂપી વજાથી, હૈયું હળવું થયું હોય એમ સમજાય છે ?

રાણી—વાણીએજ પાણી કરી નાંખ્યા છે.

પ્રધાન—હું તો સાંભળીને શાન્ત પામી ગયો છું, એક દિવસ પોતે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મત્સર સંબંધી ઉપદેશ કરી રહ્યા હતા, અને દરેક વિષયના ઉપર દ્રષ્ટાંતો આપી રહ્યા હતા તે સાંભળીને તો હું ઠરીજ ગયો. અહાહાહા ! હદ કરી નાંખી શું દ્રષ્ટાંન્ત !

રાજા—તેમાંનું એકાદ દ્રષ્ટાંન્ત સંભળાવો !

રાણી—લોભ ઉપર કાંઇ કહ્યું હોય ને તે યાદ હોય તો કહો !

પ્રધાન—વાહ ! ખૂબ માગણી કરી. લોભ ઉપર તો એમણે ઘણું સારૂ ઉપદેશ રૂપ દ્રષ્ટાંન્ત આપ્યું હતું, મરજી હોય તો હું કહી બતાવુ ?

રાજા—કહો તો ખરા !

રાણી—સાંભળીએ તો ખરાં !

પ્રધાન—ખૂબ ધ્યાન રાખીને સાંભળો !

(દ્રષ્ટાંન્ત) કોઇ એક નાના ગામડામાં. શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનના મંદિરમાં સંતોષદાસ નામનો સાધુ હતો. જેને ગુરૂએ પોતાની હયાતીમાં મંદિરનો સઘળો વહિઆવટ સોંપી દીધો હતો, જેથી તે બરાબર માહિતગાર થયો હતો.

મંદિરની આવકમાંથી કરકસરથી ખરચ કરવું અને પૈસા બચાવીને ભેગા કરવા એ પૈસા ઠોક દિવસ; ભીડ પડે, દૈવ્ય કોપ થાય ત્યારે કામના છે એવા ને એવા વિચારના છ સાત મહંત તે મંદિરની ગાદી ઉપર થઇ ગયા હતા; હવે ગુરૂના દેવલોક થયા બાદ સંતોષદાસને ગાદી મળી, તે પણ એવાજ વિચારના હતા.

ગુરૂની કૃપાથી સંતોષદાસને મંદિરની મહંત પદવી મળી તે વખતે મંદિરના ભંડારમાં વીસ હજાર રૂપીઆ રોકડા હતા; વીસ હજારે રોકડા, અને તે બધા મંદિરની અંદરજ કોથળીઓ વીસ ભરીને પટારામાં મેકેલા હતા.

મંદિરનુ ખરચ શ્રી રામજીની કૃપાથી નભતુ હતુ; કોઈ બહાર ગામથી સાધુ સંત ફરતા ફરતા આવે તો, તેમની બરદાસ ચાકરી સારી રીતે, થતી હતી. ગામ નાનુ હતું પણ ગામના મનુષ્યો વિશેષ ધરમ પુન્યવાળા હતા એટલે મંદિરનો વહિઆવટ રૂડી રીતે અને સંતોષકારક ચાલતો હતો.

શ્રી ઠાકોરજીની સેવામાં રહેલાં વાસણો માત્ર ત્રાંબાનાં અને ઘટીત જગાનાં રૂપાના હતાં; મહંતને ચઢવાને માટે ચાકડીઓ પણ રૂપાનીજ હતી.

ગામના ભાવિક લોકો દર્શનને માટે મંદિરમાં આવતા, જો દર્શનની વાર હોય તો ઘડી બેઘડી મહારાજની પાસે બેસીને વાતો કરતા, તેમાં આશરે વીસ પચીસે માણસ તો એવા નિયમવાળા હતા કે; જે દીવસે અમુક સમયનાં દર્શન ન થાય તે દીવસે જમે નહિ પણ અપવાસ કરી લે.

એવા હમેશના નિયમ વાળાઓમાં એક વણિક, સ્થિતીનો ગરીબ, જાતે એકલો; નહિ ઘરમાં કોઇ માણસ; સ્થિતી ગરીબ એટલે લગન થએલુ નહિ, માબાપ નાનપણમા મૂકીને મરી ગએલાં, બીજું કોઇ સગુ સંબંધી મળે નહિ, પણ જાતે હોંશિયાર ખટપટીઓ અને શાણો હતો. જેનું નામ, ટોકર હતું.

મહત સંતોષદાસને પણ ટોકરની સાથે વાતચીત કરતી વખતે વધારે આનંદ આવતો હતો. ટોકરશા ક્યાં ક્યાંના સાચા જુઠા ગપાટા મારીને મહારાજને રાજી રાજી રાખતો હતો. મહારાજની મળેલી મહેરબાનીનો લાભ લઇ, કોઇ કોઇ વાર મંદિરમાં પ્રભુ પ્રસાદ લેતો હતો. બપોર સપોર બે ઘડી આરામ પણ ત્યાંજ લઇ લેતો હતો. આખા ગામની વસ્તીમાં ટોકરશાજ મહંતને વિશ્વાસુ અને વહાલો થઈ પડ્યો હતો.

એક વખત રાત્રિમા સુતાં સુતાં મહારાજના મનમાં વિચાર આવ્યો કે મંદિરની બધી શોભા સાહિત્ય તો ઠીક. પણ મંદિરમાં રૂપીઆ વીસ હજાર રોકડા છે, તેમાં કાંઇક વધારો થાય તો સારૂ, ગુરૂજી મંદિરના ખરચમાં કરકસર કરી, પૈસા બચાવી થેલીમા નાખતા હતા, પણ તેનો ઠીક નહિ. ચાલતા વહિવાટમા કસર કરીને ભવિષ્યને માટે વધારો કરી પૈસા સંઘરી રાખવા. તે કરતાં, કાંઇ વ્યાજે આપીને આવકમાં વધારો કરવો એ રૂડું. વળી વિચાર કરતાં તેમાં પણ દુઃખ છે. ધિરેલા અગર કોઇને ત્યા જમા મડાવેલા પૈસા નિરંતર ઉજાગરે મારે છે. એશીકે પૈસા ને ઉંઘવું એના જેવુ ઉત્તમ એકે નહિ. હું ધારૂં છુ; દુનિયામાં વેપારનો પાર નથી. વહેપારથી લક્ષ્મિ વધે છે. વહેપાર ઢગલે પૈસા આપે છે. એ બધુ ખરૂં પણ આપણે સાધુ ઠર્યા, આપણને વહેપારમા ગમ પડે નહિ, વહેપાર કરતાં આવડે નહિ, માટે તે વિચાર પણ માંડી વાળવા જેવોજ છે, કરવુ કેમ; પૈસા વધારવા શી રીતે ! પૈસા વધારીને સંઘરી રાખવામાં વડાઇ છે. આ વાતની ગુંચવણી ટોકરશાને પુછીને કાઢી નાંખવી. સવારે વાત !

સવારમા સ્નાન ધ્યાનથી પરવારીને સંતોષદાસ મહારાજ આસનપર બિરાજ્યા છે, ત્યાં રોજના નિયમ પ્રમાણે ટોકરશા આવ્યા. તેમને મહારાજે કહ્યુ.

સંતોષદાસ—કેમ ટોકરશા ?

ટોકરશા—સારૂ બાપજી.

સંતોષદાસ—તમને વહેપારમા ગમ પડે કે નહિ.

ટોકરશા—શા માટે નહિ, વહેપાર તો વાણીઆનાજ બાપનો છે.

સંતોષદાસ—તે ખરૂ, પણ કાંઇ વાણીઆ માત્ર વહેપાર જાણતા હોય એમ બને નહિ, માંહી કોઇ અનઘડ પણ હોય.

ટોકરશા—હા બાપજી કોઇ અનઘડ પણ હોય; તેમ કોઇ વધારે હોંશિયાર પણ હોય.

સંતોષદાસ—તમે તમારી વાત કરોને ! તમે વહેપાર કરી જાણો છો કે કેમ ?

ટોકરશા—બાપજી ! હુ અભિમાન નથી કરતો પણ એટલું તો ખરૂં કે આપણા ગામમા તો શું પણ પચીશ ગાઉ ફરતા મને જેટલી ગમ છે એટલી બીજાને નહિ હોય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તમે કેમ કાંઇ વહેપાર કરતા નથી ?

ટોકરશા—કરમના દોષ ત્યાં કોણ જુવે જોષ.

સંતોષદાસ—કેમ કરમના દોષ ?

ટોકરશા—બુદ્ધિ ભગવાને આપી છે. પણ પૈસા નથી આપ્યા; અને પૈસા વિના વહેપાર થાય શી રીતે !

સંતોષદાસ—એ વાત પણ ખરી; વહેપારમાં પૈસાની તો જરૂરજ !

ટોકરશા—પૈસાજ પૈસાને ખિંચી લાવે એતુ નામ વહેપાર !

સંતોષદાસ—પૈસા હોય તો વહેપાર થાય, કેમ ?

ટોકરશા—પૈસાને અક્કલ બે, એકલા પેસા ય નહિ તેમ એકલી અક્કલ પણ નહિ.

સંતોષદાસ—વહેપારમાં નફો શા પ્રમાણે મળતો હશે ?

ટોકરશા—બીજાતો માંહી દોઢા બમણા કરવા જાય છે, તે કચરાઇ જાય, છુંદઈ જાય, ગભરાઇ જાય, વખતે લેવાઇ પણ જાય ! પણ આપણે સવાયાજ કરવા. એતો વહેપારની જુક્તિ છે બાપજી, જુક્તિ ના આવડે તો જુતાં ખાય !

સંતોષદાસ—સવાયા કેમ ?

ટોકરશા—અત્યારે એક હોય તો સાંજે સવા ! અને સો હોય તો સવા સો.

સંતોષદાસ—હા, હવે સમજણ પડી, ત્યારે લો, એક રૂપીઓ લઇ જાઓ, અને સાંજે સવા કરીને લાવો જોય ?

ટોકરશા—એમ નહિ, આજેજ લઇ જાઓ અને આજેજ સવા કરીને લાવો એમ નહિ ! એતો પાછો થોલ આવે ત્યારે; વહેપારનીએ રૂખ જોવાય છે. આંખો મીચીને વહેપાર ન થાય.

સંતોષદાસ—જ્યારે વખત આવે ત્યારે કહેજો ?

[કર્તા] આ પ્રમાણે વાતચિત થઇ ગઇ, તેને ત્રિજે દિવસે ટોકરશા, ઓચિન્તા એટલે હમેશના નહિ આવવાના વખતે આવ્યા, અને મહંતને કહ્યું, લાવો કહેતા હતા તે રૂપીઓ. મહંત પણ વહેપારીથી લક્ષ્મિ વધારવાને આતુર થઇ રહેલા હતા તેમણે એક રૂપીઓ કાઢીને આપ્યો. તે લઇને શેઠ ઘેર ગયા; અને આશરે આઠ દશ ઘડી થઇ એટલે પોતાના ઘરમાંથી, પા રૂપીઓ કાઢી, રૂપીઆમાં ઉમેરી, સવા રૂપીઓ લઇ મહંતના મંદિરે આવ્યા.

ટોકરશા—લ્યો બાપજી સવા રૂપીઓ !

સંતોષદાસ—શાબાશ શાબાશ ! બોલ્યા પ્રમાણે પળ્યા; વહેપારમાં તમારી ધ્યાન ખુબ પહોચે છે; તમને કાંઇ મળ્યું ?

ટોકરશા—હાજી ! એક આનો.

સંતોષદાસ—હ...આતું નામ વહેપાર ! વળી પોતાનુંએ કરી લીધું અને સામાને પણ ચોખ્ખો નફો આપ્યો. શેઠ, વળી એવો થોલ આવે ત્યારે કહેજો. હું તમને પાંચ રૂપીઆ આપીશ.

ટોકરશા—સાર બાપજી ?

સંતોષદાસ—જોજો ભુલ્યમા ન જાય ?

ટોકરશા—અરે ભૂલ્યમાં શુ જાય ! જરૂર કહીશ.

[કર્તા] ઉપરની બીનાને પાંચેક દીવસ જવા દઇને, ટોકરશા શેઠે કહ્યુ મહારાજ; કહેતા હતા તે પાચ આપવા હોય તો આજે વહેપાર છે. મહારાજ કહે હાં હાં લ્યો આપુ, કહીને રૂપીઆ પાંચ આપ્યા તે લઇને શેઠ ઘેર ગયા ઘરમાં રૂપીઆ મુકીને પોતાના કામમા જવું આવવુ હતુ ત્યાં જઇ આવ્યા. સાંજ પડતા પહેલાં; ઘેર આવી, ઘરમાથી સવા રૂપીઓ કાઢી પાંચમા ઉમેરી સવા છ કરી, મહારાજની પાસે આવ્યા.

ટોકરશા—લ્યો બાપજી, સવા છ ?

સંતોષદાસ—વાહ ટોકર શેઠ વાહ ! બરાબર સવાયાજ કરી લાવો છો હાં ! તમને કાંઇ મળ્યું ?

ટોકરશા—મને મળી પાવલી.

સંતોષદાસ—ઠીક ! વ્યાજબી. ટોકરશેઠ વળી વહેપારનો થોલ હોય તો કહેજો, હું રૂપીઆ સો આપીશ.

ટોકરશા—ઓ હો...સો રૂપીઆ ભેગા કર્યા છે કે શું ?

સંતોષદાસ—હા......કર્યા છે વળી કરકસર કરીને; તે સોએ સો હું આપીશ.

ટોકરશા—અત્યારે સો તો સાંજે સવા સો!

સંતોષદાસ—જરૂર?

ટોકરશા—અરે જરૂર શું ચોકસ, એમાં ફેર પડેજ નહિ!

[**કર્તા**] આ પ્રમાણે વાત થઇ ગયા પછી, હમેશાં જ્યારે ટોકરશા દર્શન કરવા આવે ત્યારે મહારાજ ટોકે, કેમ? ટોકરશા કહેશે ભૂલી ગયો નથી. વખત આવ્યે ચુકવાતો નથી, એમ કરતાં સાતેક દીવસ ગયા એટલે ટોકરશા કહે લાવો રૂપીઆ સો! મહારાજે સો રૂપીઆ કાઢીને તૈયાર રાખેલા હતા તે આપ્યા. તે ટોકરશા લઇને ઘેર આવ્યા, રૂપીઆ મુકીને પોતાના ઘરના ખાનગી કામમા ભરાયા. સમીસાંજ સમય થવા આવ્યો, એટલે ઘરમાથી રૂપીઆ પચીસ કાઢી. ઉમેરી સોના સવાસો કરી મહારાજની પાસે આવીને કહ્યું.

ટોકરશા—લ્યો બાપજી! સવાસો રૂપીઆ ગણી લ્યો!

સંતોષદાસ—વા ટોકર વા, તમે તો ઢાંકયું રતન છો હાં.

ટોકરશા—શુ કરૂ મહારાજ! પૈસા નથી નહિ તો વહેપારમાં તો વાંદરા જેટલી ફાળ મારૂ! અને મારેલી ફાળ ચુકુ નહિ!

સંતોષદાસ—તમને શું મળ્યું?

ટોકરશા—અમનેય મળ્યુ અમારા નસીબ પ્રમાણે.

સંતોષદાસ—ના ના કહો તો ખરા?

ટોકરશા—મળ્યા પાંચ રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—અહાહા......વાહ ટોકરશા શેઠ! ટોકર, તમે ખાઓ એવા નથી ઠોકર.

તે સાંભળીને મંદિરનો એક પુજારી જે બુદ્ધિશાળી હતો અને જેને આ વાણીઆની વિદ્યા કાંઇક જાળ પાથર્યા જેવી લાગતી હતી તે બોલ્યો,

પુજારી—ઠોકર ખાય એવા નથી પણ ઠોકર મારી દે એવા છે.

ટોકરશા—કેમ પુજારી! કચડાકીરાં બોલ્યા?

સંતોષદાસ—બકવા દયોને કોણ ગણે છે?

પુજારી—ખોટુ લગાડશો નહિ, મારૂ બોલવું શીધુ છે, પછી તમારા સમજવામાં અવળુ આવ્યું હોય તો શ્રી રામજી જાણે.

ટોકરશા—રામજી જાણે ઘંટ ને ઘડીયા; પુજારીજી! વહેપારની વાતો ન્યારી છે. નથી એમાં દેવલાં નવરાવાનાં!

પુજારી—ના ભાઇ ના ! દેવલાં નવરાવવાનાં નહિ ! ભોળા લોકોને નવરાવવાના, આંધળાને નવરાવવાના ?

સંતોષદાસ—ભાઇઓ તમે હાહાતુપ ન કરો. હું વહેપાર કરૂં છું. તેમાં તમને શું થાય છે, પુંજારીજી ?

ટોકરશા—ઝેર ! માત્ર ઝેરીલો સ્વભાવ ! કોક કમાય એ દેખી ન ખમાય ?

સંતોષદાસ—બળવા ઘો છો બળે ! એમને ગમ ક્યા છે કે શું થાય છે !

પુજારી—અમને ગમ નથી બાપજી ! પણ તમનેય ગમ ક્યાં છે ? જાઓને જોડે ! રૂપીયા ક્યાંથી લાવે છે ને શો વેપાર કરે છે તેતો જૂવો ! ઘરમાથી લાવીને આપતો હશે તો કોને ખબર !

સંતોષદાસ—પુજારી તમે છાના રહો પુજારી ! જોયા કરો શું થાય છે તે.

પુજારી—જોયા કરીએ છીએ અને જોયા કરીશુ, પણ વળી વચમાં બોલાઇ જવાયું. ભૂલ થઈ !

સંતોષદાસ—હા...ત્યારે એમ કહો ! ટોકરશા શેઠ, વળી વહેપારનો થોલ આવે ત્યારે કહેજો, રૂપીઆ એક હજાર આપીશ. પણ મને આગલે દીવસે ખબર આપજો !

ટોકરશા—જૂવો બાપજી ! હજાર રૂપીઆ લીધા કે સાંજે અઢીસેં રૂપીઆ કોથળીમા પડ્યાજ છે એમ જાણવુ. પણ હવે મને તો માફ કરો ! હુતો મંદીરનાં દર્શન કરવાય નહિ આવુ.

સંતોષદાસ—અરરરર, આમ થાય ! પુજારીના બોલ્યા ઉપર આટલુ બધુ માઠુ લગાડશો તો આપણું ગાડુ આગળ શી રીતે નભશે; અને વળી ભગવાનના ઉપર પણ રીસ !

ટોકરશા—નભ્યું ત્યાં સુધી ખરૂ ! મારો જીવ ખટ્ટો થઇ ગયો !

સંતોષદાસ—અરે આમ માઠુ ન લગાડશો ટોકરશા શેઠ ! આપણે આપણા કામમાં સાવધ રહો ! લઇ જજો હજાર રૂપીઆ ?

ટોકરશા—સારૂ ઠીક જાઉ છું.

પુજારી—હવે ભલુ થયું બાપજી ! આપણે સાધુને અતીથે વહેપાર નહિ સારો !

[**કર્તા**] આ બધી વાત ચીત્ત થઇ ગઈ, તેના બીજા દિવસથી, ટોકરશાએ મંદિરમાં આવવુ ઓછુ કરી નાખ્યું, જેથી મહારાજને અણગમો

થયો અને પુજારી ઉપર *રોષ થયો. ટોકરશા આવે તોય ઉચા મનથી; વળી મહારાજ પાસે બેસે તે પણ નહિ બેઠા જેવું, જરા બેસીને ચાલ્યો જાય! એવા અગિયાર દીવસ ગયા; ત્યારે મહારાજે કહ્યું.

સંતોષદાસ—ટોકરશા! આવું કયાં સુધી રાખશો ?

ટોકરશા—કેવું બાપજી! મંદિરમાં આવીએ છીએ જઇએ છીએ! આપણે ક્યારે રીસ ચઢાવીને ઘેર રહ્યા છીએ. વળી કાંઇ કામ આવી પડયું હોય તો નાએ અવાય!

સંતોષદાસ—હવે વહેપારમાં ધ્યાન લગાવો વહેપારમાં!

ટોકરશા—હા...બાપજી તેમાંતો સદા ધ્યાનજ રાખવુંજ પડે છે. અમારે વાણીઆને વહેપાર સિવાય બીજુ શું કરવાનું છે!

સંતોષદાસ—ત્યારે આપણા હજાર રૂપીઆનો વહેપાર ક્યારે કરવાનો છે?

ટોકરશા—તૈયાર કરીને રાખજો ઘણું કરીને કાલે બારેક વાગ્યાના સુમારે લેવા આવીશ!

[**કર્તા**] બીજે દીવસે બાર વાગ્યા, એટલે ટોકરશા શેઠ આવ્યા, તેજ વખતે મહારાજે, સવારમાં વહેલા ઉઠી રૂપીઆની થેલી કાઢીને તૈયાર કરી હતી તે આપી દીધી. ટોકરશા લઇને ઘેર ગયા, અને પોતાના ઘરમાંથી ઘરડાના વખતની જુની સંઘરી રાખેલી, નહિ જેવી કિમ્મતની, સોના રૂપાની જણસો વેચી સાટીને, રૂપીઆ અઢીસો તૈયાર કરી રાખ્યા હતા, તે સાંજરે દીવાબત્તી થઇ ગયા પછી મહારાજની પાસે આવીને સાડા બારસો ગણી આપ્યા.

ટોકરશા—લ્યો તમારા રૂપીઆ.

સંતોષદાસ—(સાડાબારસેં રૂપીઆ ગણીને) ટોકરશા ટોકરશા! શું તમારી બુદ્ધિ, શું તમારી વહેપારે અક્કલ, વાહ ભાઇ વાહ! તમને શું મળ્યું ટોકરશા ?

ટોકરશા—પચાસ રૂપીઆ

પુજારી—એમતે મળી રાખ ચોળવાની!

સંતોષદાસ--પુજારી પુજારી. તમને મંદિરમાંથી રજા આપવામાં આવશે! તમે બહુ બોલો છો!

પુજારી--રજા આપશો તો જઇશુ, પણ ખરૂ લાગશે તે કહીશું ?

સંતોષદાસ--શું ખરૂ કહો છો! રાખને ખાખને એવા એવા શબ્દો કહો છો તે ખરૂ કહો છો!

* રોષ=ઘણાંરે વખત સુધી રહેલો ક્રોધ, ગુસ્સો.

પુજારી—હા હા રાખ રાખ! હમણા એ ચોળે છે ને પછી તમને ચોળવા આપશે, તમેય ચોળજો સારી પેઠે!

ટોડરશા—શુ કરવા બાપજી ઝગડો કરો છો! હવે આટલેથી વહેપારની વાત જવા દ્યો! ટુંકુ કરો!

પુજારી—ટુંકુ કરો તો સારૂ. નહિ તો સંતોપદાસને સંતાપ થશે.

સંતોષદાસ—અરે કીધર ગયા, ગરીબદાસ!

ગરીબદાસ—એ રહ્યા બાપજી!

સંતોષદાસ—જાઓ બુલા લાવ ઘોરીભાઇકું, ઓર અંબઇદાસભાઇકુ, ઓર ભુલાભાઇકુ, લાઇઓ કલ્યાણ શેઠકુ બી!

ટોડરશા—હવે જવા દ્યો બાપજી!

સંતોષદાસ—નહિ! નહિ! જવા શું દે! મારા કામમાં ડહાપણ શું કરે! કાઢી મુકાવીશ!

ટોડરશા—મહારાજ! એને એમ સુજ્યુ તો એમ, પણ આપ જેવા સતને આવો ક્રોધ કરવો ન ઘટે; વળી એને કહાડી મકવામાં આવે એનો નિસાસો મને લાગે, બ્રાહ્મણનો નીસાસો લઇને દુખી થઇએ.

પુજારી—કાઢી મુકશે તો બીજા ગામમા ઠાકોર સેવા કરીશુ, પણ આખમા નહિ સમાય તે નહિ સહન થાય!

ઘોરીભાઈ—કેમ બાપજી! કેમ બોલાવા મોકલવુ પડયું?

સંતોપદાસ—આ પુજારી, હવે બહુ બોલવા લાગ્યો છે એ ગળા સુધી બગડ઼ ગયો છે, એટલે પુજા સેવામા બરાબર ધ્યાન રાખતો નથી, એને કહીએ છીએ તે સાભળતો નથી.

અંબઇદાસ—એ એનું કામ બરાબર બજાવતો નથી, કે તમારા કામમાં ખલેલ કરે છે? ખરી વાત શુ છે?

સંતોપદાસ—બસ એને રજા આપું છુ ને બીજો માણસ રાખું છું હુ શુ કરૂ છું તે એને જોવાનુ છે?

કલ્યાણશેઠ—એમ હોય બાપજી? આપ તો મહંત કહેવાઓ, અને બીજા બધા આપના તાબાના નોકર ગણાય, પણ જો આપ અણઘટતુ આચરણ કરતા હો તો એ રોકો તમને રોકી શકે.

સંતોપદાસ—અણઘટતુ હોય તો તે?

ઘોરીભાઇ—હાજી! ખોટુ આચરણ મંદિરમાં ન નભે.

સંતોપદાસ—હુ કોઇ પ્રકારનો વહેપાર કરતો હોઉં, જેમા કમાણી થતી હોય, તેમા રોકાણ શા માટે કરે?

અંબાઇદાસ—તેમા તો શા માટે રોકે. પણ આપણે સાધુને હરી ભજનનોજ વહેપાર શિવાય બીજો શું કામ કરવો પડે!

કલ્યાણશેઠ—પણ તમે આ ટોકર વાણીઆને પુછીને તો વહેપાર નથી કરતાને!

સંતોષદાસ—હા કરૂં છું તો એમજ, ટોકરશાની મારફતજ.

કલ્યાણશેઠ—તેમા એને કાંઇ દગા જેવું દેખાતુ હશે, તેથી તમને રોકે!

[કર્તા] આ બધી વાતચીત ચાલી રહી છે તે વખત; પુજારીએ પોતાની ચીજ વસ ભાવ સંભાળી પોટલી બાંધી તેયાર કરીને કહ્યું, ભાઇઓ સર્વેને રામ રામ છે. હું જાઉ છું!

ધોરીભાઇ—પણ મહારાજ, જાઓ છો શા માટે! તમને કોણ કાઢી મુકે છે!

પુજારી—મહારાજજીને ગમતી વાત નથી, માટે મારે રહેવું નથી હું વળી બીજે ગામ જઇશ.

અંબાઇદાસ—એય નથી કાઢતા ને કોઈ નથી કાઢતુ, તમે તમારે સેવા કરો ઠાકોરજીની!

પુજારી—કાઢે કે ન કાઢે, પણ હવે મારેજ રહેવું નથી.

સંતોષદાસ—જવા દો *કાશ જાય!

કલ્યાણશેઠ—રહો રહો પુજારી; જવાતુ કાંઇ કારણ નથી!

પુજારી—કારણ હો કે ન હો, પણ જ્યાં આંખરોષ પડયો ત્યાં ડાહ્યા પુરૂષે ટકવુ ન જોઇએ.

ધોરીભાઇ—જવા દો ત્યારે એમની મરજી!

[કર્તા], બારણામાથી નીકળતાં પુજારી કહેતો જાય છે; જો જો મહારાજ હું તો જાઉ છું, પણ ટોકર વાણીઓ ઠોકર મારીને તમારો નાશ ન કરે, કાશતો જાય છે, પણ તમારી લાશ ન થઇ જાય! સંભાળજો!

આવું કહીને પુજારી ચાલી નીકળ્યો; તે પણ મા બાપ વગરનો એકલો બ્રાહ્મણનો બાળક દુઃખી અવસ્થામા ત્યાં આવીને રહેલો હતો, તેનુ મુળ ગામ કયું, અથવા પોતાને કોણ સગુ સબંધ છે, ને જાણમાં નહિ હોવાથી, જ્યાં જવાય ત્યાં જવુ એમ વિચારી ચાલવાજ માંડયુ; ગામેગામ ફરતો વળી જાત્રાનું ધામ આવે ત્યાં દર્શન કરતો નદી આવે ત્યાં ન્હાતો દેહનુ સાર્થક કરતો આગળ ચાલતોજ રહેતો હતો.

* કાશ-નડતર

ઘણા દિવસે એક મોટા શહેરમા જઇ પહોંચ્યો તે શહેરમા, તેણે પરમ વૈષ્ણવ અને સદગ્રહસ્થના મોહોલ્લામા, શ્રીરામચંદ્ર ભગવાનનાજ મંદિરમાં મુકામ કર્યો. ત્યાં તેને પોતાને ઠીક ગોઠતુ આવ્યું, પુજારી સેવાનો અનુભવી હોવાથી, મંદિરના પુજારી મહારાજે તેને અતી આગ્રહથી રાખ્યો.

પોતાનીજ ન્યાતનો બ્રાહ્મણનો બાળક ફરતો ફરતો સુભાગ્યે આંહી પહોંચ્યો છે એમ જાણી, તે બ્રાહ્મણ જે વૃદ્ધ થએલો હતો, તેની સ્ત્રિ પણ કાળને પોકારી રહી હતી તે બન્ને ખુશી થયા, અને પોતાની ઉમ્મર લાયક થયેલી પુત્રિ, પરણાવવાનો વિચાર કર્યો.

એક દિવસ તે બંન્ને ધણીધણીઆણીએ, પેલા નવા આવેલા પુજારીને પુછ્યું. હે ભાઇ આજ અહી આવ્યે છ એક માસ તો થયા. કહો હવે તમને અહી ગોઠશે કે કેમ? જો તમારે ઠરીને રહેવા મરજી હોય તો અમારી દીકરીનાં તમારી સાથે લગ્ન કરીએ, અને જો જવાનો વિચાર હોય તો અમે વળી બીજે ગોઠવણ કરીએ?

આવેલા પુજારીના છ માસના સહવાસથી ઘરનાં સૌ રાજી હતા, અને તે કન્યાને પણ તેને પરણવાની ઇચ્છા થઇ ગઇ હતી. તેમ પુજારીએ પણ એમજ ઠરાવ રાખ્યો કે હવે અહીંજ જીંદગી ગાળવી છે માટે થતો લાભ ચુકવો નહિ.

સર્વની અનુકૂળતા થવાથી; આવેલા પુજારીને, પોતાની દીકરી વરાવી અને મદીરનો સઘળો કારભાર સોપી દઇ ડોસા ડોસી શ્રી રામચંદ્ર ભગવાનનું સ્મરણ કરવા લાગ્યાં, ત્યારબાદ થોડાજ માસમાં બંન્ને દેવલોક થઇ ગયાં. ત્યારપછી, તેમની ક્રિયા ખરચ કરીને પુજારી પોતાની થનાર સ્ત્રિની સાથે ગ્રહસ્થાશ્રમ માંડીને રૂડી રીતે ત્યા રહ્યા, અને સ્વર્ગનું સુખ ભોગવવા લાગ્યા

અહી પુજારીના ગયા પછી, ટોકરશા શેઠે મંદીરમાં આવવાનું બંધ કરી દીધુ; પણ મહારાજ સંતોષદાસને ટોકરશા વિના ચાલતુજ નહોતુ એટલે પોતે તેડવા મોકલતા હતા; અને આવે ત્યારે તેમની સાથે વહેપાર સંબંધી નહિ, પણ બીજી આડી અવળી વાતો કરતા હતા. એમ કરતાં છએક માસ વિત્યા એટલે પ્રથમની માફક પાછું આવવું જવુ શરૂ થયુ, અને પ્રેમ પ્રીતિ પણ તેજ પ્રમાણે દેખાવા લાગી, એક વખત લાગ જોઇને મહારાજે વહેપારની વાત સંભારી.

સંતોષદાસ—ટોકરશા શેઠ! હમણાં વહેપારની તો વાત કરતાજ નથી.

ટોકરશા—શું વહેપારની વાત કરીએ; વિશ્વાસ વિનાનો વહેપાર કશા કામનો નહિં, એ તમારા હજાર રૂપીઆ ઉપર વહેપાર ચાલતોજ રાખ્યો હોત તો અત્યારે તો પાંચ સાત હજાર રૂપીઆ રળ્યા હોત.

સંતોષદાસ—હજી શુ વહી ગયું છે? વળી ચલાવો વહેપાર! કાંઇ થોલ આવે તો કહેજો.

ટોકરશા—હમણાં તો વહેપારની ઝડપ સારી ચાલે છે, એકનો સવા તો ખરોજ, ને વળી હાલના બજારમાં તો એકનો દોઢ પણ થાય!

સંતોષદાસ—ટોકરશા મારી પાસે રૂપીઆ વીસ હજાર છે. આ તમને છેવટની વાત કહી, હવે તમારે જેમ કરવુ હોય તેમ કરો!

ટોકરશા—હાય હાય! ત્યારે કયારના કહેતા શું નથી, અત્યારે વીસ હજારતો સાંજરે પચીસ હજાર! એથી વધારેની આશા પણ એટલાતો ખરાજ?

સંતોષદાસ—જ્યારે જોઇએ ત્યારે લઇ જજો, જે વખત માગશો તે વખત આપીશ!

વાતચિત્ત થઇ ગયા પછી, બે ત્રણ દિવસ રહીને, વાણીઓ પોતાના ગામથી દશેક ગાઉને છેટે મોટુ શહેર હતુ ત્યા ગયો, અને સોનાનો ભાવ ઠરાવ્યો વીસ હજાર રૂપીઆતું સોતુ ખરીદી લીધુ. વહેપારીને કહ્યું રૂપીઆ મારે ઘેરથી આપવાના છે, અહીંયા સોનું સાચવીને મારા ઘર સુધી પહોંચાડવું; અને ગાડામા નાંખીને રૂપીઆ તમારે મગાવી લેવા, તે બધાતું ભાડું, ચોકી વળાવાતું ખરચ મારે માથે પણ મારા ગામમાથી રૂપીઆ લાવું અને પછી સોનુ લઇ જાઉ એમ બને એમ નથી. વહેપારી કહે સારૂ તમે જાઓ! તમારા નામનો પત્તો લખીને આપતા જાઓ એટલે પરમ દીવસે સવારમાં તમારે ત્યા ગાડુ આવશે. કદાચ રાત્રિમાં આવી પહોચશે તો, ગામની ભાગોળે છુટશે અને સવારમા તમારૂ ઘર શોધતા આવશે. સારૂ કહીને વણીક ઘેર આવ્યો અને આવ્યો એવોજ મહારાજના મંદિરમા, મહારાજ કે જે વીસના પચીસ હજાર કરવાની આશામાં ગરક થએલા હતા તે ટોકરશાને દેખીને રાજી થયા.

સંતોષદાસ—કેમ શેઠ. આજ બે ત્રણ દીવસથી જણાતા નહોતા?

ટોકરશા—ભાઇ ભારે વહેપાર કરવાનો હોય છે, ત્યારે જરા આમ તેમ ભટકવું પડે છે, ધાર્યા [1]દા નાખવા એ નાના સુના ખેલ નથી.

સંતોષદાસ—કેમ કાંઇ...લાભકારી જણાય છે કે નહિં?

---

૧ દા–દાવ.

ટોકરશા—બે ત્રણ દીવસમાં, આવી જાય એમ લાગે છે; એક જગાએ ટેટો લગાવ્યો તો છે? મોટા વહેપાર મોટા ગામોમાં થાય અગર શહેરમા થાય.

સંતોષદાસ—ત્યારે તો ગામ જવું પડશે કેમ ?

ટોકરશા—આ વખતે એમ લાગે છે ખરૂ, કદાચ પાંચ સાત ગાઉ જવું પણ પડે, અને પૈસા પણ ઓચિન્તા રાતમાંય લેવા પડે ?

સંતોષદાસ—પૈસા તો ગમે તો અડધી રાતે માગો તોય તયાર છે. ગામ જવાનું થાય પણ આવવાનું કયાર સોરૂ થાય ?

ટોકરશા—બીજેજ દીવસે પાછા ! પણ ભારે રકમો ગણી લાવવાની, ગાડુ કે ગાડી ભાડે કરી લેવાની, વળી વળાવીઆ વિગેરે સાથે લાવવા પડે, એ બધી કડાકુટ એટલે બીજે નહિ ને ત્રિજે દિવસે આવવાનું થાય !

સંતોષદાસ—ત્રણથી વધારે દીવસતો નજ થાય ને ?

ટોકરશા—નાના ! વહેપારતો એકજ દીવસનો છે. માત્ર આસપાસની હલામણની વાર થવાની, ત્રીજે દિવસે તો વાગ્યો ઉગવાનો.

સંકેત પ્રમાણે બીજા દીવસની રાત્રી, ટોકરશા શેઠે જાગરણમા કાઢી તે વળી ઘેર નહિ, પણ ગામની ભાગોળે શંકરના દેવળમા. રાતના ચારેક વાગ્યાનો શુમાર થયો એટલે; વહેપારીનો મુનમ ગુમાસ્તો, અધમણ સોનું બે બળદના ગાડામાં નાંખીને, બે વળાવીઆ સાથે લઇને આવ્યો. ગાડા બળદનો ગણુસારો સાંભળીને ટોકરશા શેઠ મહાદેવના દેવળમાથી બહાર નિકળ્યા અને અવાજ કરીને પુછયુ. અલ્યા કોણ હશે ? મુનમ કહે કેમ ભાઇ ! તમારે શું કામ છે ? ટોકરશા પાસે આવ્યા, એટલે અરસપરસ એક એકને ઓળખ્યા.

મુનમ—કેમ ટોકરશા શેઠ ? આ તમારૂ મગાવેલું સોનુ લાવ્યા છીએ. કહો કયાં મુકવું છે ?

ટોકરશા—સોનું તમારી પાસેજ રાખો, તમે ગાડામાંથી ઉતરીને આ મહાદેવના દેવળમાં બેસો ! હુ રૂપીઆની થેલીઓ લાવીને તમને આપી જઉ. તમારા રૂપીઆ થઈ રહે એટલે તમો મને સોનું આપીને વિદાય થઇ જાઓ ! કેમ ઠીક કે નહિ ?

મુનમ—હાહા. ઠીક; ઘણુ સારૂં !

[**કર્તા**] ટોકરશા શેઠ મહારાજના મંદીરે આવીને, મહંત સંતોષદાસને જગાડયા; તે પણ અડધા પડધા ઉંઘતા જાગતા હતા. એટલે અવાજ સાંભળતાંની સાથે ઝડપ ઉઠયા; અને મંદીર ઉઘાડયું. ટોકરશાને દેખીને

આદર ભાવથી બોલાવ્યા. આવો શેઠ કેમ ? ટોકરશા કહે કેમ શું વીશ કોથળીઓ કાઢી આપો એજ તો ! મહારાજ કહે લ્યો ઉપાડો તૈયાર છે. મહારાજે વીસ હજાર રૂપીઆ કાઢી આપ્યા. એક એક ધકકે બબે થેલીઓ ઉચકી ઉચકીને ટોકરશા શેઠે પહોચાડી દીધી. સઘળી કોથળીઓ આવી ગયા પછી, સુનમે સોતું આપ્યું, અને ગાડુ હાંકી મુક્યું. ટોકરશા ઘરનો બંદોબસ્ત કરીનેજ ઘેરથી નીકળીને મહાદેવના દેવળમાં જઇને પડયા હતા, તે અધમણ સોનું પાસે આવ્યા પછી પાછા ઘરની સભાળ લેવા આવ્યા નહિ, પણ બારોબાર વિદાય થઇ ગયા.

ટોકરશા શેઠ દીનપર દીન આગળ વધતા ચાલ્યાજ ગયા ! તે થોડે છેટે નહિ પણ પોતાના ગામથી, પાચસેં છસેં ગાઉ ! હવે કોઇ આવે તેમ નથી, એમ ધારીને એક મોટુ જબ્બર શહેર આવ્યું ત્યાં સારૂ બેશ ઘર ભાડે રાખીને રહ્યા, અને વિચાર કર્યો કે બસ હવે અહીં રહેવું. વહેપાર રોજગાર કરવો ! પાસે પૈસા થયા છે એટલે કન્યા પણ કંઇકથી મળશે.

ત્રણ દિવસ વીતી ગયા, એટલે સતોષદાસ મહારાજે; ગરીબદાસ બાવાને ટોકરશા શેઠને ઘેર દહાડામાં ત્રણ ત્રણ વખત મોકલવા માંડયો; અને દરેક વખતે ઘેર તાળુ વાસ્યુ છે, એવા સમાચાર ગરીબદાસ લાવ્યા ! એવા દશ દિવસ પુરા થયા પણ ટોકરશા આવ્યા નહિ, ત્યારે અગીઆરમે દીવસે સતોષદાસ મહારાજને વહેમ પેઠો કે રખેને રૂપીઆ લઇને નાસી ન ગયો હોય !

નવા રાખેલા પુજારીને અને ગરીબદાસ બાવાને. બંન્નેને મંદીર સોંપીને સંતોષદાસ મહારાજે ટોકરશા શેઠનો કેડો લીધો. નિકળતી વખત સુચના કરી કે, હું કોઇ ગામથી સમાચાર મોકલુ, અગર માણસ મોકલું તો ટોકરશા ઘેર આવ્યો છે કે કેમ તેનો તપાસ કરીને તરત પાછો જવાબ મોકલજો.

બરાબર બાર મહિના વીતી ગયા ત્યારે જે શહેરમાં ટોકરશા રહેછે તે શહેરમાં આવી પહોંચ્યા. ત્યા તેમને ગોઠયું સારૂ. શહેરની શોભા જોતાંજ એમ થયું કે બળ્યાઇપીઆ દેવતા મેલ્યો. હુ તો થાકીને લોથ થઇ ગયો ચાલી ચાલીને ટાંટીઆય તુટી ગયા હવે તો આ શહેરમાં રહીશું ને લોટ માગીને ખાઇશું. અરે આપણે મહંતની ગાદી ઉપર બેઠે બેઠે અનંદ કરતા હતા અને આજે ભીખ માગીને ખાવા વખત આવ્યો. પેલો બીચારો પુજારી તો કહેતો હતો કે જોજો ટોકર ઠોકર નામારે ! પણ તેનુ કહેવુતો મેં સાંભળ્યુંજ નહિ; એણે મને ચેતાવા કહેલું, પણ મારૂ નસીબ અવળુ જેથી મને અવળુજ સુજ્યુ. ભ્રષ્ટો તેને કાઢી મુક્યો, શ્રી રામ શ્રી રામ.

દુઃખના પંદર દિવસ તે શહેરમાં વિત્યાબાદ સોળમા દીવસના સવારના પહોરમાં, મહારાજ ગંગાસ્નાન કરીને મુકામ પર આવતા હતા તે વખતે જેના પગમાં; કચબના ભરેલા સુવાળા રેશમ જેવા પંજાબી જોડા, સવા બે આંગળની ઉંચા રેશમની અને આછા કસબની લીટીવાળી કીનારીની ધોતી, ઢાકા બંગાળામાં વણાએલા, બારીક સુતરનુ અંગરખુ; પચીસ રૂપીઆની કિમ્મતની પેંઠણની પાઘડી, અને વીસ રૂપીઆનો કસબી દુપટ્ટો ખભે નાંખેલો છે, એવા ટોકરશા શેઠ બે ઘોડાની બગીમાં બેસીને સામા મળ્યા. મહારાજને દેખતાંની સાથે, હાંકનારના ઉપર તાડુકો કરીને શેઠ બોલ્યા. ઉભી રાખ્ય ! ગાડી ઉભી રહી કે તરત શેઠ ઉતરીને મહારાજ સંતોષદાસના પગમા પડયા, અહોહોહો બાપજી અહીં સુધી આવવું પડયુ ! ચાલો ચાલો ગાડીમા બેસી જાઓ ! મહારાજ કહે, અરે શું ગાડીમા બેસી જાઓ ! તમે તો ગયા તે ગયાજ ગયા ! ટોકરશા કહે તે બધુ પછી; હવે બેસો ગાડીમાં ઝટ ! મહારાજ કહે મારો સરસામાન ગામની બાગોળે હરગાનની ધર્મશાળામાં છે. ટોકર શેઠ કહે ચાલો ને લઇ આવીએ છીએ. તમે બેસો ગાડીમાં ! મહારાજ બેઠા; એટલે ટોકરશેઠે કહ્યું બાગોળે ધર્મશાળા આગળ ! વાત કરતામાં ગાડી આવીને ઉભી રહી ! મહારાજે પોતાનો સામાન સંભાળી લીધો, અને ટોકરશા શેઠની સાથે ગાડીમાં બેસી ગયા ! ચાલ હાંક ! ઘર તરફ પાછી. ગાડી ઘેર આવી. બને જણ ગાડીમાંથી ઉતર્યા ને ઘરમાં પેઠા કે તરત શેઠે પોતાની સ્ત્રિને કહ્યું. સાંભળ્યું, આ ગુરૂ મહારાજને પગે પડય ! કહેતાંની સાથે સ્ત્રિ ઝડપ ઉભી થઇ અને સંતોષદાસ મહારાજને પગે લાગી. મહારાજે આશીરવાદ દીધો; બેટા અખંડ સૌભાગ્ય રહો !

ટોકરશા—જો સાંભળ, આ આપણા ગુરૂ ! આ સુખ ભોગવીએ છીએ ને બધો પ્રતાપ એમનો છે. આજે તો બ્રાહ્મણ પાસે રસોઇ કરાવો, બાપજી

ને શીખંડ પુરી ભજીઆં વિગેરે સાહિત્ય તૈયાર કરીને જમાડો !

સંતોષદાસ—મને તો કોણ જાણે શું છે તે હમણાંનું ખાવાનુંજ ભાવતું નથી.

ટોકરશા—શાનું ભાવે ! ખાવાનું ભાવે એવું રહ્યું કયાં ! પણ તેમાં મારી ભૂલ નથી. ફક્ત તમને સમાચાર ન કહાવી શકયો એજ ભૂલ; બાકી વહેપારનો તો પારજ નથી રાખ્યો.

સંતોષદાસ—મારા વીસ હજારના પચીસ હજાર થઇ ગયા ?

ટોકરશા—શું ! આજ સુધી પચીસ હજાર હોય ! આજથી આઠમે દીવસે એકજ દુકાનેથી પચાસ હજાર ગણી લ્યો ને અહીંથી ઊંટ ઉપર નાંખીને વિદાય થઇ જાઓ ?

સંતોષદાસ—વાહ ! વીસ હજારના પચાસ હજાર ?

ટોકરશા—હાહા...પચાસ હજાર ! વળી શક્કાના સો ઉપર ! તમે ગણીને ગાંઠે બાંધી સાંઢણી હંકારી દ્યોને ! વચમાં રાત્રી સાત છે. મને પણ તમારા પુન્ય પ્રતાપે વીશેક હજાર મળ્યા છે !

[કર્તા] સંતોષદાસ મહારાજ તો રાજી થઇ ગયા, વાહ ભાઈ વાહ ખુબ કરી ! વહેપારી તો જબરો ! હજીએ વહેપાર કરવા દેઉ તો વરસેક દહાડામાં લાખે લેખાં થાય ખરાં. પેલા પુજારીએ ભડકાવી માર્યા ત્યારતું ટોકરશાનું મનતો ઉંચુ થઇ ગયું હતું પણ વળી આપણા નસીબે પાંસરૂ પડી ગયું. બીજે દીવસે દુધપાક પુરી, ત્રીજે દીવસે બાસુદી પુરી. ચોથે દીવસે, છુટુ ચુરમુ, પાંચમે દીવસે; પકવાન છઠ્ઠા દીવસે કંસારને ઘી. સાતમે દીવસે સેવ શક્કરને ઘી; હંમેશાં વાતોથી પ્રસંન્ન રાખ્યા, અને ઘી દુધથી ધરવી નાંખ્યા, એટલે મહારાજના શરીર ઉપર ત્રણ ત્રણ આંગળ લોહી ચઢી ગયું. રસ્તાના થાકથી, તાપ તડકાના રટણથી લેવઈ ગયા હતા, તે પાછા હતા તે કરતાં પણ સારા થયા. આઠમે દીવસે ટોકરશા શેઠ મહારાજને જમાડી બે ઘોડાની બગીમાં બેસારીને ગામની ચારે બાજુ ફેરવીને, બજારમાં લાવ્યા. લાવીને એક દુકાન પાસે ઉતાર્યા અને તેમની સાથે શેઠ પણ ઉતર્યા. દુકાનનાં પગથીઆં ચઢયા કે તરત સુવાના મોટા મોટા પલંગો પડેલા હતા, વળી બેસવાને માટે પણ ગાદી તકીઆ પાથરેલા હતા તેમાંના એક ગાદી તકીઆ ઉપર મહારાજને બેસારી ટોકરશા શેઠ આગળ બીજા ઓરડામાં ગયા. જ્યાં સવા સત્તર સત્તર મણ તોલના બે કસાઇ પડેલા હતા; તેમની પાસે જઇને ટોકરશા બેઠા.

ટોકરશા—કેમ શેઠજી ! એક માણસ રાખશો ?

વહેપારી—હા...કયાં છે? જે માણસ વેચવાનો છે તે!

ટોકરશા—બહાર ગાદી પર બેસાર્યો છે. જાઓ જૂવો તપાસ કરો!

વહેપારી—(બહાર આવીને, સંતોષદાસ સામી નજર કરીને) કેમ તમેજ?

[કર્તા] વહેપારી પુછે છે કે, આ વાણીઓ વેચવાનું કહે છે એ તમેજ? મહારાજ એમ સમજ્યા કે મને એમ પુછે છે કે આ વાણીઓ રૂપીઆ ગણી લેવાનુ કહે છે, તેના માલીક તમેજ! એમ સમજીને;

સંતોષદાસ—હાજી હુ જ!

વહેપારી—તમે રાજી ખુશી તો છો ને?

સંતોષદાસ—હા...હું ખુશી છું.

આટલુ પુછીને વહેપારી અંદર ગયો; અને પોતાના ભાઇને વાત કરી. માલ તો લેવા લાયક છે! કીમ્મતમાં ઠરે તો ઠરાવો! બોલો કેટલા રૂપીઆ લેવાના છે? ટોકરશા કહે હું શું કહું. આપજ કહો! વહેપારી કહે બે હજાર રૂપીઆ! હાંમાં કરતાં ત્રણ હજાર રૂપીઆ નક્કી ઠર્યા, ત્યારે ટોકર શેઠે કહ્યું, મને થેલીઓ આપી દો, એટલે હુ લઇને જાઉ, એને મોકલુ છું, એ આવે એટલે તમે કબજે કરી દેજો! વહેપારી કહે તેતો અમને કાંઈ નહિ કહેવું પડે.

ટોકરશા શેઠ ત્રણ હજારની ત્રણ થેલીઓ, પરાણે પરાંણે ઉંચકી, અને બહાર લાવતાં લાવતા હાંફી ગયા, તે જોઇને મહારાજ બહુ ખુશી થયા, અને શેઠની પાસેથી લેવા ઉભા થયા; એટલે શેઠે સાન કરીને કહ્યુ કે તમે અંદર જાઓ! થેલીઓ નાખીને ટોકરશાએ ગાડી દોડાવી મુકી. મહારાજ બીજી થેલીઓ લેવાની લાલચમાં શ્વાસ ભર્યા દોડયા, એટલે વહેપારીએ કહ્યું, આ ડાભા હાથ તરફની કોટડીમાં પેસો! મહારાજ અંદર પેઠા એટલે વહેપારીએ બહારની સાંકળ વાસી દીધી.

ટોકરશા શેઠ તો ઘેર જઇને તરત, ત્રણ હજારનું સોનું લઇને; સર સામાન સંભાળીને, ત્યાંથી બસેં ચારસેં ગાઉ બીજે ગામ.

પહોરવાર થઇ ગઇ, મહારાજને બહાર ન કાઢયા ત્યારે મહારાજે પુછ્યું ભાઇ. મને પુરી કેમ રાખ્યો છે? તેતો કહો! મને કારણ તો સમજાવો. વહેપારી કહે પાછળ પછીતે જાળીયુ છે ત્યાંથી નજર કરો એટલે સમજાશે.

મહારાજે પાછળ નજર કરીને જાળીઆમાંથી જોયું તો બે મોટા જમ જેવા માણસો ને એક માણસને ઉંધો પકડી રાખીને ઘાંણીમાં પીલે છે. એવું દેખાયું, ભય પામીને કહ્યું, ભાઇ, આ તો માણસ પીલે છે? વહેપારી કહે

પીલે છે નહિં મુંબઇ કાઢે છે. રૂષ્ટ પુષ્ટ માણસોને વેચાથી લઇને મુંબઇ કાઢવાનીજ આ દુકાન છે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું મારી એ મુંબઇ કાઢવાની છે ?

વહેપારી—હા, કાલે સમી સાંજે તમારો ઘાણ નીકળશે.

સંતોષદાસ—ત્યારે શું એ વાણીઓ મને વેચી ગયો ?

વહેપારી—હાજી; ત્રણ હજાર રૂપીએ !

સંતોષદાસ—અરે એતો વેચી ગયો પણ તમે લેનાર કેવા ?

વહેપારી—એક વાર તો કહ્યું કે, અમારો વડેપાર છે ! તોયે તમને પુછીને ખાતરી કરીને તો લીધા છે ? તમારી રાજી ખુશી હતી તો લીધા. એ તમારી પાસે નાણાં માગતો હશે તેથી તમને વેચી ગયો.

સંતોષદાસ—અરે હાય ! હો બાપ ! જબરો કસાઇ નીકળ્યો રે બાપ ! ભાઇ મારા વીસ હજાર લઇને નાઠો છે. તેને ખોળતો ખોળતો પાંચસે ગાઉથી આવ્યો; ત્યારે મને કહે ચાલો પેલી દુકાનેથી રૂપીઆગણી લ્યો, દગો કર્યો રે બાપ ! રામ રામ રામ રામ રામ.

વહેપારી—અમો આવો તકરારી માલ વ્હોરતા નથી, અમે તો રાજી ખુશીનો શોદો કરીએ છીએ; જ્યારે મેં પુછ્યું ત્યારે તમેહાએ હા કેમ કર્યા કર્યું ! છાંના રહો હવે તો જે થઇ તે ખરી.

સંતોષદાસ—રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.
રામ રામ રામ રામ; સીતારામ સીતારામ.

[**કર્તા**] ધુન પર ધુન કરવા માંડી; મોટા મોટા ઘાંટા કાઢીને ભગવાનના નામનો ઉચ્ચાર કરવા માંડ્યો. એમ કરતાં રાતના બાર વાગ્યાનો શુમાર થયો. તે વખતે અમુક કારણસર બજારમાં ભેગા થએલા વણીક માઝન ત્યા થઇને જતા હતા, ને મહાજનના મુખથી થતી પ્રભુના નામની ધુન સાંભળીને ઉભા રહ્યા, અને વહેપારીને જગાડીને પુછ્યું. ભાઇ આજે તમારા મકાનમાં કોણ બુમો પાડે છે ? વહેપારી કહે છે કોક, જેને તમો સાધુ કહો છો તેવો. મહાજન કહે અમને બતાવો ! વહેપારીએ મહારાજને બહાર કાઢયા, તે વખતે મહારાજ તો, જેમ કોઇ માણસ ગાંડો થઇ ગયો હોય તેમ બુમ પાડી પાડીને બોલવા લાગ્યા.

રઘુપતી રાઘવ રાજા રામ, પતીત પાવન સીતારામ.
રઘુપતી રાઘવ રાજા રામ, પતીત પાવન સીતારામ.

મહાજન કહે શેઠ તમે આ અમારા મહારાજને છોડી દ્યો.

વહેપારી—મારા ત્રણ હજાર રૂપીઆનો કોણ જવાબ દે છે ?

મહાજન—હાય હાય ! ત્રણ હજારમાં વેચાયા છે ? ત્યારે તો કોકના દુખાવીને ખાવા થયા હશે !

સંતોષદાસ—આ વાત કેમ બની છે તેનો જાણનારો મારો રામજી છે. મને સેજ છુટો કરો તો હું વેચનારને પકડીને બતાવી દેઉ ! સાલો " ઉલટો ચોર કોટવાળને દંડી ગયો ! અરે ભાઇ કાંઇ કહેવાની વાત નથી.

મહાજન—(વહેપારીને) શેઠજી, તમે એ મહારાજને અમારી સાથે આવવા દ્યો, અમે એ બતાવે ત્યાંથી તે માણસને ખોળી કાઢીને, તેનું નિરાકરણ કરીએ !

વહેપારી—તે માણસ મળે તો તેની પાસે છોડાવરાવવો છે, કે ન મળે તોય છોડાવવો તો ખરોજ ! તે નક્કી કરોને ?

મહાજન—તે નહિ મળે તો અમો મહાજન થઇને છોડાવીશું ?

વહેપારી—ત્યારે મહાજનના શેઠ સલુકચંદ કહી દે, કે ત્રણ હજાર રૂપીઆ કોટમાં આવ્યા.

સુલુકચંદ—વારૂ શેઠ તેમ ! કાલે બપોરે મારી દુકાનેથી નાણાં લઇ જજો.

[કર્તા] વહેપારીના મનનું સમાધાન કરી, મહારાજ સંતોષદાસ સાથે સર્વે ટોકરશા શેઠ જે મકાનમાં રહેતા હતા ત્યાં આવ્યા. બારણે જોયું તો તાળુ અટકાવ્યું હતુ. ધાંટા ધાંટ કરી પડોશીને જગાડયા, રાત્રીમાં ધાંટા સાંભળીને સઘળા પડોશી જાગી ગયા, અને મહાજનના લોકને જોઇ વિસ્મય પામ્યા, પેલા પડોશીઓને મહારાજ પુછે છે, આ મકાનમાં રહે છે એ ટોકરશા શેઠ કયાં ગયા ?

પડોશી—ટોકરશા નહિં. પોકરશા, નામ ભુલ્યા ! તમે કાંઇ આઠેક દીવસ એમને ઘેર રહી ગયા છો ને નામ ભૂલી ગયા ?

સંતોષદાસ—કોણ જાણે છે અહીં આવીને નામ ફેરવ્યું હશે, પણ હું તો જાણું છું ટોકરશા ?

પડોશી—હવે કામ શું છે તે કહોને ?

મહાજન—એતો આ મહાજને, મુંબઇ કાઢનાર વહેપારીને ત્યાં વેચ્યા છે અને રૂપીઆ ત્રણ હજાર લઇને આવ્યો છે. એ ગયો છે કયાં ?

પડોશી—એ તો ભાડુ બાડુ ઉતારીને નાશી ગયો !

મહાજન—હત...તારી જાતને માથે જાતું ? સાલા કસાઇ ! ચાલો મહારાજ ફિકર ન કરો ! તમે આપણા મોલ્લાગાં એક મંદીર છે ત્યાં રહેજો !

[કર્તા] મહારાજને પોતાના મેલ્લામાં લઇ ગયા; અને રામજીનું મંદીર ઉઘડાવી, રાત્રે સુવાનો સગવડ કરી આપ્યો. સવારના પહોરમાં મહારાજ ઉઠયા, અને દાતણ પાણી કર્યાં. થોડીવાર વિચાર કરતા બેઠા છે, એટલામાં મંદીરના પુજારી જાગ્યા, તેમને નોકરે ખબર આપી કે, મોડી રાત્રે, મહાજન લોક, મંદીર ઉઘડાવીને એક મહારાજને મુકી ગયા છે તે આગલી મેડીમાં સુઇ રહ્યા હતા; હાલમાં જાગ્યા છે. આપને મળવું હોય તો?

પુજારી—હમણાં એમને જોઇતુ કરતુ આપો? પછી વાત!

સંતોષદાસ નાહી ધોઇ પરવારી શ્રી રામચંદ્રજીની મુરતીની પુજા કરવા આવ્યા. એમને દુરથી આવતાં પુજારીએ ઓળખ્યા, અહોહો...આતો સંતોષદાસજી મહારાજ! મહારાજે પુજારીને ઓળખ્યો નથી.

પુજારી—કેમ બાપજી પધાર્યા?

મહારાજ—હા મહારાજ!

પુજારી—અહીં કયાંથી આવ્યા?

મહારાજ—જાત્રા કરવા નીકળેલા, ફરતા ફરતા અહીં આવ્યા.

પુજારી—જાત્રા કરવા નીકળેલા કે વહેપાર કરવા નીકળેલા?

[કર્તા] વહેપારનું નામ દીધુ, એટલે, મહારાજ થોડીવાર સુધી પુજારીના સામુ જોઇ રહ્યા ત્યારે પુજારીએ કહ્યું, શું જોઇ રહ્યા છો? હું તમારા મંદિરનો પુજારી! આપે રજા આપી હતી તે! કેમ ટોકરશા શેઠ ખુશીમાં છે ને? આવાં વચન સાંભળીને તો, મહારાજની આંખમાથી આંસુ નિકળવા માંડયાં, અતીશે પશ્ચાતાપ થયો, અને પુજારીને પગે પડયા. પુજારી કહે હા હાં બાપજી આ શું કરો છો?

સંતોષદાસ—ભાઇ તમારૂ કહેવુ જરાએ જરા ખરૂં પડયું. ટોકરે લગાવી બરાબર ઠોકર. વીસ હજાર રૂપીઆ લઇને નાઠો; એને દોઢ બે વરસે આ ગામમાથી ઝાલ્યો; ત્યારે સાત દીવસ ખૂબ ખવરાવી પીવરાવીને મુંબઇ કાઢનારને ત્યા ત્રણ હજાર રૂપીએ વેચીને ચાલતો થયો; ગામ મૂકીને નાસી ગયો, ભાઈ મે પણ તારો અપરાધ કર્યો છે.

પુજારી—ના બાપજી! આપે તો બહુ સારૂ કર્યું, જુવો અહીંઆં મને માલમિલકત, અને બૈરી બધુ મળ્યું છે, તે તમારી સેવાનો પ્રતાપ છે. હવે તો અહીજ રહેજો, એ ટોકરશાને શોધવા જશો નહિં, નહિં તો વળી કાંક તીજુજ તતગ જાગશે.

સંતોષદાસ—નાના રામ! હવે તે શુ જાય! એના પંજામાં આવી જાઇએ તો ઠરી જ નાંખેને!

[કર્તા] વાત કરે છે એટલામાં મહાજનના પાંચેક માણસો આવ્યા અને પુજારીને કહ્યું કે, પુજારીજી! આ મહારાજને બે દિવસ સારી રીતે રાખજો, પછી એમને માટે સગવડ કરીશું.

પુજારી—એમને માટે અહીંજ સગવડ છે, જુદી સગવડ કરવાની જરૂર નથી. એતો મારા ગુરૂ છે; હું તેર વરસ એમની સેવામાં રહ્યો છું. પોતે બહુ સારા મહાત્મા છે. જ્ઞાની છે.

મહાજન—આપજીનું નામ શું છે ?

પુજારી—નામ સંતોષદાસ છે, અને છેય સંતોષી.

મહાજન—ત્યારે ટોકરશાના સપાટામાં શી રીતે આવી ગયા ?

સંતોષદાસ—અરે...ભાઈ લોભમાં લેવાયા.

મહાજન—લોભમાં લેવાયા ત્યારે સંતોષી શાના ?

પુજારી—નામ તો સંતોષદાસ ખરૂ, તે કાંઇ ફરી જાય તેમ છે ? હવે તો પોતે પણ વહેપારમાં કુશળ થયા હશે !

સંતોષદાસ—બસ ભાઇ બસ ! તમે મારા વખાણ કરો છો ને અને કાંઇ કાંઈ કાંઇ થઇ જાય છે !

પુજારી—કશુ મન ઉપર લાવવું નહિં. હવે તો પ્રભુ ભજન કરો !

દુહો—લોભ દુઃખનું મુળ છે, લોભે ઉંડે લ્હાય,
જો રટીએ શ્રી રામ તો, સઘળું દુઃખ શમાય,

રાજા—વાહ ! વાતતો ઘણી સારી ! લોભીઆને તો ભડકે અગ્નિ લાગે ?

રાણી—આવી લૌકીક દંતકથાઓની વાતોથી લોભીઆ સંતોષી થતા નથી.

પ્રધાન—નિરંતરનો ઉપદેશ કોકને કોકવાર લાગી જાય !

રાજા—મહાત્માતો ફરતા સારા, માટે અહીંથી તો રજાજ આપો ! વળી બીજી જગાએ જઇને ઉપદેશ કરશે !

રાણી—સત પુરૂષોને એક જગાએ રહેવાનું કહ્યુંજ નથી,

પ્રધાન—વાત તો ખરી, સાધુ તો રમતાજ ભલા ?

રાજા—જાઓ જઇને કહી દો કે એકદમ ચાલ્યા જાએ !

રાણી—પાણી પીવા પણ ન ઉભા રહે એટલી સત્તા બજાવજો!...

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા ! હું જાઉં છું.

રાજા—વિદાય કરીને મને ખબર આપજો!

પ્રધાન—બહુ સારૂ મહારાજ.

રાણી—આપણા રાજની સરહદની બહાર પહોંચાડવાના છે !

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા!

અહીં મેંનાવતી તથા મહાત્મા ખુલ્લા બાગમાં બેઠાં છે, ત્યાં પ્રધાનજી આવ્યા આ દે...શ,ગુરૂજી!

જાળંધર—આ દે...શ, અલક નિરંજન બચ્ચા ખુશ રહો! કહાસે આતે હો?

મેંનાવતી—મહારાજ, એ આ રાજના સુજ્ઞ પ્રધાન છે. એમને રાજાએ મોકલ્યા હોય એમ લાગે છે,

પ્રધાન—હા એમજ છે! મને રાજાએજ મોકલ્યો.

જાળંધર—બોલો કયા કહેનકા હય?

પ્રધાન—હવે આપને અહીંઆં આવ્યે ઘણો વખત થયો માટે પધારી જાઓ તો સારૂ?

જાળંધર—સબબ! હમારે રહેનેસે રાજાકુ કયા હરકત આઇ?

પ્રધાન—આપ સત મહાત્માને અપમાન કરીને કાઢવા પડે તે કરતાં માન ભેર જાઓ તો સારી વાત છે।

જાળંધરનાથ—જાના ન જાના હમારા દીલકી બાત હે! હમારા કોઇ રાજા નહિ, હમ સબકે રાજા હે! હમારા હે રાજા અલકનિરંજનનાથ.

પ્રધાન—સમજીને ચાલવા માંડો! નહિતો પરિણામ માઠાં આવશે!

જાળંધર—આને દો; જબ દેખ લે ગે!

[પ્રધાન] રાગ; ગિતી.

રીઝી [1]રસ્તો, કાપો, [2]પગલાં માપો છોડી દયો આ દેશ,
રૂઠા રાજા રૂઠયા, ડરવા દે નહિ પહોંચાડે [3]પેશ.

[કર્તા] પ્રધાને જેટલા વચન મહારાજને કહ્યા તેટલાં સાંભળીને, મેંનાવતી ભયભીત અને ક્રોધાયમાન થઇ ગયાં, પણ ધિરેથી પ્રધાનના સન્મુખ બોલ્યાં.

[મેંનાવતી] રાગ. ગિતી.

હાથ કશુ ના આવ્યું, ખાતે ખોળ્યાં માતાના [4]ચાંદાં,
માતુને સંતાપી, ગોપી ચદન કેમ કાઢે [5]કાંદા.

---

૧ રસ્તો કાપવો–જતા રહેવું, એક જગા છોડીને બીજી જગાએ જવું. ૨ પગલાં માપો–ઝટ ચાલવા માંડો; એકદમ જાઓ, તાબડતોબ ખસી જાઓ. ૩ પેશ પહોંચાડવું–રેહ પહોંચાડવું, અનીતિ હેરાન કરવું. ૪ ચાંદાં–છીદ્ર, છાંના કુલક્ષણ. ૫ કાંદા કાઢવા–ભાર ન કાઢવો; લાગ સમજીને કામ કરતાં ગેરલાભ થઇ જવો, સવળુ કરતાં અવળું પડવું, તત્સાર ન જડવો.

પ્રધાન—આમાં આપને બોલવાનું પ્રયોજન સમજાતુ નથી.

મેંનાવતી—શા માટે નહિ, જાળંધરનાથ જેવા મહાત્માને કઠ્ઠરૂપ શબ્દ કહીને તેમનું અપમાન કરાવી દેશપાર કરે તે મારાથી કેમ જોયુ જાય ! પ્રધાનજી આમાં તમારે પણ ઉંડો વિચાર કરવાનો છે. રાજાના વચને વચને ચાલ્યા કરવાનું નથી; વિશેષમાં રાણી સત્યવતી જે જે કહે છે તેજ રાજા કરે છે, તેને કોઇ પણ રીતે મહાત્માઓને અહીંથી દુર કરવાની મરજી છે.

પ્રધાન—તે તો સત્ય છે માજી. મને અહીં મોકલતી વખત તેમનું પણ બોલવું થયું હતુ. હવે શું કરવુ, આપણો બીજો ઉપાય નથી, મહારાજને અહીંથી દુર નહિ કરીએ ત્યા સુધી રાજા જંપીને બેસશે નહિ. રાણી તેમને જંપીને બેસવા દેશે નહિ તેમ તમને પણ એકે દીવસ મહારાજનાં દર્શન કર્યા વિના ગમશે નહિ, અને નગર વાસીઓ નિંદા કર્યા વિના રહેશે નહિ. એ બધુ જોખમ ભરેલુ છે. આખર સંત મહાત્માને કડું કલંક લઇને જવુ પડે તે કરતાં, આબરૂ ભેર જાય તો ઘણી સારી વાત છે. દાલમા વિદાયગિરિ થાય તો હુ, રાજસી ઠાઠથી સ્વારી ચઢાવી થોડે સુધી વળાવી આવું.

સુરા અને ડાહ્યા પ્રધાનનુ બોલવુ, ચતુર મેનાવતી સમજી ગઇ. પ્રધાને અક્કલ તો ખુબ વાપરી. "સાપ મરે નહિ, ને લાકડી ભાગે નહિ" જાઓ કહેવું નહિ, ને રહેવા દેવા નહિં. પ્રધાનની મરજી એવી છે કે, મહારાજને દેશપાર તો કરવાજ પણ મેનાવતીને ન ખોટુ લગાડાય ત્યા સુધી ઠીક.

(મેંનાવતી) રાગ; મારો ઓશીઆળો અવતાર. (આમેરુ)

રે છો શાણા [1]પુર પ્રધાન, હદ બહાર શાને આવો;
હદ બહાર શાને આવો, તમે પુરપતી સમજાવો. રે છો શાણા
સંત પુરુષ સર્વેશ્વર જેવા, માટે ચિત્તમાં લ્હાવો,
રાજ્ય સકળનું રૂડુ ઇચ્છો, શાણા શીદ સતાવો. રે છો શાણા. ૧
ડાહ્યો ડમરો ગોપીચંદન, છકી ગયો શુ છતથી,
સુન સુન થઇ સાંખી રહી છું, મહાન પુરૂષના મતથી. રે છો શાણા. ૨
આંખે ઝીણું ઝીણું ઝાંખે, અબળાના [2]અંજનથી,
વગર વતાવ્યો હળકી ઉઠે, ગોરીના [3]ગંજનથી. રે છો શાણા. ૩
તત્વ સાર તે સમજે, રાખી રામાને [4]રંજન;

૧ પુર-નગર. ૨ અંજન-ભુરકી, ભેદ; મોહિની. ૩ ગંજન-ત્રાસ; રોફ, દબદબો. ૪ રંજન-રાજી, ખુશી.

[1]ખરી વસ્તુની ખબર પડી નહિ, ખર બનીઓ [2]ખંજન. રે છો શાણુ. ૪
[3]જગ જ્યોતીને ઝાંખો કરવા, ફાળ ભરી કેમ ફાવો;
અવળી આફત આવી પડતાં, દૈવ્ય શુણે નહિ દાવો. રે છો શાણા. ૫
ઘર પુછીને [4]ગંગા આવી; લઇ શકે જો લ્હાવો;
પળમાં પાછી વળતી દેખી, [5]પુર થશે પસ્તાવો. રે છો શાણા. ૬

[**કર્તા**] માતા મેંનાવતીનાં વચન સાંભળીને પ્રધાન ત્યાંથી પાછો ફરી રાજા રાણી પાસે આવ્યો. જ્યાં રાજા ગોપિચંદ્ર વિલાસ ભોવનમાં આનંદ કરી રહ્યો છે, સત્યવતીના હસતા મુખાર્વિંદ સામું જોઇ રહ્યો છે. પાન સોપારી લવિંગ ઇલાયચી સાથે મુખવાસ કરી રહ્યો છે. રાણી સત્યવતીના પુરા પ્રેમમાં ડુબકીઓ ખાઇ રહ્યો છે. જેણે આવી ઉભેલા પ્રધાનને બે ઘડી સુધી તો દીઠો નહિં, બાદ બે ઘડી સુધી ઓળખ્યો નહિં છેવટ બે ઘડી સુધી બોલાવ્યો નહિ, ત્યારે રાણી સત્યવતીએ કહ્યું કે, કેમ આજ પ્રધાનજીની તરફ નજર પણ કરતા નથી ?

રાજા—શું નજર કરવી છે, જે કામ બતાવ્યું હતુ તે કરીનેજ આવ્યા હશે ! કેમ પ્રધાનજી ?

પ્રધાન—નાજી, માતાજી વચમાં આડાં આવે છે.

રાણી—પુત્રની સુકિર્તીને લાંચ્છન લગાડનારી માતાઓને શું કરવું જોઇએ !સાધુને વિદાયગિરી મળે છે તેમાં એમનુ શું જતુ રહે છે !

પ્રધાન—તેનો જવાબ મારાથી ન દઇ શકાય, તેતો અમારાં માતાજી કહેવાય ! જે રાજાનાં માતાજી !

સત્યવતી—તેતો ખરૂ છે, પણ આમાં માતાજીએ સમજવું જોઇએ.

રાજા—હું પડે જાઉ છું. અને સર્વને સમજાવું છું.

(કવિ) **રાગ; ગિતી.**

કપી રાજા કોપીઓ, ચમકી પાડી ચીસ;
સિંહ સમો ત્યાં આવીઓ, હૃદય ચઢાવી રીસ.

તલપતો અને તાડુકતો રાજા ગોપિચંદ્રને આવતો જોઇ મેંનાવતી ભય પામી ગયાં. અરેરેરે, આ અવિચારી બાળક ક્રોધના આવેશમાં ,કાંઇક

---

૧ ખરી વસ્તુ-ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન; તત્વ સાર. ૨ ખંજન-એક જાતનું પક્ષી છે, જેની પુંછડી, શરીરના જેવડી ઉભી અને હાલતી હોય છે. ૩ જગ જ્યોતી-સુર્યનારાયણ. ૪ ગંગા-સતસંગ રૂપી ગંગા, અહીં જાળંધરનાથની પધરામણી. ૫ પુર-પુરણ; સંપુરણ.

અવળુ કરી બેસશે, હવે કેમ કરવું, રાજાના હાથ ઝલાય નહિ, મહાત્માના મુસ્તક ઉપર આડા હાથ રખાય નહિ, હે પરમેશ્વર હવે શુ થશે! હે જોગી જાળંધરનાથ! તમોએ જોગી હઠ કરી મારૂં કહેવું સાન્યું નહિ. અને આ દુઃખ આપ્યું.

જાળંધરનાથ—યાદ કર અલક નિરંજનકુ; કયા કરને વાલા હે વો *અળસીઆ. હજાર હાથકા ધણી જીસકી રક્ષા કરતા હે ઇસકુ તિલોકમાં કોન મારને વાલા હે; ઔર જીસ વખ્ત; વો હજાર હાથકા ધણી મારને તૈયાર હોતા હે ઇસ વખ્ત, દો હાથ વાલે લાખ આદમી જમા કરો મગર રક્ષા નહિ હો શક્તિ હે! ઇસ ખાસતે ડરો મત! અલક નિરંજન નામ, જપો સૌ અલક નિરંજન નામ!

મેંનાવતી—અલક નિરંજન તો સદાય જપીએ છીએ પણ......

જાળંધરનાથ—પણ...કરકે કયુ રહે ગએ માઇ? પણ પણ મત કરો નારાયણકા નામકા દ્રઢ નિશ્ચય રખો! અલક નિરંજન ના...મ. જપો સૌ અલક નિરંજન ના...મ.

મેંનાવતી—જેમ ચ્યવન મુનીના ઉપર ઇંદ્રિ ક્રોધાયમાન થઇને આવ્યો હતો તેમ આજે આ ગોપિચંદ્ર આપના ઉપર તાહુકો કરતો ચાલ્યો આવે છે. આ દે...શ અલક નિરંજન.

[ગોપીચંદ્ર] રાગ; રે જારે જાજા! (સુધન્વા)

રે ઝાલો ઝાલો, જોગીડા તમો [૧]વાટ;
રે નહિતો ઘડીમાં ઘડાશે તમ [૨]ઘાટ.　　　રે ઝાલો ઝાલો!
વાટને ઝાલો જો હોય [૩]જીવની આશા,
લાજ લેવાશે, જોશે લોક તમાસા,
[૪]સાહસા, સાહસા, પધારો [૫]પુર પાટ.　　　રે નહિતો; રે ઝાલો. ૧
પ્રાણુને અંતે પાપી, [૬]દાંત પીસો છો;
રાજ [૭]રૂઠયાના સામા [૮]રંગડ રીસો છો,
નકટી નકટી, દીસો છો [૯]નાગા ટાટ.　　　રે નહિતો; રે ઝાલો. ૨

* અળસીયુ-ચોમાસામાં વરસાદ પડતાની સાથે લાખો પેદા થાય છે, અને પલક,વાર તડકો દેખાતા પ્રાણ છોડે છે-અલ્પજીવ.

૧ વાટ ઝાલવી રસ્તો પકડવો; ચાલવા માંડવું ૨ ઘાટ ઘડવો-વલે કરવી, માર મારવો, ૩ જીવની-જીવવાની ૪ સાહસા-તરત ઉતાવળા ૫ પુરપાટ-ઉતાવળા, તાબડતોબ ૬ દાંત પીસવા-દંતટઆ-કરવા, નાહક ક્રોધ કરવો ૭ રાજ રૂઠવા-રાજા ક્રોધાયમાન થવા ૮ રંગડ-વિષયા ગકત, કામી ૯ નાગા ટાટ લાજ વગરના, લંપટ

એકદમ ! મારા રાજની સરહદ છોડી દો ?

મેંનાવતી—(હીમ્મત ભીડીને) ગોપિચંદ્ર હદ થઇ ગઇ; સતપુરૂષોનું અપમાન એ આપણા ઉચ્ચ કુળને છાજતું નથી !

ગોપિચંદ્ર—વિધવા સ્ત્રિયોને એકાન્ત જગામાં સાધુનો સંગ, એ આપણા કુળને કયારે છાજે છે ?

[**મેંનાવતી**] રાગ; દોહરો.

બહુ શુ બકવું બાળકા; છકવું શાંને છેક;
[1]નાગા નકિક નાંખશે, વગર [2]વન્હિનો શેક.

ગોપિચંદ્ર—એમના શેક નાખતાં પહેલા તો હું બાળીને ખાખ કરાવીશ. આ મોટા જોગડાને દટાવી દો ! બાકીના બીજાને દેશપાર કરી દો ! (ગોપિચંદ્ર વિદાય.)

મેંનાવતી—(પછાડ ખાઇને) અરરરરર ! હે પ્રભૂ ! (પ્રધાન દટાવી દેવા ખાડો ખોદાવા લાગ્યો તેને મેંનાવતી કહે છે.)

રાગ; કાળી કંઠી તે સવા લાખની, સાજનીઆ લોકો !

રે મારી નવ નાંખો ! વિનવુ જોડીને [3]જોડ હાથ;
રે મારી નવ નાખો ! ૧
રે થઇ જાશે [4]શાખો ! જોગી એ જાળંધર નાથ,
રે થઇ જાશે શાખો ! ૨
રે ઉઘાડી આંખો ! નખ શીખ નિહાળી જુવો તુર,
રે ઉઘાડી આંખો ! ૩
રે પખીની પાંખો; ઉડાડે આકડાનાં તુર.
રે પખીની પાંખો ! ૪
રે ડર દીલમાં રાખો ! ચોળી નાંખીને કરે ચુર.
રે ડર દીલમા રાખો ! ૫
રે ભુંડુ નવ ભાંખો ભષ્મ ઉડાડે ભરપુર.
રે ભુંડુ નવ ભાખો ! ૬

કર્તા—મહાત્માના સિદ્ધિ બળનો ડર બતાવીને ધમકીના રૂપમાં કહેલાં મેંનાવતીનાં વાકય પ્રધાનના હૃદયમાં વાગાં, અને તે અંતકરણમાં ભયતો

---

૧ નાગા—જાળધરનાથ, ૨ વન્હિ—દેવતા, અગ્નિ. ૩ જોડ—બે. ૪ શાખો જુલમ. ૫ તુર—તેજ. ૬ પખીની પાખો—જેમ પંખી પાંખવડે આકડાનાં તુરને ઉડાડે છે તેમ સંતોના ક્રોધથી સઘળા સુખનો નાશ થશે

પામ્યો. મનમાં એમ ડર તો ખરોજ કે, સાધુ પુરૂષો કહે તે થઇ જાય, શ્રાપ દે તો લાગી જાય, એ લોકો સિદ્ધી બળવાળા હોય છે, એમની પાસે સાધનાની વિદ્યા હોય છે. હશે પણ આપણને શી હરકત છે, આપણે ક્યારે કાઢીએ છીએ કે કાઢી મુકાવીએ છીએ! કાઢી મુકનાર તો રાજા છે, આપણે તો ખુદના હુકમને માન આપવાનુ છે, પણ આ મેંનાવતીના મનને કાંઇ ન લાગે તેમ થાય તો સારૂ. હે માજી, મેનાવતી માતા, હુ શુ કરી શકુ? હુ તો ચીઠીનો ચાકર ઠર્યો; મારો શુ ઉપાય, સત હોય, મરત હોય, છેવટે આપણા પેટનો દીકરો હોય પણ હજુરતું ફરમાન થયું તેથી વિરૂદ્ધ કેમ થાય? મેનાવતી કહે છે. પ્રધાનજી તમે કરો તો બધુ થાય! તમે જુના અને વૃદ્ધ માણસ રહ્યા એટલે તમારૂ કહેવું કદાચ માન્ય થાય? પ્રધાન કહે માતાજી, તે તમારૂ કહેવું સત્ય છે, ઘણી વખતે એમ બને છે ખરૂ પણ આ બાબતમા મારી વાત કાને સાભળે એટલો પણ વિશ્વાસ મને નથી. મેનાવતી કહે છે, ત્યારે ડાહ્યા પ્રધાન, આજ તારી સત્યવતી રાણી છે, તેવી એકવાર હુ હતી કે નહિ! માટે મારૂ પણ થોડું રાખવુ પડે!

[પ્રધાન] રાગ; હરજી અરજી ઉર ધારો, (સૈરંધ્રિ)

માજી......માજી! માજી કેમ રાખુ રાજી?
તમ બાળક હાથે બા...જી.　　　૧

ચીઠી!! ચીઠી...ચીઠી! ચીઠીનો ચાકર કહાવું;
[1]પર મુખે પાન, કેમ ચાવુ!　　　૨

ભોળા......ભોળા! ભોળા ભૂપતને ભાવુ,
ગાએલુ ગાણું ગાવું,　　　૩

હાજી! હાજી...હાજી! હાજી કહી હુકમ ઉઠાવું,
[2]ખોળે લઇ ખાણું ખાવુ,　　　૪

સુડી......સુડી! સુડી વચ્ચે સોપારી;
, મુજ જીંદગી જોખમ કા...રી.　　　૫

---

૧ પર મુખે પાન કેમ ચાવુ-પારકે મોઢે પાન ચાવવાં એટલે આપણી મરજી પ્રમાણે સામાના હ્રદયમાથી કઢાવવું અગર આપણા ધારવા પ્રમાણે સામાના હાથે કરાવવું તે મુશ્કેલ છે. ૨ ખોળે ખાણુ ખાવું-ખાવાની પણ નવરાસ નહિ ધણીની એવી નોકરી કરવી કે જેમા ખાવાની પણ ફુરસદ ન મળે

છાનો...છાનો...[1]છાનો સંઘરવો સાપ;
[2]શીર સઘડી સરખો તા...પ. ૬

પુરપતને ! ! પુરપતને કેમ [3]પટાવું;
ઝટ ! જોગીરાજ દટાવું. આજી ! ! ૭

સેંનાવતી—હાંહાંહાં ! પ્રધાન જરા......

પ્રધાન—શુ જરા ! મારાથી રાજનની આજ્ઞાનો અનાદર નહિ થાય !

સેંનાવતી—આમાં અનાદર જરાય કરવાનો નથી.

રાગ; દોહરો.

(સેંનાવતી) છાના રાખો છળ કરી, [4]પુરો પુર પ્રધાન;
મહાન પુરૂષ નવ મારીએ, દઇએ જીવત દાન. ૧

ઘોડાની ઘોડારમાં, [5] ગોઝારો ગંભીર;
પુરો પુરણ પ્રેમથી, પંજર[6] પુરે [7]કીર, ૨

[8]પહેલી પળ સંભાળીને પ્રધાન રહો પરસંન;
પુરવ પુન્યથી પામવા, દીવ્ય પુરૂષ દર્શન. ૩

(પ્રધાન) જાણુ થએ ઝાઝા કરે, મારા શીર પર ઘાવ;
જોરે ઝાલી રાખવા, સાચા સોગન ખાવ ! ૪

(જાળંધર) જાળંધર કહે જુવતી, મત ચિન્તા કર સાત;
કરતા હરતા શ્રી હરી, તેજ ત્રિભુવન તાત. ૫

ફિકર મત કરો, ચિન્તા મત કરો, કરને દો જેસી ઇશ્વરકી મરજી ! અલક નિરંજન ! અલક નિરંજન નામ ! જપો સૌ અલક નિરંજન નામ ! (પોતાના માણસોને અવાજથી આજ્ઞા કરી) ચલે જાઓ ઇધરસે, રમતેઇ રહો બસ જંગલમેં ઘુમતેઈ રહો એક અલખ નિરંજનકા નામ, ભજતેઇ ચલે જાઓ ! જાળધરનાથની સાથેના સઘળા સાધુ ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયા ! પોતે પ્રધાનના ખોદાવરાવેલા ખાડામાં આ દે...શ કહીને ઉતરી પડયા. ઉપર પ્રધાને પથ્થરની છાટ મુકાવી, તેના ઉપર માટી પુરાવી દીધી. રાણી

૧ સાપ છાનો સંઘરી શકાય નહિ. ૨ માથાપર સઘડી તેનો તાપ ખમી શકાય નહિ. ૩ પટાવું,—ફોસલાવું, છેતર. ૪ પુરો-બંધ કરો, ૫ ગોઝારો-ઘરની ગલી કુંચીઓ. ૬ પંજર-પાંજરૂ ૭ કીર-પોપટ. ૮ આગલો વખત

મેંનાવતી આંસુ ખેરવતાં ઘેર આવ્યાં, ગુરૂ મહારાજને જમીનમાં દાટી દીધા, એ ચિતાર પોતાની આંખથી ખસ્યો નહિ. ખાવુ ભાવ્યું નહિ. આખી રાત નિન્દ્રા આવી નહિ. નિત્યના અભ્યાસ પ્રમાણે સવારના પહોરમાં મુખમાંથી શબ્દોનો ઉચ્ચાર થયો; આ દે...શ? તેજ વખતે જાણે જમીનમાથી કોઇ બોલતું હોય તેમ સામો ઉત્તર મળ્યો, આ દે...શ અલક નિરંજન. આ શબ્દ સાંભળી રાણી અચંબો પામી, અને ફરી બોલી. આ દે...શ અલક નિરંજન તેનો મોટે અવાજે જવાબ મળ્યો; આદે...શ અલકનિરંજન બેટા મેનાવતી? મેંનાવતી કહે હે ગુરૂ મહારાજ ક્યાં બોલ્યા? મને દર્શન આપો

જાળંધરનાથ—દર્શન કી કયા જરૂરત, આશીર બચન સેઇ આનંદ કરલે!

મેંનાવતી—ના પ્રભુ એકવાર દર્શન આપો!

જાળંધરનાથ—એક વખત દર્શન કરકે ત્રપ્તિ નહિ હોગી, ફીર માગણી કરેગી; ઇસ બાસ્તે ધીરજ રખ, ઔર ભજલે અલક નિરંજનકા નામ

મેંનાવતી—મહારાજ હું ફરીને માગણી નહિ કરૂ! મને એકજ વાર દર્શન આપો?

જાળંધરનાથ—ચલી આ બાગમાં! (મેંનાવતી બાગમા આવી બોલી, આ દે...શ તેજ વખતે જમીન ફાટી. માંહીથી જાળંધર જોગી, આદે...શ અલખ નિરજન કહીને બહાર આવ્યા. મેંનાવતીએ દંડવત્ પ્રણામ કરીને દર્શન કર્યાં; એટલે જોગી જમીનમાં સમાઇ ગયા.)

આ પ્રમાણે મેંનાવતી સવારના પહોરમાં ગુરૂનું સ્મરણ કરીને; ઇશ્વરનુ સ્તવન કરે છે. રાજા ગોપિચંદ પણ પોતે જે પ્રમાણે વરતતો હતો તેજ પ્રમાણે પોતાનીરીત ભાત રાખી વરત્યા કરે છે, પણ પોતાના દીલમાં બે બાબતોની ખટક લાગી રહે છે. એક તો જોગી લોકો કેવા હઠીલા હોય છે કે, છેવટે દટાઇ જવાનું કબુલ કર્યુ, પણ પોતાની હઠ ન છોડી, બીજુ ઉંટ મરી ગયુ એટલે તેના શરીરમાંથી શુ જતુ રહ્યું અને તે પ્રમાણે આપણે પણ કોક દિવસ મરવાનુ તો આવશેજ!

દીન પર દીન ગયા; માસ પર માસ ગયા, સારો દીવાળીનો દીવસ આવ્યો તેને બીજે દીવસે સુવસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરીને રાજા ગોપિચંદ, માતા મેંનાવતીની પાસે આશીર્વાદ લેવા આવ્યો. માતાના પગમાં પ્રણામ કર્યા, એટલે માતાએ આસીશ દીધી કે ઘણું જીવો દીકરા! ગોપિચંદ પાછો વળી ગયો. તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે મારી માતાના મનમા મારા ઉપર કોઇ પ્રકારનો રોષ નથી. આ ઉપરથી એમ સાબિત થાય છે કે, મારી માતાની

શુદ્ધ ભાવનાની પ્રેમ ભક્તિ હતી, અને સાધુ પણ પવિત્ર અને પ્રતાપી મુરતી હતા, મેં સાધુને દટાવી દીધા એ મોટી ભૂલ્ય છે, એમાં મે બંન્ને જણાંનો અપરાધ કર્યો છે. એકતો સતી મેંનાવતી માતાની પવિત્ર લાગણી દુઃખાવી તે, બીજુ જાળંધર જેવા જોગી રાજને દટાવી દીધા તે બે ભારે અપરાધ કર્યા છે, તેની ક્ષમા ઇશ્વર પાસે માગી મળે તેમ નથી. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા કરતાં દીવસ પર દીવસ જતા રહ્યા. જેમ જેમ મુલાકાત થતી ગઇ તેમ તેમ માતાનો દીનપર દીન વધતો દેખાતો પ્રેમ જોઇને, રાજા અતિશે વીમાસણ કરવા લાગ્યો; અરેરેરે, હવે માતાના કરેલા અપરાધની ક્ષમા કેવી રીતે માગુ; હવે તે દાટીને મારી નાંખેલા જોગીને કેવી રીતે બહાર કઢાવુ, દરેક માણસ સાહસ કામ કરીને પાછળ પશ્ચાત્તાપને પામે છે. કેટલીક વાર સ્ત્રિઓ દુઃખનું સાધન થઇ પડે છે.

મહાત્મા શ્રી જાળધરને જમીનમા દટાવી દીધ્યે લગભગ ચાર પાંચ વરસ વિત્યા ત્યાર પછી એક દિવસે રાજા રાણી વચ્ચે વાર્તા વિનોદ ચાલે છે; આનંદને ઉપજાવે તેવી વાતો કરતા કરતા, રાણી બોલ્યાં સ્વામીનાથ; આપની સાથે મારૂં લગ્ન થએ બરાબર આઠ વરસ કાલે પુરાં થશે.

રાજા—તમે તમારે વરસ ગણ્યા કરો! જેટલાં થયાં તેટલાં ખરાં! તેને કેમ કરવાં છે.

રાણી—સ્વામીનાથ; યાદ તો એટલા માટે આવે છે કે, હુ કેવી ભાગ્યશાળી કે મને આપ સરખા પતિ મળ્યા. આઠ વરસમાં આઠ ઘડી પણ એવી નથી આવી કે, આપનુ મન મારા પ્રત્યે ઉંચુ થયુ હોય અગર આપની અકૃપા થઇ હોય!

રાજા—રાણી, એ તમારા પોતાના સ્વભાવની વાત છે; તમો સાચા દીલથી મારી આજ્ઞા ઉઠાવો, અને સેવા કરો ત્યાં તેમ થવાનું કારણ ક્યાં રહ્યું?

રાણી—સત્ય કહો છો પ્રભુ! આપની વરસગાંઠ કાલેજ કે નહિ?

રાજા—હા હા કાલે કાલે! આવતી કાલેજ અખાત્રીજને દીવસે! અરે કોઇ હાજર!

સેવક—સરકાર; આજ્ઞા.

રાજા—જાઓ માતાજીને પૂછી આવો કે, કાલે ભાઇની વરસગાંઠ ખરી કે નહિ.

સેવક—જેવી આજ્ઞા. (સેવક માતાને પુછવા ગયા. ત્યાં જઇ મેંના-

વતીના ચરણમા પ્રણામ કરીને પુછે છે. માતાજી, સરકારે મને પુછવા મોકલ્યા છે કે મારી કાલે વરસગાઠ ખરી કે નહિ?

મેનાવતી—હા ભાઇ ખરી! અને વિશેષમા કહેજે કે, ચોવીસનુ વરસ ઉતરીને પચીસમું બેસશે. તારી જીદગીનો બીજો કલ્પ પુરો થાય છે. માટે બ્રાહ્મણને બોલાવી આશીરવાદ લઇ કાલે વિધીપુર્વક સ્નાન કરવુ અને ઉત્તમ પ્રકારનુ ભોજન જમવું. (બહુ સારૂ કહી સેવક વિદાય થયો, અને માતાજીના કહેલા શબ્દ રાજાધિરાજને સંભળાવી દીધા.

રાણી—પ્રભુ; માતાજીએ એમ કેમ કહાવ્યુ કે, બીજો કલ્પ પુરો થયો?

રાજા—આ હળાહળ કળીયુગમા ત્રણ વરસનો છોટો અને બાર વરસનો એક મોટો કલ્પ ગણાય છે.

રાણી—તેની મને સમજણ ન પડી?

રાજા—માણસને, કોઇ પણ જાતની કળાથી, હુન્નરથી, અગર વિદ્વતાથી સુકિર્તિ કે દ્રવ્ય પ્રાપ્ત થતુ હોય, તો તેનો મહિમા લગભગ એક હજાર દિવસ વિશેષ ખ્યાતીમા આવી જાય છે, એટલે આશરે ત્રણ વરસ! અને એથી વિશેષ ચાલે તો, બાર વરસ! એટલે મોટો કલ્પ થયો, બાર વરસ સુધી જેની એક ધારાએ સુકિર્તિ ચાલી તેના ઉપર ઇશ્વરની સંપુર્ણ કૃપા છે એમ માનવું. પણ આતો મારૂ જીવન, મને વરસ ચોવીસ પુરાં થયા. શુ મોટી વાત! એમા કાંઇ મહોત્સવ મનાય નહિ, રાજગાદી મળી છે તે વશ પરંપરાના વારસામા મળી છે, તેમાંય કાંઇ મારૂં પ્રાક્રમ નથી; માટે કાંઇ મહોત્સવ ઉજવવાની જરૂર નથી, છતા માતાજીની મન ઇચ્છાને પ્રસન્ન કરવાં માટે સ્નાન વિધી સંભાળી લઇશું.

રાણી—સ્વામી, કાલે સવારે તો હું જાતે આપને સ્નાન કરાવીશ!

રાજા—વારૂ; હુ પણ તેજ કહેવાનો હતો તેને માટે સઘળી તૈયારી કરજો.

અખાતીજને દિવસે સવારના પરોઢમા સત્યવતીએ નરમ કાચ જેવાજ આરસના પથ્થરના ચોકમા, રૂપાનો બાજઠ નખાવી દીધો, પાસે સોનાની કુંડીમાં, ગંગાજીનું શુદ્ધ નિર્મળ જળ નંખાવી દીધુ. તેમા વળી એક સોનાની ઝારી પણ મુકાવી દીધી, તેની પાસે રૂપાના એક પ્યાલામા સુગંધીદાર તેલ, બીજામાં અગર અને ચંદનની મેળવણી સહીત પીઠી, ત્રિજામાં ગોરસ, ચોથામા કુંકું અને પાચમામા ચોખા, વિગેરે સઘળી સાહિત્ય તૈયાર કરાવરાવી, રાણીએ રાજાને કહ્યું કે આપ તૈયારી કરો. પછી સવારના પરોઢનુ સારામા સારૂ ચોઘડીયુ વીતી જશે વચન સાંભળી રાજાજી મહેલમાથી નીચે ઉતરી, નિર્માણ કરેલી જગાએ આવીને ઉભા. પાછળથી સતી સત્યવતી સોળ શણગાર સજીને;

અષાડ માસના ઘેરાએલા વાદળથી. સુર્યનારાયણને આચ્છાદન થવાથી; નિપ-જતો ઘેરો વાદળી રંગ શોભે તેવાજ રંગનું અને વચ્ચે વચ્ચે સોનાના તારથી વીંધી નાખેલું અમુલ્ય અમ્બર પહેરીને ડાબા હાથ ઉપર નાથને પહેરાવવા માટે કસબની ફીનારીથી વણેલું કેશરી રંગનું પિતાંબર લઈને નીકળી. રાજાને પહેરવાનું પિતાંબર રૂપાની ખીંટી ઉપર ભેરવીને જેમ કોઇ ઇંદ્રાણી ઇંદ્રને સ્નાન કરાવા તૈયાર થઇ રહી હોય, તેમ શોભતી સત્યવતી રાજા ગોપિ-ચંદ્રને પ્રથમ મુસ્તક ઉપર, ચોખા, કંકું દહીં અને સુગંધીદાર પદાર્થો નાંખી શરીરે તેલ મરદન કરવા લાગી. સવારના પહોરમાં ઉગતા સૂર્યનારાયણનાં પડતાં કીરણોથી વધી ગએલી શોભાને જોતાં, રાજમાતા મેંનાવતી બારીએ બેઠાં છે.

જેટલી ઉંમરે પોતાના સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયા છે તેટલીજ ઉમ્મરમાં આવેલા, રૂપે રંગે અને શરીરે પોતાના સ્વામીના સરખાજ દેખાતા પોતાના પુત્રને જોઇને; તુરત પોતાના સ્વામી યાદ આવ્યા. તેની સાથે અંતઃકરણમા ઘેરાએલી; અને ઘણા વરસથી દબાએલી વાસનાઓ ખડી થઈ. પોતે પર-ણીને આવ્યા ત્યાથી તે સ્વામી સ્વર્ગવાસ થયા ત્યાં સુધીના દીવસે દીવસ, પતીના બોલેલા બોલે બોલ, તથા સ્વામીએ લડાવેલાં લાડ સંભારીને હૈયુ ભરાઇ આવવાથી; રાત્રીએ આવી ગએલા વરસાદનું ઝાડમાં ભરાએલું પાણી જેમ સવારના સેજ પવનથી ધીમે ધીમે ટપક થતું જાય તેમ, આંખમાંથી આસુ ખેરવવા લાગ્યાં. આંખમાંથી પડતાં આંસુ પવન લાગવાથી ઠંડાં હીમ જેવા થઇને પૃથ્વિ ઉપર પડવા લાગ્યાં. તેમાંના એક બે છાંટા રાજાના શરીર ઉપર પડયા, તેજ વખતે રાજા વિચારમાં ગુમ થઇ ગયા, આ વરસાદનો છાંટો કયાંથી પડયો. ચોમાસાનો દીવસ નથી, વાદળનો ઘેરાવ નથી, વીજળીનો ચમકાર નથી, ત્યારે વરસાદનું ફોરૂં પડયું કયાથી ! આમ તેમ આડી અવળી નજર કરતા કાંઇ માલમ ન પડયું એટલામાં તો રાણીની આજ્ઞાથી દાસીઓ જળ રેડવા લાગી, એટલે સત્યવતી સ્વામીને નવરાવવા લાગી. નાહી રહ્યા પછી કોરાં વસ્ત્રથી શરીરને સ્વચ્છ કરી પિતાંમ્બર પહેરવા માટે ઉઠવાની તૈયારી કરે છે તે વખતે વળી પાણીનું ટપકુ પડયું. ત્યારે ધારીને જોતાં માલમ પડયું કે, માતા મેનાવતી રૂદન કરે છે. અરરર આ શુ, આજે મારી વરસગાંઠ! આજે તો માતાને અતી હર્ષ હોવો જોઇએ તેને બદલે રૂદન કેમ !

શંકાયુક્ત થએલો રાજા ગોપિચંદ્ર બાજઠ ઉપરથી ઉઠી માતાની સનમુખ જઇ ઉભો રહ્યો, અને નમ્ર વચનથી પુછવા લાગ્યો, હે માતાજી,

આજે હર્ષને બદલે શોક કરવો પડે છે ? આંખમાંથી આંસુ કેમ ઝરે છે ? રાજાએ ઘણું ઘણુ પુછ્યુ, પણ મેનાવતીએ ઉત્તર ન આપ્યો અને વિશેષ રોવા લાગ્યાં. ત્યારે રાજા અતી ગભરાયો. કે નક્કી માજીનુ કોઇએ બરાબર હૃદય દુઃખાવ્યુ છે, માતાજી મારા સમ છે તમે સાચે સાચુ કહો, તમારો આત્મા કોણે દુભાવ્યો ?

(ગોપિચંદ્ર) રાગ; આનિતી અહેલે આલો મારા સમ, (મુક્કાલશા).

માતજી મને કહોને મારા સમ ? (૨)
મારા જીવ તણુ જોખમ. માતાજી.
મન શુ મુઝાઓ, મારા સમ, બળતુ બુઝાવો, મારા સમ !
હુ ગુણ હીણને શી ગમ ! માતાજી.
આંસુ ઝરતાં આંખથી, રોષે કરો રૂદન;
ઝેર થશે મને ઝાંખતાં, જળ ફળ અન ભોજન. માતાજી. ૧
છળથી બળથી છેતરી, દુષ્ટે આપ્યુ દુઃખ,
કટાર ઘાલી કંઠમા, મરડી નાંખુ મુખ. માતાજી. ૨
જીભ કપાવું કારમી, કહે કોઇ કડવો બોલ;
*ખરને ખર બેસારતા ઢમકે વાગે ઢોલ. માતાજી. ૩

મેંનાવતી—જેના ઉપર સુગંધીદાર પદાર્થોનું સેવન થઇ રહ્યુ છે. તેલનું મર્દન થઇ રહ્યુ છે, તે કાયા પોતાની નથી, તેમ તેમાથી કદી કસ્તુરી મહેકવાની નથી, માટે હે દીકરા; મને તે સબંધી વિચાર આવ્યા. હાલ તારી જેટલી ઉમ્મર છે તેટલીજ ઉમ્મરે તારા પિતા સ્વર્ગવાસ થયા હતા, તેમની તારા જેવી દીવ્ય દેહ હતી તે પણ માટીમાં માટી મળી ગઈ. આ તારી કાયા પણ બળીને ખાખ થઇ જશે માટે તેને અમર કરી લે ! આગળ ભવિષ્યના વિચાર કરીને મને ઓછુ આવ્યુ છે.

ગોપિચંદ્ર—માતાજી; તે કાયા અમર થાય તેવો ઉપાય બતાવો !

મેંનાવતી—તે ઉપાય આપણા હાથમાં ન હોય, તેતો કોઇ સંત મહાત્મા જાણે.

ગોપિચંદ્ર—જરૂર હુ દુર્ભાગી તો ખરો !

મેનાવતી—તમે તો ભાગ્યવાન છો દીકરા ! રાજપાટના ધણી છો; મારી સુપાત્ર એવી સત્યવતીના સ્વામી છો.

* તમને દુઃખ આપ્યુ હોય તેને ગધેડે બેસારી આગળ ઢોલ વગડાવી દેશ પાર કરૂ.

ગોપિચંદ—તમારૂ કહેવું યથાર્થ છે માતાજી, શરીર સંપત્તી સારી હોય, ભોજનની સદા તૈયારી હોય, અને સુઘડ નૌતમ નારી હોય તે પુરૂષ ભાગ્યવાન ગણાય તો ખરો ! પણ...જાળધર જેવા જોગીરાજને ન દટાવી દીધા હોત તો હુ પુરણ ભાગ્યશાળી થવા પામત.

મેંનાવતી—સત્ય છે દીકરા !

ગોપિચંદ—હવે જાળંધરનાથ જેવા બીજા જોગી આ જગતમા હોય તો શોધી શરણે જઇ આ કાયાને અમર કરવાના ઉપાય માગુ !

મેંનાવતી—તેજ જાળંધરનાથની શરણે જઇ, અમર થાઓ !

(મેંનાવતી) રાગ; સેવક તમારો હું સુંદરી (સેરઠિ.)

અમર કરી લે તારા અંગને.
કાચી કાયા પડે [1]ઠારમી, કાચો કુંભનો [2]ઘટજી;
[3]કાડામા કંકણ કાચનુ, પડતાં ફુટી જાય [4]ફટજી. અમર. ૧
પરપોટો જેવો પાણીનો, ફુટે પવનથી [5]પટજી,
કાળ રહ્યો શીર કોપીને, ઝાલી ઝડપી લે ઝટજી. અમર. ૨
મારી શકે કોણ મ્હોતને, ચીત્તમા ચેતી લે [6]ચટજી.
[7]મગર ગળે જેમ મચ્છને, કાયા ગળી જાય [8]ગટજી. અમર. ૩
ચડપ થશે તારે ચાલવું, મુકી વહેવાર [9]વટજી;
જીવન દોરી જીવની, કાપી નાંખશે [10]કટજી. અમર. ૪
કાળ ગતી અતી [11]આકરી, નિત નિત આવે [12]નિકટજી;
સામાન સજી લે તારા સુખનો, વાંસે વેળા [13]વિકટજી અમર. ૫
[14]વર્ણ લખ્યા જે વિધાત્રિયે, [15]વળતી નહિ વધટજી;
[16]વિપળનો વાંધો પડે નહિ, ખાલી શી ખટખટજી. અમર. ૬

---

૧ ઠારમી=ઓચિંતી. ૨ ઘટ=ઘડો. ૩ કાડુ=હાથના પોંચાની ઉપરનો ભાગ. ૪ ફટ=એકદમ, તરત ૫ પટ=તરત, અડતાં પહેલા, કોઇ પણ સાધનનો ફટકો લાગ્યા. પહેલાં. ૬ ચટ=જલ્દી, ઉતાવળું, ૭ મગર=મઘર, એક જાતનું પાણીમાં રહેનારૂ જબરૂ પ્રાણી, મચ્છનો અહાર કરનારૂ વિકરાળ પ્રાણી. ૮ ગટ=ઝડપથી, ચાવ્યા વિના પેટમાં ઉતારી જવું. ૯ વટ=વહેપાર, રોજગારે આબરૂ, વક્કર ૧૦ કટ=અવાજ વગર કડકા કરી નાંખવા ઝડપથી, તરત. ૧૧ આકરી=ઉતાવળી ૧૨ નિકટ=પાસે ૧૩ વિકટ=દુઃખની ભરેલી, સહન ન થાય તેવી, ઓળંગી ન શકાય તેવી ૧૪ વર્ણ=અક્ષર ૧૫ વળતી=ફરી, પછીથી ૧૬ વિપળ=એક પળનો સાઠસો ભાગ.

[ગોપિચંદ્ર] રાગ; અહો દીલદાર, જરી દેદાર;

જાગો જોગીરાય; વખત વીતી જાય; પુછુ લાગી પાય; [1]પાળકને;
પુછુ લાગી પાય; પાળકને; પુછુ લાગી પાય પાળકને. જાગો.

અતી [2]ઉખની; અતી [3]ભૂખની, અતી [4]કુખની, અતી [5]દુઃખની,
કહી કેમ જાય; અતીશય લ્હાય; બતાવો ઉપાય આળકને. જાગો.

આ કાયા અમ્મર કરો; કદી કાળ નવ ખાય;
જુગ જુગ જીવન [6]જાગતુ, [7]જરા મરણ ભય જાય. જાગો. ૧

શુ થાશે શું થઇ ગયું, સમ અતી સુઝાય;
શશય ટાળો સેજમાં, તો બળતુ [8]બુઝાય. જાગો. ૨

ખાંતે કાયા ખાઇ ગયો, કોટી વખતે કાળ;
એ પીડા અળગી કરો, પુરણ પરમ કૃપાળ. જાગો. ૩

વાર વાર વિનતી કરૂ, સદા કરો કલ્યાણ;
પાર ઉતારો પ્રેમથી, [9]વમળ પડેલું વહાણ. જાગો. ૪

સદ વિદ્યા સત સંગને, સત્ય એજ સતસાર;
શરણું શ્રી ઘનસ્યામનું, જુગમાં જય જય કાર. જાગી. ૫

[જાળંધરનાથ] રાગ લાવણી !

રે ભજ અલખ નિરંજન નામ, રે ભજ અલખ નિરંજન નામજી...
કાયા કાચકી પુતલી સબ દેખ રહી સસાર; રે સબ...
કોઇ દીન ઠોકર ખાય કે, એક પલમે' હોવે પાર. રે ભજ ! ૧

જીવ ઉડકે જાયગા, સબ [10]બારા હોગા બધ, રે સબ...
દસોં ઇંદ્રયો દેખ પડેગી, સહજ સમજ જા અંધ. રે ભજ ! ૨

જીવ જોસમે જાયગા, જો ઇશ્વર કેરા અશ; રે જો...
માન સરોવર છાંડકે, જ્યું ઉડે જોસમે' હંસ. રે ભજ ! ૩
સહજ સુર્યકે તાપસે, ઝટ ઉડે [11]ઓસકા નીરરે ઝટ......
ઝાંખેસે' કાઇ ના જડે, જ્યું જલમે લાખ [12]લકીર. રે ભજ ! ૪

---

૧ પાળક-પાળનાર; હીત ઇચ્છનાર. ૨ ઉખ-આશા, ઇચ્છા. ૩ ભુખ-તુષ્ના, લાલસા. ૪ કુખ-જન્મ ગર્ભવાસ. ૫ દુઃખ-મરણ, પીડા, સંકટ. ૬ જાગતુ-આબાદ. ૭ જરા-ઘડપણ. ૮ બુઝાય-હોલાય. ૯ વમળ-પાણીમાં વળતી ભમરીઓ, જેમાં સારો તરનાર પણ ગોતુ ખાઇ જાય; અને જેમાં આવેલું વહાણ પણ ચકરી ખાઇ જાય. ૧૦ બાર-ઇદ્રીઓના દશે દ્વાર, કાંણાં. ૧૧ આસ-ઝાકળ. ૧૨ લકીર-લીટી.

કોટી કાયા કહાં ચલી ગઇ, ચલ ગયે [1]બાવન વીર, રે બાવન...
ચાર જુગમેં ચલ રહે હે, પેગંબર ઓર [2]પીર.	રે ભજ । ૫

જીવ ચલેકી સગ ચલે; ભાઇ રૂપ ગુણ ઓર નામ, રે ભાઇ...
કાયા હો જાય [3]કોશટા, ઇસકા કુછ નહિ આવે કામ,	રે ભજ । ૬

જમડા જીવ લે જાયગા, ભાઇ સબ કોઈ પુરે સાખ, રે ભાઇ...
કાયા નહિ કછુ કામકી, પીર જલકે હોવે ખાખ.	રે ભજ । ૭

નહિ કંચન નહિ કસ્તુરી, માંહી મંન મચાવત [4]ધંધ, રે માંહી...
દસોં દ્વારકું દેખ લો, બહુ બુરી બાસ દુરગંધ.	રે ભજ । ૮

જીવ ચલેગા [5]ચોંપસે, જ્યું બીજલીકા ચમકાર; રે જ્યું.
પવન [6]પેરકા [7]બજ રહા હે, ઝાંઝરકા ઝમકાર.	રે ભજ । ૯

જબ લગ [8]દીપક[9]જલ રહા હે, તબ લગ [10]પેર પુજાય; રે ભાઇ.
આ ગઈ [11]આભડછેટમેં, જબ પવને દીપ બુજાય.	રે ભજ । ૧૦

ખાલી ખટખટ ખટ ખટી, મત મનસે માયા છોડ, રે મત.
[12]વેઠે વેળુ પીસતી, વો ફોગટ માથાફોડ.	રે ભજ । ૧૧

[13]શશી બીના કયા [14]શરવરી, ઓર દીપક બીન કયા ધામ; રે ભાઈ.
કંથ બીના કયા કામની, ઓર, પુન્ય બીના કયા દામ.	રે ભજ । ૧૨

પલ પલ [15]બુદ બુદ બહોતસે, વો ફટફટ જાવે ફુટ, રે વો;
આખી [16]આલમ આંખમેં, હે [17]ઘડી કાલકા [18]ઘુટ.	રે ભજ । ૧૩

સર્પ ઉતારે [19]કંચુકી, યું જીવ સરક સટ જાય, રે યુ......
રહેગી કાચ [20]કથીરકી, નહિ તીન કોડીકી કાયા.	રે ભજ । ૧૪

---

૧ બાવનવીર-શુરા, બહાદુર, ૨ પીર-ઓલીઆ, ખુદાના વલી, ૩ કોશેટા-રેશમ બનાવનાર કીડાને રહેવાનું ખોખું. ૪ ધંધ-આનંદ, મોજ. ૫ ચોંપ-જલદી, ઉતાવળું. ૬ પેર-પગ ૭ બજ રહા-વાગી રહ્યું ૮ દીપક-જ્યોતી રૂપે ભગવાન. ૯ જલ રહા-પ્રકાશ આપી રહ્યો છે, તેજ આપી રહ્યો છે. ૧૦ પેર-પગ. ૧૧ આભડછેટ-જેને અડવાથી અપવિત્ર થવાય, નહાવું પડે. ૧૨ વેઠે વેળુ દળવી-વૃથા મહેનત કરવી, મફત વેતરું કરવું. ૧૩ શશી-ચંદ્રમા. ૧૪ શરવરી-રાત્રી ૧૫ બુદબુદ-પરપોટા. ૧૬ આલમ-દુનિયા ૧૭ ઘડી=પલક. ૧૮ ઘુંટ-ઘુટડો, કોળીઓ. ૧૯ કંચુકી-કાંચળી. ૨૦ કથીર-પીતળ.

[ગોપિચંદ] રાગ; અહો દીલદાર, જરી દેદાર;

જાગો જોગીરાય; વખત વીતી જાય: પુછુ લાગી પાય; [1]પાળકને;
પુછુ લાગી પાય; પાળકને, પુછુ લાગી પાય પાળકને. જાગો.

અતી [2]દુખની· અતી [3]સૂખની, અતી [4]કુખની, અતી [5]દુઃખની,
કહી કેમ જાય: અતીશય લ્હાય; બતાવો ઉપાય બાળકને. જાગો.

આ કાયા અસ્થર કહે; કહી કાળ નવ ખાય;
જુગ જુગ ઉપત [6]જગતુ, [7]જરા મરણ ભય જાય. જાગો. ૧

શુ થાશે શું થઇ ગયું, સ્મ્ર અતી મુઝાય;
રાશય ટાળો સેજમાં, તો બગતુ [8]બુઝાય. જાગો. ૨

ખાતે કાયા ખાઇ ગયો, કોટી વખતે કાળ;
એ પીડા અળગી કરો, પુરણ પરમ કૃપાળ. જાગો. ૩

વાર વાર વિનતી કરૂ, સદા કરો કલ્યાણ:
બાળ કિતારો પ્રેમથી, [9]વમળ પડેલુ વહાણ. જાગો. ૪

સદ વિદ્યા સત સંગતે, સત્ય એજ સનસાર;
શરણું શ્રી ઘનસ્યામનું, જુગમાં જય જય કાર. જાગો. ૫

સત્ય કહાં સંસારમેં, સબ ચલતા [1]પોલમ પોલ; રે સબ...
મનકી મનમેં રહે ગઇ, કહા[2]ઢોર બજાવત ઢોલ. રે ભજ ! ૧૫
સુકૃત સારે સંગ ચલે, ઓર દે દરવાજા ખોલ; રે ભાઇ.
સહો શિખ સબ સંતકી, ફીર તનમેં કરજા તોલ. રે ભજ ! ૧૬
તનમનને ધનકુ ત્યાગ લ્યો, ભાઇ હૈએ રખલો હામ; રે ભાઇ.
[3]શેલી શ્રીંગી શીર ધરો; ઓર હરદમ લો હરનામ; રે ભજ ! ૧૭
[4]જીકર ફિકરકું ફેંક કુવેમેં, [5]વાઢ વરત ઓર ડોલ; રે ભાઇ.
રામ રટણ કર રાગસે, બસ રખ ! બાપુકા બોલ. રે ભજ ! ૧૮

(**ક્તી**) મહાત્મા જાળંધર જોગી મહારાજના મુખમાંથી ખરતા, મોતી રૂપ શબ્દના દાણે દાણા વીણી વીણીને લીધા. તેનો હાથે હાર ગુંથી હૈયામાં ધારણ કરી લીધો, થોડી વાર સુધી જોગી જાળંધરનાથની મુખમુદ્રાના સામું જોઇ રહી, પછી પગમાં પડી રાજા ગોપિચંદ્ર બોલ્યા. હે મહારાજ આજે આ મારૂં જીવન સફળ કર્યું, મને નરકના દ્વારમાંથી પાછો તાણી લીધો; તમે મારા ઉપર અપકારને બદલે ઉપકાર કર્યો. હું આપનો અપરાધી આપના અપરાધમાંથી ક્યારે મુક્ત થઇશ. હવે મને આપની પ્રસાદી રૂપ શેલી શ્રીંગી આપો. જે હુ મારા મુસ્તક ઉપર ચઢાવુ.

[કવિ] રાગ, મરાઠી સાખી.

અતી ઉમંગે ઉપદેશ આપ્યો, જોગી જાળંધર નાથ;
ગોપિચંદ્રના મસ્તક ઉપર, હેતે મુકયો હાથ;
જોતાં સૌ સાથ, ગુરૂ ચરણને મારી બાથ. જોતાં. ૧
સુતેલાને સર્પ ડંશથી, જેવો વાગે [6]ઝટકો;
ગોપિચંદ્રને જ્ઞાન ઉપજ્યું, સેજે વાગ્યો [7]સટકો;
ચિત્તમાં ચટકો, ખરેખરો દીલમાં ખટકો. ચિત્તમાં. ૨
શેલી શ્રીંગી શીરપર ધારી, ખપ્પર ઝોળી હાથ;
નેહે નીજનુ નામ ધરાવ્યું, ગોપિચંદન નાથ;
[8]નિરખ્યો સાધુ સાથ, કર્મ સંજોગે દીઠો [9]કાથ. નિરખ્યો. ૩

૧ પોલમપોલ–પોગળ, જુઠું. ૨ ઢોર બજાવત ઢોલ–ઢોર ક્યારે ઢોલ વગાડીને વસ્તુની માગણી કરે છે. ૩ શેલીશ્રીંગી–નાથ બાવાના પંથના સાધુઓની પાસે રહેતાં નિશાન ૪ જીકર–જીક ૫ વાઢ–વાઢી નાંખ, ત્યાગી દે, આશક્તિ ઉઠાડી લે । ૬ ઝટકો–ઝાટકો. ૭ સટકો–ઓચિંતો વેગ ૮ નિરખ્યો–નિશ્ચય કર્યો, પસંદ કર્યો ૯ કાથ–સાર.

ગુણીજન ઘરમાં ભજો ગીરધારી, એમાં ક્યારે આડે આવે છે નારી,
વહાલા તમે વીપરીત વાત વીચારી. રે ભરથા...રે. ૩
પ્રભુ હુતો પગલે પગલે પળતી, સદા રહેતી સાધુની સેવામાં હળતી,
આજ સુધી બળતા દવમાં બળતી. રે ભરથા...રે. ૪
વહાલા હુતો વચનને વેગે વળતી, કદી નહિ કંથના સામી ટકળતી,
રીસ રાખી શામાટે મુકી રઝળતી. રે ભરથા...રે. ૫
અરે નરપતીને તે કોણે નમાવ્યા, અતી હર્ષ આપીને શોક શમાવ્યા;
ભાવે નાખી [1]ભુરકી, ને કોણે ભમાવ્યા. રે ભરથા...રે. ૬
રૂડુ રાજપાટ મુકીને [2]રણ રહેવુ, સદા દુઃખ ભુખ, ને સંકટ સહેવુ,
હાથે વ્હોરી લીધા પછી કોને કહેવુ. રે ભરથા...રે. ૭
આજે આવી અવળી મતી કોણે આપી, પુરવનો વહેરી આવ્યો કોણ પાપી;
સુતર દોરી સુખની તે, નાંખી કાપી. રે ભરથા...રે. ૮
વહાલા હુતો વિનવી વિનવી વારૂ, સાજુ તાજુ દેખીતુ સરવે સારૂ,
આખર લાગે એતો અતીશે અકારૂ. રે ભરથા...રે. ૯
તમે લીધો ત્યાગ તેતો પાછો તજજો, નિતી રીતી નિત્યની સેવા સજજો;
ભોવન બેસી ભાવથી ભગવત ભજજો. રે ભરથા...રે. ૧૦

ગોપિચંદ્રનાથ—જુઠી ભીકર છોડ દે, ઓર અમરલે; અલખ નિરંજન નાથકું.

[ફરતાં] રાજા ગોપિચંદ, જોગી બની, રાણી સત્યવતીના મહેલે માગવા આવ્યા છે જ્યાં, દાસ દાસીઓ નોકર ચાકર વિગેરે ઘણુ માણસ ભરાઇ ગયુ. તે વખતે ગોપિચંદે ત્યાંથી ચાલવા માંડયુ. રાણી સત્યવતી વાંસે વાંસે ચાલી તેની પાછળ મેનાવતી સાથે પ્રધાન, રાજના બીજા માણસો, નગરના શેઠીઆ તથા બીજા પુરવાસીઓ છેલ્લે કલ્પાન્ત કરતી હજારો દાસીઓ । ગોપિચંદ બાગમાં આવી ગુરૂ મહારાજના ચરણમા નમન કરીને

આદે...શ । ગુરૂ મહારાજ ।

જાળંધરનાથ—આદે...શ અલખ નિરંજન.

[દાસીઓ] રાગ; અધમ ઉધ્ધરણ હુંતો નહિ કરૂં. (હરિશ્ચંદ્ર)

કરણા કરીને રૂડા રાજવી. કરણા. ૧
રીસ કરીને કેમ રૂઠીઆ, રૂડુ મુકીને રાજજી,
રોતો મુકી સૌ સાથને, માઠુ કીધુ મહારાજજી.

[1] ભુરકી-મોહીની; ભભુતી. [2] રણ-જંગલ.

સત્યવતી સતી સૌ તજી, પ્રિતે છોડશે પ્રાણજી;
ત્યાગ તજો તેને કારણે, તમને ઇશ્વર આણજી. કરૂણા. ૨
માનીતીએ મહેલ ગજાવીઆ, રોઈ રોઇ કાઢશે રાતજી,
દયા ન ધરો જરા દીલમાં, કીધી વીપરીત વાતજી. કરૂણા. ૩
શેલી શીંગી ખપ્પર ઝોળી, નાંખી દ્યો નરનાથજી;
[1]કલગી કોરી ધરો શીર પરે, [2]દડ રાજનો હાથજી. કરૂણા. ૪
સર્વેશ્વરે તમને [3]સોંપીઆ, કરવા રાજનું કાજજી;
પ્રમાણ કરીને બોલ પાળવો, સૌના છો શીરતાજજી. કરૂણા. ૫
[4]મધુર રૂવે મા મેનાવતી, તેના તન મન ધનજી;
આપ ગએ તેનું સૌ ગયુ, કેમ ભાવશે અન્નજી. કરૂણા. ૬

[કર્તા] પ્રધાન કે જેણે જાળંધરનાથને દાટી દેવરાવ્યા હતા; તેતો તેમને જીવતા જોઇને ચમકીજ ગયો અને મહાત્માના ચરણમાં પ્રણામ કરીને, રાજન ગોપિચંદ્ર નાથની તરફ ફરીને વિનય વાણીથી કરગરીને કહેવા લાગ્યો; હે પ્રભુ આપે આ શું કર્યું ?

ગોપીચંદ્ર—પ્રધાન, અસત્યનો ત્યાગ કરી સત્યને ગ્રહણ કર્યું.

પ્રધાન—કૃપા નિધાન, પ્રથમ આપે આ સંત મહાત્માને દાટી દેવાની આજ્ઞા કરી હતી; અને આજે એમનાજ શિષ્ય થઇ ભેખ લઇ લીધો, એતો અજબ વાત કહેવાય; અને આ પ્રતાપી પુરૂષ કેવી રીતે જીવતા બહાર નિકળ્યા; તે પણ મને અતી આશ્ચર્ય લાગે છે ?

ગોપિચંદ્ર—પ્રધાનજી; એ સંત પુરૂષ મારૂં કલ્યાણ કરવા માટેજ અહીં આવેલા. મેં એમનો અપરાધ કર્યો તેને માટે મને વારંવાર પસ્તાવો થયા કરે છે. પણ સંત પુરૂષ સદા પરોપકારી રહે છે. ઝાડ નીચે ઉભા રહી પથ્થર મારી મારી ઝાડને હેરાન કરીએ છીએ પણ તેતો આપણને પોતાની પાસેથી પાકેલાં ફળ આપે છે. જે જમીને આપણે તૃપ્ત થઇએ છીએ વળી તેની શીતળ છાયા આપણા ઉપરથી ખસેડી લેતુ નથી. ગંગાના મધુર જળમાં, મળ મુત્રાદી નાંખી ગંદુ કરનારને પણ ગંગા શિતળ જળથી તૃપ્ત કરે છે, તેવાજ સ્વભાવના સંત પુરૂષો હોય છે. હવે સર્વ મળી મને રજા આપી દ્યો ! એટલે હું ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞા લઈ, અલખ નિરંજનનું સ્મર્ણ કરતો ચાલ્યો જાઉં.

પ્રધાન—રાજનધિરાજ; સર્વને રોતા કકળતાં મુકી; અલખ નિરંજન

૧ 'કલગી-રાજ ચિહ્ન મુગટ'. ૨ દડ-રાજની લગામ. ૩ સોંપીઆ-ગૃહીઆ.

ભજશો તો ઇશ્વર નહિ માને? સંસારમાં રહીને, મન ગામીનનું મેલ્યું કરીને. પ્રભુ ભક્તિ કરવી એજ ઇશ્વરનું ખરૂં મર્મ છે.

ગોપિચંદ્રનાથ—પ્રધાનજી; બહુ દિવસ રાજ્ય કર્યું, બહુ દિવસ વિષય સુખ ભોગવ્યું. હવે તો ઇશ્વરનું શરણ એજ સત્ય છે. તેમા તમારે રુદન કરવાનું કારણ નથી.

જાળંધરનાથ—સબ કલ્પાંન્ત કરતે હૈ! તો છોડદે ભેખ, ઓર નાચ દે છેક!

ગોપિચંદ્રનાથ—ના મહારાજ મેતો સાચા દીલથી ભેખ લીધો છે, તેતો હવે ઉતરવાનોજ નથી.

મેંનાવતી—દીકરા, ગુરૂની આજ્ઞા માનો! અને ભેખ ઉતારો!

ગોપિચંદ્ર—માતાજી: અમુલ્ય વસ્તુ હાથ લાગ્યા પછી મુકી દેનાર મુર્ખ ગણાય છે.

સત્યવતી—સ્વામીનાથ! હુંતો શું કરૂં! આ દાસી પ્રાણ તજી દેશે!

ગોપિચંદ્ર—પ્રેમની લાગણીથી છોડશો તો પ્રભુ ધામમા જશો! બળાત્કારથી આત્મઘાત કરશો તો નરકમા જશો! (ગોપિચદ્ર વિદાય.)

ગોપિચંદ્ર ગુરૂના ચરણમાં નમન કરીને અને આજ્ઞા લઇને, અલખ નિરંજન અલખ નિરંજન કરતા કરતા ચાલ્યા. સર્વે રૂદન કરતા ઉભાં રહ્યાં, તે વખત મેંનાવતી સત્યવતીને કહે છે.

રાગ; દોહરો.

(મેંનાવતી) [1]તારા કાઢ્યા તો ગયા! રહ્યા પ્રાણની પાસ
[2]મારા કાઢ્યા જો ગયા, હવે ન રાખીશ આશ. ૧
(સત્યવતી) ગયા ગયા તો છો ગયા, ગયા તે લાગ્યા [3]લંક;
રહ્યા રહ્યા તે છો રહ્યા; ફરિને ચુથે [4]પંક. ૨
(જાળંધર) સત્યવતી શાબાશ છે; ઉત્તર આપ્યો યોગ્ય,
સ્વામી તારો શોભશે, જગને જોવા જોગ્ય. ૩
(સત્યવતી) સ્વામીનુ [5]સુલભ કર્યું, કૃપા કરી, છો કૃપાળ,
કૃપા કરીને હોલવો! દાસી દીલની ઝાળ. ૪
(જાળંધર) અવગુણ હલકાઇને તજી, ભજીલે નીજનું નામ,
અલખ નિરંજન આપશે, આપે અવિચળ ધામ. ૫
અલખ નિરંજન નામ, જપો સૌ, અલખ નિરંજન ના...મ

---

૧ તારા કાઢ્યા ગયા–જાળંધરનાથ. ૨ મારા કાઢ્યા ગયા–ગોપિચંદ્રનાથ. ૩ લંક લાગ્યા–પાર ઉતર્યાં. ૪ પંક–કાદવ ક્યરો. ૫ સુલભ સુક્ષ્મ રૂડુ

[કવિ] રાગ; આમેરા માટે સહેતે તૈયારી. (આમેર.)

ગોપિચંદ્ર રાજા, ગૌડ દેશનો સ્વામી,
પુરા પુરવ પુન્યથી, સાયુજ્ય મુક્તિ પામી. ૧
માતાના વચને, ભાગી ભવની ભીતી;
લીધુ લક્ષ ધરીને, સ્વર્ગ સુખને જીતી. ૨
બહુ મોજ મજાને આનંદ કરતો એશે;
ગયો સ્વદેહ સ્વર્ગે, સંત પુરૂષ ઉપદેશે. ૩
સાચા સંત ચરણમાં, પ્રિતે લાગ્યો પાય;
જુગ સઘળુ જીત્યો, અમર કરીને કાય. ૪
બાપાલાલ કહે છે, ખરા પુરૂષમા ખપવું;
ભાઈ અલખ નિરંજન; નામ નિરંતર જપવું. ૫

નરસિંહ મહેતાની હુંડી.

[કવિ] રાગ, કલ્યાણ; શ્રી જગતપતી.

વિશ્વનાપતી શુભ આપજો મતી;
ભક્તોનાં ચરિત્ર ગાવા, ગુણ ભરી ગતી.
ગિરજાસુત ગણપત, ગુણ સાગર, પ્રથમ કરૂ પરણામ;
સરસ્વતી સાવિત્રી પુત્રિ, અર્પો મુજને હામ. વિશ્વના પતી. ૧
હામ ધરી હૈયામા પુરણ, ચુરણ કરવા પાપ;
કૃપા કરો કરૂણાના સાગર, ટળે સકળ સંતાપ. વિશ્વના પતી. ૨
સુખના સ્વામી દુઃખને વામી, ભલુ કરાવો ભાન.
અન્ય ઉપાધી દુર કરીને, સદા ભજુ ભગવાન. વિશ્વના પતી. ૩
પાપ તાપ સંતાપ સમેટી, ટાળો દારૂણ દુઃખ,
નજર પડે જ્યા નાથ તમારી, થાય સમીપે સુખ. વિશ્વના પતી. ૪
ભક્તિથી ભય દુર પળાએ, સરી જાય સટ સાલ;
બેઉ કર જોડી બોલે સુખથી, સેવક બાપાલાલ. વિશ્વના પતી. ૫

રાગ; ગિતી.

જુનાગઢ સ્વસ્થાને, નાગર નરસંઘ શિરોમણી ભક્ત,
તન મન મનને ગોપી; ગાઈ પદોર રહે હરીમાં આશક્ત. ૧

હરદમ હરીને સમરે, કમરે બાંધી, કમર પટા તાણી,
કંઠે બાંધી કંઠી; સદાય મુખથી બોલે સત વાણી. ૨

[કર્તા] શ્રી જુનાગઢ ગામને વીષે શ્રી શંકર ભગવાનની સંપુર્ણ કરૂણા વડે, પુરણ પદવીને પામેલો શ્રી વિશ્નુ ભગવાનનો ભક્ત નરસિહ મહેતા કરીને નાગર ગ્રહસ્થ હતો; જે નામ રૂપ નાવે કરી ભવસાગર તરી પાર પામી ગયો. શ્રી વિશ્નું ભગવાને નરસિંહ મહેતાના ઘણાં કામ જાતો જાત આવીને કર્યા છે; એવા વિશ્વંભરનાથ ભક્તવત્સલ ભગવાનકી જય, શ્રી વિશ્વંભરનાથકી જય; ભક્ત શિરોમણી નરસિહ મહેતાકી જય.

[કવિ]   રાગ; છત્રપતિ દુર્યોધન રાજા; (સૈરઠ.)

જીવન મુક્ત એક જુનાગઢમાં, ભક્ત શિરોમણી પદ ધારી;
નરસઇ મહેતો નામ ધરાયુ; નિત્ય નમે નરને નારી. ૧
સેવા પુજા શ્રી કૃષ્નની, દામોદર કુંડે નહાતા;
ભવ સાગરને પાર ઉતરવા, ગીરીવર ધારીને ગાતા. ૨
ગાતાને ગવરાવી લેતા; ભજન કરાવી ભવતારે;
આડત બાંધી અલબેલાની, સર્વ તણા કારજ સારે. ૩
કેશવભટ, ને કરૂણાશંકર, કુબેરભટ ને કેવળરામ;
હુંડી લખાવા દવારકાંની, ધુમી વળીઆ આખુ ગામ. ૪
સિધા આવ્યા સટાક ચોરે, નમી પડયા જોઇ નાગરને;
જય શ્રી કૃષ્ન કહીને ઉભા, સંત જુવે જેમ સાગરને. ૫

શ્રી દામોદર ભગવાનના મંદીરમાં રહીને, શ્રી ગિરીવર ધારીને નિરંતર ગાતા એવા પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાના ગામમાં દ્વારકાંની યાત્રા કરવા નિકળેલા ચાર બ્રાહ્મણ જેમની પાસે રૂપીઆ સાતસેં (૭૦૦) રોકડા હતા, જે રૂપીઆ માર્ગમા સાથે રાખવાથી, કાબા લુંટી લેશે તો દ્વારીકામા આપણને ખરચી પાણીનુ દુઃખ પડશે એમ સમજી અહીં કોઇ, શાહુકારને ઘેર ભરી દેવા, અને શેઠ પાસેથી હુંડી લખાવી લેવી, એટલે તે રૂપીઆ આપણને દ્વારકાંમાં મળે, એમ વિચાર કરી હુંડી લખી આપે એવા શાહુકારને શોધતાં; નાગર ગ્રહસ્થોના સટાક ચોરાની પાસે આવ્યા. જ્યાં ઘણા સદગ્રહસ્થોને બેઠેલા જોઇ, અનુમાન કર્યું કે, આ શેઠીઆઓમાથીજ કોક લખી આપનાર નીકળશે માટે તેમનેજ વાત કરીએ. વિશાળ બુદ્ધિવાળા રાયજી પણ તેમની દ્રષ્ટિ ઉપરથી ચેતી ગયા કે આ કોઇ પરદેશી મુસાફરો આપણી સાથે કાંઇ વાત કરવા માગતા હોય એમ લાગે છે.

નાગર—કેમ ભાઈ; શું જોઇ રહ્યા છો?

કેશવભટ—જોઈ તો કાંઇ રહ્યા નથી!

નાગર—કેણી પારથી આવ્યા?

કરૂણાશંકર—અમો જાત્રાળુ છીએ; દ્વારીકાંની જાત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ, આ તમારા ગામમાં ફરીએ છીએ, અને કાંઇ જોઇ રહેવા જેવું લાગે ત્યાં જોઇ રહીએ છીએ.

નાગર—અહીં શુ જોઇ રહેવાતું છે! કોઇ દીવસ માણસ નથી દીઠાં?

કુબેરભટ—માણસ તો દીઠાં છે દેખીએ છીએ, અને દેખીશુ! પણ અમારે એક કામ છે તે કામ આ માણસને વાત કરવાથી થશે કે કેમ, એવી કલ્પના કરી આતુરતા ભરી દ્રષ્ટિએ જોઇ રહ્યા હતા.

નાગર—એવું શુ કામ છે ભાઇ?

કેવળરામ—કામ ઘણું અગત્યનું અને જરૂરનું છે.

નાગર—તે કહ્યા વિના શુ સમજણ પડે?

(જાત્રાળુ) રાગ, છપ્પો.

વિનતી અમારી એક, રાયજી હૃદયે ધરજો;
કરી વિવેક વિચાર, હળવે રહી ઉત્તર કરજો.
તિરથ વાસી ચાર, જાવું છે દ્વારાપુરી;
હુંડી લખાવા કાજ, આવીઆ અહીં *આપુરી;
પંકાતો પરદેશમાં, સરાફ કોઇ શાહુકાર છે,
નાણાવટ વટ સાચવે, ધરણીમાં ધીરધાર છે?

છે કોઇ શાહુકાર!

[કર્તા] જાત્રાળુની વાત સાંભળીને; સૌથી અગાડી પડી સાતસેં ઘરમાં બોલીથી હકુમત ચલાવનાર, ખટપટ કરી સર્વને પોતાના કબજામાં રાખનાર; અને પરદેશીના મનનુ સમાધાન કરનાર એવા સારંગધર મહેતાજી બોલ્યા.

સારંગધર—બોલ રાઇટ! કેમ હકુમતરાય ભાઇ! આપણા ગામમા દ્વારીકાંની હુંડી લખી આપે એવો શાહુકાર કોણ છે?

હકુમતરાય—શાહુકાર તો બધાય છે; આમાં ચોર કોઇ નથી, પણ અહીં રૂપીઆ લઇ દ્વારીકામાં અપાવે એતો નરસિંહ મહેતા વિના, બીજા કોઇથી બને એમ લાગતુ નથી.

સારંગધર—થેંક્સ; મારા મનમાં પણ તેજ હતુ! કેમ સુર્યપ્રસાદ!

સુર્યપ્રસાદ—હાજી, મોકલો એમને નરસિંહ મહેતાને ઘેર, એટલે બેસે

* આપુરી=ઉતાવળા; આતુરતાના ભરેલા.

પરમેશ્વરને ખોળે. કેમ ચંદ્રરાયજી?

ચંદ્રરાયજી—બસ બસ! એમજ એ નરસઇઆ ટીલવા વિના બીજાનું ગજુ નથી કે, આવી લાંબી વાટની હુંડી લખી આપે.

(નાગરો) રાગ; રે છાંનો છાનો ગમાર કાઢે ધાંટાઃ (એ ગઝલ)

રે હાજી હાજી! આડત છે ગામો ગામ,
રે જેનું નરસિંહ મહેતાજી એવું નામ.   રે હાજી હાજી!
*નરવર કુળમાં નાગર નાતી,
નાગર નાતીને ઉત્તમ જાતી;
તાતી તાતી બુદ્ધિથી કરે કામ.   રે જેનું. હાજી હાજી. ૧
ગામે પરગામે જેની શાહુકારી સારી;
દેશો પરદેશો જેની આડતો ભારી;
તારી તારી છે પેઢી તમામ.   રે જેનું. હાજી હાજી. ૨
વણજ વહેપારે જેની રિદ્ધિ છે રૂડી.
ઉગતા દિવસમાં આપે અગણીત હુંડી,
ઉડી ઉડી અક્કલથી ધારી હામ.   રે જેનું. હાજી હાજી. ૩

જાઓ જાઓ નરસિંહ મહેતાને ઘેર! ત્યા તમારૂ કામ સિદ્ધ થશે.

જાત્રાળુ—કોણ છે નરસિંહ મહેતા?

નાગરો—તે અમારી નાતીનો સદ્ગ્રહસ્થ છે; મોટા ભક્ત છે; વળી હુંડીઓ પતરીઓ પણ કરે છે. ત્યા પરદેશી વહેપારીઓની આડતો ચાલે છે. હજારો લે છે અને હજારો આપે છે.

જાત્રાળુ—એમનું ઘર ક્યાં આગળ છે? વળી તેમના ઘરના આગળની નિશાનીઓ પણ કહો!

(નાગરો)   રાગ; મરાઠી સાખી.

ફરફર ફરફર ફરફર ઉડતી, ધજા ફરકે ધોળી;
ગિરીધર શિરપર ગરડ બીરાજે, જાઓ જુવોને ખોળી,
આપો ગણી ગણી, સદ્ય સાચવે એજ અણી.   આપો. ૧
ગુલાબ ચંપો અને કેવડો, વાવ્યાં તુળશી વંન;
શાહુકારીની સાથે સદાવ્રત, અભ્યાગતને અન્ન;
ભટકે ભોળાં, સંત તણાં ટોળે ટોળા.   ભટકે. ૨

(કર્તા) નાગરોની બતાવેલી નીશાનીઓ પ્રમાણે પોળતા, અને જોતા ચાલ્યા. નરસિંહ મહેતાનું મકાન શોધી તો કાઢ્યું, પણ બતાવનારની બોલીથી

*નરવર=નરના શ્રેષ્ટ.

કેશવભટ—જોઈ તો કાંઇ રહ્યા નથી !

નાગર—કેણી પારથી આવ્યા ?

કરૂણાશંકર—અમો જાત્રાળુ છીએ; દ્વારીકાંની જાત્રા કરવા નીકળ્યા છીએ, આ તમારા ગામમાં ફરીએ છીએ, અને કાંઇ જોઇ રહેવા જેવું લાગે ત્યાં જોઇ રહીએ છીએ.

નાગર—અહીં શુ જોઇ રહેવાનું છે ! કોઇ દીવસ માણસ નથી દીઠાં ?

કુબેરભટ—માણસ તો દીઠાં છે દેખીએ છીએ, અને દેખીશુ ! પણ અમારે એક કામ છે તે કામ આ માણસને વાત કરવાથી થશે કે કેમ, એવી કલ્પના કરી આતુરતા ભરી દ્રષ્ટિએ જોઇ રહ્યા હતા.

નાગર—એવું શુ કામ છે ભાઇ ?

કેવળરામ—કામ ઘણું અગત્યનું અને જરૂરનું છે.

નાગર—તે કહ્યા વિના શુ સમજણ પડે ?

(જાત્રાળુ) રાગ, છપ્પો.

વિનતી અમારી એક, રાયજી હૃદયે ધરજો;
કરી વિવેક વિચાર, હળવે રહી ઉત્તર કરજો.
તિરથ વાસી ચાર, જાવું છે દ્વારાપુરી;
હુંડી લખાવા કાજ, આવીઆ અહીં +આતુરી;
પંકાતો પરદેશમાં, સરાફ કોઇ શાહુકાર છે,
નાણાવટ વટ સાચગ્યે, ધરણીમાં ધીરધાર છે ?

છે કોઇ શાહુકાર !

[કર્તા] જાત્રાળુની વાત સાંભળીને; સૌથી અગાડી પડી સાતસેં ઘરમાં બોલીથી હકુમત ચલાવનાર, ખટપટ કરી સર્વને પોતાના કબજામાં રાખનાર; અને પરદેશીના મનનુ સમાધાન કરનાર એવા સારંગધર મહેતાજી બોલ્યા.

સારંગધર—બોલ રાઇટ ! કેમ હકુમતરાય ભાઇ ! આપણા ગામમાં દ્વારીકાંની હુડી લખી આપે એવો શાહુકાર કોણ છે ?

હકુમતરાય—શાહુકાર તો બધાય છે; આમાં ચોર કોઇ નથી, પણ અહીં રૂપીઆ લઇ દ્વારીકામાં અપાવે એવો નરસિંહ મહેતા વિના, બીજા કોઇથી બને એમ લાગતુ નથી.

સારંગધર—થેંન્કસ; મારા મનમાં પણ તેજ હતુ ! કેમ સુર્યપ્રસાદ !

સુર્યપ્રસાદ—હાજી, મોકલો એમને નરસિંહ મહેતાને ઘેર, એટલે બેસે

+ આતુરી=ઉતાવળા; આતુરતાના ભરેલા.

પરમેશ્વરને ખોળે. કેમ ચંદ્રરાયજી ?

ચંદ્રરાયજી—બસ બસ ! એમજ એ નરસઈઆ ટીલવા વિના બીજાનું ગજુ નથી કે, આવી લાંબી વાટની હુંડી લખી આપે.

(નાગરો) રાગ; રે છાનો છાનો ગમાર કાઢે ધાંટાઃ (એ ચાલ)

રે હાજી હાજી ! આડત છે ગામો ગામ,
રે જેનું નરસિંહ મહેતાજી એવું નામ.　　રે હાજી હાજી !
*નરવર કુળમાં નાગર નાતી,
નાગર નાતીને ઉત્તમ જાતી;
તાતી તાતી બુદ્ધિથી કરે કામ.　　રે જેનું. હાજી હાજી. ૧
ગામે પરગામે જેની શાહુકારી સારી;
દેશે પરદેશે જેની આડતો ભારી;
તારી તારી છે પેઢી તમામ.　　રે જેનું. હાજી હાજી. ૨
વણજ વહેપારે જેની રિદ્ધિ છે રૂડી.
ઉગતા દિવસમાં આપે અગણીત હુંડી,
ઉડી ઉડી અક્કલથી ધારી હામ.　　રે જેનું. હાજી હાજી. ૩

જાઓ જાઓ નરસિંહ મહેતાને ઘેર ! ત્યા તમારૂ કામ સિદ્ધ થશે.

જાત્રાળુ—કોણ છે નરસિંહ મહેતા ?

નાગરો—તે અમારી નાતીનો સદ્ગ્રહસ્થ છે; મોટો ભક્ત છે; વળી હુંડીઓ પતરીઓ પણ કરે છે. ત્યા પરદેશી વહેપારીઓની આડતો ચાલે છે. હજારો લે છે અને હજારો આપે છે.

જાત્રાળુ—એમનું ઘર ક્યાં આગળ છે ? વળી તેમના ઘરના આગળની નિશાનીઓ પણ કહો !

(નાગરો)　　રાગ; મરાઠી સાખી.

ફરફર ફરફર ફરફર ઉડતી, ધજા ફરૂકે ધોળી;
ગિરીધર શિરપર ગરૂડ બીરાજે, જાઓ જુવોને ખોળી;
આપો ગણી ગણી, સંપ્ય સાચવે એજ અણી.　　આપો. ૧
ગુલાબ ચંપો અને કેવડો, વાવ્યાં તુળશી વન;
શાહુકારીની સાથે સદાવ્રત, અભ્યાગતને અન્ન;
ભટકે ભોળાં, સંત તણાં ટોળે ટોળાં.　　ભટકે. ૨

(કર્તા) નાગરોની બતાવેલી નીશાનીઓ પ્રમાણે ખોળતા, અને જોતા આવ્યા. નરસિંહ મહેતાનું મકાન શોધી તો કાઢ્યું, પણ બતાવનારની બોલીથી

*નરવર=નરમા શ્રેષ્ઠ.

થએલી કલ્પનાથી ઉલટુજ દીઠુ. પાંચ સો વરસમાં જેની મરામતમાં પૈસોય નહિં ખરચેલો એવું જુનું, વળી તે પડુ પડુ થઈ રહ્યું હોય તેવું દેખાતું; હજારો જીવ જંતથી ઘેરાએલું, અને સાધુઓના ઘાંટાથી ગરજી રહેલું મંદિર જોઇ, જાત્રાવાસી વિસ્મય પામી ગયા; અને એક એકના સામુ ટગર ટગર જોઇ રહ્યા.

(કવિ) રાગ; મંદિર નિરખ્યું ને અંતર હરખ્યું. (વિવાહ.)

તીરથવાસી થયા ઉદાસી, જુનાં મંદિર જોયાં રે;
એક એકને જોઇ રહ્યા, ભાઇ ભાન સરવનાં ખોયાં રે. ૧
ચારે જણ ચમકીને ઉભા, અને થયા ઓશીઆળા રે;
દીન થઇને કરે ડોકીઆં, જુવે જટાઓ વાળા રે. ૨
ઘંટ અને ઘડીઆળો વાગે, વાગે ભૂંગળ ભેરી રે;
અગર તુળશી આસોપાલવ, ફુલ નાંખીઆ વેરી રે. ૩
ઇર્ષા ભાવે હાંસી કીધી, પાકો પડીઓ વહેમ રે;
[1]અનુમાનથી અવળુ ભાસે, હવે કરીશું કેમ રે. ૪

કેશવભટ—ભાઇઓ; નરસિંહ મહેતા શેઠ શાહુકાર છે, એવી ભલામણ કરનારે આપણી મશ્કરી કરી હોય એમ લાગે છે.

કરૂણાશંકર—મશ્કરી તે વળી પાકી; બરાબર, એ લોકોને નરસિંહ મહેતા ઉપર કાંઇ દ્વેષ હોવો જોઇએ.

કુબેરભટ—ભાઇ ભક્તના ઉપર અભક્તાને ઝેરજ હોય; આ નરસઇ મહેતો ભગવાનનો ભક્ત દેખાય છે.

કેવળરામ—કેવી પ્રભુ નામની ગર્જના થઇ રહી છે, હશે હુંડી નહિ લખાયતો ખેર ! પણ ભજન કિર્તન તો સાંભળીશું; અને વળી પ્રભુ દર્શન કરીશું.

[**નરસિંહ મહેતા**] રાગ; ધુન.

રાધે ગોવિંદ; રામ રાધે ગોવિંદા;
વદાવન ચંદ્ર, ભજો રાધે ગોવિંદા; ૧
ગોવરધન ધારી, રામ રાધે ગોવિંદા;
કુંજના વિહારી, ભજો રાધે ગોવિંદા, ૨
નાગ ફેણ નાચ્યા, રામ રાધે ગોવિંદા,
બળી દ્વાર જાચ્યા, ભજો રાધે ગોવિંદા. ૩
ગણિકાને તારી ! રામ રાધે ગોવિંદા;
મારીબાને મારી, ભજો રાધે ગોવિંદા. ૪

૧ અનુમાનથી-ધારવાથી.

કરૂણાશંકર—(અંદર જઇને) જય શ્રી કૃષ્ણ, સર્વને હરીજનો !

સાધુઓ—જય શ્રી કૃષ્ણ, જય શ્રી કૃષ્ણ, જય જય રામ !

કુબેરભટ—દ્વારીકાંધીશકી જય !

સાધુ—જય જય; જય દ્વારીકાંધીશ !

કેવળરામ—જય શ્રી રણછોડરાય; ભાઇઓ અહીંતો અદભૂત લીલા છે.

નરસિંહ—(પરદેશી મુસાફર જોઇને) પધારો પધારો ! જય શ્રી કૃષ્ણ જય શ્રી કૃષ્ણ; જય શ્રી કૃષ્ણ.

રાગ; ગુણાવળી હું રાખ્ય રાજાની;

આવો પધારો, અહો પરદેશી;
હળી મળીને હરીગુણ ગાવા. આવો પધારો. ૧
આવો પધારોને સ્નેહ વધારો;
મનુષ જનમના લેવાને લ્હાવા. આવો પધારો. ૨
પુજન અર્ચન પ્રભુનુ કરી લ્યો;
પડયું ચોરાસીતું પાતુ પતાવા: આવો પધારો. ૩
સમરણ કરી લ્યો, સર્વેશ્વરતું;
જમના દુતોને જરૂર બતાવા. આવો પધારો. ૪
આજે કૃતારથ અમને કીધા;
પ્રેમે પધાર્યા પ્રભુ રસ પાવા. આવો પધારો. ૫
પ્રભુ પદ રજની કિર્તી કરી લ્યો;
શાણા સવેળા સુખ પદ સ્હાવા. આવો પધારો. ૬

કેશવભટ—(ચોપડા બતાવીને સાનમાં) ચોપડાના તો થોકે થોક છે. કરણાશંકરભાઈ.

કરૂણાશંકર—અડધુ પડધુ, સરાફની પેઢી જેવું વહેમ પડતું લાગે છે ખરૂ !

કુબેરભટ—માત્ર એકલા ચોપડાજ દેખાય છે. પીતળની સુંદર દવા તો, જંગલી જવાઇના કડકા કરી; તેને સુંદર ટીકીઓ ચોટાડી શુશોભીત કરેલી લેખણો કે કાંઇ બીજું જણાતું નથી.

કેવળરામ—તમારી બધાની ભૂલ છે, નાણાવટી કાંઇ રાતને દહાડો લખ લખજ કરતા હશે, અને લખી રહ્યા પછી તે બધી વસ્તુઓ રઝળતીજ મકી દેતા હશે ! હમણાં આપણી હડી લખવા માંડે એટલે જો જો, સઘળી સાહિત્ય તયાર !

(નરસિંહ)　　　　રાગ; ધુન.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા,
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા,
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા.

(પાચ પચાસ નાગરને લઇને સારંગધર, જાત્રાળુનું શું થયું, અને રખેને જાત્રાળુ ફસાઇ ન જાય ! તે જોવાને માટે આવ્યા.)

સારંગધર—કેમ ભાઇ, હે જાત્રાવાસી ! તમારી હુંડી લખાઇ કે નહિ ?

જાત્રાળુ—તે વાત હજી નીકળીજ નથી.

સારંગધર—તમે નહિ બોલો ત્યાં સુધી, તમારૂં કામ નહિ થાય ! માટે કહી દો ઝટ ને લખાવી લ્યો ચટ ?

જાત્રાળુ—હે ભક્તરાજ ! અમારી એક અરજ છે.

મહેતાજી—બોલો ભાઇ બોલો ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

[જાત્રાળુ] રાગ; માંથાના મુગટ મારા પરણ્યા કે કુંવારા રે.

હરીના ભગત અમને, હુંડી લખી આપોરે,
હુંડી લખી આપો પ્રભુ, અતી કષ્ટ કાપો રે,
અતી કષ્ટ કાપો જેથી, શમશે સંતાપો રે.　　હરીના ભગત. ૧
તીરથના વાસી અમો, વાટોઆ ચાલી આવ્યા રે,
સાતસેં રૂપીઆ વાટે, ખરચી માટે લાવ્યા રે,
વાટે વાટે જુલમ આપો, ઠગઠુગો ઠગાવ્યા રે.　　હરીના ભગત. ૨
દર્શનને માટે જાવું, દ્વારિકાં આનંદે રે,
ઠગાવાના ઠબ્બામાં આવે, ખોળી પડે ફીખ દે રે,
પાગડામાં ફસી જઇએ, ફાંસીઆને ફંદે રે.　　હરીના ભગત. ૩
જુનાગઢ ગામે અમને, ઘણું ગભરાવ્યા રે,
લખવાને માટે, આળા ગાળા ચાવ્યા રે,
નાગરોએ તુર્ત, તમને બતાવ્યા રે.　　હરીના ભગત. ૪

નાજી કે જે થી હરીની ભક્તિતમાં મગ્ન થઇ રહ્યા હતા અને જે-

મને પ્રભુનો પુર્ણ વિશ્વાસ હતો તે બોલ્યા, ભાઇ, ભલે તમે આવ્યા; પણ જ્યાં સુધી બીજો કોઇ હુંડી લખનાર મળે ત્યાં સુધી શોધી કાઢો ! અહીં તો શ્રી હરીના નામની હુંડી ચાલે છે.

સાધુ—આ ચોપડા છે તે પ્રભુનાં પદ કિર્તનના છે.

સારંગધર—નરસિંહ મહેતો ના પાડશે તો તમારૂ કામ નહિજ થાય, દ્વારીકાંની આડત તો એનેજ ઘેર છે.

જાત્રાળુ—આપ હરીના ભક્ત થઇ, અમોને નિરાશ ન કરો! લ્યો આ રૂપીઆ સાતસો રોકડા, અને લખી આપો હુંડી.

નરસિંહ—એમ! તમારી એમજ મરજી છે કે હુંડી અહીંજ લખાવવી.

જાત્રાળુ—હાજી, અમે પ્રેમથી આવ્યા છીએ.

(મહેતા) રાગ; ધીમે ગાડી હાંકો, હો ગાડીવાલા !

તમે હેતે અહીંઆં આવ્યા, રે તી...રથ વાસી.
તમે [1]રોક રૂપીઆ લાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.
તમે ફરી ફરી નવ ફાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.
તમે ભૂધરને મન ભાવ્યા, રે તી...રથ વાસી.
હુડી કરાવા આવીઆ, લાવ્યા રૂપીઆ રોક;
આડતીઓ ત્યાં આપશે, થેલી થોકમ થોક. રે તમે હેતે. ૧
છ ઘડીમાં છુટીઆ, વળગાડીને વેઠ,
દ્વારકાંમાં દેખશો, છે શામળશા શેઠ. રે તમે હેતે. ૨
વહેપારે વહેવાર છે, દામ કરે છે કામ,
હુડી વિના પણ આપશે, સુણતાં સેવક નામ. રે તમે હેતે. ૩
સમરણ કરજો સ્યામનું, [2]સહજ ન કરશો શોક,
અહીં દીધેલા દામને, જરા ન લાગે ઝોક. રે તમે હેતે. ૪
આડુ અવળુ ભેરવે, લક્ષ લખાડી લોક;
કાને કાઢી નાંખજો, લોક મુકશે પોક. રે તમે હેતે. ૫

કુન્દનપ્રસાદ—સાંભળો મણીધરપ્રસાદ? લોક મુકશે પોક !

મણીધરપ્રસાદ—સ્ટુપીટ રાસકલ !

નટુભાઈ—ડૉન્કી ! એ એકલો પોક મુકે છે તે થોડુ છે ? જો આ જાત્રાળુ હુંડી લખાવી લેશે તો તે પણ પોક મુકીને રોશે !

બટુભાઈ—લખાવી લેશે શું લખાવી લીધી સમજોને! રૂપીઆનો ઢગલો

૧ રોક=રોકડા ૨ સહજ=જરાપણ.

તો કર્યોજ; હવે એ હરીનો લાલ ગણીને ગોખમાં મેલે એટલીજવાર છે!

પરમોદરાય—સારંગધર હું તો એમ ધારૂ છુ કે, પૈસા સાધુડાને ખવરાવી દેશે; પછી જ્યારે જાત્રાળુ અથડાઇ કુટઇને પાછા આવશે ત્યારે શંખને તાળ દેખાડશે!

પરસતરાય—બસ એમજ! હું પણ એમજ માનું છું.

હરમોહન—એના ઘરમા તે શી [1]લ્હમીઆણી ભરી છે કે, જ્યારે જોઇએ ત્યારે કાઢીને આપી શકે.

સાધુ—આપજી; એ સબ નાગર લોક બડા ઝેર કરતે હે!

નરસિંહ—રાધે સ્યામ રાધે સ્યામ! એમને તો કાંઈ ઝેર નથી; પછી સૌ સૌનો સ્વભાવ!

સારંગધર—આજ તો ખરૂ કહેનારના ઉપર ખાર છે!

ત્રિવીક્રમરાય—જાત્રાળુ કાબાના અને ફાસીઆના ભયથી હુંડી લખાવાનું કરે છે, પણ એમને ખબર નથી કે ફાસીઆના ફંદમા આવી ગયા છીએ!

ત્રિભુવનરાય—ફાસીયાના ફદમા ફસાયા છે કે કાબાના કબજામાં આવ્યા છે?

શિવપ્રસાદ—નરસિંહ મહેતાને કાબો કહો છો, એ ઘટતુ નથી.

સારંગધર—ચોખ્ખો કાબો, ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા સાતસોની ઢગલી કરાવી નાખી, એથી વધારે, કાબો શુ કરવાનો હતો!

હરસદરાય—કાબા તો સમજવામા આવ્યા, પણ ફાસીઆ શુ?

માધવરાય—મને પણ એજ શંકા છે.

મોહનરાય—ફાસીઆ શું તેતો જાણવુ જોઇએ.

કલ્યાણરાય—કહેનારનેજ પુછીએ એટલે તરત ખુલાસો!

હરસદરાય—તે વાત બરાબર! હુજ પુછુ!

માધવરાય—ઓ બસ! ના સમજાય તો પુછીએય ખરા!

હરસદરાય—(જાત્રાળુને) ભાઇ...તમારૂ નામ શું?

કુબેરભટ—અમારા ચારેના નામ જુદાં જુદા છે.

સારંગધર—ચોખ્ખા પુછડા વગરના! પુછીએ છીએ શું ને કહે છે શું?

કેવળરામ—તમે નામજ પુછોછો ને?

માધવરાય—હાજી! હરસદરાય નામ પુછે છે. ત્યારે તમે કહો છો કે

---

૧ લ્હમીઆણી=દોલત

ચારેનાં જુદાં જુદાં છે, તેતો હોયજ ! પણ ચારેનાં નામ દઇને ઓળખાણ પાડવી જોઇએ.

કરૂણાશંકર—મારૂં નામ કરૂણાશંકર, આ કુબેરભટ; આ કેવળરામ, અને આ કેશવભટ !

સારંગધર—તમે કાળા કહ્યા તેતો અમે સમજ્યા કે, વગડા વચ્ચે માર મારીને લુંટી લેનારા, પણ ફાંસીઆ શું ?

કરૂણાશંકર--તમે આ દીશાના ફાંસીઆના ભૂમીઆ થયા નથી કે શું ?

સારંગધર—નાજી ! ફાંસીઆતો સાંભળીએ છીએજ આજ.

કેશવભટ—અમે પણ જોયા નથી; તેમ જાણ્યા પણ નહોતા !

સારંગધર—ત્યારે તમે ફાંસીઆના ફંદામાં ન આવીએ એવું કેમ બોલ્યા ?

કેશવભટ—અમારા ગામનો એક વાણીઓ વહેપારે ગયો હતો. પોતાનો ધંધો ઝવેરાતનો હતો, એટલે થોડાં મોતી, હીરા, માણેક, વિગેરે લઇને ગામે ગામ ફરતો હતો.

ફરતાં ફરતાં એવો બનાવ બન્યો કે, એક દીવસ ખરા મધ્યાનના સમયે એક ગામથી બીજે ગામ જતો હતો; માર્ગમાં તાપ ઘણો લાગ્યો હતો અને તલસ તલસ થઇ ગયો હતો; જેથી શીતળ છાયો કયાં મળશે તે ખોળતો ફરતો હતો.

એવામા સુદર ઘટાબધ વડનું ઝાડ આવ્યું, જેની નીચે આવતાંની સાથે સઘળું દુઃખ નાશ પામી ગયુ, તેની સાથે સુખમાં પણ વધારો થયો.

તેજ વડના ઝાડ નીચે એક ફાંસીઓ બેઠો હતો. મીણ અને તેલથી પાઇને મજબુત કરેલી તાંત જેવી દોરી, પોતાની પાસે રાખી, જતા મુસાફરને ગફલતમાં નાખી ગળામાં ભરાવી ખેંચી પ્રાણ કાઢી નાંખી માલ લઇ લેવો, એ ફાંસીઆનુ કારસ્તાન હતું.

આ ઝાડ નીચે બેઠેલો ફાંસીઓ બાઇડીના વેશમાં હતો, તેણે નવાં લુગડાં પહેર્યાં હતાં, અને તે વાણીઆને ઓળખતો હતો. પણ વાણીઓ ફાંસીઆને ઓળખતો ન હતો.

ફાંસીઓ—કેમ ભાઈ ઘસ્યા મસ્યા ?

શેઠ—શું કરીએ ,તાપમાં હેરાન હેરાન થઇ ગયા !

ફાંસીઓ—(લાજ કાઢીને) પાણી પીવું હોય તો લાવી આપુ અહીં પાસે કુવો છે.

શેઠ—કુવો તો હશે પણ, પાણી કહાડવાનું સાધન મારી પાસે નથી, તમે બહારી જાત એકલાં વગડામા કેમ બેઠા છો ?

ફાંસીઆ—મને શી બીક છે. હુ તો પાંચ પુરૂષને પુરી પડુ એવી છું અમારૂ મકાન અહીં નજીક છે, અમે રહીએ છીએ વગડામાંજ.

શેઠ—લાવો ત્યારે પાણી !

ફાંસીઆ—(પાણી લાવીને પાયું) કેમ શેઠ પાણી ઠંડુ છે ને ?

શેઠ—વાહ ! પાણી ઘણું સારૂ છે.

ફાંસીઆ—આ દાબડામા શું છે ?

શેઠ—(બાયડી દેખી પોચઇ ગયા.) તમારૂ મોઢુ દેખાડો તો બતાવું ?

ફાંસીઆ—અમારામાં ભાયડા માતરનો મલાઝો કરે !

શેઠ—પણ મારોય મલાઝો, પરદેશીનોય મલાઝો ? એમાં હીરા માણેક ને ખરાં મોતી છે.

[કર્તા] બંન્નેની વાત ચાલે છે તે વખતે પાસેના ગામનો એક રજપુત ત્યાંથી નીકળ્યો, જેને પેલા બંન્ને જણે જોયો નથી, પણ તેણે તો બંન્ને જણને જોઇ લીધાં. અને ઓળખી લીધાં, ચતુર માણસ આગળ ન વધ્યો પણ ઝાડને ઓઠે સંતાયો. આમથી બન્નેનું બાપણુ ચાલે છે. શેઠ તો બહારીને ઝવેરાતનો દાબડો બતાવા મંડી પડયા છે.

ફાંસીઆ—આમાંથી મારે સાચાં મોતી લેવાં છે ?

શેઠ—આતો ભારે છે તમારાથી નહિ લઇ શકાય । તમારે માટે વળી હલકાં લાવીશ !

ફાંસીઆ—હલકાં, જુઠાં, ખોટાં નહિ !

શેઠ—નાના ખોટાં નહિ ! ખરાં મોતી પણ થોડી કીમ્મતનાં.

[કર્તા]—થોડી વાર વાતચીત કરી, પછી શેઠ કહે હવે જઇશુ આવજો. ત્યારે ફાંસીઓ કહે બેસોતે હુએ આવુ છું. આપણે હારે જઇએ છીએ. તમે જરા પુઠ ફેરવીને બેસો હુ *લઘુશકા કરી લઉં.

ફાંસીઆએ લઘુશંકા કરવાનુ કહ્યુ એટલે શેઠ પુંઠ ફેરવીને બેઠા. તે વખત ફાંસીઆએ શેઠના ગળામાં નાંખવા મીણની પાએલી દોરી કાઢી જેવી ગળામાં આંટી નાંખવા જાય છે. તેવી સતાએલા રજપુતે ફાંસીઆના હાથ ઉપર લાકડી મારી. એટલે ફાંસીઓ બુમ પાડી, બાપરે મરી ગયો.

શેઠે પાછું વાળી જોયુ, ફાંસીઆને પડેલો જોઇ તેની સારવાર કરવા માંડી, અને લાકડી મારનાર રજપુતને ઠપકો આપ્યો.

* લઘુશંકા=પેસાબ કરવો-મુતરવુ.

રજપુત કહે શેઠ ! કોક સારાનું મોં જોયું હશે જેથી હું આવી ચડયો નહિતો તમે તો પરમેશ્વરને ઘેર પહોચી ગયા હોત. આ બાયડી નથી ભાયડો છે. ગફલતમાં નાંખી ગળામાં ફાંસો નાંખનાર ફાંસીઓ છે. જુઓ આ દોરી એના હાથમાં છે તે તમારા ગળામાં નાંખવાની તૈયારીજ હતી, તેજ વખત મેં લાકડી મારી !

શેઠ કહે તારૂ ભલું થજો ભાઇ, તેં મને ફાંસીઓ ઓળખાવ્યો. લ્યો હારે મને તો ગામ ભેગો કરો માબાપ !

રજપુત કહે ચાલો મારી સાથે સામા ગામમાં ! રજપુત વાણીઆને લઇને ચાલ્યો અને ચાલતી વખત ફાંસીઆને વળી બે લાકડીઓ મારી.

તાળવે ગોળ ચોટાડી, લાલચ આપી, કપટ કરે, દગો કરે, વિશ્વાસઘાત કરે, એ બધાય ફાંસીઆ.

હરસદરાય—વાહ ભાઇ વાહ ! ખુબ કરી !

માધવરાય—આતો આપણે જાણતાજ નહોતા, હવે કદી દ્વારકાં જવાનું થાય તો કેટલું સંભાળીને જવાય !

સારંગધર—જાત્રા કરવા નીકળ્યા છે, પણ પેક માણસો છે.

અજગરપ્રસાદ—પેકતો પહેલા લુટાયા.

ગજગરપ્રસાદ—વાત તો ખરી ! કાબાનો કાબો અને ફાંસીઆનો ફાંસીઓ નરસિંહ મહેતો ઠર્યો.

ભોવનગીર—બાપજી એ સબ નાગર, જાત્રાળુકી સંગ શીરફોડી કરતે હે.

મહેતાજી—કરવા ઘો, તમે તમારે પ્રભુ સ્મર્ણ કરો !

ભુગીર—ફોડને દો મથ્થા, અપન કુ કયા !

ભાનુંગીર—બીચમેં મહેતાજીકી બી નિંદા હો રહી હે !

શિતળદાસ—અભક્તકી હાજરીસેં ભક્તકી પીછાન પડતી હે ઓર બડાઇ બડતી હે !

રામદાસ—સચ બાત ! સારી નડતી દોનું બસ્તુ સંગ રહેનેસે સારી કુ સારી કહી જાતી હે ! ઇશ્વરને અંધેરી રાત નહિ કીઇ હોતી તો ઉજીઆલી રાતકુ કોન પુછતા !

(**કર્તા**) અભક્તની હાજરી વિના ભક્તની કિમ્મત થતી નથી; મગરે હાથીને પકડયો ન હોત તો શ્રી વિષ્તું પરમાત્મા હાથીનો ઉદ્ધાર કરવા શા માટે દોડતા જાત ! દુઃશાસને દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચ્યાં ન હોત તો,

શામાટે પ્રભુ પુરવા જાત ! લોઢું ન હોત તો પારસ મણીને કોણ જાણત ! લક્ષ ચોરાસીમાં ભટકી મહા દુઃખ પામીશુ એવો ભય ન હોત તો મોક્ષની પદવીની ઇચ્છા કોણ કરત ! રાજેશ્રી નાતીલાઓએ પ્રભુની પ્રેરણાથીજ નરસિંહ મહેતાને કસોટી ઉપર ચઢાવીને કુંદન રૂપ કરી મુકયા હતા.

જાત્રાળુએ આપેલા રૂપીઆ મહેતાજીએ, સાધુની પાસે ગણાવી લીધા પછી તુરત બે ચાર સાધુને આજ્ઞા કરીકે; સબ સાધુકુ જમા કરકે ભંડારા કરો ! ધરો સબ ભંડારમેં ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

સંકટનાથ—મહેતાજી; સારે સાધુ કે બમન બી ખરે?

મહેતા—હું બા ! બ્રાહ્મણને પણ નોતરજો !

પર્વતગિરી—આપજી, રસોઇ મેં કયા કરોગે ?

મહેતા—જે ભગવાનને ગમતુ હોય તે।

કૃષ્ણદાસ—શ્રી ભગવાન તો કાળી રોટી ઓર દુધપાકસેંય રાજી રહેતે હે !

મહેતા—પ્રભુ તો સદા રાજીના રાજી છે, પણ આ વખતે શીરા ઘુંટાવ !

રામદાસ—બાપજી ! શીરા એકીલા કે પુરી સઇ ?

મહેતાજી—પુરી બુરી કુચ્છ નહિ ! સારા શીરા ! એકીલા શીરા ! ચોખ્ખા શીરા *તીન તાશકા ! ખુબ ઘુટાવ ખુબ ઘુંટાવ ! બોલો દ્વારીકાં-ધીશકી જય !

ચેતનદાસ—આપજી; શીરાતો શ્રીજી, હર હુમેશ પાવતે હે ! ફીર આપકી જો ઇચ્છા.

મહેતાજી—આજે રામજીની પણ એજ ઇચ્છા છે ! શીરા ઘુંટાવ !

[**કર્તા**] મહેતાજીની મરજી થઇ કે તુરત; સાધુ સાધુને નોતરી આવ્યા; વળી બીજા જુદી જુદી નાતના બ્રાહ્મણોને પણ નોતર્યા. શીધા સામગ્રી આવી પહોંચી, એટલે નાગરો ત્યાંથી વિદાય થઇ ગયા.

રસોઇ તૈયાર થઇ, એટલે ભગવાનને થાળ ધરાવી; નિવેદ આરતી કરી, પંગત પાડી, જાત્રાળુના હાથે બ્રાહ્મણોનાં પુજન કરાવી જય, બોલાવી શ્રીરણછોડ રાયકી જય, દ્વારીકાં ધીશકી જય; અંબે માતકી જય, નરહરીલાલકી જય, નર નારાયણ દેવકી જય, લક્ષ્મિ નારાયણ દેવકી જય; જ્યોતી સ્વરૂપ ભગવાનકી જય, શ્રી સદ્ગુરૂ દેવકી જય; નમઃ પાર્વતી પતે ! હરા, હરા, મહાદેવ ! હરા !

* ત્રણ તાશનો=થી; ખાંડને આટો ત્રણે સરખે વજને.

બ્રાહ્મણો જમીને ઉઠયા એટલે મહેતાજીએ [1]મુખવાસ આપી, માથા દીઠ રૂપીઓ દક્ષણા વહેંચી આપી; સાધુને સોપારીના કડકા તથા વરીઆળી દાણા આપી એક એક ચાદર ઓરાઢી દીધી. સર્વના જમ્યા પછી મહેતાજીએ પ્રસાદ લીધો. ભજનની ખૂબ ઝડી પાડી મોડી રાત્રીએ સર્વે સુઇ રહ્યા. જાત્રાળુઓને આખી રાત ઉંઘ આવી નહિ. અરેરે રૂપીઆતો પાણી કરી દીધા; જોત જોતામાં ઉડાડી દીધા, હે ભગવાન હવે શું થશે! હજી હુંડીતો લખીને આપી નથી તે પહેલાંતો જે બોલાવી દીધી. શીરા ઘુંટાવી દીધા. સવારમાં જાગ્રત થઈ; મહેતાજીને પુછીશુ કે આમ કરી દેવાતું શુ કારણ; હે ભગવાન !

જાત્રાળુ—(સવારમાં) હે ભક્તરાજ સાતસો રૂપીઆના શીરા ઘુંટાવી સાધુ બ્રાહ્મણોને ખવરાવી દીધા તે...તમેજ કરી શકો.

મહેતાજી—શ્રી હરીએ આપ્યું હોય તો સદ્‌માર્ગે વાવરવું. એજ ખરૂ છે.

જાત્રાળુ—ઉડાડતાં વાર લાગતી નથી પણ કમાતાં કેટલું જોર આવે છે?

મહેતાજી—જેણે શીરા ઘુંટાવ્યા તેજ જગતમાં કમાયો છે.

દ્રષ્ટાંત—કોઈ રાજમાં રાજાને ઘેર જન્મ પામેલો પણ પુર્વનો પુર્ણ સંસ્કારી, શ્રી હરીનો ભક્ત રાજકુમાર હતો. પુર્વના પુન્યે, બાળપણથીજ તેની વૃત્તી શ્રી હરીના ચરણમાં હતી; ધર્મકાર્ય ઉપર તેનું ચિત્ત નિરંતર ખેંચાતું રહેતું હતું; ઉદાર અને પરોપકાર વૃત્તી સદા શોભાવી રહી હતી; બાળપણમાં વિદ્યાભ્યાસ કરતી વખતે શાળાના સોબતીઓને પણ એજ શીખામણ આપતો કે; પોતાની ચાલતીમાં પોતાથી બને તેટલુ ધર્મ કાર્ય કરવું, ભૂખ્યાને ભોજન આપવું; તરસ્યાને પાણી આપવું; અને દુઃખીઆના દુઃખને દુર કરવા સર્વદા પ્રયત્ન કરવો.

ઈશ્વરની ઇચ્છાએ કાળે કરીને પિતા સ્વર્ગવાસ થયા એટલે આ રાજકુમારને રાજગાદી મળી. રાજગાદી મળતાંની સાથે, બાળપણના અંકુર બરાબર જાગ્રત થયા. પ્રથમ તો રાજ તરફથી વૈદકશાળા સ્થાપી; જેમાં સારા વિદ્વાન વૈદો રાખીને વનસ્પતીની ઉત્તમ દવાઓ તૈયાર કરાવરાવીને દુઃખી મનુષને આપીને તેની [2]દવાઓ લેવા માંડી, વળી કોઇ દુઃખી અન્ન વસ્ત્ર માગનાર આવે તો તેને પણ આપવાને જરાય ઢીલ થવા ન લાગી. બ્રાહ્મણોને ઉત્તમ પ્રકારનાં ભોજન જમાડીને સોના મોહોરો દક્ષણા આપવા માંડી; જ્યા જ્યાં મનુષને અગવડ પડતી હોય ત્યાં ત્યાં સઘળી જાતની અગવડો દુર કરવા માંડી,

૧ મુખવાસ=પાન સોપારી, લવિંગ ઈલાયચી વિગેરે. ૨ દવા=આશીષ.

કોઇ જગાએ ધર્મશાળા, કોઇ જગાએ વાવ; કોઇ જગાએ કુવો, કોઇ જગાએ પાઠશાળા, કોઇ જગાએ વેદશાળા, એમ જ્યાં જેની જરૂર લાગી ત્યાં પોતાના રાજમાં તૈયાર કરાવી દીધા.

રાજાની વર્તણુકથી ખજાના ખાલી થઇ ગયા પણ જગતમાં નામના થઇ. રૈયતના મનુષ્યો વાહ ધન્ય છે, ધન્ય છે, રાજાધિરાજ ઘણું જીવો ઘણું જીવો પોકારવા લાગ્યા; પણ પ્રધાનને આ રીત પસંદ પડી નહિ તેણે એક દીવસે રાજાને કહ્યું.

પ્રધાન—રાજાધીરાજ; વડીલોએ કરકસરથી ભરેલા ખજાના ખાલી થઈ ગયા.

રાજા—પ્રધાનજી; ખાલી નથી થઇ ગયા પણ હજારો ખજાના ભરાઇને તૈયાર થઈ ગયા.

પ્રધાન—આપ જરા નજર કરો તો ખબર પડે.

રાજા—મેં તો નજર કરીનેજ કર્યું છે. એક ઠેકાણે ઉકરડો કરી નાખી મુકેલુ ધન, જન સમુહના સુખને અર્થે વપરાય તે ખાલી કર્યું ન કહેવાય, પણ ભરપુર કર્યું કહેવાય.

પ્રધાન—સરકાર, ધર્મ કાર્યની પણ હદ જોઇએ.

રાજા—હદ ન રાખીએ તો ધર્મ પણ આપણને દુઃખ રૂપ થાય!

પ્રધાન—હદ ન રાખીએ તો ધર્મ પણ આપણને દુઃખ રૂપ થાય!

રાજા—બુઢ્ઢા પ્રધાન! મારી વર્તણુકથી તમો નારાજ હો તો; મારે રાજ કરવાની કાંઇ જરૂર નથી, તમો આપણા કુટુંબમાથી ગમે તેને પસંદ કરી રાજ સોંપી ઘો.

પ્રધાન—ના સરકાર! હુ એમ કરવા માગતો નથી.

રાજા—ત્યારે તમે શું કરવા માગો છો?

પ્રધાન—મારૂ તો એમ કહેવુ છે કે ખજાના છેક ખાલી ન થઇ જાય અને આપની ઇચ્છા મુજબ થોડા થોડાં નાણાં વપરાય!

રાજા—ધર્મ કાર્યમા વાપરેલા નાણા વધે છે વધે છે તે એટલે સુધી કે એકના હજાર ઘણાં થાય છે. જેમ જમીનમાં વાવેલા કણ વધે છે,

પ્રધાન—વાવેલા કણ તો ઉગી નીકળે છે, તે આપણે નજરે જોઇએ છીએ, પણ કોઠાર તો ખાલીખમ દેખાય છે.

રાજા—તમારી આંખે ખાલી દેખાય છે, પણ મને તો ભરપુર ભરેલા માલમ પડે છે. (સભાસદમાથી કોઇ કોઇ બોલ્યા)

પહેલો—રાજાધિરાજ ! પ્રધાનજીનું કહેવું યથાયોગ્ય છે.

રાજા—સમજીને બોલો !

બીજો—સરકાર ! પ્રધાનજીના કહેવા ઉપર ધ્યાન આપવું જોઇએ.

ત્રીજો—સરકાર ! આપ માલીક છો, અને પ્રધાનજી આપના તાબેદાર છે; તો પણ તે વૃદ્ધ છે માટે આપે કાંઇ તેમના બોલનો વિચાર કરવો જોઇએ.

રાજા—પ્રધાન વૃદ્ધ છે માટે પ્રધાન કહે તેમજ કરવું !

ચોથો—સરકાર આપ સત્તાવાન છો ! આપને કોઇને પુછવાતું નથી; પણ વિચાર કરી જોતાં પ્રધાનજીનું કહેવું પણ ખોટું નથી.

રાજા—તમારા સર્વની સમજણ તે અસમજણ જેવી છે !

પાંચમો—આપ સત્ય કહો છો પણ પ્રધાનજીનું બોલવુએ ધ્યાનમાં લેવા યોગ્ય છે.

રાજા—તમો સર્વની મરજી મને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવાની છે, તો મારે રાજ્ય કરવાની જરૂર નથી; સાંભળો ગેબી અવાજ સંભળાય છે. (શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુટાવ ! શીરા ધુંટાવ !) જુવો સાંભળો, આ અવાજઆપણને એમ સુચના કરે છે કે આવી મળેલાનો સદ્ ઉપયોગ કરી લ્યો; જેથી અધીક આવી મળશે.

પ્રધાન—સરકાર ! શીરા ધુંટાવ ! એવું કોણે કહ્યુ અને શીરા ધુંટાવ ! એટલે શુ ?

રાજા—એ સુચના આપણને ઇશ્વરે કરી, અને સમજવાનુ એ છે કે દ્રવ્ય હોય તો તે વડે દુઃખીઆનાં દુઃખ દુર કરો ! સત્તા હોય તો ગરીબનું રક્ષણ કરો ! અધિકાર હોય તો, નિરઅપરાધીને અદલ ઇનસાફ આપો, વિગેરે. જુવો કોંઇ જોગી આવ્યા !

જોગી—શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુંટાવ ! શીરા ધુટાવ ! (ચાલ્યા ગયા.)

રાજા—પ્રત્યક્ષ પ્રભુ આવી આપણને કહી ગયા કે શીરા ધુંટાવ ! હવે હું મળેલી સત્તા ઉઠાવી લઉ છું, અને જોગી બની જંગલમાં ચાલ્યો જાઉં છું.

(કર્તા) રાજા; પોતાના એક ખભા ઉપર ઝોળી ભેરવીને; અને બીજા ખભા ઉપર શીરા ધુંટાવ ! એવું લખેલો ઝંડો રાખીને; મુસાફરી કરવા લાગ્યા. ગામો ગામમાં લોટ માગતા; ચપટીમાંથી ચપટી આપતા; રંધેલામાથી પણ ત્રીજા ભાગનું અનાજ આપીને બાકીનુ ભોજન કરતા, દેશ પરદેશ ફરવા લાગ્યા.

ઘેરથી નીકળ્યે છ એક માસ થયા; ત્યાં બનાવ એવો બન્યો કે, એક મુલક આવ્યો; તેની રાજધાનીનું ગામ આવ્યું. જે દીવસે આ જોગી મહારાજ તે ગામની ભાગોળે આવ્યા; તે દીવસે તે ગામનો રાજા દેવલોક થયો હતો, અને પ્રધાને હાથણી શણગારી તેની સુંઢમાં કળશ આપ્યો હતો, તે એવા નિશ્ચય ઉપર કે, જે માણસના ઉપર હાથણી કળશ ઢોળે તે આપણો રાજા થાય !

હજારો મનુષ્ય જોવાને માટે ભરાયુ છે, તેમા હાથણી ફર્યા કરે છે, તેના સામું સર્વે જોયા કરે છે. સૌ વિચાર કરે છે કે, પ્રભુએ શી લીલા કરી છે, અહો ! હાથણીને ભગવાને કેવી ગતી આપી છે કે, તે રાજબીજને ઓળખી શકે છે. વાહ પ્રભુ તારી લીલા ! બીજી જાતી વર્ણના મનમા તો વિચાર ના આવે, પણ રાજ કુટુંબમા જન્મેલા મનુષ્યના મનમા તો એમ થાય કે રખે હાથણી આપણા ઉપર કળશ ઢોળે.

જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યમાંથી, હાથણીએ રાજાને શોધી કહાડયો, એજ રાજા કે જે જોગી થઇ નીકળી પડયો છે. તેની પાસે આવી હાથણીએ સુંઢ ઉંચી કરી; એટલે જોગી રાજાએ જાણ્યુ, રખે ને એની સુંઢમાથી કળશ પડી જાય ને મારા ઉપર ઢળી જાય, માટે નાસવા દે નહિ તો વળી ફસામણમા આવી જઇશ. આમ વિચાર કરી જોગીરાજ નાઠા અને હાથણી તેમની વાંસે નાઠી, તે જોઇ જોવા ઉભેલા સર્વ મનુષ્યો વિસ્મય પામ્યા, અને રાજ વર્ગના મનુષ્યો સમજી ગયા કે, પેલો જોગી નાસે છે, તેના માથા ઉપર કળશ ઢોળવા હાથણી દોડે છે, માટે તેમને રોકો !

કેટલાક માણસોએ આગળ આવી જોગીરાજને રોક્યા, તે એમ કહીને કે, આપને નાસવાનુ શુ કારણ છે ? આપ જોગીને ભય શાનો છે ઉભા રહો ! જોગી ઉભા રહ્યા, તેજ વખતે હાથણી આવી પહોંચી અને તેમના માથા ઉપર કળશ ઢોળ્યો, એટલે સર્વ મનુષ્યમા આનંદ અને જય જયનો પોકાર થયો. (પ્રધાન આવી ઉભો રહ્યો.)

પ્રધાન—પધારો પ્રભુ, જોગીરાજ, તમોને આ હાથણીએ, આ રાજ્યના રાજા નિર્માણ કરી આપ્યા. જેથી તમો અમારા શીર છત્ર છો !

જોગીરાજ—હું જોગી; રાજા કેમ બની શકું; મને રાજ ચલાવતાં કેમ આવડે; તે ઉપાધી મને ન ફાવે, માટે તમે બીજા કોઇને રાજા તરીકે પસંદ કરો ! અગર હાથણીને ફરી કળશ ઢોળવા શણગારો !

પ્રધાન—હવે જે થયુ તેજ ખરું છે ! ફરી કરવાની કાંઇ જરૂર

જણાતી નથી, રાજ બીજાને ખોળી કાઢવાની ગતી ઇશ્વરે હાથણીને બરાબર આપી છે.

જોગીરાજ—મારે રાજ કરવાની ઇચ્છા નથી!

પ્રધાન—ઇચ્છા હો કે ન હો, આતો રસ્તે જતાં આવી પડેલું ઉપાડવાનું થયું છે એમ સમજી બેઠે બેઠે હુકમ ચલાવો!

જોગીરાજ—હું રાજા એટલે આખા રાજમાં હું કરૂં એજ થાય એમ હોય તો ભલે સુખે દુઃખે મનુષ્યની સેવા બજાવવા તૈયાર થઇ જાઉં.

પ્રધાન—હા સરકાર! આપ કરો તેજ થાય! આપના કામમાં કોઈ ડહાપણ કરે નહિં, અને કરે તો તે ચાલે નહિં.

જોગીરાજ—બહુ સારૂં ત્યારે ચાલો, જ્યાં રાજગાદી હોય ત્યાં.

[કર્તા] રાજ્ય ગાદીની પાસે આવી, જોગીરાજે કહ્યું. આ સામેની ભીંત ઉપર રૂપાની ત્રણ ખીલીઓ ચોઢાવો! તેમાંની એક ઉપર મારી કફની ભરાવો! બીજી ઉપર મારી ઝોળી ભરાવો અને ત્રીજી ઉપર, આ ઝંડો ભરાવો!

પ્રધાનજીએ, કહેવા પ્રમાણે તુરત કરી દીધુ. ત્યારબાદ વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને બોલાવીને, રાજ્યાભિષેક કરી રાજગાદીએ બેસાર્યા.

રાજ્યાભીષેકને પ્રસંગે ભેગા થએલા સર્વ મનુષ્યો ઝંડા ઉપર લખેલું શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ! તે વાંચી વિચારમાં ગરક થઇ ગયા, અને અન્યો અન્ય પુછવા લાગ્યા કે, આ શું લખ્યુ હશે? આતુ શા હેતુથી લખ્યું હશે! આખર પ્રધાનજીએ હિમ્મત ધરીને પુછ્યું, સરકાર આપના ઝંડા ઉપર શીરા ઘુંટાવ લખ્યું છે, તેમાં શું અર્થ સમાએલો છે?

રાજા—મારે પ્રથમ તમારી સાથે રગઝક કરવાનું કારણ એજ છે! શીરા ઘુંટાવનો અર્થ એ છે કે; હાથે તે સાથે કાંઇક કરી લે!

પ્રધાન—વારૂ સરકાર! આપ માલીક છો, આપ આજ્ઞા કરો તેમ ઉઠાવવા સેવક તૈયાર છે.

રાજા—શીરા ઘુંટાવ! આજે પ્રથમ દીવસ છે, સવાપાચ શેર સાકર, તેટલુંજ ઘી, અને તેટલોજ આટો લઇ શીરો બનાવો, કોઇ અભ્યાગત બોલાવી જમાડી દ્યો; ત્યાર પછી હું ભોજન કરીશ.

પ્રધાને કહેવા પ્રમાણે કર્યું, બીજે દીવસે રાજાએ પત્રીકા લખીને ચોઢાવી દીધી કે, પક્ક અન્નને લેવાની ઇચ્છાવાળા અભ્યાગત મધ્યાન પહેલાંજ રાજ

દરબારે હાજર થઇ જાય. તે ખબર જાણીને જેટલા આવ્યા તેટલાને માટે શીરો તૈયાર કરાવ્યો, અને તેમને ખવરાવ્યો!

પહેલા દીવસે, સવા પાંચશેર; બીજે દીવસે સવામણ, ત્રીજે દીવસે સવા પાંચમણ, એમ દીનપર દીન, ખરચ વધતુ ચાલ્યું, દેશ પરદેશથી જતા આવતા અભ્યાગત, તથા મુસાફર સર્વે રાજાનાં દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા! અહો ધન્ય ભાગ્ય ધર્મિષ્ઠ રાજા! વાહ ભાઇ વાહ! શું ધર્મિષ્ટ રાજા! રોજ સવાસોમણ ઘીનો શીરો ઘુંટાય છે, જય જય જય જય ભાઇ રાજાનો જય થાઓ!

આ વાત ઉડતી ઉડતી ત્યાં ગઇ, કે જ્યા પોતે રાજા હતો ત્યા પોતાનો પિત્રાઈ ભાઇ રાજ કરતો હતો તેણે જાણ્યું, અમુક રાજ ઉપર કોઇ ગાંડીઓ રાજા બેઠો છે; તે રોજ સીરો ઘુટાવે છે, અને લોકોને ખવરાવે છે, રાજની પાયમાલી કરે છે, માટે તેને ઉઠાડી મુકી રાજ કબજે કરી લેવું; તે ધરાદે થોડુ સૈન્ય, અને રાજ વર્ગના સલાહકાર માણસો લઇને નીકળ્યો.

અહીં તો શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ! થઇ રહ્યું છે; તે વખતે પ્રધાનને ખબર પડી કે, અમુક ગામના રાજા આપણુ રાજ લઇ લેવા આવે છે! લાવ સરકારને જાહેર કરૂં!

પ્રધાન—સરકાર! અમુક ગામના રાજા આપણું રાજ લઇ લેવા આવે છે!

જોગીરાજ—શીરા ઘુટાવ! શીરા ઘુટાવ!

પ્રધાન—પણ શીરા તો ઘુટાયાજ કરે છે! પણ સામેથી આવનારની તરફ કેવી રીતનાં પગલા ભરવાં?

જોગીરાજ—પાંચ મણ વધારતા જાઓ! શીરા ઘુંટાવ!

પ્રધાન—તે તો ખરૂ પણ આ આવનાર રાજા તો નજીક આવી પહોંચ્યા?

જોગીરાજ—આવવા દો, શીરા ઘુંટાવ! શીરા ઘુંટાવ!

[કર્તા] આવનાર રાજા પાચ પચીસ માણસ લઇને, છેક રાજ દરબારમાં આવી પહોંચ્યો; પણ માર્ગમા એમ સાંભળતો આવ્યો કે વાહ! ધન્ય છે; આ પુન્યશાળી રાજા ગાદીએ બેઠા છે, તેવી દરબારમા ધમતાં ધીમો પડ્યો; અને તેનાં પોતાના પિત્રાઇ ભાઇને ઓળખ્યો. ઓળખીને અટકયો અને તેની સાથે આવેલો પ્રધાન પણ વિચારમાં ગુમ થઇ ગયો આવેલા

રાજા તથા પ્રધાનને જોઇ જોગીરાજા બોલ્યો! શીરા ધુંટાવ! શીરા ધુંટાવ! શીરા ધુંટાવ!

જોગીરાજ—આવો રાજાધીરાજ પધારો! આ રાજનો વૈભવ સંભાળી લ્યો! મારે જોગીને રાજની કાંઇ ઇચ્છા નથી; અને નહોતી; મને તો પરાણે પકડીને બેસાર્યો હતો. મારૂ કાંઇ નથી; મારી ઝોળી, ઝંડાને કફની સામે ભરાવી છે તે ધારણ કરી લેઉ છું.

આવનારરાજા—શા માટે રાજવૈભવ મુકીને જવું પડે! હું તમારૂ રાજ લેવાની ઇચ્છા કરતો નથી.

જોગીરાજ—માથે મુકેલી ભારની ગાંસડી ઉપડાવા દોડતો આવે તેને દુશ્મન ન સમજવો પણ વહાલેસરી સમજવો! કાંઠડીનો છેડો બદલાવે તેને દુશ્મન કોણ કહે!

આવનાર રાજા—મારો અપરાધ ક્ષમા કરો, હું હવે પાછો જાઉંછું. મને મળેલું રાજ તે પણ તમારૂજ માની લેજો.

જોગીરાજ—તમે આશા ભરેલા આવ્યા, ને નીરાશ થઇને જાઓ તે સારૂ નહિ! માટે રાજ સંભાળી લ્યો? પણ યાદ રાખજો કે જેટલો વખત હું રાજ ગાદી ઉપર રહ્યો, તેટલા વખતમાં મેં જે શીરા ધુંટાવી લખ્ખો મનુષ્યની આતરડી ઠારી આશીશ લીધી, તે તમારાથી લઇ લેવાય તેમ નથી.

આવનાર રાજા—સત્ય કહો છો! હવે મને કાંઇક સુજ પડી!

જોગીરાજ—લક્ષ્મી ચળ છે, દેહ ક્ષણભંગુર છે, માટે મળેલી લક્ષ્મીને શુભ માર્ગમાં ખરચી નાંખી આગળની ખરચી તૈયાર કરવી.

જુનો પ્રધાન—રાજા ધીરાજ! હું આપની પાસે મારા અપરાધની ક્ષમા માગું છુ, મેં આપને ધર્મ કાર્ય કરતાં અટકાવાને પ્રયત્ન કર્યો હતો.

જોગીરાજ—પ્રધાનજી કાંઇ ચિન્તા નહિ. સૌ સૌની સમજણ પ્રમાણે સૌ કાર્ય કરે છે. શીરા ધુંટાવ!

(જોગીરાજ રાજ વૈભવ ઉતારી ઝોળી ઝંડો ને કફની ધારણ કરી વિદાય થઇ ગયા, શીરા ધુટાવ! શીરા ધુટાવ! શીરા ધુંટાવ.

સારંગધર—દીનકરરાય; કેમ! સાભળ્યુ દ્રષ્ટાન્ત?

દીનકરરાય—વાતની મીલાવટ કેવી ગોઠવી દીધી; કેમ બુદ્ધિપ્રસાદ આની વાત તમે કોઇ દીવસ સાભળેલી ખરી કે?

બુદ્ધિપ્રસાદ—આ બધી મનની ગોઠવણી,

શુદ્ધિપ્રસાદ—ગોઠવણી ગોઠવણી પણ ગજા પારની કરી છે ને ?

સારંગધર—જાત્રાળુ તો ઠંડા ગાર જેવા થઇ ગયા. કેમ મહારાજ; હે જાત્રાવાસી; સાંભળ્યો જવાબ. શીરા ઘુટાવ્યા તેની સાચી કમાઇ,

કેશવભટ્ટ—શીરો કરીને લોકને ખવરાવ્યો એજ કમાયો મહેતાજી ?

મહેતાજી—શીરા ઘુટાવ્યા, તેણે જગતમાં જમીનને સાચી ને સારી કમાણી કરી છે.

કરુણાશંકર—શીરા ઘુંટાવ્યા એટલે શીરો કરીને ખવરાવ્યો એજ કે બીજુ કાંઇ ?

મહેતાજી—પારકા દુઃખે દાઝ્યો તે કમાયો છે, પારકો ઉપકાર કર્યો તે કમાયો છે. પારકા પ્રાણનુ રક્ષણ કર્યું તે કમાયો છે, પોતાનો બોલેલો બોલ પાળ્યો તે કમાયો છે, અને જેણે શ્રી હરીનું ભજન કર્યું તે પુર્ણ કમાયો છે.

કેવળરામ—જે કમાયા હોય, અને જેણે શીરા ઘુંટાવ્યા હોય તેવાં બેચાર નામ તો દ્યો ?

મહેતાજી—આહાહાહા ! ઘણા. સાચી કમાણી ઘણાય કરી ગયા છે.

કુબેરભટ્ટ—કહેવા માંડો ત્યારે, સાંભળીએ તો ખરા !

સારંગધર—ગણાવી દ્યો. ઝટ !

ગૌરીપ્રસાદ—ઘણાનું ગણ્યું લાગશે, પાંચ સાત નામ દઇ દેશે.

શુદ્ધિપ્રસાદ—તીરથવાસીના મનનું સમાધાન થાય એટલે થયુ. હાં ! બોલો મહેતાજી !

રામચરણદાસજી—બોલતે હે બોલતે હું ! બક બક છોડો !

શિવચરણદાસજી—બોલો શ્રી દ્વારીકા ધીશકી જય,

માધવચરણદાસજી—શ્રી રણછોડરાયકી જય.

કૃષ્ણચરણદાસજી—કુંજ બિહારી લાલકી જય, બોલો બાપજી.

કેશવભટ્ટ—હવે ઢીલ ન કરો !

મહેતાજી—સાંભળો !

[મહેતાજી] રાગ; મારા રામજયા વનવાસ રે નયણે નિંદ્રા નાવે જરી

શીરા ઘુંટાવ્યા તેણે [1]સારી રે;
જનની જગમાં કમાણી કરી.
રામાજી પંચ હાંકો દુકાળરે દળણીરે;

---

[1] સારી-ગણગણ, બહુ ખુબ

ભંડાર લુંટાવ્યા જેણે ભારી રે. જનમી જગમાં. ૧
શીબી રાજાએ શરણે, બગલાને રાખ્યોરે;
માંસ ખુંટાવ્યાં ઘાવ કારી રે. જનમી જગમાં. ૨
હરીચંદ્ર રાજાએ; સત નવ છોડયું રે;
ની...ચની સેવાને સ્વિકારી રે. જનમી જગમાં. ૩
ભોવન ચૌહાણે દીલમાં, દયા અતી દાખવી રે.
હરણીને નાંખવા ઉગારી રે. જનમી જગમાં. ૪
સ્વામીની સેવા કીધી, સુકન્યા સાધવી રે;
અશ્વનીકુમારો ગયા હારીરે; જનમી જગમાં. ૫
શ્રીજીની સેવા કીધી, અમરીષ રાજા રે.
ચક્ર ધરાયું ચક્ર ધારી રે. જનમી જગતમાં. ૬
અભિમાન મુકી જેણે, હરી ગુણ ગાયારે;
મનની મમતા ને નાંખી મારી રે. જનમી જગતમાં, ૭
બાપુના બેલી ભજી, છળ બળ છાંડશે રે,
ત્રિકમ ત્રિવેણી લેશે તારી રે. જનમી જગમાં. ૮

સરંગધર—બાપો...બાપો !

મોરલીધર—કેમ સારંગધર, શાબાશી આપી કે શું ?

સારંગધર—શાબાશી નહિં પણ ઉશ્કેરણી, વળી ચઢાવો કરીએ તો પાંચ નામ બીજાંય દે !

અહિધર—જેજે નામ દીધાં એ બધાય આગળ થઈ ગએલા.

અવનીધર—યસ ! કોઇ સો વરસ ઉપર, કોઈ પાંચસો વરસ ઉપર કોઇ હજાર વરસ ઉપર, અને કોઇ આગલા જુગમાં !

શશીધર—ગમે તેટલા પહેલા થઈ ગયા પણ વાતતો સાચી કે નહિ.

સારંગધર—તે કોણ નક્કી કરવા ગયું છે; એ કહે છે ને આપણે સાંભળીએ છીએ,

વિષધર—એના ઘરડાના લખેલા લેખના ચોપડામાંથી શોધીકાઢયાંહશે !

વિષ્નુપ્રસાદ—ભાઈ, આપણે નકામી ગરબડ કરી, જાત્રાવાસીને ખોટી કરીએ છીએ. હવે એમને હુંડી લખાવી લેવા દો,

સારંગધર—આપણે ક્યારે લખનારનેય રોકીએ છીએ અને લખાવનારનેય રોકીએ છીએ. ભાઇ લખાવી લ્યો હુંડી

કેશવભટ—હવે હુંડી લખી આપો પ્રભુ?

મહેતાજી—લખી આપુ ભાઇ લખી આપું; તમારે કોઇ વાતે ચિન્તા ન કરવી.

કરૂણાશંકર—ચિન્તા તો શી છે! પણ જે કામ કર્યું તે કરવું મટ્યું.

કુબેરભટ—હેજ, હુંડી લખાય એટલે રસ્તે પડીએ. ડગલે ડગલે પંથ કપાય, જવાનુ ઘણે દૂર રહ્યું છે.

કેવળરામ—વિષ્ણુ એ મોતી! ને કર્યું તે કામ.

[મહેતાજી] રાગ; આઠ કુવા ને નવ વાવડીરે લોલ.

મારા વાલમા રે લોલ, સેવકની હુંડી શિકારજો રે લોલ. મારા. ૧
સ્વસ્ત શ્રી દ્વારીકાં ગામમા રે લોલ સૌમાં સામળશા શેઠ. મારા. ૨
સદ્દગુણ કેરા સાગરા રે લોલ, અવર તમારી હેઠ. મારા. ૩
ભર્યું નથી ભડારમા રે લોલ, ભાવે કરી છે ભેઠ. મારા. ૪
બ્રાહ્મણને ભોજન આપીઆ રે લોલ, ઠાકોર પહોંચાડયુ ઠેઠ. મારા. ૫
ગુણનિધી, ગણી ગણી આપજોરે લોલ, વાલમ ન ગણશો વેઠ.

સ્વસ્તી શ્રી દ્વારીકાં મધ્યે મહાશુભસ્થાને પુનરાયે, અનેક સર્વ શુભોપમાને લાયક દીનબંધુ દયાળ, કરૂણાના સાગર, અનાથના નાથ; પતીતના પાવન, અધમના ઓધારણ, શ્રી પરબ્રહ્મનારાયણ પ્રભુ, શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માના ચરણમાં ક્રોડ વાર સાષ્ટાગ દંડવત્ પ્રણામ અંગીકાર હો એતાનશ્રી ગામ જુનાગઢથી લખીતગ અલ્પ બુદ્ધિવાન, સહાનો સેવક, દાસાનુંદાસ, ભક્ત નરસિંહરામ. વિશેષ વિનંતી સાથે લખવા કારણ એ છે જે, આ પત્ર લઇ આવનાર પરદેશી મુસાફર પાસેથી રૂપીઆ સાતસો રોકડા ગણી લીધા છે, અને તેમને હુંડી લખી આપી છે. તેનું નામ નિશાન તપાસીને, તુરત વગર વિલંબે, નવા કોરાને કડકડના ચાલતી છાપના રૂપીઆ ગણી આપજો. નહિ ગણી આપો અગર વિલંબ કરશો તો નાણાવટથી વટ વહેવાર ઓછો થશે, મારી ને તમારી બન્નેની હાંસી થશે, જાત્રાળુ નિરાશ થશે તો તેમનો નિસાસો આ સેવકને લાગશે. થોડું લખ્યુ ઘણું કરી માનજો. એક લખ્યું હજાર કરી માનજો. સેવક નરસિંહરામના પ્રણામ, મીતી અમુક.

જાત્રાળુ—તમારૂં [1]હુંડીઆમણુ હોય તે માગી લ્યો?

1. હુંડીઆમણ=હુંડી લખાવતી વખતે; બજારમાં જે ભાવ ચાલતો હોય, તે ભાવને અનુસરીને કાંતો નાણું આપવા પડે, અગર લખનાર કાંઇક પાછું આપે તે રકમ

મહેતા--શ્રી હરી હરી કરો! હુંડીઆમણ આવી ગયું. હુંડીઆમણમાં પ્રભુનું નામ! રાધે સ્યામ, રાધે સ્યામ.

જાત્રાળુ—હુંડી શીકરાશે તો ખરીજ, કેમ?

મહેતા—અરે એ શું બોલ્યા? જતે વાંત!

જાત્રાળુ—ત્યારે હમે રજા લઇએ છીએ.

મહેતા—બહુ સારૂ, કોઈ વાતે ચિન્તા ન કરશો.

જાત્રાળુ—જય શ્રી કૃષ્ન, જય શ્રી કૃષ્ન.

સાધુઓ—જય શ્રી કૃષ્ન, જય શ્રી કૃષ્ન, જય જય હરી, જય જય રામ, બોલો શ્રી ધનસ્યામલાલ ભગવાનકી જય.

[મહેતા] રાગ, કૃષ્ન તે કંઠ કેરૂં ઝુંમણું રે લોલ.

સેવકની હુંડી શિકારજો રે લોલ;
શાહુકાર શામળશા શેઠ. મારા વ્હાલા. ૧
પ્રિતીથી પંથી પોકારજો રે લોલ.
વહાલા વેગરજો વેઠ. મારા વહાલા. ૨
નરસંઈ તમારા નામને રે લોલ;
ખોળે ખોળે બલિહાર. મારા વહાલા. ૩
વળગી રહો વિશ્વાસને રે લોલ;
કોડીલા રાખજો [1]કાર. મારા વહાલા. ૪
મનના મનોરથ પુરજો રે લોલ;
હુંડી શીકારીને આજ. મારા વહાલા. ૫
ભીડ ભંજન કહેવરાવજો રે લોલ,
સારી સેવકનાં કાજ. મારા વહાલા. ૬
પટકુળ ફાડીને પાટા બાંધીઆ રે લોલ;
હરી હૈયાનુ હીર. મારા વહાલા. ૭
ત્રિકમ ગણી જોયા તાંતણા રે લોલ,
ચત્રભૂજે પુર્યા ચીર. મારા વહાલા. ૮
શેઠનો સુત જોઇ, સુરતીરે લોલ;
ખારે થઇ ખદ ખદ. મારા વહાલા. ૯
ધ્રુવને પાગમા બેસારીગોરે લોલ.

૧ ટાળ=આબરૂ; ઇજ્જત શાહુકારી.

મારા વહાલા. ૧૦

માનો ઉતાર્યો મદ.
દાસની ઉપર દયા કરીરે લોલ, મારા વહાલા ૧૧
[૧]દુષ્ટ બુદ્ધિને કર્યો હીન.
સેવકને [૨]સાત વાર સાચવ્યોરે લોલ, મારા વહાલા. ૧૨
હરી થયા આધીન.
ઠગમાં ગણાયો છુ હાકરારે લોલ, મારા વહાલા. ૧૩
વહાલા વિચારોને વગ.
શાહુકાર ગણાઇશ શહેરમાંરે લોલ; મારા વહાલા. ૧૪
ધણી જો કરશો [૩]ઠગ,

આતુરરાય—ચિંતાતુરરાય, કેમ પછી પેલા જાત્રા વાળીનું શુ થયું; એ લોકોને હુંડી લખી આપી કે નહિ ?

ચિન્તાતુરરાય—ઈશ્ર જાણે ભાઇ, આપણે તો કાલના આવ્યા છીએ ત્યારના ફરીને ગયા નથી.

અનુમાનરાય—હુંડી તો લખી આપી હશે ! ઠગ ઠગવા બેસે છે, ત્યારે પાછુ વાળી જોતા નથી. અત્યારે તો એના રૂપીઆ લઇ લીધા અને ઉડાવી પણ દીધા,

શંકરપ્રસાદ—એણે બ્રાહ્મણને તો રાજી રાજી કરી નાંખ્યા !

શંભુલાલ—શીરો પણ બહુ સરસ બનાવ્યો હતો !

ન્યાતમરાય—મણે સવા મણ ઘીનો અને મસાલા પણ પુષ્કળ.

હરિપ્રસાદ—ભાઇ, " નાગો કુદે કે જાગો કુદે " એણે ક્યારે કેડે કાદરો મુકીને રળીને વાવર્યું છે, જ્યારે ઉડાડવુ ત્યારે ફોકતુ ને ફોકતુ.

બ્રિજલાલ—બરાબર ! એના બાપનુ શ્રાદ્ધ કર્યું ત્યારે ફોક શેઠે પણ ઝારાની સાથે સીધાં સામથી મોકલ્યાં હતાં.

સંતોષરાય—સંતોષ રાખીને બેઠો છે. તો પ્રભુ આપે છે પણ ખરો ! તેમ તે વાપરે છે પણ ખરો, કાંઇ ગાંઠ કરતો નથી.

અણીરાય—અણીએ કામ સર્યું એટલે પછી બસ. સંઘરીને શું
ા છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક
જઇને પડયોજ છે; આપણી અક્કલ તો એમાં કામ કરતી નથી.

સાધવરાય—તમે તો બીજાજ વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુદ્દો
ક્યા! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્સ તપાસ કરોને?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાંઇ આપણે લખી
ાપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે? મરશે એ ને એ
ધા! પડશે કુવામાં!

કલ્યાણરાય—કોઇ કોઇના કામમા ડહાપણ કરવામાં કે, આંહી પંચાત
ટવામાં માલજ નથી, છેટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—"કુટે લોહુને લવાર બેય," આપણે તે વળી પારકી
ોડા શું કામ જોઇએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાનું ઘર બતાવીને ને
ળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી
ંચાત શા માટે બોલો છો?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને ગુમ થઇ જવું તે ઠીક નહિ!

ધિરજલાલ—હમણાં થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે?

મહિપતરાય—શણગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સઘળી ખબર!

નિધીરાય—યસ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે?

તામસરાય—છટ્ નોનસન્સ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રિઓને ન
પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ!

ચંદ્રપ્રસાદ—સરીયાન રસ્તે જતી સ્ત્રિઓની સાગે વાત ચીત કરનારની હલકાઇ ગણાય છે.

તારાપ્રસાદ—માર્ગે ચાલતાં આપણા પોતાનીજ સ્ત્રિ સામી મળી અને તેને કાંઇ કામ હોય તો?

સુર્યપ્રસાદ—તે વાત બાજુપર રહી! તે વખતે તો વાત કર્યા વિના ચાલેજ નહિ, અને તેનો કોઇને ખોટો વહેમ આવેજ નહિ!

નિશ્ચયપ્રસાદ—જ્યા સુધી, સારંગધરના હાથમા ન્યાતની પટલાઈ છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાને તો જંપીને બેસવા વખત આવવાનો નથી.

હરીપ્રસાદ—તમારૂ ધારવુ ભૂલ ભરેલુ છે; નરસિંહ મહેતા નો સદા આનંદમાં અને મોજમાં રહે છે, એટલે કોઇનુ બોલેલુ કાનેજ ધરતા નથી.

ભોરીંગપ્રસાદ—એક વખતે એના ભજનમાં કહેનો હતો કે. જેમ ચોમાસામાં તમરાંના અવાજથી ત્રાસ ઉપજતો નથી. તેમ [1]દુરીજનના અવાજનો ત્રાસ લાવવો નહિ, પણ એક કાનથી બીજે કાન કાઢી નાખવો.

સારંગધર—આપણે દુર્જન! અને એ સજ્જન, શુ બોલવુ? સર્વે પોત પોતાના મનથી મોટા છે. એ ભજન કરે છે તે શુ ખરા મનનુ છે, જરાય નહિ. માત્ર રણી ખાવાની દુકાન, એક જાતનો ધંધો. (જાત્રાળુ તથા નરસિંહ મહેતાને આવતા જોઇને) કેમ જાત્રાવાસીઓ રાત્રે મહેતાજીને ઘેર રહી ગયા હતા કે શુ?

હરમોહન—ભજનમાં ગરક થઇ ગયા હશે ગરક!

સારંગધર—હુંડી લખી આપી કે નહિ?

કેશવભટ—લખી આપી તો ખરી!

સારંગધર—કોની ઉપર લખી આપી?

કરૂણાશંકર—કોઈ શામળશા નામના શેઠ છે તેમના ઉપર.

સારંગધર—શકરામણ નકરામણનુ નક્કી કર્યું છે કે નહિ?

કુબેરભટ—શકરામણ એટલે શું? અને નકરામણ એટલે શું!

સારંગધર—અમુક મુદતે હુંડી પાકવાની હોય, અને તે દીવસ પહેલાં આપણને નાણા લેવાની ઉતાવળ હોય; તો પૈસા મળે, પણ વહેલા લીધા

1 દુરીજન-છીદ્ર ગોથુ; ખારીલા.

અણીરાય—અણીએ કામ સર્યું એટલે પછી બસ. સંઘરીને શું કામ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક અંજઇને પડેજ છે; આપણી અક્કલ તો એમાં કામ કરતી નથી.

માધવરાય—તમે તો બીજાજ વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુદ્દો ચુકયા! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્સ તપાસ કરોને?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાંઈ આપણે લખી આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે? મરશે એ ને એ બધા! પડશે કુવામાં!

કલ્યાણરાય--કોઇ કોઇના કામમા ડહાપણ કરવામાં કે, માંહી પંચાત કુટવામાં માલજ નથી, છેટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—"કુટે લોહુને લવાર બેય," આપણે તે વળી પારકી પીડા શું કામ જોઇએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાનું ઘર બતાવીને ને વળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી પંચાત શા માટે બોલો છો?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને ગુમ થઇ જવું તે ઠીક નહિ!

ધિરજલાલ—હમણાં થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે?

મહિપતરાય—શણગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સઘળી ખબર!

નિધીરાય—યસ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે?

તાપસરાય—છટ નોનસન્સ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રિઓને ન પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ!

ન્યાયશંકર—તેમાં આપણું પોઝીશન ન ગણાય।

હકુમતરાય—વિદ્વાન અને કેળવાયેલી નાતીના માણસે અજુગતુ આચરણ નજ કરવું જોઇએ!

શંકાપ્રસાદ—આપણે ક્યારે કાંઈ બીજી ત્રીજી વાત કરવી છે. માત્ર પુછી જોવું છે તેમાં શું? આપણે બેન કહીને બોલીએ તો કેમ!

હિંમતરાય—રસ્તાની જનાર સ્ત્રિઓને બા બેન કહેવી એ પણ શરમ ભરેલુ છે; શા માટે સ્ત્રિઓ સાથે માર્ગમા વાત કરવી પડે!

ચંદ્રપ્રસાદ—સરીયામ રસ્તે જતી સ્ત્રિઓની સાથે વાત ચીત કરનારની હલકાઇ ગણાય છે.

તારાપ્રસાદ—માર્ગે ચાલતાં આપણી પોતાનીજ સ્ત્રિ સામી મળી અને તેને કાંઇ કામ હોય તો ?

સુર્યપ્રસાદ—તે વાત બાજુપર રહી ! તે વખતે તો વાત કર્યા વિના ચાલેજ નહિ, અને તેનો કોઇને ખોટો વહેમ આવેજ નહિ !

નિશ્ચયપ્રસાદ—જ્યા સુધી, સારંગધરના હાથમા ન્યાતની પટલાઇ છે ત્યાં સુધી નરસિંહ મહેતાને તો જ પીતે બેસવા વખત આવવાનો નથી.

હરીપ્રસાદ—તમારૂં ધારવું ભૂલ ભરેલુ છે, નરસિંહ મહેતા તો સદા આનંદમાં અને મોજમાં રહે છે. એટલે કોઇનુ બોલેલુ કાનેજ ધરતા નથી.

ભોરીંગપ્રસાદ—એક વખતે એના ભજનમાં કહેતો હતો કે. જેમ ચોમાસામા તમરાંના અવાજથી ત્રાસ ઉપજતો નથી. તેમ [1]દુરીજનના એવા જનો ત્રાસ લાવતો નહિ, પણ એક કાનથી બીજે કાન કાઢી નાખવો.

સારંગધર—આપણે દુર્જન ! અને એ સજ્જન, શુ બોલવુ ? સર્વે પોત પોતાના મનથી મોટા છે. એ ભજન કરે છે તે શુ ખરા મનનુ છે, જરાય નહિ. માત્ર રળી ખાવાની દુકાન; એક જાતનો ધંધો. (જાત્રાળુ તથા નરસિંહ મહેતાને આવતા જોઇને) કેમ જાત્રાવાસીઓ રાત્રે મહેતાજીને ઘેર રહી ગયા હતા કે શુ ?

હરમોહન—ભજનમાં ગરક થઇ ગયા હશે ગરક !

સારંગધર—હુંડી લખી આપી કે નહિ ?

કેશવભટ—લખી આપી તો ખરી !

સારંગધર—કોની ઉપર લખી આપી ?

કરૂણાશંકર—કોઇ શામળશા નામના શેઠ છે તેમના ઉપર.

સારંગધર—શકરામણ નકરામણનુ નક્કી કર્યું છે કે નહિ ?

કુબેરભટ—શકરામણ એટલે શુ ? અને નકરામણ એટલે શું !

સારંગધર—અમુક મુદતે હુંડી પાકવાની હોય, અને તે દીવસ પહેલાં આપણને નાણા લેવાની ઉતાવળ હોય, તો પૈસા મળે, પણ વહેલા લીધા

1 દુરીજન-ઝીંદ ગોધા ખારીલા

અણીરાય—અણીએ કામ સર્યું એટલે પછી બસ. સંઘરીને શું કામ છે.

બુદ્ધિપ્રસાદ—કોણ જાણે શું ભગવાનની કળા છે કે; કોકને કોક અંજાઇને પડ્યોજ છે; આપણી અક્કલ તો એમાં કામ કરતી નથી.

માધવરાય—તમે તો બીજાજ વિચાર પર ચઢી ગયા અને મુદ્દો ચુકયા! હુંડી લખી આપી કે નહિ. તેનો ચોક્કસ તપાસ કરોને?

મોહનરાય—એણે ન લખી આપી હોય તો કાંઈ આપણે લખી આપવી પડે તેમ છે કે, આપણે તેની પંચાત કુટવી પડે? મરશે એ ને એ બધા! પડશે કુવામાં!

કલ્યાણરાય--કોઇ કોઇના કામમાં ડહાપણ કરવામાં કે, સાંહી પંચાત કુટવામાં માલજ નથી, છેટા રહીને તમાસો જોવામાં આનંદ છે.

નવલશંકર—"કુટે લોહુને લવાર એય," આપણે તે વળી પારકી પીડા શું કામ જોઇએ.

સત્યપ્રસાદ—તમેજ તે જાત્રાળુને નરસિંહ મહેતાનું ઘર બતાવીને ને વળી તેના ઘરની ભલામણ કરીને મોકલ્યા, ને હવે પાછળથી, શી પંચાત શી પંચાત શા માટે બોલો છો?

ગણેશલાલ—ગણેશ બેસરાવીને ગુમ થઇ જવું તે ઠીક નહિ!

ખિરજલાલ—હમણાં થોડીવારમાં જે હશે તે જણાશે?

મહિપતરાય—શણગાર ભોગનાં દર્શન વખતે સઘળી ખબર!

નિધીરાય—યસ! હમણાં પોમલીઓ નીકળશે?

તામસરાય—છટ નોનસન્સ! આપણાથી રસ્તે જતી સ્ત્રિઓને ન પુછાય કે પેલા જાત્રાળુને હુંડી લખી આપી કે નહિ!

ન્યાયશંકર—તેમાં આપણું પોઝીશન ન ગણાય।

હક્કુમતરાય—વિદ્વાન અને કેળવાયેલી નાતીના માણસે અજુગતુ આચરણ નજ કરવું જોઇએ!

શંકાપ્રસાદ—આપણે ક્યારે કાંઈ બીજી ત્રીજી વાત કરવી છે. માત્ર પુછી જોવું છે તેમાં શું? આપણે બેન કહીને બોલીએ તો કેમ!

હિમતરાય—રસ્તાની જનાર સ્ત્રીઓને આ બેન કહેવી એ પણ શરમ ભરેલુ છે, શા માટે સ્ત્રિઓ સાથે માર્ગમાં વાત કરવી પડે!

સાધુઓ—અહો ભાઇ! જાત્રાવાસી, તુમ દીલમેં જરાબી અદેશા મત લાવ! એ સબ મહેતાજી કે જાતીલે હે! ઓર મહેતાજીકા વૈભવ દેખકે જલ જાતે હે!

સારંગધર—અહાહાહા! મહેતાજીનો વૈભવ, શો વૈભવ!

ગિરીનારીપ્રસાદ—તાળ તુળશીને શંખ, ગોપીચંદને ગેરૂ? વહે-પારમા ૧વાની!

[કર્તા] જાત્રાવાસી વિદાય થયા, નરસિંહ મહેતા મંદિર તરફ રવાના થયા; નાગરો સૌ સૌને ઘેર ગયા. જાત્રાળુ ચારે જણ મનમા સંકલ્પ કરતા એક એકને પુછી પુછી પોત પોતાના મનનું સમાધાન મેળવી લેતા ચાલ્યા જાય છે. મહેતાજી મંદીરમા આવી. સેવા પુજાથી પરવારી, પ્રભુની સનમુખ બેસી, નાબી કમળથી નાદને ઉઠાવી, બરાબર મધ્ય રાત્રીએ, શ્રી કૃષ્ન ભગવાનનું સ્તવન કરવા લાગ્યા.

[મહેતા] રાગ; નરના...થ જલદી જઇને.

અહો જગના...થ જલદી કરજો,
હારે વીલી વાણીને વાલમ વરજો, અહો જગના...થ.
હુંડી સેવકની સંધરજો. અહો જગના...થ. ૧
ત્રિલોકી તારો ખરે તેમ ખરજો.

હરી, ગજ ગ્રાહ લડયા ને ગજ હાર્યો,
હારે રામ કહેતામાં "રા" ને ઉચ્ચાર્યો, અહો જગના...થ.
હારે તોએ ત્રિકમ તેને તાર્યો. અહો જગના...થ. ૨
એવાં સેવક સંકટ હરજો.

હારે સતવાદી રાજાની રે રાણી,
હારે તારા ગણીકાના ઘરમાં ઘેરાણી, અહો જગના...થ.
ત્યારે પ્રભુ પીવા રહ્યા નહિ પાણી. અહો જગના...થ. ૩
અહો ધણી દાસ સેવક શીર ધરજો.

હારે કેશવ "હાર" જાયજો મારી,
તો તો મરૂ મારીને પેટ કટારી, અહો જગના...થ.
દાદા એ છે કજેતી તારી. અહો જગના...થ. ૪
ભાવે ભરપુર નાણાં ભરજો.

૧ વાની=શબોરી.

બદલ કાંઇક કાપી આપવું પડે; અગર તે હુંડી આપણે બીજાને વેચાથી આપી દઇએ તેમાં લેનાર માણસ પોતાને મળવાના ફાયદા બદલ જે નાણાં ઓછાં આપે તે રકમનું નામ શકરામણ.

કેવળરામ—નકરામણ એટલે શું ?

સારંગધર—કોઇ પણ કારણથી હુંડી ન શીકારાય; કાંતો લખનારની આડત બરાબર ન ચાલતી હોય, અને ભરૂસા પર હુંડી લખી હોય; અને કાંતો આપનાર આશામી નરમ પડી ગઇ હોય ! તો તે હુંડી શીકારાયા વિના પાછી ફરે, ત્યારે તે હુંડી નિમીત્તે થએલું ખરચ અને તેનું વ્યાજ તે રકમનું નામ નકરામણ.

નરસિંહ—(નાગરની વાતો સાભળીને (રાધેશ્યામ રાધેશ્યામ ?

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા.
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા.
રાધે ગોવિંદ રામ, રાધે ગોવિંદા
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા.

સારંગધર—બસ કરો બસ કરો ? લખારો મુકો ! આ હુંડીનું નકરામણ નકી કરી આપો ? જામીન આપો ? પરદેશીને ફાંગડામાં ન ફસાવો !

મહેતા—ભાઇ; હે જાત્રાળુ હરીજનો ! તમે મારા બોલ ઉપર વિશ્વાસ રાખો ! અને જાઓ ! હમારી લખેલી હુંડી પાછી ફરેજ નહિ.

સારંગધર—મોટો શાહુકારનો બેટો. જાણે દરીઆમાં ઘરનાં ઝાઝ ફેરવતો હોય એટલો ડીમાક રાખે છે.

સાગરપ્રસાદ—દગાબાજ માણસો દરીઆવ દીલના રહે છે.

ગિરીરાજપ્રસાદ—રોફ રાજા જેટલો રાખે છે, ને ઘરમાંતો હાંલ્લાં કુસ્તીઓ કરે છે ! “ આટા તોલ કે ઠીકરી જલતી હે !”

જાત્રાળુ—તમારા સર્વના બોલવાથી, અમારૂ મન ડગી તો જાય છે. પણ વળી વિચાર કરીએ છીએ કે, પ્રથમ નરસિંહ મહેતાનું ઘર પણ તમેંજ બતાવ્યું હતું ?

અંબુજલાલ—ઓલરાઇટ ! પ્રથમથીજ મશ્કરીના રૂપમાં વાત વધી ગઇ, થઇને થઇ. હવે તમે લખાવેલી હુંડી ના કબુલ કરો તોય કાંઇ તમારા રૂપીઆ પાછા મળે તેમ નથી, માટે સુગે મોંઢે જાઓ દ્વારીકાં !

મળવાતું નથી. વળી તેણે ખરચી પણ નાણ્યુ; આપણુ દ્રવ્ય ગયુ કુબેર ભડારીના ભડારમાં. જાત્રાળુને ઉદાસ થએલા જોઇ. વાત જાણી પાવરશા થએલા બજારના સરાફ નાણાવટી બોલ્યા હે ભાઇઓ તમે બ્રાહ્મણ છો, અને તમારાં નાણા ગુમ થયાં, તો તેની ચિન્તા ન કરશો. તમને ખરચ જોગ નાણાં અમો બજારમાંથી ઉઘરાણુ કરીને આપીશું. પણ તમે જે હુંડી લખાવી લાવ્યા છો તે તો ખોટીજ છે.

(મહાજન) રાગ; રાજની ઇચ્છા નથી રે. (મૃદાલશા)

અહીંઆ શામળશા નથી રે, તીરથનાવાસી, અહીઆં શામળશા નથી રે.

નહિ શામળશા શેઠીઓ; ધરણી ધરતુ ધામ,
વળી ન દેખો વેઠીઓ, ઘુંમી વળતાં ગામ. અહીંઆ. ૧
બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિ વૈશ્ય નહિ, નહિ શુદ્ર કોઇ શેઠ,
ઠગ મળીઓ કોઇ ઠાવકો, ઠોકી મુકયા હેઠ. અહીંઆં. ૨
ભગત ભરુસો રાખતા, દારૂણ આવે દુઃખ,
પુરણ ઠગ ને પેખતા, મલકાવી દે મુખ. અહીંઆ. ૩
ભગત જગતમા [1]જાગતા, જયમ જુવતીના [2]જાર,
પડતા માંહે પીંગળે, સાગર માહે ખાર. અહીંઆ. ૪
પાછુ કદી ન પામીએ, પડયુ અગ્નિમાં [1]આજય,
આવેલુ ઓઇઆ કરે, લેશ ન લાવે લાજ. અહીંઆ. ૫

ભગતને દંડવત્ કરીએ, નમસ્કાર કરીએ, જય શ્રી કૃષ્ન કહીએ પણ છેટે રહીને, ભરૂસો રાખી પગ પાસે જઇએ તો સકટમાં આવી પડીએ; કાયઓને કાચગી સતના દર્શન કરવા ગયાં તો ઉના પાણીમાં ઉકળવા વખત આવ્યો. જેના દર્શનથીજ દુખ આવી પડે છે તેની સાથે નાણા સંબંધી લેવડ દેવડ કેમ કરાય!

પુરવાસીના પોકાર સાભળીને, જાત્રાળુ ઢડીઆ કુવામા ઝબોળા ખાઇ બહાર નીકળીને બેઠા હોય તેવા થઇ ગયા. પગ ભાગી ગયા, મોંઢા લેવાઇ ગયા, અરસ પરસ વિચાર કરવા લાગ્યા.

કેશવભટ—કેમ કરીશુ ભાઇ નાણા તો ગયા.

કરૂણાશંકર—ગયા ભાઇ ગયાં. આપણે નાગરોનુ કહેવુ ન ગણકાર્યુ, અવદશા વાંકી હોય છે ત્યારે સામાની શીખામણ ઉપર ધ્યાન રહેતુ નથી.

---

૧ જાગતા=ચકતા; ચેતતા. ૨ જાર=સ્ત્રિયોના આશક; વ્યભીચારી નર.

બાકી, બળદારી ન કાઢશો બાંનાં,
છબીલાજી છળ નવ કરશો છાંના,
હાંરે છોજી દીન દયાળુને દાના. અહો જગના...થ.
મારા [1]ઠાકોર ઠગ નવ દરજો. અહો જગના...થ. ૫

વાટનાં સઘળાં વિઘ્નને વટાવીને કેટલેક દીવસે ચારે બ્રાહ્મણ દ્વારીકાંમાં આવી પહોચ્યા, ત્યા આવી પ્રથમ ધર્મશાળામા મુકામ કરી વિચારવા લાગ્યા. કેશવભટ કહે બોલો ભાઇ હવે કેમ કરીશું ? પ્રથમ હુંડીવાળા શેઠને શોધી કાઢીશું કે ગોમતી સ્નાન કરીશું !

કરૂણાશંકર—જે કરો તે ખરૂ; બધુય સરખું છે. ગોમતી સ્નાન કરી પ્રભુ દર્શન કરી પછી નીરાંતે શેઠને ખોળી કાઢીશું.

કુબેરભટ—અરે એમ તે બનતું હશે, પ્રથમ હુડીનાં નાણાં પછી દેવ દર્શન, પગલે પગલે પૈસાનો ખપ પડે તે વખતે કયાં લેવા જઇએ.

કેવળરામ—તમારૂ કહેવું ખરૂ છે, માટે એક પંથને દો કાજ કરો ! ગોમતી સ્નાન કરી દેવ દર્શન કરના અને શામળશા શેઠની પેઢી પુછના ચાલો.

કેશવભટ—તે વાત મારી ધ્યાનમાં બરાબર ઉતરી ચાલો ત્યારે તેમ કરો.

ગોમતી સ્નાન કરી, દેવ દર્શન કરતા, અને ગામમા ધુંમતા હુંડી વટાવાને પગલે પગલે માણસોને પુછતાજ જતા પણ પાંચ દીવસ સુધી પત્તોજ ન મળ્યો. ઉત્તરમા એમજ સાંભળ્યું કે; આ ગામમાં કોઈ શામળશા નામનો માણસ નથી, તો શેઠ તો હોયજ શાનો ! તમને કોઇ ઠગ મળ્યો; ખોટી હુડી લખી આપી પૈસા લઇ લીધા, હજારો માણસને પુછતાં, કોઇ નાતમાં શામળશા નામે માણસજ નથી, એમ જાણી જાત્રાવાસી ઉદાસ થઇ ગયા. અરે હાય ઠગાયા ! વગડા વચ્ચે કાબાએ ન લુટયા, પણ ગામ વચ્ચે ઠગારાએ ઠગ્યા. નાગરોએ આપણને ઘણાય ચેતાવ્યા પણ અંધાર પછેડો ઓઢીને બેઠેલા આપણે ચેત્યાજ નહિ. સમુદ્રમાં પડેલું પાણી પાછું મળી શકતું નથી. આકાશમાં કરેલા શબ્દના પડઘા પાછા પડતા નથી; અગ્નિમાં હોમેલું ઘી પાછું મળી શકતું નથી; તેમ ઠગ ભગતના કબજામાં ગયેલુ ધન પાછું

[1] ઠાકોર=ભગવાન, પ્રભુ.

જાત્રાળુ કલ્પાન્ત કરે છે, હજારો લોકો ઘેરીને ઉભા રહ્યા છે, ત્યાં નારાયણના નાટકનો તમાશો જોવા, પગમાં વાગતા ઘુઘરા બાંધીને, સાદુને સુંદર રાતા રંગનું પિતાંબર પહેરીને, પાંચ હાથનો પીળા રંગનો પટકો, અંગ ઉપર ઓઢીને; તુળશીના મણકાની કંઠીઓ કોટમા નાંખીને, ગેરૂ ગોપીચંદનનાં છાપાં તીલક કરીને, હાથમાં વિણા નામના વાજીત્રને વગાડતા અને જગના જીવનને જગાડતા, નારદમુની આવ્યા.

રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા,
રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવનચંદ, ભજો રાધે ગોવિંદા,
રાધે ગોવિંદ, રામ રાધે ગોવિંદા.
વૃંદાવનચંદ, ભજો રાધે ગોવિંદા.

જ્યારે જ્યારે નરસિંહ મહેતા દ્વારીકામાં આવતા અને કરતા ભજન કરતા ત્યારે ત્યારે જેવો દેખાવ આપતા, તેવો દેખાવ દુરથી દેખીને લોકો પોકારી ઉઠયા. હે જાત્રાવાસી ગભરાશો નહિ, આવી પહોંચ્યા છે નરસિંહ મહેતા! થઇ ગયો છે બેરો! જુવો એ સામેથી આવે, રાધેગોવિંદ કરતા કરતા!

જાત્રાવાસીએ ઝડપ પાછુ જોયુ, જોતા તો હરખાયા, અને આશાભર્યા થઇ રહ્યા કે હવે આપણા પઇસાનુ નીરાકરણ થશે! પણ પાસે આવતાં નરસિંહને બદલે બીજા ભગતને જોયા.

કેશવભટ—અરે આતો બીજો કોઇ ભગત છે, એય નરસઇના જેવો ને જેવો!

કરૂણાશંકર—આવા આવા તો કેટલાય ભામટા ભટકે છે.

કુબેરભટ—એમાં નુકશાન શુ છે! ભજનના ધંધામાં તો કાંઇક ન્યાલ થઇ ગયા!

કેવળરામ—ભગવાનના ભજનને કલ્પતરૂ કહે છે, કલ્પતરૂની છાયામાં માલ મશાલા મારે છે; પડયા પેટને ઠારે છે, ધન હરવાનુ ધારે છે; શરીરને શણગારે છે, જંતર મંતર તતર બાંધી તારૂણીઓને તારે છે.

લોકો—કેમ બાઇ, કીયા ગામના ભગત છો?

નારદ—તમારે મતલબ હોય તે કહી દ્યો?

પહેલો—નરસઇ મહેતાને ઓળખો છો?

નારદ—શા માટે નહિ! નરસઇ મહેતા જુનાગઢનો સુર્ય.

કુબેરભટ—મને તો એમ થાય છે કે, જાણે ગોમતીમાં પડીને ડુબી મરીએ ! પનોતીએ રખડાવી પાડ્યા.

કેવળરામ—આપણા રળેલા પૈસા સાધુ સંતના ભાગ્યના હશે !

કેશવભટ—હવે ગમે તે રીતે મન વાળો ! (લમણે હાથ દઇને) હરી...હરી !

રાગ; અહો દીલદાર, જરી દેદાર.

કેશવભટ—અરેરેરે બાપ, કર્યો કારી કાપ, ધોળે દહાડે ધાપ, મારીને
ધોળે દહાડે ધાપ મારીને; ધોળે દહાડે ધાપ; મારીને. અરેરેરે.

કરૂણાશંકર—હાય હાય રે બાપ ! પૈસા ખોયા રે બાપ !
મદીર બાંધ્યું મહાલવા, કરી કઇકના કાળ;
જીવ જંતને ઝાલવા; કરોળીઆની જાળ. અરેરેરે.

કુબેરભટ—ભીખ મગવીરે બાપ !
ફરી વળ્યુ પાપ; શમે કયાં સંતાપ, તીખો કર્યો તાપ; ભારીને.
તીખો કર્યો તાપ ભારીને; તીખો કર્યો તાપ ભારીને. અરેરે.

કેવળરામ—ભડે ખેસાર્યું મારા બાપરે.
ઠગ બાધે જેમ [1]ઠાવકો, ઠગવા કેરો ઠામ;
આવંતા દે [2]આવકો, પ્રીને કરી પ્રણામ. અરરેરે

કેશવભટ—આપ્યું દુઃખ અમાપ; વધાર્યો વિલાપ; સંભારીને શ્રાપ; સારીને.
સંભારીને શ્રાપ શારીને; સંભારીને શ્રાપ, શારીને. અરેરેરે.
શીરા ઘુંટી સેજમાં, ઝટ જાળવ્યો જોગ.
સાધુને સંતોષીને, ભલા મેળવ્યા ભોગ. અરેરેરે.

કરૂણાશંકર—નરસિહ મહેતાને ઘેર જતાં આડો સાપેય ન ઉતર્યો; શા...મ રામ !

કુબેરભટ—મન વાળ્યા વિના સિદ્ધી નથી, ઠગો ઠગનારને દેવ રૂઠશે ! હે દ્વારકાં નાથ !

કેવળરામ—અહીં ગમે તેટલી ઠગ વિદ્યા કરી; પૈસા પડાવશે, પણ પરમેશ્વરને ઘેર ક્યાં છૂટવાનું છે; ધર્મની પાસે જવાબ દેવો પડશે ત્યારે થથ-રાટ વછુટશે.

---

૧ ઠાવકો=ખેશ; શોભાયમાન. ૨ આવકો=આવકાર માન.

બીજો—અહોહોહો, આભલે બેસારી દીધોને શું! સુર્યમાં તો અંધારૂં થઇ ગયું! આ મુસાફરના રૂપીઆ ઠગી લીધા.

નારદ—કોઇ દીવસ અંધારૂં ન થાય; શી રીતે ઠગી લીધા; ઠગી લઇને ક્યાં મુક્યા?

ત્રિજો—સાધુસંતને જમાડી દીધા; અને અમને જુઠી હુંડી લખી આપી.

નારદ—એવું કદી ન બને; નરસિંહ મહેતો શ્રી હરીનો ભક્ત છે. સાધુ બ્રાહ્મણને જમાડી દીધા એને ઠગી લીધા કોણ કહે છે! પેટીમાં મુકી દીધા હોય તો જે કહો તે ખરૂં.

ચોથો—એવી લુંટારાની ટોળી, જુગારીની ટોળી; ઠગારાની ટોળી, એવી આ ભક્તોની ટોળી, એટલે એકએકનું રૂડુંજ બોલે!

નારદ—તેવીજ તમારી નાસ્તિકની ટોળી; તમને ભગવત સમરણ ઉપર; દેવ દર્શન ઉપર કે હરી કથા ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રેમ કે પ્રિતી નહિ.

પાંચમો—નહિ નહિ નહિ, એકવાર શું હજાર વાર નહિ.

નારદ—જ્યાં સુધી નહિ નહિ કરો છો, ત્યાં સુધી તમારો એકે આરો નથી.

છઠ્ઠો—ભક્તરાજ; અમને શ્રદ્ધા પ્રેમ ને પ્રીતી બધું છે! અમે શ્રીજીનું સમરણ નથી કરતા તો શ્રીનું કરીએ છીએ. એ પણ પ્રભુનાં પત્નિજ છેને! દેવનાં દર્શન નથી કરતા તો લક્ષ્મિ દેવીનાં કરીએ છીએ એ પણ પ્રભુનાં પત્નિ છે. હરીની કથા નથી સાંભળતા પણ હરીનાં પત્નિ શ્રી માતા શી રીતે પ્રસન્ન થાય તે કથા સાંભળીએ છીએ અને દીન પ્રતીદીન સાંભળવાની ચાહના રાખીએ છીએ.

સાતમો—ભાઈ હવે આડીઅવળી વાતો જવા દઇ, આ જાત્રાવાસીના મનનું સમાધાન થાય એવો કોઇ ઉપાય હોય તો પુછો, નરસિંહ મહેતાને કહીને રૂપીઆ પાછા અપાવી શકતા હો તો!

નારદ—શું છે? ક્યાં છે જાત્રાવાસી?

કેશવભટ—આ રહ્યા ભાઇ! અરે રા...મ.

કરૂણાશંકર—શ્રી ભગવાન શ્રી ભગવાન?

નારદ—આ બધા ઉચ્ચાર, દુઃખમા દેવને યાદ કરવાના છે!

કુબેરભટ—દુઃખમાં વધારે યાદ આવે છે ને સુખમાં જવલ્લા કોક વખત!

નારદ—પામરને પ્રભુ પ્રસન્ન થતા નથી.

નારદ—અરે ભક્તની તો જાય છે તો જાય છે પણ સાથે તમારી પણ જાય છે. તમારા એયના આ દ્વારકાંના ચોટામા આબરૂના કાંકરા'

ઓધવ—(ભગવાનને નરસંઇ મહેતાને માટે સજ થએલા જોઇને) પ્રભુ તમેય ઘડી ઘડી નવા નવા વેષ કાઢો છો!

નારદ—પ્રભુ તો નાટકકાર, છે નાટકકાર, આ સૃષ્ટિમા એક નાટકનો ખેલો મચાવી મુકયો છે. કોઇ ભક્તની ભીડમા જવા વિચાર હશે?

ભગવાન—હા છે તો તેમજ! પણ તમે કયા ભક્તની વાત કરો છો?

નારદ—"જેસા તેરા તનમાં એસા મેરા મનમાં" બોલી જાઓ સાચુ, તમે કયા ભક્તની ભીડમા જાઓ છો?

ભગવાન—નરસિંહ મહેતાની?

નારદ—એજ! વિશ્વાસઘાત કરી રૂપીઆ લઇ લીધા છે, ને હુંડી લખી આપી છે. જાઓ શિકારી આવો! બજારના વચમાં તમારા નામની પોક મુકીને બેઠા છે.

ભગવાન—કેમ મારા નામની?

નારદ—ઓ રામ રે, ઓ રામ, હાય હાય રામ; એ બધી બુમો તમારા નામનીજ કહેવાય.

ભગવાન—ખરી વાત! કહેવાય તો મારા નામની! મારૂ નામ કહીને નિસાસો નાંખે એટલે મારીજ પોક મુકી કહેવાય, ચાંલો ત્યારે તેમનાં નાણાં ગણી આપીએ.

નારદ—પ્રભુ તમારો સ્વભાવતો, મા જેટલો દયાળુ છે, મા પ્રથમ છોકરાંને ધમકાવે, પણ રૂવે ત્યારે છાતી સાથે ચાંપી દે! લ્યો ચાલો કોઇ બીજાને સાથે લેવા હોય તો લ્યો!

[કવિ] **રાગ; ગોવિંદ ગુણ ગાઓરે, હે નરનાથ.**

છે દ્વારકાના વાસીરે.........શ્રી.....કૃષ્ણજી,
એ અખંડ ને અવીનાસીરે...શ્રી.........કૃષ્ણજી.
તાતા ઉના તીરથવાસી; બોલે વજાના બાણ,
ત્રિવીક્રમ તૈયારી કરતા, પ્રેમી ભગતના પ્રાણરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૧
પુછા પુછી પાર જડયો નહિ, થયા ખરેખર ખો...ન;
ભૂધર આવે ભક્ત ભીડમા, અલએલો આધીનરે: શ્રીકૃષ્ણજી. ૨
તાશ તણુ ઓપે અગરખુ, દીસે ન એકકે ડા...ઘ,
ફિંડળ ચુડળ આઘા નાંખી, પહેરી પાતળીએ પાવરે. શ્રીકૃષ્ણજી, ૩

નારદ—શાન્તી પકડો, શાન્તી પકડો; શ્રી હરીનું સ્મરણ કરો !

(જાત્રાળુ) રાગ; રૂડા દીસો છો રાજેશ્વર; મંદિર; (દયારામ)

વિરા વાટ ઝાલીએ. ઝટ જુનાગઢ ગામની રે. વીરા વાટ;
શાન્તિ મુકી કરીએ [1]શાશા, જુનાગઢમાં બાંધી [2]જાસા;
દુ:ખ છે આશા દ્વારકામાં દામની રે. વીરા વાટ. ૧
પુરણ પનોતી ઉતરી પગની, જોતા ન જડી [3]શેડી [4]ખગની;
આજ ખબર લે અગની; ઠગના ઠામની રે. વીરા વાટ. ૨
જરા બીક નહિ જેને જગની, અતર બુદ્ધિ બહોળી બગની;
લક્ષ્મિં લગની લાગી, દીનને જામની રે. વીરા વાટ. ૩
અબળા દેખી આવે [5]રૂડી; જંત્ર મંત્રથી નાખે મુડી;
કુડી વિદ્યા કામનીઓના કામની રે. વીરા વાટ. ૪
છેલ છબીલીને છટકાતી; પ્રેમ લક્ષણામાં પટકાતી;
આવે છે ભટકાતી ભોળી ભામની રે. વીરા વાટ. ૫
ચારે જણ જઇ ચરણે નમીએ, શીરા ફુંટાવી સાથે જમીએ;
દગાબાજને દઇ નિશાની ડામની રે. વીરા વાટ. ૬

જાત્રાળુઓના મનના વિચારને સમજીને અને એમના ઉતરી ગએલાં મોઢાં જોઇને, નારદમુની ત્યાંથી ચાલી જ્યા પ્રભુ ઓદ્ધવ ભક્તના હાથે વસ્ત્ર મગાવી પોતે સજે છે, અને જવાની તૈયારી કરે છે, ત્યાં આવી બોલ્યા.

નારદ—લાજ જાય છે લાજ જાય છે ! આબરૂ જાય છે.

ભગવાન—કોની ! કોની લાજ ને આબરૂ જાય છે ?

નારદ—તમારા ભક્તની ?

ભગવાન—ક્યા ભક્તની ?

નારદ—તમારા વહાલા ભકતની; તમારા માનીતા ભકતની.

ભગવાન—ભક્તનો બધા માનીતાજ હોય; તેમા કાંઇ સમ વિષમ ન હોય ! માટે કહેવુ તો પડશે ?

---

૧ શાશા=તાતો ઘા. ૨ જાશા=ભય વચન લખીને ગામની ભાગોળમાં ચીઠી બાધી શતરૂને ડરાવી પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવી અને તે ન પાર પડે તો સામાનું કોઇ રીતે બાળી સળગાવી નુકશાન કરવું. ૩ શેડી=રસ્તો; પગના પગરવટાથી પડેલા રસ્તાનો લીટો શેયડો ૪ ખગ=આકાશમા ઉડનારાં પક્ષીના પગનો શેયડો જણાતો નથી ૫ બગલો જેમ માછલાને દેખી તલપીને ચાંચ મારે, તેમ સ્ત્રિઓને દેખીને દાન કરડાવે.

ત્યાં તાલને કીડતાલ ઢોલક, શંખ વાગે સાજના;
વળી ચંગને મરદંગ, જ્યાં ઝણુકાર થાએ ઝાંઝના. ૪

રૂપૈયા આપ્યા રોકડા, અંજાઇ ગયા [1]આવેશમાં;
ગુલતાન થઇ [2]ગંજાઇ ગયા; વિશ્વાસ આવ્યો વેશમાં. ૫

ભાઇ ભક્ત જુનાગઢ વિષે, લ્યો [3]ગર્થ આપ્યા છે ગણી;
અહીં દ્વારકામા એક પેઢી, શેઠ શામળશા તણી. ૬

ભાઇ ખોળી ખોળી થાકીઆ કાંઇ ઝાખતાં જડતી નથી;
ફરી પંથને પગ પાડીઆ, હવે સુજ કાંઈ પડતી નથી. ૭

વળી પુછતામાં પાર નાવે, બોલ લોકો લે [4]લણી,
હવે ભીખતાંને ધીખતાં, ભાઈ જાવુ પડશે ઘર ભણી. ૮

જાત્રાળુએ હાથમાં ઝાલી રાખી બતાવેલી હુંડીનો કાગળ, જોત જોતામા ઝડપીને લીધો, તેને ઉકલી વાચી, અક્ષરને તથા નામ નિશાનને ઓળખી શ્રી હરીએ હૃદયની સાથે ચાંપી, અતી પ્રેમથી આંખમા આંસુ લાવી બોલ્યા. હાય ! બા આ...પ આટલુ બધુ લખવાનો શ્રમ શા માટે લેવો પડયો ! માત્ર જાત્રાળુ સાથે સંદેશોજ કહાવ્યો હોત તોય બધુંય થઇ જાત ! કાંઇ વાણોતર ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો કે શું ! હે જાત્રાવાસી આજ તમારો આભાર માનુ છુ કે તમો નરસિંહ મહેતાના હાથની હુંડી લખાવી લાવ્યા, મેઘની વૃષ્ટિથી પર્વત ઉપરના ઘાસને, શ્રી હરીના કિર્તનથી ભક્તને; ઉદાર દાતા જોઇ યાચકને આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે મને થયો છે.

(શેઠ)　રાગ; નાથ ના કરો, વાત ઘર જવાનીરે.

ફિકર ના કરો, સઘ્ય શિકારી આપુરે;
ભક્તનો ભાર, રાખુ હુ "કાર." કરૂ ન વાર,　　ફિકર ના કરો. ૧
રે લગાર, ન આગના ઉથાપુરે.

હુંડી લખાવતા શોધી પેઢી સારીરે,
નરસિંહ નામ, ગામો ગામ, ઠામો ઠામ,　　ફિકર ના કરો. ૨
દેછે દામ, વડો એ વહેપારીરે.

૧ આવેશ=દેખાવ. ૨ ગંજાઇ ગયા=આધળાલિંત થઈ ગયા. ૨ ગર્થ=અર્થ રૂપીઆ, ૪ લણીલેવું=આપણો બોલ પુરો સાભળે નહિ ને આગળ આગળ લવી બળે. કાર=અડતર

કસબ કિનારી ધર્યું ધોતીયું, કોટે કસબી શાલ;
તિલક કેશરી કર્યું કપાળે, વરણાગી જોતાં વધે વહાલરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૪
કડાં કંઠીઓ વેઢ વિંટીઓ, કુન્દન કુન્ડળ કા...ન;
લેખણ ખોસી લક્ષ્મિ વરજી, પ્રીતે ચાવે છે પ્રભુ પાનરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૫
હસતાં હરજી ઉતર્યા આડા, ખાડા પડતા ગા...લ;
રૂપ શેઠનું શું વખાણું, *નિર્વાણી નંદજીના લાલરે; શ્રીકૃષ્ણજી. ૬
નવી સાલના નવા રૂપીઆ, કસી કોથળી દોર;
શામળશા શાહુકાર બન્યા, એ મહી માંખણના ચોરરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૭
તિરથવાસી [1]તપી બુઝાયા, ઉચું જૂવે [2]અકાશ;
[3]અર્ક ઉગતાં આગળ આવે, પૃથ્વિના પડમાં પ્રકાશરે. શ્રીકૃષ્ણજી. ૮

શ્રી હરી શામળશા શેઠ બની, ઓધ્રવ અક્રુર, અર્જુન, હનુમાન, સુદામા સારદ. તથા નારદ સર્વને વાણોતર કરી સાથે રૂપીઆની થેલીઓ લઇ બજારની વચમાં થઇને નીકળ્યા; જ્યાં હજારો લોકો અને જાત્રાળુ બ્રાહ્મણને ઘેરીને ઉભા રહ્યા છે અને મુખથી ઉચ્ચાર કરી રહ્યા છે કે; અરેરે બાપડા બ્રાહ્મણોને છેતરી લીધા; ધોળે દહાડે લુટી લીધા.

નવા નાણાવટીને જોઇ સર્વે ચકીત થઇ એકી નજરે જોઇ રહ્યા; આ કોઇ પરદેશી શેઠ લાગે છે, જેના રૂપને જોઇ સર્વે પ્રસન્ન થાય છે. માંદા માણસને વૈદના દર્શનથીજ આનંદ થાય, તેવો આનદ જાત્રાળુને થયો. તોપણ પ્રભુના સાંભળતાં જાત્રાળુએ બુમ પાડી કે જુનાગઢના ઠગારાએ ઠગી લીધારે બા...પ.

[જાત્રાળુ] કહો કોણ કયાંથી આવીઆ (વિવાહ).

• કોઇ બતાવો; કોઇ બતાવો; કોઇ બતાવો; કાંઇ ભાળ્યને,
તીરથવાસી બ્રાહ્મણો, આધીન થાઓ કાળને. ૧
કાબાના ભયથી કામ કીધું, ભાળી ભોળા ભકતને;
નાણું [4]નાવણે નાંખીયુ, જોવાનું કીધુ જગતને. ૨
હુડી લખાવી લાવીઆ, આ છે અમારા હાથમાં;
નરસિંહ મહેતા પાસથી, જ્યાં સત સાધુ સાથમા. ૩.

* નિર્વાણી=વાણીથી વર્ણન ન થાય એવા !
૧ પહેલો દેવતા ધીખે છે, પછી કાજળી વળી થંડો પડી ઝાંખો દેખાય છે. ૨ અકાશ = અહીં આકાશ, ૩ અર્ક = સૂર્ય. ૪ નવાણ = જળાશય, કુવા, વાવ, તળાવ, વિગેરે અહીં કુવો અર્થ છે.

ત્યાં તાલને કીડતાલ ઢોલક, શંખ વાગે સાંજતા; ૪
વળી ચંગને મરદંગ, જ્યા ઝણુકાર થાએ ઝાંઝતા.
રૂપૈઆ આપ્યા રોકડા, અંજાઇ ગયા [1]આવેશમાં, ૫
ગુલતાન થઇ [2]ગંજાઇ ગયા; વિશ્વાસ આવ્યો વેગમા.
ભાઇ ભક્ત જુનાગઢ વિષે, ત્યાં [3]ગર્થ આપ્યા છે ગણી; ૬
અહીં દ્વારકામા એક પેઢી, શેઠ શામળશા તણી.
ભાઇ ખોળી ખોળી થાકીઆ કાંઇ ઝાણતાં જડતી નથી; ૭
કરી પંથને પગ પાકીઆ, હવે સુજ કાંઇ પડતી નથી.
વળી પુછતામાં પાર નાવે, ખોલ લોકો લે [4]લણી; ૮
હવે ભીખતાંને ધીખતાં, ભાઇ જાવુ પડશે ઘર ભણી.

જાત્રાળુએ હાથમાં ઝાલી રાખી બતાવેલી હુંડીનો કાગળ, જોત જોતામાં ઝડપીને લીધો, તેને ઉકેલી વાચી; અક્ષરને તથા નામ નિશાનને ઓળખી શ્રી હરીએ હૃદયની સાથે ચાંપી: અતી પ્રેમથી આંખમા આંસુ લાવી બોલ્યા. હાય! આ આ...પ આટલુ બધું લખવાનો શ્રમ શા માટે લેવો પડયો! માત્ર જાત્રાળુ સાથે સંદેશોજ કહાવ્યો હોત તોય અઘુંવું થઇ જાત! કાંઇ વાણોતર ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયો કે શું! હે જાત્રાવાસી આજ તમારો આભાર માનુ છુ કે તમો નરસિંહ મહેતાના હાથની હુંડી લખાવી લાવ્યા, મેઘની વૃષ્ટિથી પર્વત ઉપરના ઘાસને, શ્રી હરીના કિર્તનથી ભક્તને; ઉદાર દાતા જોઇ યાચકને આનંદ થાય તેટલો આનંદ આજે મને થયો છે.

(શેઠ) **રાગ; નાથ ના કરો, વાત ઘર જવાનીરે.**

ફિકર ના કરો, સદ્ધ્ય શિકારી આપુરે;
ભક્તનો ભાર, રાખુ હું "કાર." કરૂ ન વાર; ફિકર ના કરો. ૧
રે લગાર, ન આગના ઉથાપુરે.
હુંડી લખાવતાં શોધી પેઢી સારીરે,
નરસિંહ નામ, ગામો ગામ, ઠામો ઠામ; ફિકર ના કરો. ૨
હેછે દામ, વડો એ વહેપારીરે.

૧ આવેશ=દેખાવ ૨ ગંજાઇ ગયા=આધળાલિંત થઇ ગયા. ૨ ગર્થ=અ' રૂપીઆ, ૪ લણીલેવુ=આપણો ઝાલ પુરો સાલળે નહિ ને આગળ આગળ લવ વળે. કાશ=જડતર

આપુ ગણી ગણી; વળી ન ગણું વેઠરે.
મુકો ન આશ, કહો ન કાશ, હું છું ખાસ;
એનો દાસ, એ અમારો શેઠ રે. ફિકર ના કરો. ૩

(કર્તા) હજારો લોકની વચમાં શામળશા શેઠે થેલીનું મો છોડાવી નાંખ્યું, અને વડા વાણોતરને આજ્ઞા કરી કે, જાત્રાળુના રૂપીઆ સાતસેં ગણી આપો! પચીસ પચીસની થોકો કરી એમના મો આગળ મુકી દ્યો; વળી ઉપરથી સો રૂપીઆ વાટ ખરચના તથા વ્યાજના ગણીને આપજો. ઘસાએલો, રસાએલો, રેણાએલો, કપાએલો કે જૂની છાપનો રૂપીઓ આપશો નહિ. બધા નવા કોરા ચાલતી સાલના પડેલા આપજો !

ત્યાંતો સમે વરતે સાવધાન, શોભા વધારીરે;
સારે કારજ શ્રી ભગવાન, પ્રેમે પધારીરે. ૧
આવ્યા થઇને શામળશા શેઠ, શોભા વધારીરે;
ભાવે ભગતના નામે લીધી ભેઠ, પ્રેમે પધારીરે. ૨
જૂને ચૌટામાં ચાલતા લોક, શોભા વધારીરે;
આતો નવતર નાણાવટી કોક, પ્રેમે પધારીરે. ૩
હુંડી શીકારી આપી શા જોગ, શોભા વધારીરે;
બહુબોલાનુ બોલ્યું કર્યું ફોક, પ્રેમે પધારીરે. ૪
વાધ્યો જાત્રાવાસીને અતી હર્ષ, શોભા વધારીરે;
પ્રિતે પૈસાને કીધો સ્પર્ષ, પ્રેમે પધારીરે. ૫
પચ્ચી પચ્ચીના લીધા સાત ચોક; શોભા વધારી;
ગણ્યા સાતસો રૂપૈયા રોક, પ્રેમે પધારીરે. ૬
ત્યાંતો ત્રિકમે મુકયો તોડ, શોભા વધારીરે;
બોલ્યા જય જય શ્રી રણછોડ, પ્રેમે પધારીરે. ૭

શ્રી હરી પરમાત્મા શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની આજ્ઞા મુજબ રૂપીઆ અપાયા, જાત્રાળુ લઇને પ્રસન્ન થયા, ત્યારે વળી ભગવાન બોલ્યા, ભાઇ, મને આવતાં ઢીલ થઇ તેથી તમને ઘણું ખોળવું પડયું. તેને માટે હું તમારી પાસે ક્ષમા માગું છું. વળી વિશેષમાં એમ પણ કહું છું કે નરસિંહ મહેતાને તે વાત ન કરશો! હું આ ગામમાં ઘણા વખતથી રહુ છું મારી પેઢી અસલ અને જૂની છે, તેને આ ગામના વહેપારી જાણતા નથી, પણ નરસિંહ મહેતા જેવા વિરલા પુરૂષો જાણે છે. હુ કામકાજ પણ તેવાનું જ કરૂ છું; નરસિંહ મહેતા અમારો શેઠ છે, અને હુ એમનો વાણોતર છુ.

જાત્રાળુ—મહારાજ; શેઠ સાદા તથા દુર્બળ અને ગુમાસ્તા તવંગર દેખાય છે તેનુ શું કારણ? શેઠ હાથે કામ કરે છે, ને અહી "ચાકર ને ઘેર સુકર" વીસવીસ વાણોતર સાથે ફરે છે તેનુ શુ કારણુ? સુર્ય કરતાં *અરૂણુનુ તેજ વધારે ન હોવું જોઇએ; શ્રી રામના પ્રાક્રમથી વાંદરના પ્રાક્રમનો મહીમા વધારે ન હોય, સમુદ્ર કરતાં ગંગાની ગર્જના વધી ન જાય; ચંદ્ર કરતા નક્ષત્રનું તેજ વધારે ન હોય, હીરાથી હીરાકણી વધારે ચળકતી ન હોય, છતાં આ બધું અવળુ કેમ દેખાય છે?

શામળશાશેઠ—ભાઇ; સમુદ્રને તૃષા લાગતી નથી, ગંગાનુ મીઠુ સ્વાદીષ્ટ અને નિર્મળ જળ, સમુદ્ર પીવાની ઇચ્છા કરતો નથી. ભાઇ; સુર્યને બતાવવાને માટે દીવો ધરવાની જરૂર પડતી નથી. જેણે અમૃત પીધુ હોય, તેને બીજા ત્રિજા ઓષડની જરૂર રહેતી નથી. ભાઇ, ભક્તજનો ધન સંપત્તીને તુચ્છ માને છે, અને વહેપારને આવી પડેલી ઉપાધી તથા વેઠ સમજે છે.

જાત્રાળુ—શેઠજી; નરસિંહ મહેતાની નિતી રીતી અને ભકિત સાદાઇને અંગે શોભી રહી છે.

શામળશા—ભાઇ, સાદાઇમાં સદા શ્રેષ્ઠતાનો વાસ છે, અને આછકલાઇ હલકા મનુષને શોભાવે છે. હવે હું આગ્ના માગુ છુ, મારો શુભ સંદેશો નરસિંહ મહેતાને કહેજો.

[ભગવાન] રાગ; કૈયાજી લ્યોને પયની પ્યાલી હાથ; (સૈરંધ્રિ).

સંદેશો મારો કહેજો, લેજો નામ;
મારા પ્રથમ કરી પરણામ. સંદેશો;
હુંડી શીકારી શેઠની, દેખીજ દીધા દામ;
વળી વિશેષે સોંપજો; સેવક સરખુ કામ. સંદેશો. ૧
ઓછું જે લખવું પડયું; વિલાયો વિસવાસ;
પણ પગ પાછો કેમ કરૂં દાસ તણો છું દાસ. સંદેશો. ૨
નામે નાયક શેઠજી; શંકા ન ધરો લેશ,
હલકારાથી હાકજો, દૂર નથી આ દેશ. સંદેશો. ૩

શેઠના વાણોતરો ગર્જના કરીને બોલ્યા; નરસઇં મહેતાને અમારા સર્વના જય શ્રીકૃષ્ન કહેજો.

* અરૂણ=સુર્યના સારથી

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા;
વૃંદાવનમાં ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા;

શામળશા—માતા જેમ બાળકને શણગારીને ખુવી થાય છે. પીતા જેમ પુત્રને વૈભવ આપીને પસંન્ન થાય છે; અને જોઇ જોઈ આનંદ માને છે, તેમજ શેઠ નરસિંહ મહેતાએ સઘળો વૈભવ મને સોંપ્યો છે; અને અમે એમની આડત બાંધી રળી ખઇએ છીએ. (જોત જોતામાં પ્રભુ અંતર ધ્યાન થઇ ગયા.)

પ્રત્યક્ષ પ્રભુનાં દર્શન કરી જાત્રાળુનાં મન નિર્મળ થઇ ગયાં; જેથી હુંડીના પૈસા પુન્યને રસ્તે વાપરી દીધા, પછી પોતાના ઘર તરફ રવાના થઈ ગયા; માર્ગમાં વિચાર કરતા ચાલ્યા કે નરસિંહ મહેતાને ઘેર ન જઇએ તોય ચાલે, પણ જઇએ તો સારૂ. જેના વડે આપણને શ્રી હરીના દર્શન થયાં; ને ભકતને હુંડી શીકરઇ છે એવા સમાચાર કહેવા જવું જોઇએ. વળી; પેલા નગરો જે મહેતાજીની હાંશી મશ્કરી કરતા હતા, તેમને પણ ખબર પડે કે ભકતનું કામ ભગવાન કરે છે. જાત્રાળુને આવતા જોઇ, ઓળખીને નાગરો ચમકી ઉઠયા, અલ્યા આવ્યા પેલા જાત્રાવાસી, નરસઇઆ ટીલવા પાસેથી હુંડી લખાવી ગયા હતા તે ! બહુ ફારસ આવશે; હુંડીના પૈસા પાછા માગશે એટલે ભગતડો ભજન કરવા મંડી પડશે. અને એ બિચારાની વાતને સાંભળશેજ નહિ, ચાલો આપણે પણ જોવાની ગમ્મત આવશે.

રમેશચંદ્રલાલ—કેમ ! હે જાત્રાવાસી, તમે હુંડી લખાવી ગયા હતા તેજ કે નહિ !

જાત્રાળુ—હા ભાઇ; ખરા તો ખરા !

હરસતરાય—એમની હુંડી શિકરાઇ હોય એમ લાગતું નથી, એમના પેટમાં ડબકા પડી ગયા લાગે છે.

પરસતરાય—તમારી હુંડીના પૈસા મળ્યા કે નહિ ?

જાત્રાળુ—મળ્યા ભાઈ મળ્યા, વળી વધારામાં વાટ ખરચના સો ઉપર !

જાદવરાય—સાભળો સારંગધર; કહેતા હતાને કે નરસિંહની હુંડી નહિ શીકારાય !

સારંગધર—માનો ન માનો પણ એની પાસે કાંઇક છે ખરૂં ?

વિભુતીપ્રસાદ—અમને પણ એમજ લાગે છે; કે કાંઇક સાધના ?

ભગવતપ્રસાદ—રાતને દિવસ શ્રી હરીનું સ્મરણ કરે છે. એ કયા

ઓછી સાધના છે ? ભક્તિને વશ ભગવાન છે. (જાત્રાળુ નરસિંહ મહેતાને મંદિરે આવ્યા.)

જાત્રાળુ—પગમા પ્રણામ કરીને બોલ્યા, હે ભક્તરાજધન્ય છે આપને ! બોલો નરસિંહ મહેતાકી જય.

રાગ; મામેરા માટે મહેતે તૈયારી કીધી. (મામેરૂ)

ધન્ય ધન્ય મહેતાજી, ધન્ય તમારી ભક્તિ; ૧
વળી ધન્ય ધર્યો અવતાર, હરીમા આશક્તિ.
ઝડપીને લીધી, હુંડી ભૂધરે ભાળી, ૨
વાહ વાહ મહેતાજી, વશ કીધા વનમાળી.
ગોવિંદ ગળગળા ચઢ હ્રદયમાં ચાંપી, ૩
મોતીને દેખી, ૧મરાળ રહે જેમ ટાંપી.
અતી વહાલ વાચતા, આંસુ આંખથી પડતા, ૪
હૈયું ઉભરાતું, રાધાવરનું રડતાં.
આવ્યા વણીક વેશમા, પુરી દ્વારીકા વાસી, ૫
દર્શન કરતામાં, ખસી ખરેજ ઉદાસી,
વળી લખ્યાથી અધીકાં, સોપ્યા સવાયાં નાણા, ૬
ગણી વ્યાજ વાટના, છે શામળશા શાણા.
અમો રજા માગીએ, પ્રેમ પ્રસાદી આપો, ૭
પ્રભુ જન્મ મરણનાં, સંકટ સેજે કાપો.

રાગ મરાઠી સાખી.

(નરસિંહ)
ભાવે હરીની ભક્તિ કરશો, ધરશો ધણીનું ધ્યાન,
+દુશ્મનને દબાને ડરશો, ગોવિંદ ગાશો ગાન, વળી.
વળી વેળા વાન, સહાય સદા રહે શ્રી ભગવાન.

રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા;
રાધે ગોવિંદ રામ રાધે ગોવિંદા,
વૃંદાવન ચંદ્ર ભજો રાધે ગોવિંદા.

૧ મરાળ=હંસ + દુશ્મન=કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ અહંકાર, વિગેરે.

(કવિ) રાગ; તેડચોરે બ્રાહ્મણનો સાથ; (ચંદ્રહાસ્ય)

હુંડી શિકારીરે; નરસઇઆની હુંડી શીકારી.
હુંડી શિકારી શામળે, ગણ્યા રૂપીઆ રોક;
અતી અચએો પામીઆ જૂનાગઢના લોક. નરસંઇઆની. ૧
શાન્તિ પામ્યા સાંભળી, નાગર નરસંઈ નાત;
કળી ન જાએ કોઇથી, ધણીરે ગજબની વાત. નરસંઇઆની. ૨
જંત્ર મંત્ર છળ બળ કરી, કાઢે કપટથી કામ,
પણ ઘડો પાપનો ફુટશે, ઓકી નાંખશે *આમ. નરસઇઆની. ૩
જેને જેવુ સૂઝતું, તેવો બાંધે તોલ;
ચૌટા કેરી ચીજનું. મતીના પ્રમાણે મોલ. નરસઇઆની. ૪
અલ્પ મતીએ હેતથી. ગાયા ભકતના ગુણ,
તોલ બોલનો રાખજો, ખટ રસમાં જેમ લુણ. નરસઇઆની. ૫
બુદ્ધિમાં શુદ્ધિ કરી, વિશ્વેશ્વરનું [૧]વહાલા,
રૂડી બુદ્ધિ રાખજે, બોલે બાળક બાપાલાલ. નરસઇઆની. ૬
શીખે ગાય ને સાંભળે, પુરશે થાએ કોડ,
જગતપતી છે જાગતો; બોલો જય જય શ્રી રણછોડ. નરસઇઆની. ૭

જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય.

[કર્તા] જે દાસી નિરંતર ગહનતારાની હજુરમાં રહેતી હતી. તેને ગહનને ચઢતા દિવસ જોઇ હિમ્મત રહી નહિ. મન સાથે વિચાર કરવા લાગી કે આ વાત છેવટ સુધી ઢાંકી રહેવાની નથી, આખરે માતા પિતા જાણશે તો ખરાંજ. જાણશે ત્યારે પરિણામ શું આવશે તે અત્યારથી કળી શકાય નહિ. પણ દાસીઓ ઉપર તો ભયંકર આફત આવશે, પાણી પહેલીપાળ બાંધી દેઉ, રાજા રાણીને ચેતાની દેઉ, સઘળી વાતથી માહિતગાર કરી દેઉ, સમી સાંજ થાય એટલે જાઉ અને મધ્યરાત્રિએ તેડી લાવી બંન્નેને પકડાવી દેઉં.

આમ વિચાર કરતી દાસી, ગહનને કહ્યા કહાવ્યા વગર સમી સાંજે નીકળી પડી, અને ઉતાવળી આવી જ્યા રાજાધિરાજ તથા રાણી બંન્ને જમીને મુખવાસ લઇ હાસ્ય વિનોદ કરે છે ત્યાં.

ધસી મસી અને શ્વાસ ભરી દાસીને જોઈ, શુ કહેવા માગે છે; તે સાભળવાને આતુર દષ્ટિએ તેના સામું બન્ને જણ જોઇ રહ્યાં.

---

* આમ-ઓદ્દમ; તહાકાની ગાથે. ૧ વહાલ-હેત, કરૂણા.

જે દાસીની વારંવાર જરૂર પડે, જેના વિના ઘડી ચાલે નહિ. તે દાસીને એક પહોરવાર સુધી ન દીઠી, ત્યારે ગહનતારાને પાકો વહેમ પડયો કે " માન ન માન. " પણ દાસી જરૂર માતાપિતાને આ વાત જાહેર કરવા ગઈ. હે ભગવાન, હવે શુ થશે; મારી મુરખામીનાં ફળ મને મળશે. મારાં મા બાપને જાહેર કર્યા વિના ગાધર્વ વિવાહ કર્યો એ મોટી ભૂલ કરી છે. વાત જાણતાની સાથે મારા બાપ ક્રોધાયમાન થઇને આવશે, તે ક્રોધને કોણ શમાવશે! શ્રી હરી શ્રી હરી.

આ વખતે મારા અગના આધાર અમરસિંહ પણ નથી, હે ભગવાન, હે પ્રભુ, હે જગદીશ, અમર સિંહ.

મહંત—શાણા, સુખી અને બહાદુર અમરસિહ; જે જે ચરિત્રો મેં તને સંભળાવ્યાં, તે તે ચરિત્રોમા જે જે શબ્દો પડયા છે તે તે શબ્દોના અક્ષરે અક્ષરનો નિરતર વિચાર કરીને અને પ્રસંગોપાત યાદ કરીને મનને સદા આનદમા રાખવુ.

જે જે વખતે જે જે કામ કરવાનુ આવે, તે તે વખતે કામમાં તન મનથી હિમ્મત રાખી આગળ ધસવુ પણ આળસ રાખી પાછા ન પડવુ, જેથી દૈવ અનુકુળ થાય છે અને ઇશ્વર સ્હાયકુળ થાય છે.

અમર—કૃપાનાથ, આપે કહેલા અક્ષરે અક્ષર મારા હૃદયમાં કોતરાઇ ગયા. પ્રસગોપાત મને સુખરૂપ થઇ પડે છે, હુ સદાને માટે આપનો આભારી છુ.

મહંત—આનદ રહો બચ્ચા ઘણુ જીવો! સાયન સંધ્યાનો સમય થવા આવ્યો છે, માટે ગંગાજી સ્નાન કરવા જાઉ છુ.

અમર—ગંગા સ્નાન કરી આપની પવિત્ર મૂર્તિના દર્શન કરવા હુ સાથે આવુ છુ. (બને ગંગાજી પર આવ્યા.)

મહત—(ડુબકી મારી બહાર નીસરીને) અમર, જે ગહનતારાને તું મૂકીને આવ્યો છુ. તે અતી ભયકર સ્થિતિમાં આવી પડી છે, માટે સત્વર જા! હમણા હાલ જા!

અમર—(હાથ જોડીને) જેવી આજ્ઞા! કૃપા રાખજો; દાસની સંભાળ લેતા રહેજો.

મહંત—સદા આનંદ રહો! ઘણું જીવો!

અમર—પ્રભુ; આપના ઉપદેશથી હદ વળી ગઈ છે, હવે તો પ્રભુ ઠારીને ઠેકાણે બેસારે તો; આપને સાનીધ્યમાં બિરાજમાન કરી, ગુરૂ રૂપ ગણીને નિરંતર પુજન કરવાની ઇચ્છા છે.

અર્હંત—મનના સારા સંકલ્પો સર્વેશ્વર પુરા પાડે છે.

અમર--(નમન કરીને) જય શ્રી હરી ! ! ! (*અડધી ઘડીમાં ગહનની પાસે) દુર્યોધનના દરબારમાં ઘેરાએલી દ્રૌપદીને શ્રિકૃષ્ન પ્રભુનાં દર્શનથી જે આનંદ થયો હતો તે આનદ અમરને દેખીને ગહનને થયો.

ગહન—ખરી અણીએ આવીને ઉભા પ્રભુ; જેવા ભગતની ભીડે ભગવાન.

અમર—નારી; ખુશીતો ખરાં ?

ગહન—હાજી; પણ હાલ અહીંથી ઉપડી કોઇ નિર્ભય સ્થાનમાં લઇ જાઓ ! નહિતો થોડીવારમાં અતિ ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડીશું.

અમર—બે ફિકર ! તમારે જે વસ્ત્રાલંકાર સજવા હોય તે સજી લ્યો ! અહીં તો ઘોડે બેઠા કે ગગનમાં પહોંચ્યા.

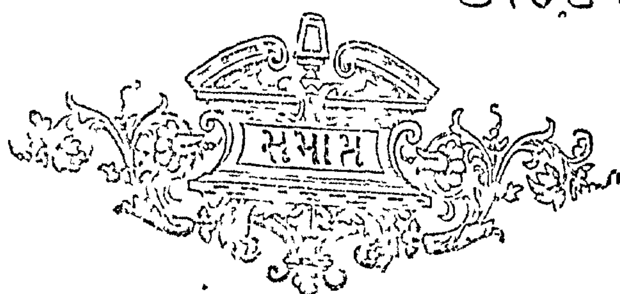
ગહન—હુતો તૈયાર છું.

અમર—ચાલો અગાસીમાં !

સ્વામીની આજ્ઞાને આધીન ગહનતારા અગાસીમાં ગઇ. અમરે એક પત્ર લખી પલંગમાં મુકી દીધો, તે વખતે બે ત્રણ માણસો ઉપર ચઢી આવતાં હોય એવો ખડભડાટ થયો.

અમરે અગાસીમાં આવી ઘોડેસ્વાર થઈ, ગહનતારાને આગળ બેસારી દોરી ખિંચી; ખિંચતાની સાથે, ઇંદ્રનો ઘોડો રતુધ્વજ મૃદાલશાને લઇ ગયો હતો તેમ આકાશ માર્ગે ઉડયો. ખરરર ખટ !

(" જ્યોતિ સ્વરૂપ ભગવાનકી જય. ")

* અડધી ઘડી–બાર મીનીટ.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૧ લો.

વીર, હાસ્ય, કરૂણા, શૃંગાર, રૂદ્ર, શાન્ત અદ્‌ભુત અને ભયાનક રસથી ભરપુર અમરની અલૈકીક વાર્તા; તથા સત્ય, શિયળ, જ્ઞાન, નિતી અને ભક્તિભાવથી ભરપુર, નિચે દર્શાવેલાં સત્તર આખ્યાન. ૧, પ્રહ્‌લાદ; ૨, ધ્રુવ; ૩, કમાલ; ૪, ગોરો કુંભાર; ૫, સુદામા, ૬, મયુરધ્વજ; ૭, દામાજી પંથ, ૮, સતિ સાવિત્રિ; ૯, નરસિંહ મહેતાના બાપનું શ્રાદ્ધ, ૧૦, ચંદ્રહાસ; ૧૧, વિદુર ભાજી; ૧૨, હરિશ્ચંદ્ર, ૧૩, કુંવરબાઇનું મામેરૂં, ૧૪, સતિ સૈરંધ્રિ; ૧૫, સુધન્વા; ૧૬, શામળશાનો વિવાહ, ૧૭, મહાસતિ મદાલશા; સિવાય પદ, કિર્તન દ્રષ્ટાન્ત. સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૨ જો.

પહેલા ભાગમાં લખતા અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલા નવ આખ્યાન. ૧, નૈષધપતિ નળ, ૨, રોહિદાસ ચમાર; ૩, રકા વકા; ૪, બિલ્વમંગળ ઉર્ફે સુરદાસ, ૫, દ્રૌપદી વસ્ત્રાહરણ, ૬ અન્નવાદન; ૭, ઢેડવાડે ઓચ્છવ, ૮. વેવઇને હરીના દર્શન ૯, મિરા ચરિત્ર. સિવાય પદ, કિર્તન, દ્રષ્ટાન્ત, સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૩ જો.

આપના હાથમાં હાજર છે તે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૪ થો.

ત્રિજા ભાગમા લખતાં અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલા પાંચ આખ્યાન ૧ લક્ષ્મિ સ્વયંવર; ૨ ભોવન ચઉહાણ; ૩ સજન કસાઇ; ૪ ચોખા મેળા, ૫ કુંવરબેનના લગ્ન; સિવાય, પદ, કિર્તન, દ્રષ્ટાંન્ત સિદ્ધાન્ત વિગેરે.

અમર ચરિત્ર-ભાગ ૫ મો.

ચોથા ભાગમાં અધુરી રહેલી અમરની વાર્તા તથા નિચે દર્શાવેલાં છ આખ્યાન. ૧ શશબિંદુ, ૨ સર્પસત્ર, ૩ જાગતી જોગણ, ૪ ભક્તિની મુર્તિ કરનાબાઇ, ૫ નરસિંહ મહેતાને જીવતદાન, ૬ ભક્તરાજ અંગદસિંહ વિગેરે.

દરેક ભાગની કિમ્મત ત્રણ રૂપીઆ રાખવામાં આવી છે. પોસ્ટ મારફત મંગાવનાર પાસેથી પોસ્ટ તથા પેકીંગ ખરચના આઠ આના જુદા લેવામા આવશે. વખતકાળને અનુસરીને કિમ્મત વધારવાની જરૂર પડશે તો વધારીશુ.

ખાસ ચેતવણી.

આ ગ્રંથ સરકારી એકટ પ્રમાણે રજીસ્ટર કરાવેલો છે, માટે આમાંનો કોઇ પણ ભાગ છાપશે, છપાવશે અગર તેનો બીજી ભાષામાં તરજૂમો કરી, કરાવી છાપશે છપાવશે તેના સામાં યોગ્ય પગલાં ભરવામાં આવશે.

લી. અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ

શાન્તા વિજય.

ધિરજ, ધર્મ, મિત્ર ઓર નારી; આપત્તકાળ પરખીએ ચારી. એ કહેવતને અનુસરીને રચેલી ચાર મિત્રની અલૌકીક વાર્તા. કિ. રૂ. ૧-૦-૦

" અમર ચરિત્રના કર્તા "

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ

પુસ્તકો મળવાનાં ઠેકાણાં.

અમદાવાદ—અમર ચરિત્રના કર્તા, ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.
તાજપુર તાડની શેરી, ઘર નંબર ૧૪૭૬.

અમદાવાદ—મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, બુકસેલર; ઠે. ત્રણ દરવાજા પાસે.

વડોદરા—વ્યાસજી ચુનીલાલ ગોવિંદરામ, ઠે. સુલતાનપુરામાં.

મુંબઈ—એન. એમ. ત્રિપાઠી, બુકસેલર્સ. ઠે. કાલબાદેવી રોડ.

અમર ચરિત્રના કર્તા,

ભગત બાપાલાલ વેણીરામ.

તાજપુર તાડની શેરી—અમદાવાદ